

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**ESMÂ-İ HÜSNÂNIN SEMANTİK TAHLÎLİ VE
GEÇTİĞİ ÂYETLERLE İLGİSİ**

DOKTORA TEZİ

Mehmet ALTIN

VAN-2015

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

ESMÂ-İ HÜSNÂNIN SEMANTİK TAHLÎLİ VE GEÇTİĞİ ÂYETLERLE İLGİSİ

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan

Mehmet ALTIN

Danışman

Prof. Dr. Abdalbaki GÜNEŞ

VAN-2015

Bu çalışma **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı**
tarafından **2012-SOB-D040** No'lu proje çalışması kapsamında desteklenmiştir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Bu çalışma, jürimiz tarafından TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI, TEFSİR BİLİM DALI'nda DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan: Prof. Dr. Abdulbaki GÜNEŞ

Üye (Danışman): Prof. Dr. Abdulbaki GÜNEŞ

Üye: Prof. Dr. M. Salih ARI

Üye: Prof. Dr. Ömer PAKİŞ

Üye: Prof. Dr. Ali AKAY

Üye: Doç. Dr. Abdulcelil BİLGİN.....

ONAY: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../2015

.....

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	VII
1. GİRİŞ	1
1. 1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE METODU	1
1. 2. SEMANTİK ANALİZ YÖNTEMİNİN KUR'ÂN'A UYGULANABİLİRLİĞİ	6
1. 3. MÜNÂSEBÂTU'L-KUR'ÂN İLMİ	10
1. 4. ESMÂ-İ HÜSNÂYA GENEL BİR BAKIŞ	12
2. ALLAH'IN ZÂTI VE İLMİYLE İLGİLİ İSİMLERİNİN SEMANTİK TAHLİLİ VE GEÇTİKLERİ ÂYETLERLE İLGİSİ.....	24
2. 1. ALLAH'IN ZÂTIYLA İLGİLİ İSİMLER.....	25
2. 1. 1. ALLAH	25
2. 1. 2. İLÂH İSMİ.....	29
2. 1. 2. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi	30
2. 1. 2. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi.....	34
2. 1. 3. EHAD VE VÂHİD İSİMLERİ	36
2. 1. 4. HAY İSMİ.....	41
2. 1. 4. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi	41
2. 1. 4. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi.....	42
2. 1. 5. HAK İSMİ.....	45
2. 1. 5. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi	45
2. 1. 5. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi.....	47
2. 1. 6. ALÎ İSMİ.....	48
2. 1. 6. 1. İkili İsim Olarak Gelmesi.....	49

2. 1. 7. KEBÎR İSMİ	52
2. 1. 8. GANÎ İSMİ	54
2. 1. 8. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi	54
2. 1. 8. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi	57
2. 1. 9. HAMÎD İSMİ	63
2. 1. 10. MEVLÂ İSMİ	65
2. 1. 10. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi	66
2. 1. 10. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi	67
2. 1. 11. SAMED İSMİ	68
2. 2. ALLAH'IN İLMİYLE İLGİLİ İSİMLER	71
2. 2. 1. ALÎM İSMİ	71
2. 2. 1. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi	73
2. 2. 1. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi	76
2. 2. 2. HABÎR İSMİ	86
2. 2. 2. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi	87
2. 2. 2. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi	90
2. 2. 3. SEMÎ İSMİ	91
2. 2. 3. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi	92
2. 2. 3. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi	93
2. 2. 4. VÂSÎ İSMİ	102
2. 2. 4. 1. İkili İsim Olarak Gelmesi	102
2. 2. 5. BASÎR İSMİ	105
2. 2. 6. ŞEHÎD İSMİ	107
2. 2. 7. RAKÎB İSMİ	110

3. ALLAH'IN KÂİNATLA İLGİLİ İSİMLERİNİN SEMANTİK TAHLİLİ VE GEÇTİKLERİ ÂYETLERLE İLGİSİ..... 112

3. 1. ALLAH'IN KUDRETİNİ GÖSTEREN İSİMLER 112

3. 1. 1. AZİZ İSMİ 112

3. 1. 1. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi 114

3. 1. 1. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi 117

3. 1. 2. KAVÎ İSMİ 134

3. 1. 2. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi 135

3. 1. 2. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi 136

3. 1. 3. MUKTEDİR İSMİ 139

3. 1. 4. KADÎR İSMİ 140

3. 1. 5. MUHÎT İSMİ 142

3. 2. YARATMA VE YÖNETME İLE İLGİLİ İSİMLER 145

3. 2. 1. HÂLİK VE HALLÂK İSİMLERİ 145

3. 2. 2. RAB İSMİ 148

3. 2. 2. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi 149

3. 2. 2. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi 152

3. 2. 3. MELİK İSMİ 157

3. 2. 3. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi 158

3. 2. 3. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi 159

3. 2. 4. MELÎK İSMİ 161

3. 2. 5. HAKÎM İSMİ 163

3. 2. 5. 1. İkili İsim Olarak Gelmesi 164

3. 2. 6. HÂFİZ VE HAFÎZ İSİMLERİ 168

3. 3. MERHAMET VE LÜTUFLA İLGİLİ İSİMLER 170

3. 3. 1. RAHMÂN İSMİ	171
3. 3. 1. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi	172
3. 3. 1. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi.....	176
3. 3. 2. RAHÎM İSMİ	181
3. 3. 2. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi	182
3. 3. 2. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi.....	184
3. 3. 3. GAFÛR İSMİ.....	187
3. 3. 3. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi	188
3. 3. 3. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi.....	189
3. 3. 4. GAFFÂR İSMİ	203
3. 3. 5. AFÛV İSMİ	205
3. 3. 5. 1. İkili İsim Olarak Gelmesi.....	206
3. 3. 6. RAÛF İSMİ.....	210
3. 3. 6. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi	211
3. 3. 6. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi.....	213
3. 3. 7. TEVVÂB İSMİ	216
3. 3. 7. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi	217
3. 3. 7. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi.....	218
3. 3. 8. LATÎF İSMİ.....	221
3. 3. 8. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi	222
3. 3. 8. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi.....	223
3. 3. 9. REZZÂK İSMİ	225
3. 3. 10. VELÎ İSMİ	226
3. 3. 10. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi	227

3. 3. 10. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi.....	228
3. 3. 11. KARÎB İSMİ.....	229
3. 3. 11. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi.....	230
3. 3. 11. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi.....	231
3. 3. 12. BER İSMİ	232
3. 3. 13. HALÎM İSMİ	233
3. 3. 14. ŞÂKİR VE ŞEKÛR İSİMLERİ.....	236
3. 3. 15. FETTÂH İSMİ.....	239
3. 3. 16. VEHHÂB İSMİ.....	240
3. 3. 17. VEKÎL İSMİ	241
3. 3. 18. MUKÎT İSMİ	244
3. 3. 19. HAFÎ İSMİ.....	245
3. 3. 20. MUSTEÂN İSMİ.....	246
3. 3. 21. HASÎB İSMİ	246
3. 3. 22. KÂFÎ İSMİ.....	248
3. 3. 23. HÂDÎ İSMİ	249
3. 3. 23. 1. Tekli Olarak Gelmesi	250
3. 3. 23. 2. İkili Olarak Gelmesi.....	250
4. ESMÂ-İ HÜSNÂ İLE BİTEN ÂYETLERİN MEÂNÎ İLMİYLE İRTİBATI	253
4. 1. ÂYETLERDE GEÇEN ESMÂ-İ HÜSNÂNIN TE’KİD EDİLMESİ.....	253
4. 1. 1. (إِنَّ) ve (أَنَّ) EDATLARIYLA YAPILAN TE’KİD	257
4. 1. 2. (لَنْ) ve İBTİDA LÂMI İLE YAPILAN TE’KİD	259
4. 1. 3. (إِنَّ) ve (هُوَ) FASL ZAMİR İLE YAPILAN TE’KİD	262
4. 1. 4. (لَنْ) ve (أَنْتَ) FASL ZAMİR İLE YAPILAN TE’KİD	263

4. 1. 5. (ٱ), İBTİDA LÂMI VE FASL ZAMİRLERİ İLE YAPILAN TE'KİD	264
4. 2. ÂYETLERDE GEÇEN ESMÂ-İ HÜSNÂNIN TAKDÎM VE TEHÎRİ	265
4. 3. ÂYETLERDE GEÇEN ESMÂ-İ HÜSNÂNIN TEKRARI	268
4. 4. İLTİFÂT SANATI.....	271
4. 5. KASR SANATI.....	273
4. 6. İSMİN ZAMİR YERİNE KULLANILMASI.....	276
5. SONUÇ.....	278
6. KAYNAKÇA.....	283
7. ÖZET	294
8. SUMMARY	295

ÖNSÖZ

İnsan, başlangıçtan itibaren müte‘âl/aşkın ve kendisinden üstün bir varlığa inanma ve O’na sığınma ihtiyacı duymuştur. Nitekim çok farklı coğrafyalarda ve farklı zamanlarda var olan inanç sistemleri bu gerçeği ispatlamaktadır. Öte yandan aşkın bir varlığa inanma ihtiyacını duyan insan, bu varlığı tanıma ve ona ibadet etme çabasına da girmiştir. Çünkü bir varlığa inanmak, onu açıklama zarureti doğurur. Öyleyse bilinmesi gereken ilk şey, varlıkların yaratıcısı olan Allah hakkındaki bilgidir. Ancak yaratıcının algılanan her şeyden farklı ve aşkın olması O’nu tanımayı zorlaştırmaktadır. Allah, duyularla idrâk edilemez, akılla da O’nun zâtı ve mahiyeti kavranamaz. Dolayısıyla O, sadece isimler ve sıfatlar vasıtasıyla sınırlı olarak bilinebilir. İşte bu çerçevede Kur’ân-ı Kerîm incelendiğinde; Kur’ân’ın farklı üslûp ve kalıplarda değişik isim-sıfatlarla Allah’ı insanlara tanıttığı ve bu isim-sıfatları “el-esmâu’l-hüsnâ” diye isimlendirdiği görülecektir.

el-Esmâu’l-hüsnâ terkihi, “ism”in çoğulu olan “esmâ” ile, “güzel”, “en güzel” anlamındaki “hüsnâ” kelimelerinden oluşmuş olup, Allah’a ait tüm isimleri ifâde etmek üzere “en güzel isimler” demektir. Bir sıfat tamlaması olan bu terkip, Türkçede daha çok Farsça karşılığı olan “esmâ-i hüsnâ” şekliyle kullanılmaktadır. Biz de söyleyiş kolaylığı ve yaygınlığı açısından bu terkin “esmâ-i hüsnâ” şeklini kullanacağız.

Esmâ-i hüsnâ, zât-ı ilâhîyi niteleyen ve tanıtan vasıflar olması sebebiyle Kur’ân’da çokça yer alır. Nitekim Kur’ân’ın ana konusu her ne kadar insan ise de merkezî konusu Allah’tır. Kur’ân’da bütün konular Allah merkezli bir ifâde örgüsü içinde sunulur. Esmâ-i hüsnâ genellikle âyetlerin sonlarında tekli veya ikili olarak zikredilir. Tek ya da ikili esmâ-i hüsnâ, sonunda geldiği âyetlerin ve o âyetlerin içerisinde yer aldığı pasajların muhtevâsıyla sıkı bir münâsebet içindedir. Bilhassa ikili isimler ilk bakışta secî¹ için getirilmiş kafiye unsurları olarak görünse de dikkatli bir bakışla bunun temel nedeninin anlam ve âyetle olan münâsebet olduğu görülecektir. Bu bağlamda esmâ-i hüsnânın semantik tahlilini yapıp ve geçtiği âyetlerin içeriğiyle olan münâsebetini ortaya çıkarmak Kur’ân’ın i‘câzı ve münâsebet ilmi açısından önem arz etmektedir. Bundan dolayı da bu konuyu bir doktora çalışması çerçevesinde inceleme ihtiyacını duyduk.

Proje aşamasından başlamak üzere bu tezin oluşması ve olgunlaşması

¹ Secî: Cümle ya da cümleciklerin sonundaki nesir kafiyesini ifâde eden ses uyumudur. Geniş bilgi için bkz.: Seyyid Hadar, *Fevâsilu’l-Âyâtî’l-Kur’âniyye*, 2. baskı, Kâhire, 2009, 30-39.

sürecinde katkılarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Abdulbaki GÜNEŞ'e, önemli katkılar sunan tez izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. M. Salih ARI ve Prof. Dr. Ömer PAKİŞ'e, bu çalışmayı baştan sona okuyup gerekli ikazlarda bulunan ve kıymetli fikirlerinden istifade ettiğim Sani ÖZDEMİR ile Zeydin ERCİK'e, araştırmam boyunca beni anlayışla karşılayan aileme ve eşime teşekkür ederim. Ayrıca bu tezi, proje çalışması kapsamında destekleyen Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı'na da teşekkürlerimi sunarım.

Mehmet ALTIN

Van - 2015

KISALTMALAR

b.	: Bin, İbn
bkz.	: Bakınız
bşk.	: Başkaları
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
dn.	: Dipnot
edt.	: Editör
h.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
m.	: Miladî
Nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
SDÜİF	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Terc.	: Tercüme Eden
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
ö.	: Ölümü
vb.	: Ve benzeri
v.	: Vefatı

1. GİRİŞ

1. 1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE METODU

Bir varlığa inanmak, onu açıklama ve tanımlama ihtiyacı hissettirir. Hakkında hiçbir bilginin bulunmadığı bir varlığa inanmak mümkün değildir. Çünkü inanma, ifâde etmeyi, ifâde de bazı vasıflar taşıyan kelimeleri kullanmayı zorunlu hale getirir.¹ İşte Allah'ı tanımak hem insanın içinde olan bir istek, hem de Allah'ın insanlardan bir talebidir. Ancak O'nun duyularla algılanan her şeyden tamamen farklı olması O'nu tanımayı güçleştirmektedir.² İnsanoğlu, bilgi vasıflarından olan duyu, akıl, tecrübe, sezgi ve benzeri metodlarla Allah'ı yeterince idrâk etmekten âcizdir. Onun için insanoğlu Allah'ı; isimleri, sıfatları ve fiillerinden hareketle tanımaya çalışır. Öyleyse Allah'ı bilmek ve O'na iman etmek; O'nda bulunması ve bulunmaması gereken sıfatları ve O'na mahsus isimleri bilmek ve inanmakla mümkündür.³ Nitekim Kur'ân âyetleri, farklı üslûp ve kalıplarda değişik isim-sıfatlarla Allah'ı insanlara tanıtmış, bu isim-sıfatları “esmâ-i hüsnâ” diye isimlendirmiştir.⁴ Başka bir ifâdeyle Allah'ın eşsiz, benzersiz bir tek varlık olduğunun insanların anlayabilecekleri bir açıklıkta ortaya konulması, varlığının nitelikleriyle tanıtılıp zihinlere yerleştirilmesi için Kur'ân'da çok geniş bir yelpazede, farklı üslûp ve kalıplarda “esmâ-i hüsnâ” kullanılmıştır.

İmam Şafîî, (v. 204/820) İslam ümmetinin ürettiği bilginin tümünün sünnetin şerhi, sünnetin tümünün Kur'ân'ın şerhi, Kur'ân'ın tümünün de Allah'ın güzel isimlerinin ve yüce sıfatlarının şerhi⁵ olduğunu söyleyerek esmâ-i hüsnânın değerini ortaya koymaya çalışmıştır. Peygamberimizin; “Allah'ın 99 ismi vardır; bunları kim ihşa ederse/sayarsa, cennete girer.”⁶ şeklindeki sözleri ise esmâ-i hüsnâ'yı çok daha önemli kılmıştır. Öneme binaen esmâ-i hüsnâ konusu erken dönemden itibaren âlimler tarafından ele alınarak işlenmiştir. Nitekim esmâ-i hüsnâ ile ilgili olarak tefsir, kelâm, hadis ve tasavvuf kitaplarında yer alan bölümlerin dışında bu konuda birçok müstakil eser de yazılarak geniş bir literatür oluşturulmuştur. Genellikle “*Şerhu'l-Esmâi'l-Hüsnâ*” adı verilen bu eserler; özellikle İbn Mâce (v. 273/887) ve Tirmizî (v.

¹ Mehmet Kubat, *Kur'ân'da Tevhid*, İstanbul, 1994, 166.

² Turan Koç, “Kur'ân Dili Açısından Söz -Anlam İlişkisi”, *Kur'ân ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik-Sempoziumu*, Van, 2001, 19-20.

³ Bkz.: Suat Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, İzmir, 2000, 75.

⁴ Bkz.: Tâhâ, 20/8; İsrâ, 17/110; A'râf, 7/180; Haşr, 59/24.

⁵ Bedruddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Thk.: Yûsuf Abdurrahman el-Meraşlî ve bşk.), Beyrut, 1990, I, 98.

⁶ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünen (Deavât 82, hadis no: 3508)*, Beyrut, 2005, I, 82; Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *es-Sünen (Esmâullah 10, hadis no: 3860, 3861)*, (Muhammed Fûâd Abdalbaki), Riyâd, ts., II, 1269.

279/892)'nin rivâyetlerine liste olarak ilave edilmiş 99 esmâ-i hüsnânın izahını içermekte olup daha çok konu kelâmî açıdan incelenmiştir.⁷ Kur'ân'da geçen esmâ-i hüsnânın ele alınıp incelenmesinin ise hak ettiği yeri bulamadığı düşüncesindeyiz. Özellikle Kur'ân'da esmâ-i hüsnâya dâir geçen bütün lafızları kapsayacak müstakil çalışmaların yok denecek kadar az olması da bunun kanıtıdır. Özeldir Kur'ân'ın birçok âyetinde ve âyet sonlarında fâsılaya⁸ uygun olarak gelen esmâ-i hüsnânın âyet içeriğiyle olan münâsebeti hakkında -ilk dönemde bazı müfessirlerin ilgili âyetlerin tefsirlerinde yaptıkları izahlar dışında- müstakil çalışma göremiyoruz. Son dönemde de Arap dünyasında yapılan birkaç yüksek lisans çalışması⁹ dışında detaylı olarak bu konunun akademik anlamda incelendiğini tesbit edemedik. Ülkemizde ise bu çerçevede yapılmış herhangi bir müstakil çalışmaya rastlayamadık.¹⁰ Önem arz etmesinden dolayı bir doktora tezi çerçevesinde bu konuyu ele alarak incelemeyi

⁷ Örnek olarak bkz.: Ebû İshâk İbrahim ez-Zeccâc, *Tefsîru Esmâillahi'l-Hüsnâ*, (Thk.: Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Beyrut, 1986; Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî, *İstikâku Esmâillah*, (Thk.: Abdülhüseyn Mübarek), Beyrut, 1986; Ebû Abdillâh el-Halîmî, *el-Minhâc fî Şuâbi'l-İmân*, 1. baskı, Beyrut, 1979; Ebû Süleyman Hattâbî, *Şe'nu'd-Duâ*, (Thk.: Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Beyrut, 1992; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, Kâhire, 2005; Ebu'l-Kâsım Zeynülislam Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ*, (Thk.: Ahmed Abdülmünim Hulvanî), Beyrut, 1986; Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî el-Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ fî Şerhi Esmâillahi'l-Hüsnâ*, (Thk.: Muhammed Osman el-Haşî), Kâhire, ts.; Fahrüddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Levâmiu'l-Beyyinât Şerhu Esmâillahi Teâlâ ve's-Sıfât*, 1. baskı, 1907; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr el-Kurtubî, *el-Esnâ fî Şerhi Esmâillahi'l-Hüsnâ*, (Thk.: Muhammed Hasan Cebel), 1995.

⁸ Fâsıla: İçinde bulunduğu âyetle onu takip eden âyeti birbirinden ayıran son kelime veya harfe verilen isimdir. Geniş bilgi için bkz.: Muhammed el-Hasnâvî, *el-Fâsıla fî'l-Kur'ân*, 2. baskı, Ummân, 2000, 23-26.

⁹ Ümmü'l-Kurâ Üniversitesinde bu konuda hazırlanan üç yüksek lisans çalışması bulunmaktadır. 1. *el-Esmâu'l-Hüsnâ ve Münâsebetuhâ li'l-Âyâtî'l-leti Hutimet bihâ fî Sûreti'l-Bakara ve Âl-i İmrân ve'n-Nisâ*. 1993 yılında Yahya Ahmed Vedat tarafından Ümmü'l-Kurâ Üniversitesinde hazırlanan bir yüksek lisans çalışması olup Bakara, Âl-i İmrân ve Nisâ sûresinde âyetlerin sonlarında yer alan esmâ-i hüsnânın ilgili âyetlerin muhtevâsıyla olan münâsebetlerini incelemektedir. 2. *el-Esmâu'l-Hüsnâ ve Münâsebetuhâ li'l-Âyâtî'l-leti Hutimet bihâ min Evveli Sûreti'l-Mâide ilâ Âhiri Sûreti'l-Mü'minûn*. 1989 yılında Muhammed Mustafa Aydın tarafından Ümmü'l-Kurâ Üniversitesinde hazırlanan bir yüksek lisans çalışması olup Mâide sûresinden Mü'minûn sûresinin sonuna kadar âyetlerin bitiminde yer alan esmâ-i hüsnânın ilgili âyetlerin muhtevâsıyla olan münâsebetlerini incelemektedir. 3. *el-Esmâu'l-Hüsnâ ve Münâsebetuhâ li'l-Âyâtî'l-leti Hutimet bihâ min Sûreti'n-Nûr ilâ Âhiri'l-Kur'ân*. 1990 tarihinde Muhammed Abdüvedud Hanif tarafından Ümmü'l-Kurâ Üniversitesinde hazırlanan bir yüksek lisans çalışması olup Nûr sûresinden Mü'minûn sûresinin sonuna kadar âyetlerin sonlarında yer alan esmâ-i hüsnânın ilgili âyetlerin muhtevâsıyla olan münâsebetlerini incelemektedir. Bu üç çalışmayı inceleme imkânımız oldu. Konu merkezli değil de sûre tertibi gözetilerek âyetlerin incelenmesi ve incelenen âyetlerin konuyla ilgili olan kısımların derinlemesine incelenmemesinden dolayı bu çalışmaları yetersiz ve yüzeysel bulduk.

¹⁰ Yaptığımız araştırmalarda Türkiye'de, âyetlerde zikredilen esmâ-i hüsnânın âyet içeriğiyle ilgisini ele alan müstakil bir çalışmaya rastlayamadık. Ancak Bediüzzaman Saîd Nursî "*Sözler*" adlı kitabının yirmi beşinci sözünde bu konunun önemini ortaya koyarak birkaç âyeti bu manada tefsir etmektedir. Suat Yıldırım ise "*Kur'ân'da Ulûhiyet*" adlı eserinde 'Bitişik İsimlerin Muhtevâ İle İlgileri' başlığı altında konuyla ilgili birkaç örnek âyeti bu çerçevede açıklamaktadır. Aynı şekilde Mustafa İslamoğlu da "*Esmâ-i Hüsnâ*" adlı eserinde Kur'ân'da ikili gelen isimleri -ilgili âyetleri zikretmeksizin- genel bir çerçevede âyet muhtevâlarıyla olan ilgisini açıklamaktadır.

hedefledik.

Araştırmamızın konusu; âyetlerde yer alan Allah'ın isimlerinin (esmâ-i hüsnânın) semantik tahlîli ve geçtikleri âyetlerin muhtevâsıyla olan ilişkisidir. Kur'ân'da geçen esmâ-i hüsnâyı araştırdığımızda esmânın; geldiği âyetle bildirilen manayı kalplere ve akıllara yerleştiren, âyetlerin toplu bir özeti olan, ikili isimleri birbirlerini karşılıklı olarak dengeleyen, bazen âyetle vurgulanan hususun kaynağını ve sebebini belirten, bazen de istidrâk¹¹ mahiyetinde özelliklerinin¹² var olduğunu görürüz.

Kur'ân'ın i'câz yönlerinden biri de onda hiçbir çelişkinin olmaması ve bu bağlamda onun âyetlerinin, sûrelerinin ve lafızlarının birbiriyle uyum ve bütünlük içinde bulunmasıdır. Kur'ân'ı çeşitli yönlerden inceleyen Müslüman âlimler, “âyetler ve sûreler arasında münâsebet ve insicâm” konusunu da titizlikle inceleyerek müstakil bir münâsebet ilim dalını geliştirmeye çalışmışlardır. Münâsebet ilim dalı, Kur'ân-ı Kerîm'in bütünlüğünü gösteren ve ilâhîliğini ispat etmeye yarayan önemli bir saha olup “İ'câzu'l-Kur'ân” ilmi içinde ve onun bir alt disiplini olarak kabul edilebilir.¹³ Bu bağlamda esmâ-i hüsnânın semantik tahlîli ve geçtiği âyetlerin içeriğiyle olan münâsebetini ortaya çıkarmak Kur'ân'ın i'câzı ve münâsebet ilmi açısından önem arz etmektedir. İşte araştırmamızın temel amacı, bu konuda hem klasik kaynaklardan, hem de çağımızda yapılmış olan çalışmalardan faydalananarak özgün bir çalışma ortaya koymaktır. Böylece Kur'ân'ın i'câz yönlerinden birine daha dikkat çekerek konunun gelişmesine katkıda bulunmuş ve Kur'ân'ın Allah tarafından gönderilen ilâhî bir kitap olduğu inancına bir kez daha vurgu yapmış oluruz.

Araştırmamızı sürdürürken takip ettiğimiz yöntem şu şekilde olmuştur:

1. Çalışmamızın gayesi, her yönüyle mu'ciz bir kelâm olan Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde zikredilen esmâ-i hüsnânın ilgili âyetlerle olan münâsebet ve insicâmını ortaya koymaya çalışmaktır. Konu ile ilgili bütün âyetleri incelemek bir tezin sınırları açısından mümkün olamayacağı için örnekleme metodunu kullandık. Fazla yer tutmaması için de, örnek olarak verdiğimiz âyetlerin Arapça metnini daha çok dipnotta göstermeye çalıştık.

2. Allah'a ait vasıflar âyetlerde; ism-i fâil, ism-i tafdîl, sıfat-ı müşebbehe, isim ve sıfat tamlaması, masdar ve fiil şeklinde ifâde edilmektedir. Bu çalışmada sadece

¹¹ İstidrâk: Bir sözden maksadın o sözden ibaret olmadığını belirtmek için, söze yapılan bir ilave ile maksadı tam olarak belirtmektir. (Bkz.: Hâfız Ebû Fadl Celaluddin Abdurrahman Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Medine, 2005, V, 1736.)

¹² Bkz.: Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, 106.

¹³ Mehmet Faik Yılmaz, “Münasebâtul-Âyât ve's-Suver”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 570.

isim ve sıfat şeklinde olanlar üzerinde duruldu. Fiil hâlinde gelenler geniş bir alana yayıldığı için çalışmanın sınırlarını zorlayacağı düşüncesiyle konu dışı tutuldu. Hatta ذورحمة/zû rahmeh, ذومغفرة/zû mağfirah, ذوانتقام/zuntikâm, شديد العقاب/şedîdu'l-ikâb gibi isim tamlamalar¹⁴ ile خيرالفتاحين /Hayru'l-fâtihîn, ارحم الراحمين/Erhamu'r-râhimîn, احكم الحاكمين/ Ahkemu'l-hâkimîn gibi ism-i tafdîller de konunun haricinde bırakıldı. İsimlerin Kur'ân'da tekrarlanması ve bundan doğan sayının tesbitinde Muhammed Fûâd Abdülbaki'nin (v. 1388/1968) *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserinden yararlanıldı. Ancak bu eser her ismin açıklanması sırasında sürekli olarak tekrar edeceğinden sık sık kaynak olarak gösterilmedi.

3. Allah'ın isimleri çok zengin muhtevâlara sâhip bulunmaktadır. Bundan dolayı Kur'ân'dan tesbit edilen isimlerin açıklanması ve anlaşılmasında kolaylık sağlaması amacıyla bir tasnif şekli oluşturuldu. “Zâtî” ve “kâinatı ilgilendiren” isimler şeklinde yapılan tasnifte özellikle bazı isimlerin hem zâta hem de kâinata taalluk ettiği ve bu taalluk alanlarından birini seçmenin çok zor olduğu görüldü. Bu tür isimleri belli bir tasnif grubu içinde zikretmek gerektiğinden daha kuvvetli olduğu düşünülen manaya göre tercihte bulunuldu. Ayrıca ikili gelen esmâ-i hüsnânın tasnifinde de ilk isme göre bir yol izlendi. Bir isim işlenirken bu ismin birinci sırada geldiği diğer isimlerle olan bağlantısı aynı başlık altında incelendi. Ancak ilk sırada gelmediyse diğer isimlerle olan bağlantısı ilgili yerlere havale edildi. Örneğin Alîm ismi işlenirken bu ismin önlerinde geldiği Hakîm, Kadîr, Habîr ve Halîm isimleriyle olan irtibatı aynı başlık altında ele alındı. Ancak bu ismin ikinci isim olarak geldiği Semî, Vâsi, Azîz, Hallâk, Şâkir ve Fettâh isimleriyle olan münâsebeti ise ilgili yerlerde ele alındı.

4. Konuyla ilgili kelime ve kavramlar, Arap dilinde yazılmış mu'cem ve furûk türündeki kaynaklardan incelenmekle birlikte, ilgili maddelerin geçtiği Diyanet İslam Ansiklopedisi taranarak oradaki bilgilerden de az da olsa istifâde edildi.

5. Çalışmamızın temel kaynakları başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere dirâyet ve rivâyet tefsirleridir. Özellikle Taberî, Zemahşerî, Ebû Hayyân, Fahrüddin er-Râzî, Ebussuûd, Âlûsî ve İbn Âşûr gibi müfessirlerin tefsirlerinden daha çok istifâde edildi. Gerek görüldükçe bazı hadis kaynaklarından ve esmâ-i hüsnâyı farklı şekillerde ele alan eserlerden, konuyla ilgili olan diğer çalışmalardan da istifâde edilmeye çalışıldı. Âyet meâllerinin çoğu Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan ve yayınlanan *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*'nden alındı. Dipnotlarda müelliflerin tam isimleri ve

¹⁴ İsim tamlaması şeklinde gelen isimleri konumuz dışında tuttuk. İzafetleri çözmek isabetli değildir. Allah, kendisini Şedîdu'l-ikâb olarak vasfetmişken, mutlak ve mücerret eş-Şedîd haline getirmekle, cüretkârlık etmiş olunur. Zira böylece, azabıyla kayıtlı, daha doğrusu azabının vasfı olan bir kavramı, kayıttan kurtararak O'na nisbet etmek uygun olmaz. Dikkatli olarak incelenirse, Kur'ân'da Allah'ın mutlak sûrette Şedîd, Müntakîm, Müazzib olarak nitelenmediği görülür.

kaynakların tüm bilgileri ilk geçtiği yerde verilirken; daha sonraki kullanımlarda ise müellif ve eser isimlerinde kısaltma yoluna gidildi. Ayrıca yazar adlarındaki “el” takıları ilk geçtiği yerde verilirken daha sonraki kullanımlarda düşürüldü.

6. Esmâ-i hüsnânın semantik tahlîli efradını câmi ağyarını mâni bir şekilde ele alınması, çalışmanın sınırlarını zorlayacağından dolayı ele alınan her bir ismin “kelime semantiği” özet olarak verilmeye çalışıldı. Böylece ele alınan her bir ismin, Arap dilindeki gelişim süreci ve Kur’ân’la birlikte kazanmış olduğu anlamları tesbit edilmeye gayret edildi.

7. Allah’ın isimleri ele alınırken, ilk dönemden itibaren yapılmış olan “*Şerhu’l-Esmâi’l-Hüsnâ*” çalışmalarından çok farklı bir usûl uygulandı. Her isim incelenirken, Kur’ân’da yayıldığı alan özetlenmeye, geldiği muhtevâ tesbit edilerek buna göre anlamaya gayret edildi. Daha sonra isimlerin birlikte kullanıldıkları (varsa) diğer isimlerle ve geçtikleri âyetlerin içerikleriyle olan münâsebetleri incelendi. Konu bu çerçevede incelenirken asırlarca tasavvuf ve kelâm ekollerince, esmâ-i hüsnâ konusunda yapmış oldukları kelâmî, tasavvufî ve felsefî tartışmalara girilmedi ve bu tartışmalardan uzak kalınmaya çalışıldı. Ayrıca esmâ-i hüsnâ ile ilgili yazılan ve genelde 99 esmâyı açıklayan çalışmalardaki tartışmalar da teze dâhil edilmedi. Sadece giriş kısmında ‘Esmâ-i Hüsnâya Genel Bir Bakış’ alt başlığında bu konu hakkında özet bilgi verildi.

8. Araştırmamızın planında bölümlerin, başlıkların ve alt başlıkların tertibine, bölümler ile başlıklar arası konu ve anlam bütünlüğüne ve mantikî silsileye dikkat edilmeye çalışıldı. Tezimizin bölümlerini ve alt başlıklarını anlamak için gerekli kavramsal açıklamalara ve konuyu anlamayı kolaylaştıracak bilgilere de yer verildi.

Tezimiz bir giriş ve üç bölümden müteşekkildir. Tezin girişinde araştırmanın amaç ve metodu açıklandıktan sonra özet olarak Semantik Analiz Yönteminin Kur’ân’a Uygulanabilirliği, Münâsebâtü’l-Kur’ân İlmi ile Esmâ-i Hüsnâya Genel Bir Bakış konuları işlendi. Araştırmanın ana konusunu teşkil eden “Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlîli ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi” konusu ise iki bölüm halinde işlendi. Birinci bölümde, Allah’ın zâtı ve ilmiyle ilgili isimlerin semantik tahlîlleri ve geçtiği âyetlerle ilgisi incelenirken; ikinci bölümde, Allah’ın kâinatla ilgili isimlerinin semantik tahlîlleri ve geçtikleri âyetlerle münâsebetleri incelendi. Çalışmanın üçüncü bölümü ise “Esmâ-i Hüsnâ İle Biten Âyetlerin Meânî İlmiyle İrtibatı” şeklinde isimlendirildi. Bu bölümde, meânî ilmi hakkında kısaca bilgi verildikten sonra, âyetlerde zikredilen esmâ-i hüsnânın te’kid, tekrar, iltifât, kasr, takdîm ve tehîr sanatlarıyla olan münâsebeti ortaya konulmaya çalışıldı.

Bu çalışmada, duyular âlemde kullanılan sınırlı kelime ve kavramlarla sınırsız ve aşkın bir varlık tanımlanmaya çalışıldığından ifâdenin en iyi ve açık olduğu yerde bile meramın eksik kalacağı muhakkaktır. Bu itibarla muhtemel eksiklikler için öncelikle isimleri üzerinde incelemede bulunduğumuz yüce Mevlâ'nın affına, daha sonra da okuyucularımızın hoş görüşüne sığınmayı bir görev telakki ediyoruz.

1. 2. SEMANTİK ANALİZ YÖNTEMİNİN KUR'ÂN'A UYGULANABİLİRLİĞİ

Kur'ân'da yer alan bütün kavramlar, nüzûl dönemine ve o dönemin öncesine aittir. Dolayısıyla Kur'ân'ı iyi anlamak için, tenzîl öncesi döneme ait kelime ve kavramların, o dönemde hangi anlamlarda kullanıldığının çok iyi bilinmesi ve tenzîl dönemindeki anlamlarıyla karşılaştırılarak, mana değişikliklerini tesbit edilmesinde zorunluluk bulunmaktadır.¹⁵ Bununla birlikte vahiyde kullanılan Arapça kelimelerin bazılarının tanımının, Allah tarafından yapılan teknik manaya kavuşturulduğu hususunun da bilinmesi gerekmektedir. Nitekim Allah, Arapça olan ilâhî vahyinde kelimelerin bazılarını kendisi tarafından tayin ettiği özel manalara aktarmıştır.¹⁶ Aslında Kur'ân'da kullanılan kelimelerin asıl manaları tümünden değişmemiştir. Değişen genel plan, genel sistemdir. Kurulan bu yeni sistemin yapı taşları olarak her kelime, yeni mevkisini bulmuştur. Meselâ “melek” kelimesi yine eski manasını korumakla beraber yeni sistemdeki yerine nakledilince semantik bir değişime uğramıştır.¹⁷ Bundan dolayı Arapça olarak nâzil olan Kur'ân'ın sağlıklı bir şekilde anlaşılması, doğru ve gerçek bir biçimde tefsir edilip yorumlanması bir anlamda kullandığı kelime ve ifâdelerin, odak ve anahtar kavramların doğru olarak anlaşılmasına ve anlamlandırılmasına bağlı olduğu söylenebilir.¹⁸

Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanması konusunda kelime ve ifâdelerin doğru ve gerçek anlamlarıyla yerli yerinde kullanılmasının önemi ile ilgili olarak Râgıb İsfahânî (v. 502/1108) şöyle der: “Kur'ân ilimlerinden en başta ve öncelikli olarak meşgul olunması ve incelenmesi gereken ilimler, lafzî ilimlerdir. Kavramların gerçek anlamlarını incelemek de lafza ilişkin ilimlerdenidir. Kur'ân'ın manalarını anlamak isteyenler için Kur'ân kavramlarının anlamlarını öğrenmek, ilk yardımcı unsurdur. Bunlar tıpkı, bir bina yapmak isteyen öncelikle ilk kullanacağı malzemeler arasında yeralan kerpiçleri temin etmesine benzemektedir. Lafızla ilgili ilimleri ve kök

¹⁵ Celal Kırca, “Kur'ân'ı Anlamada Dil Problemi”, *Kur'ân Mesajı*, IX, Temmuz, 1988, 36.

¹⁶ Toshihiko Izutsu, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, (Terc.: Selahattin Ayaz), İstanbul, 1984, 88.

¹⁷ Ahmet Çelik, *Kur'ân Semantiği Üzerine*, Erzurum, 2002, 8.

¹⁸ Şehmus Demir, *Dünya Ahiret Bütünlüğü*, İstanbul, 2008, 9-10.

manalarını bilmenin faydası sadece Kur’ân ilimlerine has değil, bütün İslamî ilimlere şâmindir.”¹⁹

İsfahânî’nin ifâde ettiği Kur’ân lafızlarının manalarını anlamak için lafızların kök manalarına nüfuz etme, kelimeyi oluşturan parçalar arasındaki anlamsal bütünlüğe ulaşma ve kelimenin zamanımıza kadar gelen hayat serüvenini aktarma hususu semantik ilminin temelini oluşturur. Bu yönü itibarıyla birçok günümüz tefsircisine göre Kur’ân’ı anlama ve yorumlama metodları içerisinde objektif ve sağlam kriterlere dayanan metodlardan biri de semantik metoddur.²⁰ Bu anlamda Kur’ân’da semantik metodun uygulanmasının, Kur’ân’ın anlaşılmasına daha fazla katkı sağlayacağı ifâde edilmiştir.

Tarihi çok eskilere uzanan dilbilim çalışmaları içerisinde, doğrudan doğruya semantik metod ile ilgili çalışmalar ve böyle bir alanın ortaya çıkması oldukça yenidir. XIX. yüzyılın ilk yarısına rastlayan bu çalışmalar, özellikle son çeyrek yüzyıl içindeki gelişmelerle, geniş bir sahayı işgal etmiştir.²¹ Semantik ile doğrudan doğruya ilgilenen kişi Alman dilcisi H. Reisig’dir. Grekçe anlam kelimesinden türettiği “semasiologie” terimi ile semantiği kurmuştur. Ancak Reisig’in bir dilbilgisi dalı olarak düşündüğü semantiğin temelleri yetmiş yıl kadar sonra Fransız dilcisi, Michel Breal tarafından sağlamlaştırılmıştır. Bu nedenle M. Breal semantiğin babası kabul edilir. Breal’in semantik ile ilgili eseri “*Essai de Semantique*” 1897’de basılmıştır. Bu eserinde Breal, semantik konularını inceleyerek önemli prensipler ortaya koymuştur.²²

Semantik, Grekçe “semantike-semantikos”dan gelme bir kelime olup, “anlam veren, anlam belirten” demektir. Buradan hareketle bir disiplin olarak semiologie; “anlam bilimi” anlamına gelir ki, Arapça’da bunun karşılığı “ilmü’l-meânî”dir.²³ Türkçe’de ise semantik, “kelimelerin manalarını araştıran dilbilgisi dalı, anlam bilimi” olarak kullanılmaktadır.²⁴

Semantik ilmi bir disiplin olarak şöyle tarif edilir: Kelimeler ve önermelerle onların ifâde ettiği anlam arasındaki ilişkiyi inceleyen bilim dalıdır.²⁵ İzutsu (v. 1914) ise semantiği tarif ederken şöyle demektedir: “Semantik, bir dilin anahtar terimleri üzerindeki tahlîlî çalışmadır. Bu çalışma, yalnız çalışma aleti olarak değil, bundan

¹⁹ Râgıb İsfahânî, *el-Mufredât fî Garibi’l-Kur’ân*, (Thk.: Muhammed Seyyid Keylanî), Beyrut, ts., 6; Ayrıca bkz.: Râgıb İsfahânî, *Müfredât (Kur’ân Kavramları Sözlüğü)*, (Terc.: Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu), İstanbul, 2010, 57.

²⁰ Ali Galip Gezgin, *Tefsirde Semantik Metod*, İstanbul, 2002, 319.

²¹ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileri ile Dil Bilim*, Ankara, 1995, III, 463.

²² Doğan Aksan, *Anlam Bilimi ve Türk Anlam Bilimi*, Ankara, 1971, 12.

²³ Mehmet Soysaldı, *Kur’ân’ı Anlama Metodolojisi*, 1. baskı, Ankara, 2001, 18.

²⁴ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1996, 967.

²⁵ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1975, 118.

daha önemli olmak üzere kendilerini kuşatan dünya hakkındaki anlayış ve düşüncelerinin de aleti olarak o dili kullanan milletin, dünya hakkındaki düşüncelerini kavramak amacıyla yapılır.²⁶

Bir bilim dalı olarak semantik, kelimelerin anlamlarını analiz eder. Etimolojik kökten itibaren tarih boyunca kazandığı müştakların ve anlamlarının bir analizini verir. Hangi anlamın sonradan girdiği, hangi anlamın çarpık ve kökten uzak olduğu kendiliğinden ortaya çıkar.²⁷ Başka bir ifadeyle semantik analizin en önemli ilgi alanı o dilin kelimeleridir. Çünkü bir dilin en oynak düzeyi kelime hazinesidir. Dilin bu düzeydeki evrimi aktarma, türetme, birleştirme ve anlam değişimleri ile gerçekleşir. İşte semantik, bu anlam değişimlerini inceleyen bilim dalıdır.²⁸

Semantik analizler sadece kavramlarda değil, cümle semantiği dediğimiz kontekstlerde ve stilistik anlatımlarda da görülür.²⁹ Cümle semantiği, genel olarak bir dil içerisinde anlaşmamızı sağlayan cümlelerin, anlam açısından incelenmesidir.³⁰ İşte semantik metod, kelimelerin doğru anlamını tesbit etmenin yanında aynı zamanda “cümle semantiği” üzerinde de durur. Yani bir metin içinde geçen cümleleri siyak çerçevesinde inceler. Dolayısı ile bir metnin en küçük ögesi durumunda olan kelime ve cümlelerden hareketle metnin bütünlüğünü daima korumak suretiyle doğru anlamları bulmaya gayret eder.³¹

Semantik metodun tarihi ve anlamıyla ilgili verdiğimiz bu bilgilerden sonra denilebilir ki bu metod, Kur’ân’ı anlama ve yorumlama metodları içerisinde objektif ve sağlam kıstaslara dayanan metodlardan biridir. Semantik metodun önemi Türkiye’de ve Arap dünyasında yeni yeni anlaşılmakta olup bu konuda etraflı çalışmalar yapılmaya devam edilmektedir.³²

Semantik analiz yöntemiyle Kur’ân’ın doğru anlaşılmasındaki temel prensipleri şu şekilde özetlemek mümkündür. Bu metod; kelimelerin anlamlarını analiz eder, etimolojik kökten itibaren tarih boyunca kazandığı müştakların ve

²⁶ Toshihiko Izutsu, *Kur’ân’da Tanrı ve İnsan*, (Terc.: M. Kürşad Atalar), İstanbul, 2012, 33-34.

²⁷ İsmail Yakıt, *Kur’ân’ı Anlamak*, İstanbul, 2003, 17.

²⁸ Gezgin, *Tefsirde Semantik Metod*, 107.

²⁹ Yakıt, *Kur’ân’ı Anlamak*, 21.

³⁰ Aksan, *Anlam Bilimi ve Türk Anlam Bilimi*, 139.

³¹ Gezgin, *Tefsirde Semantik Metod*, 158.

³² Bu çalışmaları kısaca zikredecek olursak: İsmail Yakıt, “Doğru Bir Kur’ân Tercümesinde Semantik Metodun Önemi”, *SDÜİF Dergisi*, I, Isparta, 1995; Mehmet Soysaldı, *Kur’ân Semantiği Açısından İnançla ilgili Temel Kavramlar*, İzmir, 1997; Abdulbaki Güneş, *Kur’ân’da Kalp Kavramının Semantik Analizi*, 1. baskı, Van, 2003; Ali Galip Gezgin, *Tefsirde Semantik Metod*, İstanbul, 2002; Ahmet Çelik, *Kur’ân Semantiği Üzerine*, Erzurum, 2002; Hasan Yılmaz, *Semantik Analiz Yönteminin Kur’ân’a Uygulanması*, Bursa, 2007.

anlamaların bir analizini verir.³³ Kur'ân'a peşin fikirle yaklaşmayı önler. Her türlü ön yargıyı bertaraf ederek Kur'ân dilinin gerçek felsefesini ortaya koyar. Bu metod kelimeleri kontekst içinde ele alır ve siyak çerçevesinde kelimelere mana verir.³⁴ Semantik metod sayesinde Kur'ân âyetleri arasında bir anlam zinciri kurmak kolaylaşır. Bu sayede bir âyet tercüme edildiğinde yapılan bu tercüme ile diğer başka bir âyetin tercümesi birbiriyle çelişmez.³⁵ Ayrıca bu metod, Kur'ân'ın anahtar kelimelerini dikkatli ve objektif bir şekilde tahlil etmesi sebebiyle hem kavram kargaşasını önler, hem de yanlış anlamaya sebebiyet verecek unsurları ortadan kaldırır. Bütün bu prensipler semantik metodun Kur'ân'ı anlamadaki rolünü ortaya koyması açısından önemlidir.³⁶

Başarılı bir şekilde Kur'ân'ın semantik analizini yapabilmek için şu merhaleleri takip etmek gerekir.

1. Bir kelimenin veya bir kavramın semantik analizini yapabilmek için önce o kelimenin veya kavramın etimolojisi iyi bilinmelidir. Etimolojideki anlam esas tutulmak kaydıyla hepsinde gizli olan söz konusu kelimenin bu kök manası aranmalıdır. Aslında semantik sadece kelimenin anlamını oluşturan kök manaya inmek değil, aynı zamanda onun bu kök anlamından hareketle tarih boyunca kazandığı anlamların bir analizini yapmak ve gerek bu anlamların ve gerekse türevlerin içinde ilk (kök) mananın olup olmadığına bakmaktır. Dolayısıyla semantik tahlil yapan kişi bir kelimenin anlamının tarihî süreç içerisinde ne gibi mana daralmalarına veya genişlemelerine uğradığını ve bu kelimenin Kur'ân'da kullanıldığı manayı da tesbit etmeye çalışmalıdır.³⁷

2. Bir kelimeyi bulunduğu konuma göre tanımlamak, bir başka ifâde ile kendi bağlamı içerisinde ve tam olarak aydınlığa kavuşturmaya çalışmak gerekir.³⁸

3. Semantik analiz, bir kelimenin anlamını doğru olarak ortaya koyup, eş anlamlı kelimeler ile zıt anlamlı kelimeleri göstermek suretiyle yapılabilir. Ayrıca bir kelimenin anlamını doğru olarak tesbit etmede o kelimenin ne olmadığını ortaya koyabilmek de semantik tahlil ilkelerinden biridir.³⁹

³³ İsmail Yakıt, “Doğru Bir Kur'ân Tercümesinde Semantik Metodun Önemi”, *SDÜİF Dergisi*, I, Isparta, 1995, 17.

³⁴ Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar* (Terc.: Selahattin Ayaz), İstanbul, 2010, 89.

³⁵ Yakıt, “Doğru Bir Kur'ân Tercümesinde Semantik Metodun Önemi”, 8-9.

³⁶ Gezgin, *Tefsirde Semantik Metod*, 168.

³⁷ Mehmet Soysaldı, *Kur'ân'ı Anlama Metodolojisi*, 1. baskı, Ankara, 2001, 42; Mesela, كُفْر kelimesinin Kur'ân'da uğradığı mana değişikliği için bkz.: Izutsu, *Kur'ân'da Tanrı ve İnsan*, 47-49.

³⁸ Misal için bkz.: Izutsu, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, 89-90.

³⁹ Misaller için bkz.: Izutsu, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, 90-94.

4. Kelimenin girmiş olduğu semantik alanda bulunan diğer kelimeler arasında semantik bağın olması kelimenin anlamını doğru tesbit etmede en önemli yardımcıdır.⁴⁰

Kısacası semantik tahlil yapılırken önce Kur'ân'ın belli başlı kavram alanları ayırmaya çalışılır, sonra komşuları tarafından sınırlanmış irili ufaklı birçok semantik alanlar bulmaya, bunların birbirleri ile nasıl ilişki kurdukları, içten nasıl yapıldıkları ve engebeli büyük sistem içerisinde nasıl yerleştirilip o sistemi nasıl tamamladıkları açıklamaya ve her anahtar terimin de özel mana yapısına titizlikle bakılmalıdır.⁴¹

Netice itibariyle denilebilir ki semantik analiz yöntemi ile klasik ve çağdaş bütün yöntemler birlikte kullanıldığında; Kur'ân'daki kavramlar daha iyi anlaşılacağı için yapılan meâl ve tefsirler daha objektif olacağı muhakkaktır. Biz de bu nedenlerden dolayı Kur'ân-ı Kerîm'deki esmâ-i hüsnânın evvela delâlet alanını, semantik analiz yoluyla gün ışığına çıkarmayı, ardından da esmânın geçtiği âyetlerle olan münâsebetini tesbit etmeyi hedefledik.

1. 3. MÜNÂSEBÂTU'L-KUR'ÂN İLMİ

Kur'ân'ın bir beşer sözü olmayıp Allah'a ait bir kelâm olduğu, onun i'câzıyla ispat edilmiş bir durumdur. Kur'ân'ın i'câz yönlerinden biri de; onda hiçbir çelişkinin olmaması ve bu bağlamda onun âyetlerinin, sûrelerinin, lafızlarının ve hatta harflerinin birbiriyle anlam ve fonetik yönden uyum ve bütünlük içinde bulunmasıdır.⁴² Kur'ân'da iman esasları, ahlâkî prensipler, şer'î hükümler, kıssalar, kâinata Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren âyetler, davetler, nasihatler, ibretler, ikazlar, korkutmalar, emir ve yasaklar, teşvikler ve sakındırmalar iç içedir.⁴³ Âyet ve sûrelerde meseleler çeşit çeşit olsa da sonu başı ile, başı sonu ile irtibatlıdır. Kısımlarının bu şekilde birbirine bağlılığı itibariyle Kur'ân, tek bir sûre gibidir, hatta tek bir âyet gibi mütenâsiptir. Daha da ötesi, Kur'ân'ın tamamı “tek bir kelime gibi” mütenâsip ve uyumludur.⁴⁴ Kur'ân'ın sâhip olduğu bu bütünlük ve uyum, onun tenâsübü olarak nitelendirilmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, yirmi üç senede ihtiyaca göre parçalar hâlinde indiği halde, öyle bir tenâsübü vardır ki, sanki bir defada nâzil olmuş gibi bir bütünlük arz eder. Bu zaman zarfında muhtelif, birbirinden uzak sebeplerle geldiği halde, tek bir sebeple inmiş gibi

⁴⁰ İzutsu, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, 94.

⁴¹ İzutsu, *Kur'ân'da Tanrı ve İnsan*, 55.

⁴² Suyutî, *el-İtkân*, V, 1874.

⁴³ Halis Albayrak, *Kur'ân Bütünlüğü Üzerine*, 6. baskı, İstanbul, 2011, 21.

⁴⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebû Bekr Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki), Beyrut, 2006. XXII, 160; Ayrıca bkz.: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 3. baskı, İstanbul, 1979, I, 47.

bütünlük arz eder. Farklı farklı ve mükerrer suallerin cevabı olarak geldiği halde, bütün insanların müşterek ihtiyaç ve arzularını tatmin edecek bir birliğe sâhiptir. Farklı ve pek çok hâdisenin hükümlerini beyân etmek için nâzil olduğu halde, sadece bir hâdisenin açıklamasıymış gibi mükemmel bir intizâm ihtivâ eder. Birbirine zıt, çok farklı hallerde sayısız muhatabın anlayışına münâsip üslûplarda nâzil olduğu halde, öyle güzel bir selâset gösterir ki, sanki aynı durumdaki ve aynı anlayış seviyesindeki insanlara inmiş gibi herkes kendi zâviyesinden kolayca anlayabilir. Hatta her bir sınıf zanneder ki, asıl muhatap yalnız kendisidir.⁴⁵

Târihî süreç içerisinde Kur’ân’ın üslûp ve anlam özelliklerini insanların dikkat ve istifâdesine sunmak için Kur’ân’ı çeşitli yönlerden inceleyen Müslüman âlimler, “âyetler ve sûreler arasında münâsebet ve insicâm” konusunu da titizlikle inceleyerek bir münâsebet ilim dalını geliştirme çabasında olmuşlardır. Âyetler ve sûreler arasında münâsebet konusuna dâir ilk fikir, hicrî IV. asır ortalarında Bağdât’da Ebû Bekr Nisâbûrî (v. 381/992) tarafından ortaya atılmıştır.⁴⁶ Bu konuyu tefsirinde ilk işleyen müfessir ise Zemahşerî’dir (v. 538/1144).⁴⁷ Ancak tenâsub ilmini sistematik bir halde tefsirine koyan ve işleyen ilk müfessir, Fahrüddin er-Râzî (v. 606/1209) olmuştur.⁴⁸ Daha sonraları Bikâî (v. 885/1480), *Nazmu’d-Durer fî Tenâsubi’l-Âyât ve’s-Suver* adlı tefsiriyle bu konuyu etraflıca ele almıştır. Bikâî ve tefsiri hakkında çalışma yapan Necati Kara, münâsebet ilmi sahasında en meşhur ve hatta tek eser olarak Bikâî’nin eserini göstermektedir.⁴⁹

Münâsebet, Arabça “neseb” ve “nisbet” kökünden مفاعل/müfâ‘ale babından türetilmiş bir masdar olup; alâka, yakınlık, iki veya daha fazla şey arasında uygunluk, mana ilişkisi bulunan sözleri bir arada kullanmak” demektir.⁵⁰ Münâsebet kelimesinin istilâhî manası ise; birbirini takib eden kelime ve cümlelerin arasında mana itibariyle makul bir irtibat ve alâkanın bulunmasıdır.⁵¹

Münâsebâtü’l-Kur’ân, âyetler ve sûreler arasında icmâl-tafsil, umumîlik-husûsîlik, aklîlik-hissîlik yahut bunlardan başka alâka çeşitlerinden birisiyle ya da sebeb-müsebbeb, illet-malûl, benzerlik-zıtlık gibi zihnî bağlarla mana irtibatını tesbit

⁴⁵ Said Nursî, *Sözler* (25. Söz), İstanbul, 2012, 414.

⁴⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 132.

⁴⁷ Bkz.: Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvil fî Vucûhi’t-Te’vîl*, (Thk.: eş-Şeyh Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve bşk.), Riyâd, 1998, 99-164.

⁴⁸ İsmail Cerrahoğlu, “Fahrüddin er-Râzî ve Tefsiri”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, II, 1977, 36.

⁴⁹ Necati Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, Van, 1995, 111.

⁵⁰ Muhammed Murteza Zebidî, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, (Thk.: Halîl el-Hilâlî), Tunus, 2004, “nsb” md.; Mustafa Müslim, *Mebâhis fî’t-Tefsiri’l-Mevdûi*, 3. baskı, Şam, 2000, 58.

⁵¹ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, V, 1794.

eden bir ilimdir.⁵² Bikâî bu ilmin değer ve önemini belirtirken şöyle der: “Münâsebatu’l-Kur’ân ilmi, Kur’ân-ı Kerîm’in âyet ve sûrelerinin tertibindeki hikmeti anlatan bir ilimdir. Bu ilim manaların duruma uygunluğunu tahkik eden belagatin gayesidir: Zira kelâmın güzelliğinin anlaşılması sûrenin maksûdunun bilinmesine bağlıdır. Belagatten istenen de budur. Bu da Kur’ân-ı Kerîm’in bütün cümlelerinin maksadının bilinmesini ifâde eder. İşte bu sebeple bu ilim, çok büyük bir değer taşımaktadır. Nahiv ilmine göre beyan ilminin durumu ne ise, tefsir ilmine göre de Münâsebatu’l-Kur’ân ilminin durumu odur.”⁵³

Münâsebatu’l-Kur’ân İlmi çerçevesinde ele alınan konular şunlardır: *Âyet İçi Münâsebet, Âyetler Arası Münâsebet, Sûreler Arası Münâsebet, Sûre İle İsmi Arasındaki Münâsebet, Sûrenin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet, Peşpeşe Olan Sûreler Arasındaki Münâsebet, Peşpeşe Olmayan Sûreler Arasındaki Münâsebet, Sûrenin Baş İle Bir Önceki Sûrenin Sonu Arasındaki Münâsebet.*

Biz de tezimizde daha çok ‘Âyet İçi Münâsebet ile Âyetler Arası Münâsebet’ konusu çerçevesinde esmâ-i hüsnânın zikredildiği âyetlerle olan münâsebetini incelemeye çalışacağız.

1. 4. ESMÂ-İ HÜSNÂYA GENEL BİR BAKIŞ

Bu başlık altında, esmâ-i hüsnâ konusunda ilk dönemden itibaren yapılmış olan kelâmî tartışmaları özetlemeye çalışacağız. Öncelikle esmâ-i hüsnânın önemini belirtip lügat ve istilâh manasını vereceğiz. Ardından da esmâ-i hüsnânın tevkîfî olup olmadığını, sayımını, tasnifini ve müterâdiflik durumunu incelemeye çalışacağız.

Kur’ân-ı Kerîm, ulûhiyyetin nihayetsiz hususiyetlerini ortaya koyacak en güzel isim ve sıfatlarla Allah’ı tanıtır. Bu ilâhî isim ve sıfatlar vasıtasıyla insan, Allah ile irtibat kurma imkânına kavuşur. Esmâ-i hüsnânın en önemli işlevi, Allah ile insan, insan ile Allah arasındaki münâsebetleri en ideal bir seviyede gerçekleştirmesidir. Böylece bu isimler, insanlık için mümkün olan en yüksek seviyede marifetullahı gerçekleştirir. Ayrıca esmâ-i hüsnâ bilgisi, Allah-âlem ilişkisine ışık tutması bakımından da ayrı bir önem taşır.

الأسماء الحسنى/el-Esmâu’l-Hüsnâ terkibi “ism”in çoğulu olan “esmâ” ile, “güzel”,

⁵² Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 36.

⁵³ Burhanuddin Ebu’l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *Nazmu’d-Durer fî Tenâsubi’l-Âyât ve’s-Suvar*, Kâhire, ts., I, 6.

“en güzel”⁵⁴ anlamındaki “hüsnâ” kelimelerinden oluşmuş olup Allah’a ait tüm isimleri ifâde etmek üzere “en güzel isimler” demektir. Yükseklik manasına gelen isim, varlıkları tanımak ve onların bilinmesini sağlamak için kullanılmaktadır.⁵⁵

İsim kelimesi, Kur’ân-ı Kerîm’de on iki yerde Allah lafzına, iki âyette O’nun yerini tutan zamire, dokuz yerde izafet yoluyla Rab kelimesine nisbet edilir.⁵⁶ Esmâ-i hüsnâ terkihi dört âyette yer alır.⁵⁷ Bu âyetlerde Allah’ın birliği vurgulanmakta, bu isimler yoluyla Allah’a ta’zim ve tesbihte bulunmak ve O’nu zikretmek gerektiği belirtilmekte, yine bu isimler yoluyla Allah’a duâ edilmesi istenmekte ve O’nun isimleri konusunda ilhada/inkâra düşenler kınanmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ı niteleyen kavramlar tek bir zâta delâlet edişleri yönüyle özel isim, çeşitli manaları içermeleri yönüyle sıfattırlar. İsim ve sıfat arasında bazı teknik ayırmalara işaret edilmekle birlikte⁵⁸ zât-ı ilâhîye nisbet edilen kavramlara delâlet etmek üzere her iki terimin de kullanıldığı bir vâkıdır. Allah’ın isimleri ister sıfat sîgasıyla, ister isim, fiil veya zarf şeklinde olsun, hepsinde niteleme anlamı gözetildiğinden “sıfat” diye anılır. Diğer taraftan vasıfların işaret ettiği zâta delâletleri gözetilerek “esmâ” da denir. Yani Allah bu sıfatlarla o derece mevsûftur ki bunlar isim konumuna girmiş sayılır.⁵⁹ Allah’a birçok isim nisbet edildiğinden dolayı kelâm ve esmâ-i hüsnâ ile ilgili eserlerde isim-müsemmâ⁶⁰ konusu geniş bir şekilde tartışılmıştır.⁶¹ Kelâmcılar isim-müsemmâ konusuna; isimlerle, adlandırılan varlıklar arasında nasıl bir ilişkinin kurulabileceği açısından yaklaşımlar, ilâhî isim ve sıfatların Allah’ın zâtının aynı veya gayrı olup olmadığını belirlemek için bu konuyu incelemişlerdir.

Mu‘tezile âlimleri başta olmak üzere bazı kelâmcılar isimle müsemmânın birbirinden farklı olduğunu, bunların aynı şey olmasının aklî ilkelerle uyuşmadığını ifâde ederler. Kâdî Abdulcebbâr (v. 415/1025) bu görüşü savunanların

⁵⁴ Ebu’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, (Thk.: İbrahim Şemsuddin ve bşk.), Tunus, 1. baskı, 2005, “hsn” md.

⁵⁵ İsfahânî, *el-Mufredât*, “smv” md.

⁵⁶ Muhammed Fûâd Abdalbaki, *el-Mu‘cemu’l-Mufehres li Elfâzı’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Kâhire, 1945, “isim” md.

⁵⁷ A‘râf, 7/180; İsrâ, 17/110; Tâhâ, 20/8; Haşr, 59/24.

⁵⁸ Bkz.: Ebu’l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî, *İştikâku Esmâillah*, Beyrut, 1986, 265.

⁵⁹ Yıldırım, *Kur’ân’da Ulûhiyyet*, 82.

⁶⁰ Sözlükte isim, varlıklara verilen ad; müsemmâ, adlandırılan varlık; tesmiye de adlandırma demektir. İsim bir hakikate delâlet eden mutlak lafız, müsemmâ bu hakikatin kendisini oluşturan şey, tesmiye ise isim ile müsemmâ arasındaki irtibatı sağlayan manadır. Geniş bilgi için bkz.: Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî el-Gazzâlî, *el-Maksadu’l-Esnâ fî Şerhi Esmâillahi’l-Hüsnâ*, (Thk.: Muhammed Osman el-Haşî), Kâhire, ts., 40-66; Beyrut, 1982; İlyas Çelebi, “İsim-Müsemmâ”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 549.

⁶¹ Tartışmalar hakkında bkz.: Gazzâlî, *el-Maksadu’l-Esnâ*, 40-66; Fahrudin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Levâmiu’l-Beyyînât Şerhu Esmâillahi Teâlâ ve’s-Sifât*, 1. baskı, 1907, 3-10.

öncülerindendir.⁶² Onları böyle düşünmeye sevk eden şey, isimle müsemmânın aynı olması hâlinde birden fazla kadîm varlığın oluşacağı endişesidir.⁶³ Ehl-i sünnet kelâmcıları ise Allah'ın isim ve sıfatlarının zâtına nisbet edilen manalar olduklarını, dolayısıyla zâttan bağımsız olmadıklarını ifâde etmektedirler. Bundan dolayı da birden fazla isim veya sıfatın zâta izafe edilmesi tevhid inancına zarar vermez. Aksine isim müsemmânın gayri olarak düşünüldüğünde tevhid inancı zedelenmiş olur. Eğer isim müsemmânın gayri olsaydı söz konusu âyetlerde⁶⁴ Allah'ın zâtı değil, ismi birleşmiş ve putların kendilerine değil, isimlerine tapılmış olunurdu.⁶⁵

Bazı İslam düşünürleri tarafından ise “isim müsemmânın ne aynı ne de gayridir”⁶⁶ gibi ilk bakışta paradoksal görünen bir ifâde ile bu konu şöyle izah edilmeye çalışılmıştır: İsimler delâlet ettikleri varlığın (müsemmâ) bizzat kendisi değil, onun hatırlatıcısı ve tanıtıcısı olmaları bakımından müsemmânın gayri, Allah'ın isimleri ile yapılan tesbih, ta'zim, hamd ve zikirlerde, gönlün amaçlayıp bağlandığı varlık yüce yaratıcının bizzat kendisi olup, kelimelerin O'na ulaştıran vasıtalar olması bakımından ise müsemmânın aynıdır.⁶⁷ Özet olarak denilebilir ki bu konudaki tartışmalar terimlere yüklenen farklı manaların lafız-mana ve dil-mantık ilişkisinin gerektiği şekilde anlaşılamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Hemen hemen bütün gruplar, Allah'ın zâtı ve sıfatları itibarıyla yaratılmışlık özelliği taşıyan her türlü nitelmeden münezzehe olduğunu kabul ederler. Fakat muhtelif mezhep veya şahıslar isim, tesmiye, müsemmâ kelimelerine farklı anlamlar yükleyerek karşı görüşleri eleştirir. Dolayısıyla isim-müsemmâ probleminin büyük ölçüde lafızlarıyla manaları aynı olan bir terminolojiyi farklı anlamaktan kaynaklandığı söylenebilir.⁶⁸

Allah'ı birden fazla isimle anmak isim-müsemmâ çerçevesinde tartışıldığı gibi Allah'ı bazı sıfatlarla nitelendirmenin tevhid ilkesine zarar verip vermemesi konusu da tartışılmıştır. İslam inanç tarihinde, Allah'ın sıfatları⁶⁹ konusunda ilk tartışmayı

⁶² Ebu'l-Hasan Abdulcebbar b. Ahmed Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, Kâhire, 1988, 542-543.

⁶³ Geniş bilgi için bkz.: Ebu'l-Hasan Abdulcebbar b. Ahmed Kâdî Abdulcebbar; *el-Muğnî fî Ebbâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, Kâhire, 1965, V, 258.

⁶⁴ Rahmân, 55/78; Vâkıa, 56/74; Mâide, 5/4; A'râf, 7/71.

⁶⁵ Bkz.: İmamü'l-Harameyn el-Cüveynî, *Kitabu'l-İrşâd ilâ Kavâti'l-Edille fî Usûli'l-İtikâd*, (Thk. Muhammed Yûsuf Musa), Kâhire, 1950, 141-144.

⁶⁶ Bkz.: Sadeddin Mesud b. Ömer b. Abdullah Taftazanî, *Kelâm İlmi ve İslam Akaidi (Şerhu'l-Akâid)*, (Haz.: Süleyman Uludağ), İstanbul, 1991, 144-145.

⁶⁷ Bekir Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 405-406; Geniş bilgi için bkz.: Tâhir b. Muhammed Ebu'l-Muzaffer İsferayinî, *et-Tebîr fî'd-Din ve Temyîzu'l-Firaki'n-Naciye ani'l-Firaki'l-Halikin*, (Thk.: Kemal Yûsuf), Beyrut, 1983, 165.

⁶⁸ Çelebi, “İsim-Müsemmâ”, *DİA*, XXII, 549.

⁶⁹ Sıfat: Allah'ın zâtına nisbet edilen bir mana, bir kavramdır. Kendi başına boşlukta yer tutmayan, hiçbir anlam ifâde etmeyen, zâtın bazı hallerini açıklayan şey demektir. Geniş bilgi için bkz.: Zeccâcî, *İştikâku Esmâillah*, 257-259; İlyas Çelebi, “Sıfat”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII, 100-106.

başlatanın Ca'd b. Dirhem (v. 124/742) olduğu, Cehm b. Safvân'ın (v. 128/745) ondan sıfatlar hakkındaki görüşleri alarak geliştirdiği ve Allah'a sıfat nisbetini kabul etmeyen ilk kişi olduğu ve Vasil b. Atâ'nın (v. 131/748) da sıfat teorisini Cehm'den aldığı kabul edilir.⁷⁰ Mu'tezile'ye göre Allah, kendi dışındaki varlıklardan zâtının kadîm olmasıyla ayrılmakta olup, O'na kadîm manalar şeklinde sıfat nisbet etmek benzerlerinin olmasını gerektirir. Hâlbuki Allah'a sıfatlarından birinde ortak olmak, diğer zâtî sıfatlarında da ortak olma sonucunu doğurur. Bu nedenle insan ilimle âlim, kudretle kâdirdir, Allah ise ilim sıfatı olmaksızın âlim, kudret sıfatı olmaksızın kâdir, hayat sıfatı olmaksızın da haydır. Böylelikle Mu'tezile sıfatların, Allah zâtının dışında kadîm manalar olması durumunu inkâr etmektedir. Çünkü bu teaddüd-i kudemâyı (birden fazla kadîm varlığı) doğurmaktadır.⁷¹ Ehl-i Sünnet kelâmcıları ise teaddüd-i kudemâ sonucunun doğacağını kabul etmeyerek âlim, kâdir vb. sıfatların masdar manalarının yani ilim, kudret veya başka bir deyimle âlimiyyet, kâdiriyyet vb. vasıflarının Allah'ın zâtında mevcut olduğunu, fakat bunların Allah'ın zâtından başka bir şey olmadıklarını ama Allah'ın zâtının aynı da olmadıklarını ısrarla kabul ve müdafaa etmişler. Kendileriyle aynı görüşü paylaşmayanları da sıfat inkârcılığı ile itham etmişlerdir.⁷²

Zât-sıfat konusuyla ilgili olarak ortaya çıkan bu iki farklı görüşten Ehl-i Sünnet kelâmcılarının görüşü daha isabetli görünmektedir. Çünkü kavram hâlinde zâta nisbet edilen isim veya sıfatlar zihnin dışında müstakil bir varlığa sâhip bulunmazlar ve neticede tek bir zâtî niteledikleri için çokluğa sebep teşkil etmezler.⁷³ Başka bir ifadeyle bir varlığı birden çok isim ya da sıfatla nitelemek varlıktaki çokluğun değil, onun vasıflarındaki çokluğun bir belirtisidir. Allah'a izafe edilen bütün isimler tek olan zâtî niteler. Bölünme ve çokluk zatta değil, O'nu tanımlamak için çeşitli kavramlara muhtaç olan insan anlayışındadır.⁷⁴

Kelâm âlimleri, naslarda yer alan Allah'ın isimlerini tereddütsüz olarak benimsedikleri halde nasla sabit olmayan bir kavramı Allah'a izafe etmenin meşru olup olmadığı konusunu da tartışmışlardır. Bu sebeple İslam düşünce tarihi boyunca Allah'ı naslarda yer almayan kavramlarla nitelemenin caiz olup olmadığı konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Böyle bir nitelendirmeyi nasların çizdiği genel ulûhiyyet anlayışına ters düşmemek kaydıyla meşru görenler olduğu gibi⁷⁵ bunu hiç

⁷⁰ Muhammed b. Abdülkerîm Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal* (Nşr.: Muhammed Seyyid Keylanî), 1983, I, 30, 86.

⁷¹ Bkz.: Kâdî Abdulcebbâr; *el-Muğnî* V, 258.

⁷² Taftazanî, *Şerhu'l-Akâid*, 144-145.

⁷³ Metin Yurdağür, *Esmâ-i Hüsnâ*, 4. baskı, İstanbul, 2006, 26.

⁷⁴ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, 86.

⁷⁵ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, 259; Râzî, *Levâmiu'l-Beyyinât*, 18.

bir şekilde doğru bulmayanlar da olmuştur.⁷⁶ Tevkîfilik, yani bu konuda nasların belirleyiciliğini kabul edip, nasların durdurduğu yerde durmak, genellikle Selef âlimleri ve muhaddislerin kabul ettiği bir anlayıştır.⁷⁷ Kıyâsîlik ise; ‘ilâhî isimler yalnız nasların bildirmesine bağlı olmayıp, aklın Allah’a izafe edilmesinde sakınca görmediği isimler de Allah’a verilebilir’ şeklindeki düşünce olup özellikle Mu‘tezile ve Kerrâmîyye’nin kabul ettiği bir düşüncedir.⁷⁸ Gazzâlî (v. 505/111) ise bu iki görüşün belki de ortası denilebilecek bir görüşü savunur. O, isim ile vasfı birbirinden ayırır. Gazzâlî’ye göre, Allah’a isim verme dinin iznine bağlıdır. Buna karşılık Allah hakkında yalan olmayan doğru vasıfları Allah’a nisbet etmek ise izne bağlı değildir.⁷⁹

Bizim de paylaştığımız kanaate göre dil, üslûp ve muhtevâ bakımından yetersizlik ve küçümseme ifâde etmeyen, İslam’ın çizdiği ulûhiyyet anlayışıyla bağdaşabilen kavramlarla Allah’ı adlandırıp nitelemekte herhangi bir sakınca yoktur. Nitekim Arap olmayan Müslüman milletler de, kendi dilleriyle Allah’a bazı isim ve sıfatlar nisbet etmekte, O’na bunlarla duâ ve niyazda bulunmaktadırlar. Türklerin İslam’ı kabul etmelerinden sonra, başta “Tanrı” ve “Çalab” olmak üzere eskiden kullandıkları bazı isimleri kullanmaya devam ettikleri, Farsçanın etkisiyle buna “خدا/Hudâ” gibi isimleri de ilave ettikleri bilinmektedir. Bu tür uygulamaları nazar-ı itibare alarak, Allah’ın isimlerinin tevkîfî olmadığı yönünde fiilî bir icmânın oluştuğu da söylenebilir.⁸⁰

Esmâ-i hüsnânın meşhur olması, -özellikle doksan dokuz isim çerçevesinde bir literatür, kültür, ezkar ve evrad oluşması- bazı hadis kaynaklarında yer alan rivâyetlerle ilintilidir. Esmâ-i hüsnâ sayısının 99 olduğunu belirten rivâyet Ebû Hureyre’den gelmekte olup şöyledir: “Allah’ın 99 ismi vardır; bunları kim ihşa⁸¹ ederse cennete girer.” Bu hadisi, Kütüb-i Sitte’den Buhârî (v. 256/869), Müslim (v. 261/875), Tirmizî ve İbn Mâce nakletmişlerdir.⁸² Buhârî ve Müslim’in rivâyetlerinde

⁷⁶ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed el-Endulusî İbn Hazm, *Kitabu'l-Fasl fi'l Milel ve'l Ehvâ ve'n-Nihal*, Beyrut, 1996, II, 34-40.

⁷⁷ Muhammed Aruçî, “el-Esmâ ve's-Sıfât fimâ Beyne Ulemâi's-Selef ve Ehli'l-İ'tizâl, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, I, 1997, 33.

⁷⁸ Râzî, *Levâmiu'l-Beyyinât*, 18.

⁷⁹ Geniş bilgi için bkz.: Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, 269,

⁸⁰ Yurdagür, *Esmâ-i Hüsnâ*, 27.

⁸¹ İbn Atiyye (v. 383/993), اُحْصِيَ kelimesine şu anlamları yükler: (esmâ-i hüsnâya) iman etme, onu yüceltme ve onun manalarını düşünme. Buna göre maksat sadece saymak olmadığı, bunları toplamak, araştırmak, okumak, manalarını anlamak ve o manalarla ahlaklanmak olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Gazzâlî, esmâ-i hüsnâyı anlatırken, kulların hangi isimden hangi hisseyi alması gerektiği meselesine dikkat çekmektedir. (Abdülhak b. Gâlib el-Endulusî İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kelâmi'l-Vecîz*, Beyrut, 1993, II, 481; Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, 48)

⁸² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh (Deavât 68, hadis no: 6410; Tevhîd 12, hadis no: 7392; Şurût 18, hadis no: 2736)*, (Thk.: Mustafa el-Buğa), Beyrut, ts., V, 2354; Ebu'l-

sadece isimleri sayanın ya da ezberleyenin cennete gireceği belirtilmekte ve bu isimlerin neler olduğu hakkında bilgi verilmemektedir. Ancak Tirmizî ve İbn Mâce'nin rivâyetlerinde ise doksan dokuz ismin tamamı sayılmaktadır. İbn Mâce'nin senedi ile Tirmizî'nin senedi râvi el-A'rec'de birleşmektedir. Fakat İbn Mâce'nin rivâyetinde bulunan bazı isimler, Tirmizî'nin rivâyetinde yoktur.⁸³ Tirmizî'nin rivâyetinde bulunan bazı isimler de İbn Mâce'nin rivâyetinde yoktur.⁸⁴ Kur'ân'da zikredilen bazı isimler ise her iki rivâyette de bulunmamaktadır.⁸⁵

İsimleri ayrı ayrı sıralayan rivâyetlerin merfû mu yoksa mudrec mi olduğu hususunda da ihtilâf vardır. Bir kısım âlimler İbn Mâce ve Tirmizî'nin rivâyetlerindeki esmâ-i hüsnâ listesinin mudrec⁸⁶ olduğunu ifade etmişlerdir. Çünkü bu isim listesinin Hz. Peygamber'den intikal eden merfû bir yönü olsaydı, Buhârî ve Müslim'in eserleri gibi sahih kaynaklarda da yer alması icap ederdi.⁸⁷

Esmâ-i hüsnâ sayısının 99 olduğunu belirten rivâyet çerçevesinde ele alınan bir başka konu, esmâ-i hüsnânın 99 sayısı ile sınırlı olup olmama konusudur. Cumhûr ulemâ isimlerin adedinin doksan dokuzdan fazla olduğu fikrini benimsemişlerdir.⁸⁸ Bu bağlamda Nevevî (v. 676/1277) isimlerin sayısının mezkûr rakamdan fazla olduğu hususunda âlimlerin ittifakının olduğunu söyler ve şöyle devam eder: “Bu rivâyette Allah'ın isimleri hasr edilmemiştir. Yani “O'nun doksan dokuzdan başka ismi yoktur” denilemez. Hadisin maksadı bu doksan dokuz ismi sayanın cennete gideceğini vurgulamaktır. Yoksa isimlerin bu sayıdan ibaret olduğunun vurgulanması değildir.”⁸⁹ Bu hususu Hz. Peygamberden nakledilen şu rivâyet de desteklemektedir: “Allahım!

Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh (Zikir 5, hadis no: 6809)*, Riyâd, 2005, II, 1235; Tirmizî, *es-Sünen (Deavât 82, hadis no: 3508)*, I, 82; İbn Mâce, *es-Sünen (Esmâullah 10, hadis no: 3860, 3861)*, II, 1269.

⁸³ İbn Mâce'nin *Sünen*'inde bulunup da Tirmizî'de yer almayan isimler şunlardır: Ber, Cemîl, Kâhîr, Karîb, Râşid, Rab, Mubîn, Burhân, Şedîd, Vâkî, Kâim, Dâim, Hâfız, Fâtır, Sâmi, Mu'tî, Kâfî, Ebed, Âlim, Sâdık, Münîr, Tâim, Kâdîm, Vitr, Ahad.

⁸⁴ Tirmizî'nin *Sünen*'inde bulunup da İbn Mâce'nin *Sünen*'inde yer almayan isimler şunlardır: Kuddûs, Gafûr, Kahrîr, Fettâh, Hâkim, Adl, Kebîr, Hafız, Mukîr, Hâsib, Rakîb, Vâsî, Hamîd, Muhsî, Muktedir, Mukaddim, Muahhir, Muntekim, Muğnî, Bedî', Sabûr.

⁸⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de isim sîgası halinde bulunduğu halde, Tirmizî'nin hadisinde bulunmayan isimler: Rab, İlâh, Muhîr, Kâdir, Kâfî, Şâkir, Hâkim, Kâhîr, Mevlâ, Nasîr, Hâlik, Melîk, Kefîl, Hallâk, Ekrem, A'lâ, Mubîn, Hafî, Karîb, Ehad.

⁸⁶ Mudrec: Sened veya metnine aslında olmayan bir şey ilave edilmiş olan hadistir. Mudrec hadis, sened ve metnin durumuna göre sahih, hasen ve zayıf olabilir. Bkz.: Mahmûd et-Tahânî, *Teyşîru Mustalahi'l-Hadis*, 8. baskı, Riyâd, 1996, 103-106.

⁸⁷ Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bâri li Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, Beyrut, 1988, XI, 179.

⁸⁸ Ancak İbn Hazm (v. 456/1064) esmâ-i hüsnânın 99 ile sınırlandırılması görüşünü savunur ve buna da *yüzden bir eksik* ibaresini delil olarak kullanır ve der ki: Şayet bunun dışında isim olsa yüz isim olmuş olur ki o zaman da *yüzden bir eksik* ifâdesi manasız kalmış olur. (Ebû Muhammed Alî İbn Hazm, *el-Muhallâ*, Medine, ts., VIII, 31.)

⁸⁹ Ebû Zekerîya Yahya b. Şeref Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahihi Müslim İbni'l-Haccâc*, Beyrut, 1972, XVII, 5.

Senden kendine verdiğin her isimle ve katındaki gayb ilminde saklayıp da kullarına muttali kılmadığın isimlerinle sana niyazda bulunurum.”⁹⁰ Ayrıca rivâyette geçen 99 rakamının çokluktan (kesretten) kinaye olabileceğini söyleyen âlimler de olmuştur.⁹¹

Esmâ-i hüsnâ telif türünün ortaya çıkışından itibaren bu isimleri gruplandırma temayülleri de belirmiştir. İmam Ebû Hanife’den (v. 150/767) itibaren esmâ-i hüsnâ bilgisiyle şekillenen ulûhiyyet hakkında -beşerî imkânlar ölçüsünde nisbeten derli toplu bir fikir edinebilmek için- Allah’ın sayı itibariyle oldukça fazla olan isim ve sıfatları bazı esaslara göre tasnife tâbi tutularak açıklanmıştır.⁹² Bu tasnifleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. İspat ve nefiy açısından yapılan tasnifler: Subûtî isimler (sıfatlar) ve Selbî isimler (sıfatlar)dir.

2. Allah’ın zât, sıfat ve fiilleriyle alâkası bakımından yapılan tasnifler: Zâtî isimler (sıfatlar) ve Fiilî isimler (sıfatlar)dir.

3. Subût ve delilleri itibariyle yapılan tasnifler: Semî-naklî isimler ve Semî-aklî isimler şeklinde iki kısma ayrılır.

4. Kronolojik tasnif: Kur’ân-ı Kerîm’deki sıralama esas alınarak oluşturulan tasniftir.⁹³

Ebû Abdillâh Halîmî’nin (v. 403/1012) esmâ-i hüsnâ üzerinde a) Allah’ın varlığını, b) birliğini, c) yaratıcılığını, d) benzersiz oluşunu, e) kâinatı yönettiğini ifâde eden isimler olmak üzere yaptığı⁹⁴ ve daha sonra Bâkılânî (v. 403/1013) ve Abdulkâhir Bağdâdî (v. 429/1037) tarafından benimsenen beşli tasnif şekli isimlerin zât, sıfat ve fiilleriyle alâkası bakımından yapılmış bir tasniftir.⁹⁵ Hemen ifâde edelim ki tezimizde esmâ-i hüsnâyı işlerken oluşturduğumuz tasnif, Halîmî’nin tasnifine çok yakındır.

⁹⁰ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, (Thk.: Ahmed Muhammed Şakir), 1. baskı, Kâhire, 1995, IV, 215.

⁹¹ Ebû Abdillâh Şemsuddin Muhammed b. Ebû Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Kavâidu’t-Tayyibât fî l-Esmâ ve’s-Sıfât*, (Nşr.: Eşref b. Abdulmaksud), Riyâd, 1995, 33. Dokuzlu rakamlarla ifâde edilen sayı sıfatlarında, sayılan şeyin nicelik ve niteliği ön planda tutulmaktadır. Bu konuda dilbilimci İbn Manzûr, dokuz rakamının bir başka rakamla birlikte kullanılmasının çokluk ifâde ettiğini, hatta sayılan şeyin miktarından ziyade nitelik ve niceliğine vurgu yapıldığını belirtmektedir. (İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “tsa” md.)

⁹² Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir el-Bağdâdî, *el-Esmâ ve’s-Sıfât*, (Nşr.: Muhammed Aruçî), İstanbul, 1994, 165.

⁹³ Bekir Topaloğlu, “Allah”, *DİA*, İstanbul, 1989, II, 484.

⁹⁴ Bkz.: Ebû Abdillâh el-Halîmî, *el-Minhâc fî Şuabi’l-İmân*, 1. baskı, Beyrut, 1979, I, 187-209.

⁹⁵ Bkz.: Topaloğlu, “Allah”, *DİA*, II, 484.

Allah'ın isimleri arasında müterâdif/eş anlamlı olanların bulunup bulunmayacağı hususunda da farklı açıklamalar yapılmıştır. Öncelikle şunu ifade edelim ki aynı anlama gelen iki veya daha fazla kelimenin aynı cümlede veya bir pasajda kullanımı, bu kelimelerin tam müterâdif olması önünde ciddi bir engeldir. Çünkü ilgili her iki kelime şayet anlamda tam bir ittifaka sâhipse bu durumda cümlede tatvil/uzatma yapıldığı anlamına gelmektedir. Bu da belagat ayıbı sayılır. Kullanılan kelime artı bir fayda sağlamıyorsa, bu durumda ilgili kelime cümlede bir fazlalık olarak cümlenin bütünlüğünü bozar. Bundan dolayı müterâdif kabul edilen iki kelimenin bir arada kullanımı onların tam müterâdif olmadığını gösterir.⁹⁶

Gazzâlî, Allah'ın doksan dokuz isminin içinde bazı isimlerin eş anlamlı görünmesine rağmen gerçekte böyle olmadıklarını savunur. Ona göre isim, anlam bakımından değer kazandığından dolayı isimler için gerçek müterâdiflik düşünülemez.⁹⁷ Gazzâlî tezini desteklemek için, aynı kökten gelen üç ismi örnek verir: Gâfir, Gafûr ve Gaffâr. Gâfir, sadece mağrifetin aslına delâlet eder. Gafûr, günahların çokluğu nisbetinde, mağfiretin fazlalığını gösterir. Miktarı ne kadar fazla olursa olsun, sırf bir çeşit günahı örtene Gafûr denilmez. Gaffâr ise, tekrar suretiyle çokça mağfiret edene denir. Günahlarının bütünü affettikten sonra, yine günaha döneni mağfiret etmeyen, Gaffâr ismine hak kazanamaz.⁹⁸

Aynı şekilde Gazzâlî başka köklerden olup da müterâdif görünenler için de Alîm ile Habîr isimlerini örnek vererek şöyle der: “Alîm sadece bilmeye delâlet ettiği halde, Habîr O'nun gizli işleri ve tarafları bildiğini ifade eder. Bu kadarcık bir fark, eş anlamlı olmayı uzaklaştırır. Hatta ince farkı biz anlayamasak bile, bunun var olduğuna inanmalıyız. Azîm ile Kebîr arasındaki farkı anlatamazsak bile, aslında bir nüans olduğundan şüphe etmemeliyiz. Namazda “Allahu Ekber” deriz, tekbiri “Alâhu A'zâm” şeklinde getireni hiç duymadık. Böylece bu isimlerin yakın anlamlı olmakla birlikte, eş anlamlı olmadıkları ortaya çıkar.”⁹⁹

Aynı kökten gelen ve Kur'ân'da çoğu zaman birlikte zikredilen Rahmân ve Rahîm isimleri arasında da bir takım ince farklar vardır. Allah, kendisini bir arada andığı bu iki isimle tavsif ettiğine göre, bunlar arasında fark olması gereklidir. Birçok

⁹⁶ Ömer Kara, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Yakınanlamlılık ve Nüans*, Van, 2009, 177.

⁹⁷ Esmâ-i hüsnanın içerisinde manaca birbirine yakın olan birçok isim var: Gâfir, Gafûr ve Gaffâr; Alî, A'la ve Müteâlî; Ehad ve Vâhid; Kâdir, Muktedir ve Kâdîr; Kâhir ve Kahhâr; Hâlik ve Hallâk; Şâkir ve Şekûr; Velî, Vâlî ve Mevlâ; Mâlik, Melik ve Melîk; Âlim, Alîm ve Allâm, Habîr, Rahmân ve Rahîm.

⁹⁸ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, 67.

⁹⁹ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, 67-68.

âlim, bu farkları göstermek için, büyük gayret sarf etmiştir.¹⁰⁰ Taberî (v. 310/923), bu iki ismin aynı kökten türetilmelerine rağmen, her bir ismin diğerinden farklı bir mana taşıdığını söyleyerek bu durumu şöyle izah eder: “Arap dili yönünden “rahmân” kelimesi, türetildiği kök olan رحم fiiline, “rahîm” kelimesinden daha uzaktır. Bir şeyi, türetildiği köke daha uzak olan bir kelimeyle sıfatlandırmak onu, daha fazla övmek veya yermek olur. “Rahmân” kelimesi, övme için kullanıldığından, Allah’ı bu sıfatla vasıflandırmak, “rahîm” sıfatıyla vasıflandırmaktan daha kuvvetlidir. Bu itibarla rahmânın manası, rahîmden daha geniştir.¹⁰¹

Neticede denilebilir ki aynı anlama sâhip olan iki sıfat bir mevsûfu niteliyorsa, bu ikisinin müterâdif değil de mutekârib olduğunu ortaya koyar. Çünkü bir mevsûfun tam olarak aynı manadaki iki sıfatla nitelenmesi anlamsızdır. Birinci sıfat o görevi yerine getirirken diğeri fazlalık olarak kalır. Bu da vasıflamanın mantığına ters düşer.¹⁰² Onun için aynı anlama geldiği düşünülen isimler, aslında yakın anlamlı, mutekârib isimler olarak değerlendirmek daha isabetli olur.

Bu başlık altında son olarak, esmâ-i hüsnânın Kur’ân’da yer alış biçimlerine kısaca değinmek istiyoruz. Kur’ân-ı Kerîm incelendiğinde, baştan sona Allah’ın esmâ-i hüsnâsı, kemâl sıfatları, ulûhiyyeti, rubûbiyyeti, hâlikiyeti, rahmâniyeti ve kudsiyeti gibi Allah’ı tasvir eden kelimeler ve tabirlerle dolu olduğu görülecektir.¹⁰³ Kur’ân’da, gerek dinî ve dünyevî muâmelâtla alâkalı hükümlerle ilgili âyetleri, gerekse şahsî, âilevî ve ictimâî hayata dâir âyetleri incelediğimizde, Allah’ın isim veya sıfatlarından pek çoğunun bu âyetlerde zikredildiğini görebiliriz. Öyle ki hemen hemen tüm âyetlerde Allah’ın isimlerine, sıfatlarına ve fiillerine ya açıktan ya bir zamirle ya da gizli bir işaretle mutlaka yer verilir.

Muhammed Draz’ın (v. m. 1958) da belirttiği gibi, ister Allah’ın ismi veya zamiriyle, ister sıfatlarından herhangi biriyle O’nun adının zikredilmediği yalnızca bir sayfanın değil, tek bir satırın dâhi bulunduğunu söyleyemeyiz. Neredeyse Kur’ân-ı Kerîm’i meydana getiren yaklaşık 500 sayfa içinde ortalama olarak 15 satırlık her sayfaya 20 ilâhî isim ve sıfat düşmektedir.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Bkz.: Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Tevîli’l-Kur’ân*, (Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki), Kâhire, 2001, I, 124-134; Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku’l-Lugaviyye*, (Thk.: Muhammed İbrahim Selîm), Kâhire, ts., 195; Râzî, *Levâmiu’l-Beyyinât*, 115-130; Ebu’l-Fadl Şihabuddin Seyyid Mahmûd Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî*, Beyrut, ts., I, 58-63; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 31-35.

¹⁰¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I, 126.

¹⁰² Kara, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Yakınanlamlılık ve Nüans*, 180.

¹⁰³ Daha fazla bilgi için bkz.: İzutsu, *Kur’ân’da Tanrı ve İnsan*, 85.

¹⁰⁴ Muhammed Abdullah Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, (Terc.: Emrullah Yüksel - Ünver Günay), İstanbul, 1993, 258.

Kur'ân'da geçen ilâhî isimler yüzden fazladır.¹⁰⁵ Meselâ ilk sûre olan Fâtîha'da Allah, Rab, Rahmân, Rahîm, Mâlik isimleri zikredilirken, son sûre olan Nâs'da ise; Rab, Melik ve İlâh isimleri sıralanır. Bazen üç ya da daha fazla isim birarada peş peşe gelirken,¹⁰⁶ bazen de ardarda gelen âyetlerin sonu bir veya birden daha fazla ilâhî isimle biter.¹⁰⁷ Kur'ân'da Allah'ın isimlerinin en toplu halde görüldüğü sûre, Haşır sûresinin sonudur. Burada ardarda şu isimler yer alır: Allah, İlâh, Âlim, Rahmân, Rahîm, Melik, Kuddûs, Selâm, Mü'min, Muheymin, Cebbâr, Mutekebbir, Hâlık, Bârî Musavvir, Azîz ve Hakîm.

Kur'ân'da geçen ilâhî isimlere bakıldığında bu isimlerin belli bir tasnife tâbi tutulmaksızın bulundukları âyetlerin anlam bütünlüğü içerisinde sıralandığı görülür. Aynı âyet içinde Allah'ın hem rahmetine, hem de azabına delâlet eden iki ayrı ismi bir arada görmek mümkündür.¹⁰⁸ İlim, hikmet, kudret, meşiet, hilim, afv, mağfîret, rahmet, sevgi, rıza ve benzeri manalar ihtivâ eden bütün isimler Kur'ân'da kendi kompozisyonları çerçevesinde yerli yerindedir.

Kur'ân'ı Kerîm tetkik edildiğinde esmâ-i hüsnânın Kur'ân'da genelde şu hallerde geldiği görülecektir:

1. Mutlak ve yalın olarak ilâhî zâta delâlet eden ve has isim olan “Allah” lafzı.¹⁰⁹

2. Belirlilik takısıyla mutlak olarak gelen isim-sıfatlar:

Örnek: er-Rahmân, er-Rahîm, el-Kerîm, el-Basîr gibi.

3. Belirsiz formda gelen mücerret isim-sıfatlar: Bu isim-sıfatlar cümle içinde genelde temyiz ve haber konumlarında bulunurlar.

¹⁰⁵ Konuyla ilgili çalışmalarda Kur'ân-ı Kerîm'den değişik sayılarda esmâ-i hüsnâ tesbit edilmiştir. Ebû Abdillâh ez-Zübeyrî'ye nisbet edilen listede Kur'ân'dan çıkarılan esmânın 313 olduğu ifade edilmekte ve bunlar alfabetik sıraya konularak verilmektedir. İbnü'l-Vezîr ise Kur'ân-ı Kerîm'de tesbit ettiği isimlerin sayısının 155 olduğunu söyler. İbn Arabî de Kur'ân-ı Kerîm'den hareketle 165 ismi ihtivâ eden bir liste hazırlamıştır. Şîf âlimlerinin Kur'ân'dan çıkardığı esmâ sayısının 127 olduğu ifade edilmektedir. J. W. Redhouse tarafından kaleme alınan bir makalede Kur'ân'da yer aldığı bildirilen, ayrıca bazı Batılı araştırmacılarca düzenlendiği ifade edilen listelerden çıkarılıp alfabetik olarak sıralanan isimlerin sayısı ise 552'ye ulaşmaktadır. Geniş bilgi için bkz.: Bekir Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 413; Ramazan Biçer, *Ebû Bekr İbnu'l-Arabî ve el-Emedu'l-Aksâ Adlı Eseri*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1999, 133.

¹⁰⁶ Bkz.: Haşır, 59/23-24; Cuma, 62/1; Tâhâ, 20/114.

¹⁰⁷ Bkz.: Bakara, 2/224-228; Nisâ, 4/126-135; Lokmân, 31/26-30.

¹⁰⁸ Bkz.: Mâide, 5/98.

¹⁰⁹ Allah isminin Kur'ân'da geliş halleriyle ilgili geniş bilgi için bkz.: Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, “Allah” md.

Örnek: Rabbun, İlâhun, Vâsiun, Şehîdun (Şehîden), Şâkirun (Şâkiran), Muhîtun (Muhîtan), Raûfun (Raûfen), Afûvvun (Afûvven), Hafîzan, Mukîten, Hasîben, Mucîbun, Kefîlen, Hafîyyen, Karîbun gibi.

4. İsim tamlaması içinde muzaf olarak terkip ve kalıplar içinde gelen isim-sıfatlar:

Örnek: مالك الملك/Mâlikü'l-mülk, غافر الذنب/Gâfiru'z-zenb, عالم الغيب/Âlimu'l-gayb, واسع المغفرة/Vâsiu'l-mağfirah gibi.

5. Azamet cemisi hâlinde kullanılan isim-sıfatlar: Bunlar geçtikleri yerlerde çoğul formu içinde Allah'a nisbet edilen isim-sıfatlardır.

Örnek: وَأَنَا وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ/Nahnu'l-vârisûn,¹¹⁰ كُنَّا شَاهِدِينَ/Kunnâ şâhidîn, كُنَّا مُنْذِرِينَ/Kunnâ münzirîn,¹¹¹ كُنَّا مُرْسِلِينَ/Kunnâ mursilîn¹¹² İnnâ le sâdikûn,¹¹³ gibi.

6. Zû edatıyla gelen isim-sıfatlar:

Örnek: ذو الرحمة/zû rahmeh, ذو المغفرة/zû mağfirah, ذو انتقام/zuntikâm gibi.

7. İsm-i tafdîl kalıbıyla gelen isim-sıfatlar:

Örnek: ارحم الراحمين/Erhamu'r-râhimîn, خير الفاتحين/Hayru'l-fâtihîn, احكم الحاكمين/Ahkemu'l-hâkimîn gibi.

8. Esmâ-i hüsnâ çoğu zaman isim cümlesinin ögesi olarak zikredilir. Bu durumda:

a. İsim cümlesinin her iki ögesi (mübtedâ ve haber) bazen tekil isim ve te'kidsiz olarak gelir.

Örnek: ﴿وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ﴾¹¹⁵ ﴿وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ﴾¹¹⁴

b. İsim cümlesinin her iki ögesi (mübtedâ ve haber) bazen tekil isim ve te'kidli olarak gelir.

Örnek: ﴿إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ﴾¹¹⁷, ﴿إِنَّ اللَّهَ لَعَفُورٌ غَفُورٌ﴾¹¹⁶

c. Bazen mübtedâ zamir, haber ise isim şeklinde gelir.

¹¹⁰ Hicr, 15/23; Ayrıca bkz.: Kasas, 28/58.

¹¹¹ Enâm, 6/146.

¹¹² Duhân, 44/3.

¹¹³ Kasas, 28/45.

¹¹⁴ Bakara, 2/19.

¹¹⁵ Bakara, 2/225.

¹¹⁶ Hac, 22/60.

¹¹⁷ Bakara, 2/143.

Örnek: ¹¹⁸ ﴿إِنَّهُ هُوَ النَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾¹²⁰, ﴿إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ﴾¹¹⁹, ﴿وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾¹¹⁸

d. Bazen mübtedâ yalın isim, haber izafet terkibi şeklinde gelir.

Örnek: ¹²¹ ﴿إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ﴾¹²², ﴿وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ﴾¹²¹

e. Bazen mübtedâ tekil isim, haber ism-i tafdîl şeklinde gelir.

Örnek: ¹²³ ﴿وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾¹²⁵, ﴿وَأَنْتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ﴾¹²⁴, ﴿وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ﴾¹²³

f. Bazen mübtedâ isim, haber olumlu fiil cümlesi şeklinde gelir.

Örnek: ¹²⁶ ﴿اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾¹²⁷, ﴿فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ﴾¹²⁶

g. Bazen mübtedâ isim, haber olumsuz fiil cümlesi şeklinde gelir.

Örnek: ¹²⁸ ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ﴾¹²⁹, ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ﴾¹²⁸

Yukarıda verdiğimiz örneklerde de görüldüğü gibi Allah'ın isimleri, âyetlerde; ism-i fâil, ism-i tafdîl, sıfat-ı müşebbehe ve masdar şeklinde gelmektedir. Bu isimler, çoğunlukla Kur'ân'da âyetlerin sonlarında tekli veya ikili olarak, marife/belirli veya nekra/belirsiz, tekil veya çoğul, yalın veya izafet terkibi şeklinde, isim veya fiil cümlelerinde geçmektedir. Öyle ki Kur'ân-i Kerîm'de esmâ-i hüsnâ 465 fâsılayı oluşturmaktadır.¹³⁰

¹¹⁸ Bakara, 2/29.

¹¹⁹ Bakara, 2/32.

¹²⁰ Bakara, 2/37.

¹²¹ Âl-i İmrân, 3/68.

¹²² İbrahim, 14/39.

¹²³ En'âm, 6/62.

¹²⁴ Hûd, 11/45.

¹²⁵ Yûsuf, 12/64.

¹²⁶ Nisâ, 4/141.

¹²⁷ Ra'd, 13/26.

¹²⁸ Nisâ, 4/40.

¹²⁹ Âl-i İmrân, 3/9.

¹³⁰ Hasnâvî, *el-Fâsıla fi'l-Kur'ân*, 313.

2. ALLAH'IN ZÂTI VE İLMİYLE İLGİLİ İSİMLERİNİN SEMANTİK TAHLİLİ VE GEÇTİKLERİ ÂYETLERLE İLGİSİ

Kur'ân'ı Kerîm indirilmeye başlandığı günden kıyamete kadar, insanların benzerini getirmekten âciz kaldıkları ilâhî bir kitaptır. Kur'ân'ın i'câz yönlerinden birisi de tertip ve nazımının olağanüstü bir uyum içinde olmasıdır. Bir kısım âlimlerin, Kur'ân âyetlerinin bazısının bazısıyla olan irtibatının, manaları birbirine kenetlenmiş tek kelime gibi olduğunu¹³¹ ifâde etmeleri bu hakikati özetlemektedir. Âyet ve sûrelerdeki tertip ve nazım uyumu konusu hicrî dördüncü asırdan itibaren genel olarak dirâyet tefsirlerinde nadiren de müstakil eserlerde ele alınmaya başlanmış daha sonra da “Münâsebâtü'l-Kur'ân İlmi” adıyla İ'câzu'l-Kur'ân'ın bir alt dalı olarak incelenmeye devam edilmiştir.

Konumuz olan Allah'ın isimleri de, ileride vereceğimiz örneklerde görüleceği gibi, âyetlerin ve sûrelerin muhtevâsıyla bazen açık, bazen de kapalı (hafî) sıkı bir münâsebet içindedirler. Kur'ân'da çok yaygın bir biçimde bulunan bu isimler genellikle âyetlerin sonlarında tekli veya ikili olarak yer alırlar. Tek ya da ikili, Allah'ın isimleri, sonunda geldikleri âyetlerin ve o âyetlerin içerisinde yer aldıkları pasajların muhtevâsıyla sıkı bir münâsebet içindedirler. Bilhassa ikili isimler ilk bakışta secî için getirilmiş kafiye unsurları olarak görünse de dikkatli bir bakış bunun temel nedeninin anlam ve âyetle olan münâsebet olduğu görülecektir.¹³² Kur'ân'da çok yaygın bir biçimde bulunan esmâ-i hüsnânın genellikle âyetlerin sonlarındaki isim cümlelerinde yer aldığı ve bu cümlelerin; ileride vereceğimiz örneklerde de görüleceği gibi ta'lîl,¹³³ tezyîl,¹³⁴ istidrâk ifâde ettikleri ve böylece ait oldukları âyetin anlamını tamamladıkları, pekiştirdikleri ve o âyetleri hülâsa ettikleri görülmektedir.

Kur'ân'ın birçok âyetinde gelen esmânın geçtiği âyetlerle olan münâsebetini değişik bölümlere ve başlıklara ayırarak incelemek, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Biz de bu bölümde Allah'ın zâtı ve ilmiyle alâkalı olan isimlerin semantik tahlillerini ve geçtikleri âyetlerle olan münâsebetlerini incelemeye çalışacağız.

¹³¹ Bkz.: Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XXII, 160; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 132; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 47.

¹³² Bkz.: Fadl Hasan Abbâs, *İ'câzu'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Ammân, 1991, 216.

¹³³ Ta'lîl: Bir hükme yol açan sebepleri belirtmektir. Türkçe'de “çünkü, zira” gibi bağlaçlarla ifâde edilir. (Bkz.: Suyutî, *el-İtkân*, V, 1685.)

¹³⁴ Tezyîl: İki cümlenin ard arda getirilmesi, ikincisinin, birincisinin de manasını içerip onu te'kid etmesi manasındadır. (Bkz.: Suyutî, *el-İtkân*, V, 1680.)

2. 1. ALLAH'IN ZÂTIYLA İLGİLİ İSİMLER

Zâtla ilgili isimler: Allah'ın varlığını, birliğini, eşi ve benzerinin olmadığını, ezeli, ebedî ve diri olduğunu anlatan isimlerdir. Allah'ın zâtıyla doğrudan doğruya alâkalı oldukları için “zâtî isimler” adını almışlardır. Bu isimler olmadan Allah'ın zâtını düşünmek imkânsızdır.¹³⁵

Zâtla ilgili bazı isimleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Allah, Hay, Kayyûm, Ehad, Vâhid, Hak, Alî, Kebîr, Ganî, Hamîd, Hak, İlâh, Samed, Kuddûs ve Azîm.

Biz bu bölümün alt başlıklarında evvelâ ele alacağımız isimlerin semantik tahlillerini yapıp, Kur'an'daki kullanım yoğunluklarını inceleyeceğiz. Ardından da bu isimlerin birlikte kullanıldıkları (varsa) diğer isimlerle ve geçtikleri âyetlerin içerikleriyle olan münâsebetlerini ele alacağız.

2. 1. 1. ALLAH

Allah, bütün ilâhî isimleri içeren ve mevcûdiyeti kendinden olan zâtın özel ismidir. Bu isim, yüce yaratıcının isimleri içerisinde içerik açısından en genel, kullanım açısından ise en özel olanıdır.¹³⁶ Diğer bütün ilâhî isimlerin hepsi delâlet ettikleri mana ile bu isme isnâd edilirler. Böylece “Allah” ismi, diğer tüm ilâhî isimlerin muhtevâsını kendisinde toplar ve onların mevsûfu olur.¹³⁷

Câhiliyye devrinden bize ulaşan birçok şaire ait bol miktarda manzûm metinler, İslam öncesi Arapların, kâinatı yaratan yüce varlığı, “Allah” adıyla ifâde ettiklerine tanıklık etmektedir.¹³⁸ Ancak Arapların, kâinatı yaratan varlığı, “Allah” adıyla ifâde ettikleri halde tapmış oldukları hiçbir ilâhlarını bu isimle anmadıklarını görüyoruz. Zaten yaratılmışların hiçbirisi “Allah” ismiyle hakikat veya mecâz yoluyla isimlendirilemez.¹³⁹

¹³⁵ Bkz.: Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir el-Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, 1. baskı, İstanbul, 1928, 122-123.

¹³⁶ Muhammed Reşîd Rızâ - Muhammed Abduh, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, 6. baskı, Mısır, 1960, I, 72.

¹³⁷ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, 101-102; Râzî, *Levâmiu'l-Beyyinât*, 81.

¹³⁸ Câhiliyye şiirlerinden örnekler ve onların delâleti hakkında bkz.: Cevad Alî, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslâm*, 2. baskı, Bağdât, 1993, VI, 105-118; İzutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, 152-172.

¹³⁹ Hattâbî, *Şe'nu'd-Duâ*, 31; Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, 101-102.

الله/Allah kelimesinin etimolojisi üzerinde İslam bilginleri, Arap dili uzmanları ve müsteşrikler tarafından 30'dan fazla farklı görüş¹⁴⁰ ileri sürülmüştür. Bu görüşleri üç ana başlıkta toplamak mümkündür:

a. الله/Allah lafzının çeşitli köklerden türemiş olabileceğini söyleyenler olmuştur. Bunların görüşleri şöyle özetlenebilir:

1. الله/Allah lafzı, “kulluk etmek” manasındaki يَلَّه - آلَه veya “hayret ve şaşkınlık içinde kalmak, gönülden bağlanıp sığınmak” anlamındaki يَلَّه - آلَه ve يُولُ - وَلَه köklerinden ism-i mef'ûl manasında bir masdar olan الله/ilâh kelimesinden türemiştir. “Tapınılan, yüceliğinin karşısında hayrete düşülen, gönülden bağlanılan ve kendisine sığınılan” anlamına gelen bu kelimenin başına harf-i tarif (أل) getirilerek إلَّاه/el-ilâh şeklini almıştır. Ancak kullanım sırasında dile kolaylık sağlamak maksadıyla asıl kelimenin hemzesi kaldırılmış, lâmları birleştirilmiş (idgam) ve azamet ifâde eden kalın bir ses verilerek الله/Allah tarzında okunmuştur.¹⁴¹

2. Lafz-ı celâl, “gizlenmek, perdelenmek ve duyu idrâkinin ötesinde olmak” anlamındaki يَلِيه - لَآ fiilinin masdarı olan لَآ kelimesinden türemiştir. Bu kelimenin başına önce harf-i tarif getirilmiş, sonra da lâm harfleri birleştirilerek الله/Allah lafzı elde edilmiştir.¹⁴²

3. Allah lafzı, “yaptığı şeylerle insanlığı şaşkına çeviren, akılları durma noktasına getiren” manasına gelen وَلَ fiilinin وَلَ/vilâh masdarından türemiştir. Bu görüşe göre kelimenin aslı olan وَلَ/vilâh kelimesinin vâvı hemzeye dönüştürülerek “ilâh” şeklini almıştır. Ordan da kelimenin başına önce harf-i tarif getirilmiş, sonra da lâm harfleri birleştirilerek الله/Allah lafzı elde edilmiştir.¹⁴³

4. Allah isminin kökü olan “ilâh” kelimesi “birisinin yanında sükûnete ermek” manasına gelen آلَ fiilinden türemiştir. Bu görüşü benimseyenlere göre, Allah isminin manası, “isimleri anıldıkça, emirleri yerine getirildikçe, insana rahatlık ve sükûnet bahşeden yaratıcı” demektir.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Mecduddin Muhammed Fîrûzâbâdî, *Besâiru Zevî't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitabî'l-Azîz*, (Thk.: Muhammed Alî Neccâr, Kâhire, 1996, “Allah” md.; Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, “ilâh” md.

¹⁴¹ Zeccâcî, *İştikâku Esmâillah*, 27; Ebû Cafer en-Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, (Thk.: Muhammed Alî es-Sâbûnî), 1. baskı, 1988, Mekke, I, 52-53; Isfahânî, *el-Mufredât*, “ilh” md.; Ebû Süleyman Hattâbî, *Şe'nu'd-Duâ*, (Thk.: Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Beyrut, 1992, 31-33; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, “Allah” md.; Muhammed b. Mûkerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Kâhire, ts., “ilâh” md.; Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, “ilâh” md.

¹⁴² Zeccâcî, *İştikâku Esmâillah*, 27; Isfahânî, *el-Mufredât*, “ilh” md.; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, “Allah” md.

¹⁴³ Zeccâcî, *İştikâku Esmâillah*, 26; Isfahânî, *el-Mufredât*, “ilh” md.; Hattâbî, *Şe'nu'd-Duâ*, 32; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, “Allah” md.

¹⁴⁴ Geniş bilgi için bkz.: Zeccâcî, *Tefsîru Esmâillahi'l-Hüsnâ*, 25-27; Zeccâcî, *İştikâku Esmâillah*, 23-30; Isfahânî, *el-Mufredât*, “ilh” md.

b. “Allah” kelimesinin Arapça olmadığını, Süryanice veya İbranice kökene sâhip bir kelime olabileceğini iddia edenler olmuştur. Fakat bu kelimenin Arapça olmayıp farklı bir dilden Arapçaya geçtiğini gösteren hiçbir delil yoktur. Bir aile teşkil eden dillerin, ortak köklere sâhip olmaları tabiidir. Birçok durumda, hangisinin hangisinden alındığı gösterilemeyeceği gibi, esasen böyle bir menşe’ aramanın da pek anlamı yoktur. Şu halde önemli olan o lafzın belirli bir dildeki kullanılışı ve taşıdığı anlam yüküdür.¹⁴⁵

c. الله/Allah kelimesinin herhangi bir kökten türemiş olmayıp, sözlük manası taşımadığı ve gerçek mabûdun özel adını teşkil ettiği yahut sözlükte bir anlamı olsa bile gerçek mabûda ad olunca bu anlamı kaybettiği görüşü çoğunlukla benimsenmektedir.¹⁴⁶ Bu yaklaşıma göre Allah ismi diğer isimlerde olan manaları toplamış olduğundan ayrıca herhangi bir özel mana zikretmeye gerek yoktur. Birçok âlim gibi Elmalılı (v. 1361/1942) da bu görüşü en isabetli görüş olarak görmektedir.¹⁴⁷

الله/Allah kelimesinin eril ya da dişillığının bulunmayışı, tesniye ve çoğul kipinin kullanılmayışı, tenvîni kabul etmemesi, müterâdifinin olmaması gibi özellikleri de göz önünde bulundurulduğunda eşsiz, benzersiz bir isimdir.¹⁴⁸ Böylece Allah ismi bütün kemâl sıfatları kendisinde toplayan esas kavram hâline gelmiş ve zât-ı ilâhîyi tanıtmak ve hakikatine işaret etmek için bu ismin söylenmesi yeterli olmuştur.¹⁴⁹ Allah’tan başka varlıklara delâlet etmeyen bu ismin; bütün isimlerden daha hususî bir özellik arz etmesi, ilâhî isimlere ait manaların hepsine şâmil olması ve diğer isimlerin bu isme izafe edilmesi gibi deliller ileri sürülerek birçok âlim tarafından “ism-i a’zâm” olarak da kabul edilmiştir.¹⁵⁰

İslâm bilginleri الله/Allah has isminin tarifini şu şekilde yapmışlardır: “Varlığı zorunlu olan ve bütün övgülere layık bulunan zâtın adıdır.”¹⁵¹ Bu isim, İslâmî naslarda bu tarîfin özetlediği bir kavram hâline gelmiş, gerçek mabûdun ve tek yaratıcının özel ismi olmuştur.¹⁵²

¹⁴⁵ Yıldırım, *Kur’ân’da Ulûhiyyet*, 145; Geniş bilgi için bkz.: Râzî, *Levâmiu’l-Beyyinât*, 79-81.

¹⁴⁶ Bkz.: Zeccâcî, *İstikâku Esmâillah*, 28; Isfahânî, *el-Mufredât*, “ilh” md.; Hattâbî, *Şe’nu’d-Duâ*, 32; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, “Allah” md.

¹⁴⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 29.

¹⁴⁸ Muhammed Ali Asar, *Hadislerde Allah Tasavvuru*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2012, 19.

¹⁴⁹ Gazzâlî, *el-Maksadu’l-Esnâ*, 101.

¹⁵⁰ Hattâbî, *Şe’nu’d-Duâ*, 32; Gazzâlî, *el-Maksadu’l-Esnâ*, 101.

¹⁵¹ Muhammed Ali Tehânevî, *Mevsuatu Keşşâf Istilahâtî’l-Funûn ve’l-Ulûm*, 1. baskı, Beyrut, 1996, “Ulûhiyye” md.

¹⁵² Topaloğlu, “Allah”, *DİA*, II, 471.

Her şeyi ilâhî meşiet ve irâdeye bağlayan Kur’ân, anlatımlarının merkezine Allah’ı yerleştirmiştir.¹⁵³ İslâm’dan önceki devirde “Allah”, sadece bir tek özel semantik alanın üyesi iken, Kur’ân’ın inmesiyle bütün alanların merkezinde “Allah” yer almıştır. Dolayısıyla Kur’ân sisteminde bütün semantik alanlar ve anahtar terimler, bu merkezin, bu yüksek odak kelimenin nüfuzu altındadır. Hiçbir şey bunun etkisinden kurtulamaz. Yalnız din ve imanla ilgili kavramlar değil, bütün ahlâkî kavramlar, hatta evlenme, boşanma, miras, ticareti ilgilendiren senetler, borçlar, fâiz, ölçü ve tartılar gibi tamamıyla dünya hayatıyla ilgili şeyler de bu düşünce ile yakından alâkadardır.¹⁵⁴ Böylece Kur’ân, 1860 âyette 2697 kez¹⁵⁵ tekrarlanan bu en üst odak kelimeyi merkeze alarak muhatabının ‘Allah tasavvuru’nu inşâ etmeyi hedeflemiştir.

“Allah” lafzının Kur’ân’da şu hallerde geldiği görülür:

1. “Allah” lafzı, tekil olarak hiçbir ek almaz. İsim tamlamasında muzaf olarak gelmezken, bazen muzafun ileyh olarak vârid olur. Örnek: ¹⁵⁶ (إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ) ﴿فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ﴾ ¹⁵⁷ (الْمُحْسِنِينَ),
2. “Allah” ismi diğer tüm isimlerle oluşturduğu sıfat tamlamasında devamlı mevsûf olarak gelir. Örnek: ¹⁵⁸ (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) ¹⁵⁹ (إِنَّهُ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ), ¹⁶⁰ (فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ), ¹⁶¹ (بِ اللَّهِ الْحَقِّ),
3. Aynı şekilde “Allah” ismi, diğer tüm isimlerle kullanıldığı isim cümlelerinde çoğunlukla mübtedâ (müsnedun ileyh) olarak gelirken, diğer isimler ise haber olarak gelirler. Örnek: ¹⁶² (وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَنِّي حَمِيدٌ), ¹⁶³ (وَاللَّهُ عَنِّي حَلِيمٌ), ¹⁶⁴ (وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ), ¹⁶⁵ (وَاللَّهُ بِمَا) ¹⁶⁶ (تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ), ¹⁶⁷ (وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ), ¹⁶⁸ (إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا) ¹⁶⁹ (وَهُوَ) ¹⁶⁹ (اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ)

¹⁵³ Mehmet Paçacı, *Kur’ân’a Giriş*, İstanbul, 2006, 97.

¹⁵⁴ Izutsu, *Kur’ân’da Tanrı ve İnsan*, 76-77.

¹⁵⁵ Abdalbaki, *el-Mu’cemu’l-Mufehres*, “Allah” md.

¹⁵⁶ A’râf, 7/56.

¹⁵⁷ A’râf, 7/69.

¹⁵⁸ Neml, 27/30.

¹⁵⁹ Hakka, 69/33.

¹⁶⁰ Mü’min, 40/12.

¹⁶¹ Kehf, 18/44.

¹⁶² Bakara, 2/267.

¹⁶³ Bakara, 2/263.

¹⁶⁴ Nisâ, 4/12.

¹⁶⁵ Bakara, 2/234.

¹⁶⁶ Nûr, 24/30.

¹⁶⁷ Mâide, 5/40.

¹⁶⁸ Tâhâ, 20/14.

¹⁶⁹ En’âm, 6/3. Ayrıca bkz.: Tâhâ, 20/98.

4. “Allah” ismi (كَانَ) nakıs fiili ile kullanıldığında sürekli olarak (كَانَ)’nin ismi olarak gelirken, diğer isimler haber olarak gelirler. Örnek: ¹⁷⁰﴿وَكَانَ اللَّهُ غَنِيًّا حَمِيدًا﴾, ¹⁷¹﴿وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾ ¹⁷²﴿وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا﴾

5. “Allah” lafzı mübtedâ, haberi ise bazen olumlu veya olumsuz fiil olabilir. Örnek: ¹⁷³﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ﴾, ¹⁷⁴﴿فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ﴾

Kur’ân-ı Kerîm’de bütün ilâhî sıfatları kendisinde toplayan, zât-ı ilâhînin özel ismi olarak zikredilen Allah ismini ve beraberinde gelen diğer esmâ-i hüsnânın birbirleriyle ve geldikleri âyetlerin içeriğiyle olan münâsebetlerini diğer isimleri işlerken incelemeye çalışacağız.

2. 1. 2. İLÂH İSMİ

İlâh kelimesinin şu farklı kök fiillerden türetildiği söylenmiştir:

1. İlâh, “kulluk etmek” manasındaki يَلَّه - آلَه veya “gönülden bağlanıp sığınmak” anlamındaki يَلَّه - آلَه kökünden gelen ism-i mef’ûl anlamında bir masdardır.¹⁷⁵

2. İlâh, “yaptığı şeylerle insanlığı şaşkına çeviren” anlamına gelen وَلَّه sülasi fiilinden türetilmiştir. Bu görüşe göre “ilâh” kelimesinin aslı فَعَالٌ vezninde bir kelime olan وِلَّاه/vilâh’tır. Vav’dan bedel olarak hemze getirilerek kelime “ilâh” şeklini almıştır.¹⁷⁶

3. İlâh, “gizlenmek, perdelenmek ve duyu idrâkinin ötesinde olmak” anlamındaki يَلَّه - يَلَّه fiilinin masdarı olan لَّه kelimesinden türemiş bir masdar.¹⁷⁷

Kök manalardan hareketle Allah’ın bir ismi olarak İlâh: “Tapınılan, yüceliği karşısında hayrete düşülen, gönülden bağlanılıp sığınılan mabûd”¹⁷⁸ şeklinde tanımlamak mümkündür.

¹⁷⁰ Nisâ, 4/131.

¹⁷¹ Bakara, 2/220.

¹⁷² Fetih, 48/7.

¹⁷³ Nisâ, 4/141.

¹⁷⁴ Âl-i İmrân, 3/9.

¹⁷⁵ Zeccâcî, *İştikâku Esmâillah*, 27; Isfahânî, *el-Mufredât* “ilh” md.; Hattâbî, *Şe’nu’d-Duâ*, 31-33; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, “Allah” md.; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “ilâh” md.; Zebidî, *Tâcu’l-Arûs*, “ilâh” md.

¹⁷⁶ Zeccâcî, *İştikâku Esmâillah*, 26; Isfahânî, *el-Mufredât*, “ilh” md.; Hattâbî, *Şe’nu’d-Duâ*, 32; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, “Allah” md.

¹⁷⁷ Zeccâcî, *İştikâku Esmâillah*, 27; Isfahânî, *el-Mufredât*, “ilh” md.; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, “Allah” md.;

¹⁷⁸ Bkz.: Kurtubî, *el-Esnâ fi Şerhi Esmâillah’l-Hüsnâ*, I, 493-494.

İlâh ismi, hiçbir âyette marife¹⁷⁹ olarak “el-İlâh” şeklinde zikredilmemiştir. Bu ismin her yerde nekra¹⁸⁰ şeklinde kullanılışı; belirlenmiş hâlinin “Allah” olduğu, Allah’tan başka hak ilâhın bulunmadığı anlamındadır.¹⁸¹ “İlâh” kelimesi aslında gerçek Tanrıya ait bir isim olmakla beraber, Arapçada genel anlamda “tanrı” için kullanılan cins isim durumunda olduğundan, bâtil tanrılar hakkında da kullanılır. Kur’ân’da Allah’tan başka tapınılan varlıklar için “ilâh” kelimesi kullanılsa da¹⁸² gerçek ilâhın yalnızca Allah olduğu ve O’ndan başka ilâh edinenlerin ebedî felakete maruz kalacakları ifâde edilmiştir.¹⁸³ Bundan dolayı hem Allah dışında tanrı diye adlandırılan şeylerin tanrılık mefhûmunun bulunmadığının bizzat Kur’ân tarafından vurgulanması, hem de “ilâh” kelimesinin Allah lafzının aslı olduğu görüşü¹⁸⁴ “ilâh” lafzını, Allah’ın ismi olarak değerlendirmemizi mümkün kılmaktadır.¹⁸⁵

İlâh ismi, Kur’ân’da çeşitli şekillerde olmak üzere 147 yerde geçmiş olup, otuz dördü cemi sîgasıyla, iki kez tesniye hâlinde ve on yedi yerde çeşitli bitişik zamirlere muzaf olarak gelmiştir. Bunların yetmiş sekizi Allah’ı nitelemektedir.¹⁸⁶ Bu isimlerin zikredildiği yirmi âyet Allah’ın tek olduğuna işaret ederken, yaklaşık elli âyet O’ndan başka ilâh olmadığını beyân etmektedir.¹⁸⁷ Böylece hem ispat hem de nefîy sîgaları kullanılmak suretiyle Allah’ın tek tanrı olduğu fikri pekiştirilmektedir. Ayrıca 16 yerde¹⁸⁸ İlâh ismi Vâhid ismi ile birlikte zikredilmektedir.

2. 1. 2. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi

Kur’ân’da İlâh ismi, birçok yerde herhangi bir terkip oluşturmada, münferit olarak gelmektedir.

¹⁷⁹ Marife: Belirli bir şey için konulmuş isimdir. Marife altı çeşit olup bunlar; zamirler, özel isim, işaret isimleri, ismi mevsûl ve elif-lam ile belirlenmiş isimdir. Geniş bilgi için bkz.: Mustafa Galayânî, *Camîu’d-Durûsi’l-Arabîyye*, Beyrut, 1996, I, 147-154.

¹⁸⁰ Nekra: Belirsiz bir nesneyi gösteren, başına elif-lam almayan ve diğer marife şartlarını taşımayan isimlerdir. Geniş bilgi için bkz.: Galayânî, *Camîu’d-Durûsi’l-Arabîyye*, I, 147-154.

¹⁸¹ Fîrûzâbâdî, *Besâir*, “Allah” md.

¹⁸² Neml, 27/60, 61; Kasas, 28/71.

¹⁸³ En’âm, 6/46; Mü’minûn, 23/117.

¹⁸⁴ Bu görüşün delilleri için bkz.: Zeccâcî, *İştikâku Esmâillâh*, 27; İsfahânî, *el-Mufredât* “ilh” md.; Hattâbî, *Şe’nu’d-Duâ*, 31-33; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, “Allah” md.; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “ilâh” md.; Zebidî, *Tâcu’l-Arûs*, “ilâh” md.

¹⁸⁵ Sıtkı Gülle, *Konularına Göre Kur’ân’ı Kerîm Âyetleri*, İstanbul, 2010, I, 68.

¹⁸⁶ Örnek için bkz.: Abdalbaki, *el-Mu’cemu’l-Mufehres*, “ilâh” md.

¹⁸⁷ Bkz.: Âl-i İmrân, 3/2; Tâhâ, 20/98; Kasas, 28/88; Zuhurf, 43/84; Nas, 114/3; Diğer örnekler için bkz.: Abdalbaki, *el-Mu’cemu’l-Mufehres*, “ilâh” md.

¹⁸⁸ Bkz.: Bakara, 2/163; Nisâ, 4/171; Mâide, 5/73; Tövbe, 9/31; İbrahim, 14/52; Ankebût, 29/46; Diğer örnekler için bkz.: Abdalbaki, *el-Mu’cemu’l-Mufehres*, “ilâh” md.

Tevhid en basit ifâdeyle Allah'ı birlemektir. Tevhidin iki kısmı vardır. Bunlar ulûhiyyet ve rubûbiyyettir. Bu iki kısmı birlemekle tevhid gerçekleşir. İlâh ismi, ulûhiyyet tevhidine delâlet eden bir isimdir. Tevhidin bu iki kısmı bütün maddî ve manevî hayatımızda tezâhür eder. Ulûhiyyetin ve rubûbiyyetin tecellisi bazen eş zamanlı, bazen de art zamanlı olarak tüm mahlûkatı kuşatmıştır.¹⁸⁹

Kelime-i tevhid ve bazı âyetler¹⁹⁰ لاإله diye olumsuz bir ifâdeyle başlamaktadır ki bu, tevhide inanan insanın, önce inkârla başlaması gerektiğini gösterir. Kalpten, Allah'tan başka bütün tanrıları çıkarmakta, onları inkârla başlamaktadır. Allah'tan başka varlıkların tanrılığını reddetmeyen insan, tevhid inancını gönlüne yerleştiremez. Tevhid inancının ikinci kısmı olan لاإله ifâdesi, biraz önceki ifâdenin olumsuzluğunu bozmaktadır. Allah'tan başkalarını reddettikten sonra, onların yerini Allah'ın “tek ilâh” olduğu inancıyla doldurmaktadır.¹⁹¹

Tevhid inancını insanlığa yaymak ve onu insanlara kabul ettirmek, ilk dinle başlayan ve son bulmayan bir süreci teşkil etmektedir. Bütün peygamberlerin ve onlara gelen kitapların birincil görevi tevhid inancının ağacını dikmek ve geliştirmek olmuştur. Nitekim Peygamberimiz de bu görevi layıkıyla yerine getirmiştir. Necran Hristiyanları tarafından gönderilen bir heyet Peygamberimizle tartışmış ve Hz. İsa'nın, ‘Allah’ veya ‘Allah’ın oğlu’ olduğunu yahut da ‘üç ilâhın üçüncüsü’ olduğunu iddia etmişlerdir. Peygamber efendimiz onlara hak dini tebliğ etmiş, Hz. İsa'nın da kendileri gibi insan ve Allah'ın peygamberi olduğunu söylemiştir. Bu tartışma üzerine Hristiyanların bu bâtil iddialarını reddederek Allah'ın tek bir ilâh olduğunu, ondan başka hiçbir ilâhın bulunmadığını ifâde eden *Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayandır. Diridir, Kayyûmdur.*¹⁹² âyeti nâzil olmuştur.¹⁹³ Bu âyetle, cümleye yüce yaratıcının özel ismiyle başlanarak O'nun azametini ve tevhid inancının önemine dikkat çekilmiş, Allah'tan başka tanrı bulunmadığı kesin bir biçimde ifâde edilmiştir. Daha sonra Yüce Allah'ın daima diri ve ölümsüz (hay), evreni var eden, yaratılmışları gören gözetken, denetleyen mutlak varlık (kayyûm) olduğu belirtilerek, müşriklerin ve özellikle sûrenin ana konusunu oluşturan Hristiyanların Hz. İsa'yı Tanrı saymalarının ne kadar temelsiz ve tutarsız olduğu imâ edilmiştir.¹⁹⁴

¹⁸⁹ Bkz.: Fîrûzâbâdî, *Besâir*, “vhd” md.

¹⁹⁰ Bkz.: Âl-i İmrân, 3/2.

¹⁹¹ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 1. baskı, İstanbul, 2001, III, 280.

¹⁹² Âl-i İmrân, 3/2. اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ

¹⁹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Tevili'l-Kur'an*, V, 171-174.

¹⁹⁴ Hayreddin Karaman ve bşk., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I-V, 2. baskı, Ankara, 2006, I, 331.

Birçok âyet, Allah'ın hem gökte hem de yerde İlâh olduğunu vurgulamaktadır.¹⁹⁵ Nitekim *O, gökte de ilâh olandır, yerde de ilâh olandır.*¹⁹⁶ âyeti hem semâvî ve arzî ilâhları reddetmekte, hem de ilâh olmaya layık olanın sadece Allah olduğunu bildirmektedir.¹⁹⁷ Aynı zamanda bu âyet, Allah'ı göklerin İlâh'ı olarak kabul ettiği halde hayata karıştırmayan akli da reddetmektedir. Nitekim *وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ/yerde de ilâh olandır* cümlesi Allah'ın insanın hayatına olan müdahalesini ifâde etmektedir.

İlâh isminin geçtiği sûrelerden biri de Nâs sûresidir: *De ki: “Cinlerden ve insanlardan; insanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden, insanların Rabbine, insanların Melikine, insanların İlâhına sığınırım.”*¹⁹⁸

Dünyada insanları yöneten hükümdarlar, krallar ve bunları tanrı sayıp tapan kavimler geçmişte görüldüğü gibi bugün de farklı boyut ve tezâhürlerde görülebilmektedir. Bu sebeple bu sûrede insanların rablerinin de hükümdarlarının da ilâhlarının da sadece “Allah” olduğu ve yalnızca O'na sığınmak, O'na tapmak ve O'nun hükümranlığını tanımak gerektiği vurgulanmıştır.¹⁹⁹ İnsanların padişahı olan Allah sadece onları ıslah etmekle, onların emirlerini tedbir etmekle, himayelerini idare etmekle değil, aksine mabûdiyet yoluyla da onların padişahıdır. Ki o mabûdiyet, tam bir kudrete haiz olan ulûhiyyetin üzerine tesis edilmiştir.²⁰⁰

Müfessirler, bu sûrede üç ismin; Rab, Melik ve İlâh şeklinde sırlanmasının hikmeti üzerinde de durmuşlardır. Bu hikmetlerden birkaç tanesi şöylece sıralanabilir:

1. Bu sûredeki üç izafe (إِلَهَ النَّاسِ, مَلِكِ النَّاسِ, رَبِّ النَّاسِ) hem imanın bütün kaidelerini kapsar, hem de Allah'ın isimlerinin tümünü içerir. Çünkü “Rab” ismi cemâl isimlerini, “Melik” ismi celâl isimlerini, “İlâh” ismi ise kemâl ve celâl isimlerini toplamaktadır.²⁰¹

2. Bu sûrede Allah'ın rubûbiyyet, meliklik ve ulûhiyyet sıfatları peş peşe zikredilir. Rubûbiyyet vasfının önce zikredilmesi, sığınmaya münâsip olmasındandır. Bu vasıf, muhafaza, himaye ve gözetme nimetini ihtivâ etmektedir. Sonra Allah'ın meliklik sıfatı zikredilmiştir. Zira sığınan, malik olandan başka yardımcı ve kurtarıcı

¹⁹⁵ Bkz.: A'râf, 7/158; Fâtır, 35/3.

¹⁹⁶ Zuhurf, 43/84. وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ

¹⁹⁷ Nasiruddin b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Tevîl*, 1. baskı, Beyrut, V, 97.

¹⁹⁸ Nâs, 114/1-6.

¹⁹⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XXII, 579.

²⁰⁰ Süleyman b. Ömer el-Cemel, *el-Futûhâtü'l-İlâhiyye bi Tavzîh Tefsîri'l-Celaleyn*, (Thk.: İbrahim Şemsuddin), 3. baskı, Beyrut, 2011, VIII, 443.

²⁰¹ Cemel, *el-Futûhâtü'l-İlâhiyye*, VIII, 443.

bulamaz. Sonra da şükre ve ibadete müstahak olanın sadece Allah olduğunu beyân etmek için Allah'ın ulûhiyyet sıfatı zikredilmiştir.²⁰²

3. Bu üç ismin ardarada zikredilme nedeni kulun önce Allah'ın Rab ismini sonra Melik ve daha sonra da İlâh ismini tanımasından dolayıdır. Kulun, Rab olan Allah'tan ilk öğrendiği şey, Rabbin kul üzerindeki zâhirî ve batınî, açık ve gizli nimetlerinden dolayı, O'na itaât eden bir varlık olmasıdır. İşte böyle nimetleri olan, Rabb'dır. Kul, Allah'ın bu ismini öğrendikten sonra, O'nun celâlini ve mahlûkattan müstağnî oluşunu öğrenmeye geçer. İşte o zaman, O'nun bir "Melik" olduğunu öğrenmiş olur. Çünkü melik, başkalarının kendisine muhtaç olduğu, ama kendisi başkalarına muhtaç olmayandır. Sonra kul, Allah'ı böyle tanıyınca, O'nun celâl ve kibriya/büyüklik bakımından, bütün anlatılanların üstünde olduğunu; O'nun izzet ve azametini tanımada akıllarının hayrete düştüğü bir zât olduğunu anlar. İşte o zaman da, Allah'ı "İlâh" olarak tanır.²⁰³

4. Rab, Melik ve İlâh isimlerinin bu şekilde sıralanması, mana olarak taşıdıkları umum ve husus farkından dolayıdır. Rab ismi terbiyeden olduğu, terbiye hakkı da mâlikliğe/sâhip olmaya dayandığı için akıl sâhibi olanları da olmayanları da ilgilendirdiği için daha genel bir isimdir. Melik ismi ise, akıllıların tümü üzerinde siyâsetle işleri düzenleyip yönetmek anlamına geldiğinden dolayı Rab isminden daha özeldir. Onun için مَلِكِ النَّاسِ tamlamasındaki "nâs", bütün insan cinsi içinden "aklı eren" insanlardır. En derin sevgi, en yüksek hürmet ile ibadete layık olmayı ifâde eden "İlâh" ismi ise özellikle iman ehli, akıl ve vicdan sâhibi insanlara yönelik bir isim olduğundan dolayı daha özel bir isimdir. Onun için إِلَهِ النَّاسِ tamlamasındaki "nâs"ın ise, akıl ve vicdan, iman ve iz'an, ahlâk ve irfan ile güzel amel gibi insanlık melekelerinde az çok bir kemâl, bir erginlik ve bir yetkinlik bulunan insanlar olması akla gelir.²⁰⁴

Bu sûrede zikredilen إِلَهِ النَّاسِ isim tamlamasında İlâh olan Allah'ın zâtının insana izafe edilmesi, hem insanın şerefine artmasına,²⁰⁵ hem de insanın kulluk edeceği tek hakiki ilâhın Allah olduğuna delâlet eder.

Âyetlerin sonunda gelen her bir ismin zikredildiği âyetin bağlamıyla hususî bir tenâsüb oluşturduğu genel bir kural olarak kabul etmemizin yanında, her bir ismin ilgili âyet veya âyetlerle olan tenâsübünü inceledikten sonra genel bir değerlendirme de yapmamız gerektiğine inanıyoruz. Onun için işleyeceğimiz her bir ismin sonunda

²⁰² Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 10. baskı, Şam, 2009, XV, 885.

²⁰³ Fahrüddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 1. baskı, Beyrut, 1981, XXXII, 196-197; Ayrıca bkz.: Fahrüddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb)*, (Terc.: Suat Yıldırım ve bşk.), 1. baskı, Ankara, 1988, XXIII, 598.

²⁰⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 6418.

²⁰⁵ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 350.

genel bir değerlendirme yapmaya çalışacağız. Bu çerçevede yukarıda ele aldığımız âyetler ile benzeri âyetlerde ispat ve nefiy sîgaları kullanılmak suretiyle Allah'ın bir tek ilâh olduğu hususu pekiştirildiği görülmektedir. Nitekim tevhide inanan insan لا إله إلا الله ifâdesiyle Allah'tan başka bütün sahte tanrıları kalbinden çıkararak لا إله إلا الله ifâdesiyle de O'nun bir tek ilâh olduğu inancını kalbine yerleştirmektedir. Zikrettiğimiz âyetler ile benzeri âyetlerin dile getirdiği tevhid yalnız bir inanç ilkesi değil, İslamî hayatın yapısını ortaya koyan, onu diğer yaşam biçimlerinden ayıran temel ilke olmuştur. İslamî hayat, bütün ilke ve kurallarıyla İslam düşüncesinin bu net ve kesin olan tevhid inancından kaynaklanmaktadır.

2. 1. 2. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi

Kur'ân'da on altı yerde İlâh ismi Vâhid ismi ile birlikte kullanılır.²⁰⁶ Hepsinde de İlâh ismi önce gelir. İlâh, Allah'ın zâtına ve ulûhiyyetine bakan bir isimken, Vâhid ismi ise Allah'ın fiiline bakar. Bu iki ismin ortak özellikleri Allah'ın tekliğini ve yegâneliğini pekiştirmeleridir.

Allah'ın birliği ilkesi, İslam inanç sisteminin üzerine oturduğu büyük bir temel kaidedir. Allah'ın varolup olmamasından ziyade Allah'ın zâtı, sıfatları ve yaratıklar ile arasındaki ilişkiler üzerinde çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. İnsan fitratı, Allah'ın varlığı gerçeğine hiçbir zaman bîgane kalmamıştır. Bu yüzden Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Allah'ın birliği ilkesinden sık sık söz eder.²⁰⁷ İşte Bakara sûresinin 163. âyeti²⁰⁸ ile benzeri âyetler bütün insanlığı, Allah'tan başka varlıkları tanrı tanımaktan, uydurma tanrılar edinerek onlara tapmaktan vazgeçip bir “tek Tanrı”ya inanmaya çağırmakta; bütün insanların tanrısının ve mabûdunun eşsiz, benzersiz tek Tanrı olduğu, O'ndan başka bir tarının bulunmadığını vurgulamaktadırlar. Şu halde لا إله إلا هو/O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur buyruğu, nefiy ve ispat cümlesi olup Allah'ın dışındaki ilâhları reddetmek suretiyle O'nun vahdaniyetini ispat eder ve kelime-i tevhidle aynı anlama gelir.²⁰⁹

Ayrıca Bakara 163. âyette Allah'ın diğer sıfatları arasından özellikle vahdaniyet ve rahmet sıfatının zikredilmesi, hakkı gizleyen kâfirlere azabından korunmak için Allah'tan başka bir sığınaklarının olmadığını hatırlatmak, tövbe etmeye

²⁰⁶ Bkz.: Bakara, 2/163; Nisâ, 4/171; Mâide, 5/73; Tövbe, 9/31; İbrahim, 14/52; Ankebût, 29/46; Diğer örnekler için bkz.: Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, “ilâh” md.

²⁰⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 32. baskı, Kâhire, 2003, I, 151; Ayrıca bkz.: Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, (Terc.: M. Emin Saraç ve bşk.), I-XVI, İstanbul, 1984, I, 315.

²⁰⁸ Bakara, 2/163. وَالْهُكْمُ إِلَهُ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

²⁰⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 489.

onları teşvik etmek ve lütfundan ümitlerini kesmemeyi hatırlatmak içindir. Bir sonraki âyette de Allah'ın bizzat bu kâinattaki vahdaniyetinin, kudret ve rahmetinin delilleri irad edilerek; gökleri, yeri ve orada bulunan âlemleri ve galaksileri yaratanın Allah'ın kendisi olduğu beyân edilmektedir.²¹⁰

Zikredeceğimiz şu âyet ile benzeri âyetler,²¹¹ Yahudi ve Hristiyanların tutarlı olmayan itikâdî düşüncelerini zikrettikten sonra sahih tevhid gerçeğini vurgulamaktadırlar:

*Ey Kitab ehli! Dininizde sınırları aşmayın ve Allah hakkında ancak hakkı söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur. Öyleyse Allah'a ve peygamberlerine iman edin, “(Allah) üçtür” demeyin. Kendi iyiliğiniz için buna son verin. Allah, ancak bir tek ilâhtır. O, çocuk sâhibi olmaktan uzaktır. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey O'nundur. Vekil olarak Allah yeter.*²¹²

Bu ve benzeri âyetler, itikâdî düşüncenin en büyük sorununun, tevhid gerçeğinin ruhta iyice yer etmemesinden kaynaklandığını ifâde ederler. Tevhidin ruhta yerleşmesi için de Allah'ın sadece bir tek ilâh olduğuna iman etmek suretiyle O'nu birlemeye bağlıdır. Allah'ı birlemenin anlamı ise, O'nu tam yeterli görüp, işlerin havale edileceği tek merci olarak kabul etmektir. İnsan bütün emeğini harcadıktan sonra işini Allah'a havale etmelidir. Allah'ın dışında başka varlıkları devreye sokmak, onlara çağrıda bulunmak, ihtiyacını onlara sunmak, O'nu yetersiz görmek manasına gelir ki bu da şirktir. Yahudi ve Hristiyanların dinlerinde aşırı gitmeleri, Hz. Üzeyir ve Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu diyerek ona kutsallık vermeleri, hep Allah'ın vekilliğini yetersiz görmelerinden kaynaklanmaktadır.²¹³ Böylece bu âyet, Allah'a olan güvenin azlığından ya da tam güvenmemekten dolayı başka varlıkları devreye sokmak suretiyle insanların nasıl şirke saptıklarını açıklamakta ve insanoğlunun dikkatini bu hususa çekmektedir.

Büyük müfessir Râzî, وَكَفَى بِاللّٰهِ وَكِيلًا/Vekil olarak Allah yeter ifâdesini izah ederken şöyle der: Bu ifâde kelâmcıların, “Allah, bütün malûmatı bildiğine ve her şeye kâdir olduğuna göre O, ilâh olmak bakımından yeter. O'nunla beraber başka bir ilâhın bulunduğu kabul edilirse, bu (ikinci) ilâh, kendisinde hiçbir fonksiyonun bulunmadığı muattal bir ilâh olmuş olur ki, böyle olmak bir noksanlıktır. Nakıs ve eksik olan ise ilâh olamaz.” şeklindeki görüşlerine işaret eder. Dolayısıyla Allah tek başına

²¹⁰ Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, I, 421-422.

²¹¹ Tövbe, 9/31.

²¹² Nisâ, 4/171.

²¹³ Kutub, *Fî Zilâli 'l-Kur'ân*, II, 818; Bayraklı, *Kur'ân Tefsiri*, V, 437.

mahlûkatı idare etmesi, yaratılmışları gereği gibi koruyup muhafaza etmesi hususunda kâfi ve yeterlidir. O'nunla beraber bir başka ilâhın varlığını kabul etmeye, böyle bir iddiada bulunmaya ihtiyaç ve gerek yoktur.²¹⁴

Özet olarak denilebilir ki Allah'ı birlemek, imana dayalı düşüncenin dayandığı temel bir ilke olduğu için Kur'ân-ı Kerîm bu ilkedan sık sık bahseder. Özellikle Yahudi ve Hristiyanların Allah'ı bırakıp insanları ilâh edinmelerini eleştirir. Kur'ân, onların tutarlı olmayan bu itikâdî düşüncelerini eleştirdikten sonra da “ulûhiyyetin birliği”ne dikkat çekerek “tek bir ilâha” inanıp, bağlanmanın kaçınılmazlığı üzerinde durur.

2. 1. 3. EHAD VE VÂHİD İSİMLERİ

İslam'ın esasları arasında önemli bir yer teşkil eden “tevhid” inancı Allah'ın zâtında ve sıfatlarında birliğini kabul etmeyi ifâde eder. Bu ilkenin benimsenmesi bütün şirk (ortaklık) unsurlarının O'ndan nefyedilmesini de gerektirmektedir.²¹⁵ Kelâm ilminde Allah'ın birliğine işaret eden ve selbî kategoride incelenen “vahdâniyet” sıfatı, Allah'ın birliğini kanıtlamada ve her türlü şerîki O'ndan nefyetmede kullanılan önemli bir kavramdır. Allah, zâtında ve sıfatlarında birdir. Bu birlik hem hiçbir şeye benzememeyi, hem de hiçbir şeyin O'na benzememesini gerektirir.²¹⁶ İşte Allah'ın birliğine delâlet etmek üzere Kur'ân'da “Ehad” ve “Vâhid” isimleri kullanılır.

وَاحِدٌ veya وَحْدَةٌ kökünden türetildiği kabul edilen أَحَدٌ/Ehad ve وَاحِدٌ/Vâhid kelimeleri Allah hakkında kullanıldığında; “bölünmesi (tecezzi) ve sayısının artması (tekessür) mümkün olmayan, bir ve tek olan varlık” anlamını ifâde eder.²¹⁷ Ehad ismi, genellikle nefiy için kullanılır ve Allah'a nisbet edildiğinde O'nun birliğini, tenzihî veya selbî sıfatları açısından anlatır. Vâhid ismi ise, müspet ifâde ile kullanılır ve Allah'a nisbet edilince O'nun birliğini, subûtî sıfatları açısından anlatır.²¹⁸

Ehad ve Vâhid isimleri aynı kökten gelmiş olmakla beraber bu iki isim arasında kullanım bakımından bazı farklar tesbit edilmiştir.²¹⁹ Buna göre “vâhid” daha çok sayının başlangıcı, “ehad” ise başka ortak kabul etmeyen manasına gelmektedir.²²⁰ Bu açıdan “Vâhid” isminin Allah'tan başkasına atfedilmesinde bir beis görülmezken;

²¹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XI, 119.

²¹⁵ Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş*, İstanbul, 1996, 45.

²¹⁶ Halîmî, *el-Minhâc*, I, 189-190.

²¹⁷ Zeccâcî, *İştikâku Esmâillah*, 90-91; Halîmî, *el-Minhâc* I, 189-190. Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, 212.

²¹⁸ Topaloğlu, “Ahad”, *DİA*, İstanbul, 1998, I, 483.

²¹⁹ Bu farklar hakkında detaylı bilgi için bkz.: Râzî, *Levâmiu'l-Beyyinât*, 229-234; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IX, 6277-6297.

²²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “vhd” md.

“Ehad”ın sadece O’na nisbet edilebileceği savunulmuştur.²²¹ “Ehad” kelimesi Arapça’da genellikle nefy için kullanılır. Bazı istisnalar dışında, müspet kullanılışla Allah’tan başkasına nisbet edilemez. Bu sebeple de kelimenin çoğulu yoktur. Elif-lâmlı şekliyle “el-Ehad”, mutlak vasıf olarak Allah’tan başkası hakkında kullanılamaz.²²²

Kur’ân’da Ehad ismi, sadece bir yerde²²³ münferit olarak Allah’a nisbet edilirken; Vâhid ismi ise onbeş yerde²²⁴ İlâh, altı yerde de Kahhâr²²⁵ ismiyle birlikte Allah’ı nitelemektedir. Bu isim on altı mekkî, beş medenî âyette; bazen marife, bazen de nekra formunda gelir.

Ehad ismi, Allah’ın birliğinin tenzihî ve selbî açıdan anlatıldığı İhlâs sûresinin ilk âyetinde²²⁶ münferit olarak doğrudan doğruya Allah’a nisbet edilmiştir. Bu sûrenin nüzûl sebebi hakkındaki farklı rivâyetlerin tamamının ortak noktası; Hz. Peygamber’e Allah’ın zâtının mahiyeti ve keyfiyetinin sorulmuş olmasıdır. Müşrikler, Yahudiler ya da Hristiyanlar Allah’ın zâtının altın, gümüş, yakut veya başka bir kıymetli nesneden mi oluşup oluşmadığını ve O’nun nesebinin ne olduğunu sormaları üzerine cevap olarak İhlâs sûresi inmiştir.²²⁷

Râzî, bu sûrenin tefsirinde tasavvufî bir yaklaşımla ‘ehad’ kavramının içerdiği anlam üzerinde durur. Râzî, *قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ*/De ki: *O Allah birdir*²²⁸ âyetinin Allah’ın üç ismini ihtivâ ettiğini, bu isimlerin her birinin kulların makamlarından birini gösterdiğini belirtir. Tevhidi anlama noktasında değişik derecelere işaret eden Râzî’nin, kendine has üslûbuyla kelâm ile tasavvufu mezceden bu değerlendirmesine göre bu âyet üç makama işaret etmektedir:

Birinci makam, mukarreblerin makamıdır: Bu, Allah’a seyr-û sülûk edenlerin ve her eşyaya ve hakikate, eşya ve hakikat olduğu için bakanların mertebesi olup, en yüce mertebedir. İşte bu makamda olanlar, Allah’tan başka gerçek varlık görmezler. Bu âyetteki *هُوَ* lafzı da mutlak bir işarettir. İşaret edilen varlık da muayyen (belli) bir varlık olunca, bu mutlak lafız muayyene ait olur. Dolayısıyla *هُوَ* kelimesi mukarreb kimselerin, Allah’a yaptıkları bir işaret olur. Bu kimseler başka herhangi bir temyize

²²¹ Isfahânî, *el-Mufredât*, “vhd” md.

²²² Râzî, *Levâmiu’l-Beyyinât*, 130-231.

²²³ İhlâs, 112/1.

²²⁴ Bakara, 2/133-163; Nisâ, 4/171; Mâide, 5/73; En’âm, 6/19; Tövbe, 9/31; İbrahim, 14/52; Nahl, 16/22-51; Kehf, 18/110; Enbiyâ, 21/108; Hac, 22/34; Ankebût, 29/46; Sâffât, 37/4; Sâd, 38/5; Fussilet, 41/6.

²²⁵ Yûsuf, 12/39; Ra’d, 13/16; İbrahim, 14/48; Sâd, 38/65; Zümer, 39/4; Mü’min, 40/16.

²²⁶ İhlâs, 112/1.

²²⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV, 727-728; Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbu Nuzûli’l-Kur’ân*, (Thk.: Kemal Besyûnî Zeğlûl), 1. baskı, Beyrut, 1991, 500.

²²⁸ İhlâs, 112/1.

(ayırt edici ifâdeye) ihtiyaç duymazlar. İşte bu sebepten dolayı, **هُوَ** lafzı, bu kimseler için marifetullah (Allah'ı tam bir bilgi ile tanıma)'ın oluşması için yeterli gelmektedir.

İkinci makam, ashâb-ı yemînin makamıdır: Bu birinci makamın aşağısındadır. Çünkü ikinci makamda olanlar Allah'ı bir mevcûd (varlık) olarak bilip tanıdıkları gibi, halkı da bir varlık olarak görmektedirler. Dolayısıyla bunlar için varlıklarda çokluk, birden fazlalık söz konusudur. Şüphesiz bu durumda, **هُوَ** kelimesi Allah'ı işaret etmek için yeterli olmaz. Aksine burada, Hakk'ın halktan ayrılmasını, halk ile karıştırılmamasını sağlayacak bir ayırt ediciye ihtiyaç vardır. Bu nedenle bu makamda olan kimseler için **هُوَ** kelimesine **الله**/Allah lafzının ilave edilmesi gereği duyulmuştur. Çünkü Allah, diğer varlıkların muhtaç olduğu ve bütün diğer varlıklardan müstağnî bir varlıktır.

Üçüncü makam ashâb-ı şimâlin makamıdır: Bu, en değersiz ve en aşağı makamdır. Bu makamda olanlar, vâcibü'l-vücûd varlıkların, yani tanrının birden fazla olabileceği görüşünü benimsemişlerdir. İşte bu görüşü reddetmek ve sözlerinin bâtil olduğunu ortaya koymak için geçen kavramlara ek olarak **أَحَدٌ**/bir lafzı ilave edilmiş ve **قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ**/De ki: O Allah birdir buyrulmuştur.²²⁹

Bu sûrenin sebab-i nüzûlunde belirtildiği gibi inanmayanlar, “Allah neyden meydana gelmiştir, nesebi nedir, cinsi nedir?” diye sormuşlardı. Allah bütün bu soruları sadece bir kelime ile “ehad” diyerek cevaplandırmıştır. “Ehad” kelimesi burada şu manaları ihtivâ eder: a) O Allah ezelîdir, ebedîdir, O'ndan önce ve sonra hiç kimse yoktur. b) Allah'ın benzeri olmadığı için bir cinsi de yoktur. O tektir. c) O'nun zâtı ehaddır. O'nda çokluk olmadığına dâir hiçbir şüphe yoktur. O'nda parçalanma da mümkün değildir. Hiçbir şekil ve sureti olmadığı için zaman ve mekân da ihtiyacı yoktur. Rengi ve organları yoktur. O'nda değişiklik de yoktur. O her türlü kesretten uzak ve münezzehtir.²³⁰ Nitekim İbn Cüzeyy de (v. 741/1340) Allah'ın “birdir” diye vasıflanmasının üç manası olduğunu söyler ve bu üç manayı şöyle özetler: Birincisi O birdir. O'nun yanında bir ikinci ilâh yoktur. Bu, sayı manasında bir olmadığını ifâde eder. İkincisi, O tektir, benzeri ve ortağı yoktur demektir. Nitekim “Falan şahıs, asrında tektir” denir. Bu, onun benzeri yoktur demektir. Üçüncüsü, Allah birdir, bölünmez, parçalara ayrılmaz.²³¹

²²⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXXII, 179-180; Ayrıca bkz.: Râzî, *Levâmiu'l-Beyyinât*, 130-234.

²³⁰ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, (Terc.: Muhammed Han Kayanî ve bşk.), 2. baskı, İstanbul, 1996, VII, 306.

²³¹ Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Cüzeyy, *el-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, (Thk.: Muhammed Hâşim), 1. baskı, Beyrut, 1995, II, 625.

Neticede denilebilir ki İhlâs sûresi bir taraftan Allah'ın zâtının tek ve her şeyden münezzehe olduğunu beyân ederken, diğer taraftan da “Allah birdir” sözüyle de O'nu çokluğun bütün çeşitlerinden tenzih etmektedir. Böylece bu sûre, İslam'ın tevhid inancını kesin ilkelerle ortaya koymaktadır.

Şimdi de Vâhid isminin Kakhhâr ismiyle ve geçtiği âyetlerin içeriğiyle olan münâsebetini incelemeye çalışalım.²³²

Vâhid ismi altı mekkî âyette²³³ Kakhhâr²³⁴ ismi ile birlikte marife formunda gelir. Bu iki ismin belirlilik takısıyla gelmesi, iki ismin tecellisinin azamet ve heybetine işarettir.

Sâd 38/65-66 ile Zümer 39/4 ve 5. âyetlerinin sonunda zikredilen ikili isimlerin hem âyet içerikleriyle hem de birbirleriyle münâsebetlerinin olduğunu görmekteyiz: Sâd 38/65²³⁵ ve Zümer 39/4.²³⁶ âyetler “Vâhid-Kakhhâr” isimleriyle, Sâd 38/66²³⁷ ve Zümer 39/5.²³⁸ âyetler ise “Azîz-Gaffâr” isimleriyle son bulmaktadır. Bu âyetlerde Allah'ın birliği, kakhhâr, azîz ve gaffâr oluşu zikredilmektedir. O'nun bir ve tek olduğuna delil olarak Kakhhâr ismi getirilmiştir. Fakat O'nun Kakhhâr oluşu, birliğinin ispatına delâlet etse bile, bu sıfat aynı zamanda O'ndan alabildiğine korkulmasını gerektiren bir vasıftır. Bu ismin ardından Allah'ın izzet ve rahmetine delâlet eden Azîz ve Gaffâr isimleri getirilerek Allah'ın aynı zamanda bağışlamaya da kâdir olduğu hususu vurgulanmıştır.²³⁹ Böylece Azîz-Gaffâr isimlerinin zikredilmesi hem müşriklerin ümitsizliğe düşmeden, davet çağrısına yönelmeleri hedeflenmiş, hem de Allah'ın bağışlama ve affetme sıfatı ön plana çıkarılarak bir denge sağlanmıştır. Nitekim Kur'an'da terğîb²⁴⁰ ve terhîb²⁴¹ ifade eden birçok âyet peş peşe zikredilmektedir.²⁴²

²³² Vâhid isminin İlâh ismiyle ve geçtiği âyetlerin içerikleriyle olan irtibatını ise İlâh ismini ele aldığımız yerde işledik. Bkz.: s. 34.

²³³ Yûsuf, 12/39; Ra'd, 13/16; İbrahim, 14/48; Sâd, 38/65; Zümer, 39/4; Mü'min, 40/16.

²³⁴ فَهَّار/Kakhhâr, “üstün olmak, gâlib gelmek” manalarına gelen فَهْر/kahr kökünden türemiş olup “gâlib gelen, hükmeden” anlamına gelir. Allah'ın bir ismi olarak Kakhhâr, hâkimiyet ve kudretle kullarına galebe edip, onları -isteseler de istemeseler de- irade ettiği cihete yöneltmekte, istediği gibi yöneten demektir. Ya da “kendisi galib gelen, hiç kimse kendisine üstün gelemeyen” anlamına gelir. Bu isim Kur'an'da altı yerde Vâhid ismiyle birlikte gelir. Hepsinde de Vâhid ismi önce gelir. (Halîmî, *el-Minhâc* I, 202; İsfahânî, *el-Mufredât*, “khr” md.; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “khr” md.)

²³⁵ Sâd, 38/65. قُلْ إِنَّمَا أَنَا مُنذِرٌ وَمَا مِن إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ

²³⁶ Zümer, 39/4. لَوْ أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا لَاصْطَفَىٰ مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ سُبْحَانَهُ هُوَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ

²³⁷ Sâd, 38/66. رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ

²³⁸ Zümer, 39/5. خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ يَكُونُ اللَّيْلُ عَلَى النَّهَارِ وَيَكُونُ النَّهَارُ عَلَى اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى أَلَا هُوَ الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ

²³⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVI, 225.

²⁴⁰ Terğîb: Allah nezdindeki nimetlere teşvik etmek.

²⁴¹ Terhîb: Allah'ın azâbının hatırlatılması ve azabla korkutma.

²⁴² Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus, 1984, XXIII, 295.

Ayrıca Azîz isminin Gaffâr ismiyle birlikte zikredilmesi, Allah'ın bağışlayıcı olmasının acz ve zaafıtan değil de güç ve izzetten kaynaklandığını vurgular.²⁴³ Öte taraftan Allah'ın bağışlamasının, herhangi bir yarar sağlamak veya bir zararı bertaraf etmek gibi etkenlere bağlı olmayıp tamamen zâtî bir nitelik olduğunu da dile getirmektedir.²⁴⁴

Zümer sûresinin 4. âyetinde *هُوَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ*/O, bir ve her şey üzerinde mutlak otorite sâhibi olan Allah'tır ifâdesinde zamirle beraber *الله*/Allah isminin açıkça getirilmesi, O'nu bu has ismi itibarıyla zihinlerde canlı tutmak içindir. Kakhâr isminin burada zikredilmesi, müşriklerin edindikleri putlar için “bunlar bizi Allah'a yaklaştırır”²⁴⁵ şeklindeki iddialarını boşa çıkarmaktadır.²⁴⁶ Çünkü bu isim, Allah'ın yarattığı her şeye müdahale edebilecek güç ve kudrette olduğunu dolayısıyla yardımcılara ihtiyacının olmadığını bildirmektedir.

Mü'min sûresinin 16. âyetinde²⁴⁷ âhiret günü insanlar mahşerde toplandıklarında; *لَمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ*/Bugün mülk kimindir şeklindeki soruya cevaben Vâhid-Kakhâr isminin getirilmesi muktezâ-i hâle uygunluk arz etmektedir. Nitekim o gün Allah'ın vahdaniyeti ve hükümranlılığı tağut ve cebbâr olan kimselere gösterilecektir.²⁴⁸ Ayrıca bu iki isim, mahşer gününün çok zor bir gün olduğuna delâlet eder. O gün hiç kimse için bir başkasına sığınma veya koruması altına girmesi söz konusu olamaz.²⁴⁹

Zikrettiğimiz üç âyetin²⁵⁰ mekkî sûrelerde yer alması ayrı bir anlam taşır. Kakhâr ve Azîz isimleri müşriklerin Müslümanlara yaptıkları zulüm ve baskılarına yönelik olup, Allah'ın onları yenmeye ve kahretmeye gücü olduğunu ifâde ederek; Mekke'de zor günler geçiren mü'minler için büyük bir teselli olmuştur. Gaffâr ismiyle de o zor günlerde ister istemez birçok hataya düşen Müslümanların hatalarının affedileceği ifâde edilmiştir. Ayrıca Vâhid-Kakhâr isimlerinin birlikteliği hassas bir dengeyi gözler önüne sermektedir. “Tek” olmak ile “Kakhâr olmak” arasındaki yakın ilişkiyi görmek gerekir. İnsan aklı “tek” olanın çok olanlara nazaran güçsüz ve zayıf olduğunu düşünebilir. Vâhid isminden hemen sonra Kakhâr ismi getirilerek Allah'ın “tek” ve “bir” olmasının yanında “çok güçlü ve kuvvetli” olduğu vurgulanmaktadır. Böylece akıllarda oluşabilecek bu ve buna benzer yanlış düşünceler tashih

²⁴³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXIII, 295.

²⁴⁴ Yurdagür, *Esmâ-i Hüsnâ*, 98.

²⁴⁵ Bkz.: Zümer, 39/3.

²⁴⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXIII, 327.

²⁴⁷ *يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ*

²⁴⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXIV, 111.

²⁴⁹ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, III, 203-204.

²⁵⁰ Sâd, 38/66; Zümer, 39/5; Mü'min, 40/42.

edilmektedir.

2. 1. 4. HAY İSMİ

حَيّ/Hay, “yaşamak, canlı olmak”²⁵¹ manasındaki حَيَاة kökünden sıfat olup, Allah’ın bir ismi olarak; “Devamlı var olan, hayat ile mevsûf olan, hayatı ölümden sonra çıkmamış olan ve de hayattan sonra kendisine bir ölüm arız olmayacak olan zât” demektir.²⁵² Ebedî hayatla diri olan Allah için ölüm bahis konusu değildir. O hayatını herhangi bir varlıktan almamıştır. Yarattıklarının hayat bulması ve hayatta kalması O’nun emrine tâbidir. Yaşatan da öldüren de O olduğu için her şey O’na varacaktır.²⁵³ Hayat vermeye ve öldürmeye muktedir olan varlığın bizâtihî حَيّ/hay olması gerekmektedir.

Hay, diğer ilâhî sıfatların kendisiyle mevcûdiyet ve sıhhat kazandığı temel bir kavram konumundadır. Zât-ı ilâhîye nisbet edilen hayat en mükemmel konumda bulunduğundan, onun ispat edilmesiyle diğer bütün sıfatlarına sağlam bir zemin hazırlanmış olur.²⁵⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de iki yerde²⁵⁵ münferit olarak Allah’ı niteleyen Hay ismi, üç âyette²⁵⁶ de Kayyûm ismiyle birlikte sürekli marife olarak kullanılmıştır.

2. 1. 4. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi

Hay ismi Kur’ân-ı Kerîm’de iki yerde tek başına yalın olarak Allah’ın sıfatı olarak gelmiştir. Bu ismin geldiği âyetlerden biri, Mekke’de zayıf ve korumasız mü’minlere yapılan baskı ve işkenceler dayanılmaz boyutlara ulaştığı bir zamanda Hz. Peygamber’i teskin ve teselli eden şu âyettir: *Sen, o ölümsüz ve daima diri olana (Allah’a) tevekkül et. O’nu her türlü övgüyle yücelterek tesbih et. Kullarının günahlarından hakkıyla haberdar olarak O yeter!*²⁵⁷

Allah önceki âyetlerde kâfirlerin, Hz. Peygamber’e eziyet etme hususunda birbirlerine destek sağladıklarını beyân edip, Hz. Peygamber’e onlara yaptığı tebliğe ve davete karşılık onlardan kesinlikle bir ücret istememesini emretmiştir. Bu âyetle de

²⁵¹ Ebû İshâk İbrahim ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İ’rabuhu*, (Thk.: Abdulcelil Abduh Şelbî), 1. baskı, Beyrut, 1988, I, 336.

²⁵² Zeccâcî, *İştikâku Esmâillâh*, 102; Hattâbî, *Şe’nu’d-Duâ*, 80.

²⁵³ Yûnus, 10/56; Kâf, 50/43.

²⁵⁴ Topaloğlu, “Hay”, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 550.

²⁵⁵ Furkân, 25/58; Mü’min, 40/65.

²⁵⁶ Bakara, 2/255; Âl-i İmrân, 3/2; Tâhâ, 20/111.

²⁵⁷ Furkân, 25/58. وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ وَكَفَى بِهِ بُذُوبَ عِبَادِهِ خَبِيرٌ

ona, bütün zararları defeden Allah’a güvenip dayanmasını emretmektedir. Görüldüğü gibi hitabın muhatabı, doğrudan Peygamberimizdir. Mekke’de mü’minlere yapılan baskı ve işkenceler dayanılmaz boyutlara ulaştığı bir zamanda Hay olana tevekkülü emreden bu âyette, Hz. Peygamber’i teskin ve teselli eden bir imâ vardır ve Peygamber’e Allah’ın Hay ve Habîr isimleri hatırlatılmaktadır.

Bu âyette Hay isminin zikredilmesinin, âyetin içeriğiyle uyumlu olduğu görülmektedir. Çünkü ölen canlıya tevekkül eden kimse, tevekkül ettiği kimse ölünce zarar etmiş olur. Aslında eninde sonunda hayattan ayrılacak olan bir ölümlüye dayanıp güvenmek, yıkılmaya yüz tutmuş bir duvara dayanmak, az sonra kaybolacak bir gölgeye sığınmak gibidir. Allah ise, ölmez bir diridir. O’na güvenip dayanan kesinlikle kaybetmez. Bu yüzden sadece her zaman diri olan ve kesinlikle yok olmayan Allah’a güvenilir ve O’na dayanılır.²⁵⁸ Nitekim Peygamberimiz de tebliğ ve irşad görevini kararlılıkla sürdürmüş; daima Hay olan Allah’a dayanıp güvenmiş, O’ndan aldığı güçle tek başına giriştiği bu mücadeleyi, başladığı gündeki kararlılık ve cesaretiyle ömrünün sonuna kadar sürdürmüştür. En sonunda da Allah’ın kendisine vaad ettiği zaferleri, fetihleri²⁵⁹ ve insanların kitleler hâlinde Allah’ın dinine girdiği günleri görmüştür.²⁶⁰

Kısacası Allah’a nisbet edilen bütün tesirler, yetkiler ve lütuflar öncelikle O’nun Hay ismine sâhip olmasıyla izah edilebilir. Cansız bir varlıktan (meselâ putlardan) bu fiiller beklenemez. İncelediğimiz âyette Hay ismi, Hz. Peygamber’i teskin ve teselli eden bir bağlamda gelerek her zaman diri olan ve kesinlikle yok olmayan Allah’a güvenilip dayanılması gerektiği hususunu vurgulamıştır. Bu ismin geldiği diğer âyet²⁶¹ ise, tevhid cümlesi içinde yer almaktadır. Bu bağlamda tanrı kabul edilmeye ve tapılmaya layık olacak varlığın ebedîyen hay (diri) olmasının gerektiği hususu vurgulanmaktadır.

2. 1. 4. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi

Hay ismi, Kur’ân-ı Kerîm’de üç âyette²⁶² Kayyûm²⁶³ ismiyle birlikte sürekli marife olarak gelir. Hâlık’a dönük olan Hay isminin yanında, mahlûka dönük olan

²⁵⁸ Râzî, *Mefâtîhu ’l-Gayb*, XXIV, 103.

²⁵⁹ Feth, 110/1-2

²⁶⁰ Karaman ve bşk., *Kur’ân Yolu*, IV, 133.

²⁶¹ Bkz.: Mü’min, 40/65. هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

²⁶² Bakara, 2/255; Âl-i İmrân, 3/2; Tâhâ, 20/111.

²⁶³ قَيُّوْم/Kayyûm; “devam ve sebat etmek, korumak, ayakta durmak, idare etmek” gibi anlamlara gelen قَيِّم masdarından türemiş olup kâim sıfatının mübalağa sığasıdır. Allah’ın bir ismi olarak Kayyûm: “Var olan ve varlığını devam ettirmek için başkasına ihtiyaç duymayan, hakkında ziyade ve noksanlık ile değişiklik bahis konusu olmayan, bulunduğu hal üzere dâim olan zat” demektir. Bu

Kayyûm isminin gelmesi büyük bir anlam kazanmaktadır. Allah'ın mutlak diri ve canlılığını ifâde eden Hay ismi ile birlikte, O'nun eşsiz yöneticiliğini ifâde eden Kayyûm isminin gelmesi şu zımnî anlama sâhiptir: Allah öyle mutlak bir diridir ki dirileri O yaratır ve yarattığını O diriltir. Bununla da kalmaz, yarattıklarının kimilerini koyduğu yasalar üzerinden, kimilerini verdiği irâde üzerinden sevk ve idare eder.²⁶⁴ Asla onları başıboş bırakmaz.²⁶⁵

Bu iki ismin birlikte geldiği âyetlerden biri, içinde Allah, İlâh, Alî ve Azîm isimlerinin de olduğu Âyetü'l-kürsi diye bilinen şu âyettir:

*Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Diridir, Kayyûmdur. O'nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey O'nundur. İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindeki ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar O'nun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez. O, yücedir, büyüktür.*²⁶⁶

Bu âyette zât-i ilâhînin has ismi olan “Allah” ismi zikredilerek O'nun vahdaniyeti (birliği, tekliği) ve İslam'ın getirdiği imanın tevhid (Allah'ı birleme) özelliği söz konusu edilerek giriş yapılır. Sonra müşrikler elleriyle cansız eşyadan yaptıkları putların ilâh olamayacağını ifâde etmek üzere “Hay” ismi ile “küçük, aracı, özel görevli tanrılar”a gerek bulunmadığını ifâde eden “Kayyûm” ismi zikredilir. Bu iki ismin hemen peşinden de bu iki ismi pekiştirmek ve anlaşılmasını sağlamak üzere, لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ / Onu ne uyku basar ne uyur cümlesi getirilir. Bu pekiştirme, Allah'ın sürekli gözetleyiciliğinin ve denetim altında tutuculuğunun insanın kolaylıkla algılamasını sağlayan bir ifâde özelliği taşır. Daha sonra da Allah'ın yüce kudreti çok anlamlı bir anlatım dizisiyle özetlenir.²⁶⁷

Allah, bütün mevcûdata nisbetle Kayyûm ve Hay'dır. Kayyûm, “zâtı sebebiyle kâim olan ve gerek mahiyetleri, gerekse varlıkları itibariyle kendisinin dışında kalan her şeyi ayakta tutan” demektir. Hay ise, “en üstün derece aktif olan” demektir. Hay ismi, Allah'ın alîm, kadîr olduğuna, Kayyûm ismi de bizâtihî kâim ve kendisinin

ismin “kâinatı ve kâinatta olan şeyi idare eden” manasına da gelindiği söylenmiştir. Kur'ân'da geçtiği bütün yerlerde zâtî bir isim olan “Hay” ismi ile birlikte zikredilmiş olması dikkate alınarak “Kayyûm” isminin zâtî isimler arasında zikredilmesi uygun görülmüştür. (Zeccâcî, *İştikâku Esmâillâh*, 105; İsfahânî, *el-Mufredât*, “kvm” md.; Hattâbî, *Şe'nu'd-Duâ*, 80-82; Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, 210.)

²⁶⁴ Mustafa İslamoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, 1. baskı, İstanbul, 2012, II, 78.

²⁶⁵ Kıyâmet, 75/36. Yoksa insanoğlu kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanıyor?

²⁶⁶ Bakara, 2/255.

²⁶⁷ Karaman ve bşk., *Kur'ân Yolu*, I, 399.

dışındaki varlıkların da “mukavvimi” (ayakta tutanı) olduğuna delâlet etmektedir. Böylece “ilm-i tevhid”te muteber olan bütün meseleler işte bu iki asıldan (isimden) çıkmıştır.²⁶⁸

Müfessirlerin çoğunluğuna göre, Âl-i İmrân sûresinin ilk âyetleri başta olmak üzere önemli bir bölümünün iniş sebebi, Necran Hristiyanları adına Medine’ye gelen heyetle Hz. Peygamber arasında geçen Allah inancı ve Hz. İsa’nın durumu konusundaki tartışmalardır.²⁶⁹ *اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ* /Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayandır. Diridir, Kayyûmdur.²⁷⁰ âyeti, Hz. İsa’ya ibâdet edilebileceği iddiasında bulunan Hristiyanlara bir reddiyedir. Böylece Allah, kendisinden başka hiç kimsenin ibâdete müstahak olmadığını beyân buyurmuş, sonra bunu göstermek için de Hay ve Kayyûm isimlerini zikretmiştir.²⁷¹

Müfessirler söz konusu âyetin tefsiri bağlamında zikredilen bu iki ismi şu şekilde izah etmişlerdir:

1. Mücahid ve Reb’i b. Enes’e göre Allah, Hay ismiyle kendisinin devamlı bâki olduğunu zikretmiş, ölümün, yarattıkları için geçerli olduğu hâlde kendisinde bulunmayacağını belirtmiş, böylece Necran heyetine, ölümlü olan insanın hiçbir zaman ilâh olamayacağını bildirmiştir. Kayyûm ismiyle de her şeyi korumak, her varlığı rızıklandırarak dilediği şekilde bozma, değiştirme, artırma ve eksiltme yapmak suretiyle evirip çevirerek sevk ve idare edenin kendisi olduğunu vurgulamak istemiştir.²⁷²

2. Taberî (v. 310/923) gibi bir kısım âlimlere göre de Allah, Hay ismiyle, kendisinin ezeli ve ebedî olan bir hayata sâhip olduğunu belirtmek ve “hayat” sıfatıyla sıfatlandığını bildirmek istemiştir. Kayyûm ismiyle de, kendi zâtıyla kaîm olması; mahlûkatın, yaşantılarında muhtaç olacakları gece ile gündüzü, sıcak ile soğuğu, rüzgâr ile yağmuru ve sayılamayacak nimetleri veren ve bütün mahlûkatın işlerini tedbir edenin kendisi olduğunu belirtmiştir.²⁷³

Netice itibarıyla denilebilir ki, Hay ve Kayyûm isimleri, Allah’ın her zaman diri ve kendi kendine yeterli olduğunu ifâde eden isimlerdir. Kâinattaki bütün varlıkların var oluşlarına bu iki isim kaynaklık etmektedir. Allah’ın Hay ismi, tüm varlıkların canlılıklarının kaynaklandığı bir isimdir. Belli sürelerle varlıkların hayatta

²⁶⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, VII, 4.

²⁶⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, V, 174.

²⁷⁰ Âl-i İmrân, 3/2. *اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ*

²⁷¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, VII, 168.

²⁷² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, V, 176-177.

²⁷³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, V, 179.

kalmaları da Kayyûm isminden kaynaklanmaktadır. Allah, Kayyûm ismi gereği bütün varlıkları ayakta tutmaktadır.

2. 1. 5. HAK İSMİ

حَقّ/Hak; “realiteye uygun olmak, gerçeğe bağdaşmak, yerine getirilen hüküm, adâlet, varlığı sabit olan, doğruluk, hakikat” vb. anlamları olan bir masdardır.²⁷⁴ Arapça dil kaidelerine göre, masdarla tesmiye olunmanın mübalağa ifâde ettiği, bu mübalağanın sıfatla mevsûf arasında bir aynılık kurduğu bilinmektedir.²⁷⁵ Bu genel kaideyi de dikkate alarak müfessirler ve dilbilimciler Hak ismini değişik şekillerde tanımlamışlardır:

1. İnkârı mümkün olmayan ve varlığı kabul edilmesi gereken.²⁷⁶
2. Hakiki var olan, varlığı ve ulûhiyeti kesin olan.²⁷⁷
3. Bir hikmete göre eşyayı var eden.²⁷⁸
4. Son derece adil, hakkı izhar eden ve va‘dinde doğru olan.²⁷⁹
5. Yarattığı geçici ve değişken âlemin ötesinde, mutlak ve katıksız anlamda, ezeli ve ebedî olan ve değişmeksizin var olan “nihaî gerçek.”²⁸⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de iki yerde²⁸¹ münferit olarak Allah’ı niteleyen Hak ismi, ikişer âyette Melik²⁸² ve Mevlâ²⁸³ isimleriyle, birer âyette²⁸⁴ de Mubîn ve Rab isimleriyle birlikte kullanılır.

2. 1. 5. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi

Hak ismi, Kur’ân-ı Kerîm’de iki âyette münferit olarak geçer. Hac sûresinin 5. âyetinde, öldükten sonra dirilmenin aklen kabul edilebilirliğini ve Allah’ın buna kâdir

²⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisânu ‘l-Arab*, “hkk” md.; Mecdüddin Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu ‘l-Muhît*, (Thk.: Muhammed Naîm el-Arkûsî), 8. baskı, Beyrut, 2005, “hkk” md.; Zebidî, *Tâcu ‘l-Arus*, “hkk” md.

²⁷⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 114; Âlûsî, *Rûhu ‘l-Meânî*, I, 77; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 63.

²⁷⁶ Halîmî, *el-Minhâc* I, 188; Hattâbî, *Şe’nu ‘d-Duâ*, 76.

²⁷⁷ Zebidî, *Tâcu ‘l-Arus*, “hkk” md.

²⁷⁸ İsfahânî, *el-Mufredât*, “hkk” md.; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, “hak” md.

²⁷⁹ Âlûsî, *Rûhu ‘l-Meânî*, VII, 177.

²⁸⁰ Muhammed Esed, *Kur’ân Mesajı*, (Terc.: Cahit Koytak - Ahmet Ertürk), 5. baskı, İstanbul, 1999, II, 641, d.n. 99.

²⁸¹ Hac, 22/6; Lokman, 31/30.

²⁸² Tâhâ, 20/114; Mü’minun, 23/116.

²⁸³ Yûnus, 10/30; En’âm, 6/62.

²⁸⁴ Kehf, 18/44; Nûr, 24/25; Yûnus, 10/32.

olduğunu göstermek için dikkatler; insanın dünyaya nasıl geldiği ve hangi aşamalardan geçtiği konusu ile kuru toprağın yağmurla canlanması ve türlü türlü bitkiler vermesi hususuna yöneltildikten sonra 6. âyette Allah; *Bu böyle. Çünkü Allah, hakkın ta kendisidir. Şüphesiz O, ölüleri diriltir ve O, her şeye hakkıyla kâdirdir.*²⁸⁵ diye buyurmaktadır. Böylece Allah, kendisinin dışında bulunan bütün varlıkların gerçekten var olmalarına rağmen bizzat kendilerinden kaynaklanan bir hakikatlerinin bulunmadığına dikkat çekmektedir. Çünkü bu varlıkların hepsi Allah tarafından musahhar kılınmış ve O'nun tasarrufu altındadır. Gerçek anlamıyla “hak” ise mutlak var ve mutlak ganî (muhtaç olmayan) varlıktır. Her bir varlığın var oluşu, varlığı vâcib olandan gelmektedir ki O da Allah'tır.²⁸⁶

Zikrettiğimiz âyette Hak isminin zikredilmesinin birkaç hikmetini şöylece sıralamak mümkündür:

1. Hak ismi, insanın topraktan yaratılması, ceninin birtakım oluş evrelerinden geçmesi, çocuğun hayat evrelerini birer birer aşması, kurumaya yüz tuttuktan sonra topraktan hayatın filizlenmesi hususlarının Allah'ın gerçeğin ta kendisi oluşu ile bağlantılı olduğunu vurgulamaktadır.²⁸⁷ Başka bir ifâdeyle Allah, Hak ismiyle, yarattığı geçici ve değişken âlemin ötesinde, mutlak anlamda, ezeli ve ebedî olan ve değişimsiz var olan nihâî gerçeğin kendi zâtı olduğunu belirtmektedir. Öte taraftan Hak ismi şunu vurgulamaktadır: Allah'ın varlığı bir zan değil, inkârı mümkün olmayan gerçektir; O hem hâkim hem de her şeyin sebebidir. O, tüm evreni kendi irâdesi, ilmi ve hikmetine göre idare edendir.²⁸⁸

2. Bu isim, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenin yanlış düşündüğünü ifâde eder. Zira Allah Hak'tır ve hakkı söyler. O'nun tüm işleri hakka dayanır, bu nedenle de ciddi, anlamlı ve hikmet doludur. Âyetin sonunda zikredilen Kadîr ismi de ilk defa yoktan var edilen hususların tekrar yaratılabileceğini gösterir. Çünkü ilk defa yoktan var eden kimseyi iade etmeye, yeniden yaratmaya elbette daha çok kâdirdir.

Lokman sûresinin 26, 27 ve 28. âyetlerinde Ganî, Hamîd, Azîz, Hakîm, Semî ve Basîr isimleri zikredilerek Allah'ın selbî ve kemâl sıfatlarından bahsedildikten sonra 30. âyette; *Bu böyledir. Çünkü Allah hakkın ta kendisidir, onu bırakıp da taptıkları ise bâtıldır. Şüphesiz Allah yücedir, büyüktür.*²⁸⁹ buyrulurken sarîh ve zımnî olmak üzere, Allah'ın bütün subûtî sıfatlarını gösteren “Hak” ismi zikredilir. Hak, sabit

²⁸⁵ Hac, 22/6. ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّهُ يُحْيِي الْمَوْتَى وَأَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

²⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 326.

²⁸⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, IV, 580.

²⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIII, 10; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III, 345.

²⁸⁹ Lokman, 31/30. ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ.

ve var olmak manasına geldiğinden dolayı bu isimle Allah'ın, zevâli olmayan mutlak sabit olduğu vurgulanır.²⁹⁰

Neticede denilebilir ki Hak, Allah'ın bütün subûâtî sıfatlarını gösteren bir isimdir. Allah bizâtihî hakikattir. O, hakikatin hem kendisi, hem de mutlak kaynağıdır. Dolayısıyla kendisine kulluk edilmeye layık olan kimse de varlığı mutlak hakikat olan Allah'tır.

2. 1. 5. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi

Kur'an-ı Kerîm'de Hak ismi, ikişer yerde Melik ve Mevlâ, birer âyette de Mubîn ve Rab isimleriyle birlikte kullanılır. Biz bu başlık altında Hak isminin Mubîn ismiyle ve ilgili âyetlerin içerikleriyle olan münâsebetini inceleyeceğiz. Bu ismin Mevlâ, Melik ve Rab isimleriyle ve geçtiği âyetlerin içerikleriyle olan irtibatını ise ilgili yerlerde ele alacağız.²⁹¹

Kur'an-ı Kerîm'de Hak ismi, bir âyette Mubîn²⁹² ismiyle birlikte kullanılır. O âyet de zina isnâdında bulunan iftiracılara âhirette verilecek cezanın anlatıldığı şu âyettir: *O gün Allah, onlara kesinleşmiş cezalarını tastamam verecek ve onlar Allah'ın apaçık bir gerçek olduğunu bileceklerdir.*²⁹³

Bu âyette Allah'ın Hak ve Mubîn isimleri zikredilerek, dünyada yakalarını kurtaran zina isnâdında bulunan iftiracılara cezalarının tamamının âhirette verileceği, onların cümle âlemin önünde rezil rüsvâ edilecekleri bildirilmektedir. Böylece iftiraya uğrayıp temize çıkamayanlar teselli edilirken diğer taraftan dünyada ettiklerinin yanlarına kaldığını zanneden müfteriler de tehdit edilmektedir.²⁹⁴ Âhiret günü onlar (müfteriler) Allah'ın bizzat varlığını, ulûhiyyetinin aşikâr olduğunu, ulûhiyyetinin şerîkinin olmadığını ve O'ndan başka ceza-sevap vermeye muktedir hiç kimsenin olmadığını bileceklerdir.²⁹⁵

Zemahşerî bu konuda der ki: “Kur'an'ın tamamı incelense ve Allah'ın isyankârlara yaptığı tehditler araştırılsa Allah'ın Hz. Aişe'ye iftira atanlar hakkında

²⁹⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXV, 161-162.

²⁹¹ Bkz.: Mevlâ-Hak, s. 67; Melik-Hak, s. 162; Rab-Hak, s. 158.

²⁹² مُبِين/Mubîn; “Açık olmak, ortaya çıkmak” manasındaki بَيَان kökünün اِفْعَال/ifâl kalıbından türemiş bir sıfattır. “Gizli olmayan, ulûhiyyeti açık olan” manasının yanında “başkalarına izhar eden, açıklayan” manası da bulunmaktadır. Bu kavram Kur'an'da geçtiği 119 yerin sadece birinde “Hak” isminden sonra Allah'a atfedilmiştir. (Zeccâcî, *İştikâku Esmâillâh*, 181; Halîmî, *el-Minhâc* I, 189; Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, “byn” md.)

²⁹³ Nûr, 24/25. يَوْمَئِذٍ يُؤْفِكُهُمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ

²⁹⁴ Karaman ve bşk., *Kur'an Yolu*, IV, 90.

²⁹⁵ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 103.

kullandığı ağır ifâdeler kadar hiçbir konuda ağır ifâdeler kullanmadığı görülecektir. Bu konuda şiddetli va‘îd, tesirli ceza, dehşetli zecir ifâdeleriyle dolu, bunu işleyenin cezasının büyük olduğu, buna teşebbüste bulunanın dehşetli bir şey yaptığı büyüleyici üslûplarla anlatıldığı görülür. Sadece bu üç âyet²⁹⁶ inmiş olsaydı bile bu konuda yeterli olurdu. Zira zina ithamında bulunanları her iki dünyada lanete müstahak kılmakta ve onları âhirette büyük bir azapla tehdit etmektedir. Dillerinin, ellerinin ve ayaklarının yaptıkları iftira ve bühtanlarla kendilerinin aleyhinde şahitlik yapacağını ve Allah’ın kendilerine layık oldukları hak ve vacip olan cezalarını tam olarak vereceğini, nihâyet o zaman “Allah’ın apaçık bir gerçek olduğunu bilecekleri”ni bir tehdit olarak belirtmektedir.”²⁹⁷

2. 1. 6. ALÎ İSMİ

“Yükseklik, yücelik, kuvvet ve kudret sâhibi olmak”²⁹⁸ manalarına gelen عُلُوّ ve عَلَى kökünden türetilmiş olan عَلِيّ/Alî kelimesi Allah için kullanıldığında; “Yücelik ve hükümlanlıkta kendisine eşit veya kendisinden daha üstün bir varlık bulunmayan, mutlak anlamda yüce olan, övgüye layık bütün olumlu nitelikleri kendisinde toplayan, yergi ifâde eden bütün menfî niteliklerinden de münezzehten bulunan, kemâl sâhibi ulu varlık” anlamına gelmektedir.²⁹⁹

Anlamından da anlaşıldığı gibi Allah, mutlak manada yüce olan, hükümlanlıkta kendisinden daha üstün bir varlık bulunmayandır. Fakat O’nun yüceliği ve kullarının üstünde oluşu mekân açısından düşünülmemelidir. Allah’ın yüceliği bilgi ve tanıtımların kendisini kuşatamaması ve dolayısıyla insanın idrâk gücünü aşan bir mükemmellikte olması yönüyledir.³⁰⁰ İnsan aklının düşünebileceği bütün yücelikler en mükemmel derecede Allah’ta vardır.

عُلُوّ/uluv kökünden türemiş olan Alî, A‘lâ ve Mütê‘âlî isimlerinin Allah’a nisbeti üç şekilde ele alınabilir: Yücelik ve kudrette hiçbir şeyin Allah’a denk olmaması yönüyle “tenzihî”, ilâhî kudret ve yüceliğinin her şeye hâkim olması yönüyle “manevî”, Allah’ın fiilen her şeyi tasarrufu altında bulundurması yönüyle de “fiilî” olarak düşünülebilir.³⁰¹

²⁹⁶ Nûr, 24/23, 24, 25.

²⁹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 280-281.

²⁹⁸ Isfahânî, *el-Mufredât*, “alâ” md.; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “alâ” md.

²⁹⁹ Halîmî, *el-Minhâc* I, 190; Gazzâlî, *el-Maksadu’l-Esnâ*, 173.

³⁰⁰ Gazzâlî, *el-Maksadu’l-Esnâ*, 172-173.

³⁰¹ Topaloğlu, “Alî”, *DİA*, İstanbul, 1989, II, 371.

Kur'ân'da sekiz yerde Allah'a nisbetle kullanılan Alî ismi tek başına hiç vârid olmayıp, geçtiği âyetlerin beşinde Kebîr,³⁰² ikisinde Azîm,³⁰³ birinde de Hakîm³⁰⁴ isimleriyle beraber zikredilir. Bu isim, mekkî ve medenî âyetlerde; bazen marife, bazen de nekra formunda gelir.

2. 1. 6. 1. İkili İsim Olarak Gelmesi

Şimdi Alî ve beraberinde gelen diğer esmâ-i hüsnânın birbirleriyle ve geldikleri âyetlerin içeriğiyle olan münâsebetlerini incelemeye çalışalım.

1. Alî ve Kebîr İsimleri: Kur'ân'da Alî ismi, Kebîr ismiyle birlikte beş yerde gelir. Biri hariç³⁰⁵ diğer dört yerde الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ şeklinde marife gelir. “Mutlak yüce” anlamındaki Alî ismi ile “sonsuz büyük” anlamındaki Kebîr ismi, hem anlam olarak birbirini desteklerler, hem de teşbîh ve teccim kutuplarına sapmamak için birbirini dengelerler. İnsan akli, alî (yüce) olan her şeyi “uzak” gördüğünden; Allah'ı soyut, varlığın dışında, çok uzakta tahayyül edebilir. İşte tenzihî bir sıfat olan Alî isminden sonra teşbîhî bir sıfat olan Kebîr isminin zikredilmesi bu tevehhümü giderir. Böylece bu iki isim, Allah'ı ulaşılmaz gören mutlak tenzih ve Allah'ı cisimleştiren mutlak teccim kutuplarına sapmaya karşı bir uyarı görevini icrâ eder.³⁰⁶

Allah'ın celâl sıfatına ait, yakın anlamlı Alî ve Kebîr isimleri, şu âyetin sonunda bir ta'lîl cümlesi içinde zikredilir: *Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdır. Çünkü Allah, insanların kimini kiminden üstün kılmıştır. Bir de erkekler kendi mallarından harcamakta (ve ailenin geçimini sağlamakta)dırlar. İyi kadınlar, itaâtkârdırlar. Allah'ın (kendilerini) koruması sayesinde onlar da “gayb”ı korurlar. (Evlilik yükümlülüklerini reddederek) başkaldırdıklarını gördüğünüz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın. (Bunlar fayda vermez de mecbûr kalırsanız) onları darbedin. Eğer itaât ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın. Şüphesiz Allah, çok yücedir, çok büyüktür.*³⁰⁷

Bu âyetin, Allah'ın yüceliğine ve büyüklüğüne delâlet eden Alî ve Kebîr isimleriyle bitirilmesinde başlıca şu münâsebetlerin olduğu söylenebilir:

1. Allah, Alî ve Kebîr isimleri vasıtasıyla kocalara şunları emretmektedir: Her

³⁰² Nisâ, 4/34; Hac, 22/62; Lokman, 31/30; Sebe', 34/23; Mü'min, 40/12.

³⁰³ Bakara, 2/255; Şûrâ, 42/4.

³⁰⁴ Şûrâ, 42/51.

³⁰⁵ Bkz.: Nisâ, 4/34.

³⁰⁶ Recep Âtîf, *el-İ'câzu'l-Beyânî fî Nazmi Havâtimi'l-Âyât*, (el-Câmiatu'l-İslâmiyye, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazze, 2006, 208.

³⁰⁷ Nisâ, 4/34.

ne kadar kadınlar sizin zulmünüzü defetme hususunda zayıf, haklarını alma hususunda âciz iseler de, kadınlara haksızlık etmekten sakının ve Allah'ın size verdiği gücü kötüye kullanmayın. Bilin ki; Allah'ın gücü ve kudreti, sizin kadınlara olan gücünüzden daha fazladır. Onların haklarını sizden alır ve onlar için adâletini icrâ eder. Onun için onlardan daha güçlü, kuvvetli ve derece bakımından daha yüksek olmanız sebebi ile aldanmayınız.³⁰⁸

2. Allah yüceliği ve büyüklüğü ile birlikte, sizin günahlarınızı bağışlamakta, sizi cezalandırmaya gücü yettiği hâlde sizi cezalandırmamaktadır. O hâlde, siz de Allah'ın bu vasfıyla ahlâklanın ve eşlerinizin hatalarını bağışlamayı yeğleyin, özür dilediklerinde onları affedin.³⁰⁹

3. Allah, yüce ve büyük olmasına rağmen, kullarının zâhirî halleriyle yetinmekte ve onların içlerindeki ortaya dökmemektedir. Siz de kadınlarınızın zâhirî halleriyle yetinip, onların kalplerindeki sevgi ve buğzu araştırmayınız. Ayrıca Allah size ancak yerine getirebileceğiniz şeyleri yükler. Öyleyse siz de kadınlardan takatlerine göre iş bekleyin.³¹⁰

Hac 62, Lokman 30 ve Gafir 12. âyetlerde genel manada Allah'ın hak; müşriklerin taptıkları ilâhların ise bâtil olduğu vurgulandıktan sonra âyetlerin sonlarında Alî ve Kebîr isimlerinin zikredilmesi, Allah'ın yüce ve büyük olduğunu, bâtil ilâhların ise güçsüz, zavallı ve küçük olduklarını göstermektedir.³¹¹ Diğer taraftan da Allah'a ibadet etmeye teşvik etmek, başkasına ibadetten men etmek için, zarar veya fayda vermeye, bâtil ilâhların değil de, ancak Allah'ın kâdir olduğuna dikkat çekilmektedir.³¹²

Kısacası Alî ve Kebîr isimleri, anlam olarak birbirini takviye etmektedir. Alî ismi, tenzihe vurgu yaparken Kebîr ismi teşbîhe bakar. Böylece bu iki isim, muhatabın tasavvurunu tenzih ile teşbîh arasında bir dengede tutmaktadır. Ayrıca insanlara şu mesajı vermektedir: Allah'ın gücü ve büyüklüğü sizinkinizden kat kat daha fazladır. Onun için gücünüze ve büyüklüğünüze aldanmayınız. Allah, Alî ve Kebîr olduğu hâlde affeder. Öylese siz de affediniz.

³⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 715; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, X, 94.

³⁰⁹ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 73; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, V, 26.

³¹⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, X, 94.

³¹¹ Âttîf, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 208.

³¹² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXV, 257.

2. Alî ve Azîm İsimleri: Alî ismi, Azîm³¹³ ismiyle birlikte iki âyette³¹⁴ marife formunda gelir. Alî ismi, Allah'ın fizik ötesi varlıklardan ulu ve yüce oluşuna delâlet ederken, Azîm ismi ise, fizikî varlıklardan ulu ve yüce oluşuna delâlet eder. Ayrıca Alî ismiyle beraber zikredilen Azîm ismi, “ulu ve yüce” olan Allah'ın aynı zamanda ululuk ve üstünlükte “azamet sâhibi” olduğunu da ifâde eder.

Bu iki ismin yer aldıkları âyetlerden biri de Âyetü'l-kürsî³¹⁵ diye isimlendirilen âyettir. Bu âyetin içerisinde lafzatullah, Hay, Kayyûm, Alî ve Azîm isimleri yer almaktadır.

Allah'ın Alî olmasından maksad, kadrin ve makamın yüceliğidir, mekân yüceliği değildir. O'nun benzer ve emsalden beri ve yüce olmasıdır. Azîm olmasından maksad ise, heybetli ve kâhir olma ile kibriyâ (büyüklük) ve azamet sâhibi olmasıdır.³¹⁶ Âyette zikredilen bu iki isim, âyetin muhtevâsının neredeyse bir özeti gibidir. Zira birlik, dirlik, kayyûmluk, uyumamak, göklere ve yere sâhip olmak, şefaât yetkisi sadece kendisinde olmak, insanın yaptıklarını ve yapacaklarını bilmek, ilmin kaynağı olmak, kürsîsinin tüm evreni kaplaması ve evrendeki şeylerin gözetiminin ağır gelmemesi, Allah'ın yüceliğini ve büyüklüğünü ifâde etmektedir. Başka bir ifâdeyle bu âyet, Alî ve Azîm olan Allah'ın yüceliğinden ve azametinden bahsetmektedir. Hay ve Kayyûm isminin tecellileri ile Allah'a isnâdla kullanılan kürsî, bu yüceliğin ve azametinin en büyük tecellilerindendir. Âyette Allah'ı tanıtan diğer hususlarla birlikte âyetin muhtevâsı, adeta Allah'ın Alî ve Azîm isimlerinin bir açılımıdır. Ayrıca bu iki isim, Allah'a isnâdla kullanılan “kürsî” kelimesinin zihinlere getireceği ‘Allah beşere benzer’ şeklindeki teşbîhî düşüncüyü de gidermektedir.³¹⁷

3. Alî ve Hakîm İsimleri: Alî ve Hakîm isimleri, sadece Şûra 51'de birlikte kullanılır. Bu iki ismin birlikteliği, her hükmü isabetli olan Allah'ın aynı zamanda aşkın ve yüce olduğunu bildirir.

³¹³ عَظِيم/Azîm kelimesi, عَظْم, عَظَام veya عَظْمَة masdarlarından türemiş bir sıfattır. عَظْم/azm; “ısrarla istemek, kesin karar vermek”, عَظَام/izam; “büyük olmak, ulu olmak” ve عَظْمَة/azame; “birisini büyük göstermek, ululamak” manalarına gelmektedir. Bu kök manalara bağlı kalınarak Allah'ın isimlerinden biri olarak Azîm ismi şöyle tanımlanmıştır: “Emirlerine karşı gelmenin mümkün olmadığı, hiçbir zaman acze düşürülemeyen, zâtı ile sıfatlarının mâhiyeti anlaşılamayacak derecede ulu, kudreti ve şânı yüce varlık.” Allah'ın kendisini Azîm olarak vasfetmesi, zâtını büyüklük ile tavsif etmesi demektir. O'nun haricindeki bütün mahlûklar, küçüklük ifâde eder. Çünkü O'nun azameti yanında küçük kalırlar. Bu isim Kur'ân-ı Kerîm'de toplam altı âyette Allah'ın ismi olarak kullanılmıştır. İki yerde Alî, üç âyette Rab isimleriyle bir yerde de lafz-ı celal ile beraber gelir. (Zeccâcî, *İştikâku Esmâillâh*, 111-112; Halîmî, *el-Minhâc* I, 195; Râzî, *Levâmiu'l-Beyyinât*, 189-190; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “azm” md.; Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, “azm” md.)

³¹⁴ Bakara, 2/255; Şûrâ, 42/4.

³¹⁵ Bakara, 2/255.

³¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, 544-545.

³¹⁷ Âtîf, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 209.

Alî ve Hakîm isimlerinin birlikte geldikleri âyet, Allah'ın insanla nasıl konuşabileceği konusunu ele alan şu âyettir: *Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sâhibidir.*³¹⁸

Bu âyet, ilâhî vahyin inişini algılamada yanlış tasavvura sapacak olanlara bir uyarıdır. Alî ismi, Allah'ın insanla konuşmasını, insanın konuşmasına benzeten teşbîhçi düşünceyi,³¹⁹ Hakîm ismi ise, Allah'ı hayattan ve beşerden kopuk olarak algılayan tenzihçi düşünceyi reddetmektedir.

Ayrıca Alî-Hakîm isimlerinin özellikle tercih edilmesi, âyette belirlenen gaye ve maksatla olan münâsebetlerinden dolayıdır. Alî ismi, Allah'ın azamet ve yüceliğini ifade ettiği için insanın O'nunla konuşma gücüne sâhip olamayacağını vurgular. Hakîm ismi ise, Allah'la konuşma gücü ve kudretinde olamayan insanların -kendi maslahatları için- içlerinden seçilmiş peygamberler gibi bazı vasıtalarla Allah'la konuşabileceklerini ifade eder.³²⁰ Öte taraftan bu iki isim muhataba şu mesajı verir: Allah sizinle konuştu diye -hâşâ- O, sizin konumuza inmedi. Çünkü O, Alî'dir. Sizinle konuşması ise tamamen Hakîm olmasından dolayıdır.

Netice itibarıyla denilebilir ki Alî isminin Hakîm ismiyle birlikte kullanıldığı bu âyetin muhtevâsında, peygamberlere çeşitli yollarla ulaştırılan ilâhî vahyin, Allah'ın hikmetine uygun bir şekilde tecelli ettiği vurgulanmaktadır. Öte taraftan da bu iki isim vesilesiyle, insan tasavvurunun tenzih ile teşbîh arasında bir dengede tutulması hedeflenmektedir.

2. 1. 7. KEBÎR İSMİ

كَبِير/Kebîr ismi, “büyük olmak, yaşlanmak”,³²¹ “mevkide ulu olmak, şerefli olmak”³²² manalarına gelen كَبَر veya كُبُر kökünden türetilmiş mübalağalı bir sıfattır. Ünlü dilbilgini Ebû İshâk ez-Zeccâc (v. 311/923), Allah'ın bir vasfı olarak kullanıldığında bu isimden, kudret yüceliğinin kastedildiğini belirtir.³²³

³¹⁸ Şûrâ, 42/51. *وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكْلِمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مَنْ وَرَاءَ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بَأْذَنِهِ إِنَّهُ عَلَىٰ حَكِيمٍ*

³¹⁹ Karaman ve bşk., *Kur'ân Yolu*, IV, 762.

³²⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXV, 150.

³²¹ İsfahânî, *el-Mufredât*, “kbr” md.; Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris, *Mekâyîsu'l-Luğâ*, (Thk.: Abdusselam Muhammed Harun), Beyrut, 1979, “kbr” md.

³²² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “kbr” md.; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, “kbr” md.

³²³ Ebû İshâk İbrahim ez-Zeccâc, *Tefsîru Esmâillahi'l-Hüsna*, (Thk.: Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), 5. baskı, Beyrut, 1986, 48.

Esmâ-i hüsnâ müellifleriyle kelâm ve tefsir âlimleri, Kebîr ismini farklı şekillerde tanımlamışlardır. Biz bu tanımlardan birkaç tanesini aktarmak istiyoruz:

1. Ululuğu yanında, her büyüğün küçüldüğü, mutlak büyük.³²⁴
2. Kullarını, kendisini görmedikleri hâlde, irâdesi istikametine yönelten.³²⁵
3. Kibriyâ sâhibi yüce zât.³²⁶

Kur’ân’da Kebîr ismi münferit olarak kullanılmazken Allah’ı nitelediği yerlerin tamamında عُلُوّ/uluv kökünden türeyen isimlerle birlikte kullanılır. Beş yerde Alî,³²⁷ bir yerde de Müte‘âlî³²⁸ isimlerine bitişmiş olarak geçer. Bu isim dört mekkî,³²⁹ iki medenî³³⁰ âyette; bazen marife, bazen de nekra formunda gelir.

Biz burada Kebîr isminin Müte‘âlî³³¹ ismiyle ve geldiği âyet içeriğiyle olan münâsebetini inceleyeceğiz. Bu ismin, Alî ismi ile geçtiği âyetlerin içerikleriyle olan irtibatını ise ilgili yerde ele aldık.³³²

Kebîr ve Müte‘âlî isimlerinin geçtiği âyet, ilâhî ilmin kuşatıcılığına atıf yapan bir pasaj içinde yer alır. Bu, zihinlerde Allah’ın sonsuz büyüklüğü ile sonsuz ilmi arasında bağ kurulmasına vesile olur: *Allah, her dışının neye gebe olduğunu, Rahîmlerin artırdığı şeyi ve eksilttiği şeyi bilir. Her şey O’nun katında bir ölçü iledir.*³³³ *O, gaybı da, görülen âlemi de bilendir, çok büyüktür, çok yücedir.*³³⁴

Bu âyetin Kebîr ve Müte‘âlî isimleri ile bitirilmesinin hikmeti şöyle özetlenebilir: Birine gaybın ve şehadetin âlimi demek, “her şeyin âlimi” demektir. Her şeyin bilgisine sâhip olmak için de, “mutlak büyük” anlamına gelen Kebîr vasfı ile “mutlak aşkın” olan Müte‘âlî vasfına sâhip olmak gerekir. Kebîr, “mutlak büyük” anlamına geldiğinden dolayı teşbîhi çağrıştırmaktadır. İnsan aklı, bu büyüklüğün şeklini, cismine ve genişliğini tahayyül eder. Ancak Müte‘âlî ismi, bu düşünce ve

³²⁴ Hattâbî, *Şe’nu’d-Duâ*, 66.

³²⁵ Halîmî, *el-Minhâc*, I, 196.

³²⁶ Gazzâlî, *el-Maksadu’l-Esnâ*, 176.

³²⁷ Nisâ, 4/2; Hac, 22/62; Lokman, 31/30; Sebe’, 34/23; Gâfir, 40/12.

³²⁸ Ra’d, 13/9.

³²⁹ Ra’d, 13/9; Lokman, 31/30; Sebe’, 34/23; Gâfir, 40/12.

³³⁰ Nisâ, 4/2; Hac, 22/62.

³³¹ Müte‘âlî, sözlükte “aşkın ve ulu oldu, yüceldi” manasına gelen تَعَالَى fiilinden türemiş bir ism-i fâil olup “pek yüce olan” demektir. Bu kelime Kur’ân’da Allah’ın bir ismi olarak zikredilirken kelimenin son harfî “ya” düşürülmüştür. Biz de bu kullanımı esas alarak bu ismi Müteâlî şeklinde kullanacağız. Bu isim Allah’a atfedildiğinde; “yaratılmışlara mahsus olan eş, evlât, organ vb. niteliklerden münezzeh, kemâl sahibi ulu ve en yüce varlık” anlamlarına gelmektedir. Bu isim Kur’ân’da yalnız bir mekkî âyette bulunur. (Halîmî, *el-Minhâc* I, 196; Hattâbî, *Şe’nu’d-Duâ*, 89.

³³² Alî-Kebîr isimleri için bkz.: s. 49.

³³³ Ra’d, 13/8. اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ وَمَا تَغِيصُ الْأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ

³³⁴ Ra’d, 13/9. عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ

tahayyülû giderir ve Allah'ın bu tür vehim ve düşüncelerden münezzehe olduğunu vurgular.³³⁵ Başka bir ifâdeyle Kebîr teşbîhle ilgiliyken, Mute'âl ismi ise tenzihle ilgilidir. İlki O'nun "mutlak büyüklüğünü", ikincisi O'nun "mutlak aşkınlığını" ifâde eder. Böylece bu iki ismin birlikte zikredilmesi, tenzih ve teşbîh dengesini sağlar.

Kısacası bu iki isim, Allah'ın, zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde noksanlıklardan münezzehe olduğuna delâlet eder. Bundan dolayı ilgili âyet, Allah'ın kâmil bir ilim, mutlak büyük ve yüce olma sıfatlarıyla mevsûf olduğunu ifâde eder. Ayrıca âyet, Allah'ın sonsuz bilgi, sonsuz büyüklük ve sonsuz yücelik vasıflarına sâhip olduğunu söyleyerek bir taraftan mü'minlerin nasıl bir Allah'a inandıklarını anlatmakta; diğer taraftan da kâfirlere Allah'ın mu'cize göndermekten âciz olmadığını da bildirmektedir.³³⁶

2. 1. 8. GANÎ İSMİ

غَنِی/Ganî, "zengin olmak, yeterli olmak ve başkasına ihtiyaç duymamak"³³⁷ manasındaki غَنِی/ginâ masdarından türemiş olup; "hiçbir şeye muhtaç olmayan, her şeyden müstağnî olan" anlamına gelir. Ganî olmanın zıddı olan fakirlik ve ihtiyaç içinde bulunma hâli ise noksanlık ifâde eder.³³⁸ İbnu'l-Esîr (v. 606/1210) bu ismi "Allah'ın hiçbir hususta kimseye muhtaç olmaması, aksine herkesin O'na muhtaç bulunması" şeklinde tanımlar.³³⁹

Kur'ân'da beş yerde³⁴⁰ tek başına gelen Ganî ismi on yerde Hamîd³⁴¹ birer âyette de Halîm³⁴² ve Kerîm³⁴³ isimleriyle birlikte zikredilir. Bu isim hem mekkî, hem medenî âyetlerde; bazen marife, bazen de nekra formunda gelir.

2. 1. 8. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi

Kur'ân'da Ganî ismi, toplam beş yerde herhangi bir terkip içinde değil de münferit olarak gelmektedir.

³³⁵ Âtîf, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 250.

³³⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XIX, 18.

³³⁷ İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-Luğa*, "gny" md.; Isfahânî, *el-Mufredât*, "gny" md.

³³⁸ Halîmî, *el-Minhâc* I, 196.

³³⁹ Mecdüddin b. Muhammed el-Cezerî İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs*, 1. baskı, 2000, Riyâd, "gny" md.; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "gny" md.

³⁴⁰ Âl-i İmrân, 3/97; Ankebût, 29/6; Muhammed, 47/38; En'âm, 6/133; Yûnus, 10/68.

³⁴¹ Bakara, 2/267; Nisâ, 4/131; İbrahim, 14/8; Hac, 22/64; Lokman, 31/12, 26; Fâtır, 35/15; Hadîd, 57/24; Mümtehine, 60/6; Tegâbun, 64/6.

³⁴² Bakara, 2/263.

³⁴³ Neml, 26/40.

Bu isim tek başına vârid olduğunda, şu âyette olduğu gibi bilhassa Allah'ın bütün varlıklardan müstağnî olduğunu bildirir: *“Allah, bir çocuk edindi” dediler. O, bundan uzaktır. O, her bakımdan sınırsız zengindir. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey O'nundur. Bu konuda elinizde hiçbir delil de yoktur. Allah'a karşı bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?*³⁴⁴

Allah'ın ganî olması; hem göklerde ve yerde bulunan bütün şeylere sâhip olmasına, hem de çocuğunun olmasının muhal olduğuna delâlet eder. Kur'ân-ı Kerîm'de ifâde edildiği gibi, Allah mutlak manada ganîdir, müstağnîdir. Râzî bu âyetten yola çıkarak O'nun evlat edinmesinin mümkün olmadığını kendine özgü üslûbuyla şu delillerle mantıksal bir zemine oturtur:

1- Eğer Allah muhtaç olsaydı, bir başka yaratıcıya muhtaç olurdu ki bu da muhaldır. Ganî olanın, cüzlerden ve parçalardan oluşmaması ve bundan münezzeh olması gerekir. Çünkü böyle olan varlığın her bir parçasından herhangi bir parçanın ayrılması mümkün olmaz. Oysa çocuk; insanın parçalarından ayrılan bir parça, sonra da o parçadan kendisi gibi bir varlığın meydana geldiği bir varlıktan ibarettir. İşte Allah için bu imkânsız olunca, O'nun Ganî olmasının evlat edinmesine mâni olduğu ortaya çıkmış olur.

2- Allah ganîdir. Ganî olan bir varlık kadîm, ezeli, bâkî ve ebedîdir. Böyle olan her varlık için yok olmak ve sona ermek imkânsızdır. Hâlbuki çocuk, sona eren ve yok olan bir şey için olur. Sonra o şeyin yerine geçer.

3- Allah ganîdir. Ganî olanın şehvet veya lezzet duyma gibi özelliklerinin olması imkânsızdır. Bu da O'nun çocuğunun olmasının imkânsız olduğuna delâlet eder.

4- Çocuk edinmek, faydalı veya zararlı şeyler hususunda yardımcı olsun diye, ancak muhtaç kimseler için düşünülebilir. Bu nedenle ganî olan bir varlığın çocuğunun olması mümkün değildir.

5- Canlıların yavrularına baktığımızda, onların tabiat ve hakikat itibarıyla ebeveynlerine denk olduklarını görürüz. Oysa bu Allah için imkânsızdır. Çünkü Allah mutlak ganidir. Mutlak ganî olan, zâtı gereği vâcibü'l-vücûttur. Vâcibü'l-vücûdun bir çocuğu olacak olsaydı, çocuğunun da vâcibü'l-vücûd olması gerekirdi. Ancak, O'nun vâcibü'l-vücûd olması, başkasından doğmasına engeldir. O hâlde başkasından doğmayınca çocuğu da olamaz.

³⁴⁴ Yûnus, 10/68. قَالَوا اتَّخَذَ اللهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ اِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطٰنٍ بِهٰذَا اَتَقُولُوْنَ عَلٰى اللهِ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ

6- Allah ganîdir. Ganî olanın annesinin ve babasının olması imkânsızdır. Anne ve babadan münezzehten olan bir varlığın evlattan da münezzehten olması gerekir.

7- Allah mutlak olarak ganîdir. Mutlak olarak ganî olanın, eşyayı var etmede başkasına muhtaç duyması imkânsızdır.³⁴⁵

Bütün bu açıklamalar bize göstermektedir ki, Allah'ın ganî olması, O'nun çocuğunun olmasının imkânsız olduğunu ortaya koymaktadır.

Ganî isminin geldiği âyetlerden biri de hac ibadetinin emredildiği şu âyettir: *Onda açık açık deliller, İbrahim'in makamı vardır. Ona giren, güvene erer. Yoluna gücü yeten herkesin, o eve gi(dip hacce)mesi, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır. Kim nankörlük ederse şüphesiz Allah, bütün âlemlerden zengindir.*³⁴⁶

Kim nankörlük ederse şüphesiz Allah, bütün âlemlerden zengindir cümlesi ile ilgili müfessirler şu açıklamalarda bulunmuşlardır:

1. Bu, tek başına müstakil bir cümledir ve Allah'ı inkâr eden bütün kâfirler hakkında umumî bir va'ddir.

2. Müfessirlerin çoğunluğu bu cümlede, öncesi ile ilgili olduğunu ve كَفَرَ fiilini “nankörlük etmek” anlamında olduğunu söyleyerek bu cümleyi, “kim gücü yettiği hâlde nankörlük edip hac ibadetini yerine getirmese” şeklinde yorumlamaktadır. Buna göre âyette imkân sâhibi olduğu hâlde hacca gitmeyen kimsenin çok büyük bir günah işlemiş, Allah'ın buyruğuna karşı isyankârlık etmiş olacağına işaret edilmektedir.³⁴⁷ Aslında Allah, insanların yardımına muhtaç olmadığı gibi ibadetlerine de muhtaç değildir. Aksine ibadetler insanları ruhen ve manen yüceltmek, Allah katındaki değerini arttırmak için farz kılınmıştır. Hac ibadetinin de gerek dünyevî gerekse uhrevî faydaları kullara yöneliktir. Allah, kullarından yardım ve menfaat beklemekten yücedir.³⁴⁸

3. Bu cümle haccı terketmenin ağır bir vebal olduğunu ifade etmektedir. Bazı âlimler bu cümlede şu vurguyu taşıdığını söylemişlerdir: Kim gücü yettiği hâlde hacce gitmeksizin ölecek olursa, onun hakkında tehdit söz konusu olduğu için başkasının onun yerine hacce gitmesi yeterli olmaz. Çünkü başkasının hacce gitmesi, üzerinden farzı kaldırmış olsaydı, âyet tehditle sonlanmazdı.³⁴⁹

³⁴⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XVII, 138-139.

³⁴⁶ Âl-i İmrân 3/97. (Süleyman Ateş'in meâli) فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ

³⁴⁷ Bkz.: Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1149.

³⁴⁸ Karaman ve bşk., *Kur'an Yolu*, I, 473.

³⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi 'li Ahkâmi'l-Kur'an*, V, 232.

4. “*Kim haccetmezse...*” yerine, “*Kim nankörlük ederse...*” denilerek hem haccın vücubu pekiştirilmiş hem de haccı terkeden kimse hakkında şiddetli bir uyarıda bulunulmuştur.³⁵⁰ Bunun içindir ki Peygamberimiz “Haccetmeden ölen kimse, ister Yahudi, ister bir Hristiyan olarak ölsün!”³⁵¹ buyurmuştur.

5. Âyette *عَنِ الْعَالَمِينَ/âlemlerden zengin olma* ifâdesi kullanılarak bütün âlemlerden müstağnî olanın, tek insandan ve onun tâatından müstağnî olmasından daha evlâ olduğu vurgulanmıştır. Bu ifâde, hem kâmil manada istiğnaya, yani Allah’ın hiçbir varlığa muhtaç olmadığına delâlet eder, hem de haccı kasden terkedenle ilgili ilâhî gazabın, kızgınlığın büyüklüğüne delâlet etmektedir.³⁵²

6. Hac ibadetinin vâcib kılınmasının, sırf ulûhiyyetin izzeti ve rubûbiyyetin kibriyasından dolayı olduğu, herhangi bir fayda temini veya bir zararı def etmek için olmadığı *Muhakkak ki Allah, âlemlerden zengindir* ifâdesiyle beyân edilmiştir.³⁵³

Netice itibarıyla denilebilir ki ister Allah’a çocuk isnadında bulunulamayacağı bağlamında gelsin, ister hac ibadeti ve cihâd³⁵⁴ bağlamında gelsin her durumda Ganî ismi, Allah’ın bütün varlıklardan müstağnî olduğunu bildirir. Kul, cihâd görevi ile hac ibadeti gibi amelleri yerine getirdiğinde Allah için çok büyük bir iş yaptığını düşünür. Zihin bu durumu minnete kadar götürebilir. Böylece Ganî ismi, hem zihnin bu yanlışını tashih eder, hem de Allah’ın bundan bir çıkarının olmadığını, faydanın yine kişiye olacağını gösterir. Ayrıca iki âyette³⁵⁵ de *عَنِ الْعَالَمِينَ/Allah bütün âlemlerden zengindir* şeklinde gelen ifâde şunu vurgular: Allah bütün âlem ve mahlûkattan müstağnîye yapılan hac ve cihattan da hayli hayli müstağnîdir.³⁵⁶

2. 1. 8. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi

Kur’ân’da Ganî ismi, Hamîd, Halîm ve Kerîm isimleriyle birlikte zikredilmiştir. Biz bu başlık altında Ganî isminin bu isimlerle ve geçtiği âyetlerin içeriğiyle olan münâsebetini inceleyeceğiz.

³⁵⁰ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, II, 30.

³⁵¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *Sunenu’l-Dârimî (Hadis no: 1826)*, (Thk.: Hüseyin Selîm Esed ed-Dârimî), 1. baskı, Riyâd, 2000, II, 1122.

³⁵² Neseî, *Medârik*, I, 277-278.

³⁵³ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, VIII, 170.

³⁵⁴ Ankebût, 29/6. *وَمَنْ جَاهَدْ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ*

³⁵⁵ Âl-i İmrân, 3/97; Ankebût, 29/6.

³⁵⁶ Bkz.: Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, (Thk.: Adil Ahmed Abdulmevcud - Ali Muhammed Muavvid), 1. baskı, Beyrut, 1993, III, 15.

1. Ganî ve Hamîd İsimleri: Ganî ismi, Hamîd ismi ile on yerde birlikte kullanılır. Hem mekkî,³⁵⁷ hem medenî³⁵⁸ âyetlerde; bazen marife, bazen de nekra formunda geçer.

Zerkeşî (v. 805/1403), âyetlerin sonlarında yer alan Allah'ın isim ve sıfatlarının zikredilmesinin birçok hikmetinin olduğunu belirtir. Ona göre bu isimler geçtiği âyetlerin genel manasıyla son derece uyumludur. Adeta onlar olmadan ilgili âyetlerin manası noksan kalacağını belirterek şu âyeti de bu çerçevede açıklar: *Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi O'nundur ve muhakkak ki Allah, zengindir, övülmeye layıktır.*³⁵⁹

Bu âyetle, Allah'ın mülk sâhibi olmasının O'nun kendi ihtiyacını değil; muhtaç olanların ihtiyacını gidermeye yönelik olduğu Ganî isminin zikredilmesiyle vurgulanmıştır. Allah'ın hiçbir ihtiyacı ve hiçbir menfaati söz konusu olmadığı hâlde, yaratıklarına, özellikle insanlara ikrâmlarda bulunuyor olması, karşılık beklemeden kullarına ihsân ediyor olması, Allah'ın bütün kulları tarafından övülmeyi hak etmiş olduğunu gösterir. İşte Hamîd ismi de bu hususa işaret etmek için âyetle yer almaktadır.³⁶⁰

Şu âyetle olduğu gibi tasadduk etmeyi emreden âyetlerin³⁶¹ sonlarında bu iki ismin zikredilmesi de calib-i dikkattir: *Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan Allah yolunda harcayın. Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın ve bilin ki Allah, her bakımdan zengindir, övülmeye layıktır.*³⁶²

Bu âyetin sonunda Ganî ve Hamîd isimlerinin zikredilmesinin birkaç hikmeti şöyle sıralanabilir:

1. Âyetin sonunda Allah kendisinin Ganî olduğunu, bu nedenle infâka ihtiyacı bulunmadığını beyân ederek infâkın kendisine değil, kendi rızası için fakire verilmesini ve karşılığının infâk edene âhirette bolca ödeneceğini açıklamaktadır. İnfâk edene, sâhip olduğu bütün nimetleri Allah tarafından verilmiş olması ve bu konuda bütün hüküm ve açıklamaların yine O'nun tarafından yapılmış olmasından dolayı da O, övülmeye layıktır.³⁶³ Böylece Allah kendisine mal verilmesini değil, hamd edilmesini istemektedir. Sâhip olunan nimetin kaynağının Allah olduğunu

³⁵⁷ İbrahim, 14/8; Lokman, 31/12, 26; Fâtır, 35/15.

³⁵⁸ Bakara, 2/267; Nisâ, 4/131; Hac, 22/64; Hadîd, 57/24; Mümteherine, 60/6; Tegâbun, 64/6.

³⁵⁹ Hac, 22/64. لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ.

³⁶⁰ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmu 'l-Kur'ân*, I, 172.

³⁶¹ Örnek olarak bkz.: Bakara, 2/261-266.

³⁶² Bakara, 2/267. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا مِنْ طَبَائِعِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَتَّبِعُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِأَخْذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ

³⁶³ Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, IV, 711; Âlûsî, *Rûhu 'l-Meânî*, III, 40.

bilmek ve bu nedenle O'na hamdetmek her Müslümanın görevidir. İşte infâk, bu bilgi temeli üzerine oturmalı ve bu bilincin ışığında tatbikata konulmalıdır.

2. Ganî ismi, değersiz şeyleri sadaka olarak vermeye karşı söylenmiş bir tehdit ifâdesidir. Hamîd ismi ise, adına yapılan hayır ve hasenatı daha yüksek ikrâm ve ihsânlarla karşılayanın, rızası uğrunda ortaya konan emekleri ve çabaları makbûl ve meşkûr edenin Allah olduğunu vurgulamaktadır.³⁶⁴

3. İnfâk yapılmasını isteyen âyetler, çoğunlukla ya Vâsi-Alîm, ya da Ganî-Hamîd isimleriyle sona ermektedir. Bu da şunu vurgulamaktadır: İnfâk Allah'ın kullarına nimet olarak vermiş olduğu rızkın bir parçasıdır. Allah bunun mükâfatını verecektir ve onun ecrini kat kat fazlasıyla ödeyecektir. Çünkü Allah, Vâsi olduğu için lütfu geniş, Ganî olduğu için de bağışı bol olandır.³⁶⁵

Ganî-Hamîd isimleri, inkârcıların inkârlarının Allah'a hiçbir şekilde zarar veremeyeceğini ifâde etmek üzere de âyet sonlarında zikredilirler:

*Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. Sizden önce kendilerine kitap verilenlere de, size de "Allah'a karşı gelmekten sakının" diye tavsiye ettik. Eğer inkâr ederseniz, (bilin ki) göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. Allah, zengindir, övülmeye layıktır.*³⁶⁶

Bu âyetin sonunda Ganî-Hamîd isimlerinin zikredilmesi şunu vurgulamaktadır: Küfran ve nankörlük edenin, bu yaptığı yalnızca o kişinin kendisine zarar verir. Allah bundan hiçbir şey kaybedecek değildir. Çünkü O, müstağnîdir, herhangi birinin şükrüne muhtaç değildir. Herhangi birinin şükürü de O'nun ilâhlığına hiçbir şey eklemes. Birileri O'nu övsün yahut övmesin, O bizzat övgüye layıktır. Her mahlûk O'nun sürekli olan rahmetine hamd eder.³⁶⁷

Gerçek fakirlik, Allah'a muhtaç olduğunun farkına varmamaktır. Allah'a muhtaç olduğunun farkında olmayan kişi, hamdetmez. O'na muhtaç olduğunu unutmayan insan ise, elindeki malın az veya çok olmasına bakmaz. O, elleri kendisine bahşedene, sonsuz hamd borçlu olduğunu bilir. İşte şu âyet bu gerçeği dile getirmektedir: *Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise her bakımdan sınırsız zengin olandır, övülmeye hakkıyla layık olandır.*³⁶⁸ Ayrıca bu âyetin sonunda Ganî isminden sonra Hamîd isminin zikredilmesi, zihinlerde oluşabilecek yanlış

³⁶⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, VII, 69; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 912.

³⁶⁵ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, II, 67-68.

³⁶⁶ Nisâ, 4/131. *وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِیْنَ اٰوْتُوا الْكِتٰبَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَاِیَّاكُمْ اَنْ اَتَّقُوا اللّٰهَ وَاِنْ تَكْفُرُوْا فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ خَمِيْدًا*; Ayrıca bkz.: İbrahim, 14/8.

³⁶⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, IV, 327.

³⁶⁸ Fâtır, 35/15. *يٰۤاَيُّهَا النَّاسُ اَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ اِلَى اللّٰهِ وَاللّٰهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيْدُ*.

tevehhümleri tashih eder. Nitekim Ganî ismiyle iktifâ edilseydi, müstağnî olan Allah'ın kul ve kulun ibadetleri ile ilgilenmemesi tevehhümünü oluştururdu. Bu da “Şayet Allah kullarının ibadetlerinden müstağnî ise kulların O'na ibadet etmeleri lüzumsuzdur.” şeklindeki tevehhümü doğururdu. Ancak Hamîd isminin zikredilmesi bu tevehhümleri giderdiği gibi Allah'ın, kendisine ibadet edenlere karşı Hamîd olduğu hususunu da vurgulamış olur.³⁶⁹

Bütün bu açıklamalardan sonra denilebilir ki Ganî isminin, esmâ-i hüsnâdan çoğunlukla Hamîd ismine bitişik olarak kullanılmış olması, hem Allah'ın başkalarının hamdiyle “hamîd” olmadığını, aslında O'nun her şeyden müstağnî bulunduğunu vurgular. Hem de Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacının olmadığı, O'nun insanlara verdiği bu vazifeler sırf onların Allah'ı hamd ederek sevaba mazhar olmaları için olduğunu gösterir.

2. Ganî ve Halîm İsimleri: Ganî ismi sadece bir medenî âyette Halîm ismi ile birlikte kullanılır. Bu iki ismin birlikte geldiği âyet, infâk ahlâkını konu edinen şu âyettir: *Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden gönül kırma gelen bir sadakadan daha hayırlıdır. Allah, her bakımdan sınırsız zengindir, halîmdir.*³⁷⁰

Bu âyet, birbiriyle ilişkili ve birbirine uygun Ganî ve Halîm isimleriyle sonlanmıştır. Birkaç hikmetini şöylece sıralamak mümkündür:

1. Allah, Ganî olduğu için, kullarının verdiği sadakalardan hiçbir şey O'na katkı sağlamaz. Mükemmel bir zengindir ve hiçbir şeye muhtaç değildir. Müstağnî olduğu için de O; ceza vermede acele etmemek ve günah işleyen kimseleri affetmek ile vasıflanmıştır.³⁷¹ Ayrıca Ganî isminin Halîm isminden önce zikredilmesi, Allah'ın hilminin acziyet, fakirlik ve ihtiyaçtan değil de zenginlik ve kudretten kaynaklandığını gösterir.³⁷²

2. Ganî ismini zikretmesiyle Allah, mutlak zenginliğini, kulların sadakasına muhtaç olmadığını, onlara sadaka vermeyi kendilerine sevap vermek üzere emrettiğini bildirmektedir. Diğer taraftan Halîm ismiyle de, verdiği sadakayı başa kakıp ondan dolayı da eziyette bulunan kimseye çabucak ceza vermediğini haber vermektedir.³⁷³

3. Ganî ismi fakirler için bir teselli olup onların kalplerini Allah'a bağlar.

³⁶⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenyîr*, XXII, 379.

³⁷⁰ Bakara, 2/263. قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَدَىٰ وَاللَّهُ غَنِيٌّ خَلِيمٌ

³⁷¹ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Esmâu'l-Hüsnâ*, (Terc.: Hanifi Akın - Muhittin Korkmaz), İstanbul, 2005, 413.

³⁷² Hanım Muhammed Hicâzî eş-Şamî, *ed-Delâletu's-Siyâkiyye li İktirâni Esmâillahi'l-Hüsnâ*, Kâhire, 2013, 190.

³⁷³ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, IV, 509. Ayrıca bkz.: İbn Kayyim *el-Esmâu'l-Hüsnâ*, 413

Halîm ismi ise, zenginler ve günahkârlar için bir tehdit ve uyarıdır. Çünkü her ne kadar hilminden dolayı Allah, asi zengin ve günahkâra mühlet verse de mutlaka bir gün cezayı icrâ edecektir.³⁷⁴ Zira Allah mühlet verir, fakat hiçbir zaman ihmal etmez.

4. Bu iki ismin bu âyette özellikle zikredilmesinin sebebi; mü'minlerin bu isimlerle ahlâklanmalarını sağlamaktır.³⁷⁵ Nitekim Kur'ân-ı Kerîm insanlara yapabildikleri oranda kendilerini eğitmeleri için sürekli Allah'ın isimlerini hatırlatmaktadır. Müslümana düşen görev de, Rabbinin sıfatlarını bilmek ve tabiatının gücü oranında payına düşeni almak için gayret edip çalışmasıdır.

Kısacası infâk ahlâkını konu edinen bu âyetin Ganî ve Halîm isimleri ile bitmesi, zımnem şunları imâ eder: Allah sonsuz zengindir. Sonsuz zenginliğinden size verdikleriyle yaşıyorsunuz. Başkalarına verdikleriniz, O'nun size verdikleridir. Ganî olan Allah size böylesine cömert davranıp, O'nun verdiği nimetlerle O'na karşı nankörlük etmeniz durumunda bile sizi cezalandırmada acele etmezken, siz onun verdikleri üzerinden yardım etiğiniz kimseleri nasıl olur da ezmeye kalkarsınız? Böylesine büyük bir cürüm işlemeniz hâlinde dâhi Allah size olan ihsânını kesmez, zira O, Ganî'dir. Bu durumda sizi cezalandırma hususunda acele etmez, zira O, Halîm'dir. Öyleyse siz de Allah'ın bu ismiyle ahlâklanmak için gayret edip çalışınız.

3. Ganî ve Kerîm İsimleri: Kur'ân'da sadece bir mekkî âyette Ganî ismi, Kerîm³⁷⁶ ismiyle birlikte nekra olarak gelir. Bu iki ismin yer aldığı âyet, Neml sûresinde Melike Belkıs'ın tahtının getirilmesi olayının anlatıldığı şu âyettir: *Kitaptan bilgisi olan biri, "Ben onu, gözünü kapayıp açmadan önce sana getiririm" dedi. Süleyman, tahtı yanında yerleşmiş hâlde görünce şöyle dedi: "Bu, şükür mü, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni denemek için, Rabbimin bana bir lütfudur. Kim şükrederse ancak kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse (bilsin ki) Rabbim her bakımdan sınırsız zengindir, cömerttir."*³⁷⁷

Allah bu âyette hiçbir şeye, hatta teşekkür bile muhtaç olmadığını, zira kendisinin zâtında kerîm olduğunu bildirmektedir. Nitekim bu âyetin sonunda zikredilen Ganî ve Kerîm isimlerinden; Allah'ın bir karşılık beklemeden insana olan

³⁷⁴ Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, 2. baskı, Beyrut, 1985, III, 33.

³⁷⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, III, 47.

³⁷⁶ كَرِيم/Kerîm, "cömert ve merhametli olmak, karşılık beklemeden vermek, asil, şerefli ve değerli olmak" manalarına gelen كَرَم (كرامة) kökünden türemiş mübalağalı bir sıfattır. Allah'ın bir ismi olarak Kerîm; hayır çok olan, sahavetli, bağışı tükenmeyen, her türlü şeref ve fazileti kendisinde toplayan, işleri övülmeye layık, yüce, yaraşmayan şeylerden münezzeh, aziz, affedici olan demektir. Kur'ân'da iki yerde Allah'a nisbet edilen Kerîm ismi, birer yerde Rab ve Ganî isimleriyle birlikte gelir. (Zeccâci, *İştikâku Esmâillâh*, 176; Isfahânî, *el-Mufredât*, "krm" md.; Hattâbî, *Şe'nu'd-Duâ*, 71; Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, "krm" md.)

³⁷⁷ Neml, 27/40. قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رَآهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ

fazlasıyla ihsânına karşılık şükreden şükürünün faydasının sadece kendisine ait olacağı anlaşılır. Kim nimete şükrederse şükürün faydası Allah’a değil o kimseye döner. Çünkü şükür sebebiyle nimet devam eder. Kim nimeti inkâr eder ve şükretmezse hiç şüphesiz Allah onlardan, onların ibadetlerinden ve şükürlerinden müstağnîdir. Onların nankörlükleri O’na zarar vermez. Çünkü kendi nefsinde sonsuz ikrâm sâhibidir.³⁷⁸ Başka bir ifâdeyle Allah, kimsenin şükürüne ve hamdine muhtaç değildir. Ulûhiyyeti, bir kimsenin nankörlüğü ya da şükran duygusundan yoksunluğu yüzünden ne bir damla eksilir, ne de bir damla artar. O, bizâtihî kendi gücüyle her şeye hükmedendir. O’nun hâkimiyeti, yarattıkların O’nu tanımasına veya inkâr etmesine bağlı değildir.³⁷⁹

Ayrıca bu âyetin sonunda Ganî ismi, Kerîm ismi ile birlikte Rab isminin sıfatı olarak gelmiştir. Bu, Kerîm olan Rabbin, aynı zamanda Ganî olduğunu göstermektedir. İnsan, terbiyesine kayıtsız şartsız teslim olduğu Rabbinin Ganî olduğunu bilirse, daha bir mutmain ve müsterih olur. Zira Rabbin terbiyesine teslim olmak, aynı zamanda O’nun zenginliğinden ve ikrâmından pay almaktır. İnsan ilâhî terbiyeye ne kadar medar olursa, Kerîm ve Ganî isimlerinin tecellisi olan ilâhî ikrâma da o kadar nail olur.³⁸⁰ Diğer taraftan bu âyet bize her bilginin ve o bilgiyle elde edilmiş her teknolojik aletin arkasında, Allah’a nankörlük yapan gurura kapılmış bir aklın değil, O’na şükür ve minnetle dolu teslim olmuş bir aklın yatmasının gerekliliğini ifâde eder. Ayrıca Müslümanların, hem Kerîm olan Allah’ın eşyaya yerleştirdiği yasalara sırt dönüp, hem de Allah’a başkaldıran akılların yaptıklarını kullanmaya mahkûm ve mecbûr oluşları, bu âyetin telkin ettiği şükürün bir ifâdesi değil, çirkin bulduğu nankörlüğün bir göstergesidir.³⁸¹

Kısacası Ganî-Kerîm isimleri birbirini desteklemektedir. Ganî ismi, Allah’ın sonsuz ve mutlak zenginliğini ifâde eder. Kerîm ismi ise, O’nun sonsuz ve mutlak cömertliğini ifâde eder. Eğer Allah Ganî olup da Kerîm olmasaydı, O’nun sonsuz zengin olmasının yarattıkları açısından bir anlamı olmazdı. Tersî durumunda da durum aynı olurdu. Onun için Allah sadece sonsuz zengin değil, aynı zamanda sonsuz cömerttir.

³⁷⁸ Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, X, 332.

³⁷⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu 'l-Kur 'ân*, IV, 116.

³⁸⁰ Râzî, *Mefâtihu 'l-Gayb*, XXIV, 199.

³⁸¹ İslamoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, II, 168.

2. 1. 9. HAMÎD İSMİ

حَمِيد/Hamîd, “birini güzel vasıfları ve iyi fiilleri sebebiyle övmek”³⁸² anlamındaki حَمْد kökünden türemiş olup ‘medih’ten daha özel, ‘şükür’den daha genel bir mana ifâde ettiği kabul edilir. Hamd hem nimete karşılık hem de nimeti verenin kerîm sıfatına karşılık yapılırken; şükür, ancak nimet karşılığında yapılır. Buna göre, her şükür bir hamd sayılır, ama her hamd şükür sayılmaz.³⁸³

İbn Kesir’e (v. 774/1373) göre Allah’ın bir ismi olarak Hamîd; “yaptıkları, söyledikleri, emir ve yasakları sebebiyle hamd olunan” demektir.³⁸⁴ Ayrıca bu isim; “yaptığı her şeyden dolayı, her hâlükârda ve her dilde mutlak surette hamda layık olan yegâne zât” şeklinde de tanımlanmıştır.³⁸⁵ Hamîd isminin hem ism-i fâil, hem de ism-i mef’ûl manası vardır. Allah hem öven, hem de övülendir.³⁸⁶

Hamîd ismi, Kur’ân’ın on altı yerinde Allah’a nisbet edilmiştir. Kur’ân’da on yerde Ganî,³⁸⁷ üç yerde Azîz,³⁸⁸ birer yerde de Mecîd,³⁸⁹ Hakîm³⁹⁰ ve Velî³⁹¹ isimleriyle birlikte kullanılmıştır. Bu isim, hem mekkî hem de medenî âyetlerde; bazen marife, bazen de nekra formunda gelmiştir.

Hamîd kelimesi Kur’ân’da, tek bir yerde³⁹² إِلَى صِرَاطِ الْحَمِيد/övälen doğru yola şeklinde izafet terkihiyle gelir. Birçok müfessire göre burada zikredilen “hamîd” kelimesi Allah’ın ismi değildir. “İslam, övälen veya cennet” anlamında kullanılmış bir kelimedir.³⁹³ Biz de bu görüşü tercih ettiğimiz için bu âyeti ele almayacağız.

Biz burada Hamîd isminin Mecîd ismiyle ve geldiği âyet içeriğiyle olan münâsebetini inceleyeceğiz. Bu ismin Ganî, Azîz, Hakîm ve Velî isimleriyle ve geçtiği âyetlerin içerikleri olan irtibatını ise ilgili yerlerde ele aldık/alacağız.³⁹⁴

³⁸² İbn Manzûr, *Lisânu ’l-Arab*, “hmd” md.

³⁸³ İsfahânî, *el-Mufredât*, “hmd” md.

³⁸⁴ Hafız İmâduddin Ebu’l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîru ’l-Kur’âni ’l-Azîm*, (Thk.: Mustafa Seyyid Muhammed ve bşk.), 1. baskı, Kâhire, 2000, II, 269.

³⁸⁵ Zeccâc, *Tefsîru Esmâillahi ’l-Hüsnâ*, 55; Halîmî, *el-Minhâc*, I, 202; Hattâbî, *Şe’nu ’d-Duâ*, 78.

³⁸⁶ Râzî, *Levâmiu ’l-Beyyinât*, 223.

³⁸⁷ Bakara, 2/267; Nisâ, 4/131; İbrahim, 14/8; Hac, 22/64; Lokman, 31/12, 26; Fâtır, 35/15; Hadîd, 57/24; Mümtehin, 60/6; Tegâbun, 64/6.

³⁸⁸ İbrahim, 14/1; Sebe’, 34/6; Burûc, 85/8.

³⁸⁹ Hûd, 11/73.

³⁹⁰ Fussilet, 41/42.

³⁹¹ Şûrâ, 42/28.

³⁹² Hac, 22/24.

³⁹³ Bkz.: Ebû Hayyân, *el-Bahru ’l-Muhîd*, VI, 335; Râzî, *Mefâtihu ’l-Gayb*, XXIII, 24; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi ’l-Kur’ân*, I, 201; Âlûsî, *Rûhu ’l-Meânî*, XVII, 137; Ayrıca Ali Fikri Yavuz ve Ali Bulaç gibi birkaç kişi de bu ifâdeye, verdiğimiz mana çerçevesinde meâl vermişlerdir.

³⁹⁴ Bkz.: Ganî-Hamîd, s. 58; Azîz-Hamîd, 131, Hakîm-Hamîd, s. 170; Velî-Hamîd, s. 231.

Hamîd ismi mekkî bir âyette,³⁹⁵ esmâ-i hüsnâdan Mecîd³⁹⁶ ismine bitişmiş olarak Allah'ı tavsif etmektedir. Bu iki ismin geldiği âyet, meleklerin Hz. İbrahim'in kısır eşine çocuğunun olacağı müjdesini verdikleri pasajda gelir:

*İbrahim'in karısı ayakta idi. (Bu sözleri duyunca) güldü. Ona da İshâk'ı müjdeledik; İshâk'ın arkasından da Yakûb'u.*³⁹⁷ Karısı, “Vay başıma gelenler! Ben bir kocakarı ve bu kocam da bir ihtiyar iken çocuk mu doğuracağım? Gerçekten bu, çok şaşılacak bir şey!” dedi.³⁹⁸ Melekler, “Allah'ın emrine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmeti ve bereketi size olsun ey (peygamber ocağının) ev halkı! Şüphesiz O, övülmeye layıktır, şanı yücedir.” dediler.³⁹⁹

Söz konusu âyetlerde meleklerin Hz. İbrahim'in kısır eşine çocuğunun olacağı müjdesini verdikleri, onun da şaşkınlığını gizleyemediği konusu anlatılmaktadır. Bu bağlam göz önüne alındığında, âyetin sonunda yer alan Hamîd ismi, Hz. İbrahim'in eşine bu müjdeden dolayı şaşırması değil Allah'a hamd etmesi gerektiğini hatırlatmaktadır.⁴⁰⁰ Mecîd ismi ise, sonsuzca övgüye layık olan Allah'ın, övgüye muhtaç olmayacak kadar da ulu ve şerefli olduğunu vurgulamaktadır. Böylece Mecîd isminin zikredilmesinden, hamd eden kulun hamdinin faydasının yine kendisine döneceği anlaşılmaktadır.

Yukarıda zikrettiğimiz Hûd 73. âyetin sonu Hamîd-Mecîd isimleriyle biterken aynı konunun anlatıldığı Zariyât 30. âyeti Hakîm-Alîm isimleriyle sona ermektedir. Bu da âyet sonlarında gelen esmânın bağlamla olan münâsebetini gösteren güzel bir örnektir:

﴿ قَالُوا كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ ﴾⁴⁰¹

﴿ قَالُوا اتَّعَجَّبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحِمْتُ اللَّهُ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ ﴾⁴⁰²

³⁹⁵ Hûd, 11/73.

³⁹⁶ Mecîd/Mecîd ismi “şerefli, övgüye layık, cömert ve yüce olmak” manalarına gelen مَجْد/mecd masdarından فَعِيل/feil vezninde mübalağa ifâde eden bir sıfattır. Bu isim Allah'ın lütuf ve ihsanının bol olduğuna işaret etmekle birlikte, şeref ve azamet manası tercih edilerek zâtî isimler arasında zikredilmiştir. Mecîd ismi, “Kerîm ve Vehhâb” isimleriyle mana yakınlığı içinde bulunur. Mecîd ismi; “lütuf ve ihsan geniş olan, kerîm” şeklinde tarif edilmiştir. Halîmî ise şöyle tanımlar; “otoritesi sebebiyle erişilmesi ve ulaşılması imkânsız görüldüğü halde övgüye layık zât.” Bu isim Kur'an'ın sadece bir yerinde Hamîd ismiyle birlikte Allah'ı nitelemektedir (Halîmî, *el-Minhâc*, I, 197; Isfahânî, *el-Mufredât*, “mcd” md.; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “mcd” md.; Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, 197.

³⁹⁷ Hûd, 11/71.

³⁹⁸ Hûd, 11/72.

³⁹⁹ Hûd, 11/73. قَالُوا اتَّعَجَّبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحِمْتُ اللَّهُ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ

⁴⁰⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVIII, 243.

⁴⁰¹ Zariyât, 51/30.

⁴⁰² Hûd, 11/73.

Aynı konunun anlatıldığı bu iki âyetin sonlarında Allah'ın farklı isimlerinin zikredilmesi, bu âyetlerin siyâk ve sibâkları ile ilgili bir durumdur. Hûd 73 ve bir önceki âyette, meleklerin Hz. İbrahim'in kısır eşine çocuğunun olacağı müjdesini vermeleri, onun da bunun şaşkınlığını gizleyememesine karşılık meleklerin; *Allah'ın emrine mi şaşıyorsun?* şeklindeki soruları çerçevesinde diyalog sürmektedir. Bu bağlam göz önüne alındığında, âyetin sonunun Hamîd ve Mecîd isimleriyle sonlanmasını gerektirmektedir. Çünkü burada Hamîd ismi, Hz. İbrahim'in eşine bu müjdeden dolayı şaşırmaması değil Allah'a hamd etmesi gerektiği hususunu hatırlatmaktadır. Mecîd ismi de, İbrahim ailesini, Allah'ın nimetlerine şükretmeye sevk etmiş ve onlara Allah'ın nimetlerini hatırlatmıştır. Fakat Zâriyât 30 ve bir önceki âyette ise, meleklerle Hz. İbrahim'in eşinin arasında geçen diyalogta; melekler, İbrahim'in eşine *Allah'ın emrine mi şaşıyorsun?* demek yerine Allah'ın Hakîm-Alîm isimlerini zikrederek, onun taaccübünü giderecek şeye işaret etmişlerdir. Yani melekler, Allah'ın hükmüne ve ilmine dikkat çekmişlerdir.⁴⁰³ Zira tabiat kanunlarını koyan Allah'tır. Bu kanunlar kâinatta carî olmakla beraber Allah'ın irâdesini sınırlayamaz. Allah, istisnaî tasarruflarla mu'cizeler yaratır ve peygamberlerini destekler.⁴⁰⁴

2. 1. 10. MEVLÂ İSMİ

مَوْلَى/Mevlâ, وَلِى/Velî ve وَالى/Vâli isimleri “birbirini seven, birbiriyle dost olan” anlamlarına gelir. Mevlâ isminde “efendi, seyyid” anlamı da vardır.⁴⁰⁵ Halîmî, Mevlâ ismini; “kendisinden yardım umulan gerçek sâhip”⁴⁰⁶ şeklinde tanımlar.

Mevlâ ismi, on iki âyette kullanılmıştır. Bazen mekkî âyetlerde⁴⁰⁷ bazen de medenî âyetlerde⁴⁰⁸ vârid olmuştur. Bir kısım âyetlerde Nasîr⁴⁰⁹ nitelemesiyle yan yana, bir kısım âyetlerde ise Hak⁴¹⁰ ismiyle birlikte kullanılan Mevlâ ismi, birçok âyette de münferit olarak Allah'ı tavsif etmektedir.⁴¹¹

⁴⁰³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVIII, 319.

⁴⁰⁴ Karaman ve bşk., *Kur'an Yolu*, III, 187.

⁴⁰⁵ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, “vly” md.

⁴⁰⁶ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, Kâhire, 2005, 85.

⁴⁰⁷ Yûnus, 10/30; En'âm, 6/62.

⁴⁰⁸ Bakara, 2/286; Âl-i İmrân, 3/150; Enfâl, 8/40; Tövbe, 9/51; Hac, 22/78; Muhammed, 47/11; Tahrîm, 66/2. 4.

⁴⁰⁹ Enfâl, 8/40; Hac, 22/78.

⁴¹⁰ En'âm, 6/62; Yûnus, 10/30.

⁴¹¹ Bkz.: Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, “mevlâ” md.

2. 1. 10. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi

Mevlâ ismi, birçok âyette⁴¹² tek başına yalın olarak Allah'ı tavsif etmektedir. Bu isim tek başına geldiği yerlerde çoğunlukla ya zamîre muzaf olur ya da نِعْمَ medih fiilinin fâili olarak kullanılır.

Bir duâ âyeti olan Bakara 286. âyetinin اَنْتَ مَوْلَانَا/Sen Mevlâmızsın bizim ifâdesiyle bitmesi calib-i dikkattir. Mevlâ ismi, kulun son derece huşu ve inkiyâd içinde bulunduğunu; kendisine ulaşan her nimetin sâhibinin Allah olduğunu ve elde ettiği her türlü ikrâmı ve ihsânı O'nun lütfettiğini itiraf ettiğini gösterir. İşte bu sebeple, kullar duâ ettiklerinde, Allah'ın lütfu ve ihsânına dâir söz ederlerken kendilerinin, ancak Allah'ın tedbiriyle işlerinin tamamlanacağı ve ancak Mevlâ'sının ıslâhıyla işlerinin yoluna gireceği bir kul durumunda olduklarını izhar ederler. Çünkü Allah, gökler ve yerin kayyûmu, bütün işleri yoluna koyanı ve hakikatte her şeyin müdebbiri (yöneticisi)dir.⁴¹³

Mevlâ isminin geldiği âyetlerden biri de şudur: *Doğrusu sizin Mevlânız bir Allah'dır ve O, yardım edeceklerin en hayırlısıdır.*⁴¹⁴

Bu âyette Mevlâ ismi “yardımcı, koruyucu, gözetici” anlamında kullanılmıştır. Yani mü'minlerin yardımcısı sadece Allah'tır ve en iyi yardımcı da O'dur. Mevlâ, dostlarını ve velâyeti altındakileri korur. Onlara yardım eder ve menfaatlerini gözetir. O'nun dostlarının, müşriklerden eman dilemek için münâfıkların yardımına ihtiyaçları yoktur. Onların yardımcısı Allah'tır. Kendisine itaât edildiği takdirde zafer vermeyi ve yardım etmeyi üzerine alan da O'dur. Nitekim Uhud Savaşı'nda Müslümanlar yenilmiş ve bir kısmı dağılmış olmalarına rağmen tamamen imha edilmekten O'nun yardımıyla kurtulmuşlardır. Allah'ın dostluğunu ve yardımını kazanmış olan kimse başkalarının yardımına muhtaç olmaz. Çünkü en iyi yardımcı O'dur. O'nun yardımının tecelli ettiği yerde mağlûbiyet de olmaz.⁴¹⁵

Kısacası âyet şu vurguyu taşımaktadır: Eğer kâfirlere uymaya eğilim göstermenin nedeni, onlardan bir koruma ve yardım beklentisi ise, bu bir vehim ve yanılgıdır. Çünkü mü'minlerin dostluk ve yardım bekleyecekleri tek merci mevlâları olan Allah'tır. İşte âyetin akışı, yardım ve korumanın asıl merciînin kim olduğunu hatırlatarak böylece inkârcılardan koruma ve yardım beklentisini reddetmektedir.

⁴¹² Bakara, 2/286; Âl-i İmrân, 3/150; Tövbe, 9/51; Muhammed, 47/11; Tahrir, 66/2, 4.

⁴¹³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VII, 162.

⁴¹⁴ Âl-i İmrân, 3/150. بَلِ اللّٰهُ مَوْلَيْكُمْ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ

⁴¹⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 355; Karaman ve bşk., *Kur'ân Yolu*, III, 689.

2. 1. 10. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi

Kur’ân-ı Kerîm’de Mevlâ ismi iki yerde Hak ismiyle birlikte, iki yerde de Nasîr ismiyle yan yana gelir. Biz bu başlık altında Mevlâ isminin bu iki isimle ve ilgili âyetlerin içerikleri ile olan münâsebetini inceleyeceğiz.

1. Mevlâ ve Hak İsimleri: İki âyette⁴¹⁶ Mevlâ ismi, Hak ismi ile birlikte insanların âhirette hak olan Mevlâlarına dönüşlerinin anlatıldığı pasajda gelir.

*Sonra hepsi, gerçek sâhipleri Allah’a döndürülürler. İyi bilin ki hüküm yalnız O’nundur. O, hesap görenlerin en çabuğudur.*⁴¹⁷

Allah bu âyette, zâtını Mevlâ ve Hak isimleriyle adlandırmıştır. Mevlâ, “çok yakın olan, azaptan azad eden zât” demektir. Hak ise, “var olan” demektir. Var olmaya en layık ve müstahak olan ise, Allah’dır. Çünkü O, zâtı gereği vâcibü’l-vücûd olandır. Allah, bu âyette kendisini kuluna izafe ederek, مَوْلِيَهُمُ الْحَقَّ buyurmuştur. Bu da kul için hem sonsuz bir rahmettir, hem de şöyle bir vurguyu taşımaktadır: Bir kısım insanlar dünyada iken, nefis, şehvet, gazap, öfke gibi bâtil mevlâların tasarruf ve tasallutu altındadırlar. Ancak öldüklerinde bâtil mevlâların tasarrufundan kurtulup, Hak olan Mevlâlarının tasarrufâtına geçmiş olurlar.⁴¹⁸ Ayrıca insanın mahşerde Hak olan Mevlâ’sına döneceğini söylemenin insan ruhuna olumlu bir etki bırakmaktadır. Bu da, hem Allah’a hem de âhirete iman etmeyi kolaylaştırır.⁴¹⁹

*Orada herkes daha önce yaptığı şeyleri yoklayacak (ve kendi akıbetini öğrenecek), hepsi de gerçek sâhipleri olan Allah’a döndürülecekler ve (ilâh diye) uydurdukları şeyler (onları yüzüstü bırakıp) kendilerinden kaybolup gidecektir.*⁴²⁰

Bu âyetin مَوْلِيَهُمُ الْحَقَّ/Gerçek sâhip ifâdesinde şöyle bir vurgu söz konusudur: İnsan kendisine sâhip olacak, yani kendisini kötülüklerden koruyacak, iyiliklere götürecek birini arar. Bu arayış içinde bazen sahte tanrılara yönelir, onlardan yardım umar. Bu bir nevi sığınma, sâhiplenilme psikolojisinin bir tezâhürü olarak ortaya çıkar. Dünyada gerçek sâhibini (mevlâ) bulamayanlar, yollarını kaybedip şirke veya inkâra düşenler, sonunda mahşerde gerçek sâhiplerine götürülürler. Bu kişiler orada bir taraftan gerçek sâhiplerini bulurlar, diğer taraftan da kendileri hakkında hüküm verecek olanın sadece Allah olduğunu anlarlar.⁴²¹

⁴¹⁶ Yûnus, 10/30; En’âm, 6/62.

⁴¹⁷ En’âm, 6/62. ثُمَّ رُدُّوْا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰٓيَهُمُ الْحَقَّ اَلَا لَهٗ الْخُلُوْمُ وَهُوَ اَسْرَعُ الْحٰسِبِيْنَ

⁴¹⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XIII, 251.

⁴¹⁹ Bayraklı, *Kur’ân Tefsiri*, VI, 369.

⁴²⁰ Yûnus, 10/30. هٰذَا كُلُّ نَفْسٍ مَّا اَسْلَفَتْ وَرُدُّوْا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰٓيَهُمُ الْحَقَّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَّا كَانُوْا يَفْتَرُوْنَ

⁴²¹ Bayraklı, *Kur’ân Tefsiri*, VIII, 512.

Bu iki âyette görüldüğü gibi esmâ-i hüsnâdan Mevlâ ve Hak isimleri tek bir cümlede, yan yana gelerek cümlelerin muhtevâsını güçlendirmiş ve pekiştirmiştir. Hesap Gününü muhatabın gündemine taşıyan bu iki âyet, büyük mahkemenin hâkiminin mevlâ ve hak vasıflarına sâhip Allah olduğunu hatırlatmaktadır. Bu hatırlatmanın amacı, insan vicdanının korku ile ümit arasında sürekli gidip gelmesini sağlamaktır. Zira Mevlâ ve Hak isimlerinde hem korku hem de ümit tecellisi söz konusudur.

2. Mevlâ ve Nasîr İsimleri: İki âyette⁴²² Mevlâ ismi, Nasîr⁴²³ ismi ile yanyana kullanılır. Mevlâ isminin yanına Nasîr isminin getirilmesi, insanın velâyetini üstlenen Allah'ın, yardım edici ve destekleyici vasfıyla da insana güven verdiğini vurgular.

Allah'a karşı gelmekten sakınma uyarısıyla başlayan Hac sûresinin son âyetinde⁴²⁴ dinî hükümlerin bir kısmı açıklandıktan sonra “en iyi dost ve yardımcının Allah olduğuna” dikkat çekilerek sona ermektedir. Âyet sonunda zikredilen *فَتَعِمَّ الْمَوْلَى*/Ne güzel Mevlâ ifâdesi Allah'ın, ister mü'min ister kâfir olsun insanların tümünden iyiliği, güzeli ve salâhı istediğine delâlet eder. Eğer Allah kullarının ekserisini, onlarda küfrü ve fesadı meydana getirip sonra da onlara azâb etmiş olsaydı o zaman O, güzel bir Mevlâ olmaz, tam aksine, en şerli mevlâlardan daha şerli olurdu.⁴²⁵ İşte bu âyette yan yana zikredilen bu iki isim, bunun böyle olmadığını en güzel şekilde ifâde etmektedir.

Kısacası Allah, insanların mevlâsı, efendisi, dostu ve yardımcısı olduğundan dolayı onların iyiliğini istemekte, onları iyiye, güzele, doğruya, hakikate yönlendirmekte ve ne yapacaklarını bildirmektedir. Mevlâ ve yardımcı olan Allah, daima iyiye yönlendirir, faydalı olanı emreder. Bu da insanlar için büyük bir müjdedir.

2. 1. 11. SAMED İSMİ

صَدَد/Samed ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de yalnız bir defa⁴²⁶ vârid olmuştur. Bu kökten kullanılan başka hiçbir kelime de yoktur. Arapça'da bu kelimenin kullanılış

⁴²² Enfâl, 8/40; Hac, 22/78.

⁴²³ *نَصِير*/Nasîr, “yardım etmek, korumak, zararı ortadan kaldırmak” anlamlarındaki *نَصْر*/nasr (نَصْرَة) kökünden türemiş olup “kullarına yardım eden” demektir. (İsfahânî, *el-Mufredât*, “nsr” md.; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “nsr” md.)

⁴²⁴ Hac, 22/78. *وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَّىٰكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ*

⁴²⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIII, 249.

⁴²⁶ İhlâs, 112/2.

alanının geniş olmamasından dolayı, bu kelime oldukça değişik şekillerde açıklanmıştır.⁴²⁷

صَمَد/Samed kelimesinin etimolojisi üzerinde duran dil bilginleri, genellikle bu vasfın Arapça’da “kasdetmek, yönelmek” anlamındaki صَمَد/samd masdarından ism-i mef’ûl anlamı taşıyan bir kelime olduğunu söylemişlerdir.⁴²⁸ Bu anlamı esas alan bilginlere göre صَمَدُ الْقَوْمِ terkibi, Arapça’da “bütün ihtiyaç sâhiplerinin kapısına müracaat ettiği şerefli zât, seyyid” anlamına gelmektedir.⁴²⁹ Ayrıca “samed” kelimesinin Arapça’daki ikinci temel anlamının “içinde boşluk olmayan, eksik ve gediği bulunmayan, nüfuz edilemeyen” şeklinde olduğu da belirtilmiştir.⁴³⁰ Sert olan, yumuşaklığı, gevşekliği olmayan şeye de ‘مُصَمَّد’/musammed’ denmiştir.⁴³¹ Elmalılı, kelimenin bu anlamını Türkçe’de en iyi karşılayabilecek lafzın “som” kelimesi olduğunu ifâde etmiştir.⁴³²

Söz konusu kök anlamlarını da düşünerek Allah’ın bir ismi olarak Samed; “İhtiyaç ve istekleri sebebiyle her varlığın kendisine yöneldiği, ancak kendisi hiçbir şeye muhtaç bulunmayan, her dileğin biricik merciî olan şerefli zât” demektir.⁴³³ Bu isim, Allah’ın zâtının vâcibü’l-vücûd oluşuna delâlet etmesi açısından, bütün selbî sıfatlara; her şeyin yaratıcısı olduğuna delâlet etmesi açısından bütün ilâhî sıfatlara delâlet etmektedir.⁴³⁴

Kur’ân’da, Allah’ın birliğini gösteren âyetler, ahkâm âyetleri ve kıssalar olmak üzere üç ana bölümün varolduğu söylenir. Bundan dolayı Samed isminin geçtiği tek yer olan İhlâs sûresi, Allah’ın birliğini gösteren âyetleri kapsadığı için Kur’ân’ın üçte biri olduğu ifâde edilmiştir. Bu, İhlâs sûresinin birçok mana, ilim ve bilgileri ihtivâ etmesinden dolayıdır.⁴³⁵ Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kim İhlâs sûresini okursa, Kur’ân’ın üçte birini okumuş gibi olur”⁴³⁶

Bu sûre için Said Nursî (v. m. 1960) şunları söyler: “İhlâs sûresinde altı cümle var. Üçü müspet, üçü menfî. Altı mertebe-i tevhidi ispat etmekle beraber şirkin altı çeşidini de reddeder. Her bir cümlesi öteki cümlelere hem delil, hem de netice olur.”⁴³⁷

⁴²⁷ Değişik izahlar için bkz.: Râzî, *Levâmiu’l-Beyyinât*, 234-236; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IX, 6305-6317.

⁴²⁸ Hattâbî, *Şe’nu’d-Duâ*, 85; Râzî, *Levâmiu’l-Beyyinât*, 234; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “smd” md.

⁴²⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IX, 6305.

⁴³⁰ Zeccâcî, *İştikâku Esmâillâh*, 253; Râzî, *Levâmiu’l-Beyyinât*, 234.

⁴³¹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, “smd” md.

⁴³² Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IX, 6306.

⁴³³ Halîmî, *el-Minhâc*, I, 201-202; Gazzâlî, *el-Maksadu’l-Esnâ*, 213.

⁴³⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXXII, 182.

⁴³⁵ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 4. baskı, Beyrut, 1981, III, 622.

⁴³⁶ Tirmizî, *es-Sünen (Umre 95, hadis no: 939)*, III, 267.

⁴³⁷ Said Nursî söylediğini delillendirmek için şöyle bir örnek verir:

Çünkü her bir cümlemin iki manası var. Bir mana ile netice olur, bir mana ile de delil olur. Demek İhlâs sûresinde otuz İhlâs sûresi kadar, muntazam, birbirini ispat eden delillerden mürekkebe sûreler vardır.”⁴³⁸

İhlâs sûresinde Allah, “Ehad” ismiyle zâtından birçok şeyleri nefyettiği gibi “Samed” ismiyle noksanlık ve mağlûbiyeti; وَلَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ / *O, doğurmamıştır, doğurulmamıştır* âyetiyle, ma‘lûliyyeti ve illeti, وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ / *Hiçbir şey O’na denk olmamıştır* âyetiyle de, zıdları ve ortakları nefyetmiştir. Başka bir anlatımla; قُلْ هُوَ اللَّهُ ۚ أَحَدٌ / *De ki: “O, Allah’tır, bir tektir”* âyeti, iki tanrı olduğunu söyleyen Mecûsîlerin ve teslise inanan Hristiyanların bâtil olduğunu; ikinci âyet, Allah’tan başka yaratıcı olduğunu söyleyenlerin görüşünün; üçüncü âyet, “Üzeyr, Allah’ın oğludur” diyen Yahudilerin; “Mesih, Allah’ın oğludur” diyen Hristiyanların ve “Melekler, Allah’ın kızlarıdır” diyen müşriklerin görüşlerinin; dördüncü âyet de, putları Allah’a denk ve ortak kabul eden müşriklerin görüşlerinin bâtil olduğunu ortaya koymaktadır.⁴³⁹

Ehad ismi yalnız Allah’ın zâtına mahsus olduğundan ve başkası için kullanılmadığından dolayı nekra olarak gelirken, Samed ismi ise mahlûk için de kullanılabildiğinden الصَّمَدُ / *es-Samed*, şeklinde marife olarak zikredilmiştir. Bu hâliyle الصَّمَدُ / *es-Samed* ismi şunu vurgular: Mahlûk bir yönden samed olsa da, başka yönden değildir. Çünkü fânidir, bâki değildir, parçalara ayrılabilir, taksim edilebilir, bileşik bir yapısı vardır, organları parçalanabilir. Bazı mahlûklar ona muhtaç olsa da, o da bir başka bakımdan diğer mahlûklara muhtaçtır. Allah ise bâkidir, bir ve tektir; hiçbir şeye muhtaç değil, her şey O’na muhtaçtır.⁴⁴⁰

Ayrıca Allah isminin hem Ehad, hem de Samed isimlerin başına ayrı ayrı mübtedâ olarak gelmesi bu iki ismin birbirinden bağımsız olarak tecelli ettiğini gösterir. Aynı zamanda Samed isminin Ehad isminin yanında zikredilmesi, Ehad isminin vurgusu olan “teklik” vurgusunu pekiştirmektedir. Çünkü Samed isminin kök manasında “parçalanmaktan münezzeh bütün”, “noksanlıktan münezzeh tam” vurgusu vardır.⁴⁴¹ Böylece Allah, evvelâ her bakımdan kendisine yönelinen ve saygıya hakkı olan bütün celâl ve cemâl sıfatlarını toplamış bulunan ‘ulûhiyyet’ini beyân ediyor. Sonra kendisinin herhangi bir şekilde bölünme ve terkip kusurundan, özünde ve özelliklerinde benzerlik vehmedilmesinden tamamıyla uzak olduğunu gerektiren

قُلْ هُوَ اللَّهُ ۚ أَحَدٌ ۚ لَّأَنَّهُ صَمَدٌ ۚ لَّأَنَّهُ لَمْ يَلِدْ ۚ لَّأَنَّهُ لَمْ يُولَدْ ۚ لَّأَنَّهُ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ
وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ ۚ لَّأَنَّهُ لَمْ يُولَدْ ۚ لَّأَنَّهُ صَمَدٌ ۚ لَّأَنَّهُ أَحَدٌ ۚ هُوَ اللَّهُ
هُوَ اللَّهُ فَهُوَ أَحَدٌ فَهُوَ صَمَدٌ فَإِذَا لَمْ يَلِدْ فَإِذَا لَمْ يُولَدْ فَإِذَا لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ

⁴³⁸ Nursî, *Sözler* (25. Söz), 372.

⁴³⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXXII, 185.

⁴⁴⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, VII, 309.

⁴⁴¹ İslamoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, I, 600.

‘ehadiyyet’ini ifâde ediyor. Sonra da kendi dışındakilerden zatının müstağnîliği ile bütün yaratılmışların var olmasında, ayakta durmasında ve diğer ihtiyaç ve durumlarında maksatlarının hâsıl olması için hep O’na muhtaç bulundukları ‘samediyet’ini açıklıyor. Daha sonra, O’na nesil, üreme, benzer ve denk olma gibi şeyleri⁴⁴² isnâd edenlerin bu iddialarını açıkça ve nassa bağlayarak red ve iptal etmektedir.⁴⁴³

Kısacası İhlâs sûresinin birinci âyeti, Allah’ın birliğini ispatlıyor ve çok ilâh inancını reddediyor. İkinci âyet, Allah’ın mükemmellik sıfatını ispatlıyor, noksanlık ve âcizlik sıfatlarını O’ndan uzak tutuyor. Üçüncü âyet, Allah’ın ezeli ve ebedî olduğunu ispatlıyor, nesil ve üreme vasıflarını O’ndan uzaklaştırıyor. Dördüncü âyet ise, Allah’ın yüceliğini ispat ediyor, benzeri ve zıddı olmadığını gösteriyor. Sonuç itibarıyla bu sûre, hem Allah’ın yücelik sıfatlarını ispat etmekte, hem de O’nu noksan sıfatlardan tenzih etmektedir.

2. 2. ALLAH’IN İLMİYLE İLGİLİ İSİMLER

2. 2. 1. ALÎM İSMİ

علم/Alîm, علم/ilm masdarından türetilmiş mübalağalı bir sıfattır. Ragıp Isfahânî ilmi, ‘bir şeyi hakikatiyle idrâk etmek’⁴⁴⁴ diye tarif eder. İbn Fâris (v. 395/1004) ise, ‘bir şeyi kendisinden olmayandan ayırt edilebilen iz, belirti ve işaret’⁴⁴⁵ şeklinde tanımlar. Son tanıma göre ilmin aslı temyiz, yani ayırt etmektir. Nitekim seçip ayırma şiarı olduğu için bayrağa عَلَم/alem, yerin zeminine göre ayırt edici olduğu için de dağlara أَعْلَام/A‘lâm denilir.

“İlim” kelimesinden türetilen tüm lafızların, mana açısından köküyle açık ya da gizli, doğrudan ya da dolaylı olarak alâkası vardır. Dilbilimciler ve müfessirler de kök manaya bağlı kalarak “Alîm” ismini farklı şekillerde tanımlamışlardır. Biz bu tanımlardan birkaç tanesini özetle aktarmak istiyoruz:

1. Eşyayı nasıl iseler öyle idrâk eden.⁴⁴⁶

⁴⁴² Kızları var, melekler O’nun kızlarıdır. Oğlu var, İsa O’nun oğludur. Onu kendisinin ilâhlık cevherinden meydana getirdi, onu da kendisi gibi ilâh yaptı. Şu halde “O, aynı zamanda babadır, oğuldur, anadır, hepsi ilâhlık bakımından birdir, çünkü aynı cevher, aynı özdür.” şeklindeki iddialar. (Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IX, 6320.)

⁴⁴³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IX, 6320.

⁴⁴⁴ Isfahânî, *el-Mufredât*, “alm” md.

⁴⁴⁵ İbn Fâris, *Mekâyîsu’l-Luğâ*, “alm” md.

⁴⁴⁶ Beyhakî, *el-Esmâ ve’s-Sifât*, 33.

2. Bilgisiyle her şeyi kuşatan, her şeyi künhüyle bilen, ilmi, ezeli olan.⁴⁴⁷
3. Yarattıkları hakkında sonsuz bilgi sâhibi olan.⁴⁴⁸
4. Küçük büyük, gizli âşikâr, uzak yakın her şeyi öz yapısı ve mahiyetiyle bilen.⁴⁴⁹
5. Olmuş ve olmakta olanı ile gelecekte olan şeyleri bilen, yerde ve gökte kendisine hiçbir şey gizli kalmayan, ilmi, küçük-büyük, gizli-âşikâr her şeyi kuşatan.⁴⁵⁰

“Alîm” ismi, Kur’ân-ı Kerîm’de 153 defa Allah’a nisbet edilmiş ve daha çok esmâ-i hüsnâdan diğer bir isimle birlikte kullanılmıştır. Kur’ân’ın muhtelif yerlerinde elli beş yerde⁴⁵¹ yalın hâlde (tek başına) Allah’a izafe edilirken, otuz altı yerde Hakîm,⁴⁵² otuz iki yerde Semî,⁴⁵³ yedi yerde Vâsi,⁴⁵⁴ altı yerde Azîz⁴⁵⁵ dörder yerde Habîr,⁴⁵⁶ Kadîr,⁴⁵⁷ üç yerde Halîm,⁴⁵⁸ ikişer yerde Hallâk,⁴⁵⁹ Şâkir⁴⁶⁰ ve bir yerde de Fettâh⁴⁶¹ isimleriyle birlikte Allah’ı nitelemektedir. Bu isim 52 mekkî, 101 medenî âyette bazen marife, bazen de nekra formunda gelmektedir.⁴⁶²

Görüldüğü gibi Allah’ın Alîm ismi, başka birçok isimle beraber gelerek çok yaygın bir alanı kuşatmıştır. Bu mefhûmlar arasında bazen “Alîm Hakîm”, “Semî Alîm”, “Alîm Habîr” birlikteliği gibi bir derecelenme veya teyit; bazen “Alîm Kadîr”, “Alîm Halîm”, “Azîz Alîm” birlikteliği gibi bir dengelenme; bazen “Vâsi Alîm”, “Şâkir Alîm”, “Fettâh Alîm” birlikteliği gibi farklı yönleri ihâta etme durumları gözükmemektedir. Alîm ismi, celâl isimleri olan Azîz, Kadîr, Fettâh ve Hallâk isimleriyle

⁴⁴⁷ Gazzâlî, *el-Maksadu’l-Esnâ*, 141.

⁴⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, I, 429.

⁴⁴⁹ Âsım Efendî, *Kâmus Tercümesi*, İstanbul, 1886, “alm” md.

⁴⁵⁰ Zebidî, *Tâcu’l-Arûs*, “alm” md.

⁴⁵¹ Bkz.: Bakara, 2/29, 282; Âl-i İmrân, 3/176; Nisâ, 4/31, 39, 70; Mâide, 5/97; En’âm, 6/101; Enfâl, 8/75; Tövbe, 9/115; Mü’minûn, 24/35, 64; Ankebût, 29/62; Ahzâb, 33/40, 54; Şûrâ, 42/12; Fetih, 48/26; Hucurât, 49/16; Hadîd, 57/6; Mücadele, 58/7; Tegâbun, 64/11.

⁴⁵² Bakara, 2/32; Nisâ, 4/11, 17, 24, 26, 92, 104, 111, 170; En’âm, 6/83, 128, 139; Tövbe, 9/15, 28, 60, 97, 106, 110; Yûsuf, 12/6, 83, 100; Hicr, 15/25; Hac, 22/52; Nûr, 24/18, 58, 59; Zuhurf, 43/84; Fetih, 48/4; Hucurât, 49/8; Zâriyât, 51/30; İnsan, 76/30. Mümtehine, 60/10; Tahrîm, 66/2.

⁴⁵³ Bakara, 2/127, 137, 181, 224, 227, 244; Âl-i İmrân, 3/34, 35, 121, 148; Nisâ, 4/148; Mâide, 5/76; En’âm, 6/13, 115; A’râf, 7/200; Enfâl, 8/17, 42, 53, 61; Tövbe, 9/98, 103; Yûnus, 10/65, 34; Enbiyâ, 21/4; Nûr, 24/21, 60; Şuârâ, 26/220; Ankebût, 29/5, 60; Fussilet, 41/36; Duhân, 44/6; Hucurât, 49/1.

⁴⁵⁴ Bakara, 2/115, 247, 261, 268; Âl-i İmrân, 3/73; Mâide, 5/54; Nûr, 24/32.

⁴⁵⁵ Yâsîn, 36/38; Neml, 27/78; En’âm, 6/96; Mü’min, 40/2; Fussilet, 41/12; Zuhurf, 43/9.

⁴⁵⁶ Tahrîm, 66/3. Hucurât, 49/13; Nisâ, 4/35; Lokman, 31/34.

⁴⁵⁷ Şûrâ, 42/50; Fâtır, 35/44; Nahl, 16/70; Rûm, 30/54.

⁴⁵⁸ Nisâ, 4/12; Hac, 22/59; Ahzâb, 33/51.

⁴⁵⁹ Yâsîn, 36/81; Hicr, 15/86.

⁴⁶⁰ Bakara, 2/158; Nisâ, 4/147.

⁴⁶¹ Sebe’, 34/26.

⁴⁶² Bkz.: Fîrûzâbâdî, *Besâir*, I, 128-502.

yalnız mekkî âyetlerde; cemâl isimleri olan Halîm, Şâkir, Vâsi isimleriyle de münhasıran medenî âyetlerde birlikte kullanılır. Bilmek mefhûmuna yakın olan Hakîm, Habîr, Semî isimlerle birlikteliği ise her iki devirde olmuştur.⁴⁶³

2. 2. 1. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi

Alîm isminin Kur'ân'da elli beş yerde yalın hâlde (tek başına) ve sürekli olarak nekra formunda Allah'a izafe edildiğini ifâde etmiştik. Bu ismin tek başına gelmiş olduğu âyetlerdeki özelliklerini ve hikmetlerini birkaç madde hâlinde özetlemek mümkündür:

1. Bu şekliyle Alîm ismi, bir çeşit fiil fonksiyonu icrâ ederek mef'ûl de alır. Bu durumda genellikle; '*Allah sizin yaptıklarınızı,*⁴⁶⁴ *onların yaptıklarını,*⁴⁶⁵ *muttakileri,*⁴⁶⁶ *zâlimleri,*⁴⁶⁷ *müfsidler,*⁴⁶⁸ *kalplerin sakladıklarını*⁴⁶⁹ *ve her şeyi*⁴⁷⁰ *bilir*' kalıblarıyla gelir. Böylece "Alîm" ismi zâlimler ve müfsidler için bir tehdit ve uyarı olurken⁴⁷¹ muttakiler için de müjde olmaktadır.

2. Bazen de Alîm ismi gizli ve geçmiş zamanda yapılmış bir bilgiden bahseden âyetin sonunda, *Elbette Allah bütün sinelerin künhünü bilir*⁴⁷² şeklinde bir belagat nüktesi olarak bağlama uygun bir şekilde sonlanırken⁴⁷³ şimdi ve gelecek zamanla ilgili bir bilgiden bahseden âyetlerin sonu ise, *Allah muttakileri,*⁴⁷⁴ *zâlimleri,*⁴⁷⁵ *müfsidler,*⁴⁷⁶ *bilir* şeklindeki bir ifâdeyle biter. Böylece geçmişte taşınan niyetler ile yapılan ameller sinede bir bilgi olarak kaldığı için âyet *Allah bütün sinelerin künhünü bilir* şeklinde biterken, şimdi ve gelecek zamanda yapılacaklarla ilgili bilgi henüz sinede mevcut olmadığından bu konulardan bahseden âyetlerin sonları ise farklı gelmektedir.⁴⁷⁷

⁴⁶³ Bkz.: Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, 192.

⁴⁶⁴ Bakara, 2/283; Mü'minûn, 23/51.

⁴⁶⁵ Yûnus, 10/36; Yûsuf, 12/19; Nûr, 24/41.

⁴⁶⁶ Âl-i İmrân, 3/115; Tövbe, 9/44, 47.

⁴⁶⁷ Bakara, 2/95, 246; Tövbe, 9/47; Cuma, 62/7.

⁴⁶⁸ Âl-i İmrân, 3/63.

⁴⁶⁹ Al-İmran, 3/119, 154; Mâide, 5/7; Enfâl, 8/43; Hûd, 11/5; Lokman, 31/23; Şûrâ, 42/24; Hadîd, 57/6.

⁴⁷⁰ Bakara, 2/29, 231, 282; Nisâ, 4/32, 176; Mâide, 5/97; En'âm, 6/101; Enfâl, 8/75; Nûr, 24/35, 64; Ahzâb, 33/40, 54.

⁴⁷¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, III, 275.

⁴⁷² Bkz.: Âl-i İmrân, 3/119, 154; Mâide, 5/7; Enfâl, 8/43; Hûd, 11/5; Lokman, 31/23; Şûrâ, 42/24; Hadîd, 57/6; Fâtır, 35/38.

⁴⁷³ Seyyid Kutub, *Kur'ân'da Edebi Tasvir*, (Terc.: Süleyman Ateş), 2. baskı, Ankara, 1967, 138.

⁴⁷⁴ Âl-i İmrân, 3/115; Tövbe, 9/44, 47.

⁴⁷⁵ Bakara, 2/95, 246; Tövbe, 9/47; Cuma, 62/7.

⁴⁷⁶ Âl-i İmrân, 3/63.

⁴⁷⁷ Âtîf, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 86.

3. Alîm ismi bazen de kulun itaâti veya itaâtsizlik durumunun Allah'ın bilgisi dâhilinde olduğunu vurgulamak üzere emir ve nehiylerin sonlarında⁴⁷⁸ gelir. Böylece emir ve nehyin varlığının Allah'ın bilgisi dâhilinde olmasının beşerin maslahatı için olduğu hususu vurgulanır.

4. Allah, kullarına bazı hükümleri bildirdiğinde, hemen akabinde yaptıkları her şeyi bildiğini hatırlatarak onları dürüstlüğe, adâlete ve iyiliğe yönlendirmektedir. Meselâ borçlanma, şâhitlik, rehin gibi meselelerde yapılması îcâb edenleri bildirdikten sonra sözü, *وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ*/Her ne yaparsanız Allah onu bilir⁴⁷⁹ şeklinde tamamlamaktadır. Böylece borca sadâkatsizlik, şehâdeti gizlemek, rehin bırakılan emanete ihânet gibi yanlış hareketlerden kulları sakındırmaktadır. Çünkü bir kimse yaptığı en küçük şeylerin dâhi Allah tarafından bilindiğine inandığında Allah'ın emirlerine muhâlefet etmekten korkar ve yaptıklarının karşılığını -iyi veya kötü- mutlaka göreceğini bilir.⁴⁸⁰

5. Bazen de âyet-i kerîmede Allah'ın fiilleri ve eserleri genişçe zikredilir, daha sonra bu fiillere uygun olan ism-i ilâhî zikredilir.⁴⁸¹ Rahmet âyeti, rahmet isimleriyle, ceza ve azap âyetleri izzet, kudret, hikmet, ilim ve kahr isimleriyle sona erer. Örneğin; *O'dur ki yeryüzünde bulunan her şeyi sizin için yarattı. Sonra irâdesi semâya yönelip orayı da yedi gök hâlinde sağlamca nizâma koydu. O her şeyi hakkıyla bilir.*⁴⁸² âyetinde, yaratılış gayeleri ve kusursuz nizâmlarıyla ilim ve kudrete şâhitlik eden en büyük eserler serd edilmiş, nihâyetinde de konuya uygun olarak Alîm ismi zikredilmiştir.⁴⁸³

Yukarıda ifâde ettiğimiz gibi Alîm isminin zikredildiği âyetlerin sayısı çoktur. Biz burada konunun uzamaması için bu ismin geçtiği âyetlerin içeriğiyle olan münâsebetine sadece iki âyeti örnek vermekle yetineceğiz.

Alîm ismi bazen şu iki âyette olduğu gibi gayb bağlamında zikredilir ki insan cehâletinin karşısında Allah'ın mutlak ilmi ispat edilsin ve böylece kul Mevlâ'sına itaât etsin: *O, gökleri ve yeri örnekleri yokken yaratandır. O'nun bir eşi olmadığı hâlde, nasıl bir çocuğu olabilir? Hâlbuki her şeyi O yarattı. O, her şeyi hakkıyla*

⁴⁷⁸ Bkz.: Ankebût, 29/62; Tegâbun, 64/11; Şûrâ, 42/12; Fetih, 48/26; Bakara, 2/231, 283; Nisâ, 4/176.

⁴⁷⁹ Bakara, 283; Ayrıca bkz. Yûsuf, 19; Nûr, 28; Şuârâ, 188.

⁴⁸⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, VII, 241.

⁴⁸¹ Bkz. Nursî, *Sözler* (25. Söz), 418.

⁴⁸² Bakara, 2/29, *هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّيْنَهَا سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ*

⁴⁸³ Fadl Hasan Abbâs, âyet sonlarında gelen esmâ-i hüsnânın tertîbindeki hikmetleri, zengin misallerle güzel bir şekilde açıklamaktadır. Bkz.: Fadl Hasan Abbâs, *Î'câzu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Ammân, 1991, 216-220.

bilendir.⁴⁸⁴ O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök hâlinde düzenleyendir. O, her şeyi hakkıyla bilendir.⁴⁸⁵

Bu ve başka âyetlerde yerküreyi ve gökleri yaratıp düzenleyenin Allah olduğu bildirilmektedir. Yer ve göklerin muhkem ve sağlam olarak yaratılmasından bahsedildikten sonra “Alîm” isminin getirilmesi münâsip olmuştur. Çünkü bazı insanlar burada; “Olayların cereyanı böyle ilmî midir? Bunları kör bir kuvvet, tesadüfe bağlı olarak gerektirivermiş olamaz mı? Bu kadar sonsuz şeyler ilme nasıl sığar? İnsan yaratılmadan önce, onun yaratılacağı bilinip, hesap edilerek yer ve gök ona göre nasıl hazırlanır?” şeklinde sorular sorabilir. Buna cevap olarak Allah, Alîm ismini zikrederek şu mesajı vermektedir: Siz bunları uzak görmeyin. O Allah her şeyi ezeli ve ebedî olarak bilendir. O’nda bütün ilimlerin bilgisi vardır.⁴⁸⁶

Öte taraftan insanoğlu bu iki âyette zikredilen şeylerin yaratılma keyfiyetini bilemez. Hatta insan için bunlar gaybî şeylerdir. Ancak Allah bunları ve her şeyi Alîm ismiyle bilir ve bu ismini zikretmekle de insanoğlunun cehâletini giderir. Ayrıca Alîm ismi şu vurguyu taşır: Fiili bu tarzda gayet acayip ve zarif bir tertip üzere olan zât, elbette her şeyi bilendir. Yarattığı her şeyin künhünü bildiği için, yarattığı her şeyi en mükemmel ve en faydalı bir şekilde yaratandır.⁴⁸⁷

Yukarıda zikrettiğimiz ikinci âyette de görüldüğü gibi, bazen ilk bakışta, âyetin sonunda gelen isimlerin, muhtevâ ile ilgisi kurulmayabilir. Bazı kimseler, mezkûr âyetin⁴⁸⁸ sonunu *O her şeye Kadîrdir* şeklinde gelmesini bekleyebilir. Ancak âyetin, *O her şeyi bilendir* şeklinde sonlanması gayet münâsip olmuştur. Çünkü Kadîr ismi çoğunlukla ileride olacak fiiller için kullanılır. Hâlbuki burada gerçekleşmiş, bitmiş bir fiilden bahsedilmiştir. Dolayısıyla insanlara gaybî bir bilgi verilmek suretiyle Allah’ın ilim sıfatının zikredilmiş olması çok daha uygun olmuştur.⁴⁸⁹ Ayrıca âyetin başı Allah’ın yaratma fiiline yer vermektedir. Sonundaki isim ise O’nun küllî ilminin göklerin tanzim ve tesviyesine delil olduğunu gösterdiği gibi, tanzim ve tesviyenin varlığı da ilm-i küllînin varlığına delildir. Böylece âyetin evveli kudret-i kâmileye, sonu ise küllî ve şümüllü ilme delâlet etmektedir.⁴⁹⁰

⁴⁸⁴ En’âm, 6/101. بَدِيعَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةً وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

⁴⁸⁵ Bakara, 2/29. هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

⁴⁸⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 294.

⁴⁸⁷ Beydâvî, *Envârü’l-Tenzîl*, I, 67.

⁴⁸⁸ هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

⁴⁸⁹ Âtîf, *el-İ’câzu’l-Beyânî*, 85.

⁴⁹⁰ Said Nursî, *İşâretü’l-İ’câz*, İstanbul, 2003, 192; Ayrıca bkz.: Nursî, *Sözler* (25. Söz), 415-416.

Râzî bu âyetin, felsefecilerin ‘Allah cüziyyatı bilemez’ şeklindeki görüşleri ile Mutezile’nin ‘kul kendi fiillerinin yaratıcısıdır’⁴⁹¹ tarzındaki görüşlerini çürüttüğünü iddia ederek şöyle der: “Allah, göklerin ve yerin yaratılmasından bahsettikten sonra kendisinin “Alîm” olduğunu bildirmesi, yaratıcının yaptığı şeyi mutlaka bütün detayıyla bilmesi manasına geldiğinden; O’nun cüziyyatı bildiğine delil olmuştur. Diğer taraftan şayet kul kendi fiillerinin yaratıcısı olsaydı, hem o fiilini hem de fiilinin adedini, kemiyetini ve keyfiyetini bilmiş olması gerekirdi. Kulun böyle bir ilmi olmayınca kendi fiillerinin yaratıcısı olması da mümkün değildir. Oysaki Allah bu âyette yaratan kimsenin, yarattığı şeyi ve onun detayını bilmesinin gerektiğini açıklamıştır.”⁴⁹²

Netice itibarıyla denilebilir ki, Alîm ismi tek başına gelmiş olduğu birçok âyette bir çeşit fiil fonksiyonu görerek mef’ûl alır. Bu durumda ekseriyetle müfsidler için bir tehdit, muttakiler için bir müjde olur. Ayrıca ahkâm âyetlerin birçoğunun sonunda zikredilen Alîm ismi insanlara Allah’ın her şeyi bildiğini hatırlatarak onları doğruya ve adâlete yönlendirir. Öte taraftan gayb bağlamında zikredilen bu isim üzerinden insanın bilgisizliği karşısında Allah’ın mutlak ilminin ispat edilmesi hedeflenir.

2. 2. 1. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi

Alîm isminin, Kur’ân-ı Kerîm’in 153 yerinde Allah’a nisbet edildiğini ve daha çok esmâ-i hüsnâdan diğer bir isimle birlikte kullanıldığını belirtmiştik. Alîm ismi Hakîm, Semî, Vâsi, Azîz, Habîr, Kadîr, Halîm, Hallâk, Şâkir ve Fettâh gibi celâl ve cemâl ifâde eden isimlerle kullanıldığı görülmektedir.⁴⁹³ Biz bu başlık altında Alîm isminin Hakîm, Kadîr, Habîr ve Halîm isimleriyle olan münâsebetini inceleyeceğiz. Bu ismin Semî, Vâsi, Azîz, Hallâk, Şâkir ve Fettâh isimleriyle ve geçtiği âyetlerin içerikleriyle olan irtibatını ise ilgili yerlerde ele alacağız.⁴⁹⁴

1. Alîm ve Hakîm İsimleri: Kur’ân’da Allah’ın ilmi genellikle hikmetiyle eşleştirilmektedir. Alîm ismi otuz altı yerde Hakîm ismiyle birlikte gelmektedir. Yirmi

⁴⁹¹ Bkz.: Kâdî, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, 241.

⁴⁹² Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, II, 265.

⁴⁹³ Örnek âyetler için bkz.: s. 75.

⁴⁹⁴ Bkz.: Semî-Alîm, s. 94; Vâsi-Alîm, s. 104; Azîz-Alîm, s. 129; Hallâk-Alîm, s. 150; Şâkir-Alîm, s. 241; Fettâh-Alîm, s. 243.

dokuz yerde⁴⁹⁵ Alîm ismi, Hakîm isminden önce gelirken, yedi âyette de⁴⁹⁶ Hakîm ismi, Alîm isminden önce gelir.

Bu isim, hem mekkî hem de medenî sûrelerde gelir. Yedi yerde⁴⁹⁷ marife, yirmi dokuz yerde⁴⁹⁸ ise nekra olarak yer alır. İsimlerdeki belirlilik ve belirsizlik, ismin geldiği yerde anlatılan konu, ismin bağlamla irtibatı ve ilâhî hitabın kapsamı ile alâkalı olduğu söylenebilir.

Âyet sonlarında gelen esmânın bağlamla olan münâsebetini gösteren güzel örneklerden biri de şu iki âyettir: *O, inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine huzur ve güven indirendir. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sâhibidir.*⁴⁹⁹ *Bir de, Allah'ın, hakkında kötü zanda bulunan münâfık erkeklere ve münâfık kadınlara, Allah'a ortak koşan erkeklere ve Allah'a ortak koşan kadınlara azap etmesi içindir. Kötülük girdabı onların başına olsun! Allah onlara gazap etmiş, onları lânetlemiş ve kendilerine cehennemi hazırlamıştır. Orası ne kötü bir varış yeridir! Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah, mutlak güç sâhibidir, hüküm ve hikmet sâhibidir.*⁵⁰⁰

Bu iki âyette Allah'ın farklı isimlerinin zikredilmesi, esmânın geldiği âyetlerin siyâk ve sibâkları ile münâsebet içinde olduğunu gösterir. Râzî'nin açıklamalarına göre, Allah'ın rahmet ve azap orduları vardır. Bu orduların inişi bazen rahmet, bazen azap için olur. Bu âyetlerin ilkinde⁵⁰¹ bu orduların, mü'minlere rahmet için indirildiği bildirilmiştir. Buradaki Alîm ismi, Allah'ın mü'minlerin kalplerindeki iman gibi en gizli şeyleri dâhi bildiğine işaret etmektedir. İkinci âyet⁵⁰² ise, Allah'ın kâfirlere azap için ordularını indirdiği hakkındadır. Burada Azîz isminin zikredilmesinden maksad, göndereceği ordularla inkârcılara yapacağı azabının şiddetli olacağına bir işarettir.⁵⁰³ Böylece "Alîm" ismi mü'minlere karşı bir müjde olurken "Azîz" ismi münâfıklarla müşrikler için bir tehdit ve uyarı olmaktadır. Ayrıca bu âyetlerde Hakîm isminin getirilmesi Allah'ın vereceği rahmet ve azabın, her konuda olduğu gibi, tesadüfî olmayıp ilmine ve bilgisine mutabık olduğuna, bunlarda bir abes olmadığına dikkatleri çekmektedir.

⁴⁹⁵ Bkz.: Nisâ, 4/11, 17, 24, 26, 92; Enfâl, 8/71; Tövbe, 9/15, 28. Diğer örnekler için bkz.: Abdülkâfi, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, "alîm" md.

⁴⁹⁶ En'âm, 6/83, 128, 139; Hicr, 15/25; Neml, 27/16; Zuhuruf, 43/84; Zâriyât, 51/30.

⁴⁹⁷ Bakara, 2/32; Yûsuf, 12/83, 100; Tahrim, 66/2; Zuhuruf, 43/84; Neml, 27/6; Zâriyât, 51/30.

⁴⁹⁸ Bkz.: Nisâ, 4/11, 17, 24, 26, 92; En'âm, 6/82, 128, 139; Enfâl, 8/71; Tövbe, 9/15, 28; Hicr, 15/25.

⁴⁹⁹ Fetih, 48/4.

⁵⁰⁰ Fetih, 48/6-7.

⁵⁰¹ Fetih, 48/4.

⁵⁰² Fetih, 48/7.

⁵⁰³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVIII, 85-86.

Âyet sonlarında gelen her bir isim, çoğu zaman içerisinde yer aldığı ibarenin tezyîl yahut ta'lîl cümlesi olur: *Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklerle göstererek, "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin" dedi. Melekler, "Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin" dediler.*⁵⁰⁴

Bu âyetteki, اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ/Şüphesiz sen Alîm ve Hakîm 'sin cümlesi, Âlûsî'ye (v. 1270/1853) göre tezyîl, İbn Âşûr'a (v. 1393/1973) göre ise bir ta'lîl cümlesidir.⁵⁰⁵ Cümlede gelen Alîm ismi, عَلَّمْنَا لَنَا مَا عَلَّمْنَا/Senin bize öğrettiğinden başka bir bilgimiz yoktur cümlesini te'kid eder.⁵⁰⁶ Hakîm ismi ise, insanın yeryüzünde halife olarak yaratılışını haber veren bir önceki âyetle⁵⁰⁷ ilişkilendirilebilir. İbn Abbâs gibi bazı âlimlerden, meleklerin Allah'ı "Hakîm" diye tavsif etmekten, Allah'ın Hz. Âdem'i yerde halife kılması ile ilgili hükmü kastettikleri rivâyet edilmiştir.⁵⁰⁸ Bu durumda, Allah'ın insanı yeryüzünde halife olarak yaratışında bir abes ve itiraz edilebilecek bir husus olmadığı te'kid edilmiş olur. Ayrıca bu iki isim, Allah'ın her şeyi bildiği gibi insanı yaratırken onu hilafete liyakatli olduğunun bildiğini uzuv ve ruhsal istidatlarını hilafet misyonuna uygun gelebilecek bir hikmetle tanzim ettiğini ifâde etmektedir.

Ayrıca müfessirler bu âyetteki Alîm isminin mübalağa sığası olan "faîl" vezninden olduğunu söyleyerek, bunun Allah'ın mahlûkatı hakkındaki bilgi ve ilminin genişliğini ifâde ettiğini,⁵⁰⁹ hiçbir şeyin O'nun ilmi ve hikmeti hâricinde olmadığını⁵¹⁰ bildirmişlerdir. Öte taraftan âyetle Hakîm isminin Alîm isminden sonra zikredilmesi; bir şeyi en doğru ve güzel şekilde yapmak anlamındaki hikmetin, ilimden kaynaklandığını göstermektedir.⁵¹¹

Said Nursî, Kur'ân'ın bazen küçük bir olaydan bahsettikten sonra tüm insanlığı ilgilendiren küllî kaideyi ve hakikati göstermek için o küçük olayı küllî esmâ ile bağlayıp tefekküre ve ibrete teşvik ettiğini belirttikten sonra zikrettiğimiz âyeti bu çerçevede açıklar ve şöyle der: Şu âyet evvelâ, Hz. Âdem'in hilâfet meselesinde melâikelere rüçhâniyetine medâr Allah'ın ilmi olduğuna dâir bir hâdise-i cüz'iyeyi zikreder. Sonra, o hâdisede melâikelerin Hz. Âdem'e karşı ilim noktasında hâdise-i

⁵⁰⁴ Bakara, 2/31-32.

⁵⁰⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 227; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I, 416.

⁵⁰⁶ Ebussuûd b. Muhammed el-İmadî el-Hanefî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitabi'l-Kerîm*, (Thk.: Abdulkadir Ahmed Atâ), Riyad, ts., I, 149.

⁵⁰⁷ Bakara 2/30. (وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ)

⁵⁰⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, I, 297; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, II, 228.

⁵⁰⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 429.

⁵¹⁰ Celâluddin el-Mahallî ve Celâluddin es-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celaleyn*, Beyrut, 2005, 8.

⁵¹¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 317.

mağlûbiyetlerinden bahseder. Daha sonra bu iki hâdiseyi iki ism-i küllî ile icmâl eder ve şu manayı tazammum eder: Alîm ve Hakîm sen olduğun için Âdem'i tâlim ettin; bize gâlip oldu. Hakîm olduğun için, bize istidadımıza göre veriyorsun, onun istidadına göre rüçhâniyet veriyorsun.⁵¹²

Alîm ve Hakîm isimleri bazen de kulun itaâti/tövbesi veya itaâtsizlik/isyan durumunun Allah'ın bilgisi dâhilinde olduğunu vurgulamak üzere âyetlerin sonlarında gelir: *Allah katında (makbûl) tövbe, ancak bilmeyerek günah işleyip sonra çok geçmeden tövbe edenlerin tövbesidir. İşte Allah, bunların tövbelerini kabul buyurur. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sâhibidir.*⁵¹³

Allah'ın Alîm ve Hakîm isimlerinin bu âyetle zikredilmesi, tövbenin ciddi, samimi ve sağlam bir niyetle yapılmasını motive etmektedir. Ayrıca âyetin sonu şöyle bir vurguyu da taşır: Allah, kulun şehveti, gazabı ve cehâleti kendisini istilâ edip bürüdüğü için günah işlediğini bilir. Kulun vasfı bu olup, sonra da en yakın zamanda bu günahından tövbe ettiğinde; Allah, keremi ve lütfu gereği, o kimsenin tövbesini kabul etmesi hususunda da Hakîm'dir.⁵¹⁴

İnsanların anlamakta ve kabul etmekte zorlandıkları veya hikmetini ilk anda kavrayamadıkları hükümleri takiben şu âyetle olduğu gibi genellikle Alîm-Hakîm isimleri birlikte kullanılır:

*Allah, size, çocuklarınız(ın alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder. (Çocuklar sadece) ikiden fazla kız iseler, (ölenin geriye) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer kız bir ise (mirasın) yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, geriye bıraktığı maldan, ana-babasından her birinin altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da (yalnız) ana-babası ona varis oluyorsa, anasına üçte bir düşer. Eğer kardeşleri varsa, anasının hissesi altıda birdir. (Bu paylaştırma, ölenin) yapacağı vasiyetten ya da borcundan sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan, hangisinin size daha faydalı olduğunu bilemezsiniz. Bunlar, Allah tarafından farz kılınmıştır. Şüphesiz Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sâhibidir.*⁵¹⁵

Bu ve benzeri âyetlerde,⁵¹⁶ dünyaya ait işleri düzenleyen hükümler bulunur. Bildirilen şeyler, tamamen hukukî mahiyette kurallar olabilir. Bu kurallarla muhatap, dinle ilgisi olmayan bir atmosfere girdiğini sanır. Fakat âyet, muhtevâ uygun ilâhî

⁵¹² Nursî, *Sözler* (25. Söz), 420.

⁵¹³ Nisâ, 4/17. إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

⁵¹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, X, 248.

⁵¹⁵ Nisâ, 4/11.

⁵¹⁶ Diğer örnekler için bkz.: Nisâ, 4/11, 24, 92; Tövbe, 9/60.

esmâyla sonuçlanınca, muhatap kutsal plâna yükseltilir. Hem de o emirler, ilâhî bir müeyyide/yaptırım gücü bulur.⁵¹⁷

Bu tür âyetlerin Alîm ve Hakîm isimleriyle bitirilmesinin birkaç hikmeti şöyle sıralanabilir:

1. Miras paylarının taksimine ait bu âyetin sonunda, Alîm-Hakîm isimlerinin kullanılması şu mesajı vermektedir: Allah'ın mirası bu şekilde taksim etmesi, sizin gönüllerinizin meylettiği taksimattan daha evlâ ve hayırlıdır. Çünkü O, bütün malûmatı bilendir. Böylece de O, miras taksimatındaki sizin lehinize ve aleyhinize olan hususları en iyi bilendir. Yine O Hakîm'dir; bu sebeple de ancak, en güzel ve en yararlı şeyleri emreder.⁵¹⁸

2. Bu iki isim, miras hakkındaki ilâhî kanunun hikmetini anlamayan ve kendi yaptıkları eklemelerle, güya kanundaki "eksikliği" doldurmaya çalışan kişilere bir cevap niteliğindedir.⁵¹⁹ Bundan dolayı Allah şunu beyân etmektedir: Kula en yakışan şey, mirasın miktarlarını tesbit hususunda onu kişisel kanaatine terk etmemesidir. Aksine Yüce Allah, miras miktarlarını şer'î olarak alabildiğine açıklamış; mirasın ne şekilde paylaştırıldığını çok iyi bilen olduğu için mirasın paylaştırılmasına dâir hükümlerini koymuş ve bu miktarların sâhiplerini geniş geniş açıklamıştır.⁵²⁰

3. Miras hukukuyla ilgili farizaları belirleyen ve insanlara tavsiye eden Allah, ezelden beri Alîm ve Hakîm'dir. Bundan dolayı miras taksimi ilmi, Allah'ın ilim ve hikmetiyle farz ve takdir olduğundan dünya ve âhirette insanın menfaatine uygun olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Bu paylaşmanın doğru olduğu hususunda insan akli tereddüt ettiğinde, onu Allah'ın ilmine havale etmesi ve gereği ile amel etmesi gerekmektedir.⁵²¹

4. Âyetin sonunda Alîm ve Hakîm isimlerinin yer alması, Allah'ın kanun koymasının, bilgi ve hikmete dayandığını göstermektedir. Bundan hareket ederek diyebiliriz ki bu iki ismin bize bakan tarafı; kanun koyucu hem bilgi sâhibi hem de hikmet sâhibi olmalıdır.⁵²²

5. Mirasla ilgili Allah'ın yaptığı düzenlemeler bilgiye ve hikmete dayanmaktadır. Allah, insanın iç dünyasını, içinde bulunduğu şartları, neyin onun

⁵¹⁷ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, 110.

⁵¹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 226.

⁵¹⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, I, 336.

⁵²⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, VI, 125.

⁵²¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1309.

⁵²² Bayraklı, *Kur'an Tefsiri*, V, 92.

yararına olduğunu, neyin onu yararlı hâle getireceğini bilir. Ayrıca Allah'ın hayat sistemi hem yapısı ve hem de uygulama yolları bakımından hikmet içermektedir.

6. Bu iki isim, Allah'ın insanlar için hükmetmesinin bir ilim ve hikmete dayandığını, bu yüzden kendileri için daha yararlı olduğunu hissettirmektedir. Allah bildiği için hükmeder, Hakîm olduğu için de farz kılar.⁵²³ Dolayısıyla bu iki isim, âyette geçen taksimin Allah'ın ilim ve hikmetine dayalı olarak yaptığı bir iş ve koyduğu bir farz olduğunu gösterir.

7. Allah, bu ve benzeri âyetlerde pek çok mükellefiyetlerden, haram ve helâl kılmalardan bahsedince, kendisinin, bütün malûmatı bilen, hiçbir şey asla ve katiyyetle kendisine gizli kalmayan bir Alîm olduğunu; hükümlerini, hikmete uygun bir biçimde vaz eden bir Hakîm olduğunu bildirmiştir. Bu da O'nun emirlerine teslim olmayı, hükümlerine boyun eğmeyi gerektirir.⁵²⁴

8. Allah her şeyi bilen ve her şeyi bir hikmete göre yapandır. O, Alîm olduğu için insanın içini, dışını ve tüm davranışlarını çok iyi bilir. Hakîm olduğu için de emir ve yasaklamalarını hikmetle yapar. Onun için inananlar, ilâhî bilgi ve hikmetlerle verilmiş olan bu ve diğer emirlere sarılmalı, yasaklardan kaçınmalı ve ilim ve hikmet dairesinde hareket etmelidir.⁵²⁵

Kısacası Alîm ve Hakîm isimlerinin birlikte zikredilmesi, ilâhî bilgi ile ilâhî hikmet arasındaki kopmaz bağı göstermektedir. Allah, miras paylarının taksimini sınırsız bilgisi ve hikmetiyle yapmaktadır. O'nun tesis ettiği düzende emir ve yasaklarının bir ilim ve hikmete mebni olduğunu bilmek lazımdır. Bundan dolayı âyet, Allah'ın yaptığı taksimatın kabul edilmesinin lazım olduğunu, duygulara göre hareket edilmemesi, bu şekildeki taksimatta insan ve toplum için büyük maslahatların olduğunu bilmenin gerektiğini ortaya koymaktadır.

2. Alîm ve Halîm İsimleri: Kur'ân'da Alîm ismi üç yerde Halîm ismi ile birlikte kullanılır.⁵²⁶ Bunların üçü de nekra olarak medenî âyetlerde yer alır.

Hukukî mahiyette kurallar içeren bazı âyetlerin ilâhî esmâ ile bitirilmesinin, âyeti uhrevî bir atmosfere taşıdığını ifâde etmiştik. Durumun açıkça görülmesi için, uzun da olsa şu âyeti incelemek istiyoruz:

Karılarınızın çocukları yoksa, bıraktıklarının yarısı sizindir; çocukları varsa, bıraktıklarının -ettikleri vasiyetten veya borçtan artakalanın- dörtte biri sizindir. Sizin

⁵²³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I, 593; II, 14.

⁵²⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, X, 57.

⁵²⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, II, 1450; VI, 2504.

⁵²⁶ Nisâ, 4/12; Hac, 22/59; Ahzâb, 33/51.

çocuğunuz yoksa -ettiğiniz vasiyet veya borç çıktıktan sonra- bıraktıklarınızın dörtte biri karılarınızındır; çocuğunuz varsa, bıraktıklarınızın sekizde biri onlarındır. Eğer erkek kardeşi veya kız kardeşi olan bir erkek veya kadın, ikinci dereceden mirasçı bırakırsa, ikisinden her birine -edilen vasiyetten veya borçtan artakalanın- altıda bir düşer; İkiden çoksalar, üçte birine, zarara uğratılmaksızın ortak olurlar, Bunlar Allah tarafından tavsiye edilmiştir. Allah Alîm'dir, Halîm'dir,⁵²⁷

Bu âyetin Alîm ve Halîm isimleriyle bitirilmesinin birkaç hikmeti şöyle sıralanabilir:

1. Bu iki isim, miras gibi çıkarların çekiştiği, en yakın olan insanların bile birbirine düşüp aldatmacaların, hak çiğnemelerin olabileceği bir konuda, haksızlıktan sakındıran ifâdeler sadedinde gelmiştir. Alîm ismi, Allah'ın her şeyi bildiğini, dolayısıyla yapılan en küçük haksızlıklardan dâhi haberdar olup, onların hesabını soracağını ifâde eder. Halîm isminin zikredilmesi ise, miras paylaşımında kasıtlı olmayan hata ve kusurlara karşı, Allah'ın hilim vasfıyla muamele edeceğini göstermektedir.

2. Burada Alîm ismiyle insana şu mesaj verilir: Bu farizalar, Allah'tan birer vasiyettir. Hevadan kaynaklanmadıkları gibi hevaya da uymazlar. Allah'tan gelen bir bilgidir kaynaklanmışlardır. Bunlara uymak zorunludur. Çünkü bu farizalar, teşrî (kanun koyma) ve tevzî (rızkı dağıtma) hakkına tek başına sâhip bir kaynaktan gelmektedir.⁵²⁸ Halîm ismi ise şu vurguyu taşır: Yaptığı haksızlıkla bir dünya metâi eline geçiren kimse, Allah'ın Halîm olması sebebiyle, kendisini hemen cezalandırmadığını görerek sevinmesin. O, geciktirirse de böyle bir suçu cezasız bırakmaz, dünya hayatında veya âhirette, bu haksızlığın cezasını ödetir.⁵²⁹

3. Bu âyette Allah'ın Alîm ismi hem insanlara Allah'ın her şeyi bildiğini hatırlatarak O'nun emrinden kaçmanın imkânsız olduğunu bildirmek, hem de Allah'ın insanlar için hayırlı olanı daha iyi bildiğinden, O'nun tarafından emredilen miras taksiminin, kesin doğru olduğuna insanları ikna etmek için anılmıştır. Halîm ismi ise, Allah'ın kanunlarının katı ve sert olmadığını, bilâkis onların yumuşak olduğunu ve insanları zora koşmadığını göstermektedir.⁵³⁰

4. *وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ* Allah Alîm'dir, Halîm'dir cümlesinde lafz-ı celâlin açıkça getirilmesi miras konusunun önemini gösterir. Halîm isminin Alîm ismine bitiştirilmesi ise terğîb ve terhîb içindir. Alîm, vasiyet edenin vasiyetinde zâlim veya

⁵²⁷ Nisâ, 4/12.

⁵²⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I, 595.

⁵²⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 234.

⁵³⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, I, 336.

âdil olanları bihakkın bilen olduğu gibi, mirasçının da miras hakkında yapacaklarını da bilendir. Halîm de, ceza vermede acele etmeyen ama ihmâl de etmeyendir.⁵³¹

Allah davası uğrunda hicret ve cihâd eden mü'minlerin, canla başla çıktıkları bu yolda hak ettikleri mükâfat zikredildikten sonra Alîm ve Halîm isimlerinin getirilmesi şu pasajda olduğu gibi ilâhî bir teselli kabilindendir: *Allah yolunda hicret edip de sonra öldürülmüş veya ölmüş olanlara gelince, Allah onlara muhakkak güzel bir rızık verecektir. Şüphe yok ki Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.*⁵³² *Elbette onları hoşnut olacakları bir yere sokacaktır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, halîmdir.*⁵³³

Yukarıda zikrettiğimiz ikinci âyetin sonundaki *إِنَّ اللَّهَ لَعَلِيمٌ خَلِيمٌ*/Muhakkak ki Allah Alîm ve Halîm'dir cümlesi, öncesindeki âyetle sıkı münâsebeti söz konusudur. Alîm ismi, Allah'ın cihâd edenlerin müstahak olduklarını hakkıyla bilmesi ve onlara onu fazlasıyla vermesini ya da Allah'ın onların hoşnut olacakları şeyi bilmesi ve bunu onlara cennette vermesini ifade eder.⁵³⁴ Halîm ismi ise, cihâd edenlerin içinden yanlış yapanların olması durumunda Allah'ın onlara hilim vasfıyla muamele edeceğini belirtir.⁵³⁵

Çoğu zaman ikili olarak âyetlerin sonlarında zikredilen esmâ, şu âyette olduğu gibi terğîb ve terhîb için olur: *Ey Muhammed! Bunlardan (hanımlarından) dilediğini geri bırakırsın, dilediğini yanına alırsın. Uzak durduklarından dilediklerini yanına almanda da sana bir günah yoktur. Bu onların gözlerinin aydın olması, üzülmeleri ve hepsinin de kendilerine verdiği razı olmaları için daha uygundur. Allah, kalplerinizdekini bilir. Allah, hakkıyla bilendir, halîmdir.*⁵³⁶

Bu âyetin sonunda Alîm-Halîm isimlerinin zikredilmesi, terğîb ve terhîb içindir. Zirâ ilim sıfatı Allah'tan korkmayı, hilim sıfatı ise O'na karşı hayâlî olmayı gerektirir.⁵³⁷ Ayrıca bu iki isim hususî manada peygamberin, eşlerine karşı güzel davranmaya teşvik, peygamber eşlerinin de peygamberi üzmeleri hususunda uyarılma vurgusunu da taşımaktadır.⁵³⁸ Alîm ismi, Hz. Peygamber'in aile hayatı ile ilgili kalplerinde şüphe duyanların veya zihinlerinin derinliklerinde herhangi bir kuşkuyla yer verenlerin hallerinin Allah'a gizli kalmayacağını ifâde etmektedir.

⁵³¹ Bikâî, *Nazmu'd-Durer*, V, 213.

⁵³² Hac, 22/58. وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقْنَهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ

⁵³³ Hac, 22/59. لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَعَلِيمٌ خَلِيمٌ

⁵³⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXIII, 60.

⁵³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 207.

⁵³⁶ Ahzâb, 33/51. نُرْجِي مَنْ نَشَاءُ مِنْهُمْ وَنُثَوِّي إِلَيْكَ مَنْ نَشَاءُ وَمَنْ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ذَلِكَ أَنْ تَقَرَّ أَعْيُنُهُمْ وَلَا يَخْرَئَ وَيَرْضَيْنَ بِمَا آتَيْنَهُمْ كُلُّهُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا خَلِيمًا

⁵³⁷ Bikâî, *Nazmu'd-Durer*, XV, 387.

⁵³⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXII, 76-77.

Bununla birlikte Allah'ın hilim sıfatı da anılmıştır ki peygamberle ilgili kötü bir düşünce beslemek cezasız kalmayacaksa da, eğer bir kimse bu şüpheden kendisini uzaklaştırırsa Allah'tan bağışlama umabileceğini bilsin.⁵³⁹

Bütün bu açıklamalardan sonra Alîm isminin Halîm ismi ile birlikte gelmesinin iki temel vurgusu olduğu söylenebilir: Birincisi; Allah her şeyi bilen bir Alîm olduğu için kullarını da çok iyi bilir. Bundan dolayı da onların üstesinden gelemediği, güç ve takatlarının yetmediği durumlarda, onlara hilmi ile muamele eder. İkincisi; Allah her şeyi bilen bir Alîm'dir. Kullarının yaptığı hata ve kusurlarını cezalandırmada acele etmez, emirlerini uygulamak için onlara zaman tanır.

3. Alîm ve Habîr İsimleri: Kur'ân'da Alîm ismi dört âyette⁵⁴⁰ Habîr ismi ile birlikte kullanılır. Bu âyetlerden biri mekkî, üçü medenîdir. Bu isimler üç yerde⁵⁴¹ nekra, bir yerde de⁵⁴² marife olarak gelirler.

Alîm ile Habîr isimlerinin aynı âyet içerisinde yan yana gelmeleri, bu iki ismin manalarının aynı olduğunu iddia edenlerin iddialarını çürütür.⁵⁴³ Dolayısıyla bu iki isim müterâdif değil de mana bakımından akraba olarak kabul edilmelidir.

Beş şeyin ilminin Allah'a tahsis edildiği şu âyetin sonunda Alîm-Habîr isimlerinin zikredilmesi calib-i dikkattir: *Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi şüphesiz yalnızca Allah katındadır. O, yağmuru indirir, rahimlerdekini bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.*⁵⁴⁴

Âyette Allah, ilk önce 'bahsedilen hususlara ait' bilgisini zikrettikten sonra ilminin sadece bu hususları kapsamadığını, aksine kendisinin her hâlükârda, mutlaka her şeyi bilen bir zât olduğunu, ilminin sadece bu şeylerin zâhiriyle ilgili bir şey de olmayıp, aksine her şeyin bâtınını ve içyüzünü de ihâte ettiğini ve her şeyin aslından haberdar bir zât olduğunu Alîm-Habîr isimlerini zikrederek bildirmiştir.⁵⁴⁵

Âlûsî'ye göre, âyetin sonunda getirilen *إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ*/Allah alîm ve habîrdir cümlesi *وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ*/Nefis yarın ne kazanacağını bilmez ve nerede öleceğini de cümlesinin cevabı konumundadır.⁵⁴⁶ Yani insanlar yarın

⁵³⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, IV, 444.

⁵⁴⁰ Nisâ, 4/35; Lokman, 31/34; Hucurât, 49/13; Tahrîm, 66/3.

⁵⁴¹ Nisâ, 4/35; Lokman, 31/34; Hucurât, 49/13.

⁵⁴² Tahrîm, 66/3.

⁵⁴³ Habîr ile Alîm isimleri arasındaki farklar için bkz.: Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, 67-68.

⁵⁴⁴ Lokman, 31/34. *إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ*

⁵⁴⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXV, 166.

⁵⁴⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXI, 113.

ne kazanacaklarını ve nerede öleceklerini bilemezler. Çünkü bunlar gaybî bilgiler olup sadece Alîm ve Habîr olan Allah tarafından bilinir.

*Ey insanlar! Şüphesiz ki, biz sizi bir erkek ve bir diğiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.*⁵⁴⁷

Bu âyetle ise Alîm-Habîr isimleri getirilmekle insanlara şu mesaj verilmektedir: Allah, sizin zâhîrinizi bihakkın bilir, soyunuzu sopunuzu bilir, bâtınızdıdan da yine bihakkın haberdardır. Sır ve gizli kabul ettiğiniz şeyler, O'na saklı gizli değildir. Öyleyse takvayı, başlıca işiniz hâline getiriniz.⁵⁴⁸

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi müfessirler Kur'ân'da dört âyetle birlikte kullanılan Alîm ve Habîr isimlerine farklı manalar vermişler. Genel manada ilmin, nesnenin dış yüzünü, haberin ise içyüzünü bilmeye ve bildirmeye delâlet ettiğini ifade etmişlerdir. Bu iki ismin farklı manalara sâhip olduğu görüşü doğru olmakla birlikte özellikle ilim vasfını sadece “zâhiri” bilmekle sınırlandırmak bu vasfın anlam alanını daraltmak demektir. Çünkü birçok âyetin sonu *Şüphesiz Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir*⁵⁴⁹ şeklinde gelmektedir. Onun için bu iki ismin birlikte zikredilmesinin, manayı teyit ve takviye için olduğunu; bunun da ilimde mükemmelliği ifade ettiğini söylemek daha doğru olur.

4. Alîm ve Kadîr İsimleri: Kur'ân'da Alîm ismi dört yerde Kadîr ismi ile birlikte kullanılır.⁵⁵⁰ Bu iki isim üç yerde⁵⁵¹ belirsiz olarak, bir yerde de⁵⁵² belirlilik takısıyla gelir. Bu âyetlerin hepsi de mekkî sûrelerde yer alır. Bu iki ismin mekkî sûrelerde birlikte gelmeleri, mü'minleri teselli etmek içindir. Mekke'de mü'minlerin yaşadığı zorlukları en iyi bilen Allah olduğu gibi, onları bu zorluktan çıkaracak güç ve kudrete mâlik olan da O'dur.

Alîm ve Kadîr isimleri çoğunlukla insan hayatının bağlı olduğu ilâhî-tâbîî yasayı dile getiren âyetlerin sonunda gelir. Bu âyetlerden biri de şudur: *Allah, sizi güçsüz olarak yaratan, sonra güçsüzlüğün ardından bir güç veren, sonra gücün*

⁵⁴⁷ Hucurât, 49/13. يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

⁵⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVIII, 140.

⁵⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/119. إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ.

⁵⁵⁰ Nahl, 16/70; Rûm, 30/54; Fâtır, 35/44; Şûrâ, 42/50.

⁵⁵¹ Nahl, 16/70; Fâtır, 35/44; Şûrâ, 42/50.

⁵⁵² Rûm, 30/54.

*ardından bir güçsüzlük ve yaşlılık verendir. O, dilediğini yaratır. O, hakkıyla bilendir, hakkıyla kudret sâhibidir.*⁵⁵³

Önceki âyetlerde⁵⁵⁴ ilâhî kudretin dış âlemde gözlemlenebilen kanıtlarına değinildikten sonra burada insanın özbenliğinde tesbit edebileceği delillere dikkat çekilmektedir. Bunların özeti, kişinin kendi geçirdiği evreleri iyi bir incelemeye tâbi tutmasından ibarettir. İnsan, başlangıçta aşılanmış bir yumurta (zigot) olduğunu, birçok aşamadan geçtikten sonra güçlü dönemine eriştiğini, ama hiç kimsenin gençlik dönemindeki bu gücünü aynen koruyamadığını, hele hiç kimsenin dünya hayatında ebedî kalmayı başaramadığını düşünürse, bütün bunların varlıklar âlemine egemen olan üstün ve karşı konulamaz bir irâdeden kaynaklandığını anlar.⁵⁵⁵

Âyetteki, *وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ* / *O, hakkıyla bilendir, hakkıyla kudret sâhibidir* cümlesi, hem bir müjdeyi, hem de bir uyarıyı kapsamaktadır. Çünkü Allah, mahlûkatın işlerini ve amellerini bilince, mahlûkatın hallerini bilmiş olur. Böylece onların hayır ve güzel amelleri ile kötü ve şer fiillerini de bilir. Ayrıca Allah kâdir olup, iyi ve güzel olarak yapılan şeyleri bildiğine göre, bunların mükâfatını da verir. Kötülüğün yapıldığını bildiğine göre de, bunun cezasını da verir.⁵⁵⁶

Kısacası bu ve benzeri âyetlerde, insan hayatının bağlı olduğu ilâhî-tâbiî yasa ile eşya yasalarının Allah'ın bilgi ve takdirinde olduğu hususu vurgulanır. Alîm ismi bu yasaların bilinip keşfedilmesine delâlet etmektedir. Kadîr ismi ise, hem bir müjdeyi, hem de bir uyarıyı kapsamaktadır. Zira Allah, iyi ve güzel olarak yapılan şeylerin mükâfatını takdir ettiği gibi, yapılan kötülüğün cezasını da takdir etmektedir.

2. 2. 2. HABÎR İSMİ

حَبِير kökü iki aslî manaya delâlet eder: 1. Şeylerin habere konu olabilen bilgisine delâlet eder. Bu bilgi o şeyin içyüzüne dâir haber veren bilgidir. 2. Şeylerin yumuşaklığına ve gevşekliğine delâlet eder. حَبِير, yumuşak ve gevşek toprağa denir. Yumuşak bitkilere ve deve tüyüne حَبِير/habîr denildiği gibi, çift sürerek toprağı yumuşatıp gevşeten çiftçiye de حَبِير/habîr denir.⁵⁵⁷

⁵⁵³ Rûm, 30/54. *اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ*

⁵⁵⁴ Bkz.: Rûm, 30/48-51

⁵⁵⁵ Karaman ve bşk., *Kur'ân Yolu*, IV, 300.

⁵⁵⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XIV, 188; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XIV, 213.

⁵⁵⁷ Isfahânî, *el-Mufredât*, “hbr” md.; İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-Luğa*, “hbr” md.

Dilbilimciler ve müfessirler kök manaya bağlı kalarak “Habîr” ismini farklı şekilde tanımlamışlardır. Bu tanımlardan iki tanesini aktarmak istiyoruz:

1. Batınî bilgiler başta olmak üzere fizik veya fizik ötesi (mülk ve melekût) âlemde varolan her şeyin mâhiyetinden haberdar olan.⁵⁵⁸

2. Her şeyi hiçbir gizli yönü kalmayacak şekilde bilen, mülkünde olup biten her şeyden haberdar olan.⁵⁵⁹

Habîr ismi, Kur’ân-ı Kerîm’in kırk dört yerinde Allah’a nisbet edilmiş ve daha çok tek başına vârid olmuştur. Kur’ân’ın muhtelif yerlerinde yirmi altı yerde⁵⁶⁰ yalın halde (tek başına) Allah’a izafe edilirken, beşer yerde Latîf⁵⁶¹ ve Basîr,⁵⁶² dörder yerde de Hakîm⁵⁶³ ve Alîm⁵⁶⁴ isimleriyle birlikte Allah’ı nitelemektedir.⁵⁶⁵ Bu isim vahyin bütün safhalarında yer almış olup; 18 mekkî, 26 medenî âyette bazen marife, bazen de nekra formunda gelmiştir.⁵⁶⁶

2. 2. 2. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi

Habîr ismi, Kur’ân’da yirmi altı yerde yalın halde (tek başına) ve sürekli olarak nekra formunda Allah’a izafe edilir. Bu şekliyle Habîr ismi, bir çeşit fiil fonksiyonu icrâ ederek mef’ûl de alır. Genellikle mef’ûlü ‘بِمَا يَصْنَعُونَ’, ‘بِمَا تَعْمَلُونَ’ ve ‘بِمَا تَفْعَلُونَ’ kalıplarıyla gelir.⁵⁶⁷ Bu üç fiil de çoğu zaman ‘yapmak’ diye tercüme edilse de, birbirinin aynı olan ‘yapmayı’ ifâde etmez. Aralarında nüans vardır. Zira farklı köklerden türemişlerdir. صَنَعَ fiili “bilinçli olarak yapılan eylemler” için, عَمِلَ fiili “sâhibinin sorumluluğuna katlandığı eylemler” için ve فَعَلَ fiili de “hem bilinçli hem de bilinçsiz eylemler” için kullanılır.⁵⁶⁸ Habîr kelimesinin mef’ûlünün bu üç şekilde gelmesi, Allah’ın kullarının bilinçli veya bilinçsiz olarak ortaya koydukları her çeşit eylem ve amellerinden haberdar olduğunu gösterir.

Habîr ismi, ilk olarak Âdiyât sûresinde görülür: *Doğrusu Rabbleri o gün*

⁵⁵⁸ Gazzâlî, *el-Maksadu’l-Esnâ*, 176.

⁵⁵⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, IV, 260; Hattâbî, *Şe’nu’d-Duâ*, 63; Râzî, *Levâmiu’l-Beyyinât*, 186-187.

⁵⁶⁰ Bakara, 2/234, 271; Âl-i İmrân, 3/153, 180; Nisâ, 4/128, 135; Mâide, 5/8; Tövbe, 9/16; Hûd, 11/111; Nûr, 24/53; Furkân, 58; Neml, 27/88; Lokman, 31/29; Ahzâb, 33/2; Fâtır, 35/14; Fetih, 48/11; Hadîd, 57/10; Mücâdele, 58/3, 11, 13; Haşir, 59/18; Münâfikûn, 63/11; Tegâbun, 64/8; Âdiyât, 100/11.

⁵⁶¹ En’âm, 6/103; Hac, 22/63; Lokman, 31/16; Ahzâb, 33/34; Mülk, 67/14.

⁵⁶² İsrâ, 17/17, 30, 96; Fâtır, 35/31; Şûrâ, 42/27.

⁵⁶³ En’âm, 6/18, 73; Hûd, 11/1; Sebe’, 34/1,

⁵⁶⁴ Nisâ, 4/35; Lokman, 31/34; Hucurât, 49/3; Tahrîm, 66/3.

⁵⁶⁵ Bkz.: Abdalbaki, *el-Mu’cemu’l-Mufehres*, “habîr” md.

⁵⁶⁶ Bkz.: Fîrûzâbâdî, *Besâir*, I, 128-502.

⁵⁶⁷ Bkz.: Bakara, 2/234, 271; Nisâ, 4/94, 128, 135; Hûd, 11/111; Neml, 27/88; Nûr, 24/30.

⁵⁶⁸ Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku’l-Luğaviyye*, (Thk.: Muhammed İbrahim Selîm), Kâhire, ts., 134-135.

Allah'ın bakışları idrâk etmesi⁵⁷⁵ demek, o bakışların ardında yatan gizli niyetten haberdar olması demektir. İşte şu âyet bu gerçeği ifâde eder: *Mü'min erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Bu davranış onlar için daha nezihdir. Şüphe yok ki, Allah onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır.*⁵⁷⁶

Habîr isminin geçtiği bu âyet, Allah'ın, erkeklerin her yaptıklarından haberdar olduğunu söylemektedir. Allah, erkeklerin nelere göz diktiklerini, istekleriyle nelere doymak istediklerini, organlarını ne gibi duygularla tahrik ettiklerini, ne niyet beslediklerini, ne düzenler kurduklarını ve ne işler çevirdiklerini bilir. Hiçbiri O'na gizli kalmaz.⁵⁷⁷ Zira insanın bakışının altında sadakat mi ihanet mi yattığını, ancak Habîr olan Allah bilir. İşte bu bağlamda Habîr ismi tehdit ve va'îd içermektedir.⁵⁷⁸ Bu isim ciddi bir uyarı niteliğinde olduğundan dolayı, mü'min erkekler Allah'ın razı olmayacağı şeylerden gözlerini ve kendilerini sakındırmaları gerekmektedir. Allah'ın, bütün davranışlarından haberdar olduğunu bilmeli ve daha temiz olan davranışlara yönelmelidirler.

Sonunda Habîr ismi zikredilen şu âyette de insanlar uyarılmaktadır: *Sen, o ölümsüz ve daima diri olana (Allah'a) tevekkül et. O'nu her türlü övgüyle yücelterek tesbih et. Kullarının günahlarından hakkıyla haberdar olarak O yeter!*⁵⁷⁹

Bu âyetin *كُفَى بِهِ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا*/Kullarının günahlarından haberdar olma konusunda O kendi kendine yeterlidir cümlesi, Allah'ın, hiçbir bilgi vasıtalarına ihtiyaç duymadan, diğer bütün varlık ve olaylar gibi insanların yapıp ettiklerinden de haberdar olduğunu, dolayısıyla insanların günahlarının da O'nun bilgisi dışında gerçekleşmeyeceğini ifâde etmektedir. Böylece bu ifâde insanlar için bir uyarı anlamı taşımaktadır.⁵⁸⁰ Ayrıca Habîr ismi burada şu vurguyu da taşır: Allah insanların bütün hâl ve hareketlerini hakkıyla bilendir, haberdardır. Eğer Allah'ın emrine muhâlefete yeltenirlerse, hakettikleri cezayı almaları için, O'nun ilmi yeter ve yaptıklarının karşılığını vermeye kâdirdir.

Yukarıda zikrettiğimiz âyetlerde de görüldüğü gibi Habîr ismi, hem Allah'ın, emir ve nehye dâir⁵⁸¹ kullarından talebi bağlamında, hem de O'nun mü'min, kâfir tüm

⁵⁷⁵ En'âm, 6/103. لَا تُدْرِكُهُ الْآبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْآبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ.

⁵⁷⁶ Nûr, 24/30. قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ.

⁵⁷⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3503.

⁵⁷⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XV, 502.

⁵⁷⁹ Furkân, 25/58. وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ وَكَفَى بِهِ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا.

⁵⁸⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIV, 103.

⁵⁸¹ Nisâ, 4/94, 135; Mâide, 5/8; Nûr, 24/30; Ahzâb, 33/2.

kulların niyetleri ile yaptıkları amellerinden haberdar olması⁵⁸² bağlamında gelmektedir. Bu isim ister emir ve nehiy bağlamında gelsin, isterse Allah'ın, mü'min, kâfir tüm kulların niyetleri ile yaptıkları amellerinden haberdar olması bağlamında gelsin farketmez. Her iki durumda da kulun amel ve niyetini düzeltmesi için bir uyarı ve mesaj niteliğini taşımaktadır.

2. 2. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi

Kur'ân'da Habîr isminin, Latîf, Basîr, Hakîm ve Alîm isimleriyle birlikte geldiğini ifâde etmiştik. Biz bu başlık altında Habîr isminin Basîr ismiyle ve geldiği âyetlerin içerikleriyle olan münâsebetini inceleyeceğiz. Bu ismin Latîf ve Hakîm isimleriyle olan irtibatını ise ilgili yerlerde ele alacağız.⁵⁸³

Kur'ân'da Habîr ismi beş yerde Basîr ismi ile birlikte kullanılır.⁵⁸⁴ Bunların beşi de mekkî âyetlerde yer alır. Bu kullanımların hepsinde de Habîr ve Basîr isimleri nekra olarak gelir. Bu belirsizlik hem haberdar olma ve görmenin eşsiz ve benzersizliğine, hem de sınırsız oluşuna delâlet eder.

Habîr ismi Basîr ile birlikte İsrâ sûresinde üç kez gelir.⁵⁸⁵ İlkinde günahkâr kullarıyla Allah'ın nasıl başa çıktığı, bu iki isim çerçevesinde izah edilir: *Nûh'tan sonra da nice nesilleri helâk ettik. Kullarının günahlarını hakkıyla bilici ve görücü olarak Rabbin yeter.*⁵⁸⁶

Bu âyetin ilginç noktası Allah'ın, haberdar olarak ve görerek bu cezalandırmayı yapmış olmasıdır. Bu demektir ki, keyfi cezalandırma olmamıştır ve olmayacaktır. Allah'ın haberdar olması ve görmesi delil olarak yeterlidir. Aynı şekilde beşerî hukuktaki cezalandırmada da delil çok önemlidir. Dolayısıyla âyet, delilsiz, keyfi olarak ceza verilemeyeceğine de işaret etmektedir.⁵⁸⁷ Ayrıca her şeyden tarifsiz bir biçimde haberdar olan ve her şeyi tarifsiz bir biçimde gören Allah'ın, inanmayan kullarla başa çıkması işten bile değildir. Bu yönüyle Habîr ismi Hz. Peygamber'i ve inananları teselli etmek için gelmiştir.

Allah, kiminin rızkını bollastırır, kimininkini de kısar. O'nun Habîr ve Basîr isimlerine sâhip olması, bunun hikmetsiz ve anlamsız olmadığına işaret etmektedir: *Şüphesiz Rabbin, dilediğine rızkı bol bol verir ve (dilediğine) kısar. Çünkü O,*

⁵⁸² Âl-i İmrân, 3/153, 180; Nûr, 24/53; Feth, 48/11.

⁵⁸³ Bkz.: Latîf-Habîr, s. 226; Hakîm-Habîr, s. 169.

⁵⁸⁴ İsrâ, 17/17, 30, 96; Fâtır, 35/31; Şûrâ, 42/27.

⁵⁸⁵ İsrâ, 17/17, 30, 96.

⁵⁸⁶ İsrâ, 17/17. *وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا*

⁵⁸⁷ Bayraklı, *Kur'ân Tefsiri*, XI, 216.

*gerçekten kullarından haberdardır ve onları görmektedir.*⁵⁸⁸

Allah bu âyetin sonunda Habîr ve Basîr isimlerini zikrederek şu mesajı vermektedir: Allah kimin zenginliği, kimin de fakirliği hak ettiğini çok iyi bilen, haberdar olan ve her şeyi görendir. Kulların rızıklarındaki farklılık, Allah'ın -hâşâ- cimriliğinden dolayı değildir. Aksine bu, maslahatlara riâyet içindir.⁵⁸⁹ Başka bir ifâdeyle rızkı genişleten de daraltan da Allah'tır. Fakat Allah'ın birinin rızkını genişletip veya daraltması, keyfî bir tasarruf değil, aksine tamamen maslahat içindir. Çünkü Allah her kulunun durumunu görür ve bilir.

Bu iki ismin geçtiği şu âyet ise müşrikleri tehdit etmektedir: *De ki: Sizinle benim aramda şâhit olarak Allah yeter. Çünkü O, kullarından hakkıyla haberdardır, onları hakkıyla görendir.*⁵⁹⁰

Allah, Mekkelilerin daha fazla mu'cize istemeleri ile ilgili şüphelerini nakledip, gerekli cevabı zikrettikten sonra, va'îd ve tehdit yerine geçmek üzere şöyle buyurmuştur: *O, kullarından hakkıyla haberdardır, onları hakkıyla görendir.* Yani Allah, kullarının içini dışını, kalplerinde olanı bilir ve onların böylesi şüpheleri sırf hasetlerinden, makam sevgisinden ve hakka boyun eğmemekten ötürü ileri sürdüklerini de bilir.⁵⁹¹ Böylece Allah şüphe içerisinde olanları bir taraftan tehdit ederken öbür taraftan da peygamberini teselli etmiştir.

Neticede denilebilir ki; Allah için kullanılan Habîr-Basîr isimleri, biri diğerinin var olmasını gerektiren iki isimdir. Her şeyin içyüzünden haberdar olanın görmemesi düşünülemez. İşte Allah, bizzat görerek haberdar olur. Zira O, aynı zamanda Basîr'dir. Yani O, haberi dolaysız ve aracısız alır.

2. 2. 3. SEMÎ İSMİ

سَمِعَ/Semî; “işitme yetisi, işitmek, anlamak”⁵⁹² manalarına gelen سَمِعَ/sem‘ masdarından türemiş olup mübalağa ifâde eden bir sıfattır. Allah’a atfedildiğinde Semî, “bütün ses ve kelimeleri hiçbir vasıta ve organa ihtiyaç duymaksızın işiten”⁵⁹³ anlamına gelir. Bu isim Allah'ın bütün mesmûâtı tam anlamıyla işitip duymasını ifâde eden bir kemâl sıfatıdır. Ancak tanımında söz edilen duyumun/işitmenin oluşması için,

⁵⁸⁸ İsrâ, 17/30. إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا

⁵⁸⁹ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, VIII, 68.

⁵⁹⁰ İsrâ, 17/96. قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا

⁵⁹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 61.

⁵⁹² Isfahânî, *el-Mufredât*, “sma” md.

⁵⁹³ Halîmî, *el-Minhâc*, I, 199.

insanlarda bulunması gereken hiçbir şartın Allah için söz konusu olmayacağı dikkatlerden kaçmamalıdır.⁵⁹⁴

Kur’ân’da Semî kelimesi kırk beş yerde Allah’a nisbet edilmektedir. Bu isim iki yerde سَمِيعُ الدُّعَاءِ /semîu’-d-duâ⁵⁹⁵ tamlamasıyla gelirken, otuz iki yerde Alîm,⁵⁹⁶ on yerde Basîr⁵⁹⁷ ve bir yerde de Karîb⁵⁹⁸ isimleriyle birlikte zikredilir. Bu isim, diğer isimlerle beraber bazen marife, bazen de nekra formunda gelir.

2. 2. 3. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi

Semî ismi, Kur’ân’ın iki yerinde سَمِيعُ الدُّعَاءِ⁵⁹⁹ şeklinde izafet terkibiyle münferit olarak gelir. Kur’ân’da tek başına yalın olarak gelen esmânın bir özelliği de -burada olduğu gibi- ya izafetle gelir ya da fiil gibi amel ederek mef’ûl⁶⁰⁰ alır.

سَمِيعُ الدُّعَاءِ/duâyı hakkıyla işiten ifâdesi, Hz. İbrahim ve Hz. Zekeriya’nın yaptıkları duâların sonunda kullandıkları bir ifâdedir. Birçok müfessir bu ifâdedeki “semî” kelimesinin “mucîb” manasına geldiğini söylemişlerdir.⁶⁰¹ Şöyle bir soru akla gelebilir. Niçin “Semî” yerine direk “Mucîb” ismi zikredilmemiştir? Müfessirler böyle muhtemel bir soruya cevap olabilecek açıklamalarda bulunmuşlardır. Birçok müfessir سَمِيعُ الدُّعَاءِ/duâyı hakkıyla işiten ifâdesinin; bir kralın, bir kimsenin sözüne değer verip onu kabul ettiği zaman, deyim olarak kullanılan سَمِعَ الْمَلِكُ كَلَامَهُ/Kral, falancanın sözünü duydu ifâdesinden alınarak “mucîb” manasında kullanıldığını söylemişlerdir.⁶⁰² Müfessirlerden Râzî, ilgili âyeti bu çerçevede izah ederek der ki: إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ/Sen, duâyı hakkıyla işitensin cümlesinden murad, Allah’ın duâ edenin sesini duyması değildir. Çünkü bu zaten malûmdur. Bundan maksad, Allah’ın duâya icabet edip, ümidi boşa çıkarmamasıdır. Bu, tıpkı namaz kılanların سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ/Allah kendisine hamd edeni işitti demeleri gibidir. Onlar bununla Allah’ın mü’minlerden hamdedenlerin hamdini kabul etmesini kastederler.⁶⁰³

⁵⁹⁴ Gazzâlî, *el-Maksadu’l-Esnâ*, 146.

⁵⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/38; İbrahim, 14/39.

⁵⁹⁶ Bakara, 2/127, 137, 181, 224, 227, 244; Âl-i İmrân, 3/34, 35, 121, 148; Nisâ, 4/148; Mâide, 5/76; En’âm, 6/13, 115; A’râf, 7/200; Enfâl, 8/17, 42, 53, 61; Tövbe, 9/98, 103; Yûnus, 10/65, 34; Enbiyâ, 21/4; Nûr, 24/21, 60; Şuârâ, 26/220; Ankebût, 29/5, 60; Fussilet, 41/36; Duhân, 44/6; Hucurât, 49/1.

⁵⁹⁷ Nisâ, 4/58, 134; İsrâ, 17/1; Hac, 22/61, 75; Lokman, 31/28; Mü’min, 40/20, 56; Şûrâ, 42/11.

⁵⁹⁸ Sebe’, 34/50.

⁵⁹⁹ Âl-i İmrân, 3/38; İbrahim, 14/39.

⁶⁰⁰ Bakara, 2/29, 96, 110, 233, 234, 237, 271, 282; Âl-i İmrân, 3/153, 156, 163, 176, 180; Nisâ, 4/31, 39, 70, 128, 135; Mâide, 5/71; Enfâl, 8/39; Sebe’, 34/11; Fussilet, 41/40; Hucurât, 49/18; Hadîd, 57/4; Mümtehhine, 60/3; Tegâbun, 64/2.

⁶⁰¹ Bkz.: Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XIII, 242.

⁶⁰² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 388.

⁶⁰³ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, VIII, 37.

Günümüz tefsir araştırmacıları da böyle bir soruya cevap olabilecek izahlarda bulunmuşlardır. Bu izahlardan bir tanesi şöyledir: Böyle bir sorunun cevabı Hz. İbrahim'in duâ ederken Allah'a karşı takındığı teslimiyetçi tavrında saklıdır. "Mucîb" ismi, duânın kabulü için mecbûriyet anlamı taşıdığından dolayı Hz. İbrahim edeben bu ismi kullanmayıp yerine "Semî" ismini kullanmıştır. Zirâ Semî isminde şöyle bir vurgu söz konusudur: "Ya Rabbi! Duâları işiten sensin. Kabul etmek ya da etmemek senin elindedir. Biz kullara düşen görev; istemek ve sonra da sabretmektir."⁶⁰⁴

2. 2. 3. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi

Semî ismi Kur'an'da Alîm, Basîr ve Karîb isimleriyle birlikte zikredildiğini ifâde etmiştik. Biz bu başlık altında Semî isminin bu isimlerle ve geldiği âyetlerin içerikleriyle olan münâsebetini inceleyeceğiz.

1. Semî ve Alîm İsimleri: Semî ismi otuz iki yerde Alîm ismi ile birlikte kullanılır. Bu iki isim 10 mekkî, 22 medenî âyette bazen marife,⁶⁰⁵ bazen de nekra⁶⁰⁶ formda gelir. Hepsinde de Semî ismi Alîm isminden öncedir.

Bu iki ismin birlikte geldiği bazı âyetler, insanın kendi irâdesiyle yapmış olduğu tercihlerin sonucu olan söz ve davranışlara atıf yapılmaktadır. Şu âyette olduğu gibi: *Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor, "Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin" diyorlardı.*⁶⁰⁷

Kâbe'yi inşa eden Hz. İbrahim ve Hz. İsmail; اَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ /Rabbîmiz, yaptığımızı kabul buyur. İşiten ve bilen ancak sensin diye duâ etmişlerdir. Bu duânın sonunda gelen Semî ve Alîm isimleri, dileğin kabul olunma sebebini gösterir. Allah duâları ve her şeyi işittiği için Semî; niyet, amelleri ve her şeyi bildiği için de Alîm'dir. اِنَّ /İnne, hasr edatı olup gerek amelde gerek duâda, riya ve gösterişin olmadığını ve olmaması gerektiğini belirtir ve manaya şu vurguyu katar: Sana yaptığımız duâyı ve ameli, başkalarına işittirmek için yapmadığımızı ve kalplerimizdeki niyetlerimizi bilecek, duâmızı işitecek ancak sensin. İşte senin bu vasıfların sebebiyledir ki, biz duâmızın kabulünü istiyoruz.⁶⁰⁸ Böylece Hz. İbrahim ile

⁶⁰⁴ Âtîf, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 116.

⁶⁰⁵ Bakara, 2/127, 137; Âl-i İmrân, 3/35; Mâide, 5/76; En'âm, 6/13, 115; A'râf, 7/200; Enfâl, 8/61; Yûnus, 10/65, 34; Enbiyâ, 21/4; Şuârâ, 26/220; Ankebût, 29/5, 60; Fussilet, 41/36; Duhân, 44/6.

⁶⁰⁶ Bakara, 2/181, 224, 227, 244; Âl-i İmrân, 3/34, 121, 148; Nisâ, 4/148; Enfâl, 8/17, 42, 53; Tövbe, 9/98, 103; Nûr, 24/21, 60; Hucurât, 49/1.

⁶⁰⁷ Bakara, 2/127. اِذْ يَرْفَعُ اِبْرٰهِيْمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَاِسْمَاعِيْلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا اِنَّكَ اَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

⁶⁰⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 385.

oğlu İsmail'in, bu duâlarını Allah'ın işitme ve bilme sıfatlarına sığınarak yaptıklarına dikkat çekilerek, Allah'ın duâları kabul etmesinin, O'nun hangi sıfatlarıyla ilişkili olduğu öğretilmektedir.

Zikredeceğimiz şu âyetlerde olduğu gibi zikredilen esmâ bazen va'îd ve vaat sadedinde gelir:

*Eğer onlar böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, gerçekten doğru yolu bulmuş olurlar; yüz çevirirlerse onlar elbette derin bir ayrılığa düşmüş olurlar. Allah, onlara karşı seni koruyacaktır. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*⁶⁰⁹

Bu âyette, bu iki ismin birlikte zikredilmesi, birbirleriyle olan tenâsüpleri sebebiyledir. İman, söz ve eylemle gerçekleşir. Allah, iman eden kişinin sözünü işittiği için Semî, niyet ve maksadını bildiği için Alîm'dir. Allah, insanları söz ve eylemlerinden dolayı muaheze edeceği için Semî-Alîm isimleri tehdit barındırmaktadır.⁶¹⁰ Ancak bu iki isim peygamber için bir vaattir. Allah müşriklerin düştüğü ayrılığın psikolojik nedenini bildiği ve inananlara karşı kuracakları tuzaklardan haberdar olduğu için, bu tuzakları önleyecek ve peygamberini koruyacaktır.⁶¹¹

*Her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*⁶¹²

Bu âyetten önceki âyetlerde⁶¹³ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا/Ey iman edenler ilâhî fermanı ile mü'minler uyarılmakta ve kalpler, Rabbinden gelecek her türlü emre karşı hazır hâle getirilmekte, arkasından ilâhî hükümler vaz edilmektedir. Vasiyetle ilgili hüküm ve şartlar açıklandıktan sonra إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ/Allah her şeyi hakkıyla işitir ve bilir şeklinde bir ifâdenin getirilmesi, vasiyeti değiştirenler hakkında açık bir uyarıdır. Bu halde şahit bulunmasa bile vasiyet edilen zâtın bizzat vasiyet edenden işittiği meşru vasiyeti, yerine getirmesi gerekir. Zira Allah, hem vasiyeti işiten, hem de onu değiştirenlerin gizli ve açık sözleri ile fiillerini bilendir.⁶¹⁴ Aslında ölmekte olan insanın yaptığı vasiyeti değiştiren ve böylece kul hakkını çiğneyen bir kimse, Allah'ın her şeyi bildiği ve işittiği bilincine sâhip olsaydı, bu değiştirmeyi yapamazdı. İşlenen bu günah, o insandaki imanın henüz şuur hâline gelmediğini göstermektedir. Ölmek üzere olan bir

⁶⁰⁹ Bakara, 2/137. فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ.

⁶¹⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 583.

⁶¹¹ Ebu'l-Berekât Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Tevîl*, 2. baskı, Beyrut, 1999, I, 134.

⁶¹² Bakara, 2/181. فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ.

⁶¹³ Bakara, 178-180.

⁶¹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 378; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, II, 26; Ayrıca bkz.: Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 621.

insanın ağzından çıkan kelimeleri değiştirecek kadar katı kalpli, kötü düşünceli ve kötü niyetli bir insanın, asıl noksanlığının ne olduğuna işaret eden Semî ve Alîm isimleri, ilâhî murakabeye dikkat çekerek, insanların kandırılabilceğini, ama Allah'ın asla kandırılmayacağını vurgulamaktadır. Yapılan işin ve söylenen sözün Allah tarafından bilindiğini ve işitildiğini bilen bir kimse, yapacağı iş ve söyleyeceği söz konusunda çok daha dikkatli olur.⁶¹⁵

*Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. Eğer (bu süre içinde) dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*⁶¹⁶ *Eğer (yemin edenler yeminlerinden dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Biliniz ki, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*⁶¹⁷

Peş peşe gelen bu âyetlerin birincisinde Allah, hanımına yaklaşmamaya yemin eden kimsenin, azamî dört ay bekleyebilme ya da bu süre zarfında normal aile ilişkilerine dönmesi ile ilgili hususu belirttikten sonra “Gafûr-Rahîm” isimlerini; ikinci âyette de bu kimsenin geri dönmeyip ayrılması durumunu ifâde ettikten sonra “Semî-Alîm” isimlerini zikretmektedir. Böylece ilâdan⁶¹⁸ sonra eşine dönen kocanın yaptığı hata ve kusurların Allah tarafından affedileceği bildirilmekle, bu davranışa teşvik söz konusu iken, haksız yere hanımını boşayan kimsenin ise ne dediğini Allah'ın işittiğini, ne yaptığını bildiğini ifâde edilmekle de böyle davrananlara uyarı söz konusudur. Böylelikle bu iki âyetin sonunda zikredilen esmâ-i hüsnâ, Allah'ın ilâ, boşanma ve geri dönüşe karşı tavrını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre Allah'ın merhamet ve affı, ilâ yapan kocanın hanımına dönmesi ortamıyla; işitme ve bilmesi ise dönmeyip ayrılmaya karar verdiği ortamla alâkalı olarak zikredilmektedir.⁶¹⁹

Ayrıca bazı müfessirler, zikrettiğimiz ikinci âyeti dayanak göstererek, hanımına yaklaşmayacağına dâir yemin eden kimse, kendisi için tayin edilen dört ay bekleyebilme süresi içinde hanımına dönmez ve yemininde kararlı olursa hanımı ondan boş olacağını söylemişlerdir. Taberî ise mezkûr âyetin sonunda zikredilen esmâyı dayanak göstererek, bir erkek hanımına yaklaşmayacağına dâir yemin eder de

⁶¹⁵ Bayraklı, *Kur'ân Tefsiri*, II, 407.

⁶¹⁶ Bakara, 2/226. *لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ*

⁶¹⁷ Bakara, 2/227. *وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ*

⁶¹⁸ İlâ: Bir erkeğin eşiyle bir süre cinsel ilişkide bulunmamak üzere yemin etmesine denir. İslâm'dan önce ilâ, kadınları baskı altında tutmak, zulmetmek ve onlardan haksız menfaatler sağlamak üzere yaygın olarak uygulanırdı. Kötü maksatla bu yemin âdetinden yararlananlar eşlerini yıllarca nikâh altında tuttıkları halde onlarla yatmazlar, cinsel ilişkide bulunmazlardı. Kadınların bu tutsaklıktan kendi istekleriyle kurtulma imkânları yoktu. İslâm kadına zarar verme kastıyla yapılan ilâyı yasaklamıştır. İyi niyete dayanan ilâyı ise dört ayla sınırlamıştır. (Abdulgani el-Meydânî, *el-Lubâb fî Şerhi'l-Kitab*, 2. baskı, Beyrut, 1996, II, 185-187; Karaman ve bşk., *Kur'ân Yolu*, I, 360.)

⁶¹⁹ Alî b. Süleyman Abid, *Esmâullahi'l-Hüsnâ fî Havâtim Âyât Sûreti'l-Fâtiha ve'l-Bakara*, 1. baskı, Riyâd, 1997, 59.

dört ay ona yaklaşmayacak olursa yaklaşmamasından dolayı hanımı ondan herhangi bir talak şekli ile boş olmayacağını belirtir ve özetle şunları söyler: “Âyette, *وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ*/Eğer boşamaya karar verirlerse, biliniz ki, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir buyurulmaktadır. Elbette işitme söylenilen bir söz için olur. Yapılan bir iş için söz konusu olmaz. Şayet, diğer görüşlerin belirttiği gibi erkeğin hanımına yaklaşmamaya yemin etmesi hâli, dört ay geçmekle hanımının boş olmasını gerektirseydi âyetin sonunda: *Şüphesiz ki Allah işitendir* denilmezdi. Böyle denildiğine göre anlaşılıyor ki dört ay geçmesi ile kadın boş olmuyor, dört ay geçtikten sonra erkeğin boşamayı tercih ettiğini söylemesi ile boş olur.”⁶²⁰

*Allah yolunda savaşın ve bilin ki, şüphesiz Allah hakkıyla işitendir ve hakkıyla bilendir.*⁶²¹

Bu âyetin sonunda Semî ve Alîm isimlerinin zikredilmesi, savaşa çıkarken yapılan bütün konuşmaları Allah’ın işittiğinin ve bildiğinin bilincinde olunması istenmektedir. Allah, cihâda teşvik veya cihâddan soğutma hususundaki sözleri duymakta, gönüllerdeki niyet ve gayeleri; yapılan savaşın din için mi, dünya menfaatleri elde etmek için mi olduğunu hakkıyla bilmektedir.⁶²² Böylece savaşla ilgili bütün konuşmaların ve kalpteki bütün niyetlerin Allah tarafından işitilip bilindiğini bilen ve buna inanan insanların, dünya menfaatleri için savaşmaları veya savaşta aşırı gitmeleri söz konusu olmaz.

İbn Âşûr bu âyette Semî isminin önce, Alîm isminin de sonra zikredilme gerekçesini şöyle açıklamaktadır: Hususîlik arz ettiği ve savaşta cereyan eden birçok şeyin duyma ve işitme ile ilgili olduğu için Semî ismi öne alınmıştır. Umumîlik ifade ettiği ve savaşta cereyan eden eylem ve niyetle ilgili her şeyin Allah tarafından bilindiği için de Alîm ismi sonra zikredilmiştir.⁶²³

Bedir Savaşı’nda mü’min savaşçılar, bir bakıma zaferi kendilerine mal ederek, “düşmanı ben öldürdüm, sen öldürdün” şeklinde tartışmaya başladılar. Bunun üzerine Allah tartışmaya son vermek için Enfâl sûresinin 17. âyetini⁶²⁴ indirdi. İşte bu âyetin sonunda zikredilen “Semî ve Alîm” isimleri, savaşta öldürdükleriyle övünen, Allah rızası ya da kahramanlık niyetiyle savaşan kimselere yönelik olarak getirildiği söylenebilir.⁶²⁵ Allah, savaş anında ve sonrasında mü’minlerin neler konuştuğunu duymakta ve konuşulan her söz tarafından değerlendirilmektedir. Diğer taraftan Allah

⁶²⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, IV, 87.

⁶²¹ Bakara, 2/244. *وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَعَلِمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ*

⁶²² Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, VI, 81.

⁶²³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, II, 377.

⁶²⁴ *فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتُ إِذْ رَمَيْتُ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءٌ حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ*

⁶²⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhîr*, IV, 471.

mü'minlerin gönlünde gerçekleşen her şeyi, orada cereyan eden fırtınaları, niyetleri ve duyguları da bilmektedir. Bu da bir imtihan konusu ve alanıdır.

*Allah, zulme uğrayanın dile getirmesi dışında, çirkin sözün açıklanmasını sevmez. Şüphesiz Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*⁶²⁶

Âyete göre haksızlığa uğrayan kimsenin, uğradığı haksızlığı, kendisine yapılan kötülüğü açıklayıp, ilgililere duyurabilir. Hakkını aramak için feryat edebilir, derdini duyurmak için haykırabilir. Ancak âyet sonunda Semî ve Alîm isimlerinin zikredilmesi, zâlimi zulmetmekten; mazlûmu da intikâm almada haddi aşmaktan sakındırmak içindir. Nitekim Allah, onların söylediklerini tamamen duyan ve gönüllerinde sakladıkları şeyleri hakkıyla bilendir.⁶²⁷

Zikredeceğimiz şu âyetler ise âyet sonlarında gelen esmânın bağlamla olan sıkı münâsebetini gösterir: *Eğer şeytandan gelen kötü bir düşünce seni dürtecek olursa, hemen Allah'a sığın. Çünkü O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*⁶²⁸ *Allah'ın âyetleri hakkında, kendilerine gelmiş bir delilleri olmaksızın tartışanlar var ya, onların kalplerinde ancak bir büyüklük taslama vardır. Onlar, tasladıkları büyüklüğe asla ulaşmazlar. Sen Allah'a sığın. Şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.*⁶²⁹

Varlığı bilindiği halde insanlar tarafından görülemeyen şeytandan Allah'a sığınma hususunu dile getiren ilk iki âyetin Semî-Alîm isimleriyle sonlanması gayet münâsip olmuştur. Çünkü şeytanın dürtmesi, vesvesesi ve insanların kalplerine attığı kötü düşünceler, bilmek ile ilgilidir. İşte bundan dolayı Allah, şeytanın vesveseleri ile kötü düşünceleri hususunda; *O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir* demek suretiyle kendisine sığınılması gerektiğini emretmektedir. Hâlbuki dostluk kurulan ve gözle görülen insanın kötülüğünden Allah'a sığınma hususunun dile getirildiği yukarıdaki son âyet ise, Semî-Basîr isimleriyle sonlanmıştır. Çünkü bu âyette yapılan fiiller, gözle görülen belli şeylerdir. Göz ile görülen ve görmek suretiyle anlaşılan hususlarda ise *O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir* denilerek Allah'a sığınılması gerektiği emredilmektedir.⁶³⁰

Netice itibarıyla denilebilir ki Semî-Alîm isimleri genelde insanın söz ve davranışlarına atıf yapan âyetlerin sonlarında zikredilir. Çoğunlukla Semî ismi dil ile

⁶²⁶ Nisâ, 4/148. لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا

⁶²⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, VII, 204; Ayrıca bkz.: Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XI, 92.

⁶²⁸ A'râf, 7/200; Fussilet, 41/36. (وَأَمَّا يَنْزَغُكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ) (نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ)

⁶²⁹ Mü'min, 40/56. إِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ يَعْتَرِ سُلْطَانٍ أَتِيهِمْ إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ مَا هُمْ بِبَالِغِيهِ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

⁶³⁰ İbn Kayyim, *el-Esmâu'l-Hüsnâ*, 411.

söylenen şeylere; Alîm ismi ise inanılan şeylere karşılık gelebilecek şekilde zikredilir. Ayrıca Allah'ın bu iki isminin birlikte anılması, Allah'ın her şeyi duyan ve bilen olmasının, gerçek bilginin ancak O'ndan gelebileceği anlamını da tazammun ettiğini göstermektedir.

2. Semî ve Karîb İsimleri: Kur'ân'da Semî ismi sadece bir mekkî âyetle nekra olarak Karîb ismi ile birlikte kullanılır. Ebedî bir mu'cize olan Kur'ân, kıyamete kadar gelecek Müslümanların “uzak Allah inancına”⁶³¹ sapma temayüllerine karşı Allah'ın Karîb ismini konumlandırmıştır. Bu husus şu âyetle dile getirilir: *De ki: “Ben eğer sapmışsam, ancak kendi aleyhime sapmış olurum. Eğer hidâyete ermişsem, bu da Rabbimin bana vahyettiği sayesinde. Şüphesiz O, hakkıyla işitendir, kuluna çok yakındır.”*⁶³²

Âyetin başı Peygamberimizin -hâşâ- sapma ihtimali bulunduğunu değil, ümmetin içinden çıkacak hasta inançlıların O'nu kendi “uzak Allah tasavvurları”na alet edeceğini imâ eder. Bu açıdan âyet Hz. Peygamber'e değil de ona inananlara bir uyarıdır. Âyetin sonundaki Karîb ve Semî isimleri de bu uyarıyı pekiştirdikleri gibi “uzak Allah inancına” sapma temayüllerinin de panzehiridirler.⁶³³ Ayrıca Allah'ın bu âyetle kendisini “karîb”, yani yakın olarak isimlendirmesi dikkat çekicidir. O'nun yakınlığı; kendisiyle kulları arasındaki ilişkinin güçlenmesi ve onların kendilerini güvende hissetmeleri yönünden önemlidir. Sıkıntılı durumlarda, yakını Allah olan kimse için ümitsizlik, karamsarlık gibi durumlar söz konusu olmaz. Zaten inananlar ancak O'ndan yardım ister.⁶³⁴ Allah da, inananlardan yalnız kendisine bağlanmalarını ister.

Özetle, Allah'ın Semî ismi, kulunun her şeyini işittiğini, Karîb ismi ise, kuluna her şeyden daha yakın olduğunu ifâde eder. Semî olan Allah'ın Karîb de olması kadar tâbiî bir şey yoktur. Bu birliktelik şunu vurgulamaktadır: Allah sadece kuluna çok yakın olan değil, aynı zamanda onu işitendir. Kul O'ndan uzaklaşsa da O, kulunu hep duyar; zira O, kuluna yakındır.

3. Semî ve Basîr İsimleri: Semî ismi Kur'ân'da on âyetle Basîr ismi ile birlikte kullanılır. Bu âyetler hem mekkî⁶³⁵ hem de medenî⁶³⁶ sûrelerde yer alır.

⁶³¹ Uzak Allah inancı: Putperestlik inancıdır. Puta tapanlar, Allah'ın evreni yarattığına inanırlar. Fakat onlara göre insan, doğrudan Allah'a ibadet edecek nitelikte olmadığı için kendilerini Allah'a yaklaştıracığına inandıkları aracı tanrılara taparlar ve bunlardan yardım isterler. (Zümer, 39/3.)

⁶³² Sebe', 34/50. قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

⁶³³ İslamoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, II, 638.

⁶³⁴ Fâtiha, 1/4.

⁶³⁵ İsrâ, 17/1; Lokman, 31/28; Mü'min, 40/20, 56; Şûrâ, 42/11.

⁶³⁶ Nisâ, 4/58, 134; Hac, 22/61, 75.

Bu iki ismin birlikte geldikleri âyetlerden biri de emanetleri layık olanlara verme ve insanlar arasında adâlete uygun hükümler verme yükümlülüklerinin dile getirildiği şu âyettir: *Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.*⁶³⁷

Bu âyette emanetleri layık olanlara tevdi etme ve insanlar arasında adâletele hükmetme yükümlülükleri dile getirilmiştir. Bu yükümlülükler ile Allah'ın Semî ve Basîr oluşu arasında güzel bir tenâsüb ve insicâm vardır. Yüce Allah, adâlete ve emanete ilişkin meseleleri “işitir” ve “görür”. Özellikle adâlete ilişkin uygulamalar titiz bir dinleme ve görme duyarlılığını, olayları iyi değerlendirme yeteneğini, şartları ve olguları tutarlı biçimde göz önünde bulundurmaya, bunların yanı sıra şartların ve dış olguların derinine inen bir irdeleme çabasını gerektirir.⁶³⁸ Ayrıca Allah'ın, her şeyde olduğu gibi hükmedileni işitmesi ve yerine getirilen emaneti de görmesi, itaât eden kimse için vaad sebeplerinin; isyan eden kimse için va'îd ve tehdit sebeplerinin en büyüğüdür.⁶³⁹ Öte taraftan âyet sonunda Allah'ın Semi ve Basir isimlerinin zikredilmesi, emanetin ehline verilip verilmediğinin, insanlar arasında adâletle hükmedilip edilmediğinin kontrolünü de gündeme getirmektedir.

*Kim dünya sevabı (nimeti) istiyorsa (bilsin ki), dünya sevabı da, âhiret sevabı da Allah katındadır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.*⁶⁴⁰

İbn Kayyim (v. 751/1350) bu âyetin tefsirinde şu açıklamalarda bulunur: Allah'tan gelen risâletin, doğru olduğunu söyleyip, risâletin gerektirdiği işleri ve davranışları yapanlar olduğu gibi, Allah'tan gelen risâleti yalanlamak suretiyle karşılık verip, risâletin aksine olan davranışları ve işleri yapanlar da vardır. Böylece her iki durumda da risâlete muhatap olanlar önce söz söyleyip sonra eylem ve davranışta bulundukları için âyette önce Semî sonra da Basîr isimleri zikredilmiştir. Ayrıca bu iki isim, peygamber için vaad, müşrikler için de bir va'îddir. Bununla Peygamber'e şu mesaj verilmektedir: Ey Muhammed! Ben, onların senin getirdiğini kabul etmedikleri, sana verdiğim risâletimi kabul etmeye yanaşmadıkları ile ilgili söylediklerini işitiyorum ve onların sana ve getirdiğin hususlara karşı neler yaptıklarını da görüyorum.⁶⁴¹

⁶³⁷ Nisâ, 4/58. إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا

⁶³⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, II, 77.

⁶³⁹ Râzî, *Meîâtîhu'l-Gayb*, X, 146..

⁶⁴⁰ Nisâ, 4/134. مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا

⁶⁴¹ İbn Kayyim, *el-Esmâu'l-Hüsnâ*, 411.

Bu iki ismin zikredildikleri âyetlerden biri de İsrâ olayının anlatıldığı şu âyettir: *Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.*⁶⁴²

Bu âyetin sonunda Semî-Basîr isimlerinin zikredilmesi, Peygamberin isrâ mu'cizesini yalanlayan inkârcılara bir va'iddir. Allah, onları söz ve eylemlerinden dolayı cezalandıracaktır. Çünkü O, onların söylediklerini işiten, yaptıklarını ve her şeyi görendir.⁶⁴³ Ayrıca bu iki isim, Kur'ân muhataplarına şöyle bir uyarıyı da barındırmaktadır: Ey kul! Peygamber de dâhil hiçbir kul ne her şeyi işitebilir, ne de her şeyi görebilir. Her şeyi işiten ve her şeyi gören sadece Allah'tır. Allah'ın peygamberine gösterdiği bu çok özel isrâ müşahedesini anlama çabalarında bu çerçevenin dışına çıkarma! Bu iki isme iman etmenin edebi de budur.⁶⁴⁴

Bazen bu iki isim, şu âyette olduğu gibi kâinat âyetlerine dikkat çeken âyet-i kerîmelerin sonlarında gelir: *Bu böyle. Çünkü Allah, geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü de gecenin içine sokar. Şüphesiz ki Allah hakkıyla işiten, hakkıyla görendir.*⁶⁴⁵

Böyle bir âyetin sonunda Semî ve Basîr isminin bulunması, gerçekten üzerinde durulmaya değer bir durumdur. Uzayan ve kısalan gece ve gündüzlerin içinde Allah'ın her şeyi duyması ve görmesinin manası nedir? Râzî, bu âyetin sonunun, baş tarafıyla olan münâsebetini incelerken, görülen ve duyulan yasak şeyleri yapmaya yeltenmekten sakındırmak için bu iki ismin zikredildiğini söyler.⁶⁴⁶ Buradan hareketle denilebilir ki bu iki isim, gece karanlığının suçlarının ve günahlarının üzerini örttüğünü sanan gaflet ve dalalet ehline bir uyarıdır. Ya da gecelerin karanlığında mağduriyet, mahrûmiyet, zulüm, hastalık ve acı içinde inleyen kimselerin çılgınlıklarını işiten ve hallerini gören Allah'ın varlığının hatırlatılmasıdır. Nitekim kâinata Rab olan, her şeyi işitir, her şeyi görür. Kâinat içinde mazlûm mahlûkların dertlerini görür, feryatlarını da işitir. Dertlerini görmeyen, feryatlarını işitmeyen, Rab olamaz.⁶⁴⁷

Bazen âyetin içeriğiyle, âyet sonunda zikredilen esmâ-i hüsnânın irtibatı ilk bakışta fark edilmez. Ancak iyi tetkik edildiğinde gelen esmânın âyet içeriğiyle ilgili sıkı münâsebeti olduğu görülür.⁶⁴⁸ Şu âyet de bu türdendir: *(Ey insanlar!) Sizin*

⁶⁴² İsrâ, 17/1. سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

⁶⁴³ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VI, 7; Ayrıca bkz.: Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XV, 14.

⁶⁴⁴ İslamoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, I, 747.

⁶⁴⁵ Hac, 22/61. ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ

⁶⁴⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIII, 61.

⁶⁴⁷ Nursî, *Sözler* (25. Söz), 427.

⁶⁴⁸ Örnekler için bkz.: Mâide, 5/118; Tövbe, 9/73; Mümtetine, 60/5.

*yaratılmanız ve öldükten sonra tekrar diriltilmeniz, ancak bir tek insanı yaratmak ve diriltmek gibidir. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.*⁶⁴⁹

Âyetin sonunun “Kavî-Kadîr” gibi güç ve kuvvet ifâde eden isimlerle sonlanması, âyetin muhtevâsıyla daha münâsîp olabileceği düşüncesini verebilir. Çünkü yaratma ve diriltme “Semî ve Basîr” sıfatlarıyla gerçekleşmez. Öyleyse bu iki ismin âyet içeriğiyle olan münâsebetini anlamak için âyetin sebab-i nüzûlüne bakmak gerekir. Mukatil b. Süleyman (v. 150/767) der ki: Ubey b. Halef, Ubey Esved, Münebbih b. Hucca gibi müşrikler: “Allah bizi nutfe, alâka ve müdğa gibi aşamalardan yarattı. Acaba âhirette yeniden bizi nasıl diriltecek” dediler. Onların bu sözleri üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Allah, Semî ismiyle müşriklerin bu sözlerini işittiğini, Basîr ismiyle de kalplerinde gizledikleri şeyleri gördüğünü ifâde etmiştir.⁶⁵⁰ Bir de bu iki ismin zikredilmesinde şu mesaj verilmektedir: Yoktan yaratılışın ve tekrar yaratılışın sırrına ermek isteyen insanın bilgisi de görgüsü de bu konuda yetersiz iken, Allah’ın sadece işitme ve görme sıfatı yeterli ve yetkindir. O halde bu konuda insana düşen şey, iman etmekten başka bir şey değildir.

Allah’ın hak ve adâletle hükmettiğini söyleyen şu âyetin Semî-Basîr isimleriyle sonlanması da calib-i dikkattir: *Allah, hak ve adâletle hükmeder. Allah’tan başka taptıkları ise hiçbir hükümde bulunamazlar. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.*⁶⁵¹

Bu âyetin Semî ve Basîr isimleri ile bitirilmesinin birkaç hikmeti şöyle sıralanabilir:

1. Bu iki isim, bir taraftan müşriklerin putlarının işitmediklerine ve görmediklerine işaret ederken,⁶⁵² öbür taraftan da Allah’tan başkasına tapan kimseler için tehdit oluşturmaktadır.

2. Bu âyetin, *وَاللَّهُ يَفْضِي بِالْحَقِّ*/Allah, hak ve adâletle hükmeder şeklinde başlayıp Semî ve Basîr isimleriyle son bulması manidardır. Âyette bu iki ismin özellikle zikredilmesi, yargılamaların bilgiye, görgü tanıklarına ve delillere dayalı olması gerektiği mesajını vermektedir. Asıl olan hâkimin, olayı ya bizzat görmesi ya da duymuş olmasıdır. Bu mümkün değilse hâkimin, olayı gören veya işiten şâhitlere başvurması gerekir. Nitekim Âlûsî bu âyeti açıklarken âyetteki bu iki ismin, hükmeden hakîmin işiten ve gören olması gerektiğine işaret ettiğini söyler.⁶⁵³

⁶⁴⁹ Lokman, 31/28. مَا خَلَقَكُمْ وَلَا بَعَثَكُمْ إِلَّا كُنُفُسٍ وَاحِدَةً إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ

⁶⁵⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru ’l-Muhît*, VII, 187; Râzî, *Mefâtihu ’l-Gayb*, XXV, 159.

⁶⁵¹ Mû’min, 40/20. وَاللَّهُ يَفْضِي بِالْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍ إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

⁶⁵² Ebû Hayyân, *el-Bahru ’l-Muhît*, VII, 439.

⁶⁵³ Âlûsî, *Rûhu ’l-Meânî*, XXIV, 60.

Kısacası Allah, hükmettiği kâinatta neler olduğunu gördüğü gibi herkesin söz ve dileklerini de işitir. Rahmet ve lütfunu kimlere dağıtacağı konusunda en ince ayrıntıları hesaplama kudretine de sâhiptir.

2. 2. 4. VÂSİ İSMİ

وَسِعَ/Vâsi, “genişlik, zenginlik, bolluk, kuşatmak”⁶⁵⁴ gibi manalara gelen وَسِعَ (سِعَة) masdarından türemiş bir sıfattır. Kur’ân-ı Kerîm’de daha çok Allah’ın ilim, rahmet, mağfîret ve kudretinin kapsamlılığını vurgulayan muhtevâlarda kullanılmıştır.⁶⁵⁵ Nitekim Halîmî bu ismi, Kur’ân’da kullanıldığı muhtevâlara uygun bir tarzda, “ilim ve kudretinin kapsamı çok geniş, fazl-u rahmeti çok yaygın olan zât” şeklinde tanımlamaktadır.⁶⁵⁶ İlk dönem esmâ-i hüsnâ müelliflerinden Ebû Süleyman Hattâbî (v. 388/998) ise Vâsi ismine; “zenginliği, kullarının bütün ihtiyaçlarını gidermeye kâfi, rızık hazineleri, bütün mahlûkatı rızıklandırarak ölçüde geniş olan zât” anlamını vermiştir.⁶⁵⁷

Kur’ân’da Vâsi ismi, yedi yerde Alîm⁶⁵⁸ ve bir yerde de Hakîm⁶⁵⁹ isimleriyle birlikte zikredilmiştir.

2. 2. 4. 1. İkili İsim Olarak Gelmesi

Şimdi bu başlık altında Vâsi isminin Alîm ve Hakîm isimleriyle ve geldiği âyetlerin içerikleri olan münâsebetini incelemeye çalışalım.

1. Vâsi ve Hakîm İsimleri: Kur’ân’da sadece şu medenî âyette Vâsi ismi, Hakîm ismiyle birlikte kullanılır: *Eğer ayrılırlarsa, Allah bol lütuf ve nimetiyle onların her birini zengin kılar (başkalarına muhtaç bırakmaz). Allah, lütfu geniş olandır. O, hüküm ve hikmet sâhibidir.*⁶⁶⁰

Âyetin sonunda zikredilen Vâsi-Hakîm isimleriyle Allah, boşanan kadın veya erkeğe, lütfunda sınırsız olan ve yaptığını yerli yerinde yapan ilâhî gözetimin altında olduklarının güvencesini vermektedir. Böylece bu iki isim, Allah’a inanan insanlar için çok önemli bir destek, dayanak ve moral kaynağı olmaktadır. Nitekim Taberî bu

⁶⁵⁴ Isfahânî, *el-Mufredât*, “vsa” md.; İbn Manzûr, *Lisânu l-Arab*, “vsa” md.

⁶⁵⁵ Bakara, 2/115, 246, 261, 268; Âl-i İmrân, 3/73; Nisâ, 4/130; Mâide, 5/54; En’âm, 6/80, 147; A’râf, 7/89, 156; Tâhâ, 20/98; Nûr, 24/32; Mü’min, 40/7; Necm, 53/32.

⁶⁵⁶ Halîmî, *el-Minhâc*, I, 198.

⁶⁵⁷ Hattâbî, *Şe’nu d-Duâ*, 72.

⁶⁵⁸ Bakara, 2/115, 247, 261, 268; Âl-i İmrân, 3/73; Mâide, 5/54; Nûr, 24/32.

⁶⁵⁹ Nisâ, 4/130.

⁶⁶⁰ Nisâ, 4/130. وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ وَكَانَ اللَّهُ وَاسِعًا حَكِيمًا

âyetin tefsirinde şunları söyler: “Karı-koca boşanarak birbirlerinden ayrılacak olurlarsa Allah, ayrılan koca ve kadından her birini lütfuyla muhtaç bırakmaz. Kariya eski kocasından, kendisi için daha iyi bir koca, kocaya da eski karısından daha iyi bir kadın lütfeder ve her birine daha fazla rızık verir. Yahut da iffet nasib eder. Böylece Allah, karı-koca ve diğer yarattıklar arasında verdiği hükümlerde, sevk ve idaresinde hüküm ve hikmet sâhibidir.”⁶⁶¹

2. Vâsî ve Alîm İsimleri: Kur’ân’da Vâsî ve Alîm isimlerinin yedi kez⁶⁶² birlikte zikredildiği görülmektedir. Bu iki ismin birlikte geldiği tüm âyetler medenî sûrelerde yer almaktadır. Bununla Mekke’de darlık ve yoklukla sınanıp, sınavlarını başarıyla veren Müslümanlara, Medine’nin onlar için genişlik ve bolluk diyarı olduğu, orada genişlik ve bollukla imtihan edileceklerinin mesajı verilmiştir.

Vâsî ismi, geldiği bazı yerlerde, muhataplarının zor durumlarına işaret eder. Allah bu isimle, zorda kalmış mü’min kullarının göğsünü genişletmeyi dilemekte, onları hâlin mahkûmu olmaktan çıkmaya davet etmektedir. Şu âyet buna örnektir: *Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.*⁶⁶³

Bu âyetin, geceleyin kibleyi kestirmeden farklı yönlere doğru namaz kılan, fakat sabah olunca hata yaptıklarını anlayan ve bundan dolayı da zorda kalan bir topluluk hakkında indiği ve içtihatla yapılan hatanın mazur sayıldığına delil olduğu rivâyet edilmiştir.⁶⁶⁴ Bu âyetin bağlamıyla ilgili olarak Vâsî ismi, Allah’ın rahmet, ikrâm, ihsân ve kudretinin her şeyi kuşattığını, zorluğu sevmediği için kullarına mükellefiyetleri kolaylaştırdığını belirtir. Alîm ismi de, nerede olursa olsun kendisine yapılan ibadetten haberdar olduğunu ve kulları için maslahat olanı bildiğini ifâde eder. Yine Vâsî ismi, namaz kılmak için büyük bir genişlik olduğunu bildirirken; Alîm ismi ise, namaz kılanın, Allah’ın gizli ve aşikâr her şeyi bildiğini, O’na hiçbir şeyin gizli kalmadığını düşünüp, bir gevşeklik göstermemesi konusunda uyarı niteliği taşımaktadır. Öte taraftan Allah’ın daha önce emrettiği kibleyi neshederek ona denk ve hatta ondan daha hayırlı bir kibleyi emretmesi, O’nun Vâsî ve Alîm olduğunu göstermektedir.⁶⁶⁵

Elmalılı, ayrıca bu iki ismi, cennetin sadece kendilerine has olduğunu iddia eden Yahudi ve Hristiyanlardan bahseden ve daha önce geçen âyetle de⁶⁶⁶

⁶⁶¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VII, 577.

⁶⁶² Bakara, 2/115, 247, 261, 268; Âl-i İmrân, 3/73; Mâide, 5/54; Nûr, 24/32.

⁶⁶³ Bakara, 2/115.

⁶⁶⁴ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, I, 102.

⁶⁶⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 314; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, IV, 22; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 477.

⁶⁶⁶ Bakara, 2/111.

ilişkilendirmektedir. Buna göre onlar, Allah, Vâsi (rahmeti her şeyi kuşatmış) ve Alîm (cennete kimin müstahak olduğunu çok iyi bilen) iken cenneti kendi tekellerine almaya kalkışmaları sadece bilgisizliklerini ortaya koymaktadır.⁶⁶⁷

Bu iki ismin birlikteliği, şu âyette olduğu gibi Allah'ın sonsuz lütuf ve ilminin genişliğini göstermektedir: *Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.*⁶⁶⁸

Bu âyetin asıl maksadı, Allah'ın lütuf ve ilminin genişliğini anlatmaktır. Âyette zikredilen Vâsi-Alîm isimleri de bu maksadı özetlemektedir. Allah'ın Vâsi isminin tecellisi, Allah yolunda yapılan infâk, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohuma benzetilerek muhteşem bir örnek üzerinden aktarılır. Alîm ismi ise, bu tür bir infâkın dünya ve âhiretteki diğer getirilerini kulun asla bilemeyeceğini imâ eder. Böyle bir infâkın ne muhteşem sonuçlar doğuracağını ancak her şeyi mükemmel bilen Allah bilir. Öte taraftan bire karşılık yediyüz sevap va'detmek çok büyük bir mükâfattır. İnsan akli bu vaadi 'şaşırmış ya da hesap kitap bilmeyen kimseler bu tür vaadlerde bulunabilirler' şeklinde tahayyül edebilir. Ancak va'deden Allah olunca bu anlayışın O'nun hakkında söz konusu olamayacağını âyetin sonunda zikredilen bu iki isim açıklamaktadır. Nitekim Taberî, *وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ/Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir* ifâdesini şöyle izah eder: "Lütfu geniş olan Allah, malını kendi yolunda harcayanların mükâfatını, yedi yüz kattan daha fazla artırarak verir ve bu lütfunu kim için artıracığını da çok iyi bilir. Çünkü O, Vâsi ve Alîm'dir."⁶⁶⁹

Vâsi Alîm isimlerinin zikredildiği şu âyet ise iktidarı belirleme, iktidarı kime vereceğini tesbit etme ve bu konuda seçme yetkisinin Allah'ta olduğunu gösterir: *Peygamberleri onlara, "Allah, size Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi" dedi. Onlar, "O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha lâyığız. Ona zenginlik de verilmemiştir" dediler. Peygamberleri şöyle dedi: "Şüphesiz Allah, onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı." Allah, mülkünü dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.*⁶⁷⁰

Allah, Vâsi ve Alîm isimlerini bu âyetin sonunda zikrederek, iktidarı belirleme, iktidarı kime vereceğini tesbit etme ve bu konuda seçme yetkisinin kendisine ait olduğuna işaret etmektedir. Allah fazlı ve ikrâmı geniş, vergisi bol olduğundan,

⁶⁶⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 477.

⁶⁶⁸ Bakara, 2/261. *مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنَابِلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ*

⁶⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV, 657.

⁶⁷⁰ Bakara, 2/247. *وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ*

herhangi bir şeyi olmayan, fakir ve yoksul olanın imkânlarını genişletir, bollaştırır ve fakirken zengin kılar. Bu itibarla Allah, hükümdarlığa, iktidara kimi getireceğini ve kimi seçeceğini de elbette çok daha iyi bilir.⁶⁷¹ Nitekim Talut'un kral olmasına karşı çıkanlar mal-mülk sâhibi zengin kimselerdi. Talut ise fakirdi. Ancak Allah, Vâsi ismiyle o zengin gürüha; Talut'u zengin edeceğinin mesajını vermiştir. Alîm ismiyle de Talut'un kral olmaya en layık kişi olabileceğini göstermiştir.⁶⁷²

Kısacası Vâsi ismi, Allah'ın her yönüyle sınırsızlığını göstermektedir. Bu da hem insanın sınırlı olan şeylere değil de sınırsız olan Allah'a sığınması gerektiğini vurgular, hem de Allah için verdiğinin azalmadığı, aksine çoğaldığını ifâde eder. Alîm ismi de, Allah'ın kendisi için yapılan ibadet ve infâktan haberdar olduğunu, kulları için maslahat olanı bildiğini belirtir.

2. 2. 5. BASÎR İSMİ

بَصِير/Basîr, “görmek ve bilmek” anlamındaki بَصَرَ kökünden sıfat olup “gizli ve aşikâr her şeyi bütün özellikleriyle idrâk edip gören” anlamına gelir.⁶⁷³ Arap dilinde فَلَانٌ بَصِيرٌ بِالطَّبِّ/basîr, bir şeyi iyi bilen, ondan gereği gibi haberdar olan demektir. *Filanın tıpta, fıkıhta ve insanları ağırlamada basireti vardır* şeklindeki ifâdeler bu kabildendir.⁶⁷⁴

Allah'ın ismi olarak Basîr: “Gören, hiçbir şey kendisinden saklanamayan, bütün işlerin gizliliklerini çok iyi bilen, yapılanları zaptedip muhafaza eden zât” demektir.⁶⁷⁵ Allah, mahlûkatın idrâk ettiği ve edemediği her şeyi bütün inceliklerine varana kadar göze ihtiyaç duymadan idrâk eder. Nitekim bu isim şöyle tarif edilmektedir: “Mahlûkların görme duyusuyla idrâk ettikleri cisimleri ve renkleri, görme organı olmaksızın idrâk eden zât.”⁶⁷⁶ Gazzâlî'ye göre; Allah'ın görmesi, çeşit çeşit görülebilecek şeylerin sıfatlarının bütününün, kendisi vasıtasıyla münkeşif olduğu bir sıfattan ibarettir.⁶⁷⁷ Ancak tanımda söz edilen görmenin oluşması için, insanlarda bulunması gereken hiçbir şartın Allah için söz konusu olmayacağı dikkatlerden kaçmamalıdır. Allah her türlü vasıta, organ ve bağlantılar olmaksızın her

⁶⁷¹ Neseî, *Medârik*, I, 205.

⁶⁷² Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, II, 268.

⁶⁷³ İsfahânî, *el-Mufredât*, “bsr” md.; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “bsr” md.

⁶⁷⁴ Zeccâcî, *İştikâku Esmâillâh*, 65.

⁶⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 765; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 261.

⁶⁷⁶ Halîmî, *el-Minhâc*, I, 199.

⁶⁷⁷ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, 147.

şeyi görür. O'nun görmesi, göz gibi bir organa, ışığa, uzaklığa ve yakınlığa bağlı değildir.

Allah'ın ilim sıfatını teyit edici bir nitelik taşıyan “Basîr” ismi Kur’ân’da yirmi dokuz yerde⁶⁷⁸ tek başına yalın olarak zikredilmiş olup, on yerde Semî⁶⁷⁹ ve beş yerde de Habîr⁶⁸⁰ gibi, doğrudan ilimle bağlantılı olan isimlerle birlikte kullanılmıştır. Bazı âyetlerde mef’ûl almadan, mutlak manada “görme sıfatına konu teşkil eden her şeyi hakkıyla gören” tarzında çok geniş kapsamlı bir nitelik olarak kullanılır. Âyetlerin çoğunda ise mef’ûl olarak عَمِلَ fiil ile birlikte *Allah yaptıklarınızı görür, Allah onların yaptıklarını görmektedir* biçiminde değişik şekillerde geçmektedir.⁶⁸¹ Bazı âyetlerde bu isim, kul anlamına gelen “ibad” sözcüğü ile birlikte *Allah kullarını görür, görmektedir*⁶⁸² şeklinde gelmektedir. Basîr ismi, hem mekkî hem de medenî âyetlerde; bazen marife, bazen de nekra formunda yer almaktadır.

Basîr isminin Semî ve Habîr isimleriyle birlikte zikredilmesi konusunu incelediğimiz için burada ele almayacağız.⁶⁸³ Sadece burada Basîr isminin tek başına kullanılarak geçtiği âyetlerle olan münâsebetini incelemeye çalışacağız.

Namaz ve zekât ibadetlerinin emredildiği şu âyetin sonunda Basîr ismi zikredilir: *Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin. Kendiniz için her ne iyilik işlemiş olursanız, Allah katında onu bulursunuz. Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızı görür.*⁶⁸⁴

Bu âyette Müslümanlara namazlarını kılıp zekâtlarını vermeleri ve yararlı sonuçlar alacakları hayırlı işler yapmaları emredilmektedir. Âyetin sonunda da إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ / *Şüphesiz ki Allah, yaptıklarınızı çok iyi görendir* buyurulmaktadır. Âyetin bu bölümü hem Allah'ın her şeyi gördüğünü haber vermekte, hem de zımnen bir kısım vaad ve tehditler ile emir ve yasakları içermektedir. Zira Allah'ın kullarına, yaptıklarını gördüğünü bildirmesi, onların kendisine itaât etmeleri gerektiğini ve yasaklarından kaçınmaları icap ettiğini, itaât ettikleri takdirde bir kısım mükâfatlara kavuşacaklarını, isyan ettikleri takdirde ise cezalandırılacaklarını ifâde eder. Çünkü Allah, onların yaptıkları her şeyi gören ve denetleyendir.⁶⁸⁵

⁶⁷⁸ Bkz.: Bakara, 2/96, 110, 233, 237; Âl-i İmrân, 3/20, 156, 163; Mâide, 5/71; Enfâl, 8/39; Tâhâ, 20/35; Sebe', 34/11; Fussilet, 41/40; Hucurât, 49/18; Hadîd, 57/4; Mümtehine, 60/3; Tegâbun, 64/2; Mülk, 67/19.

⁶⁷⁹ Nisâ, 4/58, 134; İsrâ, 17/1; Hac, 22/61, 75; Lokman, 31/28; Mü'min, 40/20, 56; Şûrâ, 42/11; Mücadele, 58/1.

⁶⁸⁰ İsrâ, 17/17, 30, 96; Fâtır, 35/31; Şûrâ, 42/27.

⁶⁸¹ Bkz.: Bakara, 2/96, 110, 233, 237; Âl-i İmrân, 3/156, 163; Mâide, 5/71; Enfâl, 8/39; Sebe', 34/11; Fussilet, 41/40; Hucurât, 49/18; Hadîd, 57/4; Mümtehine, 60/3; Tegâbun, 64/2.

⁶⁸² Âl-i İmrân, 3/15, 20; Mü'min, 40/44.

⁶⁸³ Bkz.: Semî-Basîr, s. 100; Habîr-Basîr, s. 91.

⁶⁸⁴ Bakara, 2/110. وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

⁶⁸⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 427; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IV, 2; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, I, 297.

Şu âyette de Allah'ın kullarını gördüğü belirtilmektedir: *Seninle tartışmaya girişirlerse, de ki: "Ben, bana uyanlarla birlikte kendi özümü Allah'a teslim ettim."* *Kendilerine kitap verilenlere ve ümmîlere de ki: "Siz de İslam'ı kabul ettiniz mi?"* *Eğer İslam'a girerlerse hidâyete ermiş olurlar. Yok, eğer yüz çevirirlerse sana düşen şey ancak tebliğ etmektir. Allah, kullarını hakkıyla görendir.*⁶⁸⁶

Bu âyetin sonunda zikredilen *وَاللَّهُ بِصِيرٍ بِالْعِبَادِ*/Allah, kullarını hakkıyla görendir cümlesi, insanların hayır veya şer türünden gizli ve açık her ne yaparlarsa yapsınlar, Allah'ın onları gördüğünü belirterek, insanların O'nun denetiminde oldukları hususunu vurgulamaktadır.⁶⁸⁷ Allah, kullarından haberdardır, onların durumunu da çok iyi bilir. Kimin hidâyeti, kimin de sapıklığı hak ettiğini çok iyi bilir. O buna göre onları hesaba çekecek, buna göre amellerinin karşılığını verecektir.

Yukarıdaki ifâdede aynı zamanda İslam'a girenler için bir vaad, İslam'dan yüz çevirenler için de bir tehdit vardır.⁶⁸⁸ Allah, insanlara bütün yaptıklarını çok iyi gördüğünü bildirmektedir ki, O'na itaâtte gayretli olsunlar. Çünkü yapacakları bu itaâtleri sebebiyle onlara sevap ve ecir verilecektir. Ayrıca bu ifâde Hz. Peygamber'e, sadece tebliğci olduğu, tebliğden ötesinin insanların kalplerindeki oluşumları görebilen ve onlara vakıf olan Allah'a bırakması gerektiği söylenmektedir.

Kısacası Basîr ismi genelde namaz kılma, zekât verme gibi hayırlı işlerin yapılmasını emreden âyetlerin sonunda gelerek, her şeyi gören ve bilen Allah'ın, yapılacak bu güzel işleri de göreceğini ve hak edilen karşılığı vereceğini belirtir. Ayrıca bu isim, Allah'ın hem çok amellere mükâfat vermesine, hem de az amelleri de karşılıksız bırakmayacağına delâlet etmesi bakımından teşvik etmeyi, bunun aksi olan kötülükten de sakındırmayı ifâde eder.

2. 2. 6. ŞEHÎD İSMİ

شَهِيد/Şehîd, "hazır olmak, bir hâdiseye şahit olmak, müşahede yoluyla bilmek, haber vermek, bildiğini söylemek" manalarına gelen *شَهَادَة* masdarından türemiş olup "kendisinden hiçbir şey gizli kalmayan, her şeyi görme derecesinde bilen" demektir.⁶⁸⁹ Halîmî'ye göre Şehîd; "yaratılmışların ancak şuhûd, yani mutlaka orada bulunmak (huzur) suretiyle bilebildikleri şeylere muttali olan zât" demektir.⁶⁹⁰ Gazzâlî'ye göre ise, ilim, mutlak olarak düşünülürse Allah, "Alîm", gayba ve gizli taraflara izafe

⁶⁸⁶ Âl-i İmrân, 3/20.

⁶⁸⁷ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, 149.

⁶⁸⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, III, 109.

⁶⁸⁹ Isfahânî, *el-Mufredât*, "şhd" md.; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "şhd" md.

⁶⁹⁰ Halîmî, *el-Minhâc*, I, 200.

edilirse “Habîr”, zâhirî durumları bilme söz konusu olursa “Şehîd” olarak vasıflandırılır.⁶⁹¹

Şehîd ismi, Kur’ân’da yirmi yerde⁶⁹² Allah’ı tavsif eder. Bu isim her zaman münferit ve nekra olarak gelir. Konunun uzamaması için bu ismin geldiği âyetlerle münâsebetini iki örnek üzerinden incelemeye çalışacağız.

*De ki: “Ey kitab ehli! Allah, yaptıklarınızı görüp dururken Allah’ın âyetlerini niçin inkâr ediyorsunuz?”*⁶⁹³ *De ki: “Ey kitab ehli! (Gerçeği) görüp bildiğiniz halde, niçin Allah’ın yolunu eğri ve çelişkili göstermeye yeltenerek inananları Allah yolundan çevirmeye kalkışıyorsunuz? Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir.”*⁶⁹⁴

Yahudilerin ve Hristiyanların kitaplarında Hz. Muhammed’in geleceğine, peygamberliğine ve şahsiyetine dâir âyetler bulunduğu, onlar da onun peygamber olduğunu bildikleri halde bu gerçeği ve Kur’ân’ı inkâr ettikleri, bu konuda insanların kalplerine şüphe düşürmeye ve mü’minleri İslamiyet’ten soğutmaya çalıştıkları için Allah yukarıdaki iki âyette onları kınamaktadır.⁶⁹⁵ Allah’ın, يَا أَهْلَ الْكِتَابِ / *Ey kitab ehli* hitabı ise, yumuşak ve ince bir üslûpla onları azarlamak, ellerinde bulunan sahih kitaplarının asıllarına uygun düşen İslam davasını kabul ederek Müslümanlara katılmaya meylettirmek içindir. Birinci âyet-i kerîme onları sapıklıktan alıkoymak, ikincisi ise başkalarını saptırmaktan vazgeçmeleri içindir.⁶⁹⁶

Ayrıca birinci âyetin son kelimesi مَا تَعْمَلُونَ / *yaptığınız* ifâdesi bir eylem bildirdiği için Allah, kalbin iman etmesini veya inkârını bir eylem olarak kabul etmektedir. Zâhirî eylemlere herkes, gönüldeki eylemlere ise sadece Allah şâhittir. Şehadet kelimesi, gözlemi ve bilmeyi kapsar. Allah’ın gönüllerdeki her şeyi bildiğinin vurgulanması, kitap ehlinin, gönüllerindeki oluşumları Allah’ın bilemeyeceği inancında olduklarına işaret etmektedir. Eğer kitab ehli, Allah’ın insanın kalbinde meydana gelen her şeye şâhit olduğuna tam anlamıyla inansalardı; Allah’ın âyetlerini inkâr etme eyleminde bulunmamış olacaktı. Aslında bu kural bütün insanlık için geçerlidir. Psikolojik manada kalpteki, beyin ve nefisteki bütün oluşum ve davranışları Allah’ın gözleyip bildiğine gerçekten inanılrsa, kötü davranışlar büyük oranda azalır. İnsan bütün yaptıklarına Allah’ın şâhit olduğunu ve kendisinden habersiz olmadığını

⁶⁹¹ Gazzâlî, *el-Maksadu’l-Esnâ*, 201.

⁶⁹² Bkz.: Âl-i İmrân, 3/98, Nisâ, 4/33, 79, 166; Mâide, 5/117; En’âm, 6/19; Hac, 22/17; Ahzâb, 33/55; Sebe’, 34/47; Fussilet, 41/53; Fetih, 48/28; Mucadele, 58/6; Burûc, 85/9.

⁶⁹³ Âl-i İmrân, 3/98. قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَاسْتَشْهِدُوا عَلَى مَا تَعْمَلُونَ

⁶⁹⁴ Bkz.: Âl-i İmrân, 3/99.

⁶⁹⁵ Abdurrahman b. Nâsir es-Sa’dî, *Tefsîru’l-Kerîmi’r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmi’l-Mennân*, (Thk.: Abdurrahman b. Muallâ), 2. baskı, Riyâd, 2002, 148.

⁶⁹⁶ Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, VI, 13.

hisseder ve özellikle de yaptıklarının küfür, hile, bozgunculuk ve sapıklık olduğunu bilirse, inanmaması mümkün değildir.⁶⁹⁷

*Fakat Allah, sana indirdiğini kendi ilmiyle indirmiş olduğuna şâhitlik eder. Melekler de buna şâhitlik eder. Şâhit olarak Allah yeter.*⁶⁹⁸

Ehl-i kitap ve müşrikler, parça parça gelmekte olan Kur’ân’ı, onun Allah’tan geldiğini ve vahiy ürünü olduğunu inkâr etmişlerdir. Ancak bu âyet onların bu durumu inkâr etmelerinin sonucu değiştirmedini bildirir. Ayrıca âyet hem Hz. Peygamber’e yönelik bir teselli içermektedir, hem de gerçeğin, -kaynağından gelen- güçlü bir ifâdesidir. Çünkü Allah, her şeyi kuşatan ilmiyle bunun böyle olduğuna şâhitlik etmekte, yani bu gerçeği bildirmektedir. Vahiyle ilgili melekler de olup biteni görerek olayın şâhidi olmuşlardır. Bu şehâdet öncelikle Hz. Peygamber’in manevî gücünü arttırmaktadır, ayrıca bunu duyanların Kur’ân’a bir de bu gözle bakmalarını teşvik etmektedir.⁶⁹⁹

Bu ve buna benzer âyetlerin⁷⁰⁰ sonları *وَكُفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدًا* / *Şâhit olarak Allah yeter* şeklinde biterken, Şehîd ismini ihtivâ eden diğer birçok âyetin⁷⁰¹ sonu *وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ* / *Allah her şeye şâhittir* şeklinde biter. Bu tamamen âyetlerin siyâk sibâklarıyla ilgili bir durumdur. *وَكُفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدًا* / *Şâhit olarak Allah yeter* cümlesi risalet görevi bağlamında gelir. Yahudiler, Hristiyanlar ve müşriklerin Hz. Peygamber’in peygamberliğini kabul etmeyip inkâr ettikleri, hatta bu konuda insanların kalplerine şüphe düşürmeye çalıştıkları bir dönemde, hem Peygamberi teselli etmek, hem de inkârcıları kınamak için âyette, *Şâhit olarak Allah yeter* vurgusu yapılmıştır.⁷⁰² Bu ifâde şu vurguya sâhiptir: Şâhit olmak üzere Allah yeter. Allah senin peygamberliğinin doğruluğuna öyle parlak kanıtlar ve açık deliller ileri sürmüştür ki, bunlar diğer şâhitleri tanık göstermeye ihtiyaç bırakmaz.⁷⁰³

Kısacası Şehîd isminin geçtiği âyetler tetkik edildiğinde; bu ismin, genelde Allah’ın her yerde hazır ve nazır olduğu için dünyada iken kulların yaptıkları bütün amellerine şâhit olması⁷⁰⁴ ile kıyamet gününde kulların hem amellerine tanık olması hem de dünyada iken yapmış oldukları şeyler hususunda şâhitlikte bulunması⁷⁰⁵ gibi konuları ele alan âyetlerin sonlarında zikredildiği görülür.

⁶⁹⁷ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, I, 436; Bayraklı, *Kur’ân Tefsiri*, IV, 258.

⁶⁹⁸ Nisâ, 4/166. *لَٰكِنَ ٱللَّهُ يَشْهَدُ بِمَا أَنزَلَ إِلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ ٱلْحَكِيمَ ٱلَّذِى نَزَّلَهُۥ بِعِلْمِهِۦ وَٱلْمَلَٰئِكَةُ يَشْهَدُونَ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدًا*

⁶⁹⁹ Karaman ve bşk., *Kur’ân Yolu*, I, 712.

⁷⁰⁰ Nisâ, 4/79; Fetih, 48/28.

⁷⁰¹ Bkz.: Hac, 22/17; Nisâ, 4/133; Mâide, 5/117; Ahzâb, 33/55; Sebe’, 34/47; Fussilet, 41/53.

⁷⁰² Âtîf, *el-İ’câzu’l-Beyânî*, 121.

⁷⁰³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, III, 1533.

⁷⁰⁴ Bkz.: Al- İmrân, 3/98; Nisâ 4/33.

⁷⁰⁵ Hac, 22/17; Mücâdele, 58/6.

2. 2. 7. RAKÎB İSMİ

“Beklemek, gözetleme, kontrol, riâyet etme”⁷⁰⁶ manalarına gelen رَقَب (رُقُوب) kökünden türeyen رَقِيب/Rakîb kelimesi, Allah’ın bir ismi olarak; “insanların bütün yaptıklarını murakabe eden, her şeye muttali olan, yarattıklarından bir an bile gâfil olmayan” demektir.⁷⁰⁷

O’ndan bir şeyler umulması gerekir. Böylece Allah, kendisinin sırları ve en gizli olan şeyleri bildiğini beyân etmiş olmaktadır. O, böyle olunca da kişinin, yaptığı ve yapamadığı her şey hususunda O’ndan sakınması ve korkması gerekir.⁷¹¹

2. Bu âyet Allah’ın her şeye muttali olduğunu, her bir işi, her bir durumu tesbit edip gözetlediğini bildirerek sona ermektedir. *إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا* /*Şüphesiz Allah, üzerinizde bir gözetleyicidir* ifâdesi takva emrinin verilmesinin ve bu emre riâyet etme gereğinin bir gerekçesi gibidir. O bakımdan Allah, ancak bizim korunmamıza yarayacak, menfaatimize olacak şeyleri teşrî buyurmaktadır. Ayrıca bu ifâde, Allah’ın gizli ve açık her hâlukârda gözetleyiciliğini göstermektedir. Bu da insanın, her şeyi gözetten Allah’ın gözetimi altında olduğunu unutmamasına dâir bir emir ve bir irşattır. Bundan dolayı Allah, insanların aslının tek bir baba ve tek bir anneden olduğunu hatırlatmaktadır. Böylelikle onlar birbirlerine karşı şefkat gösterebilirler ve aralarındaki zayıflara merhamette bulunmayı teşvik etsinler.⁷¹²

3. Bu âyette iki defa insana takvayı emreden Allah, bu emrin yerine getirilip getirilmediğini âyet sonunda zikrettiği Rakîb ismiyle kontrol eder. Hatta bu isim, asırlar boyu gelip geçen insanlar ile kıyamete kadar gelecek tüm insanların amellerini murakabe etmenin güç ve imkân harici gören tevehhümü de gidermektedir.⁷¹³

Kısacası Rakîb isminin zikredilmesiyle, aile ve toplum içindeki dayanışma, zayıfların haklarının gözetilmesi, tüm toplum mallarının muhafazası ve mirasın varislere taksim edilmesinde fertler için adâletin, toplum için de iyiliğin gözetilmesi ve meydana gelen toplumsal hayatın düzenin oluşturulması hedeflenmiştir. Ayrıca bu ismin anlamı ışığında mü’mine düşen görev, Allah’a ve O’nun emirlerine karşı gaflet ve muhâlefete sevkeden, böylece ferdin manen yücelmesini engelleyen “şeytan ve nefis” adlı iki büyük düşmanı daima murakabe altında tutmaya çalışmasıdır.

⁷¹¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, IX, 172.

⁷¹² Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, II, 560.

⁷¹³ Âtîf, *el-İ‘câzu’l-Beyânî*, 125.

3. ALLAH'IN KÂİNATLA İLGİLİ İSİMLERİNİN SEMANTİK TAHLİLİ VE GEÇTİKLERİ ÂYETLERLE İLGİSİ

Kâinatla ilgili isimler, kâinatın yaratılış ve işleyişini anlatan isimlerdir. Bu isimleri şu şekilde gruplandırmak mümkündür:

1. Allah'ın Kudretini Gösteren İsimler: Azîz, Kadîr, Muktedir, Kavî, Kahrî, Cebbâr, Metîn gibi.

2. Yaratma ve Yönetme ile İlgili İsimler: Hâlik, Hallâk, Rab, Hakîm, Melîk, Melik, Hâfîz, Hafîz gibi.

3. Merhamet, Lütûf ve Sevgi İle İlgili İsimler: Rahmân, Rahîm, Gafûr, Gaffâr, Afûv, Raûf, Tevvâb, Latîf, Rezzâk, Velî, Karîb, Ber, Halîm, Şâkir, Şekûr, Fettâh, Vehhâb, Vekîl, Mukîr, Hafî, Nasîr, Müsteân, Hasîb, Kâfî, Mucîb, Hâdî, Kerîm, Vedûd gibi.

Biz bu bölümün alt başlıklarında öncelikle ele alacağımız isimlerin semantik tahlillerini yapıp, Kur'ân'daki kullanım yoğunluklarını inceleyeceğiz. Ardından da bu isimlerin birlikte kullanıldıkları (varsa) diğer isimlerle ve geçtikleri âyetlerin içerikleriyle olan münâsebetini ele almaya çalışacağız.

3. 1. ALLAH'IN KUDRETİNİ GÖSTEREN İSİMLER

3. 1. 1. AZÎZ İSMİ

عزيز/Azîz; “güç, şiddet, üstünlük, yükseklik, yüksek mertebe ve erişilmez”⁷¹⁴ manalarına gelen عَزَّ veya عِزَّة kökünden bir sıfattır. عَزَّ masdarı عَزَّ عَزَّ kalıbından alınırsa “birini mücâdelede yenmek, gâlip gelmek ve üstün olmak”,⁷¹⁵ عَزَّ عَزَّ'dan alınırsa “şiddetli olmak, şiddetlenmek”,⁷¹⁶ عَزَّ عَزَّ'dan alınırsa “bir kimse zayıf ve zelîl iken kuvvet ve kudret sâhibi olmak”,⁷¹⁷ “kadri yüce ve şerefli olmak”,⁷¹⁸ “sert olmak, çetin olmak”⁷¹⁹ manalarına gelir. Bu kelime, عَزَّ şeklinde ifâl babından geldiğinde, “bir kimseyi şerefli kılmak, kadrini yükseltmek, zilletten kurtarıp izzete kavuşturmak”⁷²⁰

⁷¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “azz” md.

⁷¹⁵ Isfahânî, *el-Mufredât*, “azz” md.; Ahmed b. Yûsuf Halebî, *Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri'l-Elfâz*, Beyrut, 1996, III, 82.

⁷¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “azz” md.

⁷¹⁷ İsmail b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh, Tâcü'l-Lûgati ve Sihâhu'l-Arabiyye*, Beyrut, 1948, III, 112; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîr*, “azz” md.

⁷¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “azz” md.

⁷¹⁹ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, “azz” md.; Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, III, 84.

⁷²⁰ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, “azz” md.

ve عَزَّ şeklinde tefil babından geldiğinde ise, “desteklemek, takviye etmek”⁷²¹ anlamlarında kullanılır.

Araplar “şiddet” anlamı taşıdığından dolayı şiddetli geçen yıla العَزَاء⁷²², “güç ve kuvvet” anlamını ihtivâ ettiğiinden sert toprağa da اَرْضٌ عَزَازٌ demişlerdir.⁷²³

Dilbilimciler ve müfessirler kök manaya bağlı kalarak “Azîz” ismini farklı şekillerde tanımlamışlardır. Biz bu tanımlardan birkaç tanesini özetle aktarmak istiyoruz:

1. Her şeye gücü yeten, güçlü ve kuvvetli olan.⁷²⁴
2. Hiçbir zaman mağlûp edilemeyen ve kendisine üstün gelinemeyen,⁷²⁵ cezalandıracağı ve intikâm alacağı hiçbir kimsenin elinden kurtulamadığı.⁷²⁶
3. Şerefli ve yüce olan.⁷²⁷
4. İzzet ve kuvvet veren.⁷²⁸
5. Çok kıymetli, ender ve ulaşılması güç olan.⁷²⁹
6. Çok güçlü, her şeyin gâlibi, mağlûp olmayan güçlü, benzeri olmayan, üstün ve şerefli olan.⁷³⁰

Azîz, ‘dengi ve benzeri bulunmayan’ manasıyla tenzihî, ‘güçlü ve daima galip’ manasıyla da zâtî sıfatlar gurubuna girer. Bazen de مُعِزٌّ/muiz manasında kullanılır ki bu durumda da fiilî sıfatlardan sayılır.⁷³¹

Azîz ismi, Kur’ân-ı Kerîm’in 87 yerinde⁷³² Allah’a nisbet edilmiş ve çoğunlukla esmâ-i hüsnâdan diğer bir isimle birlikte kullanılmıştır. Kur’ân’ın muhtelif yerlerinde kırk yedi yerde Hakîm,⁷³³ on üç yerde Rahîm,⁷³⁴ yedi yerde Kavî,⁷³⁵ altı

⁷²¹ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, “azz” md.; Zebîdî, *Tâcu 'l-Arûs*, “azz” md.; Cevherî, *es-Sihâh*, III, 885.

⁷²² Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu 'l-Muhît*, “azz” md.

⁷²³ İsfahânî, *el-Müfredât*, “azz” md.

⁷²⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, II, 98.

⁷²⁵ Hattâbî, *Şe'nu 'd-Duâ*, 47.

⁷²⁶ Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, III, 603, 711.

⁷²⁷ Zeccâcî, *İştikâku Esmâillâh*, 235.

⁷²⁸ Râzî, *Levâmiu 'l-Beyyinât*, 204.

⁷²⁹ Gazzâlî, *el-Maksadu 'l-Esnâ*, 120.

⁷³⁰ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, “azz” md.; İsfahânî, *el-Müfredât*, “azz” md.

⁷³¹ Zeccâcî, *İştikâku Esmâillâh*, 239; Râzî, *Levâmiu 'l-Beyyinât*, 148.

⁷³² Bkz.: Abdalbaki, *el-Mu'cemu 'l-Mufehres*, “azîz” md.

⁷³³ Örnek için bkz.: Bakara, 2/129; Âl-i İmrân, 3/6, 126; Bakara, 2/220, 240, 260; Nisâ, 4/56, 158, 165.

⁷³⁴ Bkz.: Duhân, 44/42; Rûm, 30/5; Yâsîn, 36/5; Secde, 32/6; Şuârâ, 26/9, 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191, 217.

⁷³⁵ Hûd, 11/66; Hac, 22/40, 74; Ahzâb, 33/25; Şûrâ, 42/19; Hadîd, 57/25; Mücâdele, 58/21.

yerde Alîm,⁷³⁶ dört yerde ذَوَاتْنِقَام/zuntikâm,⁷³⁷ üçer yerde Gaffâr⁷³⁸ ve Hamîd,⁷³⁹ iki yerde Gafûr,⁷⁴⁰ birer yerde de Vehhâb,⁷⁴¹ Cebbâr ve Muktedir⁷⁴² isimleriyle birlikte Allah'ı nitelemektedir. Bu isim, Kavî ismi dışında birlikte geldiği tüm isimlerden önce gelir.⁷⁴³

Azîz isim hem mekkî, hem de medenî âyetlerde; bazen marife, bazen de nekra formunda gelmiştir. Azîz isminin Hamîd, Rahîm, Alîm, Gafûr, Vehhâb, Muktedir, Gaffâr isimleriyle birlikteliği mekkî sûrelere mahsustur. Medenî sûrelerde ise Kavî ve Hakîm isimleriyle birlikte gelmeye devam etmiştir.⁷⁴⁴

3. 1. 1. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi

Azîz ismi, Kur'ân'ın muhtelif yerlerinde dört yerde ذَوَاتْنِقَام/zuntikâm tamlamasıyla beraber gelir. ذَوَاتْنِقَام/zuntikâm tamlaması belirlediğimiz ilkeler çerçevesinde isim kategorisine giremediğinden dolayı dört yerde beraberinde zikredilen Azîz ismini münferit olarak kabul edeceğiz ve tekli isim alt başlığı altında incelemeye çalışacağız.

Azîz isminin ذَوَاتْنِقَام/zuntikâm tamlamasıyla birlikte zikredilmesi manayı kuvvetlendirici niteliktedir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği âyetlerde,⁷⁴⁵ kitaplar ve peygamberler gönderildikten, hakkın delilleri ve hükümleri açıkça belirtildikten sonra Allah'a ortak koşanlara, ba'si inkâr edip zulmedenlere karşı Allah'ın intikâm sâhibi olduğu belirtilir:

*O, sana Kitab'ı hak ve kendisinden öncekileri doğrulayıcı olarak indirdi. O, daha önce Tevrat'ı ve İncil'i insanlar için birer hidâyet olarak indirmişti. Furkan'ı da indirdi. Şüphesiz, Allah'ın âyetlerini inkâr edenler için şiddetli bir azap vardır. Allah, mutlak güç sâhibidir, intikâm sâhibidir.*⁷⁴⁶

⁷³⁶ Yâsîn, 36/38; Neml, 27/78; En'âm, 6/96; Mü'min, 40/2; Fussilet, 41/12; Zuhurf, 43/9.

⁷³⁷ Âl-i İmrân, 3/4; Mâide, 5/95; İbrahim, 14/47; Zümer, 39/37.

⁷³⁸ Mü'min, 40/42; Sâd, 38/66; Zümer, 39/5.

⁷³⁹ İbrahim, 14/1; Sebe', 34/6; Burûc, 85/8.

⁷⁴⁰ Fâtır, 35/28; Mülk, 67/2.

⁷⁴¹ Sâd, 38/9.

⁷⁴² Kamer, 54/42.

⁷⁴³ Bkz.: Bakara, 2/129; En'âm, 6/96; Sebe', 34/6; Şuârâ, 26/9; Fâtır, 35/28; Sâd, 38/9; Zümer, 39/5; Haşır, 59/23; Ahzâb, 33/25.

⁷⁴⁴ Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, 197.

⁷⁴⁵ Âl-i İmrân, 3/4; Mâide, 5/95; İbrahim, 14/47; Zümer, 39/37.

⁷⁴⁶ Âl-i İmrân, 3/3-4. (نَزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابُ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ) (مَنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ وَأَنزَلَ الْفُرْقَانَ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ)

Bu iki âyette ilâhî kitaplar (Tevrat, İncil ve Kur’ân) arasında kaynak birliğini kabul etmenin kaçınılmaz olduğuna dikkat çekilmektedir. Hz. Peygamber’e gerçekliğinde kuşku bulunmayan kitabı Allah’ın indirdiği kesin bir ifâde ile belirtildikten sonra, yine kesin bir üslûpla Allah’ın âyetlerini inkâr edenlerin çok çetin bir cezaya çarptırılacakları bildirilmektedir. Böylece gerçekleri kabule yanaşmayanlara ilâhî hikmet gereğince mühlet verilip hemen cezalandırılmıyorlarsa, bu duruma aldanılmaması ikazında bulunulmakta, acı akıbetin böylelerini er geç yakalayacağı haber verilmektedir. Bu bildirimin üzerinde dikkatle ve ciddi bir biçimde düşünülmesi gereğine işaret için de Yüce Allah’ın Azîz, yani “mutlak güç sâhibi” ve ذُو النِّقَامِ/zuntikâm yani “suçlunun hakkından gelen” olduğu hatırlatılmaktadır.⁷⁴⁷

Ayrıca bu âyette Allah’ın cezalandırmaya muktedir olduğu belirtilirken gerçek anlamda affa kâdir olduğu ve affın da ancak bu durumda manidar olacağı ifâde edilmiş olunmaktadır. Zira âcizlikle affın birbiriyle bağdaşması mümkün değildir. Af ve bağışlama, ceza vermeye, intikâm almaya gücü yetenlerden sâdır olduğunda bir anlam ve değer kazanır. Bir başka anlatımla âciz bir kişinin “affettim” demesinin bir sonucu olmadığı gibi böyle bir beyânın gülünç olacağı da ortadadır. Elmalılı, af ile cezalandırma kudreti arasındaki bu fikrî bağdan hareketle ve sûrenin ana temasının inkârcılığın ve özellikle Hristiyan akaidindeki tutarsızlıkların mahkûm edilmesi olduğunu dikkate alarak, âyet-i kerîmedeki bir inceliğe özetle şöyle işaret eder: “Allah hayır ve şerrin bütün ince ayrıntılarına hâkim, hayır ve hidâyeti rahmetiyle koruyan, şer ve hıyaneti de izzet ve intikâmıyla gideren bir Hay ve Kayyûm olduğundan dolaydır ki her hakkın himayecisi, her türlü hayır umudunun mercî olan bir gerçek mabûddur. Mabûdu Allah olanlar, O’na inanıp teslim olanlar yücelmeye layıktırlar. Buna karşılık mabûdları zelîl olanların kendileri de zelîl olurlar. Ne yazık ki bazı kimseler bilgisizlikleri sebebiyle veya şirkin yenik düşmesini istemedikleri için “Biz şerre karşı intikâma kâdir mabûd istemeyiz” diyerek mabûdlarını âciz, zelîl, şerri engelleyemediği için herkesin kendi isteğine göre sevebileceği, bazı sıkıntılı zamanlarda okşanıp âcizlikten kaynaklanan güzelliğinden teselli ilhâmı alınan bir bebek veya bir zavallı sevgili şeklinde görmek isterler. Putperestlerin putları böyle olduğu gibi Hristiyanların tanrı anlayışları da bu çizgidedir. Hâlbuki bu âyet-i kerîmede Allah’ın âyetlerini inkâr edenleri çetin bir azabın beklediği ve Allah’ın mutlak güç ve intikâm sâhibi olduğu belirtilmiştir. Böylece tanrı kavramının yanlış yorumlanması, muhkem âyetleri inkâr, aslî günahın affına güç yetirememesi, tecessüd (tanrının insan kılığına girmesi) gibi teslîs iddiasıyla alâkalı küfrü mucip tavırlara karşı

⁷⁴⁷ Karaman ve bşk., *Kur’ân Yolu*, I, 470.

ilâhî bir darbe indirilmiş ve yüce hakikatleri alçaltmaya cüret edenlerin kesin olarak mağlûp olacakları ilân edilmiş olmaktadır.”⁷⁴⁸

Azîz isminin zuntikâm tamlamasıyla birlikte geldiği âyetlerden biri de şu âyettir:

*Ey iman edenler! İhramlı iken (karada) av hayvanı öldürmeyin. Kim (ihramlı iken) onu kasten öldürürse (kendisine) bir ceza vardır. (Bu ceza), Kâ’be’ye ulaştırılmak üzere, öldürdüğünün dengi olup, içinizden iki âdil kimsenin takdir edeceği bir kurbanlık hayvan veya yoksulları yedirmek suretiyle kefaret yahut onun dengi oruç tutmaktır. (Bu) yaptığı işin kötü sonucunu tatması içindir. Allah, geçmiştekileri affetmiştir. Fakat kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikâm alır. Allah, mutlak güç sâhibidir, intikâm sâhibidir.*⁷⁴⁹

Bu âyetin bir öncesinde⁷⁵⁰ Allah’ın kullarını kolayca ulaşabilecekleri bazı şeylerle imtihan ettiği bildirilmektedir. Tefsirlerde anlatıldığına göre âyet Hudeybiye senesinde inmiş, Müslümanlar o güne kadar hiç görmedikleri çoklukta, hatta ellerini uzatsalar yakalayabilecek kadar av hayvanıyla karşılaşmışlardı.⁷⁵¹ Allah, konumuz olan âyette bu yasağı kasten çiğneyenlere birtakım kefaretler koymuştur. Âyetin sonunda da Allah’a düşmanlık edenler tehdit edilmiştir. Tefsirlerde kefaretlerin ve tehdidin kasten ve isyan ederek bu günahı işleyenler hakkında olduğu, hata ile öldürenlerin tehdidin muhatabı olmadığı belirtilir.⁷⁵²

Bu âyet için özetle şunları söylemek mümkündür. Allah mü’minleri imtihan etmek için ihramlı iken av hayvanı öldürmeyi yasaklamış ve Müslümanların bu yasağa titizlikle uymalarını istemiş; helal sayarak, kasten ve inatla bu günahı işleyenler de tehdit edilmiştir. Belki de bu tehdit Müslümanların “nasıl olsa affediliriz” şeklinde bir düşünceye kapılıp yasak konusunda gevşekliğe kapılmalarını önlemek içindir.

Bu açıklamalar ışığında denilebilir ki âyetleri inkâr edenler için, âyetin sonunda Allah’ın kudret sâhibi olduğu ve kötülüğü cezalandıracağı bildirilmektedir. Böylece inkârcılara korkunç bir tehdit yöneltilerek Allah’ın kudreti, üstünlüğü, azap ve intikâmının dehşeti onlara gösterilmektedir. Tövbe, Allah’ın tevvâb sıfatını harekete geçirdiği gibi, inkâr da Allah’ın kudret ve intikâmını harekete geçirmektedir. Allah’ın kudret ve intikâmının dile getirilmesinin sebebi, insanları Allah’ın âyetlerini inkâr etmekten caydırmaya yöneliktir.

⁷⁴⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, II, 1023-1024.

⁷⁴⁹ Mâide, 4/95.

⁷⁵⁰ Mâide, 4/94.

⁷⁵¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XII, 91.

⁷⁵² Bkz.: Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, VIII, 190; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, V, 364.

3. 1. 1. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi

Azîz isminin, Kur'ân'ın muhtelif yerlerinde Hakîm, Rahîm, Kavî, Alîm, Gaffâr, Hamîd, Gafûr, Vehhâb, Cebbâr ve Muktedir isimleriyle birlikte geldiğini ifâde etmiştik. Biz bu başlık altında Azîz isminin, Kavî isminin dışında birlikte geldiği isimlerle ve geçtiği âyetlerin içerikleri ile olan münâsebetini inceleyeceğiz. Bu ismin Kavî ismiyle olan irtibatını ise ilgili yerde ele alacağız.⁷⁵³

1. Azîz ve Hakîm İsimleri: Bazı kaynaklarda esmâ-i hüsnâ, “celâl-cemâl” isimleri şeklinde bir tasnife tâbi tutulur. Allah'ın cemâl isimleri; O'nun nimet ve rızık vermesine, yaratmasına, af ve mağfiret etmesine delâlet ederken, celâl isimleri ise, O'nun azamet, izzet ve gazabına delâlet etmektedir.⁷⁵⁴ Bu tasnife göre Kur'ân'da, Allah'ın azamet ve kudretini ifâde eden ve bir celâl sıfatı olan “Azîz” ismi daha çok cemâl sıfatlarıyla beraber zikredilmektedir. Bu isim, 87 âyetin sadece sekizinde birer celâl sıfatı olan Kavî ve Cebbâr isimleriyle beraber zikrolunurken; geri kalan 74 âyette cemâl⁷⁵⁵ sıfatlarıyla geçmektedir. En çok da biri celâl, diğeri cemâl sıfatı olan Azîz ve Hakîm isimlerinin birlikte zikredildikleri görülmektedir. Kur'ân'ın muhtelif yerlerinde 46 kez Azîz-Hakîm isimleri birlikte gelmektedir.⁷⁵⁶ Bu iki isim 16 mekkî, 30 medenî âyette; bazen “العزیز الحكيم”⁷⁵⁷ şeklinde belirlilik takısıyla bazen de “عزیزاً حكيماً/عزیز حكيم”⁷⁵⁸ şeklinde belirsiz/nekra formunda kullanılmaktadır.

Biri celâl, diğeri ise cemâl sıfatı olması hasebiyle Azîz-Hakîm isimlerinin, genel manada birbirini dengelemek için birlikte zikredildiği görülmektedir. Azîz ismi “güç, kuvvet, hükümler, tasarrufta bulunma ve yücelik” gibi manaları kapsar. Bu da zihinlerde zulmetme ve baskı kurma tevehhümünü oluşturur.⁷⁵⁹ Nitekim dünya krallarından güçlü olanlar kendi muhâliflerini ezerler. Ancak Allah söz konusu olunca O'nun izzetinin büyüklüğü ve gücünün sınırsız olması, hikmetini engellemediği⁷⁶⁰ gibi Azîz-Hakîm isimlerinin birlikte zikredilmesi de bu tevehhümü tamamen giderir.

⁷⁵³ Kavî-Azîz isimleri için bkz.: s. 138.

⁷⁵⁴ Abdulkarîm b. İbrahim Cîlî, *el-İnsanu'l-Kâmil fî Marifeti'l-Evahir ve'l-Evail*, Mısır, ts., 53-54.

⁷⁵⁵ Hakîm ismiyle 46, Rahîm ismiyle 13, Alîm ismiyle 6, Hamîd ismiyle 3, Gaffâr ismiyle 3, Gafûr ismiyle 2 ve Vehhâb ismiyle de birer kez olmak üzere toplam 73 kez geçer.

⁷⁵⁶ Örnek için bkz.: Bakara, 2/129; Âl-i İmrân, 3/6, 126; Bakara, 2/220, 240, 260; Nisâ, 4/56, 158, 165.

⁷⁵⁷ Bkz.: Bakara, 2/129; Âl-i İmrân, 3/6, 126.

⁷⁵⁸ Bkz.: Bakara, 2/220, 240, 260; Nisâ, 4/56, 158, 165.

⁷⁵⁹ Âtıf, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 153.

⁷⁶⁰ Muhammed b. Sâlih İbn Usaymin, *el-Kavaidu'l-Muslâ fî Sıfâtillâh ve Esmâillâhi'l-Hüsnâ*, Kâhire, 1994, 10.

Hiz. İbrahim oğlu Hiz. İsmail ile birlikte Kâbe'yi inşâ ederken Allah'a yaptığı duâyı oluşturan üç âyetin⁷⁶¹ sonundaki cümlelerle, âyetlerin baş taraflarına bakıldığında tam bir münâsebet görülmektedir. Yeri gelmişken biz bu üç âyetten sadece konumuzla alâkalı olan âyeti incelemeye çalışacağız:

*Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin.*⁷⁶²

Bu âyetle Hiz. İbrahim'in, kendi nesilleri içinden onlara kitabı ve hikmeti öğretecek, onları tezkiye edecek bir peygamber göndermesi için Allah'a niyazda bulunduğu ifâde edildikten sonra الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ /Çünkü üstün gelen her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin buyrularak Allah'ın Azîz ve Hakîm isimleri zikredilmiştir. Bu iki ismin âyetin içeriğiyle sıkı bir münâsebeti söz konusudur. Nitekim Hiz. İbrahim'in talep ettiği vasıflara haiz bir peygamberin gönderilmesi ancak benzersiz, güçlü, hükümrân ve izzetli birinin gücüyle mümkündür. Risâlet görevinin, yaratılanların içinden en şerefli ve değerli birisine verilmesi de ancak hikmet ile mümkündür.⁷⁶³ Ayrıca peygamberlik, bir tayin etmedir ki ancak güç ve kuvvet sâhibi biri, bu atamayı yapabilir. Peygamberlere hikmet ancak hakîm olan tarafından öğretilir. Bu sebeple burada Azîz ve Hakîm isimlerinin zikredilmesi, âyetin muhtevâsına uygun olmuştur.⁷⁶⁴

Âyetin kendi içindeki münâsebetle, esmâ-i hüsnânın hayatî fonksiyonları vardır. Rivâyete göre الْحَكِيمُ الْغَزِيرُ الْكَفِيمُ 765 okuyan birisi "Azîz-Hakîm" yerine "Gafûr-Rahîm" okur. Hayatında hiç Kur'ân okumayan bir bedevî Arap bunu garip karşılar ve der ki; "Bu, Allah kelâmı değildir, zira hakîm olan kimse ayak sürçmeden (zelel) sonra gufrânı (bağışlanmayı) zikretmez. Çünkü bu durumda suça bir teşvik olur." Bunun üzerine kârî âyeti "Azîz-Hakîm" ile bitirince, bedevî Arap "şimdi oldu" der.⁷⁶⁶

Bu âyetin sonunda gelen Azîz ve Hakîm isimleri, âyetin baş tarafındaki ifâdelerle tam bir tenâsüp içindedir. Çünkü Allah'ın gönderdiği apaçık delillere uymayıp şeytana uyanların cezalandırılması için Allah'ın "Azîz" isminin, bu cezalandırmanın bir hikmete göre olması için de "Hakîm" isminin zikredilmesi, bu

⁷⁶¹ Bakara, 2/127, 128, 129.

⁷⁶² Bakara, 2/129. رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ.

⁷⁶³ Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhît, I, 564.

⁷⁶⁴ Zerkeşi, el-Burhân, I, 179. Ayrıca bkz.: Ebussuûd, İrşâdü'l-Akli's-Selîm, I, 162.

⁷⁶⁵ Bakara, 2/209. Size apaçık deliller geldikten sonra, eğer yine de yan çizerseniz, bilin ki Allah, gerçekten mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.

⁷⁶⁶ Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhît, II, 132.

münâsebeti göstermektedir.⁷⁶⁷ Ayrıca burada kudret ve galibiyet ifâde eden ve bu ikisi ile intikâm meydana gelen Azîz ismiyle Allah'ın nitelenmesinde, O'na muhâlefet edip hak yoldan ayrılan kimse için şiddetli bir tehdit vardır. Hikmetle tavsif edilmesinde ise fiillerinin tutarlılığına bir delâlet vardır. Burada adeta şu husus ifâde edilmiş olmaktadır: Allah'a muhâlefet eden için, O'nun verdiği cezalar bile yine hikmetin gereğidir.⁷⁶⁸

Bir önceki âyette Allah'ın, *Şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, size apaçık bir düşmandır.*⁷⁶⁹ demesi ve bu âyette de, *Size apaçık deliller geldikten sonra, eğer yine de yan çizerseniz* şeklinde bir uyarıda bulunması; âyetin Azîz ismiyle sonlanmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü emir ve nehiyden sonra yanlıştaki ısrar etmek, Allah'ın tehdidini gerektirir. Zira İslam'ın hak din olduğuna dâir deliller açıklandıktan sonra İslam şeriatının hükümlerine muhâlefet edilirse, bilinmeli ki Allah, her şeye galiptir. Hiçbir müdafaa Allah'ın, vereceği cezayı artık önleyemez. Hiçbir kimse de ona engel olamaz. Allah, bu sebepten dolayı yapacağı şeylerde hüküm ve hikmet sâhibidir.⁷⁷⁰ Ayrıca bu âyet bir tehdit içerdiği gibi bir vaadi de içermektedir. Çünkü "Hakîm" ismi, "Azîz" isminden hemen sonra getirilmiştir. Allah, hikmetinin gereği olarak iyilik yapanlara mükâfatını verir. Nasıl kötülük yapanlara ceza vermek hikmetinin gereği ise, iyilik yapanlara da mükâfat vermek hikmetinin gereğidir.⁷⁷¹

Elmalılı, bu âyetin sonunda gelen Azîz ve Hakîm isimlerinin âyetin muhtevâsıyla olan uyumunu şöyle açıklar: "Allah çok güçlü, hüküm ve hikmet sâhibidir. Yenilmeyen galip, güç ve kuvvet sâhibidir ki hükmüne karşı gelinmez. Bununla beraber hikmet sâhibidir ki her hükmü bilir, yaptığını hikmetle sağlam yapar. İnsanların barış içerisinde, İslam nizâmıyla yaşaması da hikmetlerindendir. Azîz olan Allah, bu nizâma karşı gelen ve şeytanlık yoluna sapıp tevhid hükmünü ve barış hükümlerini ihlal etmeye çalışan günahkârların hakkından gelerek onları cezalandırır. Eğer cezalarını ertelerse o da hikmetlerindendir."⁷⁷²

Esmâ-i hüsnâ bazen âyet ve pasajın içeriğine gerekçe teşkil etmek üzere gelir. Fetih sûresinde "Alîm-Hakîm" ifâdesinin yer aldığı dördüncü âyette mü'minlerden; "Azîz-Hakîm" ifâdesinin yer aldığı yedinci âyet öncesinde ise münâfık ve müşriklerden bahsedilmesi bu duruma güzel bir örnektir. Fetih 48/4. âyette; *Mü'minlerin imanlarını arttırmak için kalplerine sekinet, güven indiren O'dur.*

⁷⁶⁷ Mehmet Faik Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, Ankara, 2009, 107.

⁷⁶⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, II, 132.

⁷⁶⁹ Bakara, 2/208. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ

⁷⁷⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 603.

⁷⁷¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, V, 228.

⁷⁷² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 736.

*Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır.*⁷⁷³ denildikten sonra *Allah alîmdir, hakîmdir* ifâdesiyle âyet bitirilir. 6. âyetle münâfıklarla müşriklerden bahsedildikten sonra 7. âyetle⁷⁷⁴ *Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah, Azîzdir, Hakîmdir.* buyrulur. 4 ve 7. âyetlerde, mü'minlerle ilgili olarak Allah'ın "Alîm" ismi zikredilerek, *Allah, alîmdir, zira O, fethi, gelen yardımı ve vesveseden sonra mü'minlerin ne ile sekinet ve huzur bulduklarını bilir.* denilmektedir. Buna karşılık münâfık ve müşriklerle ilgili olarak Allah'ın "Alîm" ismi değil de "Azîz" ismi zikredilmektedir.⁷⁷⁵ Böylece "Alîm" ismi mü'minlere karşı bir müjde olurken "Azîz" ismi münâfıklarla müşrikler için bir tehdit ve uyarı olmaktadır.

Bazen âyetle anlatılan bir olayın tüm insanlığı ilgilendiren yönünün olduğu ifâde edilmek üzere âyetin sonu bir veya iki kapsayıcı Allah ismi ile bitirilmekte ve insanlar, düşünmeye ve ibret almaya sevk edilmektedir. Şu âyet buna örnektir:

*Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi Rahîmlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz. Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almaya daha çok hak sâhibidirler. Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları da vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır. Allah, mutlak güç sâhibidir, hüküm ve hikmet sâhibidir.*⁷⁷⁶

Bu âyetle Allah, karı-kocanın birbirine karşı sorumluluklarını zikrettikten sonra *وَاللَّيَالِ عَلَيْهِنَ دَرَجَةً*/Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır buyrulur. Bu, erkeğin ayrıca fazla sorumluluk sâhibi olduğunu gösterir. Ancak bazı erkekler "bir derece farkı"nı sorumluluk olarak değil de kadınlar üzerinde tahakküm, güç ve kuvvet olarak algırlar. Buna karşı âyet "Azîz" ismiyle biter. Âyetten; erkekler ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar Allah'ın onlardan daha güçlü olduğu, ilâhî hükümlere muhâlefet edenlerden intikâm almaya gücünün yettiğini, Azîz isminden sonra Hakîm isminin zikredilmesiyle de gücün hikmetle dengelendiğini;⁷⁷⁷ dolayısıyla erkeklerin hikmet gereği hareket etmelerinin gerektiği mesajı verilmektedir.

Bazen âyetin içeriğiyle, âyet sonunda zikredilen ismin irtibatı ilk bakışta fark edilmez. Ancak iyi tetkik edildiğinde gelen ismin âyet içeriğiyle ilgili sıkı münâsebeti olduğu görülür. Nitekim bu durum için tefsircilerin ortaya koydukları çaba da esmâ-i

⁷⁷³ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

⁷⁷⁴ وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا

⁷⁷⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVI, 151, 154.

⁷⁷⁶ Bakara, 2/228.

⁷⁷⁷ Bkz.: Bikâî, *Nazmu'd-Durer*, III, 302; Yahya Ahmed Vedat, *el-Esmâu'l-Hüsna ve Münâsebetuhâ li'l-Âyâtî'l-leti Hutimet bihâ fi Sûreti'l-Bakara ve Âl-i İmrân ve'n-Nisâ*, (Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mekke, 1993, 162.

hüsânın muhtevâdan ayrılmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Konumuzu fazla uzatmamak için sadece iki âyeti örnek vermekle yetineceğiz.⁷⁷⁸

Allah, kıyamet günü Hz. İsa'ya hitaben *Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara, Allah'ı bırakarak beni ve anamı iki ilâh edinin, dedin?*⁷⁷⁹ deyince, Hz. İsa, insanların kendisini tanrılaştırması konusunda bizzat kendisinin bir rolünün olmadığını, kendisinin de bir kul olduğunu uzunca ifâde ettikten⁷⁸⁰ sonra şöyle der: *Eğer onlara azap edersen, doğrusu onlar senin kullarıdır; onları bağışlarsan Azîz olan, Hakîm olan şüphesiz ancak sensin.*⁷⁸¹

Bazı kimseler, bu âyetin sonunun *Gafûr olan Rahîm olan şüphesiz sensin* şeklinde gelmesini bekleyebilir. Hatta kâriflerden birinin Azîz-Hakîm isimlerini değiştirerek *Gafûr olan Rahîm olan şüphesiz sensin* anlamına gelecek şekilde okuduğu ve bundan dolayı hapis ve dayak cezasına çarptırıldığı da anlatılmaktadır.⁷⁸²

Bu âyetin Gafûr ve Rahîm isimleriyle değil de Azîz ve Hakîm isimleri ile bitirilmesinin birkaç hikmeti şöyle sıralanabilir:

1. Âyetin Gafûr ve Rahîm isimleriyle değil de bu iki isimle bitirilmesi i'câzın bir gereğidir. Çünkü bu sözü Hz. İsa kıyamet günü söyleyecektir. Orada Hz. İsa bağışlanma değil de Allah'ın güç ve iktidarını vurgulamak isteyecektir. Ayrıca Allah'ın 'azîz' ve kulların kendisi üzerinde hak sâhibi olmalarından münezzeh olduğu halde affetmesi; 'Gafûr ve Rahîm' oluşundan kaynaklanan bağışından daha mükemmel ve büyüktür.⁷⁸³

2. Hz. İsa burada bağışlama dilememiştir. Bilakis olacak emri Allah'a tevdi etmiştir ki hesap günü bunu gerektirir. Çünkü âyet Gafûr-Rahîm isimleriyle bitseydi müşrik olarak ölen kimselere bağışlanma dilenmiş olunacaktı.⁷⁸⁴ Azabı hak edeni bağışlamak acziyetin ve zaafiyetin göstergesidir. İhmal etmek de hikmete aykırıdır. Dolayısıyla âyetin sonunda gelen Azîz ve Hakîm isimleri bu tevehhümü defeder.⁷⁸⁵

3. Hz. İsa'nın kıyamet gününde *Azîz ve Hakîm olan şüphesiz sensin* demesi, *Gafûr olan Rahîm olan şüphesiz sensin* demesinden daha güzeldir. Çünkü Hz. İsa, Gafûr-Rahîm isimlerini ansaydı, fırsatın kaçmış olduğu bir durumda mağfiret isteğinde bulunmuş olurdu. O zaman da Allah'ın merhametini celp etmek, müstahak

⁷⁷⁸ Diğer örnekler için bkz.: Tövbe, 9/73; Mümtetine, 60/5.

⁷⁷⁹ Mâide, 5/116. وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ ءَأَنْتَ قُلْتُ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ.

⁷⁸⁰ Bkz.: Mâide, 5/116-117.

⁷⁸¹ Mâide, 5/118. اِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ.

⁷⁸² Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VII, 71.

⁷⁸³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XII, 145-146.

⁷⁸⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 180.

⁷⁸⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VII, 71.

olmayan için merhamet istemek durumuna düşerdi ki, Hz. İsa'nın mertebesi, bunu yapmayacak bir yüceliktedir. Bilhassa konum, azamet ve celâl konumudur. İşte bunun içindir ki, orada izzet ve hikmeti anmak, rahmet ve mağfireti anmaktan daha uygundur.⁷⁸⁶

4. Bu âyette *وَإِنْ تَعْفُوهُمْ* / *Eğer onlara azap edersen...*, *أَنْ تُعَذِّبَهُمْ* / *Eğer onları bağışlarsan...* şeklinde iki şart cümlesi vardır. Bu âyetin sonu “Gafûr Rahîm” isimleriyle bitseydi, bu sadece ikinci şart cümlesinin cevabı olurdu. Birinci şart cümlesi ise cevapsız kalırdı. Ancak âyetin Azîz-Hakîm isimleriyle sonlanması, bu iki ismi âyetle bulunan iki şart cümlesinin cevap cümlesi yapmıştır.⁷⁸⁷

Âyet sonlarında gelen isimlerin muhtevâ ile ilgisinin kurulmasında zorluk çekilen bir diğer örnek de şu âyettir: *Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah, mutlak güç sâhibidir, hüküm ve hikmet sâhibidir.*⁷⁸⁸

Bu âyet ile ilgili de şöyle bir kıssa anlatılır: el-Asma'î (v. 216/831)⁷⁸⁹ bir gün bu âyeti okurken *Allah Azîz-Hakîmdir* ifâdesini yanlışlıkla *Allah Gafûr ve Rahîmdir* diye okur. Yanında bulunan bir bedevî “Bu kimin kelâmı?” diye sorar. O da “Allah'ın kelâmıdır” deyince, “Hayır bu O'nun kelâmı olamaz” der. el-Asma'î *Allah Azîz ve Hakîmdir* diye düzeltince bedevî “Şimdi doğru okudun” der. el-Asma'î, “Peki nereden bildin?” diye sorduğunda bedevî, “Güçlü ve izzetli olan hükmeder ve el keser. Başlayan ve merhametli olan ise bu cezayı emretmez.” der.⁷⁹⁰

Bu âyetin Azîz ve Hakîm isimleri ile bitirilmesinin hikmeti şöyle açıklanabilir:

1. El kesme emrinden sonra Azîz isminin zikredilmesi, âyet içeriğiyle uygunluk arz etmektedir. Çünkü bu cezanın uygulanması güç ve kuvvet ister. Diğer taraftan bu isim hırsızlık suçunu da engeller. Hakîm isminin zikredilmesi ise bu cezanın insanların maslahatı açısından hikmet taşıdığını ifâde eder. Nitekim Allah hadleri ve cezaları kamu maslahatına uygun bir hikmetle vazeder.⁷⁹¹

⁷⁸⁶ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn*, (Thk.: Muhammed Hamid el-Fekî), Beyrut, 1973, I, 36-37.

⁷⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 306.

⁷⁸⁸ Mâide, 5/38. *وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءَ بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ*

⁷⁸⁹ Ebû Safd Abdumelik b. Kureyb el-Asma'î el-Bâhilî (v. 216/831), Basra dil mektebinin önde gelen simalarından şiir ve ahbâr râvisi, dil ve edebiyat âlimidir. Geniş bilgi için bkz.: Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Endulusî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, (Thk.: Muhammed Ebû Fadl İbrahim), 2. baskı, Beyrut, ts., 167.

⁷⁹⁰ Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vahidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, (Thk.: Adil Ahmed Abdulmecid), Beyrut, 1. baskı, 1994, II, 185.

⁷⁹¹ Bkz.: Ebusuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, II, 52-53; Muhammed Mustafa Aydın, *el-Esmâu'l-Hüsnâ ve Münâsebetuhâ li'l-Âyâtî'l-leti Hutimet bihâ*, (Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mekke, 1989, 88-89.

2. Azîz isminin zikredilmesi, başkasının hukukuna gizlice el uzatıp çalmaya kalkışmanın aynı zamanda Allah'ın izzetine bir saldırı olduğunu ifâde eder. Allah'ın izzetine bu şekilde saldıranın cezalandırılması ise hikmet gereğidir.⁷⁹²

Bazen oluşabilecek yanlış düşünce ve fikirleri âyette gelen esmâ-i hüsnâ tashih eder:

*Şüphesiz bu (İsa hakkındaki) gerçek kıssadır. Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Şüphesiz Allah, mutlak güç sâhibidir, hüküm ve hikmet sâhibidir.*⁷⁹³

Hristiyanlar, Hz. İsa'nın gaybtan ve benzeri şeylerden haber verdiğini, böylece de bir ilâh olması gerektiğini söylemişlerdir. Âyetteki kasr edatı ve *وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ*/Şüphesiz Allah, mutlak güç sâhibidir, hüküm ve hikmet sâhibidir cümlesi onlara bir cevap niteliğinde olup, şunu vurgulamaktadır: Bu kadarcık ilim, ulûhiyyet konusunda yeterli değildir. Bilakis ilâh olanın hem güç, kuvvet sâhibi, hem de hakîm, yani bütün malûmatı ve bütün işlerin neticelerinin nereye varacağını bilen birisi olması gerekir.⁷⁹⁴ Böylece bu iki ismin bu bağlamda zikredilmesi bir insicâm ortaya koymaktadır.

Kur'an'ın Allah tarafından indirildiği ifâde edilirken, özellikle seçilen bazı isim ve sıfatların kullanılması, vahyin kaynağını göstermekle birlikte, söz konusu esmâ ve sıfatın Kur'an'da yansımalarının da olduğuna bir işaretir. Şu âyet buna örnektir: *Kitab'ın indirilmesi mutlak güç sâhibi, hüküm ve hikmet sâhibi Allah tarafından.*⁷⁹⁵

İbn Fûrek (v. 406/1015), bu âyetteki isimlerin Kur'an'ın tenziliyle/indirilmesiyle olan ilişkilerini şöyle açıklamıştır: “Kur'an'ın, Azîz ismiyle vahyedildiğinin belirtilmesi, onun bütün dış etkilerden, arızalardan, tahrip ve tahriflerden korunduğuna işaret eder. Hakîm ismiyle de, Allah tarafından indirilen Kur'an'ın hiçbir yönden kendisine bâtılın, yanlışın yaklaşamayacağı kadar hikmetli ve mükemmel bir kitap olduğuna delâlet eder.”⁷⁹⁶ Kuşeyrî (v. 465/1072)'nin bu âyette yer alan Azîz ismini göz önünde bulunduran açıklaması ise şöyledir: “Bu, Azîz olan bir Rab tarafından, azîz bir melek vasıtasıyla, azîz bir kula indirilen, azîz bir ümmetin azîz emirlerini ihtivâ eden, azîz bir kitaptır.”⁷⁹⁷

⁷⁹² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 1675.

⁷⁹³ Âl-i İmrân, 3/62. *إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ*

⁷⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VIII, 93.

⁷⁹⁵ Zümer, 39/1; Câsiye, 45/2; Ahkaf, 46/2. *تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ*

⁷⁹⁶ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Fûrek el-Ensârî, *Tefsîr İbn Fûrek*, (Thk.: Abdulkadir Bendevis), 1. baskı, Mekke, 2009, II, 305.

⁷⁹⁷ Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, (Thk.: İbrahim el-Bisyunî), Mısır, ts., III, 266.

İki âlimin açıklamalarından anlaşılıyor ki, Kur’ân’ı Kerîm’in Azîz ve Hakîm olan Allah tarafından indirildiğinin vurgulanması, Kur’ân’ın izzetli ve hikmetli bir kitap olduğunu gösterir. Nitekim yaklaşık on beş asırdan beri Kur’ân’ın muarızlarına karşı meydan okuması, onun ne kadar izzetli, karşı konulmaz azîz bir kitap olduğunu ve ortaya koyduğu evrensel mesajlarıyla da gerçekten pek hikmetli, hakîm bir kitap olduğunu göstermektedir.

Bütün bu açıklamalar ışığında denilebilir ki Azîz-Hakîm isimleri, genel manada birbirini dengelemek için Kur’ân’da birlikte zikredilmişlerdir. Azîz ismi “güç, kuvvet, hükümler olma, tasarruf etme ve yücelik” gibi manaları kapsar. Bu da zihinlerde zulmetme ve baskı kurma tevehhümünü oluşturur. Azîz isminden sonra Hakîm isminin gelmesi bu tevehhümü tamamen giderir.

2. Azîz ve Rahîm İsimleri: Kur’ân’da, Azîz isminin çokça birlikte geldiği diğer bir isim de Rahîm ismidir. Bu iki isim, dokuzu Şuârâ sûresinde olmak üzere, toplam on üç yerde⁷⁹⁸ birlikte zikredilirler. Birlikte geldikleri tüm âyetler, mekkî olup hepsinde de “العزيز الرحيم” şeklinde belirlilik takısıyla gelmektedir.

Azîz-Rahîm isimlerinin birbirleriyle ve geldikleri âyetlerin içerikleriyle sıkı münâsebetleri söz konusudur. Şuârâ sûresinde sırasıyla Mûsa, İbrahîm, Nûh, Hûd, Sâlih, Lût ve Şuayb gibi yedi tane peygamberin inkârcılara karşı mücadelelerinden bahseden âyetlerden sonra Allah’ın, peygamberlere karşı gelen kâfirlerden Azîz isminin gereği olarak intikâm aldığını, Rahîm isminin gereği olarak da mü’minleri kurtardığını ifâde eden,⁷⁹⁹ *وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ*⁸⁰⁰ *Şüphesiz senin Rabbin Azîz ve Rahîmdir*⁸⁰⁰ cümlesi, mükerrer bir ta’lîl cümlesi olarak gelmektedir. Bu cümlenin zikredilmesinin bazı hikmetlerini müfessirler şöyle açıklamışlardır:

1. Azîz-Rahîm isminin bir arada geldiği Şuârâ sûresindeki âyetler, insanların haktan sapmasına atıf yapan âyetlerdir. Bu bağlamda bu iki isim şu vurguyu taşır: Azîz olan Allah, bu sıfatına binaen sapanlardan intikâm alacak, Rahîm ismine nisbetle de tövbe eden inananlara merhamet edecektir.⁸⁰¹

2. Azîz isminden sonra Rahîm isminin gelmesi, güçlü olanın merhametli olamayacağı vehmini giderir. Allah dışındaki varlıkların birçoğu ya merhametten yoksun bir güce ya da acze dayalı bir merhamete sâhiptir. Allah ise hem güçlü hem de

⁷⁹⁸ Bkz.: Şuârâ, 26/9, 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191, 217; Rûm, 30/5; Secde, 32/6; Yâsîn, 36/5; Duhân, 44/42.

⁷⁹⁹ Mahallî ve bşk., *Tefsîru’l-Celaleyn*, 480.

⁸⁰⁰ Şuârâ, 26/9, 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191, 217.

⁸⁰¹ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XIX, 63.

merhametlidir.⁸⁰² Ayrıca Azîz isminin Rahîm isminden önce gelmesi; Allah'ın merhametinin kaynağının Azîz sıfatından alındığını gösterir. Bu isim öne alınmasaydı merhametinin, acziyetin bir sonucu olduğu vehmi oluşabilirdi.⁸⁰³

3. Görüldüğü üzere Allah'ın, peygamberleri, onlara tâbi olanları ve düşmanları ile ilgili verdiği hüküm, O'nun izzet ve rahmetinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Allah, izzeti sebebiyle düşmanlarından intikâm almakta ve rahmeti sebebiyle de peygamberlerini ve onlara tâbi olan kimseleri kurtarmaktadır.⁸⁰⁴ Hatta Azîz ismi, Allah'ın gücü ve kudretini ortaya koyması sebebiyle kavminin zulüm ve baskılarına maruz kalan Peygamberimiz için bir teselli kaynağı olmuştur.⁸⁰⁵

4. Allah, göndermiş olduğu dine iman etmeyenlerden ve yeryüzünde ilâhlık iddia edenlerden intikâm alır. İntikâmı gecikiyorsa Rahîm olduğu içindir ve iman edenleri de rahmetiyle sevindirecektir.⁸⁰⁶

5. Hz. Peygamber'in peygamberlik görevini ifâ etmesini konu alan âyetlerden⁸⁰⁷ sonra gelen âyette Azîz-Rahîm isimlerinin şu şekilde zikredildiği görülmektedir: *وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ/Azîz ve Rahîm olan Allah'a güvenip dayan.*⁸⁰⁸ Bu isimlerin burada Hz. Peygamber'e teselli vermek ve onu cesaretlendirmek için zikredildiği ifâde edilmiştir. Buna göre, bu âyetteki Azîz ismi, Allah'ın, din düşmanlarını kahretmesine, Rahîm ismi, dostlarına yardım edip onları yalnız bırakmayacağına işaret etmektedir.⁸⁰⁹

Kısacası Şuârâ sûresinde sekiz defa tekrar edilen *Şüphesiz senin Rabbin, elbette mutlak güç sâhibidir, çok merhametlidir.* âyetinin geldiği her yerde Azîz ismiyle Allah'ın düşmanlarından intikâm alarak helâk etmesi ve inananları da Rahîm ismiyle helâkten kurtarması vurgulanmıştır. Böylece Allah'ın hem rubûbiyyet, hem izzet, hem de rahmet vasfına vurgu yapılmıştır.

İranlılar tarafından mağlûp edilen Rumların birkaç yıl içinde galip geleceklerini bildiren âyetlerin⁸¹⁰ Azîz ve Rahîm isimleriyle sonlanması da calib-i

⁸⁰² Takiyuddin İbn Teymiyye, *Kitabu'n-Nubuvve*, (Thk.: Abdulaziz b. Salih et-Tuyân), Riyâd, 2000, 352.

⁸⁰³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIV, 120.

⁸⁰⁴ İbn Kayyim, *el-Esmâu'l-Hüsna*, 408.

⁸⁰⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XIX, 136.

⁸⁰⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3620.

⁸⁰⁷ Şuârâ, 26/214-216.

⁸⁰⁸ Şuârâ, 26/217.

⁸⁰⁹ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 149; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XVI, 84.

⁸¹⁰ Rûm, 30/2-5. *Rûmlar, yakın bir yerde yenilgiye uğratıldılar. Onlar yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Önce de, sonra da emir Allah'ındır. O gün Allah'ın (Rûmlara) zafer vermesiyle mü'minler sevinecektir. Allah, dilediğine yardım eder. O, mutlak güç sahibidir, çok merhametlidir.*

dikkattir. Bu bağlamda bu iki isim şu vurguyu taşır: Allah azîzdir, çünkü emrinde ve işinde O’nu mağlûp edecek hiç kimse yoktur. Rumlara karşı savaşan İranlıları mağlûp ederek intikâm aldığı gibi, tüm düşmanlarından da intikâm alabilecektir. Yarattıklarına karşı merhametlidir. Kuvvetli ve güçlü olanların, zayıflara sürekli baskı oluşturmalarına fırsat vermediği gibi, zayıflara da merhamet eder.⁸¹¹ Ayrıca bu bağlamda Azîz isminden sonra Rahîm isminin gelmesi; Allah’ın izzet ve gücünün rahmet sıfatından bağımsız olmadığını gösterir. Nitekim rahmeti olmasaydı galip olanlar mağlûp, mağlûp olanlar da galip olamazlardı.⁸¹²

Yâsîn sûresinin beşinci âyetinde⁸¹³ “tenzîl” kelimesinin Azîz-Rahîm ismine izafe edilmesinin ayrı bir hikmeti söz konusudur. “Tenzîl” kelimesinin, Azîz-Rahîm ismine izafe edilmesiyle; indirilen Kur’ân’dan yüz çevirenlerin korkutulmasının, ona uyanların ise teşvik edilmesinin hedeflendiği söylenebilir.⁸¹⁴ Öte yandan kitabın indirilmesi Allah’ın güç ve kuvvetiyle olduğundan, yine O’nun bu sıfatı Kur’ân’a ve hakka tâbi olmayı gerektirmektedir. Kur’ân’ın indirilmesinin rahmet olması ve muhtevâsı itibarıyla da rahmet taşıması, Rahîm isminin bu âyette zikredilmesini ayrıca önemli kılmaktadır.⁸¹⁵

Allah’ın biri cemâl, diğeri celâl sıfatı olan Azîz ve Rahîm isimleri, örneklerde görüldüğü gibi birçok âyette birlikte zikredilirler. Azîz ismi Allah’ın, dilediği her şeyi yapmaya gücü yeten, cezalandırmasına kimsenin engel olamadığı, yenilmeyen, kudret sâhibi ve yüce varlık olduğuna, Rahîm ismi de rahmetine delâlet etmektedir. Azîz’in, Rahîm’den önce zikredilmesiyle, Allah’ın her şeye gücü yettiğine ve bu yüzden, kullarına olan rahmetinin, âcizliğinden kaynaklanmadığına vurgu yapılmaktadır. Çünkü rahmet, kudretten kaynaklandığı takdirde bir önem taşır. Ayrıca *Çünkü Rabbin, Azîz ve Rahîmdir*, mükerrer cümlesindeki Azîz ve Rahîm isimleri, inananlara bir müjde olurken, inkârcılar hakkında da bir öğüt ve uyarı niteliğini taşımaktadır.

3. Azîz ve Alîm İsimler: Kur’ân’da Azîz ismi, Alîm ismi ile birlikte altı yerde geçmektedir.⁸¹⁶ Azîz ismi hepsinde de Alîm isminden önce kullanılır ve bunların hepsi de mekkî sûrelerde, belirlilik takısıyla gelir. Bu iki ismin birlikte geçtikleri âyetlerde genelde Allah’ın yaratma fiillerinden bahsedilmektedir.⁸¹⁷

⁸¹¹ Abdulvedud Makbul Hanîf, *el-Esmâu’l-Hüsnâ ve Münâsebetühâ li’l-Âyati’l-leti fî Sûreti’n-Nûr ilâ Âhiri’l-Kur’ân*, (Câmiatu Ümmi’l-Kurâ, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mekke, 1990, 150.

⁸¹² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXI, 48.

⁸¹³ تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ

⁸¹⁴ Neclâ binti Abdullatif el-Kürdî, *Mutâbekatu Esmâillâhi’l-Hüsnâ Mukteda’l-Makâm fî’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Cidde, 2002, 132-133.

⁸¹⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXII, 347.

⁸¹⁶ Yâsîn, 36/38, Neml, 27/78, En’âm, 6/96, Mü’min, 40/2, Fussilet, 41/12, Zuhuruf, 43/9.

⁸¹⁷ Bkz.: En’âm, 6/96; Neml, 27/9; Yâsîn, 36/38; Mü’min, 40/2; Fussilet, 41/12; Zuhuruf, 43/9.

Âyet sonlarında gelen esmâ-i hüsnânın bağlı bulunduğu âyet veya âyetlerle olan sıkı münâsebetine Neml 27/76 ve 78. âyetlerini örnek olarak vermek mümkündür: Neml 27/76. âyette *Şüphesiz bu Kur'an, İsrailoğullarına üzerinde ayrılığa düştükleri şeylerin çoğunu açıklıyor*⁸¹⁸ denildikten sonra 78. âyette *Şüphesiz senin Rabbin, onların arasında hükmünü verecektir. O, mutlak güç sâhibidir, hakkıyla bilendir*⁸¹⁹ denilmek suretiyle Allah'ın İsrailoğullarının ihtilâfa düştükleri hususta hüküm vereceği ifâde edilmektedir. Burada âyetin Azîz-Alîm isimleriyle bitirilmesi çok uygun düşmüştür. Çünkü hükmeden güçlü ve kuvvetli olmalıdır. Aynı şekilde hükmeden hükmedeceği şeyi bilmek zorundadır. İşte bu iki ismin zikredilmesiyle hükmeden Allah'ın zâlimlere karşı güçlü ve kuvvetli olduğu, kimin cezayı hak edip etmediğini de en iyi bilen olduğu hususu vurgulanmıştır.⁸²⁰

*Andolsun, onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, mutlaka, "Onları mutlak güç sâhibi, hakkıyla bilen (Allah) yarattı" diyeceklerdir.*⁸²¹ Bu âyette 'Allah' lafzı yerine özellikle Azîz ve Alîm isimlerinin tercih edilmesi, âyetin muhatabları olan müşriklerin taptıkları putlarının, âciz ve hiçbir şey bilmeyen özelliklerine karşı, güç ve ilmin Allah'ta olduğu hususunu vurgulamak içindir. Ayrıca Azîz ismiyle, insanlara zor anlarda Allah'ın izzet ve gücüne sığınma ümidi verilmektedir. Alîm ismiyle de her türlü gizli şeyi bilen Allah'a insanların ihlâsla bağlanması sağlanmaktadır.⁸²²

Râzî tefsirinde *Kitabın indirilmesi, Azîz, Alîm olan Allah tarafından*⁸²³ âyetinin geniş bir tefsirini yaptıktan sonra Azîz ve Alîm isimlerinin bu âyetin sonunda zikredilmesinin hikmetini şöyle açıklar:

1. Allah, bu kudreti ve ilmi sayesinde Kur'an'ı, her türlü maslahatı (uygun şeyi) içine alan, mu'cize vasfını taşıyan bir biçimde indirmiştir. Eğer O, Azîz ve Alîm olmasaydı, Kur'an bu vasıfları taşıyamazdı.

2. Allah, Kur'an'ı muhafaza etmeyi, hükümlerini yaşatmayı ve bu hükümleri kıyamete kadar dimdik ayakta tutmayı garanti etmiştir. Bu ise, ancak O'nun yenilmez bir Azîz, kendisine hiçbir şey gizli kalmayan bir Alîm olmasıyla mümkündür.⁸²⁴

Nesefî (v. 710/1310) ise, bu iki ismin "tenzîl" ile olan bağlantısını şöyle açıklamaktadır: "Allah, Azîz olduğu için hiç kimsenin Kur'an'a iftira ederek, onun

⁸¹⁸ إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَفْصُلُ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَكْثَرَ الَّذِي هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ

⁸¹⁹ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ بِحُكْمِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ

⁸²⁰ Âtîf, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 176.

⁸²¹ Zuhurf, 43/9. وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ

⁸²² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXV, 168.

⁸²³ Mü'min, 40/2. تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

⁸²⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVII, 27.

hakkında bir söz uydurmasına asla müsaade etmez. Alîm olduğu için de Kur'ân'ı tasdik edenlerin ve yalanlayanların kimler olduğunu çok iyi bilir. Böylelikle âyette bu iki ismin zikredilmesi, mü'minler için bir müjde olurken, müşriklere de önemli bir uyarı, bir tehdit olmaktadır.”⁸²⁵

Azîz ismi Alîm ismi ile birlikte genellikle Allah'ın mutlak kudret ve üstünlüğünü belirten muhtevâlar ile varlıklar için Allah tarafından konulmuş yasalar bağlamında gelir: Örneğin; *O'dur tan yerini ağartan ve geceyi dinlenme vakti, güneşi ve ayı zamanı tayin ölçüsü kılan. Bunlar Azîz ve Alîm tarafından tayin ve tesbit edilmiştir.*⁸²⁶

Allah, tan yerini ağarttığını, geceyi sükûnet vakti kıldığını, güneş ile ayı belli bir yörünge etrafında döndürdüğünü, onlarla zamanı belirlediğini buyurduktan sonra, *ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ / İşte bu, Azîz ve Alîm Allah'ın takdiridir* cümlesini zikretmektedir.⁸²⁷ Bu ifadesiyle Allah; sağlam takdirinin, izzetinden ve ilminden kaynaklandığını ve bu kanununun, diğer tesadüfen yapılan işler gibi bir iş ve olay olmadığını haber vermektedir.⁸²⁸ Kâinat için konulmuş yasaları ancak güçlü ve kuvvetli biri yapar ki o da Azîz olan Allah'tır. Yine bu hâdiselere bağlı olarak kâinatın düzeni, cereyan eden kanun ve yasaları da Alîm olan Allah'ın bilgisi ve tasarrufundadır. Böylece Allah gece, gündüz, güneş ve ay gibi kâinat için konulmuş yasaların yaratılmasından söz ettikten sonra Azîz ve Alîm olduğunu zikrederek yapılan bu işlerin ancak çok güçlü ve çok bilgili olan biri tarafından yapıldığını vurgulamaktadır.

Görüldüğü gibi bu âyetlerde, bir yandan Allah'ın Azîz olduğu; isyan ve inkâr edenleri cezalandırmaya, iman ve itaât edenlere ise mükâfat vermeye, onların tövbelerini kabul edip onları bağışlamaya kâdir olduğuna ve hiçbir şeyin buna engel olamayacağına işaret edilmiştir. Diğer taraftan da Allah'ın Alîm olduğu; suçlu olanlarla itaât edenleri çok iyi bildiği, hiçbir itaâtkâr insanın unutulup hakkının kaybolamayacağı gibi, hiçbir suçlunun da kayıplara karışamayacağı, ondan gizlenip kurtulamayacağı gerçeğine vurgu yapılmıştır. Allah'ın Azîz ve Alîm isimleri, kâinatın plan ve programı, takdir ve yaratma işi ile ilgili en çok tecellileri görülen isimler olduğu gibi, teşrî kaynağı olan Kur'ân vahyinde de en çok bunların tezâhürleri söz konusudur. Yukarıda meâllerini verdiğimiz âyetlerden de anlaşıldığı gibi, Alîm'in ilmi ve Azîz'in kudreti ile yaratıklar arasındaki bağlantı, kâinatın baştanbaşa sonsuz ilim, kudret ve hikmetin tezâhürü olduğunu gösterir. Aynı şekilde, bu vasıfların Kur'ân'la

⁸²⁵ Neseffî, *Medârik*, III, 197.

⁸²⁶ En'âm, 6/96. (فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ)

⁸²⁷ Benzer âyetler için bkz.: Yâsîn, 36/38; Fussilet, 41/12; Zuhruf, 43/9.

⁸²⁸ İbn Kayyım, *el-Esmâu'l-Hüsna*, 408.

irtibatlı olarak zikredilmesi, Kur'ân'ın baştan sona kadar Allah'ın sonsuz ilmini, kudretini/izzetini ve hikmetini yansıttığını göstermektedir.

4. Azîz ve Hamîd İsimleri: Kur'ân'da Azîz ismi, Hamîd ismi ile birlikte üç yerde geçer.⁸²⁹ Kullanıldığı üç yerde de marife formunda gelir. Üçü de mekkî sûrelerde yer alır.

Bu iki isim genelde Kur'ân'ın indirilmesinden bahseden âyetlerde zikredilmiştir. İbrahîm ve Sebe' sûresinde *إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ* şeklinde "sırât" lafzına muzaf olarak lafza-i celâl yerine geçmiştir. Burûc sûresinde ise *بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ* şeklinde lafzâ-i celâle sıfat olarak getirilmiştir.

*Elif Lâm Râ. Bu bir kitaptır ki, Rabbinin izniyle insanları karanlıklardan nura, O güçlü ve övgüye layık olanın yoluna çıkarman için sana indirdik.*⁸³⁰

Bu âyetin Allah'ın yüce sıfatlarından olan Azîz ve Hamîd isimleriyle sonlandırılması, âyetin muhtevâsıyla mütenâsip olmuştur.⁸³¹ Çünkü kitabın indirilmesi, ancak pek güçlü ve izzetli olan birinin takdiriyle gerçekleşebilir. Öte yandan kitabın indirilmesi, hamdi gerektiren büyük bir nimettir. Çünkü o kitap, Allah'a hamdetmeyi de vazeder.⁸³² Azîz ve Hamîd isimleri tehdit ve teşvik ifâde ederler. Çünkü Allah Azîz olunca, âyetlerini ve kendisini yalanlayan ve inkâr edenlerden intikâm alır. Hamîd olunca da, âyetlerini ve kendisini tasdik eden ve sâlih amel işleyenlere teşekkür eder; yani karşılığını verir.⁸³³ Ayrıca bu iki ismin *صِرَاط*/yol lafzına izafe edilmesi, bu yolun emniyetine ve sonunun övgüye layık olduğuna işaret ederek bu yola girmeyi teşvik etmektedir.⁸³⁴

*Onlar mü'minlere ancak; göklerin ve yerin hükümlanlığı kendisine ait olan mutlak güç sâhibi ve övülmeye layık Allah'a iman ettikleri için işkence yapıyorlardı. Allah, her şeye şâhittir.*⁸³⁵

Burûc sûresinin bu ve önceki âyetleri, Ashab-ı Uhdudun kıssasını anlatır. Ateş hendeklerine atılan mü'minlere yapılan işkencelerden bahseder. Böyle bir durum, inanılan ilâhın âciz ve güçsüz olduğu, zulme uğrayan kullarını tek ve yalnız bıraktığı vehmini oluşturur. Ancak Allah'ın, kendisinin Azîz olduğunu bildirmek suretiyle, dileyip istemesi hâlinde, o zorba kralların mü'minlere azap edişlerine mâni

⁸²⁹ Bkz.: İbrahîm, 14/1; Sebe', 34/6; Burûc, 85/8.

⁸³⁰ İbrahîm, 14/1. *إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ* *النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ*

⁸³¹ Benzer âyet için bkz.: Sebe', 34/6.

⁸³² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, XIII, 181.

⁸³³ Râzî, *Mefâtihu 'l-Gayb*, XXV, 244.

⁸³⁴ Ebussuûd, *İrşâdu 'l-Akli's-Selîm*, III, 237.

⁸³⁵ Burûc, 85/8-9. *وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ*

olabileceğine, ateşlerini söndürüp onları oracıkta öldürebileceğine işaret etmektedir. Hamîd isminin zikredilmesiyle de Allah'ın katında nazar-ı dikkate alınan şeyin, işlerin (kendileri değil) neticeleri olduğu, dolayısıyla Allah, mühlet verse bile asla ihmal etmeyeceği, mü'minlere hak ettikleri mükâfatı, kâfirlere de hak ettikleri cezayı vereceği ifâde edilmektedir.⁸³⁶

Özet olarak denilebilir ki Kur'ân'da Azîz ve Hamîd isimlerinin birlikte gelmesi önem arz etmektedir. Zira Azîz, mutlak kudret ve galebeyi ifâde eder. Böyle olanın, zorunlu olarak sevilen, sayılan, övülen, kısaca hamîd olması gerekmez. Ancak Hamîd ismi, en büyük hamdın, en üstün ve izzetli olanın hakkı olduğunu ifâde eder. Böylece bu iki ismin birlikteliği, Allah'ın Hamîd bir Azîz olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

5. Azîz ve Gaffâr-Gaffâr İsimleri: Kur'ân'da Azîz ismi, üç yerde⁸³⁷ Gaffâr, iki yerde⁸³⁸ de Gaffâr ismiyle birlikte Allah'ı nitelemektedir.

Öncelikle Azîz ve Gaffâr isimlerinin birbirleriyle ve birlikte geldikleri âyetlerin içerikleriyle olan münâsebetlerini inceleyemeye çalışalım:

*Siz beni hem Allah'ı inkâr etmeye, hem de hakkında hiçbir bilgim olmayan şeyleri O'na ortak koşmaya çağırırken, bense sizleri Azîz ve Gaffâr olan Allah'a çağırıyorum.*⁸³⁹

Bu âyet, Firavun hanedanından mü'min olup da imanını gizlemiş olan kişi ile inanmayan kavmi arasındaki diyalogu ele alır. 'Allah' lafzı yerine bu iki ismin kullanılması, Allah'ın hem ulûhiyeti, hem de itaâti hak ettiğini gösterir. Azîz ismi, inanmayanların taptıkları âciz ve zavallı olan putlarının aksine Allah'ın, güçlü ve kuvvetli olduğunu ifâde eder. Gaffâr ismi ise şirk bataklığına batmış bu insanlara bir çıkış kapısı aralayarak, Allah'a iman etmeye teşvik eder.⁸⁴⁰ Ayrıca bu ve buna benzer âyetlerde gelen Azîz ismi Allah'ın intikâm alma yönünü ortaya koyar ki bu da inanmayanlara ve âsi olanlara yönelik bir tehdit oluşturur. Gaffâr ismi ise Allah'ın bağışlama ve affetmesini ifâde eder ki bu da inananlara ve tövbe edenlere yöneliktir.⁸⁴¹ Başka bir ifâdeyle, Allah'ın, kendi kudretinin büyük olduğunu haber vermesi, O'ndan korkmayı ve çekinmeyi; kendisinin çok affedici olduğunu haber vermesi de, rahmetinin çokluğunu; rahmetinin çokluğu da, ümidi ve O'na karşı şevk duymayı

⁸³⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXXI, 121.

⁸³⁷ Sâd, 38/66; Zümer, 39/5; Mü'min, 40/42.

⁸³⁸ Fâtır, 35/28; Mülk, 67/2.

⁸³⁹ Mü'min, 40/42. نَدْعُونِي لِأَكْفُرَ بِاللَّهِ وَأَشْرِكُ بِهِ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَأَنَا أَدْعُوكُمْ إِلَى الْغَيْرِ الْعَفَّارِ

⁸⁴⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXIV, 154.

⁸⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 377.

gerektirir.⁸⁴²

Sâd 38/65-66 ile Zümer 39/4 ve 5. âyetlerinin sonunda zikredilen (الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ) ile (الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ) ikili isimlerin hem âyet içerikleriyle, hem de birbirleriyle olan münâsebetlerini Vâhid-Kahhâr isimlerini işlerken detaylı olarak incelemeye çalıştık.⁸⁴³ Ancak özet olarak denilebilir ki, (Ey Muhammed!) De ki: “Ben ancak bir uyarıcıyım. Her şey üzerinde mutlak otorite sâhibi olan bir Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur.”⁸⁴⁴ meâlindeki âyette görüldüğü gibi Allah kendisini Kahhâr olarak isimlendirir. Allah’ın Kahhâr olması, kendisinden korkulması ve sakınılmasını gerektirir. Onun için Allah, bunun peşinden bir ümit ve teşvik ifâde eden âyeti getirerek, *Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan şeylerin Rabbi’dir, Azîz’dir, Gaffâr’dır*⁸⁴⁵ buyurmuştur. Allah’ın, “Rab” oluşu, terbiye edişini, ihsân, kerem ve cömertliğini; “Gaffâr” oluşu da, teşvik ve ümidi ihsas ettirmektedir. Öyleyse bu iki âyet birlikte değerlendirildiğinde denilebilir ki Allah, ibadet edilmesi gerekli olan bir varlıktır. Çünkü O, azabından korkulan, fazlı ve mükâfatı ümit edilen bir zâttır.⁸⁴⁶

*O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sâhibidir, çok bağışlayandır.*⁸⁴⁷

Ölümü ve hayatı ancak Azîz olan Allah yaratır. Azîz isminin öne alındığı gibi, ölüm ifâdesinin de öne alınması tam bir münâsebet ifâde eder ki ancak güçlü ve hükümlan olan biri, ölüm hâdisesini gerçekleştirebilir. *Hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için* ifâdesi ise Gafûr ismiyle tam bir münâsebet içindedir. Çünkü imtihan sürecinde zaman zaman hatalar ve ayak sürçmeleri olacaktır ki o zaman Allah kuluna Gafûr ismiyle tecelli etsin.⁸⁴⁸

*Şüphe yok ki, kulları içinde Allah’tan en çok haşyet duyanlar âlimlerdir. Yine şüphe yok ki Allah Azîz’dir, Gafûr’dur.*⁸⁴⁹

Bu âyette zikredilen bu iki isim, devamlı olarak âlimleri korku ve ümit arasında bir dengede tutmuştur. Çünkü Azîz ismi korkuyu, Gafûr ismi de ümidi gerektirir.⁸⁵⁰ Eğer âyette sadece Gafûr ismi zikredilseydi, Allah’ı bilmek belki nazlanmaya, mağrur olmaya, hiç korkusuz ümit bağlamaya sebep olabilirdi. Ancak Gafûr isminin öncesine Azîz isminin getirilmesi, Allah’ın yalnız bağışlayan, merhamet eden değil, azîz, çok

⁸⁴² Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XIX, 138.

⁸⁴³ Bkz.: s. 39.

⁸⁴⁴ Sâd, 38/65. قُلْ إِنَّمَا أَنَا مُنذِرٌ وَمَا مِن إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ

⁸⁴⁵ Sâd, 38/66. رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ

⁸⁴⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXVI, 224-225.

⁸⁴⁷ Mülk, 67/2. الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ

⁸⁴⁸ Âtîf, *el-İ‘câzu’l-Beyânî*, 184.

⁸⁴⁹ Fâtîr, 35/28. إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ

⁸⁵⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXVI, 21.

kuvvetli, çok azametli, galip ve kahredici bir bağışlayıcı olduğunu göstermektedir. Bir kul, Allah'ı bu yönüyle ne kadar iyi bilirse, O'na o kadar çok saygılı olur ve ümidi de o oranda artar.⁸⁵¹

Azîz isminin Gaffâr ve Gafûr isimleriyle birlikte gelmesi genel manada şu vurguyu taşır: Azîz ismi güç, kuvvet ve hükümrân olma anlamına gelir ki bu da Allah'ın otoriter ve acımasız olduğu vehmini oluşturabilir. Bu isimden sonra gelen Gaffâr veya Gafûr ismi böyle bir vehmi hem giderir, hem de güçlü ve hükümrân olan Allah'ın kullarını bağışlayan ve affeden bir ilâh olduğunu da vurgular.⁸⁵² Ayrıca güç, kuvvet ve cezalandırma anlamına gelen Azîz isminin, zâlim ve inkârcılara; bağışlama ve merhamet etme anlamına gelen Gaffâr ve Gafûr isimlerinin ise Müslümanlara yönelik olduklarını söyleyebiliriz. Öte taraftan biri celâl, diğer ikisinin de cemâl sıfatları olması hasebiyle; Azîz, Gaffâr ve Gafûr isimleri, genel manada birbirini dengelemek için birlikte zikredilirler. Azîz sıfatına sâhip biri, hiç kimsenin işlediği hiçbir günahı zarar görmez. Bu durum kullarının günah ve hatalarıyla hiç ilgilenmediği düşüncesini oluşturabilir. İşte Azîz ile birlikte gelen Gaffâr ismi, bu düşünceyi bertaraf ettiği gibi, Allah'ın merhameti gereği kullarının her çeşit hatasını tekrar tekrar bağışladığını da ifâde eder.

6. Azîz ve Vehhâb İsimleri: Kur'ân'da Azîz ismi sadece şu mekkî âyette Vehhâb ismiyle birlikte kullanılır:

*Yoksa mutlak güç sâhibi ve çok bağışlayan Rabbinin rahmet hazineleri onların yanında mıdır?*⁸⁵³

Bu âyeti siyâk ve sibâkıyla beraber değerlendirdiğimizde, bu iki ismin birlikte kullanılmasının inceliğini anlayabiliriz. Önceki âyetlerde⁸⁵⁴ müşriklerin, peygamberlik görevini ve Kur'ân'ın Peygamberimize indirilmesini yadırgadıkları ifâde edilmektedir. Çünkü müşriklerin ileri gelenleri kendilerinin mal ve makam bakımından daha üstün olduklarını ileri sürerek, peygamberliğin kendilerine verilme beklentisi içinde olmuşlardı. İşte Allah, bu âyetin sonunda Azîz-Vehhâb isimlerini zikrederek müşriklere, peygamberliğin rahmet hazinesinden bir vergi (hibe) olduğunu, onu dilediğine bahşedeceğini bildirmiştir.⁸⁵⁵ Böylece bir taraftan Allah, müşrikleri

⁸⁵¹ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI, 3991.

⁸⁵² Âtîf, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 182.

⁸⁵³ Sâd, 38/9. *أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَحْمَةِ رَبِّكَ الْعَزِيزِ الْوَهَّابِ*

⁸⁵⁴ Sâd, 38/4-8. *Kâfirler, kendilerine içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaşırlar ve şöyle dediler: "Bu, yalancı bir sihirbazdır." İçlerinden ileri gelenler, "Gidin, ilâhlarınıza tapmaya devam edin. İşte bu istenen şeydir. Biz bunu son dinde (en son dinî inanışlarda) duymadık. Bu ancak bir uydurmadır. O zikir (Kur'ân) içimizden ona mı indirildi?" diyerek kalkıp gittiler. Hayır, onlar benim Zikrimden (Kur'ân'dan) şüphe içindedirler. Hayır, henüz azabımı tatmadılar.*

⁸⁵⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVI, 180.

Azîz ismiyle tehdit ederken, bir taraftan da Vehhâb ismiyle peygamberliğin normal bir bağış değil de küllî, önemli ve rabbanî bir bağış olduğunu belirtmiştir.⁸⁵⁶ Ayrıca Azîz ismi, müşriklerin Allah'ın peygamberlik görevini istediğine verme tasarrufuna müdahil olamayacaklarını ifade eder. Vehhâb ismi de müşriklerin peygamber tayin etme arzu ve isteklerinin gerçekleşemeyeceğini vurgular.⁸⁵⁷ Çünkü peygamberlik görevi, talep edenlere talepleri doğrultusunda verilecek bir görev değildir. Bu görev, Azîz olan Allah'ın istediği kişiye bir bağış olmak üzere verdiği bir görevdir.

Özet olarak, Azîz isminin Vehhâb ismi ile birlikte gelmesi genel olarak şu manaları taşır: Sultanlar ve krallar konumları gereği vermeye muhtaç oldukları için verirler. Vermezlerse, şereflerine hanel gelir. Fakat Vehhâb olan Allah, vermeye muhtaç olduğu için vermez. Hiçbir şey vermese, izzetine zerre kadar hanel gelmez. Zira O Azîz'dir. Azîz olmasına rağmen sınırsızca çok bağışta bulunması, peygamberliği de istediği kimseye vermesi, O'nun Vehhâb oluşunun bir tecellisidir. Nitekim peygamberlik mertebesi yüce bir makam ve üstün bir derece olduğu için bunu vermeye kâdir olan zâtın çok güçlü, kudret sâhibi ve alabildiğince cömert olması gerekir. Ayrıca karşılıksız vermek, daha çok ezmek anlamına da gelebilir. Fakat Allah hem karşılıksız nimetleri sürekli verir, hem de verdiği asla ezmez ve bunu istemez. Zira O sadece Vehhâb değil, aynı zamanda Azîz'dir, yüceliği yüceltene bağlı değil, bizâtihi kendi zâtındandır.

7. Azîz ve Muktedir İsimleri: Kur'an'da Azîz ismi sadece şu mekkî âyette Muktedir ismiyle birlikte kullanılır: *Andolsun, Firavun'un ailesine de uyarıcılar gelmişti.*⁸⁵⁸ *Bütün âyetlerimizi yalanladılar. Biz de onları mutlak güç ve iktidar sâhibinin yakalaması gibi yakaladık.*⁸⁵⁹

Görüldüğü gibi bu iki âyette Firavun ve yandaşlarının kıssası iki yönüyle birlikte kısaca anlatılmaktadır. Firavun ile yandaşlarına yöneltilen uyarılar ile onların peygamberlerinin duyurmuş olduğu ilâhî âyetleri yalanlamaları kıssanın bir yönünü, Allah'ın bunun üzerine kuvvetli ve kudretli bir yakalamayla onları yakalaması kıssanın öbür yönünü oluşturur. İkinci âyette Allah'ın güçlülüğüne ve üstün irâdesine işaret edilmiş olması, ilâhî yakalayışın şiddetini göstermektedir. Bu vurgulama, aynı zamanda Firavun'un, zulme ve baskıya dayalı iktidarına yönelik bir yergidir. Çünkü

⁸⁵⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXIII, 168.

⁸⁵⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXIII, 216.

⁸⁵⁸ Kamer, 54/41.

⁸⁵⁹ Kamer, 54/42. كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كُلِّهَا فَأَخَذْنَاهُمْ أَخَذَ عَزِيزٌ مُّقْتَدِرٌ

ilâhî kudretin yakalayışıyla birlikte artık o uydurma iktidar yıkılmıştır.⁸⁶⁰

İkinci âyette Allah'ın, فَأَخَذْنَاهُمْ/onları yakaladık ifâdesi, onların (Firavun ile yandaşlarının), âsî olduklarına bir işarettir. Âyetteki, عَزِيزٌ مُّقْتَدِرٌ/mutlak güç ve iktidar sâhibi ifâdesinde ise, şöyle bir incelik bulunmaktadır: “Azîz” kelimesiyle, “gâlib, üstün, baskın olan” kastedilir. Ancak “Azîz”, bazen, düşmanını yenen ve ona gâlib gelen anlamında kullanılır. Birinci anlama göre “azîz” olan, eğer kaçıyor, uzak olduğu için; yok, eğer muharip ise, karşı koymasından dolayı, karşısındakini yakalama imkânını elde edemez. İşte bu sebepten dolayı, “âciz olmayan, ama fırsat veren bir galibin yakalayışıyla” buyuruldu.⁸⁶¹

Bu iki ismin birlikte zikredilmesinin hikmeti şöyle açıklanabilir: Çok üstün, pek değerli, şeref ve izzetin kaynağı olan bir zât eğer iktidarsız ise, bu onun izzetine zevâl geldiği manasına gelir. Allah zâtını Muktedir ismiyle vasfederek iktidarına asla zevâl gelmeyeceğini, mutlak üstünlüğünün mutlak iktidarıyla birlikte olduğunu ifâde buyurmaktadır. Bu mü'mine sevinç, münkire korku vermelidir. Nitekim vahyin ilk muhatapları nezdinde bu iki ismin birlikteliği, Mekke'deki acı çeken mü'minlere bir müjde, mü'minlere acı çektiren Mekke müşriklerine ise bir tehdit olmuştur.⁸⁶²

3. 1. 2. KAVÎ İSMİ

قَوًى/Kavî kelimesi, قَوًى - يَفْوًى - قُوًى kökünden türemiş bir sıfattır. قُوًى masdarı, zaafiyetin zıddı bir manayı ifâde ederek “güçlü, kuvvetli olmak”⁸⁶³ manasına gelirken, على harf-i cerri ile “gücü yetmek” anlamına gelmektedir.⁸⁶⁴ قُوًى masdarından türemiş bir sıfat olan Kavî kelimesi Allah'ın bir ismi olarak kullanıldığında; “hakkında acziyet düşünülmeyen, tam ve kâmil kudret sâhibi olan zât”⁸⁶⁵ demektir.

Kavî ismi, شَدِيدُ الْعِقَابِ tamlamasına bitiştiği iki âyet dışında⁸⁶⁶ Kur'ân'da yedi âyette⁸⁶⁷ Azîz ismiyle kullanılır. Hem mekkî, hem de medenî âyetlerde bu ismin, bir yerde⁸⁶⁸ marife, diğer yerlerde nekra formunda geldiği görülmektedir.

⁸⁶⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, VI, 193.

⁸⁶¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIX, 65.

⁸⁶² İslamoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, II, 412.

⁸⁶³ İsfahânî, *el-Mufredât*, “kvy” md.

⁸⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “kvy” md.; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, “kvy” md.

⁸⁶⁵ Zeccâc, *Tefsîru Esmâillahi'l-Hüsnâ*, 54; Hattâbî, *Şe'nu'd-Duâ*, 77; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “kvy” md.

⁸⁶⁶ Enfâl, 8/52; Mü'min, 40/22.

⁸⁶⁷ Hûd, 11/66; Hac, 22/40, 74; Ahzâb, 33/25; Şûrâ, 42/19; Hadîd, 57/25; Mücâdele, 58/21.

⁸⁶⁸ Hûd, 11/66.

3. 1. 2. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi

Kavî ismi, iki âyette⁸⁶⁹ شَدِيدُ الْعِقَابِ tamlamasıyla beraber gelir. شَدِيدُ الْعِقَابِ tamlaması belirlediğimiz ilkeler çerçevesinde isim kategorisine giremediğinden dolayı beraberinde zikredilen Kavî ismini münferit olarak kabul edeceğiz ve tekli isim alt başlığı altında incelemeye çalışacağız.

Hemen ifâde edelim ki Kavî isminin شَدِيدُ الْعِقَابِ tamlamasıyla birlikte zikredilmesi manayı kuvvetlendirmektedir:

*Bunların durumu tıpkı Firavun ailesi ve onlardan öncekilerin durumu gibidir. Allah'ın âyetlerini inkâr etmişler, Allah da kendilerini günahları sebebiyle hemen yakalamıştı. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, azabı çetin olandır.*⁸⁷⁰

Bu âyette ifâde edildiği gibi, müşriklerin Allah'ın âyetlerini inkâr ettikleri, hak hukuk tanımadıkları, hâsılı hür irâdeleriyle yaptıkları yüzünden cezalandırılmaları yeni ve onlara mahsus bir olay değildir. Firavun hanedanı ve ondan önce gelip geçenler de⁸⁷¹ aynı şekilde davrandıkları için cezalarını görmüşlerdir. Firavun hanedanı suda boğulmak suretiyle cezalandırıldığı gibi, müşrikler de öldürülmek ve çoluk çocukları esir alınmakla cezalandırıldılar.⁸⁷² Böylece Kavî isminin zikredilmesiyle yapılan cezalandırılmanın illeti belirtilmiştir. Râzî'ye göre âyetin sonunda zikredilen إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ/Şüphesiz Allah kuvvetlidir, azabı çetin olandır ifâdesi, onların başına gelen bu dünyevî azabtan başka, tehîr edilmiş/ertelenmiş bir başka azâblarının daha olduğuna dikkat çekmek için zikredilmiştir.⁸⁷³

*Onlar yeryüzünde dolaşıp, kendilerinden öncekilerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmadılar mı? Onlar, kendilerinden daha güçlü ve yeryüzündeki eserleri daha üstündü. Böyle iken Allah, günahları sebebiyle onları yakaladı. Onları Allah'ın azabından koruyacak hiç kimse olmadı.*⁸⁷⁴ *Bunun sebebi şu idi: Peygamberleri onlara apaçık mu'cizeler getiriyorlardı da onlar inkâr ediyorlardı. Bu yüzden Allah da onları yakalayiverdi. Şüphesiz O, güçlüdür, cezası da çok şiddetlidir.*⁸⁷⁵

Bu iki âyette, kendilerine gönderilen peygamberleri ve onların doğruluklarının belgeleri olan kutsal kitaptan yahut mu'cizeleri red ve inkâr eden; böylece inkâr ve kötülükte direnen toplumlara daha dünyadayken Allah tarafından cezalandırıp târîh

⁸⁶⁹ Enfâl, 8/52; Mü'min, 40/22.

⁸⁷⁰ Enfâl, 8/52. إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ كَذَابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَآخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ.

⁸⁷¹ Nûh, Âd, Semûd ve onlardan sonraki bazı kavimler için bkz.: Mü'min, 40/31.

⁸⁷² Kurtubî, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân, X, 46.

⁸⁷³ Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, XV, 186.

⁸⁷⁴ Mü'min, 40/21.

⁸⁷⁵ Mü'min, 40/22.

sahnesinden sildiğini hatırlatır. Ki bu hatırlatma Kur'ân'ın ilk muhataplarıyla ilâhî hakikatler karşısında benzer tutumlar sergileyen diğer topluluklar için anlamlı bir uyarıdır. Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'e karşı direnen putperestler, genellikle güçlerine ve servetlerine güvendikleri için, bunun nasıl bir aldanış olduğuna dikkat çekilmektedir. İkinci âyetin sonunda Allah'ın gücünün ve çetin azabının hatırlatılması da güçlerine ve servetlerine güvenenlere yöneltilen uyarıyı pekiştirmektedir. Böylece Allah bu âyette peygemberi yalanlayan Kureyş müşriklerini tehdit etmekte, onları, inatlarından vazgeçmeye çağırmakta, aksi halde kendilerinden önceki müşriklerin akıbetlerine uğrayacaklarını bildirmektedir.⁸⁷⁶

Bu açıklamalardan da anlaşıldığı gibi münferit olarak zikredilen Kavî ismi üzerinden inanmayanlar uyarılmaktadır. Aksi takdirde öncekilerin akıbetlerine uğrayacaklarına dikkat çekilmektedir.

3. 1. 2. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi

Kur'ân'da yedi yerde Kavî-Azîz isimleri birlikte kullanılır.⁸⁷⁷ Kavî ismi, Azîz ismini teyit eder. Esmâ-i hüsnâya dâhil bazı isimler mana yönünden birbirine yakındır. Azîz ile Kavî ismi de birbirine mana akrabalığı olan isimler olup ikisi de celâl sıfatıdır. Kavî isminin hem mekkî, hem de medenî âyetlerde gelmesi, mü'minlere teselli, kâfirlere ve münâfıklara tehdit maksadını taşır. Mü'minler Allah'ın Kavî olduğuna iman etmeli ve düşmanlarının gücünden korkmamalıdır. Kâfirler ise, mü'minlerin sayısına bakıp onların zayıf olduğu zehabına kapılmamalı, onların destekçisinin el-Kavî olan Allah olduğunu unutmamalıdır.

Çok üstün ve izzet sâhibi olanın güçlü ve kuvvetli olması ya da güçlü ve kuvvetli olanın izzet sâhibi olması şart değildir. Kâinatta nice izzetli ve güçlü olanlar var ki zelîl düşmüşlerdir. Fakat Allah, hem çok üstün ve şerefli, hem de güç ve kuvvet sâhibidir. Nitekim Kur'ân'da da Kavî ve Azîz isimleri birlikte zikredilmiştir. Bu iki ismin birlikte geçtiği âyetlerde, genelde Allah'ın yardımından, mü'minlere kesin zafer vereceğinden ve kâfirlere karşı mutlak gâlibiyetten bahsedilmektedir.⁸⁷⁸

Hac 22/74. âyetin sonunda Kavî-Azîz isimlerinin istidrâk için geldiği görülmektedir:

Ey insanlar! Bir misâl verilmektedir, şimdi onu dinleyin: Sizlerin Allah'tan başka yalvardıklarınız, bir araya da gelseler, bir sinek bile yaratamayacaklardır.

⁸⁷⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX, 306; Karaman ve bşk., *Kur'ân Yolu*, IV, 650.

⁸⁷⁷ Hûd, 11/66; Hac, 22/40, 74; Ahzâb, 33/25; Şûrâ, 42/19; Hadîd, 57/25; Mücâdele, 58/21.

⁸⁷⁸ Bkz.: Hûd, 11/66; Hac, 22/40, 74; Ahzâb, 33/25; Şûrâ, 42/19; Hadîd, 57/25; Mücâdele, 58/21.

*Sinek onlardan bir şey kapsa onu kurtaramazlar; talib de matlub da ne kadar güçsüz!*⁸⁷⁹ Allah'ı gereği gibi değerlendiremediler. Allah elbette Kavî'dir, Azîz'dir.⁸⁸⁰

Yukarıdaki birinci âyette sahte tanrıların âcizliği ve güçsüzlüğü anlatılmaktadır. Buna göre, güçsüz, zavallı tanrılar bir araya gelseler bile bir sinek dâhi yaratamazlar. Sinek yaratmaları bir yana, sinek kendilerinden bir şey kapıp götürse onu bile geri alamazlar. Bu aczin karşısında güç ve kudretin Allah'ta olduğu ikinci âyetin sonunda zikredilen Kavî-Azîz isimleriyle gösterilmektedir. Müşriklerin âciz olan sahte tanrılara tapma sebeplerinden biri de Allah'ı gereği gibi takdir edememeleridir. Allah'ı gereği gibi takdir edememe, inanç duygusunu sahte tanrılara doğru yönlendirmekte ve böylece en büyük sapıklık dediğimiz şirke sebep olmaktadır. Âyet sonunda zikredilen Kavî ve Azîz isimleri tapınılan tanrının en güçlü ve en üstün olması gerektiğini ifâde etmektedir. Bu ders, kendini bir tanrıya doğru akıtma ihtiyacı olan inanç duygusunu yönlendirmekte, ona rehberlik etmektedir. Diğer taraftan Azîz ismi, putperestlerin Allah'ı unutarak başka uydurma tanrılara yönelişlerinden dolayı Allah'ın izzetinden hiçbir şey kaybetmediğini de anlatmaktadır.⁸⁸¹

Kavî-Azîz isimlerinin birlikte kullanıldığı âyetlerin çoğunluğunun ana teması güç ve kuvvettir:

*Andolsun, biz elçilerimizi açık mu'cizelerle gönderdik ve beraberlerinde kitabı ve mizanı (ölçüyü) indirdik ki, insanlar adâleti yerine getirsinler. Kendisinde müthiş bir güç ve insanlar için birçok faydalar bulunan demiri yarattık (ki insanlar ondan yararlınsınlar). Allah da kendisine ve resûllerine gayba inanarak yardım edecekleri bilsin. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, mutlak güç sâhibidir.*⁸⁸²

Hadid sûresiyle başlayıp Tahrim sûresiyle biten on medenî sûrenin büyük bir kısmında cihâd ve savaş emrinin yer aldığı düşünülecek olunursa, bu âyette savaş aletlerinin hemen hepsinin ana maddesini oluşturan demirden bahsedilmesi; hem âyetin sonundaki *Allah Kavîdir, Azîzdir* ifâdesiyle, hem de sûrenin tümüyle mütenâsiptir. Ebussuûd (v. 981/1574) Kavî-Azîz isimlerinin âyetle olan münâsebetine değinirken şöyle der: “*Allah Kavîdir, Azîzdir* cümlesi muhataplara uyarı niteliğinde gelmiştir. Onların cihâdla mükellef tutulmaları, savaşa teşvik edilmeleri, -hâşâ- Allah'ın onların yardımına muhtaç olduğundan dolayı değildir. Bu sadece O'nun emirlerine sarılmakla sevap kazanmaları içindir. Zira Allah kudret ve kuvvetiyle

⁸⁷⁹ Hac, 22/73. يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضَرْبٌ مِّثْلُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْتَأْذِنُوا مِنْهُ لَسَمِعُوا لَهُمْ الدُّبَابُ سَمْعًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ

⁸⁸⁰ Hac, 22/74. مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ

⁸⁸¹ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, 107; Bayraklı, *Kur'an Tefsiri*, XIII, 156.

⁸⁸² Hadîd, 57/25. لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ

onların yardımından müstağnîdir. O, pek kuvvetli ve üstündür.”⁸⁸³ Aynı zamanda Kavî-Azîz isimlerinin bu âyetin sonunda zikredilmesinin sebebi, hem hakkı tahkik, hem de yardım teklifinden hatırlara gelmesi düşünülen bir eksiklik zannını ortadan kaldırmaktır. Bununla beraber meydana gelen yardım ve cihâd teklifinin sağladığı faydaların, hem insanların kendilerine ait olduğunu hatırlatmak ve hem de ona muhâlefet etmekten sakındırmaktır.⁸⁸⁴

Ayrıca *Allah Kavî ve Azîzdir* ifâdesi *Biz elçilerimizi açık mu‘cizelerle gönderdik* cümlesinin illetidir. Nasıl ki Allah güçlü ve izzetli ise peygamberleri de güçlü ve izzetli olmalı. Ta ki onlar ve inananlar Allah’a ve dinine yardım etsinler.⁸⁸⁵ Bu ifâdeden aynı zamanda kuvvet ve izzetin kaynaklarından birisinin de Allah’ın dinine ve peygamberlerine yardım etmek olduğunu anlıyoruz.

*Allah, inkâr edenleri, hiçbir hayra ulaşmaksızın kin ve öfkeleriyle geri çevirdi. Allah, savaşta mü’minlere kâfi geldi. Allah, kuvvetlidir, mutlak güç sâhibidir.*⁸⁸⁶

Bu âyet, Hendek savaşında Allah’ın Kureyş ve Gatafan kâfirlerine gökten melekler göndererek ve onların üzerine fırtınalar estirerek onları mağlûp etmek suretiyle mü’minlere yardım etmesinden bahsetmektedir.⁸⁸⁷ Zerkeşî’ye göre, *وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا*/Allah pek kuvvetlidir, mutlak galiptir cümlesinde yer alan Allah’ın Kavî ve Azîz isimleri zikredilmemiş olsaydı, mü’minlerden bazı zayıf inançlı kimseler, kâfirler için söz konusu olan Hendek savaşının hezimetini esen rüzgâr ve fırtınalar gibi sebeplere isnâd edebilirlerdi ve zihinlerde âyetin başında zikredilen rüzgârlar, savaşın galibi ilan edilecekti. Böyle bir anlayış tevhid inancına tamamen aykırı olduğu için, *وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ*/Allah, savaşta mü’minlere kâfi geldi ifâdesinin hükmüne açıklık getirmek, sebeplerin her işte olduğu gibi, bu olayda da gerçek anlamda etkin olmadıklarını vurgulamak üzere, “*Allah Kavîdir, Azîzdir*” denildi. Böylece esen fırtınanın çok güçlü ve kuvvet sâhibi Allah tarafından düşmanlarına karşı estirildiği, bununla Müslümanların inançlarının pekiştirildiği ve bunun Allah’ın bir yardımı olduğu ifâde edilmektedir.⁸⁸⁸

Azîz isminin geldiği her yerde, orada bahsedilen şeylere Allah’ın muhtaç olmadığı vurgulanır. Kavî isminin zikredilmesi ise bu vurguyu daha da pekiştirir. Allah’ın güçlü olması kendisini korumak için değildir. Zira O’na kimse zarar veremez. Bununla mü’minlere “güce talipseniz, Allah’a yaklaşınız” uyarısı vardır. İnkârcılara

⁸⁸³ Ebussuûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, V, 282; Ayrıca bkz.: Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XXVII, 189.

⁸⁸⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VII, 4761-4762.

⁸⁸⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXVII, 418.

⁸⁸⁶ Ahzâb, 33/25. *وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا*

⁸⁸⁷ Bkz.: Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIX, 69.

⁸⁸⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 170.

ise “eğer güçlü biriyle hareket etmek istiyorsanız, bilin ki o Allah’tır” mesajı verilmektedir.⁸⁸⁹ Zira eşsiz ve benzersiz kuvvet, ancak Allah’a aittir.⁸⁹⁰

Kısacası Azîz-Kavî isimleri birbirine mana akrabalığı olan isimler olup ikisi de celâl sıfatıdır ve manaca birbirini desteklerler. Bu iki ismin geldiği her yerde ana tema güç ve kuvvettir. İlgili âyetlerde söz konusu edilen şeylere Allah’ın muhtaç olmadığı imâsı bulunur.

3. 1. 3. MUKTEDİR İSMİ

اِفْتَدَرَ/Muktedir, “kudret ve güce malik oldu” manasına gelen mezid fiilinden türetilmiş olup, “kendisine hiçbir şey imkânsız olmayan, şiddet veya kuvvet ile hiç kimsenin kendisine karşı çıkamayacağı tam ve kâmil kudret sâhibi olan zât”⁸⁹¹ demektir. Kudret masdarından gelen Kâdir, Kadîr ve Muktedir isimleri, Kâdirden başlamak üzere gittikçe zenginleşen bir anlam içeriğine sâhiptirler. Zira aynı kökten gelen kelimelerin harfleri arttıkça manaları da güçlenir.⁸⁹² Buna göre Muktedir, zât-ı ilâhîye kudret izafe eden kavramlar içinde muhtevâsı en zengin olan isimdir.

Kur’ân’da üç âyette Allah’ı niteleyen bu isim, bunların birinde Azîz,⁸⁹³ diğerinde Melîk⁸⁹⁴ ismine bitişik olarak kullanılır. Tek başına kullanıldığı bir âyette⁸⁹⁵ ise Allah’ın her şeye kâdir olduğunu vurgular. Muktedir ismi mekkî sûrelerde yer alır. Bu isimle, mü’minlere mutlak iktidarın Mekkeli zâlimlerin değil, Azîz ve Melîk olan Allah’a ait olduğu mesajı verilmektedir.

Muktedir isminin Azîz ve Melîk isimleriyle ve geçtiği âyetlerin içerikleriyle olan irtibatını ilgili yerlerde ele aldık/alacağız.⁸⁹⁶ Biz burada münferit olarak geldiği tek âyetle olan ilgisini incelemeye çalışacağız.

*Onlara dünya hayatının örneğini ver: (Dünya hayatı), gökten indirdiğimiz yağmur gibidir ki, onun sebebiyle yeryüzünün bitkileri boy verip birbirine karışırlar. Fakat bütün bu canlılık sonunda rüzgârın savurduğu kuru bir çer çöpe döner. Allah, her şey üzerinde kudret sâhibidir.*⁸⁹⁷

⁸⁸⁹ İslamoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, II, 666.

⁸⁹⁰ Bkz.: Kehf, 18/39. لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ

⁸⁹¹ Hattâbî, *Şe’nu’d-Duâ*, 86.

⁸⁹² Zeccâc, *Tefsîru Esmâillahi’l-Hüsnâ*, 59.

⁸⁹³ Kamer, 54/42.

⁸⁹⁴ Kamer, 54/55.

⁸⁹⁵ Kehf, 18/45.

⁸⁹⁶ Bkz.: Azîz-Muktedir, s. 135; Melîk-Muktedir, s. 165.

⁸⁹⁷ Kehf, 18/45. وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَّاحُ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا

Mekkeli bazı zenginler, mal ve evlâtlarının çokluğu sebebiyle şımarıdıkları için tevhid dinine girmeye tenezzül etmedikleri gibi,⁸⁹⁸ hayatın sadece dünyadan ibaret olduğunu iddia ettiler.⁸⁹⁹ Allah bu âyette, onların şımarmasına sebep olan dünya hayatının durumunu; insanın içini açan bitki örtüsüne hayat vermekte olan suya benzetmektedir. Ancak bir süre sonra su çekilir, bitkiler kurur. İşte bu misale benzeyen dünya hayatı da fanidir, fani olan ise zeval olmaya mahkûmdur.⁹⁰⁰ Böylece Allah, fakir Müslümanları küçümseyen, onlara karşı malları ve evlâtlarının çokluğu ile övünen Mekkeli zenginler başta olmak üzere bunlara güvenen ve âhireti inkâr edenlerin bundan ibret almalarını istemiştir.

Ayrıca âyetin sonunda zikredilen *وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا* /Allah, her şey üzerinde kudret sâhibidir ifâdesi de, Allah'ın kudretinin her şeye yettiğini ve bu kudrete sığınılmasını, onun yüceltilmesini ve ona kutsallık verilmesini vurgulamaktadır.

Kısacası bu âyette Muktedir isminin zikredilmesiyle şu mesaj verilmektedir: Allah yoktan var etmeye, var olanı yok etmeye kâdirdir. Mevsimler O'nun emriyle değişir. Bitkileri yeşil ve göz kamaştırıcı hâle getirmeye; kurutup yok edip telef etmeye de gücü yeter. Hayat veren ve öldüren O olduğu gibi, yükseltmek ve alçaltmak da O'nun elindedir. Öyleyse akli başında olan bir insanın dünyaya aldanmaması, dünya ile övünmemesi, dolayısıyla büyüklük taslamaması gerekir.⁹⁰¹

3. 1. 4. KADÎR İSMİ

قَدِير /Kadîr, “düzenlemek, ölçü ve miktarını belirlemek” manasındaki *قَدَر* veya “güç yetirmek, hükmetmek” anlamındaki *قُدْرَة* kökünden türemiş mübalağa ifâde eden bir sıfattır. *قَدَرَ* fiili “güç yetmek” anlamını verdiğinde normal olarak *عَلَى* edatıyla kullanılır ve en meşhur masdarı *قُدْرَة* olur. “Takdir ve tanzim etmek” manasına olursa, edatsız olarak doğrudan doğruya *مَفْعُول* alır ve masdarı da *قَدَر* veya *قَدْر* gelir.⁹⁰² Allah'ın bir ismi olarak Kadîr; “Hikmetin gerektirdiği ölçüde dilediğini yapan, kudreti tam olan, hakkında hiçbir şekilde ve hiçbir zaman acizlik düşünilemeyen zât” demektir.⁹⁰³

⁸⁹⁸ Kalem, 68/14-15.

⁸⁹⁹ Câsiye, 45/24.

⁹⁰⁰ Karaman ve bşk., *Kur'ân Yolu*, III, 557.

⁹⁰¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 131; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, VIII, 284.

⁹⁰² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “kdr” md.; Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, “kdr” md.

⁹⁰³ Halîmî, *el-Minhâc*, I, 198; İsfahânî, *el-Mufredât*, “kdr” md.

Kadîr ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de 45 âyette⁹⁰⁴ Allah'ı nitelemektedir. Genellikle tek başına kullanılarak, وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ şeklinde Allah'ı tavsif eden bu isim, dört âyette esmâ-i hüsnâdan Alîm⁹⁰⁵ ve bir âyette de Afûv⁹⁰⁶ isimlerine bitişik olarak kullanılmıştır.

Kadîr isminin Alîm ve Afûv isimleriyle birlikte zikredilmesi konusunu ilgili bölümlerde incelediğimiz/inceleyeceğimiz için burada ele almayacağız.⁹⁰⁷ Sadece burada bu ismin tek başına kullanılarak geçtiği âyetlerle olan münâsebetini incelemeye çalışacağız.

Kur'ân'da şu âyette olduğu gibi Allah'ın kudretini ispat eden ifâdelerden sonra, Kadîr isminin bağlama uygun olarak zikredilmesi bir belagat nüktesidir.⁹⁰⁸ *Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir. Kıyamet'in kopması, bir göz kırpması gibi veya daha az bir zamandır. Şüphesiz Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.*⁹⁰⁹

Bu âyette insan aklının alamayacağı büyük oluşların, göz açıp kapamadan daha hızlı vukû bulacağı bildirildikten sonra Allah'ın her şeye kâdir olduğu vurgulanmaktadır. Böylece Allah'ın kudretinin son derece mükemmel olduğunu zihinlere iyice yerleştirmek hedeflenmektedir.⁹¹⁰ Ayrıca insanın yapamadığı veya anlamadığı şeyleri inkâr etmesi gerekmez. İnsan anlamasa ve yapamasa da ilâhî kudret böyle şeyleri gerçekleştirebilir. Dolayısıyla insana düşen görev, Allah'ın kudretinin her şeye yettiğini hiçbir zaman unutmaması ve gaybî konulara da şeksiz iman etmesidir.⁹¹¹

Şu âyetin Kadîr ismiyle bitmesi, şiddetli bir terhîb/korkutma manasını içermektedir: *De ki: "İçinizdekini gizleseniz de, açığa vursanız da Allah onu bilir. Göklerdeki her şeyi, yerdeki her şeyi de bilir. Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir."*⁹¹²

Bu âyette Allah, insanların gizledikleri ve açığa vurdukları, hatta göklerde ve yerde olan her şeyi bildiğini vurgulu bir şekilde ortaya koyduktan sonra, her şeye kâdir

⁹⁰⁴ Bakara, 2/20, 106, 109, 148, 259, 284; Âl-i İmrân, 3/26, 29, 165, 189; Nisâ, 4/133; En'âm, 6/17; Nahl, 16/77; Ankebût, 29/20; Rûm, 30/50; Ahzâb, 33/27; Fâtır, 35/1; Fussilet, 41/39; Şûrâ, 42/9, 29.

Diğer örnekler için bkz.: Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, "kadîr" md.

⁹⁰⁵ Nahl, 16/70; Rûm, 30/54; Fâtır, 35/44; Şûrâ, 42/50.

⁹⁰⁶ Nisâ, 4/149.

⁹⁰⁷ Bkz.: Alîm-Kadîr, s. 87; Afûv-Kadîr, s. 212.

⁹⁰⁸ Kutub, *Kur'ân'da Edebi Tasvir*, 138.

⁹⁰⁹ Nahl, 16/77. وَهُوَ أَقْرَبُ أَنْ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

⁹¹⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XX, 90.

⁹¹¹ Murat Kaya, *Kur'ân'da Allah'a Ait Azametli İfadeler*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2007, 199.

⁹¹² Âl-i İmrân, 3/29. قُلْ إِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمَهُ اللَّهُ وَيَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

olduğunu da bildirmiştir. İbn Âşûr bu hususta şu açıklamayı yapar: “Bu bir nevi tehdittir. Tehdit eden kimsenin söylediğini yapmasına iki şey mâni olabilir: Birincisi tehdit eden kimsenin, mücrimlerin işlediği suçu bilmemesi, diğeri de söylediği şeyi gerçekleştirmekten âciz olması. Allah, burada insanlara, ilminin genişliğini ve kudretinin sonsuzluğunu beyân etti ki onlar, O’nun cezalandırmasından kaçmanın mümkün olmadığını kesin olarak anlayabilsinler.”⁹¹³

Zemahşerî ise, bu âyette Allah’ın her şeyi bildiğini hatırlatarak kullarını kendisinden sakındırdığını söyler ve der ki: “Çünkü Allah, ‘ilim’le vasıflanan diğer varlıklara benzemez. O’nun ilmi bütün malûmları ihâta etmektedir. Bu sebeple kullarını kendisinden sakındırması Allah’ın hakkıdır. Böylece onlar, O’nun, her hallerine muhakkak surette muttali olduğunu ve kendilerini cezalandırabileceğini bilirler. Meselâ bir kimse sultanın kendi ahvâlini öğrenmek istediğini, yaptığı şeyleri tâkip etmek üzere gözcüler tayin ettiğini ve işlerinin içyüzünü anlamak için câsuslar saldığını fark ettiğinde, hemen tedbirini alır ve uyanık davranarak hata yapmaktan sakınır. Hâl böyle iken gizli-açık her şeyi bilen ve her şeyin hâmîsi, koruyup gözeticisi olan bir Alîm’in varlığını bilen kimsenin daha fazla sakınması ve hareketlerine dikkat etmesi gerekmez mi?”⁹¹⁴ Üstelik bu Alîm güç ve kuvvet sâhibi Kadîr olan Allah olursa...

Kısacası Kadîr ismi, kâfirlerden intikâm alacağına, mü’minlere de yardım edeceğine delâlet eder. Ayrıca bağışlama ve affetmenin zaaf ve acziyetten değil de Allah’ın güç ve kudretinden kaynaklandığını da gösterir. Öte taraftan bu isim bazen Allah’ın geçmişte yaptığı ve kudretini gösteren fiilleri bağlamında gelerek insanların bu husustaki hayretleri ve şaşkınlıkları giderilir. Bazen de gelecekte yapacak fiillerinin bağlamında gelir ki insanlar O’na itaât etsinler ve teslim olsunlar.

3. 1. 5. MUHÎT İSMİ

مُحِيط/Muhîr, “(bir şeyi bir cisim veya ilimle) kuşatma, sarma, çevirme, anlamlarına gelen حِيط kökünün أَحَاطَ mezid fiilinden türemiş bir ism-i fâil olup “bir şeyi bütün yönleriyle kuşatan” demektir.⁹¹⁵ Sultan, bir kimseyi her yönüyle yakalayıp kuşattığında أَحَاطَ السُّلْطَانُ بِفُلَانٍ denir. اللَّهُ مُحِيطٌ بِجَمِيعِ مَخْلُوقَاتِهِ/Allah bütün mahlûkatı ihâta etmiştir denildiğinde, “her şey O’nun kabzasında/avucunda, emri ve hükmü altındadır”

⁹¹³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, III, 222.

⁹¹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 545.

⁹¹⁵ Isfahânî, *el-Mufredât*, “hyt” md.

manası kastedilir.⁹¹⁶ Bu anlamlardan hareketle Allah'ın bir ismi olarak Muhît: "Kudret ve ilmiyle bütün mahlûkatı her yönüyle kuşatan" demektir.⁹¹⁷

Muhît ismi, Kur'ân'da sekiz yerde⁹¹⁸ tek başına Allah'a izafe edilir. Bu isim, hem mekkî, hem de medenî âyetlerde; sürekli nekra formunda gelir. Belirsiz/nekra olarak gelmesi, Allah'ın kuşatıcılığının mahiyetinin insanlar tarafından tam anlamıyla asla algılanamayacağını vurgular.

Allah'a nisbet edilen Muhît isminin diğer ilâhî isimlerle birlikte zikredilmeyip, yalnız başına gelmesi calib-i dikkattir. Bu isim biri hariç,⁹¹⁹ geldiği tüm âyetlerde kâfirleri, münâfikları ve Allah yolundan alıkoyanları uyarma ve tehdit etme çerçevesinde gelir. Bu da bu ismin daha çok kudret ve kahr manasına geldiğini gösterir.⁹²⁰ Böylece Allah'ın cezayı hakeden kâfir ve münâfikları cezalandırabilecek güç ve kudrette olduğu vurgulanır.

*Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak hâlinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir. Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.*⁹²¹

Bu âyet münâfikların şaşkınlıklarını, huzursuzluklarını ve fırsatçılıklarını dile getirmektedir. Onların bu durumları, karanlık bir gecede, gök gürültüleri ve çakan şimşeklerle beraber şiddetle yağan bir yağmura tutulan topluluğa benzer. İşte bu kapkaranlık atmosfer içerisinde kurtuluş yolunu araştırırlar ve ufukta gördükleri tek aydınlığa umut bağlarlar; yani apaçık âyetlerin getirdiği hakka uymayı kararlaştırırlar. Fakat aradan fazla zaman geçmeden karanlıklara düşer yine huzursuzluğa, çalkantıya yuvarlanırlar. Eğer Allah dilese, gök gürültüsüyle kulaklarını sağır, şimşegin parıltısıyla da gözlerini kör eder. Çünkü Allah onları Muhît ismiyle çepeçevre kuşatmıştır.⁹²² Râzî, bu âyetin sonundaki بِالْكَافِرِينَ /Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır ifâdesini açıklarken, bunun bir mecâz olduğunu, kuşatılan şeyin kuşatandan kaçıp kurtulmasının mümkün olmadığı gibi, kâfirlerin de Allah'tan kaçamayacağını, Allah'ın onları muhakkak hesaba çekip cezalandıracağını bildirdiğini

⁹¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 334.

⁹¹⁷ Zeccâcî, *İştikâku Esmâillah*, 46; Halîmî, *el-Minhâc*, I, 197.

⁹¹⁸ Bakara, 2/19; Âl-i İmrân, 3/120; Nisâ, 4/108; 126; Enfâl, 8/47; Hûd, 11/92; Fussilet, 41/54; Burûc, 85/20.

⁹¹⁹ Nisâ, 4/126.

⁹²⁰ Rızâ ve Abduh, *Tefsîru'l-Menâr*, V, 440.

⁹²¹ Bakara, 2/19. أَوْ كَصَيِّبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَنُقُورٌ يُجْعَلُونَ أَصَابِعُهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِّنَ الصَّوَاعِقِ حَذِرُ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُجِيبٌ بِالْكَافِرِينَ

⁹²² Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, I, 101.

söyler. Sonra da ihâta etmenin üç manası olduğunu söyleyerek; Allah'ın onları bildiği, kudretinin üzerlerinde hükümrân olduğu ve onları helâk edeceği manalarını zikreder.⁹²³

*Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. Allah, her şeyi kuşatıcıdır.*⁹²⁴

Birçok müfessir bu âyette zikredilen Muhît isminin ne manaya geldiğini açıklamaya çalışmıştır. Biz de bu açıklamalardan birkaç tanesini aktarmaya çalışacağız: Ebussuûd'e göre âyetteki ihâtadan maksad, Allah'ın ilim ve kudret itibariyle bütün eşyayı kuşatması, bu cümleden olarak semâvât ve arzda bulunan mükellefleri ve işledikleri amellerini de bilip kuşatmasıdır.⁹²⁵

Râzî de, ihâta kelimesinin, ilim ve kudret ile kuşatmak olduğunu söyler ve bu konuda şu açıklamalarda bulunur: “Ulûhiyyetin, vaad ile va'îdi yerine getirmesi ancak kudret ile ilmin birlikte bulunması ve kâmil manada mevcut olmasıyla tahakkuk eder. Bundan dolayı bu iki sıfatın beraber zikredilmesi gerekir. Kudret, ilimden önce zikredilmiştir. Çünkü usul ilminde de sâbit olduğu gibi, Allah'ı bilmek O'nun Kâdir olduğunu bilmektir. Ondan sonra O'nun Alîm olduğu da bilinir. Zira bir fiil, meydana gelişle bir kudrete delâlet eder ve kendisinde bulunan sağlamlık ve muhkemlik ile de ilme delâlet eder. Şüphe yok ki birincisi ikincisinden önce gelir.”⁹²⁶

Elmalılı ise şunları söyler: Ulviyât da süfliyât da Allah'ındır. İlâhî mülkün dışında bir şey yoktur ve Allah her şeyi ihâta etmiştir. Yalnız gökler ve yerdekiler değil, onların ötesinde gerek zihin âleminde ve gerek dış âlemde “şey” denilebilen hiçbir varlık yoktur ki, başından ve sonundan, görünen ve görünmeyeninden Allah'ın ilmi, kudreti ve ilâhî hükmüyle kuşatılmış olmasın. Varlık ve hak ilmin karşısında yer almaya çalışan çelişkiler, hayaller bile o kuşatıcı kudretin dışında değil, O'nun hükmünün etkisi altında cereyan eder. Bütün varlıkların silsilesi, böyle bir kuşatıcı hâkim ve mülk sâhibinin sanatının tecellileridir.⁹²⁷

Bütün bu açıklamaların neticesinde denilebilir ki; ihâta masdarının anlamı açıkça gösteriyor ki her şeyi ihâta etmek, beşeriyetin gücü ve imkânları hâricinde olup sadece Allah'a mahsustur. Allah, bütün varlıkları, bütün insanların yaptıklarını, bütün düşünce ve niyetleri ilmiyle, kudretiyle, hükmüyle, hükümranlılığıyla kuşatır ve bu O'nun için zor değildir. Muhît isminin geldiği tüm âyetlerde kâfirleri, münâfıkları ve Allah yolundan alıkoyanları uyarma ve tehdit etme söz konusudur. Mü'minlerin söz konusu edildiği bir bağlamda gelmez. Böylece Allah'ın cezayı hakeden kâfir ve

⁹²³ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, II, 88.

⁹²⁴ Nisâ, 4/126. وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطًا

⁹²⁵ Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, I, 789.

⁹²⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XI, 61.

⁹²⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 1479-1480.

münâfıkları cezalandırabilecek güç ve kudrette olduğu vurgulanır. Dikkat çekici olan bir husus da Muhît isminin zikredildiği âyetlerde, inkârcıların ve münâfıkların menfi amellerinden bahsedilirken yenilenme ve devamlılık ifâde eden geniş (şimdiki) zaman kipinin⁹²⁸ kullanıldığı görülür. Ancak âyet sonlarında bu isim zikredilerek onların bütün bu menfi amellerinin her zaman ve her yerde çepeçevre kuşatıldığı mesajı verilmektedir.

3. 2. YARATMA VE YÖNETME İLE İLGİLİ İSİMLER

3. 2. 1. HÂLİK VE HALLÂK İSİMLERİ

خَالِق/Hâlik, “bir şeyi yokluktan varlığa çıkarmak, yaratmak veya ölçülü ve düzenli hâle getirmek” manasındaki خَلَق kökünden türemiş olup “bir asıl ve modeli olmaksızın icat eden, benzeri olmayanı yaratan” demektir.⁹²⁹ خَلَق/Hallâk kelimesi de aynı masdarın mübalağalı ism-i fâili olup; “devamlı olarak, mükemmel bir şekilde yaratan” demektir.⁹³⁰

Hâlik ismi, Kur’ân’da dört âyette⁹³¹ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ/her şeyin yaratıcısı şeklinde, bir yerde⁹³² de Bârî ve Musavvir isimleriyle birlikte zikredilir. Bu ismin geçtiği âyetler, biri medenî,⁹³³ diğerleri mekkî âyetler olmak üzere; bazen marife, bazen de nekra formunda gelmektedir. “Hallâk” kelimesi ise Kur’ân’da iki mekkî âyette⁹³⁴ Alîm ismiyle birlikte Allah’a nisbet edilmektedir.

Öncelikle Hâlik isminin geçtiği âyetlerin içerikleriyle olan münâsebetlerini incelemeye çalışalım. O âyetlerden biri şudur: *İşte sizin Rabbiniz Allah. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O’na kulluk edin. O, her şeye vekil (her şeyi yöneten, görüp gözetendir).*⁹³⁵

Elmalılı bu âyette geçen خَالِق/Hâlik ismi ile bir önceki âyette⁹³⁶ geçen خَلَق fiilini dikkate alarak şunları söyler: “Allah, her şeyin yaratıcısıdır. Bu tekrar sanmamalıdır. Zira هُوَ خَالِقُ /O, her şeyi yarattı ifâdesi geçmişe ait, bu âyette zikredilen خَالِقُ /O, her şeyin yaratıcısıdır cümlesi ise geleceğe bakmaktadır. Yani bundan önce

⁹²⁸ Bkz.: Bakara, 2/19; Âl-i İmrân, 3/120; Nisâ, 4/108; Enfâl, 8/47; Hûd, 11/92.

⁹²⁹ Isfahânî, *el-Mufredât*, “hlk” md.; Râzî, *Levâmiu’l-Beyyinât*, 153; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, “hlk” md.

⁹³⁰ Yıldırım, *Kur’ân’da Ulûhiyyet*, 243.

⁹³¹ En’âm, 6/102; Ra’d, 13/16; Zümer, 39/6, 62; Mü’min, 40/62.

⁹³² Haşır, 59/24.

⁹³³ Haşır, 59/24.

⁹³⁴ Yâsîn, 36/81; Hicr, 15/86.

⁹³⁵ En’âm, 6/102. ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ

⁹³⁶ En’âm, 6/101. بَدِيعَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَتَى بِكُونِ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةً وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

her şeyi yaratmış olan Allah olduğu gibi, bundan böyle gelecekte de her şeyin yaratıcısı O'dur. İlâhlık da mabûdluk da yoktan varedicinin hakkıdır. Şu halde siz de sadece Allah'ı mabûd tanıyınız, O'na ibadet ve kulluk ediniz de ondan başkasına tapmakla kendinizi düşürmeyiniz.”⁹³⁷

Vehbe Zuhaylî ise önceki âyeti de dikkate alarak *هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ* / *O, her şeyin yaratıcısıdır* cümlesini şu şekilde açıklar: “Allah her şeyi meydana getirdiği halde - bazı kimselerin ileri sürdüğü gibi- bunlar kendisinden doğmamıştır. Allah'ın evlâdı diye iftira edip uydurulan her bir varlık gerçekte O'nun bir yarattığıdır. O'ndan doğmuş değildir. O halde nasıl olur da Allah'ın yarattıkları arasında O'na münâsip bir eşi bulunabilir? Hâlbuki O'nun eşi ve benzeri yoktur.”⁹³⁸ Böylece bu cümle ve Hâlık ismi ‘Allah’ın çocuk sâhibi olduğu iddiasını’ reddeden daha önceki âyetteki ifâdeyi pekiştirmektedir.

*De ki: “Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?” “Allah’tır” de. De ki: “O’nu bırakıp da kendilerine (bile) bir faydası ve zararı olmayan dostlar (mabutlar) mı edindiniz?” De ki: “Kör ile gören bir olur mu? Ya da karanlıklarla aydınlık bir olur mu? Yoksa Allah’a, O’nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma ile Allah’ın yaratması onlara göre birbirine mi benzedi?” De ki: “Her şeyin yaratıcısı Allah’tır. O, birdir, mutlak hâkimiyet sâhibidir.”*⁹³⁹

Hız. İbrahim zamanından itibaren Arap yarımadasında Allah'ın birliği inancı yerleşmişti. Ancak zamanla bu inanç yozlaşmış ve yarımada putperestlik yaygın bir hâl almıştı. Bununla birlikte Araplar evreni Allah'ın yarattığına inanıyor ve bunu ifâde ediyorlardı. Fakat onlara göre insan, doğrudan Allah'a ibadet edecek nitelikte olmadığı için kendilerini Allah'a yaklaştıracığına inandıkları “aracı tanrılar” a tapıyor ve bunlardan yardım istiyorlardı.⁹⁴⁰ İşte Yüce Allah, bu müşrikleri kınayan bir üslûpla Hız. Peygamber'e göklerin ve yerin Rabbinin kim olduğunu onlara sormasını ve “Allah'tır” diye cevap vermesini emretmektedir.

Ayrıca bu âyette *أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهُ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ* / *Yoksa Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar koştular da bu iki yaratma arasındaki benzerlikten dolayı mı şaşırdılar?* şeklindeki soru müşriklerin gülünç duruma düştüklerini göstermektedir. Çünkü tanrının, yaratma gücüne sâhip olması gerekir, onların taptığı tanrılar ise yaratma gücüne sâhip değildirler; bilâkis kendileri yaratılmışlardır. İnsanların meydana getirdiği en üstün sanat eseri dâhi önceden Allah tarafından

⁹³⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 2014

⁹³⁸ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, VI, 332.

⁹³⁹ Ra'd, 13/16.

⁹⁴⁰ Zümer, 39/3.

yaratılmış olan unsurların yeni bir terkip içerisinde bir araya getirilmesinden ibarettir. Oysa Allah yoktan yaratmaktadır. Allah'ın yaratmasıyla kulların yaratması arasında mahiyet bakımından fark vardır. Gerçek anlamıyla yaratma gücüne sâhip olan sadece Allah'tır. Bu nedenle kendisine ibadet edilmeye, duâ ve niyazda bulunulmaya layık olan da O'dur.⁹⁴¹

Bu âyetin *اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ*/Her şeyin yaratıcısı Allah'tır. O, birdir, mutlak hâkimiyet sâhibidir ifâdesinde vahdetle yaratıcılık hususundaki ilişkiye vurgu söz konusudur. Allah, kendisi dışında kalan her şeyin yegâne hâkimidir.⁹⁴² Bu, Yüce Allah'ın yaratma eylemi bakımından tek ve ortaksız olduğunun ifâdesidir. Böylece âyet, karşı konulmaz güce sâhip olmada Allah'ın tekliğini dile getirmektedir.

Kur'an'da iki mekkî âyetle⁹⁴³ Alîm ismi ile birlikte kullanılan Hallâk ismi, Mekke'de acı çeken mü'minleri teselli etmek için önemli bir müjde olmuştur. Zira Hallâk olan Allah, her an ve zamanda hayata müdahil olduğundan; darlık içinde bolluk, acı içinde lezzet, sancı içinde sabır, yokluk içinde varlık yaratabilmektedir.

Hallâk-Alîm isimlerinin geçtiği âyetlerden biri Peygamberimize müşriklere hoşgörü ile muamele etmesini tavsiye eden şu âyettir: *Biz, gökleri, yeri ve her ikisi arasında bulunanları ancak hakka ve hikmete uygun olarak yarattık. Kıyamet günü mutlaka gelecektir. Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörü ile muamele et. Şüphesiz, Rabbin hakkıyla yaratanın (ve her şeyi) bilen ta kendisidir.*⁹⁴⁴

Bu âyetle zikredilen Hallâk-Alîm isimleri, hoşgörü ile muamele etme hususunun illetidir. Nitekim müşriklere hoşgörü ile muamele etme; hem onlarda iman etme ümidini yeşerttiği, hem de peygamberin ahlâkının üstünlüğünü gösterdiği için bir maslahattır.⁹⁴⁵ Ayrıca bu iki isim, peygamberi teskin etmek için anılmıştır: Allah yaratıcı olduğu için, yarattıkların tümü üzerinde kudret sâhibidir ve hiç kimse O'nun cezasından kurtulamaz. Bunun yanı sıra O, peygamberin insanları ıslah etmek için var gücüyle çalıştığını bildiği gibi, ona karşı kurulan tuzakları da bilmektedir. Bu nedenle bu meseleye peygamberin üzülmemesi telkin edilmektedir.⁹⁴⁶

Netice itibarıyla denilebilir ki her şeyi yaratanın mantıkî olarak tek olması gerekir ve O'ndan gayri olan her şey, her varlık zaruri olarak O'nun mahlûku olmalıdır. Allah, yaratıcılıkta, tanrılıkta ve rablıkta eşi ve benzeri olmayan ve bütün

⁹⁴¹ Karaman ve bşk., *Kur'an Yolu*, III, 282.

⁹⁴² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIX, 34.

⁹⁴³ Yâsîn, 36/81; Hicr, 15/86.

⁹⁴⁴ Hicr, 15/85-86. (وَمَا خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَإِنَّ السَّاعَةَ لَأَتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ) (إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ)

⁹⁴⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XIV, 78.

⁹⁴⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, II, 582-583.

yaratılmışları hükmü altına alan ve onların mukadderatını kudretiyle elinde tutan bir Rabdir.⁹⁴⁷ Dolayısıyla hiçbir şey varlığında, sıfatlarında, kudretinde ve haklarında O'na denk ve ortak olamaz. Ayrıca yaratıcının mahlûkat üzerinde kesin bir kudrete ve kapsayıcı bir kontrole sâhip olması gerekir. Çünkü yaratıcının tamamen kontrol edemediği bir şeyi yaratması düşünülemez. Şu halde Allah'ı yaratıcı olarak kabul eden bir kimsenin yaratıcıdan başka herhangi bir şeye tapınması, zorluklarının halledilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması için O'ndan başkasına duâ etmeyi gerektirecek hiçbir sebep kalmamaktadır. Öte taraftan Allah, Hallâk ve Alîm isimlerine sâhip olduğu için yaratması da bilgisi de mükemmeldir.

3. 2. 2. RAB İSMİ

رَب/Rab, “bir şeyi ıslah ederek durumunu iyileştirmek, sâhip olmak, besleyip terbiye etmek, geliştirmek”⁹⁴⁸ manalarına gelen bir masdar olup ism-i fâil yerine kullanılmıştır. Arapçada, mübalâğa gayesiyle ism-i fâil yerine masdarı kullanılır. Bu fiilin aslı ile fâil arasında bir aynılığı, fâilin fiili kemâl manasıyla gerçekleştirdiğini ifâde eder. Mürebbi veya رَب/Râb yerine, رَب/Rab masdarının kullanılması; hâkimiyet, inâyet, tedbir, telkin, irşad, tasarruf, emir ve nehiy, terğîb ve terhîb, taltif ve takdir gibi terbiyenin bütün gereklerine mâlik, kuvvetli ve ekmel bir mürebbi anlamına delâlet eder.⁹⁴⁹ Allah'ın bir ismi olarak Rab; “Benzeri olmayan efendi, verdiği nimetleriyle mahlûkların durumlarını düzelten, yaratma ve emretmenin sâhibi” demektir.⁹⁵⁰ Ayrıca; terbiye eden, idare eden, kemâle erdiren, in'âm eden, kayyım, bir şey üzerinde hak sâhibi olan⁹⁵¹ anlamlarına da gelir.

Rab ismi, Kur'ân'da “Allah” isminden sonra en çok tekrar edilen ve duâlarda en fazla kullanılan isim olma özelliğine sâhiptir. Bu isim, Allah'a nisbet edilen özel isimlerden kabul edilir ve الرَّب/er-Rab şeklinde marife olarak hiç vârid olmamıştır. Allah lafzı herhangi bir kelimeye muzaf olmamasından dolayı Yüce Allah, icraatlarını belirtmek suretiyle kendini tanıtmada bazı mefhûmlarla izafet ilgisi kurmak için cins ismi olan “Îlâh” ve “Rab” isimlerini kullanır. Rab ismi çeşitli varlıklara muzaf kılınarak Allah'ın daha çok “rubûbiyyet” ve “ubûdiyyet” yönüne işaret etmektedir.⁹⁵²

⁹⁴⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (Sadeleştiren: İsmail Karaçam ve bşk.), İstanbul, ts., V, 138.

⁹⁴⁸ Zeccâcî, *İştikâku Esmâillah*, 32-33; İsfahânî, *el-Mufredât*, “rbb” md.; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu 'l-Muhît*, “rbb” md.

⁹⁴⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 114; Âlûsî, *Rûhu 'l-Meânî*, I, 77; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 63.

⁹⁵⁰ Kurtubî, *el-Esnâ fî Şerhi Esmâillah 'l-Hüsnâ*, I, 394.

⁹⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, “rbb” md.; Zebidî, *Tâcu 'l-Arûs*, “rbb” md.

⁹⁵² Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, 95.

Ayrıca lafz-ı celâl dışında, isim cümlelerinde mübtedâ olarak gelen tek isim Rab ismidir. Örneğin: ⁹⁵³﴿فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ﴾, ⁹⁵⁴﴿إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾

Rab ismi Kur’ân’da bütünüyle -üç âyet müstesna olmak üzere-⁹⁵⁵ isim veya zamire muzaf kılınarak zikredilmiştir. Toplam sayısı 964’e varan bu kullanımlardan 884’ü değişik kiplerde zamirlere,⁹⁵⁶ 80 tanesi çeşitli isimlere izafe edilerek yer almıştır.⁹⁵⁷ Müfred/tekil kip olan bu kullanımlara ilaveten 4 kullanım cemi/çoğul kip suretinde görülmektedir.⁹⁵⁸ Bu isim birçok yerde münferit olarak zikredilirken, üç âyette Azîm,⁹⁵⁹ birer defa da A’lâ,⁹⁶⁰ Rahîm,⁹⁶¹ Gafûr,⁹⁶² Hak⁹⁶³ ve Kerîm⁹⁶⁴ isimleriyle birlikte Allah’ı nitelemektedir.⁹⁶⁵ Rab ismi mekkî ve medenî âyetlerde bazen marife⁹⁶⁶ bazen de nekra formunda gelmektedir.

3. 2. 2. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi

Rab isminin Kur’ân’da kullanım yoğunluğuna bakıldığında; Kur’ân’daki tertip sırasına göre, besmeleden sonra ilk âyetin *Âlemlerin Rabbine hamdolsun*⁹⁶⁷ şeklinde başlaması, son sûre olan Nâs sûresinin ilk âyetinin *De ki: insanların Rabbine sığınıyorum*⁹⁶⁸ şeklinde olması; keza, nüzûl sırasına göre ilk inen âyetin *Yaratan Rabbinin adıyla oku*⁹⁶⁹ şeklinde vârid olması, son inen sûre olan Nasr sûresinin son

⁹⁵³ Neml, 27/40.

⁹⁵⁴ Yûsuf, 12/6.

⁹⁵⁵ En’âm, 6/164; Sebe’, 34/15; Yâsîn, 36/58.

⁹⁵⁶ Değişik kiplerde zamirlere muzaf olarak yer alanlar şu şekildedir: 242 kere “*senin Rabbin*”, 151 yerde “*sizin Rabbiniz*”, 125 defa “*onların Rabbi*”, 111 kere “*bizim Rabbimiz*”, 100 yerde “*benim Rabbim*”, 85 yerde “*onun Rabbi*”, 67 yerde mahzûf nefis-i mütekellim yâ’sına muzâf olarak “*Rabbim*” ve 3 yerde “*o ikisinin Rabbi*”.

⁹⁵⁷ Değişik isimlere muzaf kılınarak kullanılanlar şöyledir: 42 yerde “*âlemlerin Rabbi*”, 11 yerde “*göklerin ve yerin Rabbi*”, 5 yerde “*arşın Rabbi*”, 3 yerde “*önceki atalarınızın Rabbi*”, 3 yerde “*Musa ve Harun’un Rabbi*”, 2 yerde “*doğu ve batının Rabbi*”, 2 yerde “*yedi kat göğün Rabbi*”, 1 yerde “*yerin Rabbi*”, 1 yerde “*insanların Rabbi*”, 1 yerde “*sabahın Rabbi*”, 1 yerde “*Kâ’be’nin Rabbi*”, 1 yerde “*doğu ve batıların Rabbi*”, 1 yerde “*iki doğunun Rabbi*”, 1 yerde “*iki batının Rabbi*”, 1 yerde “*Şi’râ yıldızının Rabbi*”, 1 yerde “*izzetin Rabbi*”, 1 yerde “*doğuların Rabbi*”, 1 yerde “*Mekke’nin Rabbi*” ve 1 yerde “*her şeyin Rabbi*”.

⁹⁵⁸ “Rab” kelimesi “erbâb” şeklinde çoğul olarak, Âl-i İmrân, 3/64, 80, Tövbe, 9/31 ve Yûsuf, 12/39. âyetlerinde geçmektedir.

⁹⁵⁹ Vâkıa, 56/74, 96; Hakka, 69/52.

⁹⁶⁰ A’lâ, 87/1.

⁹⁶¹ Yâsîn, 36/58.

⁹⁶² Sebe’, 34/15.

⁹⁶³ Yûnus, 10/32.

⁹⁶⁴ İnfitâr, 82/5.

⁹⁶⁵ Bkz.: Abdülbaki, *el-Mu’cemu’l-Mufehres*, “rabb” md.

⁹⁶⁶ Bu ismin el-râb/er-Rab şeklinde marifeliği vârid olmamıştır. Marifelik durumu hep izâfet tamlamasıyla olmuştur.

⁹⁶⁷ Fâtîha, 1/1.

⁹⁶⁸ Nâs, 114/1.

⁹⁶⁹ Alak, 96/1.

âyetinin *Rabbini hamd ile tesbih et*⁹⁷⁰ şeklinde gelmesi, Rab isminin Kur’ân’da ne denli çok kullanıldığını göstermektedir.

Kur’ân’ın en büyük maksadı olan tevhid akidesinin pekiştirilmesi için, en çok yer verilen delillerin başında kâinat çapında Allah’ın رَبِّ الْعَالَمِينَ /âlemlerin Rabbi olduğunu gösteren evrensel icrâyı faaliyet gelmektedir. Adeta Kur’ân’ın her tarafında yaratılmışların harikâlığına dikkat çekilerek Allah’ın رَبِّ الْعَالَمِينَ /âlemlerin Rabbi olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu terkipte yer alan عَالَمِينَ /âlemin kelimesinin müfredi olan عَالَم /âlem, yaratıcıyı bilmeye yarayan ve Allah’ın dışındaki her şey olarak tanımlanır. Ayrıca bu kelimenin çoğulunun عَوَالِم /avâlim değil de, عَالَمِينَ şeklinde getirilmesi dikkat çekicidir. Bu tür cemiler akıllı varlıklar için kullanıldığından bunun anlamı; bütün âlemlerin ve onların parçalarının, özellikle de hepsinin üstünde bir değere sâhip olan akıllı varlıkların Rabbi demektir.⁹⁷¹ Böyle bir kullanım, akıllı varlıkların diğerlerinden üstün olduğunu ve onlar dikkate alınmadan رَبِّ الْعَالَمِينَ ifâdesinin iyi anlaşılamayacağını ifâde eder. Ayrıca Kur’ân’ın ilk sûresinin başında رَبِّ الْعَالَمِينَ /Rabbu’l-âlemin tamlamasıyla Rab ismine, son sûresinin başında ise “Rabbu’n-Nâs” tamlamasıyla yine bu isme yer verilmesi, Allah’ın kevnî/ontolojik vahiyle kâinatı terbiye ettiği gibi, Kur’ân vahyiyle de insanlık camiasını terbiye ettiğine ve Allah’ın mutlak rubûbiyyetine işaret eder.⁹⁷²

Büyük müfessir Râzî, Rab isminin de içinde olduğu Fâtiha sûresinde zikredilen Allah’ın beş isminin sûre ile olan münâsebetini şu şekilde açıklar: “Fatiha sûresinin beş ismi ihtivâ etmesinin sebebi şudur: Varlıkların beş mertebesi vardır. Birincisi yaratılma, ikincisi dünya maslahatlarında terbiye, üçüncüsü mebde’i (dünyayı) tanımada terbiye, dördüncüsü me’âdî (âhireti) tanıtmada terbiye, beşincisi ise ruhların bedenler âleminde âhiret âlemine nakledilmesidir. Fâtiha sûresinde zikredilen “Allah” ismi, yaratmanın, yoktan var etmenin, tekvinin ve ibda’ın (bir örneği olmaksızın yaratmanın) kaynağıdır. “Rabb” ismi, Allah’ın, lütuf ve ihsân yönleriyle kullarını terbiyeye; “Rahmân” ismi ise, mebde’i tanımadaki terbiyeye delâlet eder. “Rahîm” ismi, me’âdî tanıma hakkındadır ki kullar kendilerini ilgilendirmeyen şeyden sakınsınlar ve kendilerine yarayacak şeyi takdim etsinler (önceden göndersinler). “Melik” ismi, Allah’ın, insanları dünya yurdundan âhiret yurduna nakledeceğine delâlet eder. Sonra kul, bu makamlara erişince sözünü, gayb sîgasından muhâtab sîgasına çevirerek “Sadece sana ibadet ederiz” der. Bu ifâdesiyle sanki Allah, kuluna şöyle demiştir: “Bu beş mertebede, bu beş isimden istifâde edip âdeta âhiret yurduna

⁹⁷⁰ Nasr, 110/3.

⁹⁷¹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 63-64.

⁹⁷² Niyazi Beki, “Tenzil Kavramı Bağlamında Allah’ın Esmâsının Tefsiri”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II-22, 2013, 79.

geçmiş gibi oldun. Sanki Allah'ı görüyorsun. İşte bu sebeple, O'nunla karşı karşıyaymış gibi konuş, gıyabındaymış gibi konuşmayı bırak". Böylece "Ancak sana ibadet ederiz" der. Böyle söylemekle kul, sanki şöyle demiş olur: "Çünkü sen, yaratan Allah'sın. Ancak senden yardım isteriz; çünkü sen rızık veren Rabbsin. Ancak sana ibadet ederiz; çünkü sen Rahmânsın. Ancak senden yardım dileriz, çünkü sen Rahîmsin. Ancak sana ibadet ederiz; çünkü Meliksin. Ancak senden yardım isteriz; çünkü sen Mâliksin."⁹⁷³

Ayrıca Kur'ân'da terbiye ve öğretmenin konu edinildiği yerlerde "Rab" kelimesinin kullanılması bir belagat nüktesidir.⁹⁷⁴ Raûf isminin geldiği on yerin üçünde Rab ismine isnâd edilmiştir. Rab ismine isnâd ise şu vurguya sâhiptir: Allah terbiye ederken şefkatle terbiye eder. Kur'ân'ın ahlâkıyla ahlâklanması gereken mü'minler, eğitip öğretirken şefkat ve merhameti elden bırakmamalıdır.⁹⁷⁵ Aynı şekilde Hz. İbrahim yaptığı duâlarda,⁹⁷⁶ içinde bulunduğu karmaşık durumu Allah'ın tedbir etmesiyle giderebileceğini bildiğinden, O'nun diğer güzel isimlerini değil de Rab ismini her cümlesinin başında tekrar tekrar hitap başlangıcı yapmıştır.

Allah'ın, Nâs sûresinde kendisini "bütün varlıkların Rabbi" değil de tahsis yaparak, "insanların Rabbi" olduğunu söylemesi dikkat çekicidir. Bu ifâdeyle ilgili olarak müfessirler tarafından çokça izahlar yapılmıştır. Biz bu açıklamalardan birkaç tanesinin aktarmak istiyoruz:

1- Allah, bütün yarattıkların Rabbi olduğu halde burada "insanların Rabbi" olduğunu söz konusu etmesi insanları ta'zim etmek içindir. Nitekim âlemde, mahlûkatın en şerefliisi insandır.

2- Burada "insanların Rabbi" olduğunu buyurmakla Allah, insanların şerrinden kendisine sığınılmasını emretmiştir. Böylece insanlardan insanları koruyacak olanın Allah'ın kendisi olduğunu bildirmiş olmaktadır. Bu durumda şu vurguyu taşır: "İnsanlara vesvese verenin şerrinden, insanların işlerine hâkim olan Rablerine sığınırım. O Rab, onların maliki ve ilâhıdır."⁹⁷⁷

3. İnsanlar başkası tarafından ta'zim edilirler, hatta tapılırlar. Böylece Allah onların Rabbi olduğunu hatırlatarak tapılacak tek mabûdun kendisi olduğunu belirtmiştir.⁹⁷⁸

⁹⁷³ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, I, 292.

⁹⁷⁴ Kutub, *Kur'ân'da Edebi Tasvir*, 78, 87.

⁹⁷⁵ İslamoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, III, 1743.

⁹⁷⁶ Bkz.: Bakara, 2/127, 128, 129.

⁹⁷⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, XXII, 579.

⁹⁷⁸ Ali Arslan, *Büyük Kur'ân Tefsiri*, İstanbul, 2011, XVI, 271.

Bütün bu açıklamaların neticesinde denilebilir ki, Kur'ân'da, Rab isminin çok yoğun olarak kullanılmasının sebebi, insanlara rubûbiyyet tevhidini öğretmek ve buna inanmalarını sağlamaktır. Rubûbiyyet tevhidi, Allah'ın göklerin ve yerin yaratıcı ve yöneticisi olduğuna, tasarrufunda bir ortağı bulunmadığına, rızkın onun tarafından verildiğine, zarar ve yarar vermenin sadece O'nun gücü çerçevesinde bulunduğuna, her şeyin sâhibine kesin bir şekilde inanmaktır.⁹⁷⁹ Şu âyet-i kerîmede, *Bilesiniz ki yaratmak da emretmek de O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi olan Allah ne yücedir*⁹⁸⁰ buyrulur bu tevhid çeşidi kısa ve öz bir şekilde açıklanmıştır. Aslında rubûbiyyet tevhidi diğer bölümlerin esasını teşkil eder. Çünkü ibadet ve itaât edilmeye layık olan yalnızca yaratıcı, mâlik ve evrenin idarecisi olan Allah'tır.

3. 2. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi

Kur'ân'da Rab isminin Azîm, A'lâ, Rahîm, Gafûr, Hak ve Kerîm isimleriyle birlikte Allah'ı nitelediğini belirtmiştik. Biz bu başlık altında Rab isminin mezkûr isimlerle ve geçtiği âyetlerin içerikleriyle olan münâsebetini incelemeye çalışacağız.

1. Rab ve Azîm İsimleri: Üç âyette⁹⁸¹ Rab ismi, Azîm ismi ile birlikte kullanılır. Rab olan Allah aynı zamanda Azîm ise, terbiyesi de elbette muazzam olur.

Allah, Vâkia sûresinin 95. âyetinde hakkı beyân ettikten sonra kâfirlerin kabule yanaşmamaları üzerine Resûlû'ne şöyle emretmiştir: *فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ/O halde, O yüce Rabbinin adını tesbih et (yücelt).*⁹⁸² Yani “Sen inkârcıları bırak! Onlar ister tasdik etsinler, ister yalanlasınlar, sen Rabbinin tesbih et, hem de Azîm ismiyle tesbih et.” Böylece söz konusu bu âyetin önceki âyetlerle mana yönünden irtibatı olduğu gibi gelecek sûrenin⁹⁸³ baş tarafıyla da münâsebetinin olduğu anlaşılmaktadır. Sonraki sûreyle münâsebeti şu şekilde kurulabilir: Göklerde ve yerde bulunan bütün varlıklar, Allah'ı tesbih eder.⁹⁸⁴ Sen, onlara nazaran küçücük bir grup demek olan kâfirlere bakma da, bütün kâinat ile beraber Rabbinin tesbih et ve ism-i a'zâm namıyla O'nu noksan sıfatlardan tenzih et.⁹⁸⁵

Ayrıca Râzî bu âyette zikredilen “Azîm” ismiyle A'lâ sûresinde zikredilen “A'lâ” ismini beraber ele alarak aralarındaki farkı ortaya koymaya çalışarak şöyle der:

⁹⁷⁹ Yûsuf el-Kardâvî, *Tevhidin Hakikati*, (Terc.: Mustafa Özel), İstanbul, 2006, 20.

⁹⁸⁰ A'râf, 7/54.

⁹⁸¹ Vâkia, 56/74, 96; Hakka, 69/52.

⁹⁸² Vâkia, 56/96.

⁹⁸³ Bkz.: Hadîd, 57/1-6.

⁹⁸⁴ Bkz.: Hadîd, 57/1.

⁹⁸⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VII, 4726-4727.

“Bu âyette, Rab isminden sonra “Azîm” ismi zikredilirken, A‘lâ sûresinde ise, Rab isminden sonra “A‘lâ” ismi zikredilir. Bu iki isim arasında şöyle bir fark vardır. Azîm ismi yakınlığa, A‘lâ ismi ise uzaklığa delâlet eder. Duyu organları ile algılanan şeyler yakın demektir. O halde, Azîm ismi, A‘lâ ismine nisbetle insanın idrâkı ve duyusuyla algılanması daha rahat olduğundan bu isim insana daha yakındır. Âlî olan ise, her şeyden yüce olan demektir. Zira üst cihetleri bir şeye yakın olan şey, ondan daha uzak olmuş olur. Şu halde A‘lâ, her şeye nisbetle mutlak yüce olan, her şeyden alabildiğine âlî ve uzak olan demektir.”⁹⁸⁶ Râzî’nin bu açıklamaları çerçevesinde denilebilir ki Allah, Azîm ismiyle her varlığa ve herkese yakındır, ama O, A‘lâ ismi cihetiyle de bizim idrâklerimizden kavramasından daha yücedir.

2. Rab ve A‘lâ İsimleri: Kur’ân’da Rab ismi iki mekkî âyette,⁹⁸⁷ A‘lâ⁹⁸⁸ ismi ile birlikte kullanılır. A‘lâ ismindeki yükseklik ve üstünlükten maksad, mekânda yükseklik değil, kudret ve eserlerde, kuvvet ve hükümlerde en mükemmel olma manasındaki yücelik ve üstünlüktür.⁹⁸⁹

Bu iki ismin birlikte geldiği âyetlerden biri de Hz. Peygamber’i tesbih etmeye çağıran şu âyettir: سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى / *Yüce Rabbinin adını tesbih et.*⁹⁹⁰

Bu âyette Rab ve A‘lâ isimleri zikredilir. Rab, terbiye eden ve koruyup gözetendir. Bu ismin, sûrenin havasına, müjdelerine ve insanları rahatlatan tesirine münâsib bir uyumu vardır. A‘lâ ismi ise, hem sonsuz ufuklara yükselme duygusunu harekete geçirir, hem de ruhu tesbihlerle enginlere sevk eder. Burada hitap, öncelikle Hz. Peygamberedir. Bu emir onun Rabbinden gelmektedir: *Yüce olan Rabbinin adını tesbih et.* Bu ifâdede sözle anlatılamayacak kadar büyük bir ünsiyet bulunmaktadır. Nitekim Peygamber bu emri her okuduğunda سبحان ربِّيَّ الْأَعْلَى / *Yüce Rabbimi tesbih ederim* diyerek bu ilâhî hitaba karşılık vermiş ve emre itaâtını ortaya koymuştur. Ayrıca bu âyet indiğinde Hz. Peygamber; “Bu âyeti secdelerinizde söyleyiniz” buyurdu. Ondan önce *Öyle ise yüce Rabbinin adını tesbih et!* âyeti⁹⁹¹ indiğinde ise; “Bunu rûkûlârlınızda söyleyiniz”⁹⁹² buyurmuştu. Böylece doğrudan doğruya emrin

⁹⁸⁶ Râzî, *Mefâtîhu l-Gayb*, XXIX, 187.

⁹⁸⁷ A‘lâ, 87/1; Leyl, 92/20.

⁹⁸⁸ أَعْلَى/A‘lâ, “yükseklik, yücelik, kuvvet ve kudret sahibi olmak” manalarına gelen عَلُو/ulûv ve عَلِي/alâ kökünden türetilmiş ism-i tafdil olup “çok yüce, en yüce” demektir. Kur’ân’da A‘lâ ismi iki mekkî âyette, Rab ismi ile birlikte gelir. (İsfahânî, *el-Müfredât*, “alâ” md.; İbn Manzûr, *Lisânu l-Arab*, “alâ” md.)

⁹⁸⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VIII, 5739.

⁹⁹⁰ A‘lâ, 87/1.

⁹⁹¹ Vâkıa, 56/74. فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ

⁹⁹² İbn Mâce, *es-Sünen (Tesbîh 20, hadis no: 887)*, I, 287.

karşılığı olması için Hz. Peygamber, bu tesbih ifâdeleri rükû ve secdelere yerleştirmiştir.⁹⁹³

Ayrıca bu âyette Rab-A‘lâ isimlerinin birlikteliğini müfessirler farklı şekillerde izah etmişlerdir: 1. Bu iki ismin zikredilmesiyle Allah’tan daha yüce bir rab olmadığından Rab isminin yüceltilmesi hedeflenmiştir. 2. Bu iki isim üzerinden Rab ismi hem putların isimlerinden arındırılarak anılması, hem de Rab olan Allah’ın müşriklerin söylediklerinden arındırılması sağlanmıştır. 3. Bu iki ismin anılmasıyla Rab olan Allah tesbih edilirken O’nun layık olmadığı sıfatlardan arındırılarak tesbih edilmesi gerçekleştirilmiştir.⁹⁹⁴

3. Rab ve Rahîm İsimleri: Rab ismi Yâsîn sûresinin 58. âyetinde Rahîm ismi ile birlikte kullanılır. Kur’ân’dan hareketle Allah’a ait has isimler dikkate alındığında bunların Allah, Rahmân ve Rab şeklinde oldukları görülür ve buradan hareketle konu incelendiğinde Rab olmak Rahmân olmanın tezâhürü olduğu gibi, Rahmân olmak da Rab olmayı gerekli kılmaktadır.

Çok merhametli olan Rab’den bir söz olarak (kendilerine) “Selâm” (vardır).⁹⁹⁵

Bu âyette, Rahmân olan Allah’ın âhirette cennet ehline selam vereceği ifâde edilmektedir. Selam veren Rahîm olan Rab olunca bu, selâm verilen kulun ta‘zimini gerektiren bir meziyyeti ortaya koyar. Çünkü bir şeyin Rabbi, o mâliktir ki onun yüce makamı göz önüne alındığı takdirde, reayasına ta‘zimde bulunacağı hiç düşünülmez. Dolayısıyla böylesi bir mâlik, kuluna selâm verdiğinde, buna şaşılır ve “Baksana falanca, onun efendisi olduğu halde (tevazu gösterip) ona selâm veriyor (hayret)” denilir.⁹⁹⁶ Dolayısıyla Rahîm olan Rabbin cennet ehline selamı da ayrı bir lütuf ve ihsân sayılır.

Kısaca denilebilir ki cennet bağlamında yer alan bu âyet “Nasıl bir Rab?” sualine “Rahîm olan bir Rab” cevabını vermektedir. Bununla söylenen şudur: Allah yarattıklarını rahmetiyle terbiye eden bir Rab’dır. Zira merhamet en çok terbiye edene yakışır. O’nun cennet ehline selamı da rahmetindendir. Zira O’nun rahmeti her şeyi kuşatmıştır.⁹⁹⁷

4. Rab ve Gafûr İsimleri: Rab ismi Gafûr ismiyle birlikte sadece şu mekkî âyette gelir: *Andolsun, Sebe’ halkı için kendi yurtlarında bir ibret vardı: Biri sağda*

⁹⁹³ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, VI, 640-641.

⁹⁹⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV, 311-312.

⁹⁹⁵ Yâsîn, 36/58. سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ

⁹⁹⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXVI, 95.

⁹⁹⁷ A‘râf. 7/156.

*biri solda iki bahçe bulunuyordu. Onlara şöyle denilmişti: “Rabbinizin rızıkından yiyeceğin ve O’na şükredin. Beldeniz güzel bir belde, Rabbiniz de çok bağışlayıcı bir Rabdir.”*⁹⁹⁸

Bu âyetle Allah’ın Sebe’ kabilesine bahşettiği beldeden bahsedilmektedir. Bu belde meyveleri bol, iklimi ılımlı, havası hoş, rahatsız edici şeylerden uzak bir belde olup kendilerine bu nimetler, çok bağışlayıcı bir Rab tarafından verilmişti.⁹⁹⁹ Âyetle nimetlerin bahşedilmesi bağlamında Allah’ın Rab ve Gafûr isimlerinin getirilmesi önem arz etmektedir. Rab olan Allah’ın Gafûr olması demek, ilâhî terbiyenin bağışlayıcılık temelinde yükseldiğini gösterir. Zira Allah’ın rubûbiyeti mağfiretinden ayrı düşünülemez. Rab olan Allah’ın sonsuz bağış sâhibi olması, terbiye sürecinde yapılan tüm hata, kusur, günah ve yanlışları, terbiye edilenin lehine değerlendireceği anlamına gelir. Bu bahisten insan eğitim ve öğretimiyle ilgilenen herkese düşen bir pay vardır. O pay, eğiten ve öğreten herkesin eğittiği ve öğrettiklerine merhametli ve bağışlayıcı yaklaşmasıdır. Zira eğitim ve öğretimin temeli merhamettir.¹⁰⁰⁰

Ayrıca bu âyetin sonunda Rab-Gafûr isimlerinin nekra gelmesi ta’zim içindir. Öte taraftan Gafûr isminin zikredilmesi muhatapların iman etmeden önce işledikleri günahlarının affedileceğine işarettir.¹⁰⁰¹

Kısacası, Allah’ın Gafûr olması bağışlamayı, teşvik ve ümidi ihsas ettirirken, Rab oluşu da terbiye edişini, ihsân, kerem ve cömertliğini gösterir. Bu da Allah’ın ibadet edilmesi gerekli olan bir varlık olduğuna delâlet eder. Çünkü O, ihsân, kerem ve cömertliği çok olan ve fazlı ve mükâfatı ümit edilen bir zâttır.

5. Rab ve Hak İsimleri: Kur’ân’da Rab ismi sadece şu âyetle Hak ismiyle birlikte Allah’ı nitelemektedir: *De ki: “Kimdir sizi gökten ve yerden rızıklandıran? Kimdir kulaklarınızı ve gözlerinizi yaratan? Kimdir ölüden diriye, diriden ölüyü çıkaran. Kimdir bütün işleri çekip çeviren, kâinatı yöneten.” “Allah!” diyecekler, duraksamadan: De ki: “O halde sakınmaz mısınız O’nun cezasından? İşte bunları yapan Allah’tır sizin Hak olan gerçek Rabbiniz.”*¹⁰⁰²

Said Nursî, bu âyetlerin sonlarını detaylı bir şekilde ele almakta ve son âyetle zikredilen esmâ ile önceki âyet ifâdeleri arasındaki ince münâsebetle ilgili şu açıklamalarda bulunur: “Bu âyetlerde, insanların nazarına sunulan Allah’ın güzel işlenmiş sanatının bazı motiflerinin açılıp teşhir edilmesinden sonra, tekrar isimler içerisinde toplanıp gösterilmiştir. Bu âyetlerin birinci ve dördüncü cümlesi, “Allah”

⁹⁹⁸ Sebe’, 34/15. لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكِنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ

⁹⁹⁹ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, XI, 496.

¹⁰⁰⁰ İslamoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, I, 445.

¹⁰⁰¹ İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXII, 168.

¹⁰⁰² Yûnus, 10/31-32. فَذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ فَمَآذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ فَأَنَّى تُصْرَفُونَ

lafza-i celâline bakarken ikinci cümlesi, “Rab” ismine, üçüncüsü ise, “Hak” ismine bakar. Âzalar içinde en kıymettâr göz ve kulakları insana veren, ancak Rabbidir. İnsanı icad edip terbiye eden de O’dur. Mademki Allah, Hak’tır. Yeri ve yüz binler ölmüş taifeye hayat verir. Hukuku zâyî etmez, insanları bir mahkeme-i kübrâya gönderecek, yeri ihyâ ettiği gibi, onları da ihyâ edecektir.”¹⁰⁰³

Reşîd Rızâ (v. m. 1935) ise bu âyetleri açıklarken, *فَذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ/İşte bunları yapan Allah’tır sizin Hak olan gerçek Rabbiniz* cümlesinin daha önce geçen hakikatlerin fezlekese olduğunu belirtir ve bunu da şöyle açıklar: “Yani bütün bu işleri yapan, yaratan Allah’tır. Bütün nimetleri size lütfeden, sizin işlerinizin tedbirini gören ve sizi terbiye eden Rabbinizdir. Bütün bu gerçekleri, bu değişmez hakikatleri ortaya koyan varlığı değişmez olan Hak’tır. İşte böyle bir Rab sadece kendisine kul olmayı hak eder.”¹⁰⁰⁴

6. Rab ve Kerîm İsimleri: Rab ismi Kerîm ismi ile birlikte bir âyette gelir.¹⁰⁰⁵ İnsanın kendi varlığı dâhil etrafındaki her şey, insanın Rabbi olan Allah’ın bir ikrâmıdır. En büyük ikrâm, Kerîm olan Allah’ın ikrâmıdır. En tehlikeli ve en alçaltıcı gurur da, en büyük ikrâmı unutturan gururdur. İşte Allah’ın, Kerîm isminin içinde yer aldığı İnfitâr sûresindeki şu âyet bu hakikati hatırlatmaktadır: *Ey insan, ‘üstün kerem sâhibi’ olan Rabbine karşı seni aldatıp yanıltan nedir?*¹⁰⁰⁶

Rab ismi ve bu ismin sıfatı olarak geçen Kerîm ismi, Allah’ın “cemâl sıfatları” denilen ve kullarına yönelik lütufkârlığını ifâde eden isim ve sıfatlarındandır. Bu âyetten sonraki âyetlerde, bu sıfatların, insanın insan olarak varlık alanına çıkışındaki yaratıcı rolü dile getirilmektedir. Böylece insanın, bedensel ve zihnî melekelerle donanıp düzgün bir insan olarak dünyaya gelişini kendisine borçlu bulunduğu Rabbi hakkında saptırıcı tesirlere kapılarak yanılgıya düşmesi, türlü şekillerde inkâr ve isyanlara boğulması eleştirilmektedir.¹⁰⁰⁷

Bu âyette Rab isminin bir sıfatı olarak Kerîm isminin zikredilmesinin birkaç hikmetini şöyle sıralamak mümkündür:

1. Âyette Allah’ın Kerîm isminin nazara verilerek zikredilmesi, aldanmaktan şiddetle sakındırmak içindir.

¹⁰⁰³ Nursî, *Sözler* (25. Söz), 416-417.

¹⁰⁰⁴ Rızâ ve Abduh, *Tefsîru’l-Menâr*, XI, 358.

¹⁰⁰⁵ İnfitâr, 82/6.

¹⁰⁰⁶ İnfitâr, 82/6. يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ

¹⁰⁰⁷ Karaman ve bşk., *Kur’ân Yolu*, V, 570.

2. Aynı şekilde kerem sıfatının zikredilmesi, şeytanın bununla aldatılabileceğini vurgulamak içindir. Çünkü şeytan şöyle der: “Dilediğini yap, Rabbin Kerîm’dir. Kimseye azap etmez, cezalandırmada acele etmez.”

3. Âyette Kerîm isminin getirilmesi, Allah’ın kereminin çokluğunun O’na itaâta ciddiyeti gerektirdiğine, keremine güvenerek isyana dalmamak gerektiğine delâlet etmek içindir.¹⁰⁰⁸

4. Allah’ın kerem sâhibi olması, insanı zâlim olmaya, günahlara yeltenmeye ve bu dünyadan sonra başka bir dünya olmayacağı düşüncesine sevk edebilir. İnsan böyle aldanış ve yanılgılara düşmemelidir. Hatta keremin çokluğu, aldanmadan hizmette ciddiyet ve gayreti gerektirmelidir.¹⁰⁰⁹

5. “*Ey insan! O keremi bol Rabbine karşı seni aldatan ne?*” âyetindeki sorunun amacı kınama ve sitemdir.¹⁰¹⁰ Allah sanki şöyle buyurmuştur: “Rabbinin ihsânına isyanla ve sana olan merhametine inat ve taşkınlıkla nasıl karşılık verdin? İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey midir?”¹⁰¹¹

Âyetteki bu hitap ve soru, uyarı hitabı olması nedeniyle, gururlanmaya engel olacak kahr ve celâl sıfatlarından biri zikredilmesi daha açık görünürken “Kerîm” vasfı ile özel olarak ilâhî ikrâmın hatırlatılmasında ince bir nükte ile büyük bir ahlâkî manaya işaret vardır. Bu, her şeyden önce şunu anlatır ki, ikrâm ve ihsânın gereği O’na karşı gururlanarak saygısızlık etmek, ahlâksızlık yapmak, günaha girmek değil, aksine o ikrâmın yüksekliği oranında iman ve şükür ile itaâti, saygıyı, hürmet ve ta’zimi artırmak, nankörlük ve isyandan sakınarak yüce ahlâka yükselmektir. Onun için ikrâm sâhibine karşı iman ve şükür ile itaât ve saygıyı artıracak yerde onun keremine mağrur olup da saygısızlık etmenin büyük bir aldanış olduğu hatırlatılmıştır.¹⁰¹²

3. 2. 3. MELİK İSMİ

مَلِك/Melik, “bir şeye sâhip olmak, bir şey üzerinde tasarrufta bulunmak” gibi manalara gelen مُلْك veya مَلِك kökünden türemiştir. Bazı dilciler مُلْك/mülk ile مَلِك/milk masdarları arasında mana ayırımına gitmişlerdir. Buna göre mülk (melikiyyet), hükümlerliği, emir ve yasaklar koymak suretiyle insanlar üzerinde yönetim ve denetimde bulunmayı; milk (mâlikiyyet) ise eşya ve mallarla bunların gelirleri

¹⁰⁰⁸ Beydâvî, *Envâru’l-Tenzil*, V, 292.

¹⁰⁰⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXXI, 80.

¹⁰¹⁰ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, XV, 468.

¹⁰¹¹ Sâbûnî, *Safvetu’l-Tefâsîr*, III, 528.

¹⁰¹² Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VIII, 5635-5636.

üzerinde kullanım ve yönetimini ifâde eder. Bundan dolayı “insanların meliki”, “eşyanın mâliki” denilmektedir. Bu bakımdan “melik” kelimesinin “mâlik”ten daha geniş bir anlama sâhip olduğu belirtilmiştir.¹⁰¹³ Allah’ın bir ismi olarak Melik, “yoktan var ettiği her şey hakkında tasarrufta bulunan zât” demektir.¹⁰¹⁴

Melik ismi Nâs sûresinde مَلِكِ النَّاسِ/Meliki’n-nâs¹⁰¹⁵ şeklinde isim tamlaması olarak gelirken, iki mekkî âyette¹⁰¹⁶ Hak ve iki medenî âyette¹⁰¹⁷ de Kuddûs isimleriyle beraber Allah’ı nitelemektedir.

3. 2. 3. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi

Melik ismi Nâs sûresinde مَلِكِ النَّاسِ tamlamasıyla tek başına yalın olarak gelir. Bu sûrede bu isim zikredilmiştir ki mü’minlerin, Rablerine ta’zim ettikleri gibi bazı insanların, ileri gelen diğer insanlara ta’zim etmelerinden vazgeçsinler. Bütün insanların mâlikinin Allah olduğunu bilsinler ve ona ta’zim edip kulluk etsinler.¹⁰¹⁸

Bu sûrede gelen Rab, Melik ve İlâh isimlerinin yan yana zikredilme hikmetlerini şöyle açıklayabiliriz: “İnsanların Meliki” ve “İnsanların İlâhı” ifâdeleri ilk âyette geçen “İnsanların Rabbi” ifâdesini beyân eder. Çünkü Rab, bazen melik olmayabilir. Melik de ilâh olmayabilir. Âyetlerin bu şekildeki nazmında, Allah’ın kendisine sığınılmaya layık olduğuna bir delâlet vardır. Ayrıca bu sıralamada ilâhî marifete nazar edenin, mertebelerini hissettirmek vardır. Çünkü ma’rifetullahı araştıran bir kimse, önce kendisi üzerindeki görülen ve görünmeyen nimetlerden yola çıkarak, onu terbiye eden bir Rabbin varlığına ulaşır. Sonra tefekkürde biraz daha derinleşir. Anlar ki bu Rab, hiçbir şeye muhtaç değildir ve her şeyin sâhibidir, kendisinin ihtiyacı olan her şey O’ndandır. Öyleyse O Rab, gerçek Meliktir. Sonra bundan yola çıkarak ibadete layık olanın sadece O olduğunu, başkasının olmadığına istidlalde bulunur.¹⁰¹⁹

Ayrıca Allah bütün mahlûkatın Rabbi olduğu halde kendisini “insanların Rabbi, Meliki ve İlâhı” olarak tanıtmaması, onların mahlûkatın en üstünü ve en şerefliyi olduğunu gösterir. Eğer insanlar, yaratılmışların en şerefliyi olmasaydı, elbette kitabının sonunda Allah, kendisini insanların Rabbi, Meliki ve İlâhı diye tarif etmez,

¹⁰¹³ Zeccâc, *Tefsîru Esmâillahi’l-Hüsna*, 30; Nehhâs, *Meâni’l-Kur’âni’l-Kerîm*, I, 61-62; Isfahânî, *el-Mufredât*, “mlk” md.; Râzî, *Levâmiu’l-Beyyinât*, 131-132.

¹⁰¹⁴ Halîmî, *el-Minhâc*, I, 194; Hattâbî, *Şe’nu’d-Duâ*, 40.

¹⁰¹⁵ Nas, 114/2.

¹⁰¹⁶ Tâhâ, 20/114; Mü’minûn, 23/116.

¹⁰¹⁷ Haşr, 59/23; Cuma, 62/2.

¹⁰¹⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV, 753.

¹⁰¹⁹ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, V, 350.

kitabını bu tarif ile sonlamazdı.¹⁰²⁰ Öte taraftan Allah'ın "Melik" olması, diğer meliklere benzemez. Çünkü diğer melikler, herhangi bir şey verdiklerinde mülkleri ve hazineleri eksilir. Allah'ın mülkü ise vermekle, ihsân etmekle eksilmeyip aksine artmaktadır.

3. 2. 3. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi

Melik isminin iki mekkî âyetinde Hak ve iki medenî âyetinde de Kuddûs isimleriyle beraber geldiğini belirtmiştik. Biz burada Melik isminin bu iki isimle ve ilgili âyetlerle olan münâsebetini inceleyeceğiz.

1. Melik ve Hak İsimleri: Melik ismi iki âyetinde Hak ismi ile birlikte kullanılır.¹⁰²¹ Her ikisinde de Melik ismi önce, Hak ismi sonra gelir.

*Melik ve Hak olan Allah yüce ve münezzehtir! Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce Kur'ân'ı okumakta acele etme. "Rabbim! İlmimi arttır" de.*¹⁰²²

Allah bu âyetinde, kendi zâtını ta'zim ederek, mahlûkatının da, kendisini ululayıp ta'zim etmeleri gerektiğine dikkat çekmek için, *Melik ve Hak olan Allah yüce ve münezzehtir!* buyurmuştur. Allah emirler vermekte, yasaklar koymaktadır. Mutlak tasarruf sâhibi, her şeyin mutlak mâliki olan Allah münezzehtir. İnkârcıların inkârları ve müşriklerin söylediklerinden dolayı O asla zevâl bulmaz; O'nda bir değişiklik söz konusu olmaz. Sevap ve cezanın elinde bulunduğu yegâne mutlak Melik'tir. Allah Hak olandır, hak işleyendir. Vaadi hak, tehdidi hak, peygamberleri hak, cenneti hak ve O'ndan gelen her bir şey haktır. O hak üzere olduğundan ve adâleti dolayısıyla uyarıdan önce ve peygamberleri gönderip de insanların ileri sürebilecekleri her türlü mazereti ortadan kaldırmadan önce, herhangi bir kimsenin ileri sürebileceği bir delil ya da kuşkusu kalmasın diye kimseye azap etmez.¹⁰²³

*Melik ve Hak olan Allah yüce ve münezzehtir! O'ndan başka hiç ilâh yoktur. O, şerefli ve yüce arşın Rabbidir.*¹⁰²⁴

Önceki âyetinde insanların boş yere, oyun olarak, lüzumsuz, maksatsız ve hikmetsiz yaratılmadığı ifâde edildikten sonra, bu âyetinde de mülkün sâhibi olan, ezeli ve ebedî olan Allah'ın boş yere bir şey yaratmaktan münezzehtir olduğu vurgulanmaktadır. Böylece Allah, *فَقَتَّعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ/Gerçek Hükümdar olan Allah çok*

¹⁰²⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXII, 196.

¹⁰²¹ Tâhâ, 20/114; Mü'minûn, 23/116.

¹⁰²² Tâhâ, 20/114. *فَقَتَّعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا*.

¹⁰²³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXII, 121; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, VIII, 647.

¹⁰²⁴ Mü'minûn, 23/116. *فَقَتَّعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ*.

yücedir ifâdesiyle, kendisini abesten, boş şeyler yapmaktan münezzehe olduğunu bildirmiştir. Melik, hâkimiyeti ve kudreti zevâl bulmayan, eşyaya mâlik olan hükümdardır. Hak ise, hâkimiyet ve mülk kendisi için hak olandır. Çünkü her şey varlığını ondan alır ve yine her şey O'na boyun eğer. O, son bulmayan, mülkü sona ermeyen bir varlıktır. Yine Allah, kendisi dışında hiçbir ilâh bulunmadığını, kendisi dışında kalanların yok olacağını, yok olanların ilâh olamayacağını beyân buyurmuştur.¹⁰²⁵

Ayrıca Melik isminin geçtiği bu âyetin, كَرِيم/kerîm sıfatıyla son bulması da manidardır. Âyetteki الْعَرْشُ الْكَرِيم terkihi, şerefli ve cömert arş anlamına gelir. Fakat “kerîm” vasfının “arş”a izafe edilmesi mecâzîdir. Zira “bu taht kerîmdir” demek, tahtın sâhibinin kerîm olduğunu söylemektir. Bu durumda, kerîm vasfı Allah’a izafe edilebilir. Melik olanın kerîm olması, mutlak otorite sâhibi olduğu halde otoritesini keyfi olarak kullanmaması demektir. Otoritesini kullarının aleyhine değil, lehine kullanması demektir. Otoritesinin büyüklüğü kadar cömertliğinin de büyük olduğunun hatırlatılması demektir. Özetle Allah’ın kâinatın Melik’i olması, insanoğlu için eşsiz bir nimettir.¹⁰²⁶

2. Melik ve Kuddûs İsimleri: Melik ismi iki âyette¹⁰²⁷ elif-lâmlı şekilde Kuddûs¹⁰²⁸ ismiyle birlikte Allah’ı nitelemektedir.

*Göklerdeki ve yerdeki her şey, mülkün sâhibi, mukaddes, mutlak güç sâhibi, hüküm ve hikmet sâhibi olan Allah’ı tesbih eder.*¹⁰²⁹

Allah, bu sûrenin ilk âyetinde, sûrenin konusuyla sıkı ilgisi bulunan Melik, Kuddûs, Azîz ve Hakîm isimlerini zikretmektedir. Bu sûre, cuma namazı vaktinde mü’minleri eğlence ve ticareti bırakmalarını, her türlü uğraşından daha iyi kazançları olan Allah katındaki mükâfatı elde etmeyi teşvik eden bir sûredir.

Burada Melik ismi zikredilerek Allah’ın her şeye sâhip olduğu bildirilir. Allah Melik’tir ve O’ndan daha büyük hükümdar yoktur. Çünkü O, bütün her şeyin yaratıcısı ve mâlikidir. Her şey O’nun kudretinde ve tasarrufu altındadır. Gece ve gündüz, hatta bütün zamanlar her şey O’nu tesbih eder. Mülkün tamamı O’nun olduğu için Melik’tir.

¹⁰²⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXV, 129.

¹⁰²⁶ İslamoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, I, 567.

¹⁰²⁷ Haşr, 59/23; Cuma, 62/1.

¹⁰²⁸ “Temiz ve kusurlardan arınmış, yetersizliklerden münezzehe olmak” manalarına gelen قُدُّس/kuds masdarından türeyen ve mübalağa sıgalarından فُعُول/fuûl vezninden bir sıfat olan قُدُّوس/Kuddûs: “Tâhir, pâk, mübarek, kutlu, her türlü kusurun ötesinde, son derece münezzehe olan” demektir. Kuddûs ismi geçtiği iki yerde “Melik” ismiyle birlikte Allah’ı nitelemektedir. (Zeccâc, *Tefsîru Esmâillahi’l-Hüsnâ*, 30; Zeccâcî, *İştikâku Esmâillah*, 214; Halîmî, *el-Minhâc*, I, 189; Râzî, *Levâmiu’l-Beyyinât*, 120; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “kds” md.)

¹⁰²⁹ Cuma, 62/1. يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ

Böylece burada Allah'ın bu ismi mü'minlere hatırlatılarak onların kâr elde etme amacıyla peşinde koştukları ticarete işaret edilmiştir. Aynı zamanda Allah, Kuddûs'tür. Bu ismiyle kendisinin yüce huzuruna uygun düşmeyen şeylerden mukaddes ve münezzehe olduğunu belirtir. Burada Kuddûs ismi zikredilerek göklerde ve yerde bulunan her şeyin takdis ve tenzih ile kendisine yöneldiği yüce yaratıcı olduğu vurgulanır. Bu da onların Allah'ı anmayı bırakıp oyuna dalmalarına işaret eder. Ayrıca Azîz ismi de zikredilerek, Yahudilerin kendisine çağrıldığı meydan okuyuşla ilgili olarak mesaj verilmektedir. Allah'ın Hakîm ismine de yer verilerek Allah'ın ümmî olan Arapları seçerek onların içinden bir peygamber göndermesi, bu peygamberin onlara Allah'ın âyetlerini okuyup gönüllerini arındırması, kendilerine kitabı ve hikmeti öğretmesinin hikmetinin gereği olduğunu ifâde eder.¹⁰³⁰

Netice itibarıyla denilebilir ki Melik ismi, Allah'ta yüce sıfatların bulunduğunu; Kuddûs ismi ise, bu yüce sıfatları O'ndan nefyedecek olan hiçbir şeyin bulunmadığını gösterir. Ayrıca Melik ismi, Allah'ın mülkünde mutlak otorite sâhibi oluşuna; Kuddûs ismi ise, Allah'ın hem mukaddes ve dokunulmaz oluşuna, hem de kutsallığın kaynağı oluşuna; Azîz ismi, Allah'ın üstün ve yüce oluşuna, Hakîm ismi ise, Allah'ın her hükmünde tam isabet sâhibi oluşuna delâlet eder. Bu dört ismin ortak yanı tenzihe delâlet etmeleridir. Yani Allah'a ortak olmaya kalkanlar ya O'nun otoritesine ortak olmaya, ya kendiliklerinden sahte kutsallıklar üretmeye, ya tekebbür yoluyla kendini olduğundan büyük göstermeye, ya da hüküm koymada O'na ortak olmaya kalkışırlar. İşte bu dört ismin birlikte zikredilerek yan yana gelmiş olmasının sebebi bu hususta Allah'ı tenzih etmektir.

3. 2. 4. MELÎK İSMİ

مَلِك/Melik, “bir şeye sâhip olmak, bir şey üzerinde tasarrufta bulunmak” gibi manalara gelen مَالِك/mülk veya مِلْك/milk kökünden türemiş olup¹⁰³¹ mübalağa ve subût ifâde eden bir sıfat-ı müşebbehedir. Allah'ın bir ismi olarak Melîk; “dilediği gibi tasarrufta bulunan ve tam kudretle güçlü olan hükümdar” demektir.”¹⁰³² Bütün mevcûdât üzerinde emir ve nehiy, mükâfat ve cezalandırma yoluyla sağlanan düzen ve yönetim, kudret ve kuvveti elinde bulunduran Allah'a aittir.¹⁰³³

¹⁰³⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXX, 2-3; Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, VI, 322.

¹⁰³¹ Zeccâcî, *İştikâku Esmâillah*, 43-44; Isfahânî, *el-Mufredât*, “mlk” md.; Râzî, *Levâmiu'l-Beyyinât*, 131-132; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “mlk” md.

¹⁰³² Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, 171.

¹⁰³³ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI, 4871.

Kur'ân'da Melîk ismi, Muktedir ismi ile birlikte nekra olarak, tek bir âyette gelir.¹⁰³⁴ Melîk ve Muktedir isimlerinin nekra olmasında, insan havsalasının Allah'ın hükümrancılık ve gücünün mahiyetini kavrayamayacağına işaret eder.¹⁰³⁵ Başka bir ifâdeyle bu iki ismi nekra olarak zikretmekle Allah, mülk ve kudretinin hakikatini akılların idrâk edemeyeceğine ve onun yüce huzuruna yakınlığı, مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ/Gözlerin görmediği ve kulakların işitmediği kabilinden tarif ve beyâna sığmayacak gayet büyük bir saadet olduğuna işaret buyurmuştur.¹⁰³⁶

Mü'minlere Mekke'nin kasvetli ortamında nâzil olan şu âyet, imanda sebat eden muttakilere cenneti müjdelemektedir. Ondan da öte, âhirette Melîk ve Muktedir olan Allah'ın indinde olacaklarını müjdelemektedir: *Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlar cennetlerde, ırmak başlarındadırlar. Muktedir bir hükümdarın katında, doğruluk meclisindedirler.*¹⁰³⁷

Hem mukayese ve karşılaştırma yapmak, hem de teşvik ve korkutmak için Allah önceki âyetlerde mücrimlerin hâlini anlattıktan sonra bu âyette de mü'minlerin hâlini şöyle tasvir etmektedir: Mü'minler köşklerinin altından su, şarap, süt ve bal nehirlerinin aktığı ebedî cennetler içinde olacaklar. Onlar, dilediğini yapmaya kâdir, her şeyin mâliki Rablerinin yanında bir saygınlık ve bir mevki sâhibidirler. Boş sözün konuşulmadığı, günahın işlenmediği hak meclisindedirler ki o da cennettir.¹⁰³⁸ Görüldüğü gibi Melik ile Muktedir isimlerinin birlikte geldiği bu âyet, âhiretteki ödülden haber vermektedir. Âyet-i kerîme mü'mine, âhirette sonsuz özgürlük ve mutluluk diyarı olan cennetin bahşedilmesinden ve az önce sıraladığımız nimetlerden daha öte bir ödülde söz etmektedir. O ödül de, Melik ve Muktedir olan Allah'ın 'indinde' olmaktır. Âyette geçen عِنْدَ zarfı "yanında" anlamına gelir. Âhirete ilişkin anlatılan her şey -dilin tabiatı gereği- mecâz olmak durumunda olduğu gibi bu "yanındalık" da mecâzîdir. Âyetteki, عِنْدَ/yanında kelimesinden mekân ve mana bakımından bir yakınlık değil de, makam, mevki ve şân bakımından bir yakınlık kastedilmiştir.¹⁰³⁹ Fakat yanında olunan ilâhî zât, hem akıl almaz bir mülk sâhibi, hem de akıl almaz bir iktidar sâhibi olan Melîk ve Muktedir isimleriyle anılmaktadır. Böylelikle Allah'ı razı etmiş bir mü'mine, âhirette akıl fikir ermez bir mülk ve o mülk içerisinde akıl fikir ermez bir iktidar verileceği vurgulanmaktadır.

¹⁰³⁴ Kamer, 54/55.

¹⁰³⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXVII, 96.

¹⁰³⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI, 4656.

¹⁰³⁷ Kamer, 54/54-55. (فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ) (إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ)

¹⁰³⁸ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, XIV, 201.

¹⁰³⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXIX, 82.

Râzî bu âyette zikredilen Allah’a yakın olma durumunu padişaha yakın olma durumuyla kıyaslayarak der ki: “Bu âyette Allah’a yakın olmanın, padişaha yakın olmaktan çok farklı olduğuna bir işaret vardır. Çünkü padişahlar (iktidardakiler), hem sevdiklerini, hem de şerlerinden korktukları kimseleri iktidarlarını kaybetmemek için kendilerine yakın tutarlar. Allah ise muktedirdir. Dolayısıyla kendisine yaklaştırdıklarını, sırf onlara ihsân ve ikrâm etmek üzere yaklaştırmaktadır.”¹⁰⁴⁰

Netice itibarıyla denilebilir ki “mükemmel idareci” manasına gelen Melîk’in, “mutlak iktidar sâhibi” manasına gelen Muktedir ismi ile birlikte gelmesi, muhatabının gönlünde Allah’ın olaylara ve eşyaya müdahâlesine dâir hiçbir endişe bırakmamayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla bu iki isim, bir taraftan Melîk ve Muktedir olan Allah’ın elinden kaçıp kurtulmanın mümkün olmayacağını vurgulayarak mü’minlere eza-cefa çektiren müşrikleri tehdit etmekte; öbür taraftan da eziyet ve cefa çeken mü’minlerin birgün Melîk ve Muktedir olan Allah’ın yardımıyla kurtulacakları ve diğer dünyada Rablerinin katında mükâfatlandırılacakları müjdesini vermektedir.

3. 2. 5. HAKÎM İSMİ

حَكِيم/Hakîm; “düzeltmek, karar vermek ve bir şeyi salah kastıyla menetmek”¹⁰⁴¹ manalarına gelen حُكْم/hükm masdarından türemiş mübalağa sîgasında bir sıfat olup “hikmet sâhibi” demektir. Hikmet “bilgiye ve akla dayanarak doğru olana karar vermek”¹⁰⁴² manasındadır. Hüküm veren kimseye hakîm denilmesinin sebebi, iki hasım tarafın birbirlerine haksızlık etmelerini engellemesidir. Hakem ise, taraf tutma arzusunu menetmiş olan kimsedir. Atın dizginine de hikmet denilmesi, onun, hayvanı serkeşlikten menetmesi sebebiyledir. Böylece, bunlar lafız ve anlam yönünden aynı asılda toplanırlar.¹⁰⁴³

Dilbilimciler ve müfessirler kök manaya bağlı kalarak “Hakîm” ismini farklı şekillerde tanımlamışlardır. Biz bu tanımlardan birkaç tanesini özetle aktarmak istiyoruz:

1. Hakîm, filleri sağlam olan ve aralarında çelişki bulunmayan.¹⁰⁴⁴
2. Her şeyin en iyi yönünü en üstün bir ilimle bilen.¹⁰⁴⁵

¹⁰⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIX, 82.

¹⁰⁴¹ Isfahânî, *el-Mufredât*, “hkm” md.; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “hkm” md.; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, “hkm” md.

¹⁰⁴² Isfahânî, *el-Mufredât*, “hkm” md.

¹⁰⁴³ Zeccâc, *Tefsîru Esmâillahi'l-Hüsnâ*, 43; Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, “hkm” md.

¹⁰⁴⁴ Zeccâcî, *İştikâku Esmâillah*, 60.

¹⁰⁴⁵ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, 192.

3. Eşyayı bilen ve son derece muhkem olarak, itkan üzere yaratan ve işlerini en güzel biçimde yapan.¹⁰⁴⁶

4. Doğrudan başka bir şey söylemeyen ve yapmayan.¹⁰⁴⁷

5. Fiillerinde ve sözlerinde hikmet sâhibi olup bilgisi, hikmeti ve adâleti gerektirdiği için eşyayı yerli yerine yerleştiren ve kusursuz olarak kâinatı yöneten.¹⁰⁴⁸

Kur'ân'da Hakîm ismi doksan bir yerde Allah'a nisbet edilmektedir. Bu isim, müstakil olarak kullanılmazken kırk yedi yerde Azîz,¹⁰⁴⁹ otuz altı yerde Alîm,¹⁰⁵⁰ dört yerde Habîr,¹⁰⁵¹ iki yerde Alî,¹⁰⁵² birer yerde de Tevvâb,¹⁰⁵³ Hamîd¹⁰⁵⁴ ve Vâsi¹⁰⁵⁵ isimleriyle birlikte zikredilmiş olup, 31'i mekkî, 60'ı medenî âyetlerde; bazen marife, bazen de nekra formunda gelmektedir.

Hakîm ismi Habîr, Hamîd ve Alî isimleriyle sadece mekkî; Tevvâb ve Vâsi isimleriyle sadece medenî âyetlerde; Azîz ve Alîm isimleriyle de hem mekkî hem medenî âyetlerde yer alır. Muhtevâyâ göre birliktelikler bazen "Alîm Hakîm" gibi teyit, bazen de "Azîz Hakîm" gibi dengelenme durumlarını gösterirler. Hakîm isminin, Medine devrinde fazla zikrolunması bilhassa ahkâm âyetlerinin kaynağı ve müeyyidesi olmasıyla açıklanabilir.¹⁰⁵⁶

3. 2. 5. 1. İkili İsim Olarak Gelmesi

Hakîm isminin Kur'ân'da Azîz, Alîm, Habîr, Alî, Tevvâb, Hamîd ve Vâsi isimleriyle birlikte geldiğini söylemiştik. Biz bu başlık altında Hakîm isminin Alîm, Habîr ve Hamîd isimleriyle ve geçtiği âyetlerin içerikleriyle olan münâsebetini inceleyeceğiz. Bu ismin Vâsi, Azîz, Alî ve Tevvâb isimleriyle ve geçtiği âyetlerin içerikleriyle olan irtibatını ise ilgili yerlerde ele aldık/alacağız.¹⁰⁵⁷

¹⁰⁴⁶ Hattâbî, *Şe'nu'd-Duâ*, 73; Cevherî, *es-Sihâh*, "hkm" md.; Râzî, *Levâmiu'l-Beyyinât*, 209.

¹⁰⁴⁷ Halîmî, *el-Minhâc*, I, 191.

¹⁰⁴⁸ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, "hkm" md.; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 98.

¹⁰⁴⁹ Örnek için bkz.: Bakara, 2/129, 220, 240, 260; Âl-i İmrân, 3/6, 126; Nisâ, 4/56, 158, 165.

¹⁰⁵⁰ Bkz.: Nisâ, 4/11, 17, 24, 26, 92; En'âm, 6/82, 128, 139; Enfâl, 8/71; Tövbe, 9/15, 28; Hicr, 15/25; Neml, 27/6; Zuhruf, 43/84; Zâriyât, 51/30.

¹⁰⁵¹ Hûd, 11/1; En'âm, 6/18, 73; Sebe', 34/1.

¹⁰⁵² Şûrâ, 42/51; Zuhruf, 42/4.

¹⁰⁵³ Nûr, 24/10.

¹⁰⁵⁴ Fussilet, 41/42.

¹⁰⁵⁵ Nisâ, 4/130.

¹⁰⁵⁶ Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, 226.

¹⁰⁵⁷ Bkz.: Vâsi-Hakîm, s. 104; Azîz-Hakîm, s. 119; Alî-Hakîm, s. 52; Tevvâb-Hakîm, s. 223.

1. Hakîm ve Alîm İsimleri: Kur'ân'da Hakîm ismi, otuz altı yerde Alîm ismi ile birlikte zikredilir. Yirmi dokuz yerde¹⁰⁵⁸ Alîm ismi, Hakîm isminden önce gelirken, yedi âyetinde de¹⁰⁵⁹ Hakîm ismi, Alîm isminden önce gelir. Bu iki isim, iki yerde marife,¹⁰⁶⁰ beş yerde ise nekra¹⁰⁶¹ olarak geçer. Biz bu başlık altında Hakîm isminin öne geçtiği âyetleri ele alacağız.

Allah'ın hükmü her hükmün üzerindedir. Zira O'nun hükmünün temelinde sonsuz ilmi vardır. Şu âyet bu hususa bir örnektir: *İşte kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimiz. Biz dilediğimiz kimsenin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki Rabbin hüküm ve hikmet sâhibidir, hakkıyla bilendir.*¹⁰⁶²

Hakîm ve Alîm isimleri, manaca akraba oldukları halde bu âyetinde olduğu gibi, birlikte sıkça zikredildikleri görülmektedir. Bunun sebebini şöyle açıklayabiliriz: Hikmet, sadece amelî şeyleri bilmeyi ifâde eder. İlim ise bundan çok daha kapsamlıdır. Çünkü ilim bazen amelî, bazen de nazarî olur. Böylece Allah, amelî ilimleri kapsayan hikmeti ele almış, bunun peşinden de, hem nazarî hem de amelî ilimleri kuşatan alîm vasfını zikretmiştir.¹⁰⁶³

Ayrıca bu âyetin sonunda Hakîm-Alîm isimlerinin anılması, Allah'ın, dilediği kimselerin derecelerini, arzusuna göre ve gelişigüzel değil de, ancak hikmet ve ilminin muktezâsına göre yükselttiğini göstermektedir. Zira Allah'ın fiilleri abesten, bâtil olmaktan ve bilgisizlikten münezzehtir.¹⁰⁶⁴ Bu âyetinde Hakîm isminin Alîm isminden önce gelmesi bağlamla alâkalı bir durumdur. Allah'ın kimilerini üstün kılması, hikmetle alâkalı bir mevzû olduğundan Hakîm ismi burada öncellenirken; konu edinilen "hikmet" in Allah'ın ilmine uygun olduğu vurgulanmak üzere de Hakîm isminden sonra Alîm ismi getirilmiştir.¹⁰⁶⁵

Müfessirler, âhirette verilecek ceza ile ilgili konuların anlatıldığı bir kısım âyetlerin¹⁰⁶⁶ Hakîm-Alîm isimleriyle sonlanması sebebiyle şöyle açıklamışlardır: Allah tam hikmet sâhibi olup her şeyi hakkıyla bildiğinden, âhiretteki ceza ve bağış, hikmet ve bilgiye dayanacak, dolayısıyla adâlet üzere olacaktır. Yine bazı müfessirler, *وَيْلٌ لَّكَ حُجَّتْنَا أَتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَّنْ نَّشَاءُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ* / Şüphesiz bu Kur'ân sana, hüküm ve hikmet sâhibi,

¹⁰⁵⁸ Bkz.: Nisâ, 4/11, 17, 24, 26, 92; Enfâl, 8/71; Tövbe, 9/15, 28; Diğer örnekler için bkz.: Abdülkâfi, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, "hakîm" md.

¹⁰⁵⁹ En'âm, 6/83, 128, 139; Hicr, 15/25; Neml, 27/6; Zuhurf, 43/84; Zâriyât, 51/30.

¹⁰⁶⁰ En'âm, 6/83, 128, 139; Hicr, 15/25; Neml, 27/16.

¹⁰⁶¹ Zuhurf, 43/84; Zâriyât, 51/30.

¹⁰⁶² En'âm, 6/83. *وَيْلٌ لَّكَ حُجَّتْنَا أَتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَّنْ نَّشَاءُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ*

¹⁰⁶³ Bkz.: Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXIV, 180-181.

¹⁰⁶⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XIII, 66.

¹⁰⁶⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, VII, 336.

¹⁰⁶⁶ Örnek için bkz.: En'âm, 6/128.

*hakıyla bilen Allah tarafından verilmektedir.*¹⁰⁶⁷ âyeti ile benzeri âyetlerin sonlarında gelen Hakîm ve Alîm isimlerinin nekra olmasının, Allah'ın ilmi ve hikmetinin büyüklüğüne, nihâyetsizliğine ve bilinmezliğine delâlet ettiğini belirtmişlerdir.¹⁰⁶⁸

Neticede denilebilir ki Allah'ın hakîm ve alîm vasıfları birbirini tamamlayan sıfatlardır. Bir zât her şeyi bilmiyorsa, asla her işinde hikmetli olamaz. Hakîm sıfatını hak edecek birinin ise, mutlaka alîm olması gerekir. Kendisine hiçbir şey gizli kalmamalıdır. İşte Allah'ın hem Hakîm, hem de Alîm olması O'nun sıfatlarının tümünün kemâliyetine delâlet etmektedir.

2. Hakîm ve Habîr İsimleri: Kur'ân'da Hakîm ismi, Habîr ismi ile birlikte dört kez gelir.¹⁰⁶⁹ Bu iki ismin birlikte geldiği tüm âyetler mekkî sûrelerde yer alır. Bununla verilen mesaj şudur: Size şer gibi gelen bütün olayların arkasında sayısız hikmetler gizlidir ve Rabbiniz çektiğiniz sıkıntılardan haberdardır. O'nun hikmeti tüm bir kâinatı kuşatmış, O'nun ilmi sizin idrâkinizi aşan âlemlere uzanmıştır.

Biri hariç¹⁰⁷⁰ hepsinde de Hakîm ve Habîr isimleri marife olarak gelirler. Bu belirlilik, Allah'ın hikmetinin ve haberdar oluşunun mutlaklığına delâlet eder. Öte taraftan sürekli olarak Hakîm ismi Habîr isminden önce gelir. Bu da Allah'ın her şeyin içyüzünden haberdar olduğu, hükmünde tam isabet ettiği manasına gelen hikmetinin bir gereği olduğu vurgulanır.

Enam sûresinin 73. âyeti, Habîr ismiyle gaybı bilmek arasında doğrudan bir bağ olduğunu gösterir: *O, gökleri ve yeri, hak ve hikmete uygun olarak yaratandır. Allah'ın "ol" deyip de her şeyin oluvereceği günü hatırla. O'nun sözü gerçektir. Sûr'a üflendiği gün de mülk (hükümranlık) O'nundur. Gaybı da, görülen âlemi de bilendir. O, hüküm ve hikmet sâhibidir, (her şeyden) hakıyla haberdardır.*¹⁰⁷¹

Allah'ın Hakîm olması, yaptığı işlerin tam isabetli olduğu; Habîr olması ise, bütün o işlerin gerçek mahiyetlerini, birbirine karıştırmaksızın ve tereddüde düşmeksizin bilmesi anlamına gelir.¹⁰⁷² Âlim, Hakîm ve Habîr isimlerinin bu âyette sıralanmasının sebebi, âyetin önceki kısımlarına bakarak tesbit edilebilir. Allah gökleri hak ile yaratırken, "ol" dediği her şey olurken, sözü gerçek olurken, âhirette hükümranlığını sürdürürken, öne çıkan sıfatlardan üçü âlim, hakîm ve habîrdir. Başka

¹⁰⁶⁷ Neml, 27/6.

¹⁰⁶⁸ Bkz.: Bikâî, *Nazmu'd-Durer*, XIV, 129.

¹⁰⁶⁹ En'âm, 6/18, 73; Sebe', 34/1; Hûd, 11/1.

¹⁰⁷⁰ Hûd 11/1.

¹⁰⁷¹ En'âm, 6/73. *وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ*

¹⁰⁷² Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XIII, 35.

bir ifâdeyle Allah, bilgisiyle, her şeyi yerli yerinde yapma anlamına gelen hikmetiyle ve her şeyden haberdar olmasıyla bütün bu icraatlarını gerçekleştirmektedir.¹⁰⁷³

*Elif. Lâm. Râ. (Bu sana indirilen), hikmet sâhibi (ve) her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından âyetleri sağlamlaştırılmış, sonra da açıklanmış bir kitaptır.*¹⁰⁷⁴

Allah, işinde ve idaresinde hikmet sâhibi, yaratmada da Habîrdir. Hakîm olduğu için Kur’ân’ı hikmetle indirdi ve âyetlerini muhkem kıldı. Aynı şekilde Habîr olduğu için de kullarının saklayıp gizledikleri her şeyden haberdardır. İmam Şevkânî’ye (v. 1250/1834) göre bu âyette leff-û neşr¹⁰⁷⁵ sanatı vardır. Hakîm ismi, *أَحْكَمْتُ آيَاتَهُ*/âyetleri sağlamlaştırılmış ifâdesine karşılık zikredilirken, Habîr ismi de *كُتِبَ* *أَنْتُمْ فَصَّلْتُمْ*/açıklanmış bir kitap ifâdesine karşılık zikredilmiştir.¹⁰⁷⁶

Neticede denilebilir ki, Allah’ın iki ismi olan Hakîm ismi ile Habîr ismi birbirini gerektirir. Böylece Allah’ın her şeyin içyüzünden haberdar olması, hükmünde tam isabet etmesi anlamına, hükmünde tam isabet etmesi ise her şeyin içyüzünden haberdar olması anlamına gelir ki bu da O’nun sıfatlarının mükemmeliyetini göstermektedir.

3. Hakîm ve Hamîd İsimleri: Kur’ân’da Hakîm ismi, Hamîd ismi ile birlikte sadece bir mekkî âyette nekra olarak gelir. O da Kur’ân vahyi hakkındaki şu âyettir: *Ona ne önünden ne de ardından bâtil gelemes. O, hüküm ve hikmet sâhibi, övülmeye layık olan Allah tarafından indirilmiştir.*¹⁰⁷⁷

İbn Abbâs’a göre Hakîm, yaratmasında hikmeti sonsuz olan, Hamîd ise mahlûkata yaptıklarından dolayı “her hamde layık olan”dır. Katade’ye göre ise Hakîm, emrettiği her şeyde hikmeti sonsuz olan, Hamîd ise, yarattıklarına yaptıklarından dolayı “her hamde layık olan”dır.¹⁰⁷⁸ Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki: Hakîm olan, yarattığı, yaptığı ve emrettiği her işi en isabetli, en iyi ve mükemmel yapandır. Hamîd ise, yarattıklarına yaptıklarından dolayı “her hamde layık olan”dır. Öyleyse övülmek,

¹⁰⁷³ Bayraklı, *Kur’ân Tefsiri*, VI, 401.

¹⁰⁷⁴ Hûd, 11/1. *الرَّ كِتَابٌ أَحْكَمْتُ آيَاتَهُ ثُمَّ فَصَّلْتُ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ*

¹⁰⁷⁵ Sözlükte, “toplamak, bükmek, dürmek” anlamına gelen leff kelimesi ile, “yaymak ve açmak” manasına gelen neşr kelimelerinden oluşan “leff-û neşr” ifâdesi ıstılahta, “icmâl veya tafsîl yoluyla birden fazla lafzı zikrettikten sonra bunların tamamlayıcısı olan uygun lafızları sonradan zikretmek” demektir. Sözde önceden söylenen kelimeler ile sonradan söylenen kelimelerin dizilişi aynı sırayı takip ederse “leff-û neşri mürettep;” aynı sırayı takip etmezse “leff-û neşri gayri mürettep” olur. (Celaluddin Muhammed b. Abdurrahman Kazvîni, *el-İzâh fi Ulûmi’l-Belaga, el-Meânî el-Beyân el-Bedî*, (Thk.; İbrahim Şemsuddin), 1. baskı, Kâhire, 2003, 268.)

¹⁰⁷⁶ Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kâdir*, 4. baskı, Beyrut, 2007, 646.

¹⁰⁷⁷ Fussilet, 41/42. *لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَتْرِكُ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ*

¹⁰⁷⁸ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XVIII, 428.

her işi mükemmel yapanın hakkıdır. O dururken başkasını övmek, onun hakkını başkasına vermeye yeltenmektir.

Âyette Kur’ân’ı indiren Allah’ın, Hakîm ve Hamîd isimlerinin tercih edilmesi gayet anlamlıdır. Bu durum indirilen kitabın özellikleriyle de ilgili olup şu vurguyu taşımaktadır: Hikmet sâhibi olandan ancak hikmete uygun olan, yani mutlak doğru ve mutlak yararlı olan sözler iner.¹⁰⁷⁹ Zaten Kur’ân’ın bir vasfı da, hikmetli bir kitap olmasıdır. Hakîm bir zâtın kitabı, elbette hikmetsiz olamaz. Hakîmin kelâmı, her zaman hikmetli, sağlam, muhkem ve bâtıldan uzak bir konuma sâhiptir. Böyle bir kitabı indiren zât, elbette hamdı da hak eder.¹⁰⁸⁰ Başka bir ifâdeyle hikmet, bu kitabın sözlü yapısında, direktiflerinde, indiriliş tarzında ve insanın kalbini en kısa yoldan tedavi edişinde göze çarpar. İşte böyle bir kitabı indiren Allah övgüye layıktır. Zaten bu kitabın içerdiği birçok gerçek, insanın kalbini harekete geçirerek Allah’ı övmeye yöneltmektedir.¹⁰⁸¹

Kısacası Allah’ın vahyi indirmesi, hiç şüphesiz sonsuz hikmetinin bir gereğidir. Bunun yanında, insanın hamdini gerektiren bir ilâhî ikrâmdır. Ayrıca Kur’ân’ın, Hakîm ve Hamîd olan Allah’ın “tenzîlî” olarak vasıflandırılması, Kur’ân’ın izzetini pekiştirmek, ihtivâ ettiği ahkâmının tamamen hikmetli ve muhkem olduğuna, hiçbir şekilde sağından, solundan kendisine bir yanlışın, eksik veya fazlalığın sokulamayacağına işaret etmek içindir. Aynı şekilde yaratılmışlar tarafından hep övülen, hamîd ve mahmûd olan Allah’ın Kur’ân’ı vahyetmesi, bütün nimetlerden daha büyük bir nimet olduğuna ve bundan ötürü Allah’a daha çok şükretmenin lüzumuna delâlet etmektedir.

3. 2. 6. HÂFİZ VE HAFÎZ İSİMLERİ

حافظ/Hâfız, “görüp gözetmek, korumak, anlayıp bellemek”¹⁰⁸² gibi manalara gelen حَفْظ/hıfz kökünden türemiş bir ism-i fâildir. Allah’ın bir ismi olarak Hâfız; “tabiatı gözetimi altında ve dengede tutan, kullarını din ve dünya işlerinde tehlikelerden koruyan zât” demektir.¹⁰⁸³ حَفِيز/Hafîz kelimesi de aynı masdardan ism-i fâil olup mübalağa ve tekerrür ifâde eder. “Hıfz” unutkanın zıddı olarak düşünüldüğünde Allah’ın Hafîz oluşu; “insanların rızıklarını ve yaptıkları amelleri asla

¹⁰⁷⁹ Karaman ve bşk., *Kur’ân Yolu*, IV, 717.

¹⁰⁸⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXIV, 309.

¹⁰⁸¹ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, V, 588.

¹⁰⁸² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “hfz” md.

¹⁰⁸³ Halîmî, *el-Minhâc*, I, 204; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “hfz” md.

unutmayıp bunları takip etmesi, lütuf ve nimetiyle kullarını muhafaza etmesi” anlamına gelir.¹⁰⁸⁴

Hâfız ismi, tek başına yalın olarak bir âyette,¹⁰⁸⁵ geçerken, Hafız ismi ise Kur’ân’da üç yerde¹⁰⁸⁶ münferit olarak gelmektedir.

*Yakûb onlara, “Onun hakkında size ancak, daha önce kardeşi hakkında güvendiğim kadar güvenebilirim! Allah en iyi koruyandır ve O, merhametlilerin en merhametlisidir” dedi.*¹⁰⁸⁷

Bu âyet Hz. Yakûb ve oğulları arasında geçen diyalogu ele almaktadır. Âyetteki soru, istifham-ı inkârîdir. Yani “Daha önce Yûsuf hakkında size güvendiğim gibi mi güveneyim, hayır güvenmem” manasınadır. Ancak cümlelerin devamı, onlara güvenmediği halde Hz. Yakûb’un, oğlu Bünyamin’i onlarla birlikte göndermeye niyetli olduğunu göstermektedir. Kıtlik sebebiyle ailesinin helâk olması tehlikesi ve gelecek yardımların ancak Bünyamin’in gitmesiyle devam edecek olması sebebiyle buna razı olduğu söylenebilir. Şartlar sebebiyle yavrusunu göndermek hoşuna gitmese de buna razı olan Hz. Yakûb, kardeşleri, Bünyamin’i koruyacaklarını söyledikleri halde, Hz. Yakûb’un, Allah’ın korumasına sığınmakta olduğuna şâhit oluyoruz. Onlara, “sizin korumanızdan daha iyi koruyacak olan Allah’ın korumasına onu havale ediyorum” demek istemiştir. Böylece Hz. Yakûb burada çocuklarına bir ders vererek, tek güvenilecek, dayanılacak, bel bağlanılacak, kendisine tevekkül edilecek olanın Allah olduğunu öğretmek istemiştir.¹⁰⁸⁸

Hz. Yakûb’un *حَافِظًا*/Allah en iyi koruyandır şeklindeki ifâdesi incelendiğinde şu güzelliklerle karşılaşılır: Öncelikle, *الله*/Allah lafzı mübtedâ, *حَيْر*/hayr kelimesi de haber olacak şekilde isim cümlesiyle hasır yapılmış ve anlam pekiştirilmiştir. Bilindiği üzere isim cümleleri, fiil cümlelerine göre daha vurguludur. Cümlelerin kurulumunda ise daha farklı bir güzellik vardır. Şöyle ki: *حَيْر*/Allah en hayırlı olandır cümlesini duyan kişinin dikkati, söyleyen kişiye yoğunlaşır. Zira ortada eksik kalmış bir cümle vardır ve duyan kişinin zihninde “Ne yönden en hayırlıdır?” şeklinde bir soru oluşur. Bu dikkat çekme işi başarılıdıktan sonra *حَافِظًا*/Koruyucu olarak açıklaması, muhatabın zihnindeki soruya cevap olmaktadır.

¹⁰⁸⁴ Zeccâcî, *İştikâku Esmâillâh*, 146; Râzî, *Levâmiu’l-Beyyinât*, 198.

¹⁰⁸⁵ Yûsuf, 12/64.

¹⁰⁸⁶ Hûd, 11/57; Sebe’, 34/21; Şûrâ, 42/6.

¹⁰⁸⁷ Yûsuf, 12/64. *قَالَ هَلْ أَمْنُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَا أَمْنُكُمْ عَلَى أَخِيهِ مِنْ قَبْلِ اللَّهِ حَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ*

¹⁰⁸⁸ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, VII, 22; Bayraklı, *Kur’an Tefsiri*, IX, 457.

Kur'ân'da üç yerde¹⁰⁸⁹ münferit olarak Allah'ı nitelemekte olan Hafîz ismini ise bir örnek üzerinden incelemeye çalışacağız.

*Eğer yüz çevirirseniz; bilin ki ben, benimle gönderileni size tebliğ ettim. Rabbim (dilerse) sizden başka bir kavmi sizin yerinize getirir ve siz O'na bir zarar veremezsiniz. Şüphesiz Rabbim, her şeyi koruyup gözetendir.*¹⁰⁹⁰

Bu âyetin sonunda gelen, *إِنَّ رَبِّي عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَفِيزٌ*/Şüphesiz Rabbim, her şeyi koruyup gözetendir ifâdesi için şu izahlar yapılmıştır:

1. Allah kullarına, yaptıklarına göre karşılık vermek için, onların amellerini muhafaza eder.
2. Allah, her şeyi koruduğu gibi Hz. Hûd'u da kâfirlerin kötülüğünden, tuzağından koruyup muhafaza etmiştir.¹⁰⁹¹
3. Allah her şeye karşı bir gözetici olup, istediği zaman o şeyi helâk etmekten korur, istediği zaman da onu helâk eder.¹⁰⁹²
4. Allah kullarının söz ve davranışlarından her şeyi izleyip gözetken ve bunlara karşılık onları hesaba çekip ceza veya mükâfat verendir.¹⁰⁹³
5. Allah, dinini ve dostlarını korur, yasalarını çiğnetmez. Din düşmanlarını öylesine sıkı bir gözetim altına alır ki, yakalarını O'ndan kurtaramazlar.¹⁰⁹⁴

Kısacası âyette zikredilen ifâde, inkârcılar için son derece sert sözlerdir. Onlar için bu ifâde tehdit içerirken, inananlar için ümit, teşvik ve mükâfat ihtivâ etmektedir.

3. 3. MERHAMET VE LÜTUFLA İLGİLİ İSİMLER

Merhamet, Lütûf ve Sevgi İle İlgili İsimler: Rahmân, Rahîm, Gafûr, Gaffâr, Afûv, Raûf, Tevvâb, Latîf, Rezzâk, Velî, Karîb, Ber, Halîm, Şâkir, Şekûr, Fettâh, Vehhâb, Vekîl, Mukît, Hafî, Nasîr, Müsteân, Hasîb, Kâfî, Mucîb, Hâdî, Kerîm, Vedûd, Mucîb vb. isimlerdir.

Biz bu başlığın alt başlıklarında belirlediğimiz usûl çerçevesinde önce ele alacağımız isimlerin semantik tahlillerini yapıp, Kur'ân'daki kullanım yoğunluklarını

¹⁰⁸⁹ Hûd, 11/57; Sebe', 34/21; Şûrâ, 42/6.

¹⁰⁹⁰ Hûd, 11/57.

¹⁰⁹¹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XI, 146.

¹⁰⁹² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVIII, 15.

¹⁰⁹³ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, VI, 408.

¹⁰⁹⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, IV, 69.

inceleyeceğiz. Ardından da bu isimlerin birlikte kullanıldıkları (varsa) diğer isimlerle ve geçtikleri âyetlerin içerikleri ile olan münâsebetini ele almaya çalışacağız.

3. 3. 1. RAHMÂN İSMİ

رَحْمَن/Rahmân; “şefkat, rikkat, yürek yufkalığı, bağışlama, acıma ve ihsân” anlamlarına gelen رَحْمَةٌ/rahmet kökünden türemiş mübalağa ifâde eden bir sıfattır. Bu kelime, عَلَيْهِ رَحِمْتُهُ وَتَرَحَّمْتُ عَلَيْهِ/Ona rahmet ettim, acıdım ve ona Allah da rahmet etsin dedim. تَرَاحَمَ الْقَوْمُ /İnsanlar birbirine acıdı ifâdelerinde geçen رَحِمَ fiilinden anlamını almaktadır.¹⁰⁹⁵

Allah’ın isimleri olmak üzere, “rahmet” kökünden “Rahmân” ve “Rahîm” isimleri türetilmiştir. Dilbilimciler ve müfessirler bu iki isim arasında birtakım ince farkların olduğunu beyân etmişlerdir.¹⁰⁹⁶ Rahmân isminin فَعْلَان şeklinde mübalağa kalıbında olması ve Arapça’da bu veznin, “fiilin bilfiil vukûunu ve sıklıkla tekrürünü” ifâde etmesinden dolayı رَحِيم/Rahîm isminden daha şümüllü olup, Allah’ın rahmetinin en yüksek derecesiyle muttasıf olduğunu göstermektedir.¹⁰⁹⁷ Nitekim Ebû İshâk Zeccâc ile Ebû Süleyman Hattâbî Rahmân ismini; “Yarattığı tüm varlıklardan, mü’min olsun kâfir olsun bütün insanlardan rahmet, lütuf ve nimetlerini hiçbir şekilde esirgemeyen zât” şeklinde tanımlamaktadırlar.¹⁰⁹⁸

Rahmân ismi Allah’a has bir isimdir ve bu ismin ya da vasfın özel bir manası ve kendine has birtakım özellikleri vardır. Cer edatı ile geçişli yapılamaz, fiil gibi amel etmez.¹⁰⁹⁹ Gerek Arap dilinde gerekse Kur’ân’da hiçbir zaman insanlar hakkında kullanılmamıştır.¹¹⁰⁰ Kur’ân’da bu isim daima elif-lamlı olarak ve ulûhiyyetin ikinci bir özel ismi şeklinde, münhasıran Allah hakkında kullanılmıştır.¹¹⁰¹ Bu isim

¹⁰⁹⁵ Zeccâcî, *İştikâku Esmâillâh*, 40; Isfahânî, *el-Mufredât*, “rhm” md.; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “rhm” md.

¹⁰⁹⁶ Bu iki isim arasındaki farklar için bkz.: Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I, 124-134; Nehhâs, *Meâni’l-Kur’âni’l-Kerîm*, I, 53-57; Askerî, *el-Furûku’l-Luğaviyye*, 195; Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I, 58-63; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 31-34.

¹⁰⁹⁷ Nehhâs, *Meâni’l-Kur’âni’l-Kerîm*, I, 55; Ayrıca bkz.: Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I, 105.

¹⁰⁹⁸ Zeccâc, *Tefsîru Esmâillâhi’l-Hüsnâ*, 28; Hattâbî, *Şe’nu’d-Duâ*, 36-38.

¹⁰⁹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 31.

¹¹⁰⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luga*, (Thk.: Abdullah Dervîş), Mısır, ts., V, 49-50.

¹¹⁰¹ İsrâ, 17/110; Meryem, 19/45; Tâhâ, 20/5; Furkân, 25/59-60; Rahmân, 55/1.

Kur'ân'ın elli bir yerinde¹¹⁰² tek başına yalın olarak Allah'a izafe edilirken, beş yerde Rahîm¹¹⁰³ ve bir yerde¹¹⁰⁴ de Müsteân ismiyle birlikte Allah'ı nitelemektedir.

3. 3. 1. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi

Rahmân isminin Kur'ân'ın elli bir yerinde tek başına yalın olarak Allah'a izafe edildiğini söylemiştik. Bu isim, geçtiği âyetlerde Allah'ın çok kapsamlı rahmetine delâlet etmektedir. Hatta bazı âyetlerde lafzatullah (Allah) yerine kullanıldığı da görülmektedir.¹¹⁰⁵

Rahmân ismi, tek başına Rahmân sûresinin ilk âyetini oluşturmakta ve bu sûrede; dinî, dünyevî ve uhrevî nimetler sayılmaktadır. Müfessirler, bu sûrenin ilk âyetinin “Rahmân” oluşu ile daha önceki Kamer sûresinin ilk âyeti arasında şöyle bir münâsebet kurarlar: Kamer sûresi, şu âyetle başlamaktadır: *Kıyamet saati yaklaşır, ay yarılr.*¹¹⁰⁶ Bu âyetten, ayı yarmaya kâdir olan Allah'ın, dağları da paramparça etmeye, insanları helâk etmeye kâdir olduğu anlaşılmakta ve böylece bu âyette Allah'ın azamet, heybet ve kudretine dikkat çekilmektedir. Buna karşılık olarak da, Rahmân sûresinin ilk âyetini, Allah'ın engin rahmetine delâlet eden Rahmân ismi teşkil etmektedir. Kamer sûresini okuyanların, ulûhiyyet karşısında duydukları ürperti, bu sûrenin ilk âyetinin “Rahmân” oluşu ile giderilmiş oluyor.¹¹⁰⁷ Ayrıca Rahmân sûresinin girişinde Rahmân isminin tezâhürlerinden olan üç husustan bahsedilmektedir. Bunlar, Kur'ân'ın öğretilmesi, insanın yaratılması ve ona beyânın (konuşmanın) öğretilmesidir. Bu hususların özellikle atıf harfi kullanılmadan peş peşe sıralanmış olması, hem bu üç konunun iç içe olduğunu, hem de bu konuların arka planında Rahmân olan Allah'ın sonsuz rahmetinin var olduğunu gösterir.¹¹⁰⁸ Öte taraftan âyette Rahmân ismiyle beraber عَٰلَم fiilinin kullanılması da eğitim pedagojisi açısından çok önemli bir hususa dikkatleri çekmektedir. Bu birliktelik Kur'ân'ın eğitim-öğretimdeki sevgi ve şefkat prensibine işaret etmektedir.¹¹⁰⁹

¹¹⁰² R'ad, 13/30; İsrâ, 17/110; Meryem, 19/18, 26, 44, 45, 58, 61, 69, 75, 78, 85, 87, 88, 91, 92, 93, 96; Tâhâ, 20/5, 90, 108, 109; Enbiyâ, 21/26, 36, 42, 112; Furkân, 25/26, 59, 60, 60, 63; Şuârâ, 26/5; Yâsîn, 36/11, 15, 23, 52; Zuhruf, 43/17, 19, 20, 33, 36, 45, 81; Kâf, 50/33; Rahmân, 55/1; Mülk, 67/3, 19, 20, 29; Nebe', 78/37, 38.

¹¹⁰³ Fatiha, 1/2; Bakara, 2/163; Neml, 27/30; Fussilet, 41/2; Haşr, 59/22. Bu sayıya 113 sûrenin başında zikredilen besmeledeki Rahmân-Rahîm isimleri dâhil edilmemiştir.

¹¹⁰⁴ Enbiyâ, 21/112.

¹¹⁰⁵ Meselâ Meryem sûresinde onaltı yerde lafz-ı calal yerine Rahmân ismi kullanılmıştır. Bkz.: Meryem, 19/18, 26, 44, 45, 58, 61, 69, 75, 78, 85, 87, 88, 91, 92, 93, 96.

¹¹⁰⁶ Kamer, 54/1.

¹¹⁰⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIX, 83.

¹¹⁰⁸ Niyazi Beki, *Celal ve Cemâl Sıfatları Işığında Rahmân Sûresi*, İstanbul, 1999, 25.

¹¹⁰⁹ Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 2. baskı, Ankara, 1991, 83.

Zikredeceğimiz şu âyette de görüleceği gibi Rahmân isminin genellikle Rab ismi ile yakınlığı dikkat çekicidir:

*Andolsun, Hârûn onlara daha önce şöyle demişti: “Ey kavmim! Siz bununla yalnızca imtihan edildiniz. Doğrusu sizin Rabbiniz ancak Rahmân'dır. Öyleyse bana uyun ve emrime itaât edin.”*¹¹¹⁰

Rab olan mutlak rahmetin kaynağıdır. O, sonsuz gücüne rağmen merhametiyle terbiye etmektedir. Rahmân olan da Rabdir. Zira terbiyeye mâni olan bir merhamet yararsız, merhametsiz bir terbiye ise zararlıdır. Allah'ın rubûbiyyeti Rahmân ismi eşliğinde rahmâniyyeti ise Rab ismi eşliğinde tecellî eder. Rahmân ve Rab isimlerinin etkileşimi, bize eğitim ile merhamet arasındaki kopmaz ilişkiyi göstermektedir. Merhametsiz eğitim de, eğitime mâni olan merhamet de makbûl değildir. Rahmâniyyetin tecellî ettiği bir eğitim sistemi merhamet üzerine bina edilmelidir. Öğretme işini üstlenen kişinin en başta olması gereken özelliği merhametli olmasıdır.¹¹¹¹

Ebussuûd, Tâhâ sûresinin, (*O Kur'ân*), *yeri ve yüce gökleri yaratanın indirdiği bir kitaptır.*¹¹¹² *Rahmân arşa hükümrandır.*¹¹¹³ âyetlerinin muhtevâsıyla Rahmân ismi arasında şöyle bir münâsebet kurmaktadır: Allah'ın, yeri ve gökleri yaratmasını bildirmesinden sonra, rahmâniyetini bildirmesi, yer ve göklerin, rahmetinin eseri olduğunu ve böylece rubûbiyyetinin rahmet yoluyla tecelli ettiğini bildirmek maksadı taşır. Yine burada, Kur'ân'ın indirilmesinin, Allah'ın ilâhî rahmetinin eseri olduğuna da işaret vardır.¹¹¹⁴ Böylece iki âyette Kur'ân'ın indirilmesi ve Rahmân'ın arşa istiva ettiğine vurgu yapılması, hem kâinatın yaratılması, hem de Kur'ân'ın indirilmesinin arka planında Rahmân olan Allah'ın sonsuz rahmetinin varlığı olduğunu göstermektedir.

Aynı şekilde Mülk sûresinin 3. âyeti¹¹¹⁵ bütün göklerin Rahmân ismiyle bağlantılı bir şekilde Allah'ın rahmet ve ihsânının eseri olarak yarattığı ifade etmektedir. Bunun da ötesinde bütün kâinat Allah'ın birliğini, kudret ve izzetinin büyüklüğünü tanıtmak üzere yaratıldığı kadar, O'nun rahmet ve merhametinin genişliğini de anlatmak üzere var edilmiştir. Allah, gökleri tabaka tabaka çeşitli boyut ve genişlikte yaratmakla birlikte onların hepsi hem birbirine uygundur, hem de

¹¹¹⁰ Tâhâ, 20/90. وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ مِنْ قَبْلُ يَا قَوْمِ إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ وَإِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمَنُ فَاتَّبِعُونِي وَأَطِيعُوا أَمْرِي

¹¹¹¹ İslamoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, I, 280.

¹¹¹² Tâhâ, 20/4. تَنْزِيلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَوَاتِ الْعُلَى

¹¹¹³ Tâhâ, 20/5. الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى

¹¹¹⁴ Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, III, 614.

¹¹¹⁵ *O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır. Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak (ve düzensizlik) görüyor musun? (Mülk, 67/3.)*

insanların hizmetine amade şekilde bir nizâm, görünüm, değişmez bir uyum ve ahenk arz etmektedir.¹¹¹⁶ İşte onların birbirine uyum sağlaması; belli bir nizâm ve ahenk içinde varlıklarını devam ettirmeleri de Allah'ın Rahmân isminin bir tecellisi olmaktadır. Böylece Allah, âyetle bu ismini kullanmakla öncelikle bu ismin yaratmaya yönelik tecelli yönünü bildirmiş, tartışılmaz ve açık kudretiyle böyle birbirine mütenâsip şeyleri yaratmaya muktedir olduğunu beyân buyurmuştur. Yine bu ismi kullanarak göklerin azametini ve yaratılışının eşsizliğine de dikkat çekmiştir.¹¹¹⁷ Sonuçta bütün bunların hepsinin zâtı ilâhîye ait rahmet tezâhürleri olduğu belirtilmiştir.

Ayrıca Hz. Meryem, inzivaya çekildiği yerde karşısında Cebrâîl'i insan suretinde görünce¹¹¹⁸ ona; *Senden Rahmân'a sığınırım*¹¹¹⁹ demesi hayli dikkat çekicidir. Hz. Meryem'in Rahmân ismini zikretmesinin iki sebebi sözkonusu olabilir: Birincisi Hz. Meryem, Allah'ın rahmetine delâlet eden bu ismi söyleyerek, kendisini gören kimseye, onu uzaklaştırmadan âciz olduğunu ve bu yüzden de kendisine merhamet etmesini hatırlatmıştır. İkincisi Hz. Meryem, karşısına çıkan bu sıkıntıdan kendisini koruması için Allah'ı Rahmân ismiyle överek O'nun hususî rahmetini celbetmek istemiştir.¹¹²⁰ Böylece Hz. Meryem en çaresiz kaldığı bir durumda Allah'a Rahmân ismiyle istiâzede bulunmuş ve O sonsuz rahmet sâhibinin koruyuculuğuna sığınarak kendisinin karşılaştığı bu tehlikeli durumdan kurtulmayı niyaz etmiştir.

Muhtevâsı tehdit ve tevbih olan bazı âyetlerde de Rahmân ismi zikredilir. Yeniden dirilişi ve Allah'a hesap vermeyi inkâr edenlerin mahşerdeki durumlarını haber veren âyetlerden sonra muhtevâsı tehdit ve terhîb olan şu âyet gelmekte ve burada Rahmân ismi zikredilmektedir: *"O gün, gerçek hükümlerlik Rahmân'ındır. İnkârcılar için yaman bir gündür."*¹¹²¹ Allah'ın sınırsız rahmetine rağmen, kâfirlerin bu rahmeti hak etmemiş olmaları, mahşerde onların işlerinin kolay olmamasının sebebidir. Buna işaret etmesi için de bu âyetle Rahmân isminin seçilmiş olduğu belirtilmiştir.¹¹²² Bu âyetle görüldüğü gibi Kur'ân'da Rahmân ismi sürekli bağış ve af konusunda gelmez. Bazen de burada olduğu gibi azap ile ilgili âyetlerde de gelir. Bu ismin, en ilgisiz sanılabileceği bu yerlerde bile muhtevâyâ uygunluk arzettiği görülür.

¹¹¹⁶ Neseî, *Medârik*, III/511; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, VII, 5168.

¹¹¹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXX, 58; Neseî, *Medârik*, III, 198.

¹¹¹⁸ Meryem, 19/16-17.

¹¹¹⁹ Meryem, 19/18.

¹¹²⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XVI, 76; İsmail Hakkı Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-Beyân*, Beyrut, ts., V, 322.

¹¹²¹ Furkân, 25/26. الْمَلِكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمَنِ وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِينَ عَذَابًا

¹¹²² Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, IV, 172.

Bursevî'nin yaptığı açıklamaya göre, şu âyette Rahmân isminin seçilmiş olması aynı şekilde bir terhîb/korkutma maksadı taşımaktadır: *(Ey Muhammed!) De ki: "Kim sapıklık içinde ise Rahmân onlara, istenildiği kadar süre versin! Nihayet kendilerine vaad olunan azabı, ya da kıyameti gördüklerinde kimin yeri daha kötüymüş, kimin taraftarları daha zayıfmış bilecekler."*¹¹²³ Rahmân, rahmetiyle nimet vererek dalâlette olanların azabını ertelemekte, ama bu kimseler bu şekilde adım adım ilerleyerek azabın içine düşmektedirler. Nimetten sonra sıkıntı, genişlikten sonra darlığın gelmesi çok daha ağır bir durum olduğu için, Allah'ın rahmetinin gereği mühlet vermesi azabın şiddetli olacağını gösterir. Rahmân ismi bu anlama dikkat çekmektedir.¹¹²⁴

Ayrıca Hz. İbrahim, müşrik olan babasını uyarırken; *Babacığım! Şeytana kulluk etme, çünkü şeytan Rahmân'a isyan etmiştir.*¹¹²⁵ demişti. Hz. İbrahim'in seçtiği her kelimesi, uyarma görevini terğîb ve terhîb ikileminde yerine getirmeyi gaye edindiğini göstermektedir. İşte Rahmân ismi de, bundan ötürü buraya çok uygun düşmektedir. Burada Rahmân isminin zikredilmesi, şeytanın ve Hz. İbrahim'in babasının isyanının, rahmeti ve nimeti her şeyi kuşatan Allah'a karşı olduğuna dikkat çekmek¹¹²⁶ ve bu tür isyanın son derece çirkin olduğunu ortaya koymak içindir.¹¹²⁷ Müteakip âyette, Hz. İbrahim'in, uyarısını şu şekilde sürdürdüğü bildirilmektedir: *Babacığım! Sana, Rahmân katından bir azabın gelmesinden korkuyorum.*¹¹²⁸ Bu âyette azabın Rahmân'a nisbet edilmesi, rahmeti gereği kulları hemen cezalandırmayan Allah'tan gelecek bir azabın çok şiddetli olacağına¹¹²⁹ bir işaret olabileceği gibi Allah'ın Rahmân ismi hatırlatılarak inanmayanların tövbe etmeleri için onları teşvik etmeye de bir işaret olabilir.

Her ne kadar yukarıda zikrettiğimiz âyetlerin bir kısmında Rahmân isminin azap ve korkutma kavramlarıyla birlikte gelmesi zıtlık barındırıyor gibi gözükse de asıl itibariyle böyle değildir. Zira kulların azapla korkutulması sonuç itibariyle düşünüldüğünde tamamıyla geniş bir rahmetin eseridir. Çünkü Allah veya azap korkusu imanı artırır. İman ise Allah'ın sonsuz rahmetine kavuşabilmenin yegâne anahtarıdır. Buna göre Allah'ın Rahmân ismi, O'nun sonsuz ve her şeyi kuşatıcı

¹¹²³ Meryem, 19/75. قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مَدًّا حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ وَإِمَّا السَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضْعَفُ جُنْدًا

¹¹²⁴ Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-Beyân*, V, 352.

¹¹²⁵ Meryem, 19/44. يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا

¹¹²⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XVI, 97.

¹¹²⁷ Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-Beyân*, V, 336.

¹¹²⁸ Meryem, 19/45. يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا

¹¹²⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XVI, 97.

rahmetini öylesine derin ifâde etmektedir ki insanlardaki Allah veya azap korkusu bile bu ismin tecellilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. 3. 1. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi

Rahmân isminin Kur’ân’ın beş yerinde Rahîm ve bir yerinde de Müsteân ismiyle birlikte Allah’ı nitelemekte olduğunu ifâde etmiştik. Biz bu başlık altında Rahmân isminin bu iki isimle ve birlikte geldiği âyetlerin içeriğiyle olan münâsebetini inceleyeceğiz.

1. Rahmân ve Rahîm İsimler: Kur’ân’da Rahmân ismi, Rahîm ismi ile birlikte beş kez gelir.¹¹³⁰ Bu iki isim yakın anlamlı ve aynı kökten türeyen esmâ-i hüsnâdandır. Bu nitelikte olup da birlikte zikredilmiş olan isimler, sadece Rahmân ve Rahîm isimleridir. Bu iki isim aynı kökten türediği halde aralarındaki ince ayrımlar sebebiyle, bu isimleri eşanlamlı değil de yakın anlamlı olarak değerlendirmek gerekir.¹¹³¹

Rahmân ve Rahîm isimlerinin birlikte geldikleri her yerde Rahmân ismi, Rahîm isminden öncedir. Zemahşerî, bu iki ismin bu şekilde sıralanışında bir münâsebet bulunduğunu şu şekilde açıklamaktadır: “Allah, Rahmân ismiyle, nimetlerin büyüklerine ve asıllarına dikkat çekmiştir. Ardından da, nimetlerin latîf ve rakîk olanlarını beyân için, bir tetimme (tamamlama) olarak Rahîm ismini getirmiştir.”¹¹³² İbn Manzûr (v. 711/1312) ise, Kur’ân’daki kullanımda Rahmân isminin Rahîm’den önce zikredilmesini; Rahmânın daha umumî bir rahmeti ifâde etmesine ve ayrıca bu ismin sadece Allah’a mahsus olmasına bağlar.¹¹³³

Rahmân ve Rahîm isimleri, ilk olarak Fâtiha sûresinde geçer. Müfessirler bu sûreyi tefsir ederlerken bu iki ismi de detaylı olarak incelemişlerdir. Besmelede zikredilen Rahmân ve Rahîm isimlerinin, Fâtiha’da tekrar edilmesindeki hikmeti şöyle izah etmişlerdir: Bu iki ismin tekrarlanması, Allah’ın, rahmetine diğer fiillerinden daha çok önem verdiği, O’nun rahmetine çok fazla ihtiyaç duyulduğuna ve yarattıkları ne kadar çok olursa olsun, yine de O’nun bol bol onlara rahmet ettiğine

¹¹³⁰ Fatiha, 1/2; Bakara, 2/163; Neml, 27/30; Fussilet, 41/2; Haşr, 59/22.

¹¹³¹ Bu iki isim arasındaki farklar için bkz.: Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I, 124-134; Nehhâs, *Meâni’l-Kur’âni’l-Kerîm*, I, 53-57; Askerî, *el-Furûku’l-Luğaviyye*, 195; Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I, 58-63; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 31-35.

¹¹³² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 110-111; Esmâ-i hüsnânın bir arada zikredilişlerinin anlamsal münâsebeti için verilen örnekler için ayrıca bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 319.

¹¹³³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “rhm” md.

dikkat çekmek içindir.¹¹³⁴ Bu açıklama, tekrardan bir yarar sağlanması düşünülemeyeceğini iddia ederek, Fâtiha'nın 2. âyetinde Rahmân-Rahîm isimlerinin tekrar edilmiş olmasının, besmelenin Fâtiha sûresinden bir âyet olmadığına delil olduğunu söyleyen Neseffî'ye bir reddiye niteliğindedir.¹¹³⁵ Müfessir Râzî ise, besmeleyle beraber Fâtiha'da da Rahmân-Rahîm isimlerinin tekrar edilmesindeki hikmeti şu şekilde açıklar: “Fâtiha sûresi mahz-ı rahmet olan Kur'ân'ın görkemli kapısıdır. O kapının sâhibi, zâtını bu sûrede Rahmân ve Rahîm oluşuyla tanıtır. Biz her gün farz namazlarımızda, besmele ve Fâtiha'da olmak üzere, Rahmân ve Rahîm lâfzını, her rekâtta ikişer kere tekrar etmek suretiyle toplam otuz dört defa tekrarlamaktayız. Tek bir rahmetin¹¹³⁶ zikri, Hz. Meryem'in kötülüklerden kurtulmasına sebep olmuşken, ömür boyu bu kadar çok rahmeti zikretmek, Müslümanların cehennemden ve helâk olmaktan kurtuluşlarına sebep olmaz mı?”¹¹³⁷

*Hamd, âlemlerin Rabbi'nedir, O Rahmândır, Rahîmdir*¹¹³⁸ âyetleriyle ilgili olarak da şu açıklamalar yapılmıştır: Burada, Rab isminden sonra, Allah'ın rahmetine delâlet eden Rahmân ve Rahîm isimleri getirilerek şümüllü rubûbiyyetin en bâriz alâmeti teyit edilmiş,¹¹³⁹ O'nun rubûbiyyetinin, kahr ve ceberrûtta ibaret olmadığı, bilakis rahmet rubûbiyyeti olduğuna dikkat çekilmiş ve böylece kullar ferahlandırılmıştır.¹¹⁴⁰ Öte taraftan Allah'ın “*âlemlerin Rabbi*” olmakla kendisini nitelendirmesinde korkutma anlamı bulunduğundan dolayı hemen akabinde kendisini “*Rahmân Rahîm*” ile nitelendirmiştir. Böylelikle Allah, hem kendisinden korkmayı, hem de nimetlerine ümit beslemeyi ifâde eden niteliklerini bir arada zikretmiştir.¹¹⁴¹ Böylece Rahmân ve Rahîm isimleri, bir bakıma istidrâk mâhiyetinde getirilerek, rubûbiyyetin hatalı anlaşılması ihtimâli ortadan kaldırılmış bulunmaktadır.

Rahmân ve Rahîm isimlerinin Kur'ân'ın indirilmesini ifâde eden “tenzîl” kavramıyla birlikte kullanılması, Kur'ân'ın insanlar için rahmet olduğunu gösterir: *Bu Kur'ân, Rahmân ve Rahîm olan Allah'tan indirilmedir.*¹¹⁴²

¹¹³⁴ Alâuddin Alî b. Muhammed b. İbrahim Hâzin, *Lubâbu't-Te'vil fî Maâni't-Tenzîl (Tefsîru'l-Hâzin)*, 1. baskı, Beyrut, 2004, I, 17.

¹¹³⁵ Neseffî'nin görüşü için bkz.: Neseffî, *Medârik*, I, 30.

¹¹³⁶ Meryem, 19/21. قَالِ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَى هَيْئٍ وَلَنَجْعَلَنَّ آيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّا وَكَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا

¹¹³⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, I, 239.

¹¹³⁸ Fatiha, 1/1-2.

¹¹³⁹ Rızâ ve Abduh, *Tefsîru'l-Menâr*, I, 51.

¹¹⁴⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, I, 132; Ayrıca bkz.: İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I, 173.

¹¹⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 215.

¹¹⁴² Fussilet, 41/2. تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu iki ismin Kur'ân'ın indirilmesini ifâde eden “tenzîl” kavramıyla birlikte kullanılmasının birçok hikmeti vardır. Bu hikmetlerden iki tanesini aktarmak istiyoruz:

1. Bu âyette “tenzîl” kelimesinin Rahmân ve Rahîm isimlerine izafe edilmesinin hikmeti, Kur'ân'ın dinî ve dünyevî maslahatların rehberi olması hasebiyle nimetlerin en büyüğü olduğunu göstermektedir.¹¹⁴³ Çünkü bütün nimetlerin esas kaynağı Allah'ın sonsuz rahmetidir. Bu rahmetin kaynağı ise, Rahmân ve Rahîm isimleridir. Bu iki rahmet kaynağının Kur'ân'ın indirilmesini ifâde eden “tenzîl” kavramıyla birlikte kullanılması, Kur'ân'ın sonsuz merhamet sâhibi olan Allah'ın kelâmı olarak çok geniş bir rahmet sofrası olduğunu gösterir. Hz. Peygamber âlemlere rahmet olduğu gibi, Kur'ân da mü'minlere şifa ve rahmettir.

2. Allah, Kur'ân'ın inişini, en büyük nimetlerden olduğuna işaret etmek için, özellikle Rahmân ve Rahîm isimlerini zikretmiştir. Kuşkusuz Kur'ân, kıyamet gününe kadar devam edecek olan bir nimettir.¹¹⁴⁴ Ayrıca Rahmân ve Rahîm isimlerinden söz edilmesi, kitabın indirilişinde en büyük etkinliğe sâhip bulunan “rahmet” niteliğine işaret etmeye yöneliktir. Bu kitap hem kendisine inanıp uyanlar için, hem de başkaları için bir rahmet kaynağıdır. Çünkü bu kitap herkes için iyilik kaynağı olan bir nizâm koymuştur. İnsanlığın hayatını, düşüncesini, kavrayışını, hareket tarzını etkilemiştir. Onun bu etkinliği indiği günden itibaren cihânşümül ve sürekli olmuştur.¹¹⁴⁵

Korkudan önce sevgi ve ümit hislerini uyandıran, rahmeti ve merhameti belirten şu âyet ise Allah'ın kullarına rahmet nazarıyla baktığını göstermektedir: *O, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayan Allah'tır. Gaybı da, görünen âlemi de bilendir. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir.*¹¹⁴⁶

Âyette Allah, İlâh, Âlim, Rahmân ve Rahîm isimlerinin zikrediliş sıralamasının hikmeti şöyle izah edilebilir: Allah korkusunun gereğini ispat konumunda olan âyetler zikredilmeden önce, korkudan evvel sevgi ve ümit hislerini uyandıracak olan bu rahmet âyeti ile başlanmıştır. Ancak ilim rahmetten, vahdâniyyet de ilimden önce zikredilmiştir. Çünkü rahmet-i rahîmiyyenin gizli ve aşikâr hiçbir mükâfatı zayi etmeyecek tarzdaki güzel cereyanı, ilim sıfatının mükemmelliğine dayalı olduğundan, ilim vasfı, fiilî sıfatlardan olan rahmet sıfatını gösteren Rahmân, Rahîm isimlerinden önce zikredilmiştir. İlim sıfatının bunları temin edecek şekilde kemâli ise, her türlü hükmünde ortaklık ve aykırılıktan uzak olarak zât, sıfat ve fiillerde tevhide dayalı

¹¹⁴³ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 66.

¹¹⁴⁴ Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, III, 115.

¹¹⁴⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, V, 566.

¹¹⁴⁶ Haşr, 59/22. هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

olduğu için selbî sıfatlardan olan vahdâniyyet sıfatından sonra getirilmiştir. Selbî, subûti ve fiilî sıfatların merciî olan zâtın varlığı olan “Allah” ismi ise hepsinden önce zikredilmiştir.¹¹⁴⁷

Ayrıca bu âyette Allah’ın her şeyin âlimi olması ifâde edildikten sonra Rahmân ve Rahîm oluşunun hatırlatılması boşuna değildir. Alîm, yaratılanların gizli-açık bütün eylem ve yaptıklarını bilen demektir. Alîm, insanın sadece dışarı vurduğu kötülükleri değil, içinde sakladığı kötü duyguları, fikirleri ve hisleri de bilendir. İnsan aklı böyle birinin bilgisini başkalarının aleyhine kullanabileceğini düşünür. Ancak Rahmân-Rahîm isimleri hem böyle bir tevehhümü giderir, hem de Allah’ın Alîm oluşunu, insanın aleyhine değil lehine olduğunu vurgular. Nitekim Allah’ın her şeyi bilen oluşu, özünde merhamet sâhibi Rahmân ve işinde merhamet sâhibi Rahîm oluşunun üzerine temellendirilmiştir. Böyle bir Allah elbette kullarına rahmet nazarıyla bakacaktır.¹¹⁴⁸

Rahmân-Rahîm isimlerinin birlikte zikredildiği bir diğer âyet, kâfirler hakkında tehdit içeren âyetlerden sonra¹¹⁴⁹ gelen şu âyettir: *Tanrınız tek bir tanrıdır. O’ndan başka Rahmân ve Rahîm olan tanrı yoktur.*¹¹⁵⁰

Bu âyette, Allah’ın tek olmasının bildirilmesinden sonra Rahmân ve Rahîm isimlerinin getirilmesindeki tenâsübü Râzî şu şekilde açıklar: “Allah’ın ulûhiyyette tek olması, O’nun yücelik ve hâkimiyetini ifâde eder. Bu ifâdenin peşinde, Allah’ın rahmetinin çok kapsamlı olmasını belirten bu iki isim getirilmiştir. Bu da, Allah’ın ulûhiyyetinin ve tek oluşunun uyandırdığı ürpertiye kalplerden silmek, rahmetinin gazabını geçtiğini ve yarattıkları, sadece rahmet ve ihsân etmek için yarattığını bildirmek içindir”.¹¹⁵¹

Bazı müfessirler ise, bu âyetle bu iki isim arasında şu farklı münâsebeti kurmaktadır: Şirkin gayesi, putlardan bir takım faydalar elde etmek, onlardan gelecek zararlardan korunmak içindir. Bu yüzden müşrikler; duâları, adakları ve kurbanları aracılığıyla başka tanrıları Allah’a ortak koştular. Bu durum, O’nun rahmetiyle yetinmemelerinin bir sonucuydu. Hâlbuki onların umdukları tüm faydalar, sadece Allah’ın elindedir. İnsanların korktukları zararlardan sadece O korur. Onların sâhip oldukları nimetler, O’nun geniş rahmetinin sonucudur. Dolayısıyla bu âyetin başında Vâhid isminin zikredilmesinden sonra âyet sonunda Rahmân ve Rahîm isimlerinin getirilmesi tevhidin vurgulanması içindir.¹¹⁵² Ayrıca Allah’ın burada diğer

¹¹⁴⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VII, 4870-4871.

¹¹⁴⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve ‘t-Tenvîr*, XXVIII, 119-120.

¹¹⁴⁹ Bakara, 2/161-162.

¹¹⁵⁰ Bakara, 2/163. *وَالْهَيْكُمُ إِلَهُ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ*

¹¹⁵¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, IV, 196.

¹¹⁵² Rızâ ve Abduh, *Tefsîru’l-Menâr*, II, 55-56.

sıfatları arasından özellikle vahdaniyet ve rahmetinin zikredilmesi, hakkı gizleyen müşriklere azabından korunmak için O'nun birliğine iman etmekten başka bir yolun olmadığını hatırlatmak, tövbe etmeye onları teşvik etmek ve lütfundan ümitlerini kesmemeyi sağlamak içindir.¹¹⁵³

Ayrıca bu âyet, Kur'ân'ın tergîb-terhîb ilkesi çerçevesinde gelmiştir. Müşrik olarak ölen kimseye yapılan lanet ve verilecek azabı ifâde eden âyetten¹¹⁵⁴ sonra gelerek Rahmân ve Rahîm isimleriyle insanlara hem ümit verilmekte,¹¹⁵⁵ hem de Allah'ın zâtının, rahmâniyyet ve rahîmiyyetiyle tanınması gerektiği vurgulanmaktadır. Nitekim Allah'ın zâtı itibarıyla merhametli olması Rahmân ismine, rahmetiyle muamele etmesi ise Rahîm ismine delâlet eder.

Bu açıklamalardan sonra özetle denilebilir ki, Rahmân-Rahîm isimleri aynı kökten gelmekte olup bir hakikatin iki kanadına işaret etmektedir. Rahmân, Allah'ın zâtındaki rahmeti, Rahîm ise Allah'ın fiilindeki rahmeti ifâde eder. İlâhî rahmet bu iki isim sayesinde arştan arza nüzûl eder. Rahmân ismi kaynaktaki sonsuz rahmeti, Rahîm ismi hedefe ulaşan kuşatıcı rahmeti göstermektedir.

2. Rahmân ve Müsteân İsimleri: Kur'ân'da Rahmân ismi, Müsteân ismiyle birlikte Hz. Peygamber'in yaptığı duânın sonunda Allah'a izafe edilmektedir.

(Peygamber), “Ey Rabbim! Hak ile hüküm ver. Bizim Rabbimiz, sizin nitelemelerinize karşı yardımı istenecek olan Rahmân'dır” dedi.¹¹⁵⁶

Müşrikler, özellikle onların ileri gelenleri, sırf kendi bâtil dinlerini ve onun sayesinde sâhip oldukları toplumsal statülerini, ekonomik ayrıcalıklarını koruma güdüsüyle Kur'ân'ı sihir, hayal mahsulü, şiir, efsane, uydurma gibi vasıflarla nitelemek suretiyle onun kitleler üzerindeki tesirini kırmaya çalışmışlardır. Allah hakkında da bâtil sözler söylemişler, O'na ortak koşmuşlar ve Allah'ın çocuk sâhibi olduğunu iddia etmişlerdir. Hz. Peygamber hakkında ise sihirbaz, şair, mecnun, kâhin gibi onun şanına yakışmayacak çirkin nitelemelerde bulunmuşlardır. İşte bu âyette, bu haksız ve çirkin isnâdlar karşısında Hz. Peygamber hâkimler hâkimi olan Allah'ın merhametine ve yardımına sığınarak, O'ndan kavmi ile kendisi arasında hak ile hükmetmesini istemiştir.¹¹⁵⁷

¹¹⁵³ Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, I, 421.

¹¹⁵⁴ Bakara, 2/161.

¹¹⁵⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahrü 'l-Muhîr*, I, 638.

¹¹⁵⁶ Enbiyâ, 21/112. قَالَ رَبِّ احْكُم بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ.

¹¹⁵⁷ Karaman ve bşk., *Kur'ân Yolu*, III, 706.

وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ /Bizim Rabbimiz, sizin nitelemelerinize karşı yardımı istenecek olan Rahmân'dır ifâdesi için şu izahlar yapılmıştır:

1. Müşrikler, kuvvet ve saltanatın kendileri için olacağını ummaktaydılar. Bu ifâdeyle Allah, onların zanlarını yalanlamış, umduklarını boşa çıkarmış, peygamberine ve mü'minlere yardımda bulunurken, onlardan da yardımını kesmiştir.¹¹⁵⁸

2. Bu ifâde, müşriklerin “Galibiyet Müslümanların değil bizim olacak, vaad edilen azap nerede?”¹¹⁵⁹ şeklindeki söylemlerine karşı peygamberin onlara bir cevabıdır. Zira Hz. Peygamber, müşriklere karşı, Rahmân ve Müsteân olan Allah'ın yardımına sığınmıştır.¹¹⁶⁰

Kısacası Rahmân ve Müsteân isimleri inkârcıların Allah'a atfettikleri her türlü şirk, küfür, yalan ve bâtil söze karşı yardım istenecek tek merciîn tüm mahlûkatın Rabbi olan Allah olduğunu belirtir. Ayrıca bu iki isim, kâfirler için bir tehdit olurken, inananların ordusu için de bir müjde olmuştur.

3. 3. 2. RAHÎM İSMİ

رحيم/Rahîm ismi; “merhamet etmek, cezayı hak edeni bağışlamak, affetmek, ihsânda bulunmak” gibi manalara gelen رَحْمَة kökünden türemiş olup; “esirgeyen, bağışlayan, inananları âhirette mükâfatlandırarak olan zât”¹¹⁶¹ demektir. Rahîm sözcüğü, mübalağa sîgalarından فَعِيل vezninde türetilmiş bir sıfat olup fiilin subûtuna delâlet eder.¹¹⁶² Rahîm ismi, hem ism-i mef'ûl (مرحوم) hem de ism-i fâil (راحم) manasında kullanılır.¹¹⁶³

Rahîm ismi, Kur'ân-ı Kerîm'in 115 yerinde Allah'a nisbet edilmiş ve daha çok esmâ-i hüsnâdan diğer bir isimle birlikte kullanılır. Kur'ân'ın sadece üç yerinde¹¹⁶⁴ bu

¹¹⁵⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXII, 234.

¹¹⁵⁹ Bkz.: Yûnus, 10/48.

¹¹⁶⁰ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 61.

¹¹⁶¹ Zeccâc, *Tefsîru Esmâillahi'l-Hüsnâ*, 28; Askerî, *el-Furûku'l-Luğaviyye*, 195; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “rhm” md.; Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, “rhm” md.

¹¹⁶² Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 105.

¹¹⁶³ Zeccâcî, *İştikâku Esmâillah*, 40-41; Cevherî, *es-Sihâh*, “rhm” md.

¹¹⁶⁴ Nisâ, 4/29; İsrâ, 17/66; Ahzâb, 33/43.

isim tek başına Allah’a izafe edilirken, yetmiş iki yerde Gafûr,¹¹⁶⁵ on üç yerde Azîz,¹¹⁶⁶ dokuzar yerde Raûf¹¹⁶⁷ ve Tevvâb,¹¹⁶⁸ beş yerde Rahmân,¹¹⁶⁹ birer yerde de Vedûd,¹¹⁷⁰ Rab¹¹⁷¹ ve Ber¹¹⁷² isimleriyle birlikte Allah’ı nitelemektedir.¹¹⁷³

Rahîm ismi Mekke’de, Rab, Azîz, Vedûd, Ber isimleriyle; Medine’de, Tevvâb ismiyle; hem Mekke, hem Medine’de ise, Rahmân, Gafûr, Raûf isimleriyle birlikte kullanılmış olup bazen marife, bazen de nekra formunda gelmiştir.¹¹⁷⁴

3. 3. 2. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi

Kur’ân’ın sadece üç yerinde¹¹⁷⁵ Rahîm isim tek başına Allah’a izafe edilir.

Bu ismin geçtiği âyetlerden biri de karşılıklı rızâya dayanan ve hukukî işlem olan ticaretten söz edilen şu âyettir: *Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda bâtil yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir.*¹¹⁷⁶

Bu âyette, karşılıklı rızâya dayanan ve konusu maddî değerler olan hukukî işlem olan ticaretten söz edilmekte; bu yollar dışında kalan, bunlara ters düşen ve bundan dolayı haksız diye nitelenen yol ve şekillerle insanların mallarını ellerinden almak ve bunlardan yararlanmak yasaklanmaktadır. Malların haksız yollardan elde edilip yenilmesi ve faydalanılması yasaklandıktan hemen sonra “*Kendinizi öldürmeyin*” buyrulmakta ve Rahîm ismiyle de âyet sonlandırılmaktadır.

¹¹⁶⁵ Bakara, 2/173, 182, 192, 199, 218, 226; Âl-i İmrân, 3/31, 89, 129; Nisâ, 4/23, 25, 96, 100, 106, 110, 129, 152; Mâide, 5/3, 34, 39, 74, 98; En’âm, 6/54, 165, 145; A’râf, 7/152, 167, Enfâl, 8/69, 70; Tövbe, 9/5, 27, 91, 102; Yûnus, 10/98, 107; Hûd, 11/41; Yûsuf, 12/53; İbrahim, 14/36; Hicr, 15/49; Nûr, 24/5, 22, 33, 62; Furkân, 25/6, 70; Neml, 27/18, 110, 115; Kasas, 28/16; Ahzâb, 33/5, 24, 50, 59, 73; Sebe’, 34/2; Zümer, 39/5; Fussilet, 41/32; Şûrâ, 42/5; Ahkaf, 46/8; Fetih, 48/14; Hucurât, 49/5, 15; Hadîd, 57/28; Mücâdele, 58/12; Mumtehine, 60/20.

¹¹⁶⁶ Şuârâ, 26/9, 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191, 217; Rûm, 30/5; Secde, 32/6; Yâsîn, 36/5; Duhân, 44/42.

¹¹⁶⁷ Bakara, 2/143; Tövbe, 9/117; Nahl, 16/7; Neml, 27/47; Hac, 22/65; Nûr, 24/20; Hadîd, 57/9; Haşr, 59/10.

¹¹⁶⁸ Bakara, 2/37, 54, 128, 160; Nisâ, 4/64; Tövbe, 9/104, 118; Hucurât, 49/12.

¹¹⁶⁹ Fatiha, 1/1, 2; Bakara, 2/163; Neml, 27/30; Fussilet, 41/2; Haşr, 59/22.

¹¹⁷⁰ Hûd, 11/90.

¹¹⁷¹ Yâsîn, 36/58.

¹¹⁷² Tûr, 52/28.

¹¹⁷³ Bkz.: Abdalbaki, *el-Mu’cemu’l-Mufehres*, “rahîm” md.

¹¹⁷⁴ Yıldırım, *Kur’ân’da Ulûhiyyet*, 167.

¹¹⁷⁵ Nisâ, 4/29; İsrâ, 17/66; Ahzâb, 33/43.

¹¹⁷⁶ Nisâ, 4/29. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا

إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا / Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir cümlesi için yapılan izahlardan birkaç tanesini şöyle sıralamak mümkündür:

1. Bu cümle âyetle zikredilen nehyin illetini beyân etmektedir. Şu mesajı vermektedir: Allah sizleri haram yemekten ve canları helâk etmekten meneder. Zira O sizlere karşı çok merhametlidir.¹¹⁷⁷

2. Bu ifâdede Allah'ın, merhametini gündeme getirmesi, âyetle koyduğu yasakları merhameti gereği koyduğunu ifâde etmektedir. Bir insanı veya toplumu çok ciddi bir tehlikeden uzaklaştırmak, merhametin çalıştırılması anlamına gelmektedir. Haramı yasaklamakla Allah, inananlara merhamet etmiş olmaktadır.¹¹⁷⁸

3. Bu cümle şunu vurgulamaktadır: Allah size karşı çok merhametlidir. Bunun için haramı yemeye ve canı yok etmeye müsaade etmez. Karşılıklı rıza ile ticaret yapmaya ise müsaade eder ve birbirinizden razı olarak güzelce yaşamınızı ister.¹¹⁷⁹

4. Allah'ın mü'minlere emrettiği ve yasakladığı şeyler, onlara olan merhametinin eseridir. Allah'ın haddi aşan İsrailoğullarına *Nefislerinizi öldürünüz*¹¹⁸⁰ derken ümmet-i Muhammed'e *Nefislerinizi öldürmeyiniz* demesi, onlara olan hususî rahmetindendir.¹¹⁸¹

*Rabbiniz, lütfundan nasip arayasınız diye sizin için denizde gemiler yürütendir. Şüphesiz O, size karşı çok merhametlidir.*¹¹⁸²

Bu âyetle, Allah'tan başka tanrı veya tanrılar edinen insanlara gerçek lütuf sâhibinin Allah olduğu hatırlatılarak buna bazı örnekler verilmektedir: Gemilerin sulara gömülmeden yüzüp gitmesi Allah'ın yasalarıyla olmaktadır ve bu sayede insanoğlu deniz ticareti yaparak, uzak ülkelerden mal taşıyarak Allah'ın nimetlerini ve rızkını elde etmektedir. Bu durum, âyetin sonunda Rahîm olan Allah'ın kullarına bir rahmeti olarak açıklanmıştır.¹¹⁸³ Bilinmelidir ki Allah'ın Rahîm isminin bir tecellisi de denizin coşup dalgalanması esnasındaki tehlike ve dehşetli hallerinden insanı koruyup kurtarmasıdır. Bu durumda kalmış olan bir kimse bu sıkıntısının giderilmesi için Allah'tan başka sığınacak bir kimse bulamaz.¹¹⁸⁴

¹¹⁷⁷ Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, III, 34.

¹¹⁷⁸ Bayraklı, *Kur'an Tefsiri*, V, 107.

¹¹⁷⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1344.

¹¹⁸⁰ Bakara, 2/54.

¹¹⁸¹ Beydâvî, *Envâru 't-Tenzîl*, II, 71.

¹¹⁸² İsrâ, 17/66. رَبُّكُمْ الَّذِي يُرْجَى لَكُمْ الْفَلَاحُ فِي الْبَحْرِ لِيَتَّبِعُوا مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا

¹¹⁸³ Karaman ve bşk., *Kur'an Yolu*, III, 502.

¹¹⁸⁴ Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, VIII, 132.

*O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size merhamet eden; melekleri de sizin için bağışlanma dileyendir. Allah, mü'minlere çok merhamet edendir.*¹¹⁸⁵

Bu âyetin sonunda zikredilen Rahîm ismi, bütün mü'minler için bir müjde olup şu vurguyu taşır: Rabbiniz size rahmetle muamele eden Allah'tır. Melekleri de sizin için istiğfar ederler. O bu rahmetle sizin hidâyette devam etmenizi, sizi küfür, cehâlet ve sapıklık karanlıklarından hak, hidâyet ve iman nuruna çıkmanızı murad eder. Rabbinizin mü'min kullarına dünya ve âhirette rahmeti tamdır, çok merhametlidir. Dünyada O, başkalarının bilemediği hakka onları ilettiler. Mü'minlerin dışındaki küfür ve bid'at davetçileriyle onlara tâbi olanların bulamadıkları hak yolu mü'minlere gösterdi. Âhirette ise mü'minleri büyük korkudan emin kıldı. Meleklerine, mü'minleri müjde ile karşılamalarını emretti. Bu sadece mü'minlere olan sevgisinden ve onlara karşı şefkatinden dolayıdır.¹¹⁸⁶

Sonuç itibarıyla denilebilir ki, rahmet köküyle direk bağlantılı bu ilâhî ismin incelenmesinden, Allah'ın rahmetinin ne kadar engin, ne derece bol ve geniş olduğu anlaşılmaktadır. Kur'an'ın her biri ilâhî rahmeti yansıtan zengin isim listesindeki Rahîm ismi tek başına İslam'ın ulûhiyyet anlayışına müsteşriklerin yönelttiği "cebbâr, kahrî ve merhametsiz bir Tanrı" iftirasına tam bir cevap niteliğindedir.¹¹⁸⁷

3. 3. 2. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi

Kur'an'da Rahîm isminin Gafûr, Azîz, Raûf, Tevvâb, Rahmân, Vedûd, Rab ve Ber isimleriyle birlikte Allah'ı nitelediğini belirtmiştik. Biz bu başlık altında Rahîm isminin Gafûr ve Vedûd isimleriyle ve birlikte geldiği âyetlerin içeriğiyle olan münâsebetini inceleyeceğiz. Bu ismin Rahmân, Azîz, Tevvâb, Raûf, Ber ve Rab isimleriyle ve geçtiği âyetlerin içerikleriyle olan irtibatını ise ilgili yerlerde ele aldık/alacağız.¹¹⁸⁸

1. Rahîm ve Gafûr İsimleri: Kur'an'da yetmiş iki yerde Rahîm ismi Gafûr ismiyle birlikte kullanılır. Yetmiş bir yerde bu iki ismin birlikteliğinde Gafûr ismi Rahîm isminden önce gelir.¹¹⁸⁹ Sadece Sebe sûresinin 2. âyetinde, Rahîm ismi Gafûr'dan önce gelir. Biz burada Rahîm isminin öne geçtiği âyeti ele alacağız.

¹¹⁸⁵ Ahzâb, 33/43. هُوَ الَّذِي يُصَلِّيْ عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيْمًا

¹¹⁸⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XV, 217; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, XI, 365.

¹¹⁸⁷ Yurdagür, *Esmâ-i Hüsnâ*, 73.

¹¹⁸⁸ Bkz.: Rahmân-Rahîm, s. 179; Azîz-Rahîm, s. 126; Tevvâb-Rahîm, s. 221; Raûf-Rahîm, s. 216; Ber-Rahîm, s. 236; Rab-Rahîm, 157.

¹¹⁸⁹ Örnek olarak bkz.: Bakara, 2/173, 182, 192, 199, 218, 226; Âl-i, İmrân, 3/31, 89, 129; Nisâ, 4/23, 25, 96, 100, 106, 110, 129, 152; Mâide, 5/3, 34, 39, 74, 98; En'âm, 6/54, 165, 145; A'râf, 7/152,

Müfessirler bu iki ismin *Gafûr* ve *Rahîm* şeklindeki sıralanışında bir münâsebet olduğunu beyân ettikleri gibi, *Rahîm* ve *Gafûr* şeklindeki sıralanışında da özel anlam taşıyan bir münâsebet olduğuna dikkat çekmektedirler. Zerkeşî bu sıralama hakkında -geçtiği âyetin bağlamını da dikkate alarak- şunları söylemektedir: “Allah’ın insanlar ve diğer bütün mahlûkat için koyduğu düzen muntazamdır. Bu da O’nun rahmetinin bir sonucu olup umumî bir durumdur. Allah’ın mağfireti ise tüm mahlûkat içerisinde sadece insanları ilgilendirdiği için hususîlik arz eder. Bu bağlamda umumun hususun önüne geçmesi daha belîğdir.”¹¹⁹⁰ Başka bir açıklamaya göre ise, hayatta asıl olan Allah’ın kullarının acziyetini ve zayıflığını görüp merhamet etmesidir. Kul yanlış yaptığı takdirde mağfiret devreye girer ki bu sonraki bir iştir. Durum bu olduğu için âyette Rahîm ismi Gafûr’dan önce zikredilmiştir.¹¹⁹¹

Konumuz olan Sebe’ sûresinin 2. âyetinde Allah’ın rahmetinin büyüklüğü vurgulanarak yere inen ve göğe çıkan şeylerde Allah’ın insana olan rahmetinin tecellisi ortaya konulmaktadır: *Allah, yere gireni, yerden çıkana; gökten ineni ve oraya yükseleni bilir. O, çok merhamet edicidir, çok bağışlayıcıdır.*¹¹⁹²

Bildiğimiz ve müşahade ettiğimiz kadarıyla gökten inen şeyler; kar, yağmur, yıldırım, bereket, melekler ve benzeri şeylerdir. Bütün bunların inmesinde rahmet büyük rol oynamaktadır. Örneğin; yağmur ve karın hepsi gökten kütleler hâlinde veya toptan inseydi yeryüzünde yaşama imkânımız kalmazdı. Hâlbuki yağmurlar çiseleye çiseleye, karlar serpiştire serpiştire gökten inmektedir. Bütün bunların bu şekilde gerçekleşmesi Rahîm isminin tecellisi iledir. Bu ismin ardından Gafûr isminin getirilmesi bağlamla uygunluk arzeder. Zira bu geniş rahmete ve şefkate karşılık insanlardan şükür yükselmesi lazımken, onlardan isyanlar ve günahlar göğe yükselmekte ve yine de bu isyankâr ve günahkâr kullarını Allah, Gafûr olduğu için affetmektedir.¹¹⁹³

Özet olarak bu âyetten anlaşılıyor ki Allah, kullarına karşı nihâyetsiz merhamet sâhibi ve onların kusurlarını affedendir. Eğer yağmurlar çiseleye çiseleye, karlar serpiştire serpiştire gökten inmekteyse, O, kendisine isyan içinde bir hayat yaşayan kullarını cezalandırmıyorsa, bu O’nun dünya hayatına karışmayışından, dünyada kullarını serbest bırakışından, onları cezalandırmaktan âciz oluşundan değil, aksine

167, Enfâl, 8/69, 70; Tövbe, 9/5, 27, 91 102; Hûd, 11/41; Yûsuf, 12/53; İbrâhîm, 14/36; Nûr, 24/5, 22, 33, 62; Furkân, 25/6, 70; Neml, 27/18, 110, 115, 119; Ahzâb, 33/5, 24, 50, 59, 73; Fussilet, 41/32; Fetih, 48/14; Hucurât, 49/5, 15; Hadîd, 57/28; Mücâdele, 58/12; Mumtehin, 60/20.

¹¹⁹⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 319.

¹¹⁹¹ Samî, *ed-Delâletu’s-Siyâkiyye*, 278.

¹¹⁹² Sebe’, 34/2. يَخْلُمُ مَا يَلْجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ الرَّحِيمُ الْعَفُورُ.

¹¹⁹³ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXV, 241; Âtîf, *el-Î‘câzu’l-Beyânî*, 201.

kullarına karşı Rahîm ve Gafûr oluşundandır. Kullarına dönüş imkânı, tövbe fırsatı tanınmasındandır. Kullarıyla ilişkisini rahmet esasına bina edişindendir.¹¹⁹⁴

2. Rahîm ve Vedûd İsimleri: Kur'ân'da Rahîm ismi, Vedûd¹¹⁹⁵ ismiyle birlikte bir yerde gelir. Gazzâlî, Rahîm ve Vedûd kelimelerinin yakın anlamlı olduklarını, Rahîm'in ihsânı için, zayıf ve kendisine acınan bir varlık olması gerektiğini Vedûd için ise böyle bir varlığın olması gerekmediğini, doğrudan doğruya sevgi neticesinde ihsân edildiğini söyler.¹¹⁹⁶

Bu iki isim, Hûd sûresinin 90. âyetinde Şuayb peygamberin inkârcı kavmine Allah'ın insana olan şefkat ve sevgisini hatırlatma sadedinde gelir: *Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra O'na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim çok merhametlidir, çok sevendir.*¹¹⁹⁷

Hiz. Şuayb, bir önceki âyette adları geçen kavimlerin peygamberlerine karşı takındıkları düşmanca tavır sebebiyle başlarına gelen felaketlerin bir benzerinin kendi kavminin başına gelmesinden endişe ettiği için kavmini uyarmaktadır. Bu âyette ise, inkârcı kavmine teklif ettiği af dileme ve tövbe etme gibi erdemli davranışı, Allah'ın merhamet ve sevmeye sıfatları üzerinde temellendirmektedir. Bu makamda Rahîm ismi Vedûd'dan önce gelir. Zira yanlış olandan vazgeçmek Rahîm ismiyle alâkalı, doğru olana yönelmek ise Vedûd ismiyle alâkalıdır. Yanlıştan vazgeçen Rahîm'in rahmetine, doğruya yönelen ise Vedûd'un sevgisine mazhar olur. Ayrıca bu iki isim, günahıta ısrar edene karşı yapılan tehditten sonra, tövbe eden kullara vaadde bulunma anlamı da taşımaktadır.¹¹⁹⁸

Öte taraftan Rahîm ve Vedud isimleri bu âyetin sonunda leff-û neşr olarak zikredilmişlerdir. Rahîm, “*Rabbinizden af dileyin*” ifâdesine karşılık olup, bağışlanma dileyen herkese Allah'ın merhamet edeceğini ifâde eder. Vedûd ise, “*O'na tövbe edin*” lafzına karşılık olup, Allah'ın tövbe edenleri çokça sevdiğini gösterir.¹¹⁹⁹

¹¹⁹⁴ Ali Küçük, *Besâiru'l-Kur'ân*, 1. baskı, İstanbul, 2011, XIV, 254.

¹¹⁹⁵ Vedûd, “sevmek, arzu ve temenni etmek” manalarına gelen وَدُّ (مَوَدَّة) kökünden türemiş mübalağalı bir sıfattır. Arapçada فَعُول/faül vezni, hem ism-i fâil hem de ism-i mef'ûl manası taşıdığından “Vedûd” ismi hem, “sâlih kullarını çok seven” hem de “kulları tarafından çok sevilen” anlamına gelir. Allah'ın kullarını sevmesi “onlardan razı olması, yaptıkları amelleri kabul ederek bu amelleri sebebiyle ihsanda bulunması ve onları koruyup gözetmesi” şeklinde yorumlanmaktadır. Kur'ân'da Vedûd ismi bir yerde Rahîm diğer yerde ise Gafûr isimleriyle olmak üzere iki mekkî âyette Allah'a nisbet edilmiştir. (Zeccâc, *Tefsîru Esmâillahi'l-Hüsna*, 52; Halîmî, *el-Minhâc*, I, 206; Hattâbî, *Şe'nu'd-Duâ*, 74; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “vdd” md.)

¹¹⁹⁶ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, 195.

¹¹⁹⁷ Hûd, 11/90. وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ

¹¹⁹⁸ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, VI, 447.

¹¹⁹⁹ Şamî, *ed-Delâletu's-Siyâkiyye*, 270.

Neticede denilebilir ki bu âyetle Rahîm ve Vedud isimlerinin birliktelikleri, birbirlerini teyit etmelerini sağladığı gibi, birbirlerine kaynaklık ettiklerini de göstermektedir. İnsanlar kendilerine kötülük yapanları bazen affederler. Ancak onları sevdiklerinden dolayı değil. Bazen de sevmedikleri kişilere acıyabilirler. Ancak Allah, tövbe eden kulu hem bağışlar, hem merhamet eder, hem de sever. Çünkü O, Gafûr, Rahîm ve Vedûd'dur.

3. 3. 3. GAFÛR İSMİ

غَفُور/Gafûr; “gizlemek, örtmek, kirlenmekten korumak için bir şeyin üstünü örtmek” gibi anlamlara gelen غَفَرَ/gafr kökünden türemiş olup mübalağalı ism-i fâildir. Arapların kullandıkları وَاسْبِغْ نَوْبَكَ فَإِنَّهُ أَغْفِرُ لِلْوَاسِغِ/elbiseni boya, çünkü bu onu kirden daha fazla korur, cümlesindeki غَفَرَ kelimesinin yüklendiği manadan hareketle غَفَرَ/gafr, ‘korumak üzere örtme’yi ifâde ettiğini söylemek mümkündür. Nitekim başı düşmanın silahından koruyarak örtüğü için başa giyilen şeye de مِغْفَر/miğfer denmiştir.¹²⁰⁰ İşte Câhiliyye döneminden itibaren, “herhangi bir şeyi örtmek” anlamında kullanılan “gafr” kelimesi anlam genişlemesine uğrayarak, Kur’ân’da, “Allah’ın, kulun günahlarını örtmesi” manasını kazanmıştır.¹²⁰¹

غَفَرَ/gafr masdarından, Allah’a izafe edilen Gâfir, Gafûr ve Gaffâr isimleri türetilmiştir. Gazzâlî, bu üç isim arasındaki anlam farkını şöyle belirtir: “Gâfir, mağfiret fiilinin yalnız aslına, Gafûr, günahların çokluğu nisbetinde mağfiretin de çok olduğuna delâlet eder. Gaffâr ismi ise, günahları tekrar tekrar bağışlayan demektir.”¹²⁰² Gazzâlî’nin bu ayrımından hareketle şu denilebilir: Gâfir, “günahları bağışlayan”; Gaffâr, “kaç defa işlenirse işlensin günahları tekrar tekrar bağışlayan”; Gafûr ise “birçok günahı birçok defa affeden”dir.

Kök manası da dikkate alınarak Gafûr ismi, “kulların birçok günahını, birçok defa bağışlayan, suçlarını ve hatalarını affeden”¹²⁰³ şeklinde tarif edilebilir. Bu tarife göre Allah, kullarının işledikleri günahların sayısına, sıklığına, türüne ve çokluğuna bakmaksızın, her daim ve her yerde affeder.

Gafûr ismi, Kur’ân-ı Kerîm’in doksan bir yerinde çoğunlukla esmâ-i hüsnâdan bazı isimlerle birlikte terkip oluşturmak suretiyle Allah’a nisbet edilmektedir.

¹²⁰⁰ Zeccâc, *Tefsîru Esmâillahi'l-Hüsnâ*, 37-38; İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, “gfr” md.; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “gfr” md.; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, “gfr” md.

¹²⁰¹ Çelik, *Kur’ân Semantiği Üzerine*, 50.

¹²⁰² Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, 68.

¹²⁰³ Zeccâcî, *İştikâku Esmâillah*, 94; Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, 68; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, “gfr” md.

Kur'ân'ın sadece iki yerinde¹²⁰⁴ tek başına yalın olarak Allah'a izafe edilirken, yetmiş iki yerde Rahîm,¹²⁰⁵ altı yerde Halîm,¹²⁰⁶ dört yerde Afûv,¹²⁰⁷ üç yerde Şekûr,¹²⁰⁸ iki yerde Azîz¹²⁰⁹ ve birer yerde de Vedûd¹²¹⁰ ve Rab¹²¹¹ isimleriyle birlikte Allah'ı nitelemektedir.¹²¹² Bu isim 36 mekkî, 55 medenî âyette; bazen marife, bazen de nekra formunda gelmektedir.

Gafûr ismi; Azîz, Şekûr, Vedûd, Rab isimleriyle veya tek başına gelmesi yalnız mekkî âyetlerde vârid olurken, Afûv ismiyle de yalnız medenî âyetlerde birlikte vârid olur. Rahîm ve Halîm isimleriyle de her iki devirde beraber bulunur. Bitişen isimlerin arasında bazen “Gafûr Rahîm”, “Gafûr Şekûr”, “Gafûr Vedûd” gibi derecelenme, bazen “Azîz Gafûr” gibi dengelenme, bazen de “Afûv Gafûr” gibi destekleme durumları görülür.¹²¹³

3. 3. 3. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi

Gafûr ismi sadece iki âyette¹²¹⁴ tek başına yalın olarak Allah'a izafe edilir. Bu âyetlerden biri şudur: *Rabbınız, içinizde olanı en iyi bilendir. Eğer siz iyi kişiler olursanız, şunu bilin ki Allah tövbeye yönelenleri çok bağışlayandır.*¹²¹⁵

Bu âyetin, önceki iki âyetle bağlantısı vardır. İnsan ana-babaya karşı her zaman iyi davranmayabilir, bazen hizmette kusur edebilir. İşte Allah, beşerî zaaf içinde olan insanın hizmette kusur edebilme ihtimaline karşı, tövbe edip kendini düzeltmesini öğütlemektedir. Ana-babaya hizmette kusur ettikten sonra hemen Allah'a yönelip tövbe etmek, en erdemli hareketlerden biridir.¹²¹⁶

Ayrıca ibadet ve ana-babaya saygı her şeyden önce bir kalp ve gönül işidir. Âyette رَّبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ/Rabbınız kalplerinizdekini en iyi bilendir ifâdesiyle bu

¹²⁰⁴ İsrâ, 17/25; Kehf, 18/58.

¹²⁰⁵ Örnek olarak bkz.: Bakara, 2/173, 182, 192, 199, 218, 226; Âl-i, İmrân, 3/31, 89, 129; Nisâ, 4/23, 25, 96, 100, 106, 110, 129, 152; Mâide, 5/3, 34, 39, 74, 98; En'âm, 6/54, 165, 145; A'râf, 7/152, 167, Enfâl, 8/69, 70; Tövbe, 9/5, 27, 91 102; Hûd, 11/41; Yûsuf, 12/53; İbrahim, 14/36; Nûr, 24/5, 22, 33, 62; Furkân, 25/6, 70; Neml, 27/18, 110, 115, 119; Ahzâb, 33/5, 24, 50, 59, 73; Fussilet, 41/32; Fetih, 48/14; Hucurât, 49/5, 15; Hadîd, 57/28; Mücadele, 58/12; Mumtehiye, 60/20.

¹²⁰⁶ Bakara, 2/225, 235; Âl-i İmrân, 3/155; Mâide: 5/101; İsrâ, 17/44; Fâtır, 35/41.

¹²⁰⁷ Nisâ, 4/43, 99; Hac, 22/60; Mücadele, 58/2.

¹²⁰⁸ Fâtır, 35/30, 34; Şûrâ, 42/23.

¹²⁰⁹ Fâtır, 35/28; Mülk, 67/2.

¹²¹⁰ Burûc, 85/14.

¹²¹¹ Sebe', 34/15.

¹²¹² Bkz.: Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, “gafûr” md.

¹²¹³ Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, 203.

¹²¹⁴ İsrâ, 17/25; Kehf, 18/58.

¹²¹⁵ İsrâ, 17/25. رَّبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ إِنَّ تَكُونُوا صَالِحِينَ فَإِنَّهُ كَانَ لِلْأَوَّابِينَ غُفُورًا

¹²¹⁶ Bayraklı, *Kur'ân Tefsiri*, XI, 236.

hususla işaret edilmiştir. Öyleyse insan öncelikle ruhen “sâlih” olmalı, yani ruhunda güzel duygular, niyetler geliştirmeli, iç dünyasını düzeltmelidir. O zaman Allah bu şekilde iç dünyasındaki yanlışları silip atanlara af ve mağfiretiyle muamele edecektir.¹²¹⁷

*Rabbin, çok bağışlayıcıdır, merhamet sâhibidir. Eğer yaptıkları yüzünden onları (dünyada) cezaya çarptırsaydı, elbette azaplarını çarçabuk verirdi. Hayır, onlar için belirlenmiş bir gün vardır ki (o gün gelince) hiçbir kurtuluş çaresi bulamazlar.*¹²¹⁸

Bu âyette anlatıldığı gibi Allah’ın mağfireti geniş, merhameti büyüktür. Bu sebeple kullarının kusur ve isyanlarına rağmen onları hemen cezalandırmaz, bilâkis uslanmaları için onlara mühlet verir. Allah’ın âdeti böyledir. Zâlimlere mühlet verir, fakat verilen süre içinde tövbe edip hakka dönmezlerse, artık cezalarını ihmal etmez.¹²¹⁹ Kur’ân-ı Kerîm’in terhîbden sonra terğîb âdeti bu âyette de devam etmiştir. Tehditlerden sonra Allah’ın mağfiret sâhibi olduğu hatırlatılmış ki insanlar, Allah’ın rızası konusunda düşünsünler. Zira Gafûr isminin zikredilmesi istiğfara teşvik etmek içindir.¹²²⁰

Ayrıca bu âyette zikredilen Gafûr ismi, alabildiğine çokça mağfiret eden manasına olup, Allah’ın insanlardan zararları defetmesine işarettir. Rahmet sâhibi olmak ise, rahmet sıfatı ile mevsûf demektir. Bu âyette Allah, rahmet sıfatını değil de mağfiretini mübalağa sığası ile zikretmiştir. Allah’ın rahmet ve mağfiretinin birlikte zikredilmesi, kendisinin rahmet sâhibi olduğu için çokça bağışlayabildiğini anlatmak istemiştir. Kendisinin, rahmete ihtiyacı yoktur. Dolayısıyla bu rahmeti, buna muhtaç olan birçok kimseye bağışlar.¹²²¹

3. 3. 3. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi

Gafûr isminin, Kur’ân’da Rahîm, Halîm, Afûv, Şekûr, Azîz, Vedûd ve Rab isimleriyle birlikte Allah’ı nitelediğini ifâde etmiştik. Biz bu başlık altında Gafûr isminin Rahîm, Halîm, Şekûr ve Vedûd isimleriyle ve geçtiği âyetlerin içerikleriyle olan münâsebetini inceleyeceğiz. Bu ismin Afûv, Azîz ve Rab isimleriyle ve geçtiği âyetlerin içerikleriyle olan irtibatını ise ilgili yerlerde ele aldık/alacağız.¹²²²

¹²¹⁷ Şevkânî, *Fethu’l-Kâdir*, 818.

¹²¹⁸ Kehf, 18/58. رَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا لَعَجَلْ لَهُمُ الْعَذَابُ بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْثِقًا

¹²¹⁹ Karaman ve bşk., *Kur’ân Yolu*, III, 564.

¹²²⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XV, 356.

¹²²¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXI, 143.

¹²²² Bkz.: Afûv-Gafûr, s. 209; Azîz-Gafûr, s. 132; Rab-Gafûr, s. 157.

1. Gafûr ve Rahîm İsimleri: Kur'ân'da Gafûr ismi 23 mekkî, 48 medenî âyet olmak üzere 72 yerde Rahîm ismi ile birlikte kullanılır.¹²²³ Bu isimler 65 yerde nekra, yedi yerde de marife formuyla gelirler.

Biri hariç¹²²⁴ diğerlerinin tümünde Gafûr Rahîm'den önce gelir. Müfessirler bu iki ismin, bu şekilde sıralanışında bir münâsebet olduğuna dikkat çekmişlerdir. Çirkin olan şeyin izalesi, güzellikle donatmadan önce olmalıdır. Bu yüzden, çirkin olan günahları temizlemek anlamında mağfirete delâlet eden Gafûr ismi önce, nimetlerle donatma anlamına gelen rahmete delâlet eden Rahîm ismi ise sonra gelmiştir.¹²²⁵ Ayrıca bu iki ismin kullanıldığı bağlamların genel karakterine bakmak icap eder. Buna bakıldığında, genellikle ilâhî hükümlerin ifası sırasında oluşabilecek kusur ve hatalar bağlamında bu isimlerin geldiği görülür. Söz konusu bağlamlarda Gafûr ismi, kulluk sırasında ortaya çıkabilecek kusurların, Allah tarafından bağışlanacağını ifâde eder. Hemen ardından gelen Rahîm ismi ise, ilâhî bağışın illetinin merhamet olduğunu ifâde eder.¹²²⁶ Zerkeşî bu sıralama hakkında şunları söylemektedir: “mağfiret, selâmet; rahmet ise zahmetsiz kazançtır. Kazançtan önce selâmet, arzu edilen (matlub) bir durumdur.”¹²²⁷ Bu bakımdan, mağfirete delâlet eden Gafûr ismi, kullara kazançlar vermesine delâlet eden Rahîm isminden önce gelmiştir.

Daha çok ahkâm ile ilgili âyetlerin sonunda gelen esmâ, ilk bakışta âyetle işlenen konuyla doğrudan alâkası yokmuş gibi görünebilir. Ancak âyetin muhtevâsı dikkatle incelendiğinde sondaki esmânın, Kur'ân'ın vermek istediği manayı, muhatabın daha doğru anlamasına yardımcı olduğu görülür. Bu durum da bize âyetlerin baş kısmı ile sonunda zikredilen esmâ arasında sıkı bir münâsebet bulunduğunu göstermektedir. Şimdi bu hususla ilgili bir örnek verelim:

*Allah size ölüyü/leşi, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Her kim bunlardan yemeye mecbûr kalırsa başkasına saldırmadan ve haddi aşmadan bir miktar yemesinde günah yoktur. Şüphe yok ki Allah çokça bağışlayan, çokça esirgeyendir.*¹²²⁸

Âyetle yenilmesi haram olan yiyecekler sayıldıktan sonra, âyetle Allah'ın Gafûr ve Rahîm olduğu zikredilerek muhataplara şu mesaj verilmektedir: Haram kılınmış olan yiyeceklerden herhangi birini yerseniz Allah affedicidir. Mecbûriyet

¹²²³ Bkz.: s. 194.

¹²²⁴ Sebe', 34/2.

¹²²⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XIV, 119.

¹²²⁶ İslamoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, I, 314.

¹²²⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 319.

¹²²⁸ Bakara, 2/173; Ayrıca bkz.: Mâide, 5/3; En'âm, 6/145. *إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخَنَازِيرِ وَمَا أُهْلَ بِهِ* لَعَنَ اللَّهُ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

karşısında yemeniz için ruhsat vermekle de çok merhametlidir.¹²²⁹ Böylece Allah, sıkıntı olabilecek konularda hükümlerini genişleterek kullarına merhametiyle muamele etmektedir.¹²³⁰

Bazı müfessirler bu âyetin sonunda zikredilen Gafûr-Rahîm isimlerinin bağlamla olan münâsebetlerini şu şekilde açıklamışlardır:

1. Allah, ahkâmını açıkladıktan sonra, hemen ardından kendisinin Gafûr ve Rahîm olduğunu hatırlatmıştır. Böylece Allah, haram kılınan şeylerden birisini yemek suretiyle emre muhalefet edenler, tövbe ettiği takdirde Allah'ın günahkârlar için Gafûr olduğunu, hükümleri gereğince devamlı itaât edenler için de Rahîm olduğunu bildirmiştir.¹²³¹

2. Mecbûr kalan kimse, mecbûriyeti karşısında haram kılınan şeyden ihtiyaç miktarından fazla yerse Allah, o fazlalığı yemesinden dolayı işlemiş olduğu günahı bağışlayacağı için Gafûr, ihtiyaç miktarını yiyebilmesi için ruhsat vermekle de Allah Rahîm'dir.

3. Bu âyette, mecbûr kalan kimseye, haram olan hayvanları yiyebilme ruhsatı verilmiştir. Ruhsat verme ve mubah kılmaya illet olarak da Gafûr-Rahîm isimleri zikredilmiştir.¹²³²

Şia müfessirlerinden Tabatabâî (v. m. 1981) ise konuyu farklı bir perspektiften değerlendirerek; bu cevazın Allah'tan mü'min kullarına yönelik bir hafifletme ve ruhsat olduğu, yoksa yasaklamanın felsefesi ve hükmün hikmeti zorlanma ortamında bile mevcut olduğunu belirtir.¹²³³

Kur'an'da kulların Allah karşısında havf/korku ve recâ/ümit içinde bulunmasını temin metodu olarak, ilâhî davette bazen terğîb bazen de terhîb yöntemi kullanılmıştır. Kur'an'da, bu metodun bir gereği olarak "terhîb" sadedinde, Allah'ın azâb ve tecziyesinin de süratli olduğu (سَرِيعُ الْعِقَابِ), (شَدِيدُ الْعِقَابِ)/cezası çabuk ve şiddetli olan nitelemesiyle belirtilmektedir. Ancak bu nitelemenin geçtiği âyetlerde¹²³⁴ Allah'ın "Gafûr" ve "Rahîm" olduğunun vurgulanması, arza çalışılan terğîb-terhîb metodunun Kur'an'da nasıl bir denge içinde kullanıldığının bir örneği olarak değerlendirilmelidir. Şu âyetler buna birer örnektirler:

Allah'ın azabının çok şiddetli (bununla beraber) O'nun, hakikaten çok

¹²²⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, V, 239.

¹²³⁰ Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, IV, 427.

¹²³¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, V, 14.

¹²³² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, I, 665; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, III, 48.

¹²³³ Seyyid Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî, *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'an*, 1. baskı, Beyrut, 1997, I, 426.

¹²³⁴ Bkz: Mâide, 5/39; En'âm, 6/165; A'râf, 7/167.

*bağışlayıcı ve merhamet edici olduğunu biliniz.*¹²³⁵

Bu ve benzeri âyetlerde¹²³⁶ (سَرِيعُ الْعِقَابِ), (شَدِيدُ الْعِقَابِ)/cezası çabuk ve şiddetli olan nitelemesi ile “Gafûr” ve “Rahîm” isimlerinin yan yana gelmesinin birkaç hikmeti şöyle sıralanabilir:

1. أَنَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ /Bilin ki Allah, cezası pek çetin olandır cümlesi korkutmayı, مُهَكِّكُ ALLAHٍ مَغْفِرٌ رَحِيمٌ /Muhakkak Allah mağfiret edendir, merhamet sâhibidir cümlesi ise mü'minlere bir umut vermeyi ihtivâ etmektedir.¹²³⁷ Nitekim insan, ancak ümit ve korkuyla tamam olabilir. Hatta Hz. Peygamber, “Mü'minin korkusuyla ümidi tartılacak olsa, mutlaka bunlar denk olurlar.”¹²³⁸ buyurmuştur.

2. Âyetin terğîb-terhîb dengesi içinde sonlanması şu vurguyu taşır: Kullar, Allah'ın hükümlerine ve dinin korunmasını gerekli kıldığı hususlara iyi dikkat etmeli ve bunları yalnız azap korkusuyla değil, hem yüksek bir korku ve ürperti, hem de yüksek bir bağışlanma ümidi ve rahmet aşkı ile tatbik ve icrâ etmelidirler.¹²³⁹

3. Âyette Allah'ın, önce rahmet ve kereminden bahsetmesi, ardından da azabının çetin olduğunu belirtmesi ve bunun akabinden de rahmet ile ilgili vasıflardan Gafûr ve Rahîm isimlerini zikretmesi; O'nun rahmet tarafının daha galip geldiğine delâlet eder.¹²⁴⁰ Başka bir ifâdeyle âyette, bu isimlerin sıralanışının Allah'ın rahmetinin, gazabını geçmesine bir işarettir.¹²⁴¹ Dolayısıyla insanlar da başkalarının eksiklik ve hatalarına karşı af ve merhametle muamele etmeyi ahlâk edinmelidirler.

4. إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ /Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır. Ve şüphe yok ki O, gerçekten Gafûr-Rahîm'dir.¹²⁴² ifâdesinde Allah, cezayı nazara verirken bunu zâtına nisbet etmemiştir. Ancak mağfiret ve rahmetini bildirirken “Gafûr Rahîm” şeklinde, hem mübalağa sîgası ile getirmiş, hem de bu iki ismi, ل/İlâm edatıyla da te'kid etmiştir. Böylece Allah'ın bizzât Gafûr olup arızî olarak ceza verdiği,

¹²³⁵ Mâide, 5/98. اَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ وَأَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

¹²³⁶ Bkz: En'âm, 6/165; Arâf, 7/167.

¹²³⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, VIII, 224.

¹²³⁸ İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-ilbâs*, Beyrut, 1988, II, 166. İbn Teymiye bu rivâyetin seleften birine ait olduğunu ifâde ettikten sonra, bu sözün sıhhatiyle ilgili olarak da “bu sahîh bir sözdür” ilavesinde bulunur. (Ahmed Abdulhalîm b. Teymiye el-Harrânî, *Ehâdîsu'l-Kussâs*, (Thk.: Ahmed Abdullah Bâcûr), Kâhire, 1993, 67.)

¹²³⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, III, 1818.

¹²⁴⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XII, 109.

¹²⁴¹ Hatta Reşîd Rızâ bu âyetin sonunda Gafûr-Rahîm isimlerinin zikredilmesinin âhiretteki cezanın ebedî olmadığına işaret ettiğini iddia etmiştir. Ona göre bu âyette, Allah'ın cezalandırması ile ilgili ebedî olmadığına tamlamasından sonra Gafûr ve Rahîm isimlerinin zikredilmesi, âhirette kulların cezasının ebedî olmadığına ve neticede biteceğine bir işarettir. Bu yüzden Allah, nefislerine zulmeden birçok insanı bağışlamakta ve birçok günahı affetmektedir. (Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, VII, 121; VIII, 69-77.)

¹²⁴² En'âm, 6/165.

rahmetinin çok olup cezalandırmada müsamaha sâhibi olduğu vurgulanmıştır.¹²⁴³

5. Bu âyetle Allah'ın cezalandırmasının çok çabuk olduğu uyarısıyla inkârda ısrar edenler bir defa daha uyarılıp tövbeye davet edilirken, O'nun bağışlayıcı ve esirgeyici olduğu müjdesiyle de mü'minler sevindirilmektedir.¹²⁴⁴ Burada ümitsizlik doğmasın diye rahmetle ceza birlikte zikredilerek, gönüllerin ümitle korku arasında olması gerektiğine vurgu yapılmıştır.¹²⁴⁵

6. Âl-i İmrân sûresinin 129. âyetinin¹²⁴⁶ sonunda zikredilen, *وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ/Allah Gafûrdur, Rahîmdir* cümlesi, *يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ/O dilediğini affeder* cümlesine açıklayıcı bir zeyl¹²⁴⁷ mahiyetindedir. Bu zeylin yalnız mağfirete yapıp da *وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ/O, dilediğine azap eder* cümlesine yapılmaması mağfiret ve rahmetin önemsendiğini gösterir.¹²⁴⁸ Öte taraftan *وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ/O, dilediğine azap eder* cümlesi muhatap üzerinde, Allah hakkında “keyfe ma yeşâ” niteliğini veren “sert bir Hâkim Tanrı” intibai bırakabilir. Ancak âyetin Allah'ın Gafûr Rahîm isimleriyle bitmesi, bu yanlış intibai önlediği gibi, ümit tarafını kuvvetlendirmektedir. Dahası şu mesajı vermektedir: Allah kudret, hâkimiyet gibi kemâl sıfatlarına sâhip olmasının yanında O, mağfiret ve rahmet sıfatlarıyla da muttasıftır. Böylece bu iki isim istidrâk mahiyetinde gelerek, yanlış anlayışı önlemektedir.¹²⁴⁹

Ey Muhammed! Kullarıma, benim elbette çok bağışlayıcı, çok merhametli olduğumu,¹²⁵⁰ azabımın da elem dolu azap olduğunu haber ver.¹²⁵¹

Râzî, bu iki âyette dört incelik bulunduğunu belirterek bunları şöyle sıralamaktadır:

1. Allah, *عِبَادِي/kullarım* tamlamasında kullarını kendi zâtına izafe ederek onlara çok büyük bir şeref bahşetmiştir. Sonra bunun peşi sıra, Allah'ın Gafûr ve Rahîm olduğu bildirilerek, kulluğu kabul eden herkes için, Allah'ın mağfiret ve rahmetinin söz konusu olacağı; bunu inkâr eden için ise, O'nun elîm cezasının gerekli olacağı vurgulanmıştır.

2. Allah birinci âyette rahmet ve mağfiretinden söz ederken, azabından bahsettiği ikinci âyete göre daha çok te'kid edatları kullanarak rahmetinin genişliğini

¹²⁴³ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 192.

¹²⁴⁴ Karaman ve bşk., *Kur'ân Yolu*, II, 497.

¹²⁴⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI, 429.

¹²⁴⁶ Âl-i İmrân, 3/129. *وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ*.

¹²⁴⁷ Zeyl: Bir yazıya ek olarak katılan parça.

¹²⁴⁸ Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, I, 554.

¹²⁴⁹ Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, 107.

¹²⁵⁰ Hicr, 15/49. *تَنبِئُ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ*

¹²⁵¹ Hicr, 15/50. *وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ*

özellikle vurgulamıştır. Aynı şekilde Allah, azabından bahsettiği ikinci âyette sadece azabının çok şiddetli olduğunu ifâde ettiği halde, birinci âyette rahmet ve mağfiretini anlatırken bunları “Gafûr ve Rahîm” şeklinde doğrudan doğruya kendi isimleri olarak zikretmiştir ki bu da yine O’nun rahmetini azabından daha önemli tuttuğuna işaret eder.

3. Allah’ın Peygamber’ine hitaben, *أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ/Kullarıma benim gerçekten çok bağışlayıcı, çok esirgeyici olduğumu bildir*, buyurarak bir bakıma rahmet vaadinin zamanı geldiğinde, yerine getireceğine bizzat Peygamberini şahit tutmuştur. Ayrıca bu âyetle Allah, kendisine inanıp kulluk eden herkesin, ibadetleri eksik de olsa (günahkâr bile olsa), rahmetine layık olduğunu anlatmak istemiştir.¹²⁵²

Söz konusu bu iki âyet¹²⁵³ ümit ve korku makamlarına delâlet etmektedir. Allah, kendisine yönelip tövbe edenlerin günahlarını örter ve onları rahmetine nail kılar. Küfür ve masiyet üzerinde ısrar edip tövbe etmeyen kimselere ise acıklı, can yakıcı azap verir. Böylece birçok âyette olduğu gibi bu iki âyette de, müjde ile ihtar, teşvik ile korkutma birlikte zikredilmiş böylece insanların korku ile ümit arasında olmaları istenmiştir.¹²⁵⁴

*Her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*¹²⁵⁵ *Her kim de vasiyet edenin, bir hata işlemesinden veya bir günaha girmesinden endişe eder de tarafların arasını düzeltirse, ona bir vebal yoktur. Şüphesiz ki, Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.*¹²⁵⁶

Peş peşe gelen bu âyetlerin birincisinin sonunu teşkil eden *إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ/Allah her şeyi işitir ve bilir* cümlesi vasiyeti değiştirene bir tehdit olurken, ikinci âyetin sonundaki *إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ/Allah, çok bağışlayan hem de çok esirgeyendir* cümlesi ise vasiyeti yapanın haksızlık yapması hâlinde bunu düzelten şahit için bir teşvik ve müjde olmuştur.¹²⁵⁷ Böylece son âyet, vasiyet edenin vasiyetinde haksızlığı yahut günaha meyletmesi hâlinde, şahide bu haksızlığı düzeltmek için vasilerin arasını ıslah etme yetkisi vermektedir.

Ayrıca bu iki isim, vasiyeti Kur’ân hükümlerine uygun hâle getiren kimseler için bir mükâfat vaadidir. Öte taraftan “Gafûr” ismiyle mağfiretin zikredilmesi,

¹²⁵² Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, XIX, 198-199.

¹²⁵³ Hicr, 15/49-50.

¹²⁵⁴ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, VII, 349.

¹²⁵⁵ Bakara, 2/181.

¹²⁵⁶ Bakara, 2/182. *فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ*

¹²⁵⁷ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, I, 123.

“günah” lafzına mutabakat ve vasiyette kasten taraf tutmanın, vasiyet yapanlar arasında adâleti ihmal etmenin, günah cinsinden olduğuna da işaret etmektedir.¹²⁵⁸ Böylece âyetin baş kısmında, hukukî bir mesele olan, bilerek veya bilmeyerek vasiyetinde hata yapan bir insanın, hatasını düzeltmek için ne yapılması gerektiği konusu ele alınmaktadır. Âyetin sonunda ise Allah, Gafûr ve Rahîm isimlerini zikrederek, hukukî meselelerde insanların hata yapabileceğini, önemli olanın hatadan dönmek olduğunu, dönüldüğü takdirde de, kendisinin af ve merhametinin devreye gireceğini bildirmektedir.¹²⁵⁹

Yukarıda sıraladığımız âyetlerde görüleceği gibi Kur’ân’da bazen aynı âyette, hem Allah’ın azâp ve cezalandırmasının süratli ve şiddetli olduğu belirtilir, hem de Allah’ın “Gafûr” ve “Rahîm” olduğu vurgulanır. Böylece terğîb-terhîb metodunun Kur’ân’da nasıl bir denge içinde kullanıldığı da müşahade edilir. Bu durum insanın hayatında aslında af, merhamet ve cezanın beraber devam ettiği gerçeğini de göstermektedir. Nitekim dünya hayatında af ve merhamete ihtiyaç olduğu gibi disiplinin olabilmesi için cezanın caydırıcılığına da ihtiyaç vardır. Hakların çiğnenmesini önlemek için cezaya; günahların lekesini silmek için de af ve merhamete ihtiyaç vardır. Bundan dolayıdır ki Allah, sadece affedici ve merhamet sâhibi olduğunu değil, aynı zamanda cezalandırmasının çetin olduğunu da bildirmiştir.

Tefsirler incelendiğinde müfessirlerin, âyetlerde gelen esmâ-i hüsnâdan bir takım hükümler¹²⁶⁰ ve itikadî sonuçlar çıkarmış oldukları görülür. Bu da âyetlerde gelen esmânın, kuru tekrarlamalar değil, aksine hüküm kaynakları olduğunu göstermektedir. Bununla ilgili çokça örnek olduğu halde konumuzu fazla uzatmamak için sadece birkaçını vermekle yetineceğiz:

*Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. Eğer (bu süre içinde) dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*¹²⁶¹

Âyet-i kerîmenin sonunda, *فَإِنْ قَالُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ*/Eğer bu süre içinde yeminlerinden dönerlerse şüphesiz ki Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir buyurulmaktadır. Müfessirler âyetin bu bölümünde zikredilen Allah’ın Gafûr ve Rahîm olmasından neyin kastedildiği hususunda iki görüş zikretmişlerdir:

1. Hasan Basrî ve İbrahim Nehâî gibi bir kısım âlime göre Allah’ın Gafûr ve Rahîm olmasından maksad, îlâ yeminini yapandan yemin kefaretinin düşmesidir.

¹²⁵⁸ Ebussuûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, I, 313.

¹²⁵⁹ Bayraklı, *Kur’ân Tefsiri*, II, 411.

¹²⁶⁰ Örnekler için bkz.: Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, II, 7; Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XIV, 59.

¹²⁶¹ Bakara, 2/226. *لَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ قَالُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ*

Bunlara göre bir erkek hanımıyla cinsi münâsebette bulunmayacağına dâir yemin eder sonra da bu yeminini bozacak olursa onun, yeminini bozmasından dolayı kefareti vermesi gerekmez. Çünkü Alah, Gafûr ve Rahîmdir.

2. Abdullah b. Abbâs, Rebi b. Enes, Katade ve Taberî gibi bir kısım âlime göre ise, Allah'ın Gafûr ve Rahîm olmasından maksad, îlâ yapan erkeğin, yeminini bozması hâlinde Allah'ın onu âhirette cezalandırmamasıdır. Fakat böyle bir erkeğin, yeminini bozmasından dolayı yemin kefareti vermesi gereklidir.¹²⁶² Râzî de bu görüşte olduğunu söyler ve görüşünü şöyle açıklar: “Âyetin sonundaki, غَفُورٌ رَحِيمٌ cümlesi îlâ yapıp da yeminini bozan kimseler için ilâhî cezanın olmayacağını gösterir. Fakat ilâhî cezanın olmaması, kefaretin gerekmediği anlamına gelmez. Nitekim zina ve katillikten tövbekâr olan kimse için de, ilâhî ceza olmayabilir. Fakat yine de bu kimseye had ve kısas uygulanması gerekir.”¹²⁶³

*Göklerdeki her şey ve yerdeki her şey Allah'ındır. O, dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*¹²⁶⁴

Âlûsî bu âyetin tefsirini yaparken, Gafûr-Rahîm isimlerinin zikredilmesini Ehl-i Sünnet görüşünü destekleyen bir delil olarak görerek şöyle der: “Gafûr Rahîm isimleri, لِمَنْ يَشَاءُ/dilediğini bağışlar kısmını te'kid eder, pekiştirir. Allah'ın âyetin sonunu Rahîm ismine tahsis etmesi, ihsân ve in'am cihetini tercih ettiğine işaret eder. Ayrıca âyette Rahîm isminin gelmiş olması, Allah'ın bağışlaması için, kulun tövbesinin şart olduğunu iddia eden¹²⁶⁵ Mûtezile'ye karşı Ehl-i Sünnet'in itikadını desteklemektedir.”¹²⁶⁶ Nitekim Ehl-i Sünnete göre Allah, lütuf ve ihsân ederse tövbesiz de bağışlayabilir.¹²⁶⁷

*Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah, mutlak güç sâhibidir, hüküm ve hikmet sâhibidir.*¹²⁶⁸ *Her kim de işlediği zulmünün arkasından tövbe edip durumunu düzeltirse kuşkusuz, Allah onun tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*¹²⁶⁹

İslam âlimleri, tövbe eden hırsızın elinin kesilme cezasının düşüp düşmeyeceği hususunu, شَهِيدٌ رَحِيمٌ/Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir

¹²⁶² Taberî, Câmiu'l-Beyân, IV, 61

¹²⁶³ Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, VI, 89.

¹²⁶⁴ Âl-i imrân, 3/129. وَاللَّهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

¹²⁶⁵ Bkz.: Zemahşerî, el-Keşşâf, II, 41-42.

¹²⁶⁶ Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, IV, 52.

¹²⁶⁷ Geniş bilgi için bkz.: Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, II, 236; XXVII, 169-170.

¹²⁶⁸ Mâide, 5/38. وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

¹²⁶⁹ Mâide, 5/39. فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

ifâdesi çerçevesinde tartışmışlardır. Tabiîn âlimlerinden bir kısmına göre, eli kesilmeden önce, kişi tövbe ederse, Allah onun tövbesini kabul eder ve o kimseden, had cezası düşer. Çünkü bu âyetin sonunda, Gafûr ve Rahîm isimlerinin zikredilmesi, azabın o kimseden sakıt olduğunu gösterir. Nitekim bu âyette zikredilen ceza da, el kesme cezasıdır. Dolayısıyla âyetin zâhirî, bu cezanın sakıt olmasını gerektirmektedir. Ancak cumhûr ulemâya göre ise, bu kimseden el kesme cezası düşmez; bilakis bu ceza o kimseye, bir imtihan maksadıyla tatbik edilir.¹²⁷⁰ Taberî de bu konuda cumhûr ulemâ gibi düşünür ve derki: “Hırsızlar, hırsızlık yaptıktan sonra tövbe eder ve amellerini düzeltirler, hırsızlık cezası tatbik edildikten sonra Allah, onların tövbesini kabul eder, günahlarını affeder ve kıyamet gününde o gûnahtan dolayı kendilerini cezalandırmaz ve onlara merhamet eder.”¹²⁷¹

Ayrıca son âyetten¹²⁷² hareketle bazı eğitimciler, suç işleyip özür dileyen ve kendi durumunu düzeltenlere eza verilmemesi ve merhamet ederek affedilmesi gerektiğini söylerler. Onlara göre, suç işleyip hukukun cezalandırdığı insanlarda düzelme görülmesi halinde onların cezasını indirme ya da affetme usulleri uygulanmalıdır.¹²⁷³

Namuslu kadınlara zina iftirasında bulunanlar hakkında cezaî ve dînî hükümler ihtivâ eden âyetten¹²⁷⁴ sonra şu âyet gelmektedir: *Ancak, bundan (iftiradan) sonra tövbe edip düzelenler bunun dışındadır. Şüphesiz Allah Gafûr ve Rahîm’dir.*¹²⁷⁵ Râzî’ye göre, Allah’ın tövbeyi kabul edip bağışlaması Gafûr, merhamet etmesi ise Rahîm isminin bir sonucudur. Rahîm isminin zikredilmesi, tövbeyi kabul edip bağışlamasının Allah’a vâcib (üzerine düşen bir zorunluluk) olmadığına delâlet etmektedir. Çünkü tövbeyi kabul edip bağışlamak Allah’a vâcib olsaydı, bu, ulûhiyyete uygun düşmezdi.¹²⁷⁶ Râzî’nin bu açıklamaları az önce ifâde ettiğimiz gibi, Mutezilenin ‘tövbe edenin tövbesini kabul etmek Allah’a vaciptir’ şeklindeki görüşüne bir reddiye niteliğindedir.

Bazen Gafûr-Rahîm isimlerinin, iman etme veya çokça ibadet yapma sebebiyle nimetleri hak etme şeklindeki vehmi ve düşüncüyü tashih etmek için âyetin sonunda zikredildikleri görülür:

(Nûh), “Binin ona. Onun yüzüp gitmesi de durması da Allah’ın adıyla.”

¹²⁷⁰ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, II, 236.

¹²⁷¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VIII, 412.

¹²⁷² Mâide, 5/39.

¹²⁷³ Bayraklı, *Kur’ân Tefsiri*, XI, 137.

¹²⁷⁴ Nûr, 24/4. وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلَبُوا لَهُمْ زُيْمَانٍ فَجُلُوا وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ.

¹²⁷⁵ Nûr, 24/5. إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ.

¹²⁷⁶ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, XXIII, 163.

*Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” dedi.*¹²⁷⁷

Bu âyetin sonunda Allah’ın kahrını, kudretini ve gücünü izhâr etme zamanı olduğu halde âyetin öyle değil de Gafûr-Rahîm ismiyle bitirilmesinin hikmetini müfessirler şöyle açıklamışlardır: Gemiye binen o topluluk, “Biz ilmimiz sayesinde kurtulduk!” diyerek kendilerine bir pay çıkarmış olabilirler. İşte bundan dolayı, bu iki isim getirilmekle, onların bu yanlış düşünceleri izâle edilmiştir. Çünkü insan, çeşitli hatalardan ve şehvâtın karanlıklarından sâlim olamaz. İnsan, daima Allah’ın yardımına, lütfuna, merhametine ve mağfiretine muhtaçtır. Görüldüğü gibi bu iki isim; mü’minlerin bu felaketten kurtulmalarının, kendi amelleriyle hak ettikleri için değil, sırf Allah’ın lütfu, mağfireti ve rahmetiyle olduğunu göstermektedir.¹²⁷⁸ Zaten Hz. Nuh’un tufandan kurtuluşunun kendi planları ve çabalarıyla olmadığını yalnızca çok bağışlayıcı olan Rabbinin rahmetiyle gerçekleştiğini söyleyerek gösterdiği tevazu bir mü’minin gerçek bir hususiyetidir. Onun için gerçek mü’min, icad ettiği veya elde ettiği araçlara hiçbir şekilde bel bağlamamalı, başarısı için yalnızca Rabbine güvenmelidir. Allah’ın rahmet ve lütfunun yardımı olmaksızın hiçbir aletin kullanılamayacağını ve hedefe varılamayacağını bilmelidir.¹²⁷⁹

Bu âyetin sonunda, Gafûr-Rahîm isimlerinin zikredilmesini terğîb ve terhîb metodu çerçevesinde de değerlendirmek mümkündür. Kâfirlerin toptan suda boğulma hâdisesinin hemen peşinden Allah’ın Gafûr ve Rahîm olduğunun zikredilmesi Kur’ân’ın bir metodudur. Nitekim nice âyetlerde¹²⁸⁰ Allah, intikâm ve rahmetini birlikte zikrederek, insanları korku ve ümit arasında bir dengede tutmayı hedeflemiştir.¹²⁸¹

Âyetlerin sonlarında gelen her bir esmânın, zikredildiği bağlamla çok sıkı münâsebeti söz konusudur. Şu iki âyet buna güzel bir örnektir:

*“Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder; onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın. Şüphesiz, sen mutlak güç sâhibisin, hüküm ve hikmet sâhibisin.”*¹²⁸² *“Rabbim! Çünkü o putlar insanlardan birçoğunu saptırdılar. Artık kim bana uyarsa, o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, şüphesiz sen çok bağışlayan, çok merhamet edensin.”*¹²⁸³

Hz. İbrahim birinci âyette kendi nesilleri içinden onlara kitabı ve hikmeti

¹²⁷⁷ Hûd, 11/41. وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

¹²⁷⁸ Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, III, 46; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XII, 57.

¹²⁷⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, II, 394.

¹²⁸⁰ Bkz.: Mâide 5/39; En'âm, 6/165; A'râf, 7/167; Ra'd, 13/6.

¹²⁸¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, 439.

¹²⁸² Bakara, 2/129. رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

¹²⁸³ İbrahim, 14/36. رَبِّ إِنَّهُمْ أَصْلَلْنِ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

öğretecek, onları tezkiye edecek bir peygamber göndermesi için Allah'a niyazda bulunurken *أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ*/Hiç kuşku yok ki Azîz ve Hakîm sensin demiştir. Hz. İbrahim ikinci âyette ise kendisine isyan edip, karşı çıkanlar için Allah'a niyazda bulunurken *غَفُورٌ رَحِيمٌ*/Gafûr olan Rahîm olan şüphesiz ancak sensin demiştir. Bu iki âyetin sonları gösteriyor ki, her bir isim, zikredildiği yere münâsıptır. Hz. İbrahim'in talep ettiği vasıflara haiz bir peygamberin gönderilmesi ancak benzersiz, güçlü, hükümran ve izzetli birinin gücüyle mümkünken; risâlet görevinin, yaratılanların içinden en şerefli ve değerli birisine verilmesi de ancak hikmet ile mümkündür. Dolayısıyla birinci âyetin sonunda Azîz ve Hakîm isimleri zikredilmiştir. İkinci âyette de makam, Allah'ın af ve merhametini celbetme makamı olduğu için âyette Gafûr ve Rahîm isimleri getirilmiştir.¹²⁸⁴

Ayrıca burada son derece şefkatli, merhametli, yufka yürekli ve yumuşak olan Hz. İbrahim'in karakteri kendini göstermektedir. Soyundan gelip de kendisine karşı çıkan ve yolundan ayrılanların yok olmasını, hemen azaba uğratılmalarını istemiyor. Hatta azabın sözünü bile etmiyor. Bunun yerine onları Allah'ın bağışlamasına, merhametine havale ediyor. Böylelikle sahnenin havasına bağışlama ve merhamet gölgeleri egemen oluyor. Bu gölgelerin etkisi ile isyan gölgesi ortadan kayboluyor.¹²⁸⁵ Böylece Hz. İbrahim bu yönüyle insanlara örnek teşkil etmiş oluyor.

Nimetlerle ilgili olan şu iki âyet-i kerîmenin sonları da farklı olmuştur. Birincinin sonunda insanın zâlimliği ve nankörlüğü bildirilirken, ikincisinin sonunda esmâ-i hüsnâdan Gafûr ve Rahîm isimleri yer almaktadır:

*Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız. Şüphesiz insan çok zâlimdir, çok nankördür.*¹²⁸⁶ *Hâlbuki Allah'ın nimetini saymaya kalksanız onu sayamazsınız. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*¹²⁸⁷

Müfessirler nimetlerle ilgili olan bu iki âyet sonlarının farklı olmasının birçok hikmetinden bahsetmişlerdir. Biz de bu hikmetlerden birkaç tanesini zikredeceğiz:

1. Birinci âyetin siyâkı insanın vasfı ve cibilliyetiyle ilgili olduğu için âyetin sonunda insana ait vasıf zikredilmiştir. İkinci âyetin siyâkı ise ulûhiyyetin ispatıyla ilgili olduğundan esmâ zikredilmiştir.¹²⁸⁸

2. Birinci âyette insanın nimetlere karşı nankörlük etmeye meyyal olma gerçeği zikredilerek mü'minler uyanık olmaya çağrılırken; ikinci âyetin sonunda zikredilen

¹²⁸⁴ İbn Kayyim, *Medâricu's-Sâlikîn*, I, 36-37.

¹²⁸⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, IV, 278.

¹²⁸⁶ İbrahim, 14/34. *وَإِنْ تَعْدُوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ*

¹²⁸⁷ Nahl, 16/18. *وَإِنْ تَعْدُوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ*

¹²⁸⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 176.

Allah'ın Gafûr ve Rahîm isimleri, nankörlük gafletine düşen mü'minlerin kusur ve hatalarının örtüleceğini göstermektedir.¹²⁸⁹

3. Birinci âyet, Allah'ın birçok nimeti insana bahsettiğinden dolayı çoğu zaman insanın bu nimetlerin şükrünü yerine getirmeyerek zâlim ve nankörlüğünü ortaya koyduğunu belirtir. İkinci âyet ise, Allah'ın, insanın ortaya koyduğu zulmüne karşılık mağfiretini, nankörlüğüne karşı da rahmetini ortaya koyduğunu ifade eder.¹²⁹⁰ Böylece bu iki isim zikredilerek, insanın ortaya koyduğu zulüm ve nankörlük sebebi ile ona bahşedilen nimetlerin sona ermeyeceği garantisi verilmektedir.

Dışarı çıkarken kadınların, ciltbâb ismi verilen dış giysilerine bürünmelerini emreden şu âyetin Gafûr ve Rahîm isimleriyle sonlanması da dikkat çekicidir: *Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve mü'minlerin kadınlarına söyle, bedenlerini örtecek elbiselerini giysinler. Bu, onların tanınıp incitilmemelerine de daha uygundur. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.*¹²⁹¹

Bu âyetin sonunda zikredilen Gafûr ve Rahîm isimlerinin âyetin içeriğiyle olan münâsebetini birkaç maddede sıralamak mümkündür:

1. Allah bağışlayıcı ve merhametli olduğu içindir ki, kadınlara eziyet edilmesine razı olmaz ve onun için örtülmelerini emreder.¹²⁹²

2. *وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا* /Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir cümlesi, teşrî olunan bu emirden önce ciltbablarını terketmiş olan kadınlara bir tesellidir.¹²⁹³ Ayrıca Allah, bundan böyle emrini tutanlara rahmetiyle muamele edeceğinin müjdesini de vermektedir.

Bütün bu açıklamalardan sonra denilebilir ki Gafûr isminin, Kur'ân'da Rahîm ismiyle birlikte böylesine dikkat çekici bir tekerrür içinde kullanılması, bu ismin muhtevâsına süreklilik ve derinlik kazandırmakta, ayrıca ilâhî bağışlayıcılığın, sevginin en üstünlük derecesini teşkil eden “rahmet” sıfatıyla olan yakın ilişkisini de vurgulamaktadır. Gafûr olana rahmet yaraşır, Rahîm olana mağfiret yaraşır. Gafûr ile Rahîm isimleri birleştiğinde, birbirini teyit eder ve her iki ismin de etkisi artar. Bu iki ismin birlikte geldiği yerlerde tümünün ortak hikmeti şudur: Merhametsiz bir otorite de suçu bağışlayabilir. Fakat bağışladığını bağışının altında ezip mahveder. Ancak

¹²⁸⁹ Abdurrahman Hasan Çenketi'l-Meydanî, *Kavâidu Tedebburi'l-Emsel li Kitabillahi Azze Celle*, 2. baskı, 1989, 469.

¹²⁹⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XX, 15; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 176.

¹²⁹¹ Ahzâb, 33/59. *يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ* وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

¹²⁹² Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI, 3929.

¹²⁹³ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 232.

Gafûr olan Allah, aynı zamanda rahmet sâhibidir. Bağışladığını ezmez veya ezerek bağışlamaz. Hatta bağışladığını bile hissettirmez. İşte Gafûr isminin Rahîm ismiyle birlikte gelmesinin bir hikmeti de budur. Ayrıca Allah'ın affedici ve merhamet sâhibi olmasının bu kadar çok gündeme getirilmesinin sebebi, insanın da bu sıfatlarla sıfatlanmasının istenmesidir. Allah kulunu affettiğine ve acıdığına göre, kul da insanları affedip onlara acımalıdır. Allah, kendi eylemlerini böylece ortaya koyarak insanı affetmeye, hoş görmeğe teşvik etmektedir.

2. Gafûr ve Halîm İsimleri: Kur'ân'da Gafûr ismi, altı yerde¹²⁹⁴ Halîm ismi ile birlikte nekra olarak yer alır. Bu iki isim, iki mekkî âyette¹²⁹⁵ “Halîm Gafûr” şeklinde geldiği halde, dört medenî âyette¹²⁹⁶ takdîm-tehîre tâbi olarak “Gafûr Halîm” tarzında vârid olmuştur.

Biz bu başlık altında Gafûr isminin öne geçtiği âyetleri ele alarak bu iki ismin birbirleriyle ve birlikte geldikleri âyetlerin içerikleriyle olan münâsebetlerini incelemeye çalışacağız.

Gafûr ve Halîm isimlerinin birlikte geldikleri âyetlerde bazen bağlam; insanın çoğunlukla kasıtsız işlediği ve yüzde yüz korunması zor olan hata ve kusurlarıdır. Şu âyet buna örnektir: *Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz, fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar. Allah, çok bağışlayandır, halîmdir.*¹²⁹⁷

Beydâvî'ye (v. 685/1286) göre, Allah âyette Gafûr ismini zikrettiği için yemin-i lağvı¹²⁹⁸ cezalandırmaz. Halîm ismini de zikrederek ciddi olarak yapılan yeminde de hemen cezayı vermeyip tövbe için fırsat tanır.¹²⁹⁹ Elmalılı da benzer bir açıklamada bulunarak yemin-i lağvın, günah olmadığı için değil, Allah'ın bağışlamasının ve hilminin çokluğundan dolayı sorumlu tutulmayacağını belirtir.¹³⁰⁰ Böylece Allah, Gafûr ve Halîm isimlerini zikrederek, suçluları affetmenin veya cezalandırmada teenni ile hareket etmenin önemini vurgulayarak suçlulara karşı belirlenecek tavrın ne şekilde olacağını göstermektedir.

Ayrıca Gafûr ve Halîm isimlerinin zikredilmesi, boş ve amaçsız yeminlerin hoş karşılanmadığına yönelik bir işaret olmasının yanında¹³⁰¹ mü'minlere de şu mesaj

¹²⁹⁴ Bakara, 2/225, 235; Âl-i İmrân, 3/155; Mâide, 5/101; İsrâ, 17/44; Fâtır, 35/41.

¹²⁹⁵ İsrâ, 17/44; Fâtır, 35/41.

¹²⁹⁶ Bakara, 2/225, 235; Âl-i İmrân, 3/155; Mâide, 5/101.

¹²⁹⁷ Bakara, 2/225. *لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبْتُمْ قُلُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ*

¹²⁹⁸ Yemin-i lağv: “Vallahi evet, vallahi yapmam” gibi sırf te'kid için dil alışkanlığı olarak söylenen ifâdelerdir. (Beydâvî, *Envâru 't-Tenzil*, I, 140.)

¹²⁹⁹ Beydâvî, *Envâru 't-Tenzil*, I, 140.

¹³⁰⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 781.

¹³⁰¹ Tabâtabâî, *el-Mizân*, II, 231.

verilmektedir: Allah, kullarına karşı yumuşak davranır, onları ağızlarından kaçырdıkları her sözden sorumlu tutmaz, kalplerin bilerek işledikleri günahları da tövbe edilmesi şartı ile affeder.¹³⁰²

Özet olarak Gafûr olan Allah'ın aynı zamanda Halîm olması, Allah'ın bağışlamasının kulların bağışlamasına hiçbir cihetle benzemediğini gösterir. Bağışlanan bu bağışı istismar etse, hatasını tekrar etse dahi, Gafûr olan Allah'ı hep Halîm olarak bulacaktır. Yani günahları sınırsız bağışlayan Gafûr'u, aynı zamanda cezalandırmada acele etmeyen bir Halîm olarak bulacaktır. Öte taraftan sonu Gafûr ve Halîm isimleriyle biten âyetler tetkik edildiğinde, günahların aceleye getirilerek işlendiği görülür. Eğer biraz sabredilseydi bu günahlar işlenmezdi. İşte Halîm ismi zikredilerek, mü'minlerin bu sıfatla ahlâklanmaları istenmektedir.

3. Gafûr ve Şekûr İsimleri: Kur'ân'da Gafûr ismi üç yerde Şekûr ismi ile birlikte nekra olarak gelir.¹³⁰³ Bu âyetlerin hepsi de mekkî sûrelerde yer alır. Allah'ın Şekûr olduğunun vurgulanması, aslında insana, nimetlerin vericisine şükretme görevini hatırlatmak içindir.

Bu iki ismin birlikte geçtikleri âyetlerden biri de şudur: *Allah, kendilerine mükâfatlarını tam olarak versin ve kendi lütfundan daha da artırsın diye (böyle yaparlar). Şüphesiz O, çok bağışlayandır, şükürün karşılığını verendir.*¹³⁰⁴

Allah kusurları bağışlar ve görevlerini yapanlara “teşekkür” eder. Şekûr ismi insana, nimetlerin vericisine şükretme görevini hatırlatır. Bu konuda Allah'ı örnek almayı ve nankörlükten utanç duymayı telkin eder. Allah görevlerini yapan kullarına teşekkür etmesi, onların hiçbir nimeti kendilerinden esirgemeyen cömert Rablerine şükretmelerini gerektirir.¹³⁰⁵ Bu âyette, Gafûr isminin Şekûr ismiyle beraber gelmesi, Allah'ın şükürünün ne şekilde olacağına dâir bir mesaj vermektedir. Râzî'ye göre Gafûr ismi, dünyada iken mü'minlerin yapmış oldukları hamdler sebebiyle, âhirette bağışlanacaklarına; “Şekûr” ismi de, âhirette yapmış oldukları hamd sebebiyle, Allah'ın onlara hak ettiklerini vereceğine ve daha fazla lütufta bulunacağına bir işaretir.¹³⁰⁶

Neticede denilebilir ki biri diğerini bağışlamışsa, ondan gelecek teşekkürü tabiatıyla küçümser. Otorite, suçunu affettiği bir suçlunun teşekkürüne değer vermez. Fakat Allah böyle yapmayacağını Gafûr isminin ardından Şekûr ismini zikrederek

¹³⁰² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I, 244.

¹³⁰³ Fâtır, 35/30, 34; Şûrâ, 42/23.

¹³⁰⁴ Fâtır, 35/30. *لِيُؤْتِيَهُمْ أَجْرَهُمْ وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ*

¹³⁰⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, V, 404-405.

¹³⁰⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVI, 27.

göstermektedir. Yani Allah, sayısız defa bağışına muhatap olan kusurlu kullarının teşekkürüne değer vermektedir.

4. Gafûr ve Vedûd İsimleri: Gafûr ismi bir yerde Vedûd ismi ile birlikte اَلْغُفُورُ الْوَدُودُ şeklinde gelir. Her iki isim de hem fâil hem mef'ûl manalarını içeren اَفْعُول/faûl vezninde gelmektedir. Bu iki ismin birlikte geldiği âyet şudur: *O, çok bağışlayandır, çok sevendir.*¹³⁰⁷

Önceki âyette, اِنَّ بِطُشْنِ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ/Şüphesiz, Rabbinin yakalaması çok çetindir¹³⁰⁸ ifâdesiyle Allah'ın celâl vasfı ortaya konuldu. Bu âyette ise bir denge olmak üzere Allah'ın cemâl vasfı olan Gafûr ve Vedûd isimleri zikredildi. Ayrıca bu âyeti, sûrenin başında anlatılan işkence olayıyla¹³⁰⁹ bağlantılı olarak değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, insanoğlu zâlim, inkârcı ve nankör de olsa yaptıklarına pişman olup tövbe ettiği takdirde Allah'ın, ona karşı sevgi, şefkat ve merhametle muamele edeceğini, günahlarını bağışlayacağını gösterir.¹³¹⁰

Öte taraftan bu âyette zikredilen Gafûr-Vedûd isimlerinin bitişmesi, mağfiret ve sevgi kavramlarını birbiri içinde eritmekte, karşılıklı ilgilerini düşündürmektedir. Böylece anlıyoruz ki, Allah bağışlamayı sever, kulunun mağfiret dilemesini ister, üstelik mağfiret ettiği kulunu da sever. Hâlbuki tek başına mağfiret kavramında (ki suçu örtmek demektir) sevgi kavramı zorunlu olarak yoktur. Hatta birçok durumda suçu örtenin, seveceği düşünülemez. Suçu örten birçok kimse, bu davranışına sevgi katmayabilir. Bu durumda suçlu, nihâyet cezadan kurtulur. Bu iki vasfın, karşılıklı olarak münâsebete girmesi, mağfiretin sevgiden ileri geldiğini anlatmaktadır.¹³¹¹

3. 3. 4. GAFFÂR İSMİ

اَغْفَار/Gaffâr; “gizlemek, örtmek”¹³¹² manasına gelen اَغْفَر kökünden türemiş olup; “kaç defa işlenirse işlensin günahları tekrar tekrar bağışlayan”¹³¹³ demektir.

Kur'ân'da beş yerde Allah'a nisbet edilen Gaffâr ismi üç yerde Azîz¹³¹⁴ ismiyle birlikte gelirken, iki yerde de münferit¹³¹⁵ olarak zikredilmektedir. Bazen marife,

¹³⁰⁷ Burûc, 85/14. وَهُوَ الْغُفُورُ الْوَدُودُ

¹³⁰⁸ Burûc, 85/12.

¹³⁰⁹ Burûc sûresinin ilk âyetlerinde, Ashab-ı Uhdudun kıssası anlatılır. Ateş hendeklerine atılan mü'minlere yapılan işkencelerden bahseder.

¹³¹⁰ Karaman ve bşk., *Kur'ân Yolu*, V, 593.

¹³¹¹ Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, 104.

¹³¹² Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, “gfr” md.

¹³¹³ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, 68.

¹³¹⁴ Mü'min, 40/42; Sâd, 38/66; Zümer, 39/5.

¹³¹⁵ Tâhâ, 20/82; Nûh, 71/10.

bazen de nekra formunda gelen bu isim hep mekkî sûrelerde yer almıştır. Bunun gerekçesinin, Mekke döneminin zor şartlarında mü'minleri teselli etmek olduğu söylenebilir.

Gaffâr isminin Azîz ismiyle ve geçtiği âyetlerin içerikleriyle olan irtibatını ilgili yerde ele aldık.¹³¹⁶ Biz burada bu ismin münferit olarak geldiği âyetlerle olan münâsebetini bir örnek üzerinden incelemeye çalışacağız.

*Şüphe yok ki ben, tövbe edip inanan ve sâlih ameller işleyen, sonra da doğru yol üzere devam eden kimse için son derece affediciyim.*¹³¹⁷

Allah'ın İsrâiloğulları'na verdiği özel nimetler, onların nankör tavırları ve Tûr dağındaki sözleşme, Kur'ân'ın değişik yerlerinde hatırlatılmıştır.¹³¹⁸ Burada bu hatırlatmayı takiben, bütün insanlara, ölçüyü kaçırmadan Allah'ın verdiği nimetlerden yararlanmaları, -yaptıkları nankörlük ne kadar büyük olursa olsun- Allah'ın rahmetinden ümit kesmemeleri gerektiği mesajı verilmekte ve herkes Allah'tan bağışlanma dileğinde bulunmaya çağrılmaktadır.¹³¹⁹

İşte Allah bu âyette, hem o devirde İsrâiloğulları'na, hem de Kur'ân ile bütün insanlığa kimleri affedeceğini, kimlerin geçmiş günahlarını sileceğini bu şekilde açıklamış ve bunu dört maddede sıralamıştır. “Tövbe”, “gerçek iman”, “salih amel” sonra “doğru yolda yürümek” gibi hayatı güzelleştiren, Allah ile barışı tesis eden, insanın kendisi ile barışmasını sağlayıp tüm ilişkilerine denge getiren bu dört madde, insanın ana görevlerini teşkil etmektedir.¹³²⁰

Râzî bu âyeti izah sadedinde şu açıklamada bulunur: “Tövbe edip, iman eden ve sâlih ameller işleyen, hidâyette sebat eden kimse, bütün bunlardan sonra eğer günah işlerse, kendisi için Allah'ın mağfireti söz konusu olur. Kulun üç (menfî) ismi vardır: Zâlim,¹³²¹ zalûm¹³²² ve zallâm. Allah'ın da, bu isimlerin her birine mukabil bir ismi vardır: Buna göre Allah sanki kula: “eğer zâlim olursan, ben gâfirim; eğer zalûm olursan, ben gafûrum, eğer zallâm olursan, ben gaffârım” demek istemiştir.”¹³²³

¹³¹⁶ Azîz-Gaffâr isimleri için bkz.: 132.

¹³¹⁷ Tâhâ, 20/82. *وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِّمَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى*

¹³¹⁸ Bkz.: Bakara, 2/57-63.

¹³¹⁹ Karaman ve bşk., *Kur'ân Yolu*, III, 643.

¹³²⁰ Bayraklı, *Kur'ân Tefsiri*, XII, 317.

¹³²¹ Bkz.: Fâtır, 35/32.

¹³²² Bkz.: Ahzâb, 33/72.

¹³²³ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXII, 97.

3. 3. 5. AFÛV İSMİ

عَفُو/Afûv, “silmek, kazımak, yok etmek, suçtan dolayı cezalandırmamak, suçtan vazgeçmek, onu izale etmek, fazlalık” gibi manalara gelen عَفُو/afv kökünden mübalağa ifâde eden bir sıfattır. Araplar rüzgâr binaları yıkıp yok ettiği ve yerle bir ettiği zaman عَفَتَ الرِّيحُ الدَّارَ derler. Bu kullanımda عَفَى fiili “bir şeyi silmek, kazımak, yoketmek” anlamını ifâde eder. Yine عَفَتَ النَّبَاتَ وَالشَّجَرَ dedikleri zaman “ağacın fazlasını kırttı, budadı” anlamını kastederler ki burada “afv” kelimesi “fazlalık, artık” anlamına gelir. Aynı zamanda “günahı gidermek” manasında عَفَوْتُ عَنْهُ /onun günahını gidermeyi istedim ifâdesi kullanılmıştır.¹³²⁴

Dilbilimciler ve müfessirler kök manaya bağlı kalarak عَفُو/Afûv ismini farklı şekillerde tanımlamışlardır. Biz bu tanımlardan birkaç tanesini özetle aktarmak istiyoruz:

1. Müstahak olunan cezayı düşürmektir.¹³²⁵
2. Suçun karşılığı olan cezayı terk etmektir.¹³²⁶
3. Kötülük ve haksızlık edeni, suç ve günah işleyeni bağışlamak; cezalandırmaktan vazgeçmektir.¹³²⁷
4. Bir şahsı affetmek, onun irtikâb ettiği bir kusuru, bir cürmü mahv ve izale etmek; onu yapılmamış gibi kabul etmektir.¹³²⁸
5. Kolaylıkla affeden, tövbe ve istiğfar ettikleri takdirde kullarının günahlarını bağışlayan, cezalarını kaldıran.¹³²⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de toplam olarak beş âyette geçen Afûv ismi, tek başına gelmezken dört yerde Gafûr,¹³³⁰ bir yerde de Kadîr¹³³¹ isimleriyle birlikte kullanılır. Bu ismin geçtiği tüm âyetler medenî olup, isim sürekli olarak nekra formunda gelmektedir.

¹³²⁴ Cevherî, *es-Sihâh*, “afv” md.; Isfahânî, *el-Mufredât*, “afv” md.; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, “afv” md.; Cemaluddin Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. el-Cevzî, *Nuzhetu’l-A’yuni’n-Nevâzir fî İlmi’l-Vucûh ve’n-Nezâir*, 3. baskı, Beyrut, 1987, 436-437; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “afv” md.

¹³²⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, III, 81-82.

¹³²⁶ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 104.

¹³²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “afv” md.

¹³²⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul, 1970, III, 8.

¹³²⁹ Zeccâc, *Tefsîru Esmâillahi’l-Hüsnâ*, 62; Halîmî, *el-Minhâc*, I, 201; Hattâbî, *Şe’nu’d-Duâ*, 90.

¹³³⁰ Nisâ, 4/43, 99; Hac, 22/60; Mücâdele, 58/2.

¹³³¹ Nisâ, 4/149.

3. 3. 5. 1. İkili İsim Olarak Gelmesi

Şimdi de Afûv isminin, Gafûr ve Kadîr isimleriyle ve ilgili âyetlerle olan münâsebetini inceleyelim.

1. Afûv ve Gafûr İsimleri: Afûv ismi, Gafûr ismiyle birlikte dört medenî âyette nekra olarak gelir.¹³³² Afûv ve Gafûr isimleri yakın anlamlı oldukları halde, aralarında bir ince ayırım bulunmaktadır. Buna göre Afûv ismi Allah'ın, bir suçluyu cezalandırmamakla birlikte, onu kınamayı sürdürmesi,¹³³³ Gafûr ise Allah'ın bir suç, cezalandırmadığı gibi, onu örtüp kapatmasına delâlet etmektedir. Bu bakımdan Gafûr, Afûv'den daha mübalağalı bir anlama sâhiptir.¹³³⁴ Bu iki ismin birlikte gelmesi, birbirinin manasını teyit eder. Ayrıca Allah'ın affının, mağfiretinin şartlarını taşıyacağı anlamına da gelir. Yani Allah kulunu sadece Afûv isminin tecellîsi olan affına muhatap kılmaz, onunla beraber Gafûr isminin tecellîsi olan mağfiretine de muhatap kılar.

Özellikle Afûv Gafûr isimleri birlikte geldikleri âyetlerin ağırlıklı konusu, mü'minlerin kulluk yükümlülüğüdür:

*Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, bir de -yolcu olmanız durumu müstesna- cünüp iken yıkanınca ya da biriniz abdest bozmaktan gelince ya da eşlerinizle cinsel ilişkide bulunup, su da bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa yönelip, (niyet ederek onunla) yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin. Şüphesiz Allah, çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.*¹³³⁵

Bu âyette Allah, mü'minleri sarhoş ve cünüp haldeyken namaza yaklaşımdan sakındırmakta, abdest için su bulunmadığında teyemmüm yapmayı emretmekte ve sonunda da Allah'ın çok affedici ve bağışlayıcı olduğu ifâde edilmektedir.

Bu âyette Allah'ın Afûv ismi, su olmadığı takdirde toprakla teyemmüm etme gibi mükellefiyetleri kolaylaştırmasına delâlet ederken; Gafûr ismi de, bilgisizlikten kaynaklanan ve geçmişte olan hatalar ile sarhoşken (içki haram kılınmadan önce) namaz kılanları ve bu esnada bunların yanlış okumalarını bağışlamasına delâlet etmektedir.¹³³⁶ Böylelikle bu iki isim, Allah'ın kuluna tanıdığı ruhsatı ve kolaylığı göstermektedir. Çünkü suç işleyenleri affetmek isteyen kimse, zorluğu değil de kolaylığı tercih eder. Ebû Hayyân'a (v. 745/1344) göre şaşılacak bir durum da şudur

¹³³² Nisâ, 4/43, 99; Hac, 22/60; Mücâdele, 58/2.

¹³³³ Isfahânî, *el-Mufredât*, "sfh" md.; Ayrıca bkz.: Askerî, *el-Furûku'l-Luğaviyye*, 235.

¹³³⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVIII, 14.

¹³³⁵ Nisâ, 4/43.

¹³³⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 90; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, V, 44.

ki, Allah hata işleyenleri affedeceğini ifâde ederken, bunu tövbeye bağlamamıştır.¹³³⁷ Ayrıca Afûv ve Gafûr isimleri insanoğluna, kolaylığın, yetersizlikleri anlayışla karşılamının, kusurları hoş görmenin ve hataları bağışlamanın mesajını vermektedir.

*Ancak gerçekten zayıf ve güçsüz olan, çaresiz kalan ve hicret etmeye yol bulamayan erkekler, kadınlar ve çocuklar başkadır.*¹³³⁸ Umulur ki, Allah bu kimseleri affeder. Çünkü Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.¹³³⁹

İbn Kesir âyette bahsedilen âcizlerin, müşriklerin ellerinden kurtulmaya gücü yetmediği için hicret edemeyenler olduğunu, Allah'ın bunların özrünü kabul ettiğini ve kazandıkları günahları bağışladığını söyler. Ayrıca âyetin son bölümünde geçen عَسَى kelimesinin “kesinlik” ifâde ettiğini de zikreder.¹³⁴⁰

Elmalılı ise, hicret vacip iken kâfirlerin zulmü altında kalıp oturmanın doğrudan doğruya küfür olmasa bile bir günah ve nefse zulüm olduğunu, ancak çare bulamayıp hicretin getirdiği sebeplere güç yetiremeyen, gerçekten güçsüz ve çaresiz olanların istisna edildiğini; bunları Allah'ın affetmesinin kuvvetle umulduğunu ifâde eder. Devamla bunlar için gitgide kâfirleşme tehlikesi söz konusu olduğundan mutlak olarak “affedilir” denilmezse de imanlarını korumaları şartıyla mazeretli olduklarından dolayı affedilmeye layık olduklarını zikreder.¹³⁴¹ Açıklamalarında görüldüğü gibi Elmalılı “عَسَى” kelimesine “kesinlik” manasını değil de “umulur” manasını vermektedir.

Aralarında Râzî'nin de olduğu bazı âlimler bu ve benzeri âyetleri,¹³⁴² Allah'ın, günahları, tövbe edilmese de bağışlayabileceğine delil getirmişler ve sebebini şöyle açıklamışlardır: Burada bir günah söz konusu olmasaydı, o zaman bu konuda af ve mağfiretin olmasına gerek kalmazdı. Dolayısıyla Allah, affedip bağışlayacağını haber verdiğine göre bu, ortada bir günahın olduğunu gösterir. Sonra Allah, affedeceğine dâir vaadini mutlak (şartsız) olarak zikredip, kişinin tövbe etmesi şartına bağlamamıştır. Dolayısıyla bu ifâde, O'nun, günahları bazen tövbe edilmese de affedeceğine delâlet eder.¹³⁴³

¹³³⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, III, 271.

¹³³⁸ Nisâ, 4/98.

¹³³⁹ Nisâ, 4/99. فَأُولَٰئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُو عَنْهُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُورًا

¹³⁴⁰ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 229.

¹³⁴¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1438.

¹³⁴² Bkz.: Necm, 53/32.

¹³⁴³ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XI, 14; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 160; Neseî, *Medarik*, III, 394.

*Bu böyle. Bir de kim kendisine verilen eziyetin dengiyle karşılık verir de sonra yine kendisine zulmedilirse, elbette Allah ona yardım eder. Hiç şüphesiz ki Allah çok affedendir, çok bağışlayandır.*¹³⁴⁴

Bazı müfessirler bu âyetin iniş sebebi olarak şu olayı zikrederler: Bir grup müşrik muharrem ayında bir Müslüman topluluğu ile karşılaşmış ve “Nasıl olsa Muhammed’in adamları haram aylarda savaşırlar” deyip onlara saldırmaya yeltenmişlerdi. Müslümanlar, onları uyardıkları halde niyetlerinden vazgeçmediler. Müslümanlar bu haksız saldırıya karşılık verip onları mağlûp ettiler. Olayın duyulması üzerine Medine’deki bazı mü’minler, haram aylarda savaşmış olmaktan ötürü onları kınayan sözler sarfettiler. Bunun üzerine âyet indi ve onların haklılığını tescil etti.¹³⁴⁵ İşte bu âyet hem mü’minlere, uğradıkları saldırıya karşı aşırıya gitmeden misliyle karşılık verme hakkını vermekte, hem de Allah’ın sınırsız bir affedici olduğunu hesaba katmaları istenmektedir. Böylece bu âyette bir taraftan düşmana karşı üstün konuma gelince affedici olmanın gerekliliği vurgulanmakta, öbür taraftan da saldırganları cezalandırma konusunda hata yapma durumunda ümitsizliğe kapılmadan Allah’ın Afûv olduğu hatırlatılmaktadır.

Âyetin sonunda Allah’ın affedici ve bağışlayıcı sıfatlarının zikredilmesinin ve âyetin diğer bölümüyle alâkası şu şekilde de izah edilebilir: Burada, kısas hakkına sâhip olan kişiyi, suçlu olanı affetmeye teşvik vardır. Allah, her ne kadar haksızlık edene karşı, haksızlığa uğrayan kimseye yardım etmeyi tekeffül etmiş ise de, ancak O, bunun yanı sıra kişiye daha evlâ olan bağışlamayı, affetmeyi de teklif etmiştir. Görüldüğü gibi zulme uğrayan, hakkını alabilir; yapılane denk bir karşılık verebilir; ama yapılanı affetmenin üstünlüğü ve erdemi burada özellikle vurgulanmaktadır.¹³⁴⁶ Ayrıca bu ifâde, Allah’ın suçluyu her zaman cezalandıracak güce sâhip olduğunu gösterir. Zira affetmek ve bağışlamak, ancak ceza verme imkânına ve gücüne sâhip olan kimse için söz konusudur.¹³⁴⁷

Afûv ve Gafûr isminin birlikte geldiği şu âyet, câhiliyye geleneklerini hayatın tüm alanlarından söküp atmayı hedefleyen bir âyettir: *İçinizden kadınlarına zihar yapanlar bilsinler ki, o kadınlar onların anaları değildir. Onların anaları ancak, kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar (zihar yaparlarken) hoş*

¹³⁴⁴ Hac, 22/60. ذَٰلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لَيُنْصَرْنَ لَهُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَعَفُوفٌ غَفُورٌ

¹³⁴⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVI, 620.

¹³⁴⁶ Bayraklı, *Kur’ân Tefsiri*, XIII, 136.

¹³⁴⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-Muhît*, VI, 355.

*karşılanmayan ve yalan bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.*¹³⁴⁸

Âyette câhiliyye dönemi adetlerinde var olan, eşlerin tekrar bir araya gelmelerine imkân vermeyecek şekilde ayrılımlarına yol açan bir boşanma türü olan zihar¹³⁴⁹ uygulaması yerilmiş ve yeni bir düzenleme getirilmiştir. Âyetin sonunda Afûv-Gafûr isimlerinin pekiştirmeli olarak getirilmesi ise, Allah'ın, insanlar için hüküm koyarken geniş ve kolaylaştırıcı davrandığını göstermektedir. Nitekim İslam hukukunda daima genişlik ve kolaylaştırıcı ilkesi öne çıkmaktadır.¹³⁵⁰ Böylelikle Afûv ve Gafûr olan Allah, günahkârlara, o sözü (ziharı) geri alma ve bir kefarete ile o çirkinliği örtüp temizleterek af ve mağfiretine kavuşma yolunu açmaktadır.¹³⁵¹

Kısacası yarattığı kulun kusurlu olduğunu çok iyi bilen Allah, zâtını kullarına “çok affedici” ve “çok bağışlayıcı” olarak tanıtmaktadır. Bununla kullarının hata ve günah işleyince kendinden uzaklaşmamalarını murad etmektedir. Hatta her günahın kulunu Rabbine yaklaştırmasını murad ettiğini söyleyebiliriz. Böylece Allah, kullarının günahını dâhi onların lehine kullanmaktadır.

2. Afûv ve Kadîr İsimleri: Afûv ismi bir yerde Kadîr ismi ile birlikte kullanılır.¹³⁵² Affeden bazen mecbûr kaldığı için veya başka çıkar yolu olmadığı için de affedebilir. Bu durumda af güçsüzlüğe ve zillete tekabül eder. Fakat affeden aynı zamanda sonsuz kudret ve güç sâhibi ise, bu durumda affi lütuf olur. İşte Afûv, Kadîr ismiyle birlikte yer alması, gücü yetenden sâdır olan affin daha anlamlı hâle geldiğini göstermektedir. Kudret sâhibi olan Allah'ın aynı zamanda affedici olması kudretinin eseri olan bu affi daha değerli kılmaktadır.¹³⁵³

*Bir hayrı açıklar veya gizlerseniz yahut bir kötülüğü affederseniz (bilin ki), Allah da çok affedicidir, her şeye hakkıyla gücü yetendir.*¹³⁵⁴

¹³⁴⁸ Mücâdele, 58/2. الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُم مِّنْ نِّسَائِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا اللَّيْ وَلَدْنَهُمْ وَأَنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مَنَّكَرًا مِّنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَإِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ

¹³⁴⁹ Zihar: Sirt anlamına gelen “zahr” kelimesinden türemiş bir masdardır. Hanımına karşı zihar yapan erkeğin ona “sen bana anamın sırtı gibisin” diyerek onu kendisine haram kıldığına inanır ve bu bir nevi boşama sayılırdı. İslâm kadının aleyhine olan bu boşama şeklini kaldırdı ve bu üslûpla, bu şekilde söz söylemeyi kınadı. Bununla birlikte karısının herhangi bir uzvunu kendisine nikâhı ebediyen haram olan bir kadının uzvuna benzeterak yemin eden kimseye, kefarete ödemesi mükellefiyeti yükledi. (Hayreddin Karaman ve bşk., *İlmihal*, 6. Baskı, İstanbul, 2004, II, 17; Geniş bilgi için bkz.: Ebu'l-Fazl Abdullah b. Mahmûd Mavsîlî, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtar*, (Thk.: Mahmûd Ebû Dakika), İstanbul, 1991, III, 161-163.)

¹³⁵⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVIII, 13.

¹³⁵¹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 293.

¹³⁵² Nisâ, 4/149.

¹³⁵³ Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, 261.

¹³⁵⁴ Nisâ, 4/149. إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا أَوْ تُخْفَوْهُ أَوْ تُعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا قَدِيرًا

Müfessir Râzî, bu âyetin bütün hayırları kapsadığını, Allah'ın intikâm almaya kâdir olduğu halde affedici olduğunu, dolayısıyla kullara düşenin de sünnetullahı uygun davranarak affedici davranmak olduğunu zikreder.¹³⁵⁵ Kurtubî (v. 671/1272) de, âyetin affi teşvik ettiğini, intikâm alma gücü olmasına rağmen affetmenin Allah'ın sıfatları arasında yer aldığını ifâde eder.¹³⁵⁶

Bu âyetle ilgili olarak tefsircilerin yorumlarında ortak olan nokta; Allah'ın, günah işleyenleri cezalandırma gücüne sâhip olduğu halde affetmesinin, O'nun ahlâkı olduğu bu âyetin sonunda zikredilen iki isimle ifâde edilmektedir. Bu iki ismin öne çıkarılmasının amacı, ellerinden geldiği ve yapabildikleri kadarıyla mü'minlerin, Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmalarını sağlamaktır. Nitekim Hasan Basrî (v. 110/728) bu konuda şöyle der: "Allah, intikâm almaya gücü yettiği halde suçluları bağışlamaktadır. Öyleyse siz de Allah'ın sünnetine uyarak affediniz."¹³⁵⁷ Demek ki kendisine yapılan kötülüğün öcünü alma gücüne sâhip olan kişi, o suçu affederse Allah'ın sünneti olan ilâhî ahlâk ile ahlâklanmış olur. Başkasını affetmek, Allah'ın affının kazanılmasını temin etmektedir. Affedeni Allah da affeder.

Netice olarak denilebilir ki Afûv ve Kadîr isimlerinin birlikte zikredilmesi birbirlerini karşılıklı olarak etkilemektedir. Güç ve kuvvet olmaksızın cezalandırmaktan vazgeçmeye af denmez. Af olabilmesi için güçlü ve kâdir olduğu halde cezalandırmamak ve intikâm almamaktır. İşte hem Afûv hem de Kadîr olan Allah, güçlü ve kâdir olduğu halde cezalandırmamakta ve intikâm almamaktadır. Ayrıca bu iki ismin birlikte zikredilmesi, insanların bu isimlerle ahlâklanmalarını sağlamak içindir. İntikam almaya güçleri yettiği halde suçluları bağışlamalarını onlara öğretmektir.

3. 3. 6. RAÛF İSMİ

رَؤُف/Raûf, "ileri derecede merhamet edip şefkatte bulunmak" manasındaki رَءْفَة/re'fet kökünden türemiş olup "merhametin ileri ve hususî şekliyle merhamet sâhibi olan, müşfik zât" anlamına gelir.¹³⁵⁸ Halîmî, Allah'ın bir ismi olmak üzere Raûf'u; "Kullarının görevlerini kapasitelerine uygun bir şekilde düzenleyen, bu konularda kendilerine çeşitli ruhsat ve kolaylıklar da sağlamak suretiyle onlara karşı çok

¹³⁵⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XI, 93.

¹³⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 204.

¹³⁵⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 170; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, III, 400; Bikâî, *Nazmu'd-Durer*, V, 449.

¹³⁵⁸ Hattâbî, *Şe'nu'd-Duâ*, 91; Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, 223; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "raf" md.

kolaylaştırıcı ve pek müşfik davranan zât” şeklinde tanımlamaktadır.¹³⁵⁹ Bu isim, rahmete göre daha özel ve daha kuvvetli bir mana taşır.¹³⁶⁰

Raûf ismi, Kur’ân-ı Kerîm’in on yerinde Allah’a nisbet edilir. İki yerde¹³⁶¹ tek başına yalın olarak Allah’a izafe edilirken, sekiz yerde¹³⁶² Rahîm ismiyle birlikte Allah’ı nitelemektedir. Bu isim iki mekkî,¹³⁶³ sekiz medenî âyetle sürekli olarak nekra formunda gelir.

3. 3. 6. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi

Kur’ân-ı Kerîm’de Raûf ismi, iki yerde¹³⁶⁴ tek başına nekra olarak Allah’a izafe edilir. Bu ismin belirsiz olarak gelmesi, Allah şefkatinin malûm ve maruf olan tüm şefkatlerin ötesinde bir şefkat olduğunu belirtir.

Bu ismin geçtiği âyetlerden biri de Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya kendini adayan kimseyle ilgili olan şu âyettir: *İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah’ın rızasını kazanmak için kendini feda eder. Allah, kullarına çok şefkatlidir.*¹³⁶⁵

İnsanın önünde iki yol vardır; kendisini ya nefsânî tutkularını tatmine adar ya da Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya adar. Bu âyetle kendisini Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya adayan kimseye karşı Allah’ın, çok şefkatli olduğu bildirilmiştir. Allah’ın bu ve benzeri âyetlerin sonlarında Raûf ismini zikretmesi son derece anlamlıdır. Allah’ın insanlara verdiği bütün bilgiler, koyduğu bütün kurallar yine insanların kendi iyilikleri içindir. Bundan dolayı Allah’ın kendisi için bir yarar gözetmesi düşünülemeyeceğine, buna asla ihtiyacı olmadığına göre bütün bu hükümleri yalnız kullarına olan sevgi ve şefkatinden dolayı koymuş ve bildirmiş olmalıdır. Başka bir ihtimal mevcut değildir.¹³⁶⁶ Aynı şekilde sınırlı ve az bir ibadete mukabil, Allah’ın ebedî nimet vermesi, herkese ancak gücünün yeteceği şeyi teklif etmesi, küfür üzere yüz sene kalmış olsa bile, bir an bile tövbe eden kimsenin bütün cezasını düşürüp, ona ebedî bir sevap vermesi Allah’ın kullarına olan sevgi ve şefkatinden dolayıdır.¹³⁶⁷

Ayrıca bu âyet, insanlara ceza vermeden önce, şefkatli davranmayı öğretmektedir. Zira Allah, kendi küllî şefkatinin bir parçasını da insana vermiştir.

¹³⁵⁹ Halîmî, *el-Minhâc*, I, 201.

¹³⁶⁰ Hattâbî, *Şe’nu’d-Duâ*, 91.

¹³⁶¹ Bakara, 2/207; Âl-i İmrân, 3/30.

¹³⁶² Bakara, 2/143; Tövbe, 9/117; Nahl, 16/7, 47; Hac, 22/65; Nûr, 22/65; Hadîd, 57/9; Haşr, 59/10.

¹³⁶³ Nahl, 16/7, 47.

¹³⁶⁴ Bakara, 2/207; Âl-i İmrân, 3/30.

¹³⁶⁵ Bakara, 2/207. وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ

¹³⁶⁶ Karaman ve bşk., *Kur’ân Yolu*, I, 323.

¹³⁶⁷ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, V, 223.

Onun için devleti idare edenlerin halka, öğretmenlerin öğrencilere, işverenin işçilerine, ana-babanın çocuklarına, zenginlerin fakirlere olan şefkati, bu küllî şefkatin bir parçasıdır. Öte taraftan insanın saldırganlık içgüdüsünü, kin ve düşmanlık hissini en iyi şekilde disipline eden hasletlerden biri de şefkat olduğu için insanın, Allah'ın Raûf ismine bütün benliğini açıp tecellisinden azami derecede istifade etmenin gayreti içinde olmalıdır.¹³⁶⁸

İlâhî şefkat sadece dünyada tezâhür etmez, âhirette de tezâhür eder. Hatta âhiretteki ilâhî şefkatin dünyadakinden kat kat fazla olması gerekir. Zira insan şefkatin büyüğüne, azabın büyüğünün olduğu yerde muhtaçtır. Şu âyet âhiretteki ilâhî şefkat ile ilgilidir: *Herkesin yaptığı iyiliği ve yaptığı kötülüğü hazır bulacağı günde kişi, kötülükleri ile kendi arasında uzak bir mesâfe bulunmasını ister. Yine Allah, sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır. Allah, kullarını çok esirgeyicidir.*¹³⁶⁹

Bu âyetle, dünyada yapılan hiçbir davranışın karşılıksız kalmayacağı belirtildikten sonra, bütün hakikatlerin ortaya çıkacağı o günde kişinin yaptığı kötülüklerden duyacağı pişmanlık ve mahcubiyet tasvir edilir. Burada terğîb ve terhîb bir arada yer almaktadır. Âyetle kullar önce Allah'a karşı dikkatli olmaya davet edilir, sonra Allah'ın sonsuz şefkat sâhibi bir Raûf olduğu bildirilir. İlkin, muhatabın kalbi korku ile umut arasında bırakılır, sonra da şuuru uyuşmasın, sürekli uyanık olsun diye Raûf ismiyle müjdelendir.¹³⁷⁰

وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ /Allah, kullarına karşı şefkatlidir ifâdesi için yapılan izahlardan bazıları şunlardır:

1. Allah insanları kendisinden sakındırdığı, insanlara mühlet tanıdığı, fakat ihmal etmediği, rahmetini celbedecek şeylere onları teşvik ettiği ve gazabına müstahak olacak şeyleri yapmaktan sakındırdığı için, kullarına karşı şefkatlidir.¹³⁷¹ Hasan Basrî der ki: “Allah'ın, kullarını azaptan sakındırması, onlara olan şefkatinden dolayıdır. Çünkü bu hatırlatma ve tehditler, onları O yüce zâtı gereği gibi tanımaya ve rızasını dilemeye ve gazabından uzak durmaya sevk edecektir.”¹³⁷²

2. Allah, tövbe etmeleri, tedbirli olmaları ve kusurlarını telâfi etmeleri için kullarına zaman tanımış olması bakımından kullarına karşı şefkatlidir.

¹³⁶⁸ Bayraklı, *Kur'an Tefsiri*, II, 544.

¹³⁶⁹ Âl-i İmrân, 3/30. *يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ*

¹³⁷⁰ Beydâvî, *Envâru 't-Tenzil*, II, 13.

¹³⁷¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VIII, 18.

¹³⁷² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 546.

3. Allah, bir va‘îd olarak, *وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ/Allah, sizi yüce zâtından sakındırıyor* buyurunca, bunun peşi sıra vaad ve rahmetinin, va‘îd ve gazabına galib geldiğini bildirmek için, bir vaad olarak *وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ/Allah, kullarına karşı şefkatlidir* buyurmuştur.¹³⁷³

4. Allah fâsıklardan intikâm alırken, kendisine itaât edenlere karşı ise şefkatlidir.¹³⁷⁴

Netice itibarıyla denilebilir ki Allah’tan sakınarak, kötü davranıştan uzak kalan insanlar, Allah’ın şefkatini celbetmektedir. Böylece, kendilerine bir ilâhî şefkat çemberi oluşturan bu insanların pişman olacakları bir davranışta bulunmaları imkânsız hâle gelmektedir. Kulun sakınma duygusu ve ameli, Allah’ın şefkati ile birleşince sağlam bir şahsiyet yapısı oluşmaktadır. Kul Rabbine sakınma kanalını açınca, Rabbi de ona şefkat kanalını açmakta, bu iki kanalın kesiştiği yerde, sağlam şahsiyetli bir mü’min ortaya çıkmaktadır.

3. 3. 6. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi

Raûf ve Rahîm isimleri, cemâl sıfatları arasında yer almakta olan ve Allah’ın rahmetine delâlet eden isimlerdir. Müfessirler, bunlar arasında da ince bir ayırımın¹³⁷⁵ var olduğunu belirtmektedirler. Kur’ân’da Raûf ismi Rahîm ismi ile birlikte sekiz yerde gelir. İkisi mekkî sûrelerde,¹³⁷⁶ gerisi medenî sûrelerde yer alır.¹³⁷⁷ Bunlardan beşi l/lâm te’kid edatı (لِرَؤُفٍ رَحِيمٍ) ile gelir. Raûf ismi “şefkat”, Rahîm ismi “merhamet” demektir. Mana olarak ikisi birbirini pekiştirmektedir. Bir de pekiştirme edatı olan l/lâm bu isimlere dâhil olunca, te’kid üç katına çıkmaktadır. Biri hariç,¹³⁷⁸ tümünde bağlam mü’minler, özellikle de Allah’ın affına yönelen mü’minlerdir.

Âlûsî’ye göre, zararın defedilmesi, menfaatin celbedilmesinden daha evla olduğundan Raûf ismi Rahîm ismine takaddüm etmiştir.¹³⁷⁹ Öte taraftan Raûf’un Rahîm’den önce gelmesi, Rahmân isminin Rahîm isminden önce gelmesine benzer.

¹³⁷³ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, VIII, 18.

¹³⁷⁴ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, VIII, 18.

¹³⁷⁵ Rahîm isminin türediği رَحِمَ - رَحْمَةً fiili, nimet verme anlamı yanında, zarar ve sıkıntıyı giderme anlamı taşıırken, Raûf isminin türediği رَؤُفٌ - رَؤْفَةٌ fiili sadece zarar ve sıkıntıları önlemek anlamını ifade eder. Buna göre, re’fet, rahmete göre daha husûsî bir anlam taşır. Dolayısıyla Rahîm ismi, Raûf ismine göre daha kapsamlıdır. (Askerî, *el-Furûku’l-Luğaviyye*, 196; Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, IV, 119; Rızâ ve Abduh, *Tefsîru’l-Menâr*, II, 12.)

¹³⁷⁶ Nahl, 16/7, 47.

¹³⁷⁷ Bakara, 2/143; Tövbe, 9/117; Hac, 22/65; Nûr, 24/20; Hadîd, 57/9; Haşr, 59/10.

¹³⁷⁸ Hac, 22/65. Bu âyette Raûf-Rahîm isimleri bütün bir insanlık bağlamında yer alır.

¹³⁷⁹ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, II, 7.

Raûf ismi, ilâhî şefkatin yönünün Allah'ın zâtına dönük olduğunu gösterirken, Rahîm ismi ise, bu şefkatin mahlûkat üzerinde tecellisinin gerçekleştiğini gösterir.

Kur'ân'da âyet sonlarında gelen isimler, o âyetin ve hatta pasajların sırrını içinde barındırır. *Onlar ağırlıklarınızı, sizin ancak zorlukla varabileceğiniz beldelere taşırlar. Şüphesiz Rabbiniz çok esirgeyicidir, çok merhametlidir.* meâlindeki Nahl 7. âyetin¹³⁸⁰ Raûf ve Rahîm isimleriyle bitmesi asla tesadüf değildir. Bunun hikmetini kavramak için, ilâhî şefkatin sınırsızlığını ifâde eden Raûf isminden önce hangi nimetlere dikkat çekildiğine bakılması icap eder. Nahl sûresinin ilk yedi âyetinde Allah'ın kullarına bahşettiği on nimet sayıldıktan sonra pasaj Allah'ın Raûf ve Rahîm ismi zikredilerek bitirilir. Pasajın sonunda Allah'ın bu iki isminin zikredilmesi, insanın etrafına bakıp, gördüğü hayatı yaşanabilir kılan ve kolaylaştıran sayısız nimetin, Allah'ın kendilerine şefkat ve merhametinin bir tecellisi olduğunu gösterir.¹³⁸¹

Şu âyet de bu bağlamda gelmiştir: *Görmüyor musun ki, Allah bütün yerdekileri ve emri uyarınca denizde akıp gitmekte olan gemileri sizin hizmetinize vermiştir. İzni olmaksızın yerin üzerine düşmesin diye göğü O tutuyor. Şüphesiz ki Allah, insanlara karşı çok esirgeyici, çok merhametlidir.*¹³⁸²

Bu âyette ise, insanların tüm ihtiyaçlarının giderilmesi için, yerde bin bir çeşit nimetlerin sergilendiği, denizlerden istifade etmeleri için gemilerin yaratıldığı, gök kubbesinin -insanların meskeni olan- yerin üzerine düşme riski bulunmayan sağlam bir tavan yapıldığı vurgulanmıştır. Bu kadar iyiliklerin, ikrâm ve ihsânların gerekçesinin belirtilmesi adına, âyet “Raûf-Rahîm” isimleriyle sona erdirilmiştir. Demek ki, bu kadar iyilik bir beklenti içerisinde olmaksızın yapılmış olması, Allah'ın sonsuz rahmet ve şefkatinin göstergesidir.¹³⁸³ Bu ve benzeri âyetler gösteriyor ki, insanoğlunu kuşatan tüm nimetler ilâhî şefkatin bir göstergesidir. O halde varlık içinde vicdanla donatılarak Raûf isminden bir payla ödüllendirilen insan da elinin değdiği her şeye şefkatle muamele etmelidir.

Raûf isminin en büyük tecellilerinden biri de Allah'ın insana tenezzül buyurması, onu muhatap almaya değer bulması ve onunla konuşmasıdır:

*O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kulu Muhammed'e apaçık âyetler indirendir. Şüphesiz Allah, size karşı çok esirgeyici, çok merhametlidir.*¹³⁸⁴

¹³⁸⁰ وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بَالِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرُؤُوفٌ رَّحِيمٌ

¹³⁸¹ İslamoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, III, 1745.

¹³⁸² Hacı, 22/65. أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي الْأَرْضِ وَالْفُلُوكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَّحِيمٌ

¹³⁸³ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 172.

¹³⁸⁴ Hadîd, 57/9. هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَىٰ عَبْدِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِّيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَإِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرُؤُوفٌ رَّحِيمٌ

Raûf ve Rahîm isimleriyle biten bu âyetin, bir sonraki infâk âyetiyle¹³⁸⁵ beraber değerlendirildiğinde zımnen şu anlam ortaya çıkmaktadır: Allah'ın şefkat ve merhametine layık olun. Sizi karanlıktan kurtaran Allah'ın bu nimetinin yanında, sizin maddî fedakârlıklarda bulunmanız çok mu? Öyleyse karanlıkta kalmış gönülleri vahyin nuru ile aydınlatan Allah'ın şefkatinin farkında olma bilinciyle infâk edin.¹³⁸⁶

Bu iki ismin geldiği âyetlerden biri de kiblenin, Kudüs'ten Kâbe'ye tahvili ile ilgili olan şu âyettir: *Böylece, sizler insanlara birer şâhit (ve örnek) olasınız ve peygamber de size bir şâhit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; resûle tâbi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayırd edelim diye kible yaptık. Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.*¹³⁸⁷

Kıblenin, Kudüs'ten Kâbe'ye çevrilmesiyle ilgili yukarıdaki âyetin sonunda Allah'ın Raûf ve Rahîm isimlerinin birlikte zikredildiği görülmektedir. Müfessirler bunun birçok hikmetinden bahsetmişlerdir. Biz de bu hikmetlerden birkaç tanesini sıralayacağız:

1. Kıblenin değiştirilmesi, Müslümanların bir kısmı arasında, daha önce Kudüs'e yönelerek kılınan namazların boşa gitmiş olacağı kaygısına neden olmuştu. İşte âyetin sonunda Raûf ve Rahîm isimleri zikredilerek; Allah'ın, kendisine iman ve itaât gereği olarak yapılan amelleri kabul edeceğine, dolayısıyla bu hususta bir kaygıya kapılmanın yersiz olduğuna dikkat çekilmiştir.¹³⁸⁸ Aslında yapılan şey Allah'ın lütuf ve rahmetinin genişliği, merhameti dolayısıyla onların din hususunda kendileri için daha uygun ve daha faydalı olan şer'î bir hükümden bir başka hükme muhatap kılınmalarıdır.¹³⁸⁹

2. Allah'ın kibleyi değiştirmesi ile ilgili emirleri, muhataplarının zararına olacak şekilde öncesi için geçerli sayılmamıştır. Zira Raûf-Rahîm isimlerinin getirilmesi, her emrin kendi süresi içinde geçerli olduğunun illetidir. Bu husus daha

¹³⁸⁵ Bir sonraki âyet: Hadîd, 57/10. *Size ne oluyor da, Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz? Hâlbuki göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. İçinizden, fetihten (Mekke fethinden) önce harcayanlar ve savaşanlar, (diğerleri ile) bir değildir. Onların derecesi, sonradan harcayan ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah, hepsine de en güzel olanı (cenneti) va'detmiştir. Allah, bütün yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.*

¹³⁸⁶ İslamoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, III, 1748.

¹³⁸⁷ Bakara, 2/143. *وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ*

¹³⁸⁸ Karaman ve bşk., *Kur'ân Yolu*, I, 231.

¹³⁸⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 301.

sonraları, “Kanun makabline şâmil olmaz, meğer ki hafifletici özelliği olsun.” şeklinde ifâde olunan bir hukuk ilkesine dönüşmüştür.¹³⁹⁰

3. Raûf’un önce zikredilmesiyle Allah, kullardan zorlukları hafiflettiğini bildirmiş, sonra da O’nun rahmetinin, zorlukları hafifletmesi yanında nimet vermesini de kapsadığını bildirmek için Rahîm ismini getirmiştir.¹³⁹¹

4. Allah, Raûf ve Rahîm olduğu için, Müslümanları bir hükümden diğer bir hükme geçirmiştir. İşte bu onlar için hem dinî hem dünyevî bakımdan en faydalı ve uygun olanıdır.¹³⁹²

5. Allah’ın bu iki isminin zikredilmesiyle, Müslümanların kalplerine ferahlık serpilmiş, gönüllerindeki endişe giderilmiş ve yerine hoşnutluk, güven duygusu ve kesinlik aşılanmıştır.¹³⁹³

Kısacası Allah’ın Raûf ismi umumîlik ifâde ederken, Rahîm ismi hususîlik ifâde etmektedir. Bu da Allah’ın, bütün yarattıklarına karşı şefkatli, mü’minlere karşı ise özellikle merhametli olduğunu göstermektedir.¹³⁹⁴ Ayrıca Allah’ın bu sıfatlarını kendine ahlâk edinen birey veya toplum, insanlara bu konuda şefkatli ve merhametli davranması gerektiğini bilir.

3. 3. 7. TEVVÂB İSMİ

تَوَّاب/Tevvâb, “dönmek, rücû etmek, günahından dolayı pişmanlık duyarak Allah’a yönelmek”¹³⁹⁵ manalarına gelen تَوْبَة/tevbe masdarından mübalağa¹³⁹⁶ ifâde eden bir sıfattır. Tövbe, kul hakkında günahattan/isyandan dönmeyi, Allah hakkında ise cezalandırmaktan dönmeyi ifâde eder.¹³⁹⁷ Kul Rabbine döner, Allah da onun dönmesini kabul eder.¹³⁹⁸ Tevvâb Allah’ı niteleyen bir isim olarak; “Kulların tövbelerinin her yenilenmesinde, onların tövbelerini kabul eden”¹³⁹⁹ demektir. Râzî ise

¹³⁹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 527.

¹³⁹¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, IV, 119.

¹³⁹² Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, IV, 120.

¹³⁹³ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, I, 133.

¹³⁹⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, II, 654.

¹³⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “tvb” md.

¹³⁹⁶ Tevvâb isminin mübalağalı ism-i fâil olarak delâlet ettiği mübalağada üç özellik vardır: 1- Kendisine tövbe eden ve yönelen kulları çok demektir. 2- Öyle çok tövbe kabul eder ki, tövbe ile her günahı affeder. Hiçbir günahkârın tövbe ile affolunamayacak bir günahı düşünülemez. 3- Tövbe eden bir günahkârı hiç günah yapmamış gibi edip, rahmetiyle mutlu kılar. (Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VI, 4477.)

¹³⁹⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I, 587; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, I, 73; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “tvb” md.

¹³⁹⁸ Isfahânî, *el-Mufredât*, “tvb” md.

¹³⁹⁹ Hattâbî, *Şe’nu’d-Duâ*, 90.

Tevvâb kelimesinin Allah hakkında kullanımına daha geniş bir perspektiften bakarak bu ismi şöyle tanımlar: “Çeşit çeşit ihsânlarla kullarına dönüp, onlara başarıyı, mahrûmiyetten sonra sâhip olmayı, ağırlıktan sonra hafifletmeyi, tehditten sonra affetmeyi, her türlü beladan kurtarmayı, türlü türlü nimetleri onların üzerine akıtmayı bahşeden ve günahlardan sonra kendilerine tövbe nasip eden zâttır.”¹⁴⁰⁰

Kur’ân’da Tevvâb ismi on bir yerde Allah’a nisbet edilmektedir. Bir yerde¹⁴⁰¹ tek başına yalın olarak kullanılırken, dokuz yerde Rahîm¹⁴⁰² ve bir yerde de Hakîm¹⁴⁰³ isimleriyle birlikte zikredilir. Bu isim, medenî sûrelerde yer alarak, bazen marife, bazen de nekra formunda gelmektedir.

3. 3. 7. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi

Tevvâb ismi sadece bir yerde tek başına gelir. O da Nasr sûresinin 3. âyetidir: *Rabbine hamd ederek tesbihte bulun ve O’ndan bağışlama dile. Çünkü O, tövbeleri çok kabul edendir.*¹⁴⁰⁴

Tevvâb olan Allah, günahlarından kurtulmak isteyen her mü’minin yegâne tövbe mercîdir. Nitekim bizzat peygamberin kendisi tövbe kabul etmekle değil, Allah’a istiğfar etmekle emrolunmuştur.¹⁴⁰⁵ Zira Allah sadece mü’minlere değil, âlemlere rahmet olarak gönderdiği resûlüne de istiğfar etmesini, Tevvâb ismiyle biten bu sûrede emretmektedir.

Râzî bu âyeti açıklarken âyetin sonunda Gaffâr isminin değil de Tevvâb isminin tercih edilmesini şu şekilde açıklar: “Tevvâb isminin zikredilmesiyle Allah, bu ümmete daha fazla şeref ve mevki tahsis etmiştir. Çünkü kulun sıfatları içinde gaffâr sıfatı yoktur. Aksine, kul tövbe ettiğinde, onun hakkında tevvâb (çok tövbe eden) denilir. Buna göre Allah adeta kuluna şöyle seslenmektedir: “Ey kulum her ne kadar manalar farklı ise de, sen mü’minsin, ben de mü’minim. O halde tövbe et ki, neticede de benim adaşım olasın. Şu halde, sen tevvâb (çok tövbe) edersin, ben de

¹⁴⁰⁰ Râzî, *Levâmiu’l-Beyyinât*, 248.

¹⁴⁰¹ Nasr, 110/3.

¹⁴⁰² Bakara, 2/37, 54, 128, 160; Nisâ, 4/16, 64; Tövbe, 9/104, 118; Hucurât, 49/12.

¹⁴⁰³ Nûr, 24/10.

¹⁴⁰⁴ Nasr, 110/3. *فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا*

¹⁴⁰⁵ Bkz.: Mü’min, 40/55; Muhammed, 47/19. Hz. Peygamber’in ismet sıfatına sahip olup günahtan korunduğu bilinmektedir. Buna rağmen ona Allah’a istiğfar etmesini emredildiğine göre bunun manası ya ümmeti için, onların adına af dilemesi veya -günahdan uzak dursa bile- Allah’tan af dilemek kullukta kemalin gereği olduğu içindir. Hz. Peygamber’in, “Ben gece ve gündüz yüz kere istiğfar ederim.” dediği rivâyet edilmektedir. (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 452-453; İbn Mâce, *es-Sünen (İstiğfâr 57, hadis no: 3815)*, II, 1257)

tevvâb (tövbeleri çokça kabul eden)im.” Böylece Allah, kulu çokça tövbe etmeye teşvik etmiş olur.”¹⁴⁰⁶

3. 3. 7. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi

Biz bu başlık altında Tevvâb isminin Rahîm ve Hakîm isimleriyle ve ilgili âyetlerle olan irtibatını ele alacağız.

1. Tevvâb ve Rahîm İsimleri: Kur’ân’da Tevvâb ismi, dokuz yerde Rahîm ismi ile birlikte bazen marife, bazen de nekra olarak gelir. Bu ismin marife olarak gelmesi, Allah’ın mutlak anlamda Tevvâb olduğuna, başkasının asla tövbe mercî olamayacağına delâlet ederken; nekra olarak gelmesi de, O’nun tövbe edenlere yönelişinin tecellilerine akıl-sır ermeyeceğine delâlet eder. Ayrıca Tevvâb isminin geçtiği tüm âyetler medenîdir. Medine’de mü’minler devlet, güç, iktidar ve servete kavuştular ve ahkâm âyetleri birbiri ardına indi. Bu yoğun emir ve nehiy karşısında hata yapma ihtimalleri arttı. İşte bu noktada onlara Allah’ın “tövbeleri çokça kabul eden” bir Tevvâb olduğu sıkça hatırlatıldı.¹⁴⁰⁷

Tevvâb ve Rahîm isim çiftlerinin hepsi de, mü’minlere hitap eden bağlamlarda yer alır. Tüm âyetlerde, açıkça ya da zımnem, muhatabı tövbeye davet vardır:

*Derken, Âdem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb’ine yalvardı. O da) bunun üzerine tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır.*¹⁴⁰⁸

Tevvâb-Rahîm isimlerinin bu âyet sonunda yer alması ve bu isimlerin Hz. Âdem’in ayak sürçmesinden bahseden âyetlerin ardından gelmesi Allah’ın Hz. Âdem’i affettiğini göstermektedir. Tevvâb isminin mübalağa kipinde gelmesi, günahı ne olursa olsun tövbe eden her günahkârın, Allah tarafından affedileceği gerçeğini ortaya koymaktadır. Nitekim âyette zikredilen isimleri, âyetteki hükme illet yapan Ebussuûd da burada Allah’ın Âdem’in tövbesini kabul etmesinin nedenini Allah’ın Tevvâb-Rahîm olmasına bağlamaktadır. Ona göre bu iki ismin bu bağlamda kullanılması, güzel bir şekilde tövbe edenin affedileceğinin ve günahlarının bağışlanacağını açık teminatını içermektedir.¹⁴⁰⁹

Müfessirlere göre Tevvâb isminin ardından Rahîm isminin getirilmesi, Allah’ın tövbeleri kabul etmesinin kendisine vâcib olduğu için değil de rahmet ve

¹⁴⁰⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXXII, 163.

¹⁴⁰⁷ İslamoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, I, 316.

¹⁴⁰⁸ Bakara, 2/37. فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ.

¹⁴⁰⁹ Ebussuûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, I, 160.

kereminden dolayı olduğuna delâlet eder.¹⁴¹⁰ Ayrıca tövbeleri kabul etme kaynağının Allah'ın rahmeti olduğunu da göstermektedir.

Peygamber duâlarının hemen hepsinde, cümle sonlarında, istekleriyle uyumlu olacak şekilde esmâ-i hüsnâdan isimlere yer verilmektedir. Örneğin Hz. İbrahim ile Hz. İsmail, Kâbe'yi inşâ ederken yaptıkları duâlarında,¹⁴¹¹ yaptıkları ameli sırf Allah rızası için yaptıklarını dile getirirken cümlelerini esmâ-i hüsnâdan Azîz-Alîm ism-i şerifleriyle bitirmişlerdir. Aynı şekilde Hz. İbrahim'in, kendi nesilleri içinden onlara kitabı ve hikmeti öğretecek, onları tezkiye edecek bir peygamber göndermesi için Allah'a niyazda bulunurken,¹⁴¹² onun talep ettiği vasıflara haiz bir peygamberin gönderilmesi ancak güçlü ve hikmet sâhibi birinin gücüyle mümkün olduğundan cümlelerini, Azîz-Hakîm esmâsıyla sonlandırmıştır.

Bu âyetlerle beraber zikredilen şu âyette de Hz. İbrahim tövbelerinin kabul buyurulmasını isterken, bağlama uygun olarak duâsını, Tevvâb-Rahîm isimleriyle bitirmiştir: *“Ey Rabbimiz! Bizi sana boyun eğenlerden kıl, neslimizden de sana itaât eden bir ümmet çıkar, bize ibadet usullerimizi göster, tövbemizi kabul et; zira tövbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin.”*¹⁴¹³

Bu âyetin sonunda Allah'ın Tevvâb ve Rahîm isimleri zikredilmektedir. Çünkü bu âyette Allah'tan bazı şeyler isteniyor ve bazı ibadetlerin kendilerine gösterilmesi niyaz ediliyor. Hâliyle bu ibadetler ifâ edilirken bazı hata ve kusurlar husule gelebilir. İşte bu sebeple Allah'ın bu iki ismi zikredilmektedir. Ayrıca Tevvâb isminin Rahîm isminden önce zikredilmesi, التَّوَّابُ lafzının, وَتُوبَ عَلَيْنَا/Tövbemizi kabul et cümlesine bitişik, mücavir olmasından dolayıdır. Rahîm'in sonra gelmesi ise, hem rahmetin daha umumî olmasından, hem de âyet sonlarındaki fâsılaya daha uygun olmasındandır.¹⁴¹⁴

Hz. İbrahim'in duâsıyla ilgili olan bu üç âyet incelendiğinde, söylenenlerin anlamca bir bütünlük arz etmelerinin yanında, kelimelerin dizimininde de bir güzellik taşıdığı görülür. Cümlelerin birbirleriyle uyumlu olmaları için her üç cümlelerin sonu, en az iki harfte ahenk ve ses uyumu gösterecek şekilde Alîm, Rahîm ve Hakîm isimleriyle sonlandırılmıştır.

¹⁴¹⁰ Ebû Alî Tabersî, *Mecmau'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Tahran, ts., I, 89; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XVI, 225; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 238.

¹⁴¹¹ Bakara, 2/127. وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ.

¹⁴¹² Bakara, 2/129. رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ.

¹⁴¹³ Bakara, 2/128. رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ.

¹⁴¹⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 386.

2. Tevvâb ve Hakîm İsimleri: Kur’ân’da, Tevvâb ismi bir yerde¹⁴¹⁵ Hakîm ismi ile birlikte kullanılır. Esmâ-i hüsnâ içinde medenî isimlerden biri olan Tevvâb ismi, geldiği hemen tüm yerlerde işlenilen günah ve hatalar bağlamında gelir:

*Allah’ın size lütfu ve merhameti olmasaydı ve Allah tövbeleri kabul eden, hüküm ve hikmet sâhibi olmasaydı, hâliniz nice olurdu?*¹⁴¹⁶

Bu âyet zina, kazif haddi ile liân¹⁴¹⁷ hükümlerinden bahseden âyetlerden sonra gelmiştir. İffetli bir kadının namusuna leke sürmek, kim tarafından ve ne maksatla yapılırsa yapılsın, çok çirkin bir davranıştır ve ağır bir suçtur. Buna rağmen insanlar, çeşitli zaafılar ve etkiler sebebiyle bu günahı da işleyebilmektedirler. Bu âyetin fezlekese, günaha bulaşmış insanlara telâfi yollarını telkin etmektedir. Telâfi yollarının en önemlisi pişman olmak, bir daha yapmamaya azmetmek ve Allah’tan af dilemektir. Günahın büyüklüğü ne olursa olsun tövbe kapısı açıktır. İşte burada Allah, çokça affeden, tövbeleri hep kabul eden manasında “Tevvâb” ismini hatırlatarak samimiyetle tövbe edenleri bağışlayacağını zımnen vaat etmektedir.¹⁴¹⁸ Öte taraftan Hakîm ismi, Allah’ın takdir ettiği şer’î hükümlerde verdiği emir ve nehiylerde son derece hikmet sâhibi olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu âyetin sonu şöyle bir vurgu da taşır: Allah tövbeyi çok kabul edici ve koyduğu hükümlerde hikmet sâhibi olmasaydı hâliniz nice olurdu. Onun koyduğu güzel hükümlerden biri de liândır. Allah’ın rahmeti ne kadar geniş! Hikmeti ne kadar incedir.¹⁴¹⁹

Görüldüğü gibi bu âyet Tevvâb-Hakîm isimleriyle sonlanmaktadır. Ancak rahmet vasfı tövbeye daha uygun olduğu için, burada Tevvâb isminden sonra Rahîm isminin gelmesi beklenebilir. Âyetin “Rahîm” ismiyle değil de “Hakîm” ismiyle sona ermesinin hikmetini şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Yukarıda bu âyetin zina, kazif haddi ile liân hükümlerinden bahseden âyetlerden sonra geldiğini ifâde etmiştik. Bu âyetlerde anlatılanlardan bazen sert bazen de yumuşak hükümler söz konusudur. Bütün bunları kapsayacak Rahîm ismi değil de Hakîm ismidir. Zaten âyetle Allah’ın tövbeleri kabul edişinin, hikmetiyle olan münâsebeti belirtilmiştir.

¹⁴¹⁵ Nûr, 24/10.

¹⁴¹⁶ Nûr, 24/10. وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ

¹⁴¹⁷ Liân: Sözlükte “lânetleşme, birbirine lânet etme” gibi anlamlara gelen liân, bir fıkıh terimi olarak, karısının zina ettiğini veya çocuğunun kendine ait olmadığını iddia eden ve bu iddiasını gerektiği şekilde ispat edemeyen koca ile karısının, mahkeme huzurunda özel bir şekilde yemin ve lânetleşmeleri üzerine hâkim tarafından evliliklerine son verilmesini ifâde eder. (Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, IX, 433.)

¹⁴¹⁸ Karaman ve bşk., *Kur’ân Yolu*, IV, 56.

¹⁴¹⁹ Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, II, 327.

2. Âyet liân hükmünün faydalarına dikkat çekmektedir. Bu hüküm mahrem bilgileri örttüğünden dolayı birçok hikmeti ihtivâ etmektedir. Bundan dolayı Rahîm ismi değil de, Hakîm isminin kullanılması çok daha münâsip olmuştur. Ayrıca Tevvâb ismiyle beraber Hakîm isminin kullanılması tövbenin bizzat kendisinin hikmet olduğunu göstermektedir.¹⁴²⁰

3. 3. 8. LATÎF İSMİ

لَطِيف/Latîf kelimesi لُطْف/lutf veya لَطَافَة/letâfe masdarından türetilmiş bir sıfattır. Sülâsî 1. baptan gelen لَطَف - يُلَطِّف fiilinin masdarı olan lutf; “nazik ve iyi muamele etmek” manasına gelirken; sülâsî 5. baptan gelen لَطَف - يُلَطِّف fiilinin masdarı olan letâfe ise “ince ve şeffaf, küçük ve hacimsiz olmak” manasındadır.¹⁴²¹

Dilbilimciler ve müfessirler bu iki kök manaya bağlı kalarak “Latîf” ismini farklı şekillerde tanımlamışlardır. Biz bu tanımlardan birkaç tanesini özetle aktarmak istiyoruz:

1. Maslahat ve menfaatlerin gizli yönlerini ve herkesin anlayamayacağı inceliklerini bilen ve bunları rıfk ile hak edenlere ulaştıran.¹⁴²²
2. Bütün fayda ve güzellikleri en ince noktasına kadar bilen ve mahlûkatına gerekli olan bütün şeyleri ulaştıran.¹⁴²³
3. Kullarına bilmedikleri cihetten ihsânlarda bulunan, ummadıkları yerlerden faydaları için sebepler yaratan.¹⁴²⁴
4. Nimet veren, acıyan ve merhamet eden.¹⁴²⁵
5. En zor işleri bile tüm incelikleriyle bilen, nasıl yapıldığına nüfuz edilemeyen bütün işleri kolaylıkla icrâ eden, mahlûkatının ihtiyaçlarını en ince noktasına kadar bilip, bunları tam bir güzellik ve incelikte ulaştırıp onların ihtiyacını karşılayan.¹⁴²⁶

¹⁴²⁰ Hanım Muhammed Hicâzî eş-Şamî, *Eseru's-Siyâk fî Bunyeti'l-Âyâtî'l-Muntehiyye bi Esmâillahi'l-Hüsnâ*, Kâhire, 2013, 25-26.

¹⁴²¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “luf” md.; Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, “luf” md.

¹⁴²² Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, 160.

¹⁴²³ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, “luf” md.

¹⁴²⁴ Hattâbî, *Şe'nu'd-Duâ*, 62.

¹⁴²⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIII, 140.

¹⁴²⁶ Zeccâc, *Tefsîru Esmâillahi'l-Hüsnâ*, 44, 45; Halîmî, *el-Minhâc*, I, 202.

Latîf ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde¹⁴²⁷ tek başına yalın olarak zikredilirken, beş yerde ise Habîr¹⁴²⁸ ismiyle birlikte kullanılır. Altısı mekkî, biri medenî âyetlerde görünen bu isim; bazen marife, bazen de nekra formunda gelir.

3. 3. 8. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi

Latîf ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de iki âyette tek başına yalın olarak zikredilir.

Bu iki âyetten biri Hz. Yûsuf'un Mısır'da ailesine kavuştuğunu anlatan şu âyettir: *Ana-babasını tahtın üzerine çıkardı. Hepsi ona (Yûsuf'a) saygı ile eğildiler. Yûsuf dedi ki: "Babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur. Rabbim onu gerçekleştirdi. Şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra; Rabbim beni zindandan çıkararak ve sizi çölden getirerek bana çok iyilikte bulundu. Şüphesiz Rabbim, dilediği şeyde nice incelikler sergileyendir. Şüphesiz O, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sâhibidir.*¹⁴²⁹

Hz. Yûsuf'un ana, baba ve kardeşleri şehre girip Yûsuf'un huzuruna geldiklerinde Hz. Yûsuf ana-babasını tahtına oturttu. İşte bu anda ana-babasıyla birlikte on bir kardeşi saygıyla eğildiler. Bu durumu gören Yûsuf, "Babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur. Rabbim onu gerçekleştirdi" dedi. Hz. Yûsuf, bir nezaket ve tevazu örneği daha göstermiş, sâhip olduğu bu debdebe ve ihtişamın kendisine Allah tarafından lütfedildiğini söyleyerek Allah'a hamd-u senada bulunmuştur. Kardeşlerinin kendisine muhtaç oldukları bir dönemde onlardan intikâm almayı düşünmediği gibi, onların yaptıklarını hatırlatacak tek kelime dâhi söylememiş, kardeşleriyle arasını şeytanın açtığını ifâde etmiştir. Bununla birlikte bu olayların ilâhî takdir ve hikmet neticesinde meydana geldiğine de işaret etmiştir.¹⁴³⁰

Âyette *رَبِّي لَطِيفٌ لِّمَا يَشَاءُ*/Şüphesiz Rabbim, dilediği şeyde nice incelikler sergileyendir ifâdesiyle Hz. Yûsuf, babasına Allah'ın kendisine olan lütfunu hatırlatmaktadır. Şeytanın kardeşler arasına sokulması haddi zâtında büyük bir fitne ve bela idi. Eğer Allah'ın lütfu yetişmeseydi, kim bilir daha ne gibi fenalıklar olacaktı. Hz. Yûsuf ile babasının ve kardeşlerinin muhabbet, ülfet, güzel bir geçim ve gönül huzuru içinde yeniden bir araya gelmeleri, aklen son derece uzak bir ihtimaldi. Fakat Allah latîftir. O dilediğine lütfunu bol bol ihsân eder. Dilediği işi yoluna koymak için aldığı tedbirler, latif, hoş, ince şeylerdir. Bir şeyin meydana gelmesini irad ederse,

¹⁴²⁷ Yûsuf, 12/100; Şûrâ, 42/19.

¹⁴²⁸ En'âm, 6/103; Hac, 22/63; Lokman, 31/16; Ahzâb, 33/34; Mülk, 67/14.

¹⁴²⁹ Yûsuf, 12/100.

¹⁴³⁰ Karaman ve bşk., *Kur'ân Yolu*, III, 258.

onun sebeplerini kolaylaştırır, meydana gelmesi aklen ne kadar uzak olsa da, o şey meydana gelir.¹⁴³¹

*Allah kullarına karşı sonsuz lütuf sâhibidir, dilediğine (dilediği) rızkı verir: zira O mutlak güç, sınırsız yücelik sâhibidir.*¹⁴³² meâlindeki âyette, *Allah kullarına karşı sonsuz lütuf sâhibidir* ifâdesiyle başlanması kul için güzel bir müjdedir. Nitekim Allah'ın kullarına lütfu çok, şefkat ve rahmeti sonsuzdur. En faydalı şeyleri onlara verir. Bunlardan biri de, sadece gerçeği ifâde eden Kur'ân'ı onlara indirmesidir. Yine bunlardan biri de, insanların azabını ertelemesidir. Allah'ın lütuf ve bağışlarından bir diğeri de, kullarından iyi-kötü herkesi rızıklandırmasıdır. O, istediğini istediği gibi rızıklandırır, kimisine bolluk, kimisine darlık verir.¹⁴³³

Ayrıca bu iki âyette de Latîf isminin, Allah'ın dilemesinin (meşietinin) söz konusu edildiği bağlamda zikredilmesi ayrıca dikkat celbeder. Bir şeyin ilâhî meşiete bağlı olduğunu söylemek, bu meşieti tahrik eden sebeplerin varlığından haber vermektir. Allah, Latîf isminin tecellisini dileğine bağlamakla, bu konuda dilek sâhibi olan irâdeli varlıkların dileğinin dikkate alındığını zımnen ifâde etmiş olmaktadır.¹⁴³⁴

3. 3. 8. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi

Latîf ismi beş yerde Habîr ismi ile birlikte yer alır.¹⁴³⁵ Bu isim dördü mekkî, biri medenî âyetlerde; bazen marife, bazen de nekra formunda gelir. Mekkî ağırlıklı olan bu ismin mü'minler için teselli amacı taşıdığı açıktır.

Latîf isminin Habîr ismiyle birlikte yer aldığı beş âyetten biri, Ahzâb sûresinde, Hz. Peygamber'in aile içi eğitimine dâir ilâhî talimatların geçtiği pasajda bulunur. Peygamberin hanımlarına, dinin buyruklarına herkesten fazla ihtimam göstermeleri emrolunduktan sonra, *Siz evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın. Şüphesiz Allah en gizli şeyi bilendir, hakkıyla haberdardır.*¹⁴³⁶ denilmektedir. Burada bir taraftan emirleri gözetmeleri Latîf ismiyle müeyyidelendirilirken, öbür taraftan vahyin indiği evin hanımı kılınmalarındaki lütuf hatırlatılmaktadır.¹⁴³⁷ Âyetin Latîf ismi ile son bulmasının bir başka nüktesi de, latif davrananın ilâhî lütfu daha çok hak edeceği imâsıdır. İnsanlık her şeyini Allah'a borçlu olduğu halde, Allah insanlığı bu

¹⁴³¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XVIII, 220; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2928.

¹⁴³² Şûra, 42/19. اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ

¹⁴³³ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXVII, 161.

¹⁴³⁴ İslamoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, II, 578.

¹⁴³⁵ En'âm, 6/103; Hac, 22/63; Lokman, 31/16; Ahzâb, 33/34; Mülk, 67/14.

¹⁴³⁶ Ahzâb, 33/34. وَأَذْكُرْنَ مَا يُتْلَىٰ فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا

¹⁴³⁷ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, 287.

borcun altında ezmemekte ve onlara lütfunu nezaket ve zerafetle indirmeye devam etmektedir. Tıpkı bunun gibi, yöneticiler gözetmekle yükümlü oldukları tebaalarına lütfederken, öyle nazik ve zarif olmalıdırlar.¹⁴³⁸

*Allah'ın gökten indirdiği su ile yerin yemyeşil olduğunu görmez misin? Doğrusu Allah Latîf'dir, haberdardır.*¹⁴³⁹

Bu âyetin sonunda “Latîf-Habîr” isimlerinin zikredilmesi, Allah'ın yağmur indirerek yerden bitkiler çıkarmak suretiyle insanlara büyük lütufta bulunduğu işaretidir. Zerkeşî'ye göre, Latîf ismi, Allah'ın bu lütuflarına işaret ettiği, Habîr ismi ise, O'nun insanlar için neyin yararlı olduğundan hakkıyla haberdar olduğunu gösterdiği için âyette yer almıştır.¹⁴⁴⁰ Latîf ve Habîr isimlerinin bu âyetin bağlamında ne anlama geldikleri ile ilgili çokça izahlar yapılmıştır. İbn Abbâs'a göre Allah, kullarının rızıklarını verme hususunda Latîf, onların kalplerindeki ümitsizliği bilme hususunda da Habîr'dir. Kelbî'ye göre de, Allah, fiilleri hususunda Latîf, mahlûkatının amelleri hususunda da Habîr'dir. Mukâtîl b. Süleyman'a göre ise, Allah bitkileri bitirmek suretiyle Latîf, mahlûkatının keyfiyetini bilme hususunda da Habîr'dir.¹⁴⁴¹ Ayrıca Latîf kelimesine, Allah'ın planladığı işleri, bu işler gerçekleşinceye ve gözle görülünceye kadar hiç kimsenin bunları anlayamayacağı şekilde gizlilik ve incelikte yaptığı anlamı da verilmiştir.¹⁴⁴²

Bazen de Latîf ve Habîr isimleri Allah'ın zâtı bağlamında zikredilirler. Bununla amaçlanan kullarının zihninde doğru bir Allah tasavvuru oluşturmaktır. Şu âyet gibi: *Gözler O'nu idrâk edemez ama O, gözleri idrâk eder. O, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.*¹⁴⁴³

Bu âyette Latîf isminin, Allah'ın zât ve sıfatlarının, akıl ve duyularla idrâk edilemeyen anlamında zâtî sıfatına delâlet eden bir isim olduğu ve bu ismin Habîr ismiyle birlikte zikredildiği görülür. Beydâvî, bu âyette leff-û neşr sanatı olduğunu söylemektedir. Buna göre, Latîf, *Gözler O'nu göremez* cümlesinin; Habîr, *O ise, bütün gözleri görür* cümlesinin leffidir.¹⁴⁴⁴ Zemahşerî'ye göre Latîf, “Allah, gözlerin kendisini idrâk edemeyeceği kadar latîf (ince)” olduğunu ifâde ederken; Habîr ise, Allah'ın her latîf olanı bilmesi, dolayısıyla gözleri de idrâk etmesini ifâde eder.¹⁴⁴⁵

¹⁴³⁸ İslamoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, II, 581.

¹⁴³⁹ Hac, 22/63.

¹⁴⁴⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 171-172.

¹⁴⁴¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXIII, 63.

¹⁴⁴² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III, 387.

¹⁴⁴³ En'âm, 6/103. لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ الْأَطِيفُ الْخَبِيرُ

¹⁴⁴⁴ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 176; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhîr*, IV, 199.

¹⁴⁴⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 383.

Zerkeşî de bu âyetin sonu ile baş tarafının birbirine tam bir mutabakat içinde olduğunu söyler ve bunu şöyle izah eder: Âyetin baş kısmındaki *Gözler, onu göremez* ifâdesi *O, latiftir* cümlesiyle uyum arz ettiği gibi, *O gözleri görür* ifâdesi ile de *O, Habîrdir* cümlesi arasında da uyum sözkonusudur. Allah, *Gözler, onu göremez* ifâdesiyle gözlerden onu görme idrâkini nefyetmiştir. İştene anlayacağı bir sözle hitabederek *O, latiftir. Gözle görülemez* buyurdu. Zaten bütün latif şeylerin gözle görülmediği bilinmektedir. Zira görme duyusu ancak renkleri ve cisimleri görebilir. *O gözleri görür* ifâdesine münâsip olarak da *O, her şeyi haber alandır* ifâdesi insicâmî olarak gelmiştir.¹⁴⁴⁶

Ayrıca bu âyetin sonunda gelen Latîf ismi şunu vurgulamaktadır: Siz insanlar Allah'ı görememeniz, O'nun size kendisini göremeyeceğinizi haber vermesi, Allah'ın size olan lütfundandır. Zira bu yolla O, hem size kendi zâtının aşkınlığını ve mutlaklığını, hem de siz insanların sınırlılığını ve âcizliğini hatırlatmaktadır.

3. 3. 9. REZZÂK İSMİ

رَزَق/Rezzâk, “yiyecek vermek, rızıklandırmak” manalarına gelen رَزَق/rızık masdarından türeyen mübalağa ve tekerrür ifâde eden bir sıfattır. Allah'ın bir ismi olarak; “Rızkı çok ve tekrar suretiyle veren, rızka kefil olan ve her bir canlıyı yaşatacak zarurî gıdayı deruhte eden”¹⁴⁴⁷ demektir. Gazzâlî ise Rezzâk ismini; “rızıkları ve rızık verdiği varlıkları yaratan, rızıklarını onlara ulaştıran, rızıklarla faydalanmalarını temin eden” diye tanımlar.¹⁴⁴⁸ Rezzâk olan Allah, rızkı yaratan, sayıları ne kadar çok olursa olsun bütün varlıklara bolca ve hudutsuz bir şekilde rızkı veren ya da sebeplere bağlayandır.¹⁴⁴⁹ Herhangi bir mahlûka rızkın ulaşmasına vesile olan insana râzık denilebilirse de; Rezzâk, Allah'tan başkası için kullanılamaz.¹⁴⁵⁰

Rezzâk ismi, Kur'ân'da yalnız bir mekkî âyette Metîn¹⁴⁵¹ ismiyle birlikte marife olarak Allah'ı tavsif eder.

¹⁴⁴⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 171-172.

¹⁴⁴⁷ Halîmî, *el-Minhâc*, I, 203; Hattâbî, *Şe'nu'd-Duâ*, 54.

¹⁴⁴⁸ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, 134.

¹⁴⁴⁹ Muhammed Râtib Nablûsî, *Mevsûatu Esmâillahi'l-Hüsna*, Şam, 2004, I, 235.

¹⁴⁵⁰ İsfahânî, *el-Mufredât*, “rzk” md.

¹⁴⁵¹ Metîn/Metîn kelimesi, Arapça'da “sağlamlık ve salâbet” anlamlarına gelen مَتَانَة/metanet masdarından türetilmiş bir sıfat olup; “Her şeye gücü yeten, kudretli, çok güçlü ve sağlam olan” demektir. Kuvvet ve iktidarın şiddetini gösteren bu vasıf, Allah'a evrendeki icraatından dolayı herhangi bir meşakkat, külfet ve yorgunluk nispet edilemeyeceğini gösterir. Metîn ismi, mekkî bir sûre olan Zâriyât 51/58. âyette Allah'ı tavsif eder. (Zeccâcî, *İştikâku Esmâillah*, 194; Hattâbî, *Şe'nu'd-Duâ*, 77.)

إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ / *Şüphesiz Allah rızık verendir, güçlüdür, çok kuvvetlidir.*¹⁴⁵²

Bu âyetten iki âyet¹⁴⁵³ önce, insanların ve cinlerin yaratılış amacı hatırlatılarak, onların sadece Allah’a kulluk etmeleri istenmektedir. Bu âyette ise bu kulluğun -hâşâ- Allah’ın yararınaymış gibi algılanmaması için çok açık ifâdelerle özellikle Rezzâk ve Metîn isimleri zikredilerek, O’nun buna muhtaç olmadığı, asıl şuurlu varlıkların O’na kulluk etme ihtiyacı içinde oldukları belirtilmiştir.¹⁴⁵⁴ Rezzâk ve Metîn isimleri, aynı zamanda bir önceki âyette bahsedilen, Allah’ın rızık talep etmediğinin ve başkasından da iş istemediğinin illetini beyân etmektedir. Başka bir ifâdeyle Allah, Rezzâk ismini hatırlatarak, rızık isteğinde bulunmayışını; Metîn ismini de zikrederek herhangi bir şey istemediğini belirtmektedir. Çünkü rızık isteyen kimse, fakir ve muhtaç olur. Başkasından bir iş yapmasını isteyen kimse de gücü-kuvveti olmayan bir âciz olmuş olur.¹⁴⁵⁵

3. 3. 10. VELÎ İSMİ

وَلِي/Velî, “yakınlık duymak, sevmek, yardım etmek, bir işin yönetimini üstlenmek, peş peşe gelmek”¹⁴⁵⁶ manalarına gelen وَلِي/vely (وَلَايَة) kökünden türemiş bir sıfattır. Velî kelimesi, وَلِيْتُ أَمْرَ فُلَانٍ / *filânın işini üzerine aldım* cümlesinde yüklendiği manadan hareketle; “kayyım (idare eden), deruhte eden” manasına gelir. Ayrıca sâdık (dost), seven, tâbi gibi anlamları da vardır.¹⁴⁵⁷ Allah’ın bir ismi olarak Velî; “yardım eden, kulunu seven, kâinatın ve mahlûkların işlerini tekeffül eden” demektir.¹⁴⁵⁸ Râzî ise, bu ismin muhtelif anlamları üzerinde sistematik bir tarzda durarak; bir başkasının işini üzerine alıp idare eden, yardımcı olan, dost ve seven” şeklinde tanımlamaktadır.¹⁴⁵⁹ Kur’ân’da Allah’a nisbet edilen bu isim, Allah’ın mekândan münezzeh olması sebebiyle mekânsal bir yakınlığı ifâde etmez.

¹⁴⁵² Zâriyât, 51/58.

¹⁴⁵³ Zâriyât, 51/56. وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

¹⁴⁵⁴ Karaman ve bşk., *Kur’ân Yolu*, V, 137.

¹⁴⁵⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, XXVIII, 235.

¹⁴⁵⁶ Fîrûzâbâdî, *Besâir*, “vly” md.; Isfahânî, *el-Mufredât*, “vly” md.

¹⁴⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “vly” md.;

¹⁴⁵⁸ Halîmî, *el-Minhâc*, I, 204; Hattâbî, *Şe’nu’d-Duâ*, 78; Gazzâlî, *el-Maksadu’l-Esnâ*, 207; İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, “vly” md.

¹⁴⁵⁹ Râzî, *Levâmiu’l-Beyyinât*, 221.

Kur'ân'da bir âyette Hamîd ismine bitişmiş olarak Allah'ı niteleyen Velî ismi,¹⁴⁶⁰ birçok âyette Nasîr ismiyle yan yana zikrolunmuş,¹⁴⁶¹ vârid olduğu diğer yerlerde ise münferit olarak kullanılmıştır.

3. 3. 10. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi

Kur'ân'da Velî ismi birçok yerde tek başına yalın olarak gelerek Allah'ı nitelemiştir.¹⁴⁶² Biz burada bu ismin geçtiği âyetlerin içeriğiyle olan münâsebetine iki örnek vermekle yetineceğiz.

*Allah, iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin velîleri ise tâgûttur. (O da) onları aydınlıktan karanlıklara (sürükleyip) çıkarır. Onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalırlar.*¹⁴⁶³,

Bu âyet-i kerîme, Allah'ın kesin olarak mü'minlerin dostu olduğuna delâlet etmektedir. Kendi akıl ve irâdelerini düzgün kullanarak sahte tanrılar yerine Allah'a imanı tercih edenler, O'nun manevî yakınları (evliya) olurlar. Velî, velâyeti altındaki insanı korur, menfaatini gözetir, yardımcısı olur, tarafını tutar, sâhiplenir ve gerektiğinde temsil eder. Bu âyette Allah, imana bağlı velâyet çerçevesine kendisini de dâhil etmektedir. Bu, mü'minler için büyük bir şeref ve güven kaynağıdır. Velîsi Allah olan bir mü'minin, elbette yolu aydınlık olur, velîsi onu karanlıklardan çıkarır, nura ve aydınlığa kavuşturur; kalbi huzurlu ve nurlu, zihni berrak, akli karışıklıktan uzak olur. Sahte tanrıları velî edinenlerin durumu ise mü'minlerinkinin aksinedir. Nur yerine zulmet, aydınlık yerine karanlık, huzur yerine huzursuzluk, akıl karışıklığı, sapıklık ve anarşi olur.¹⁴⁶⁴

*Çünkü onlar, Allah'a karşı sana asla bir fayda sağlayamazlar. Şüphesiz zâlimler birbirinin dostlarıdır. Allah ise kendisine karşı gelmekten sakınanların dostudur.*¹⁴⁶⁵

Bu âyet, zâlimlerin dünyada da, âhirette de birbirlerini dost edindikleri, muttakîlerin dostlarının ise Allah olduğunu ve onların da zaten Allah'ı dost edindiklerini ve bu iki dost edinme arasındaki büyük farkın ortada olduğunu beyân

¹⁴⁶⁰ Şûrâ, 42/28.

¹⁴⁶¹ Bakara, 2/107, 120; Nisâ, 4/45, 123, 173; Tövbe, 9/74, 116; Ankebût, 29/22; Ahzâb, 33/17, 65; Şûrâ, 42/31.

¹⁴⁶² Bakara, 2/257; Âl-i İmrân, 3/68; A'râf, 7/155, 196; Yûsuf, 12/101; Sebe', 34/41; Şûrâ, 42/9; Câsiye, 45/19.

¹⁴⁶³ Bakara, 2/257. *اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُم مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ*

¹⁴⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VII, 18-19; Karaman ve bşk., *Kur'ân Yolu*, I, 407.

¹⁴⁶⁵ Câsiye, 45/19. *لَهُمْ لَنُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَإِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ*

etmektedir. Zâlimlerin kurdukları dostluk, onları Allah'ın cezasından kurtarmaya yetmeyeceği bilinen bir hakikattir.¹⁴⁶⁶

Örnek olarak verdiğimiz bu iki âyet-i kerîme, Allah'ın kesin olarak mü'minlerin velîsi olduğuna delâlet etmektedir. Bir şeyin velîsi olan kimse, insanın faydasına ve elde etmek istediği amaç doğrultusunda işlerinin yolunda gitmesine vesile olabilecek olan şeyleri üstlenmiş olan kimse demektir. Allah da iman edenlerin velîsi olduğunu, onları karanlıklardan aydınlığa çıkararak ispat etmektedir.

3. 3. 10. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi

Kur'ân'da bir âyette Hamîd ismine bitişmiş olarak Allah'ı niteleyen Velî ismi, birçok âyette Nasîr ismiyle yan yana zikrolunmuştur. Şimdi de Velî isminin birlikte geldiği Hamîd ismiyle ve yan yana zikrolduğu Nasîr ismiyle ve ilgili âyetlerle olan münâsebetini inceleyelim.

1. Velî ve Hamîd İsimleri: Velî ismi sadece bir mekkî¹⁴⁶⁷ âyette Hamîd ismiyle birlikte marife formunda gelir.

*O, insanlar umutlarını kestikten sonra yağmuru indiren, rahmetini her tarafa yayandır. O, dost olandır, övülmeye layık olandır.*¹⁴⁶⁸

Bu iki ismin âyetin sonunda zikredilmesi, yağmurun yağdırılması ile olan münâsebetlerinden dolayıdır. Velî ismi, 'yağmurun indirilmesi' ifâdesini karşılar. Çünkü Velî olan Allah, kullarına yağmuru indirir. İşlerini üstlenir ve onlara iyilikte bulunur. Dolayısıyla Allah'ın kullarının işlerini tedvir etme durumunu anlatmak için Velî isminden daha uygun bir başka isim buraya uygun düşmez. Hamîd ismi ise مَنْ بَعْدَ مَا قَنَطُوا/(insanlar) tüm umutlarını yitirdikten sonra ifâdesini karşılar. Çünkü umudunu yitirme darlığın, sıkıntı ve perişanlığın bir neticesidir. Böyle bir durumda Allah tarafından yağmurun indirilmesi; umudunu yitirenlerin O'na hamd etmesini zorunlu kılar.¹⁴⁶⁹

Kısacası Allah, lütuf ve rahmetiyle kullarına yardım ettiği için Velî, bu icraatlarına mukabil hamde layık olduğu için de Hamîd'dir.¹⁴⁷⁰ Durum bu olunca, insana düşen görev de Allah'ı dost edinmesidir. Allah'ı dost edinen, yalnız O'na hamdeder.

¹⁴⁶⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXVII, 266-267.

¹⁴⁶⁷ Şûrâ, 42/28.

¹⁴⁶⁸ Şûrâ, 42/28. وَهُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ وَهُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ

¹⁴⁶⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXV, 96; Âtîf, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 201.

¹⁴⁷⁰ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 81-82.

2. Velî ve Nasîr İsimleri: Velî ismi on üç yerde Nasîr ismi ile yan yana gelir. Sadece bir yerde¹⁴⁷¹ olumlu üslûpla gelir. Gerisi ise, Allah'tan başka Velî ve Nasîr'in olmadığını ifâde ederek nefîy üslûbuyla gelir.¹⁴⁷² Bu kadar çok gelmesi tesadüf değildir. Zira Allah'tan başka Velî ve Nasîr olmadığı ne kadar güçlü vurgulanırsa, Allah'ın Velî ve Nasîr olduğu da o kadar güçlü vurgulanmış olur. İnsanların sıkıntısı, Allah'ın Velî ve Nasîr oluşunu kabul etmekten daha çok, Allah'tan başkalarının Velî ve Nasîr olmadığını kabul etmek olsa gerektir ki, Kur'ân Allah'tan başka Velî ve Nasîr olmadığına bu kadar sık vurgu yapmış.¹⁴⁷³

*Allah, sizin düşmanlarınızı çok daha iyi bilir. Allah, dost olarak yeter. Allah, yardımcı olarak da yeter.*¹⁴⁷⁴

Önceki âyetlerde başta Yahudiler olmak üzere bütün kâfirlerin ve münâfıkların tuzak ve taktikleri açıklanarak Müslümanlar uyarılmıştır. Bu âyette ise, Allah'ın Müslümanların velîsi ve yardımcısı olduğu bildirilerek, velîsi ve yardımcısı Allah olan kimseye, insanların düşmanlığının zarar veremeyeceği vurgulanmıştır.¹⁴⁷⁵ Allah Velî ismiyle Müslümanları düşmanlarından korur ve işlerini yürütür. Nasîr ismiyle de onları, düşmanlarının tuzaklarından kurtararak, onlara yardım eder.¹⁴⁷⁶ Onun için Müslümanların düşmanlarını dost edinmemeleri ve onlardan yardım beklememeleri için Allah, kendisinin dost ve yardım edici olarak yeterli olduğunu söyleyerek, Müslümanların bu konudaki ihtiyaçlarını karşılayacağına garanti vermektedir. İnsana dost ve yardımcı ararken düşmanın tuzağına düşmemesini de öğretmektedir.

3. 3. 11. KARÎB İSMİ

كَرِيب/Karîb, “yaklaşmak, yakın olmak” manasındaki قُرْب/kurb kökünden türemiş olup “lütuf ve ihsânı ile kuluna yakın olan” demektir.¹⁴⁷⁷ Kul ile Allah arasındaki yakınlık mekânsal yakınlığı ifâde etmez. Allah'ın kula yakınlığı nimet, lütuf, iyilik ve ihsânının yakın oluşuna, yani kulun isteklerini duyması ve onları karşılamasına delâlet eder. Kulun Allah'a yakınlığı ise, O'nun emir ve irâdesine tâbi olmasıyla tezâhür eder.¹⁴⁷⁸

¹⁴⁷¹ Nisâ, 4/45.

¹⁴⁷² Bakara, 2/107, 120; Nisâ, 4/123, 173; Töve, 9/74, 116; Ankebût, 29/22; Ahzâb, 33/17, 65; Şûrâ, 42/8, 31; Fetih, 48/22.

¹⁴⁷³ İslamoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, I, 26.

¹⁴⁷⁴ Nisâ, 4/45. وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاَعْدَائِكُمْ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَلِيًّا وَكَفٰى بِاللّٰهِ نَصِيْرًا

¹⁴⁷⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, X, 248.

¹⁴⁷⁶ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münir*, III, 100.

¹⁴⁷⁷ İsfahânî, *el-Mufredât*, “krb” md.; İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, “krb” md.; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “krb” md.

¹⁴⁷⁸ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, “krb” md.

Kur'ân'da "Karîb" ismi üç yerde Allah'a izafe edilir. Bir yerde¹⁴⁷⁹ Mucîb, diğer bir yerde¹⁴⁸⁰ Semî ismiyle birlikte zikredilirken, bir yerde¹⁴⁸¹ de münferit olarak gelir. Karîb ismi geldiği üç yerde de belirsiz formda yer alır.

3. 3. 11. 1. Tekli İsim Olarak Gelmesi

Karîb ismi, Kur'ân'ın bir yerinde münferit olarak gelir. O da Bakara 186. âyetidir: *Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım. Bana duâ edince, duâ edenin duâsına cevap veririm. O halde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler.*¹⁴⁸²

Bir önceki âyette oruç ibadeti anlatıldıktan sonra Allah-kul ilişkisini çok canlı ve sıcak bir üslûpla ele alan bu âyete yer verilmesinin birkaç sebebini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Bir önceki âyetin sonlarında Allah'ın eşsiz ve benzersiz büyüklüğü, ululuğu hatırlatılıp kulların da bunu dile getirmeleri istenmiştir. Bu, akla şöyle bir soruyu getirebilir: Bu kadar büyük ve bu kadar yüce bir varlıkla küçük, âciz, başı ve sonu belli, fânî, varlığına kendisi hâkim bulunmayan zavallı bir insanın nasıl bir ilişkisi olabilir? Onun kulluğu, şükürü ve duâsı bu büyüklüğe nasıl ulaşır? İşte bu âyet, o keyfiyetsiz ve akıl almaz büyüklüğün sâhibi bulunan Rabbin kullarına yakın olduğunu, her an ve her yerde hazır ve nazır bulunduğunu ifâde ederek kullara, şuurlu ve canlı bir ibadetin yollarını açmaktadır. Bu yakınlık başka âyetlerde *Biz ona (ölüm hâlindeki insana) sizden daha yakınız*¹⁴⁸³ *Biz ona (insan) şah damarından daha yakınız*¹⁴⁸⁴ *Allah kişi ile kalbinin arasına girer*¹⁴⁸⁵ şekillerinde de ifâde edilmiştir.¹⁴⁸⁶ Kurtubî'ye göre *فَإِنِّي قَرِيبٌ*/Şüphesiz ben pek yakınım buyruğu, Allah'ın ya duâyı kabul etmek suretiyle ya ilmiyle ya da nimetleriyle kuluna yakın olmasını ifâde eder.¹⁴⁸⁷

2. Allah, kendisini soranlara yakın olduğunu bildirmektedir. Yakın olmak, kulun ihtiyaçlarıyla ilgilenmek, onların isteklerini duymak ve sorunlarını çözmek manasına gelmektedir. Yakın olmanın, ayrıca güven veren bir manası da vardır. Kulun Allah'ı yakınında hissetmesi, ona büyük bir güven verir. Ayrıca Allah kuluna şah

¹⁴⁷⁹ Hûd, 11/61.

¹⁴⁸⁰ Sebe', 34/50.

¹⁴⁸¹ Bakara, 2/186.

¹⁴⁸² Bakara, 2/186. *وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ.*

¹⁴⁸³ Vâkia, 56/85

¹⁴⁸⁴ Kâf, 50/16

¹⁴⁸⁵ Enfâl, 8/24

¹⁴⁸⁶ Karaman ve bşk., *Kur'ân Yolu*, I, 283-284.

¹⁴⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, III, 178.

damarından daha yakın olduğu için, onun duâsını işitmekte;¹⁴⁸⁸ duâ eden kulunun isteğini yerine getireceğine dâir garanti vermektedir.¹⁴⁸⁹

3. فَأَيْ قَرِيبٌ / *Şüphesiz ben pek yakınım* ilâhî sözünde aklî bir sır vardır. Şöyle ki: Mümkün olan şeylerin mâhiyetlerinin, varlıklarıyla vasıflandırılması, ancak Allah'ın var etmesiyledir. Bundan dolayı Allah'ın icadı, mümkün olan şeylerin mahiyetleriyle varlıkları arasına girmiş gibidir. Bu yüzden Allah, her mümkünün mahiyetine o mahiyetin varlığından daha yakındır. Mahiyetlerin var olması O'nun tesir ve yaratmasıyla olduğu gibi, her mahiyetin, o mahiyet olması da O'nun tesir ve yaratmasıyla. İşte bu bakımdan Allah her mahiyete kendinden daha yakındır.¹⁴⁹⁰

Kısacası ister hakîkî ister mecâzî olsun, Allah'ın, her kuluyla beraber bulunduğunu, ona kendisinden daha yakın olduğunu söylemesi, önemli bir husus olup insanların tecrübeleri hâricinde olan bir durumdur. Bu tür ifâdeler, iki yönden beşer tâkatı hâricindedir: Birincisi, bütün insanlarla aynı anda ve her dâim beraber bulunmak, ikincisi de her birine kendisinden daha yakın olmak. İşte bu keyfiyet, ancak Allah için mevzû bahistir.

3. 3. 11. 2. İkili İsim Olarak Gelmesi

Karîb ismi bir yerde Mucîb, diğer bir yerde Semî isimleriyle birlikte zikredildiğini belirtmiştik. Semî ismiyle olan irtibatını ilgili yere¹⁴⁹¹ havale ederek Mucîb ismiyle olan irtibatını incelemeye çalışacağız.

Karib ismi bir âyette Mucîb¹⁴⁹² ismiyle birlikte kullanılır. Bu iki ismin birlikte geçtikleri âyet, tövbe bağlamında gelir:

Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih'i peygamber gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir ilâhınız yok. O, sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın imarında görevli (ve buna donanımlı)

¹⁴⁸⁸ Allah'ın kullarına yakınlığının bir manası da dualarına hemen icabet etmesidir. Allah zor işitir zannedip dua ve ibadetinde bağırıp çağıranlara, gürültü, patırtı edenlere bu âyette red vardır. Nitekim bu âyetin iniş sebepleri arasında rivâyet edilmiştir ki; Bir savaşta ashab-ı kiram seslerini yükselterek tekbir getirip, dua ediyorlardı. Peygamberimiz de; "Siz sağıra veya gaibe dua etmiyorsunuz. İşiten ve yakın olan birine dua ediyorsunuz" buyurmuştur. (Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, V, 102; Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh (Duâ, hadis no: 6384)*, VIII, 82)

¹⁴⁸⁹ Bayraklı, *Kur'an Tefsiri*, II, 431.

¹⁴⁹⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, V, 104.

¹⁴⁹¹ Semî-Karîb isimleri için bkz.: s. 99.

¹⁴⁹² *مُجِيب*/Mucîb, "kulak vermek, karşılık vermek, kabul etmek" anlamındaki *إِجَاب*/icâb (إِجَابَة) masdarından türemiş olup; "Duaları ve dilekleri kabul edip yerine getiren" anlamına gelmektedir. Mucîb ismi, Kur'an'da yalnız bir âyette Karib ismiyle birlikte Allah'ı nitelendirmektedir. (Zeccâc, *Tefsîru Esmâillahi'l-Hüsnâ*, 51; Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, 189.)

kıldı. Öyle ise O'ndan bağışlanma dileyin; sonra da O'na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim yakındır ve duâlara cevap verendir.¹⁴⁹³

Burada leff-û neşr sanatı vardır. Karîb ismi, *O'na tövbe edin* ifâdesine karşılık zikredilirken, Mucîb ismi de, *O'ndan bağışlanma dileyin* ifâdesine karşılık zikredilmiştir. Ayrıca Karîb ismi, duâya teşvik ederken, Mucîb ismi de duânın gayesinin gerçekleşeceğini bildirmektedir.¹⁴⁹⁴ Allah, Karîb ve Mucîb'tir. Bu yüzden insanoğlu Allah'ın yardımını herhangi bir aracının yardımı olmaksızın doğrudan istemelidir. İnsan, kendisine isteklerini fısıltıyla bile ileteceği yakınlıkta Allah'ı bilmelidir.¹⁴⁹⁵

Ayrıca bu âyet Allah'ın Mucîb isminin tecellisinin yalnız mü'minleri değil, kâfirleri de kapsadığını gösterir. Nitekim Hz. Sâlih'in dilinden, inkâra ve isyankâr kavme Allah'ın Mucîb olduğu hatırlatılmaktadır.

3. 3. 12. BER İSMİ

بر/Ber, “doğru, itaât-kâr, merhametli, iyiliği ve hayrı geniş olmak, cömert ve lütuf sâhibi olmak”¹⁴⁹⁶ anlamındaki بر/birr kökünden türemiştir. Râgıb Isfahânî bu kelimenin “kara ve kıta” şeklindeki anlamında yer alan “genişlik” kavramının, بر/Ber ismine “hayır ve iyilikte fazlalık” şeklinde yansıdığını belirtmektedir.¹⁴⁹⁷ Ber, ayrıca, “sözünde sadık” manasına da gelir. Nitekim yemininde doğru olan kişi için بر في يمينه deyimi kullanılır.¹⁴⁹⁸ Allah için kullanıldığında Ber; “Kullarına karşı şefkatli, onlara ihsân eden, iyilikleri bütün yaratıklara yayan zât”¹⁴⁹⁹ demektir. Allah'ın bütün mahlûkatına rızık tahsis etmesi, onlara rahmetiyle muamele buyurması, muttaki ve itaât-kâr kullarına kat kat sevap ihsân etmesi, güzel şeyler yapmayı düşünüp niyetlerini gerçekleştiremeyenler ile kötülüğe niyetlenip bundan vazgeçenleri bile mükâfatlandırması, âsîleri ise sadece işledikleri günah kadar cezalandırması, Ber isminin tezâhürleridir.¹⁵⁰⁰

¹⁴⁹³ Hûd, 11/61. وَإِلَىٰ نُؤُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَهِ غَيْرُهُ هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ ثَوْبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُّجِيبٌ

¹⁴⁹⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XII, 89.

¹⁴⁹⁵ Mevdûdî, *Teftîhu'l-Kur'ân*, II, 405.

¹⁴⁹⁶ Isfahânî, *el-Mufredât*, “bir” md.; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “birr” md.

¹⁴⁹⁷ Isfahânî, *el-Mufredât*, “birr” md.

¹⁴⁹⁸ Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, 89.

¹⁴⁹⁹ Hattâbî, *Şe'nu'd-Duâ*, 89; İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, “birr” md.

¹⁵⁰⁰ Halîmî, *el-Minhâc*, I, 204; Hattâbî, *Şe'nu'd-Duâ*, 89-90.

Ber ismi, Kur’ân’da sadece mekkî bir âyette,¹⁵⁰¹ Rahîm ismiyle birlikte Allah’ı tavsif eder. Şöyle bir mesaj taşır: Ne kadar darda ve zorda olursanız olun, Allah’ın bizzat iyiliğin kaynağı olduğunu unutmayın.

*Gerçekten biz bundan önce O’na yalvarıyorduk. Şüphesiz O, iyilik edendir, çok merhametlidir.*¹⁵⁰²

Bu âyetteki sözlerin cennette çoluk çocuğuyla buluşturulmuş olanların birbirlerine söyleyecekleri sözler olduğu söylenmiştir. Cennette birbirine şöyle diyecekler: Doğrusu biz dünyadayken “Acaba burada sizden ayrı düşer miyiz?” diye kaygı duymaktaydık. Çok şükür ki Yüce Rabbimiz bizleri azabından korudu ve cennetinde buluşturdu. Dünya hayatında, Allah’ın burada bizi bir araya getirmesi için duâ ediyorduk, duâlarımızı kabul etti. Çünkü O’nun ihsânı boldur, merhameti geniştir.¹⁵⁰³

Bu âyette Ber ismi *إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ*/O’na yalvarıyorduk ifâdesini karşılamaktadır. Bu durumda da onların ısrarla duâ etmelerine karşılık Allah’ın Ber ismine nail oldukları düşüncesi doğmaktadır ki Rahîm sıfatının zikredilmesi bunu gidermektedir.¹⁵⁰⁴ Ayrıca bu iki isim manaca birbirlerini desteklemektedirler. Ber, “mutlak iyi” demektir. Mutlak iyinin sonsuz merhamet sâhibi olması veya sonsuz merhamet sâhibi olanın mutlak iyi olması, hem iyiliği hem de merhameti mükemmelleştirmektedir.

3. 3. 13. HALÎM İSMİ

حليم/Halîm, “sabırlı, akıllı, ağırbaşlı ve temkinli olmak”¹⁵⁰⁵ manalarına gelen حِلْم/hilm masdarından türemiş mübalağa sîgasında bir sıfattır. Hilm kelimesi manasını, *يُورِيْهِ فِيْ يَوْمِهِ*/Yürüyüşünde en teennili olan devenin üzerine hevdeci koy cümlesindeki حِلْم kelimesinden alır. Çünkü hilm, teenni hâlinde görülür.¹⁵⁰⁶

Dilbilimciler ve müfessirler kök manaya bağlı kalarak “Halîm” ismini farklı şekillerde tanımlamışlardır. Biz bu tanımlardan birkaç tanesini aktarmak istiyoruz:

¹⁵⁰¹ Tûr, 52/28.

¹⁵⁰² Tûr, 52/28. *إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ*

¹⁵⁰³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, XXVII, 56.

¹⁵⁰⁴ Âtîf, *el-İ'câzu 'l-Beyânî*, 247.

¹⁵⁰⁵ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, “hlm” md.

¹⁵⁰⁶ Râzî, *Mefâtîhu 'l-Gayb*, VI, 85.

1. Günah işleyen kullarını cezalandırmada acele davranmayıp onlara mühlet veren, tövbe edenlerin kusurlarını affeden, itaâtkâr olan kuluna verdiği nimeti âsî olandan esirgemeyen.¹⁵⁰⁷

2. Çok sabırlı, isyanlarına rağmen isyan ehlini cezalandırmakta acele etmeyen.¹⁵⁰⁸

3. Câhilin bilgisizliğinden, âsînin isyanından etkilenip öfkelenmeyen; gazabın hiçbir zaman kendisini tahrik edemediği geniş af ve teenni sâhibi.¹⁵⁰⁹

Kur'ân'da Halîm kelimesi on bir yerde Allah'a nisbet edilmektedir. Bu isim münferit olarak kullanılmazken, altı yerde Gafûr,¹⁵¹⁰ üç yerde Alîm,¹⁵¹¹ birer yerde de Ganî¹⁵¹² ve Şekûr¹⁵¹³ isimleriyle birlikte nekra olarak zikredilir.

Biz bu başlık altında Halîm isminin Gafûr ismiyle ve geldiği âyetlerin içerikleriyle olan münâsebetini inceleyeceğiz. Bu ismin Alîm, Ganî ve Şekûr isimleriyle ve geçtiği âyetlerin içerikleriyle olan irtibatını ise ilgili yerlerde ele aldık/alacağız.¹⁵¹⁴

Kur'ân'da Halîm ismi, Gafûr ismi ile birlikte altı kez gelir. İki yerde¹⁵¹⁵ Halîm ismi, Gafûr isminden önce gelirken, dört âyette de¹⁵¹⁶ Gafûr ismi, Halîm isminden önce gelir.¹⁵¹⁷ Biz bu burada Halîm isminin öne geçtiği âyetleri ele alacağız. Halîm isminin öne geçtiği âyetlerin hepsi de mekkîdir. Mekkî âyetlerde müşriklerden bahsedilirken, Allah, peygamber davetine muhatap olan bu kimseler hakkında şirki affetmez. Bundan ötürü müşrik için en iyi durum, ona mühlet verilmesidir. Yani Allah'ın Halîm vasfı ile tecelli etmesidir. Böylelikle ona iman imkânı verilerek mağfiret yolu da açılmış olur.¹⁵¹⁸

Halîm isminin öne alındığı âyetlerde, Allah'ın kendi hakkı hususunda ne kadar hilim ve hoşgörü sâhibi olduğuna dikkat çekilmektedir:

Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, yok olup gitmesinler diye (kurduğu düzende) tutuyor. Andolsun, eğer onlar (yörüngelerinden sapıp) yok olur giderlerse, O'ndan

¹⁵⁰⁷ Halîmî, *el-Minhâc*, I, 200-201; Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, 168.

¹⁵⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV, 42.

¹⁵⁰⁹ Zeccâc, *Tefsîru Esmâillahi'l-Hüsnâ*, 45; Hattâbî, *Şe'nu'd-Duâ*, 63.

¹⁵¹⁰ Bakara, 2/225, 235; Âl-i İmrân, 3/155; Mâide, 5/101; Fâtır, 35/41; İsrâ, 17/44.

¹⁵¹¹ Nisâ, 4/12; Hac, 22/59; Ahzâb, 33/51.

¹⁵¹² Bakara, 2/263.

¹⁵¹³ Tegâbun, 64/17.

¹⁵¹⁴ Bkz.: Alîm-Halîm, s. 82; Ganî-Halîm, s. 60; Şekûr-Halîm, s. 242.

¹⁵¹⁵ Fâtır, 35/41; İsrâ, 17/44.

¹⁵¹⁶ Bakara, 2/225, 235; Âl-i İmrân, 3/155; Mâide, 5/101.

¹⁵¹⁷ Gafûr-Halîm isimleri için bkz.: s. 209.

¹⁵¹⁸ Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, 266.

*başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halîmdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır.*¹⁵¹⁹

Bu ve buna benzer âyetin¹⁵²⁰ sonunda zikredilen Halîm ve Gafûr isimlerinin muhataplarının kimler olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu iki âyetin bağlamını tesbit etmek için hemen önündeki âyetlere bakmak gerekir. Önündeki âyetlere bakıldığında konunun, “şirk koşmak” olduğunu görürüz. Dolayısıyla bağlam Allah’a karşı şirk koşmaktır.¹⁵²¹ Yani Allah hakkıyla ilgili bir bağlamdır. Âyetteki iki isim, Allah’ın kendi hakkını ihlal etmeye yeltenen kullarına bile, hilim ve hoşgörülü davrandığını göstermektedir.

Aynı şekilde birçok müfessir bu âyetle anlatılan ‘göklerin ve yerin, yok olup gitmesini’ müşriklerin şirkleri sebebiyle olacağını ifâde ederek şöyle demişler: Neredeyse yerle gök, kâfirlerin inkârlarından (şirkten) dolayı zail olacaktı. Allah’ın hilim ve gufranı olmasaydı (müşriklerin şirklerinden dolayı) gökler yere düşer, hiçbir canlı sağ kalmazdı.¹⁵²² Ancak Allah, Halîm olduğu için onların şirkte ısrarlarına rağmen, onları helâk etmede acele etmez. Gafûr olduğu için de tövbe edenleri, cezayı haketmiş olsalar bile, bağışlar.¹⁵²³ Yani suçlulara fırsat verir, onları hemen cezalandırmaz. Belli gün gelmeden onları enselerinden tutup hesaba çekmez ve cezalarını hemen vermez. Tersine tövbe etmeleri, iyi ameller işlemeleri, hazırlık yapmaları için onlara mühlet tanır.¹⁵²⁴

*Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah’ı tesbih ederler. Her şey O’nu hamd ile tesbih eder. Ancak, siz onların tesbihlerini anlamazsınız. O, Halîm’dir, çok bağışlayandır.*¹⁵²⁵

Bu âyetle Halîm ve Gafûr isimlerinin getirilmesi, müşriklerin kâinat ve ondaki varlıkların Allah’ı tesbih etmelerini anlayamamalarının büyük bir suç olduğunu gösterir.¹⁵²⁶ Aynı şekilde bu iki isim, kâinat ve ondaki varlıkların tesbihini anlamayıp şirk koşanların, şirki bırakıp tevhid inancını kabul ettikleri takdirde Allah’ın, kendilerini affedeceğini de göstermektedir.

¹⁵¹⁹ Fâtır, 35/41. إِنَّ اللَّهَ يُصَبِّحُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِنْ زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا

¹⁵²⁰ İsrâ, 17/44.

¹⁵²¹ Şamî, *ed-Delâletu’s-Siyâkiyye*, 320.

¹⁵²² Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VII, 304.

¹⁵²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 161; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXVI, 33.

¹⁵²⁴ Kutub, *Fi Zilâli’l-Kur’ân*, V, 410.

¹⁵²⁵ İsrâ, 17/44. تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا

¹⁵²⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XX, 221.

Said Nursî bu âyetin Halîm ve Gafûr isimleriyle sonlamasının hikmetini şöyle açıklar: Bütün kâinat birden, bir lisân ile Allah'ı tesbih edip vahdâniyetine şehâdet ederek, kendilerine göre muvazzaf oldukları vazife-i ubudiyeti, kemâl-i itaâtla yerine getirirler. Kâinatın halîfesi olan insan, bütün bunların aksine, ettikleri küfür ve şirkin ne kadar çirkin, ne derece cezaya şâyeste olduğunu ifâde edip bütün bütün ye'se düşürmemek için, hem şunun gibi nihâyetsiz bir cinayete, hadsiz çirkin bir isyana Kahhâr-ı Zülcelâl nasıl meydan verip kâinatı başlarına harab etmediğinin hikmetini göstermek için *O, Halîm'dir, çok bağışlayandır* der. O hâtime ile hikmet-i imhâli gösterip, bir ricâ kapısı açık bırakır. Hülâsa kâh olur; âyet, insanın isyankârâne amellerini zikreder, şedid bir tehdit ile zecreder. Sonra, şiddet-i tehdit ye'se ve ümitsizliğe atmamak için, rahmetine işaret eden bir kısım esmâ ile hâtime verir; teselli eder.¹⁵²⁷

Özet olarak denilebilir ki Halîm, istediği zaman her şeyi yapabilecek kudreti olduğu halde onu dizginleyebilendir. Bu nedenle hilim pasif bir güç değil, aksine ruhun aktif ve olumlu bir gücüdür. Kızgınlık anında irâdesini kaybederek öfkesine hâkim olamayıp düşüncesiz ve sorumsuz olarak davranışta bulunan kişi “hilim” vasfından uzaktır. Allah'ın ismi olarak kullanılan Halîm de aynı manadadır. Allah insanlar tarafından işlenen günahları affeder, merhametlidir. Ama bu kudret ve kuvvet üzerine dayalı bir merhametlilik, derin hikmete bağlı bir affetmedir ki ancak sınırsız bir kudretle beraber bulunursa böyle hikmetli bir af söz konusu olabilir. Onun için halîm daima gerisinde şiddetli cezalandırma imkânını da taşır.¹⁵²⁸ Ayrıca ilgili âyetlerde zikrolunan Halîm isminin cezalandırmada aceleci olmayan anlamı bulunmakla beraber bitiştiği Gafûr ismi sebebiyle iyilik, affedicilik, müsamahakârlık anlamlarını da kazanmıştır. Dolayısıyla Allah'ın hilmini istismar etmeye kalktı diye, kulunu acımasızca cezalandırmaz. Hilminden sonra, mağfiretinden pay almak için kendisine yönelene Allah, gufrânıyla yönelir.

3. 3. 14. ŞÂKİR VE ŞEKÛR İSİMLERİ

شَاكِر/Şâkir, “nimeti bilip değerinin şuurunda olmak ve onu verene karşı minnet beslemek”¹⁵²⁹ manasındaki شَكْر/şükür kökünden türemiş olup; “kendisine itaât edeni metheden, öven ve ona, nimetten çok sevap veren” demektir.¹⁵³⁰ شَكُور/Şekûr kelimesi de aynı masdarın mübalağalı ism-i fâili olup Allah'ın bir ismi olarak: “Kulların az

¹⁵²⁷ Nursî, *Sözler* (25. Söz), 429-430.

¹⁵²⁸ İzutsu, *Kur'ân'da Tanrı ve İnsan*, 306.

¹⁵²⁹ Zeccâcî, *İştikâku Esmâillah*, 87; Isfahânî, *el-Mufredât*, “şkr” md.

¹⁵³⁰ Halîmî, *el-Minhâc*, I, 205.

amellerine karşı çok mükâfat veren, ecirlerini kat kat artıran” demektir.¹⁵³¹ Buna göre Allah’ın kullarına karşı şükrü, “onları bağışlaması, güzel amellerinin karşılığını kat kat fazlasıyla vermesi ve onları övmesi” şeklinde anlaşılmaktadır.¹⁵³²

Şâkir ismi Kur’ân’da sadece iki âyette¹⁵³³ Alîm ismiyle birlikte nekra olarak Allah’ı tavsif eder. Bu ismin geldiği iki âyet de medenî sûrelerde geçer. Şekûr ismi ise Kur’ân’da üç âyette¹⁵³⁴ Gafûr, bir âyette¹⁵³⁵ de Halîm isimleriyle birlikte Allah’ı nitelemektedir. Bu isim, üç mekkî,¹⁵³⁶ bir medenî¹⁵³⁷ âyette sürekli nekra formunda gelmektedir.

Şâkir ismi, Allah’ın zâtına yapılmış olan şükre mukabelede bulunmasını ifâde eder. Kulun gönüllü olarak yaptığı iyi işler de Allah’a teşekkür nevindendir. Meselâ nafilâ namazlar, Allah’ın emrettiği farz namazlara bir şükür kabilindendir. Şâkir isminin içinde geçtiği şu âyet söylediklerimizi teyit eder: *Şüphesiz Safa ile Merve, Allah’ın (dininin) nişanelerindendir. Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe’yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur. Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allah (yapılanı) kabul eder ve hakkıyla bilir.*¹⁵³⁸

Öncelikle şunu belirtelim ki, yapılan iyiliğe karşılık vermek ve nimete karşılık övgüde bulunmak ve takdir etmek anlamı ile şükür, Allah hakkında muhâl olduğundan, âlimler burada yer alan “şükür”ü mecâz yolu ile sevap ve amellerin karşılığı diye anlamışlardır.¹⁵³⁹

Kulun gönüllü olarak yaptığı iyi işlerden bahseden bu âyetin Şâkir-Alîm isimleriyle sonlanması calib-i dikkattir. Çünkü hayırlı işler, hem fiil (eylemi) hem de (ortaya konan) niyeti kapsar. Şâkir ismi fiile karşılık, Alîm ismi de niyete karşılık zikredilmiştir.¹⁵⁴⁰ Böylece Allah, söz konusu âyette Şâkir ismini zikretmekle, kulunun taâtinin kendi katında makbûl olduğunu ve en yüksek derecede kabul gördüğünü beyân etmektedir. Alîm ismini zikretmekle de Kendisinin mükâfatların miktarını tam bildiğini, bu sebeple de hak edenin hakkını eksiltmediğini ifâde etmektedir. Bu da,

¹⁵³¹ Hattâbî, *Şe’nu’d-Duâ*, 65; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “şkr” md.

¹⁵³² Halîmî, *el-Minhâc*, I, 205; Hattâbî, *Şe’nu’d-Duâ*, 65.

¹⁵³³ Bakara, 2/158; Nisâ, 4/147.

¹⁵³⁴ Fâtır, 35/30, 34; Şûrâ, 42/23.

¹⁵³⁵ Tegâbun, 64/17.

¹⁵³⁶ Fâtır, 35/30, 34; Şûrâ, 42/23.

¹⁵³⁷ Tegâbun, 64/17.

¹⁵³⁸ Bakara, 2/158. إِنَّ الصَّافَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ

¹⁵³⁹ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, I, 408.

¹⁵⁴⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, I, 633.

kulu kendisine vâcib olan şeyleri şartlarına uygun yapmaya teşvik etmek ve aksini yapmaktan sakındırmaktır.¹⁵⁴¹

Bu iki isim, bazen de Allah'ın eşsiz rahmet ve şefkatini ifâde etme sadedinde gelir: *Eğer şükreder ve iman ederseniz, Allah size niye azap etsin ki? Allah, şükürün karşılığını verendir, hakkıyla bilendir.*¹⁵⁴²

Ebû Hayyân, bu âyette “Şâkir” isminin mübalağa kalıbıyla değil de normal ism-i fâil kalıbıyla zikredilme sebebini şöyle açıklar: Bu isim az da olsa yapılan amelin Allah tarafından kabul edileceğine delâlet etmek üzere “Şâkir” şeklinde mübalağasız ism-i fâil formunda gelmiştir. Allah'ın Şâkir olması demek, şükreden kuluna nimet vermesine devam etmesi demektir. Allah, Alîm ismiyle de şükredeni ve iman edeni bilir ve onlara karşılık verir.¹⁵⁴³

Kısacası Şâkir ismi Allah'ın, zâtına yapılmış olan şükre mukabelede bulunmasını ifâde eder. Bu isimden sonra Alîm isminin getirilmesi, kulun yaptığı her iyiliği Allah'ın bildiğini ve mükâfatını ödeyeceğini göstermektedir. Böylece Allah, bu iki ismini birlikte zikrederek kullarına olan ihtimamını göstermektedir.

Şekûr isminin Gafûr ismiyle olan irtibatını ilgili yerde¹⁵⁴⁴ ele aldığımız için biz burada bu ismin Halîm ismiyle ve geldiği âyet içeriğiyle olan münâsebetini inceleyeceğiz.

Bu iki ismin birlikte geldikleri âyet şudur: *Eğer siz Allah'a güzel bir borç verirsiniz, Allah onu size, kat kat öder ve sizi bağışlar. Allah, şükürün karşılığını verendir, halîmdir.*¹⁵⁴⁵

Bu âyetin sonunda zikredilen iki isimde leff-û neşr sanatı vardır. Şekûr ismi كُمْ يُضَاعِفُهُ karşılık gelirken; Halîm ismi de كُمْ وَيَغْفِرُ karşılık gelmektedir.¹⁵⁴⁶

Âyette Şekûr isminden sonra Halîm isminin zikredilmesi, Allah'ın kullarına nimetler bahşetmesinin -kulların bunu hak ettiklerinden değil de- O'nun hilminden dolayı olduğunu gösterir.¹⁵⁴⁷ Şekûr'dan sonra Halîm isminin gelmesi şu manaya da gelebilir: Allah, şükürünüze ziyadesiyle karşılık veren bir Şekûr'dur. Buna rağmen siz

¹⁵⁴¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IV, 179.

¹⁵⁴² Nisâ, 4/147. مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَأَمْتُمْ وَكَانَ اللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا

¹⁵⁴³ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, III, 397.

¹⁵⁴⁴ Bkz.: Gafûr-Şekûr, s. 205.

¹⁵⁴⁵ Tegâbun, 64/17. إِنْ تُقْرَضُوا بِاللَّهِ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ شَكُورٌ خَلِيمٌ

¹⁵⁴⁶ Âtîf, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 247.

¹⁵⁴⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVIII, 291.

şükretmezseniz, O sizi şükürsüzlüğünüz sebebiyle cezalandırmada acele etmez; zira O, Halîm'dir.¹⁵⁴⁸

Kısacası Şekûr olan Allah'ın Halîm olması önem arz etmektedir. Bir zât ki, şükre kat kat karşılık verir, fakat o aynı zamanda şükürsüzlüğü de kat kat şiddetle ve anında cezalandırırsa o zâtın şükürü bir anlam ifâde etmez. Fakat Allah böyle değildir. O hem Şekûr'dur, hem de Halîm'dir.

3. 3. 15. FETTÂH İSMİ

فَتَّاح/Fettâh, “kapalı ve müşkil olan bir nesneyi açmak” anlamına gelen فَتَّح/feth kökünden türemiş mübalağalı bir ism-i fâildir.¹⁵⁴⁹ Halîmî'ye göre Allah'ın bir ismi olarak Fettâh; “hakkı bâtıldan ayıran, bâtıl karşısında hakkı üstün tutan” demektir.¹⁵⁵⁰ Gazzâlî ise Fettâh ismini şöyle tanımlar; “Kapalı olan her şeyi inâyetiyle açan, her müşkili hidâyetiyle gideren, bazen çeşitli ülkeleri peygamberlerine açan ve oraları düşmanlarının ellerinden çıkaran, bazen velîlerinin kalplerinden hicabı kaldıran ve semâsının melekûtuna ve azametinin cemâline doğru kapıları açan, gaybın ve rızkın anahtarları elinde olan zât.”¹⁵⁵¹ Ebû Süleyman Hattâbî de bu ismi: “Kullarına rızık ve rahmet kapılarını açan, onların iş ve teşebbüslerinin önündeki bütün engelleri kaldıran, insanların gerçeği görebilmeleri için kalp ve basiretlerini örten perdeleri kaldıran” şeklinde tanımlamaktadır.¹⁵⁵²

Fettâh ismi Kur'ân'da sadece bir mekkî âyette¹⁵⁵³ Alîm ismiyle birlikte Allah'a nisbet edilmektedir. Dolayısıyla bu isim mekkî bir isimdir. Mekkî bir isim olması, mü'minleri teselli amacını taşıdığına delâlet eder. Sebe' sûresi, vahyin 11. yılında nâzil olmuştur. Bu yıl İslam davetinin en zor yıllarından biridir. Mekke'de davetin önü tıkanmış, davet kendine yeni bir çıkış kapısı aramaktadır. İşte böylesi bir zamanda Allah'ın Fettâh isminin hatırlatılması, Hz. Peygamber ve mü'minlere bir müjdedir.¹⁵⁵⁴

*De ki: “Rabbimiz hepimizi kıyamet günü bir araya toplayacak, sonra da aramızda hak ile hüküm verecektir. O, gerçeği apaçık ortaya koyan, hakkıyla bilendir.”*¹⁵⁵⁵

¹⁵⁴⁸ İslamoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, II, 192.

¹⁵⁴⁹ İsfahânî, *el-Mufredât*, “fth” md.; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, “fth” md.

¹⁵⁵⁰ Halîmî, *el-Minhâc*, I, 202.

¹⁵⁵¹ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, 140.

¹⁵⁵² Hattâbî, *Şe'nu'd-Duâ*, 56.

¹⁵⁵³ Sebe', 34/26.

¹⁵⁵⁴ İslamoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, III, 1787.

¹⁵⁵⁵ Sebe', 34/26. قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَهُوَ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ

Allah, kapalı ve müşkil meselelerde hüküm veren, ayırandır. Aynı zamanda ne hüküm verilmesi gerektiğini çok iyi bilendir.¹⁵⁵⁶ Onun için Allah sadece Fettâh değil, aynı anda Alîm olduğu içindir ki, hükmünde hiçbir zulüm, şüphe veya tereddüt düşünülemez. O’nun hükmü adâletin kendisidir.¹⁵⁵⁷ Ayrıca Alîm isminin zikredilmesi, Allah’ın hükmünün, tesadüfî olarak, sırf hevâ ve hevesten kaynaklanan şeylere dayanarak hükmeden kimsenin hükmü gibi değil, ilme dayanan bir hüküm olduğuna delâlet eder.¹⁵⁵⁸ Öte taraftan Alîm isminde tehdit, Fettâh isminde ise tevbih (azarlama) var.¹⁵⁵⁹ Allah kıyamet gününde hidâyet üzere olanı mükâfatlandırarak, sapıklıkta olanı cezalandıracaktır. Çünkü O, bütün yarattıklarının her hâlini en iyi bilen ve adâletle hükmedendir.

3. 3. 16. VEHHÂB İSMİ

Vehhâb, وَهَّاب/Vehhâb, “karşılıksız vermek, ihsân etmek, hediye etmek, daha çok vermek”¹⁵⁶⁰ manasına gelen هِبَة/hibe masdarından türemiş mübalağalı bir sıfat olup “karşılık beklemeden bol bol veren”¹⁵⁶¹ demektir. Allah’ın bir ismi olmak üzere Vehhâb; “her türlü nimeti, her zaman ve her yerde bütün mahlûkatına karşılıksız ve bolca bağışlayan”¹⁵⁶² demektir.

Vehhâb ismi, Kur’ân’da üç yerde geçer. Bir âyette esmâ-i hüsnâdan Azîz ismiyle birlikte¹⁵⁶³ iki âyette de münferit olarak gelir.¹⁵⁶⁴ Bu ismin Azîz ismiyle olan irtibatını ilgili yerde¹⁵⁶⁵ ele aldığımız için burada Vehhâb isminin tek başına kullanılarak geçtiği âyetlerle olan münâsebetini inceleyeceğiz.

Esmâ-i hüsnâ içerisinde “cemâl sıfatları” kategorisinde yer alan Vehhâb ismi, ilâhî zâtın ikrâm ve izzetinin büyüklüğünü ifâde eder ve duâ bağlamında gelir:

(Onlar şöyle yakarırlar) “Rabbimiz! Bizi hidâyete erdirdikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize katından bir rahmet bahşet. Şüphesiz sen çok bahşedensin.”¹⁵⁶⁶

¹⁵⁵⁶ Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl*, IV, 245.

¹⁵⁵⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXII, 195.

¹⁵⁵⁸ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, XXV, 258.

¹⁵⁵⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VII, 268.

¹⁵⁶⁰ İsfahânî, *el-Mufredât*, “vhh” md.; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “vhh” md.

¹⁵⁶¹ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, “vhh” md.

¹⁵⁶² Râzî, *Levâmiu’l-Beyyinât*, 170.

¹⁵⁶³ Sâd, 38/9.

¹⁵⁶⁴ Âl-i İmrân, 3/8; Sâd, 38/35.

¹⁵⁶⁵ Bkz.: Azîz-Vehhâb, s. 134.

¹⁵⁶⁶ Âl-i İmrân, 3/8. رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

Önceki âyette Allah tarafından bildirilenlere inanma konusunda mutlak bir teslimiyet tavrı gösteren mü'minler övüldükten sonra burada onların içtenlikle yakarışlarına değinilmekte ve hidâyete erişebilmenin de hidâyette kalmanın da Allah'ın bağış ve lütfuyla olduğuna inanmak gerektiğine işaret edilmektedir.¹⁵⁶⁷ Allah'ın Vehhâb ismine sığınmak, onu harekete geçirmektir. Duânın sonunda zikredilen, اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ /Şüphesiz sen çok bahşedensin ifâdesi şu vurguyu taşır: Allah'ım, bu duâmla senden istediğim şey, bana nisbetle çok büyük bir şeydir. Ancak senin kereminin kemâline, cömertliğinin ve rahmetinin zirvesine nisbetle, önemsiz bir şeydir. O halde sen, eşyanın hakikatının, zâtının, mâhiyyetinin ve varlığının kendisinden meydana geldiği atıyye ve bağışında, çok bağışlayansın. Buna göre senin dışında kalan her şey, senin cömertliğinden, ihsân ve kereminden meydana gelmiştir. Ey, lütfu ve iyiliği devamlı olan; ezelden beri ihsân sâhibi olan Rab! Bu fakirin ümitlerini boşa çıkarıp, duâlarını reddetme ve onu fazlınla rahmetine layık kıl!"¹⁵⁶⁸

Kısaca denilebilir ki insanın sâhip olduğu her şeyi Allah bahşetmiştir. İnsana verdiklerine karşılık, şükür mü nankörlük mü edeceğine de bakmamıştır. Öte taraftan Allah'ın insandan kulluk istemesi, insana hibe ettiklerine bir karşılık değil, insana yeni ve yeniden bir ikrâmıdır. Zira Allah'a kul olmak, insanı kula ve eşyaya kul olmaktan kurtarır. Bunun yararı da, zararı da insanadır. Allah'ın insanın kulluğundan bir çıkarı yoktur. İbadetler, emir ve nehiyler de böyledir. Aynı zamanda Allah'ın Vehhâb ismi, insanın sığınacağı bir isimdir. O isme sığınmak onu harekete geçirmektir.

3. 3. 17. VEKÎL İSMİ

وَكِيل/Vekîl, "sorumluluğu bırakmak, devretmek" manalarına gelen وَكَّل/vekl (وَكَّالَة) masdarından türemiş olup; "yetki vermek suretiyle temsilci olarak tayin edilen güvenilir kişi" demektir.¹⁵⁶⁹ Allah'ın bir ismi olarak "her şeyi tedbir ve idare eden, gözeten, yarattığı bütün varlıkların rızık ve idarelerini üstlenen" demektir.¹⁵⁷⁰

Vekîl ismi, on dört âyette¹⁵⁷¹ başka hiçbir isme bitişmeden Allah'ı nitelemektedir. Bu isim, 8 mekkî ve 6 medenî âyette sürekli nekra formunda gelmektedir.

¹⁵⁶⁷ Karaman ve bşk., *Kur'an Yolu*, I, 505.

¹⁵⁶⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, VII, 196.

¹⁵⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "vkl" md.

¹⁵⁷⁰ Hattâbî, *Şe'nu'd-Duâ*, 77.

¹⁵⁷¹ Âl-i İmrân, 3/173; Nisâ, 4/81, 132, 171; Hûd, 11/12; Yûsuf, 12/102; İsrâ, 17/2, 65; Ahzâb, 33/3, 48; Zümer, 39/62; Müzzemmil, 73/9.

*Onlar öyle kimselerdir ki, halk kendilerine, “İnsanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun” dediklerinde, bu söz onların imanını artırdı ve “Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!” dediler.*¹⁵⁷²

Kureyş ordusu kumandanı Ebû Süfyân, Uhud savaşı sonrası Revhâ'da bulunduğu sırada Müslümanların üzerine tekrar saldırıp onları imha etmek için plan hazırlarken Müslümanların kalabalık bir kuvvet hâlinde Hamrâu'l-Esed'e geldiklerini haber alınca, planından vazgeçti. Bu esnada oradan geçmekte olan bir kervanın adamlarına, “Muhammed'e rastlarsanız ona, kendilerini toptan yok edeceğimizi söyleyiniz” diyerek psikolojik savaş yöntemiyle Müslümanları korkutmak istedi. Bu söz Hz. Peygamberle birlikte Müslümanlara ulaştığında onlar, *حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ/Allah bize yeter, O ne güzel vekildir* dediler. İşte bu olay üzerine inen bu âyet her türlü olumsuzluğa rağmen Müslümanların Allah ve resûlüne olan imanlarını, güvenlerini ve kararlılıklarını göstermektedir.¹⁵⁷³ Müslümanlar, bu şekilde işlerini Allah'a havale edip ona tevekkül etmeleri üzerine dört türlü mükâfatı elde ettiler:

1. Allah'ın razı olduğu şeye tâbi olmaları sonucunda O'nun da onlardan razı olması. Yani onlar Allah'a tevekkül edip düşmanlarıyla karşılaşmak üzere çıktıkları vakit Allah da onların üzülop endişesini duydukları şey hakkında onlara kâfi geldi.
2. Allah onlara kötülük yapmak isteyenlerin bu imkânlarını geri çevirdi, onları korudu, ticaretlerinde kâr sağladılar.
3. Onlara herhangi bir öldürme ya da eziyet isabet etmedi.
4. Kurtuluşun dünya ve âhirette mutluluğun temeli olan resûllerine itaât ve Rablerinin rızasını elde etme şerefine sâhip oldular. Allah'ın bunda onlar üzerindeki lütfu pek büyüktür. Çünkü onlara imanlarını artırmak, cihâda muvaffak kılmak, düşmanlarının sakladığı kötülüklerden onları korumak suretiyle lütufta bulunmuştur.¹⁵⁷⁴

*Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. Vekil olarak Allah yeter.*¹⁵⁷⁵

Bu ve önceki âyetle, *وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ/Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır* cümlesi üç kere tekrarlandığı halde bu cümlelerin sonlarında gelen ilâhî isimler, bağlama uygun olarak farklı isimler olmuştur. Birinci âyetle insanların Allah'tan korkmaları ve inkâra sapmamaları istenmiştir. Bu isteğin Allah'ın ihtiyacından değil, kulların ihtiyacından kaynaklandığına işaret edilmek üzere âyetin

¹⁵⁷² Âl-i İmrân, 3/173. *الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ*

¹⁵⁷³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 244-245.

¹⁵⁷⁴ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, II, 497.

¹⁵⁷⁵ Nisâ, 4/132. *وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا*

sonunda Allah'ın Ganî ve Hamîd isimleri zikredilirken, ikinci âyette, Allah'ın koruyuculuğunu, sevk ve idare ediciliğini zikretmeyi icap ettiren husustan bahsedildiği için âyet Vekîl ismiyle sonlanmıştır.¹⁵⁷⁶

*Ey Kitab ehli! Dininizde sınırları aşmayın ve Allah hakkında ancak hakkı söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur. Öyleyse Allah'a ve peygamberlerine iman edin, “(Allah) üçtür” demeyin. Kendi iyiliğiniz için buna son verin. Allah, ancak bir tek ilâhtır. O, çocuk sâhibi olmaktan uzaktır. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey O'nundur. Vekil olarak Allah yeter.*¹⁵⁷⁷

Allah, mahlûkatın işlerini deruhte ve sonradan meydana gelmiş varlıkları muhafaza etme hususunda tek başına kâfi ve yeterlidir. O'nunla beraber bir başka ilâhın varlığını kabul etmeye, böyle bir iddiada bulunmaya ihtiyaç yoktur.¹⁵⁷⁸ Çünkü Allah, bütün yaratıkların işlerini düzeltmeye ve kendisine dayanmasına yeterlidir ve işinde bir vekile muhtaç değildir. O, her şeyin yerini tutar, hiçbir şey O'nun yerini tutamaz ve O'na dayanmadan duramaz. Şu halde Allah'ın mülkü dışında bir şey, Allah'ın yerini tutacak bir çocuk, yerini geçecek bir vekil, Allah'tan başka işleri havale edecek bir merci, bir mabûd düşüncesi muhâl (mümkün olmayan)in tasavvurudur. Bu gibi şeyler, ancak faniler ve âcizler hakkında düşünülür.¹⁵⁷⁹

Vekîl ismi, Allah'ın çocuğa ihtiyacı olmadığını ifâde eder. Çünkü çocuğa olan ihtiyaç, ilerde babasına vekil olması içindir. Allah ise, her şeyi ayakta tutandır. Yarattığı şeye muhtaç olmayacağı, ondan yardım almayacağı aşikârdır.¹⁵⁸⁰ Aslında Allah'ı birlemenin anlamı, O'nu tam yeterli görmektir. Başka varlıkları devreye sokmak, onlara çağrıda bulunmak, ihtiyacını onlara sunmak, Allah'ı yetersiz görmek manasına gelmektedir ki bu da şirktir.¹⁵⁸¹

Kısacası Allah vekil olarak da kâfidir. Yani bütün mahlûkatı yaratmak, düzenlemek, adına zabt etmek ve idare etmekte Allah'ın hiçbir kimseyi vekil tutmaya ihtiyacı yoktur. O bizzat ve asaletle hüküm ve tasarrufa kâdir, âlemlerden müstağnîdir. Bununla beraber yaratıklarının işlerini, onların hesap ve faydaları adına en güzel düzenleyen, idare eden ve edecek olan da O'dur. İnsanlar görevlerini yapıp kendisine

¹⁵⁷⁶ Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, VII, 580-581.

¹⁵⁷⁷ Nisâ, 4/171.

¹⁵⁷⁸ Râzî, *Mefâtîhu 'l-Gayb*, XI, 119.

¹⁵⁷⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 1537-1538.

¹⁵⁸⁰ Beydâvî, *Envâru 't-Tenzil*, II, 111.

¹⁵⁸¹ Bayraklı, *Kur'an Tefsiri*, V, 437.

tevekkül ederek ve dayanarak işlerini ona havale ettikleri takdirde, onları düzeltmek, arzu ve emellerini tatmin etmek için kendilerini başka bir vekile muhtaç da etmez.¹⁵⁸²

3. 3. 18. MUKÎT İSMİ

مُقِيت/Mukît, “insanı ayakta tutan yiyecek, gıda”¹⁵⁸³ manasına gelen قُوت/kut kökünün أَقَات mezid fiilin ism-i fâildir. Mukît vasfı hakkında çok değişik açıklamalarda bulunulmuştur. Hafız, şehîd, kadîr, her şeyin tedbir ve idaresini deruhte eden,¹⁵⁸⁴ gözeten ve ihâta eden¹⁵⁸⁵ şeklinde değişik anlamlar verilmiştir. Halîmî’ye göre Allah’ın bu ismi, bünyenin canlılığını ve yenilenmesini sağlayan “besin ve gıda” anlamındaki “kut” kelimesiyle bağlantılıdır. Zira Allah, bütün canlı varlıkların bedenlerindeki hücre yenilenmesini, dolayısıyla varlığın devamını, beslenme kanunlarına bağlamıştır.¹⁵⁸⁶ Bu durumda Mukît; “canlıların hayatını gıdalandırma ve beslenme kanunları yoluyla sürdüren, onların hayat ve varlıklarını bu yolla koruyan” anlamına gelmektedir.¹⁵⁸⁷ Elmalılı’ya göre ise Mukît; “her şeyi layıkıyla gören, iyiyi iyiliğinden, kötüyü kötülüğünden derecesine göre hisse sâhibi kılan” demektir.¹⁵⁸⁸

Mukît ismi, Kur’ân-ı Kerîm’de münferit olarak şu âyette nekra formundadır: *Kim iyi bir işe vesile olursa, bu iyilikten onun da bir nasibi olur. Kim bir kötülüğe aracı olursa bu kötülüğün vebalinde mutlaka ona da bir pay vardır. Allah her şeyin karşılığını vericidir*¹⁵⁸⁹

Bir önceki âyette Hz. Peygamber’e, ümmetini cihâda teşvik etmesi emredilirken bu âyette de, güzel şefaatte bulunan kimseye, o şefaatten bir hisse (sewab) verileceği beyân edilmektedir. Böylece iki âyetin birbiriyle güzel bir münâsebeti ortaya çıkar ki o da Hz. Peygamber’in, ümmetini cihâda teşvik etmesi, onları güzel fiil ve taâtlara teşvik etme manasına gelir. Bundan dolayı Allah, bu âyette, güzel şefaatte bulunan kimseye, o şefaatten bir hisse verileceğini beyân etmekle Hz. Peygamber’in o insanları cihâda teşvik ettiği zaman, bundan dolayı onun büyük bir mükâfata müstahak olacağını beyân etmektedir.¹⁵⁹⁰ Ayrıca bu âyet hem târihî, hem de evrensel olarak şefaât konusunda bir kural getirmektedir. Şefaât kötü, çirkin ve yasak

¹⁵⁸² Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, III, 1537-1538.

¹⁵⁸³ İsfahânî, *el-Mufredât*, “kvt” md.

¹⁵⁸⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VII, 271-272.

¹⁵⁸⁵ Ebû Ubeyde Ma‘mer b. Musennâ, *Mecâzu’l-Kur’ân*, (Thk.: Fuat Sezgin), 2. baskı, Mısır, 1970, I, 135.

¹⁵⁸⁶ Halîmî, *el-Minhâc*, I, 204

¹⁵⁸⁷ Yurdagür, *Esmâ-i Hüsnâ*, 152.

¹⁵⁸⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, III, 1407.

¹⁵⁸⁹ Nisâ, 4/85. مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقِيتًا.

¹⁵⁹⁰ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, X, 211-212.

değildir; ancak meşru, hukuka ve ahlâka uygun olmalı, iyi, başkası aleyhine haksızlık doğurmayacak bir sonucun hâsıl olması için yardım manası ve amacı taşımalıdır. Böyle olan şefaatin eciri vardır. Hâsıl olan iyilik ve ecirden şefaati sâhibi (buna aracılık eden, hatırını ve imkânını kullanan) kimseler de nasip alırlar. Haksız bir talebin, kötü sonucun gerçekleşmesi için yapılan aracılık da yapana sorumluluk getirir; haksıza, zâlîme, kötülük edene verilen cezanın benzeri bir ceza ona da verilir.¹⁵⁹¹

Âyette geçen Mukît isminin iki manası vardır: Birincisi “her şeye kâdir olmak”; ikincisi de “azık” anlamına gelen قُوت/kut kelimesinden türemiş olup, “ihtiyacı kadar veren, gözetten,” demektir. Bu iki anlamdan hareketle denilebilir ki Allah hem her şeye kâdir, hem de her şeyin şâhidi ve gözcüsüdür. Hiçbir hâl O’na gizli kalmaz. Şefaati edenin (çığır açanın) iyi veya kötü olması durumunda karşılığını tam verir.¹⁵⁹² Demek ki Allah, insanlar âlemini idare ederken, en çok önem verdiği konulardan biri insanların açtığı çığırlardır. Bu çığırların iyi veya kötü oluşunun ölçüsü de insanlara sağladığı fayda ve Allah uğruna yapılan bir eylem olup olmadığıdır.

3. 3. 19. HAFÎ İSMİ

حَفِيّ/Hafî, “ikrâm etmek, iyilikte bulunmak, ihtimam göstermek” manasındaki حَفْو/hafv kökünden türemiş olup; “yaratılmışların ihtiyaçlarını en ince noktalarına kadar bilip karşılayan, merhamet eden” demektir.¹⁵⁹³ Hafî ismi, Alîm, Ber ve Rahîm isimleriyle anlam yakınlığı içinde bulunur.

Hafî ismi Kur’ân’da sadece bir âyette münferit olarak Allah’a izafe edilir. Orada Hz. İbrahim, babası için istiğfar edeceğini vaad ederken اِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا /Allah bana karşı çok lütfkârdır ifâdesiyle umudunu izhar etmiştir.

*İbrahim, şöyle dedi: “Esen kal! Senin için Rabbimden af dileyeceğim. Şüphesiz O, beni nimetleriyle kuşatmıştır.”*¹⁵⁹⁴

Hz. İbrahim, babası Âzer müşrik olmasına, kendisine karşı son derece kaba ve tehditkâr ifâdeler kullanmasına rağmen ona karşı saygıda kusur etmediği görülmektedir. Hz. İbrahim, terbiyesinden hiçbir şey kaybetmeden ince ve saygılı ifâdelerle babasına esenlik dilemekte; bu tutumuyla belki babasının katı kalbinin

¹⁵⁹¹ Karaman ve bşk., *Kur’ân Yolu*, II, 107.

¹⁵⁹² Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, X, 213-214.

¹⁵⁹³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XV, 556; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “hfy” md.; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, “hfy” md.

¹⁵⁹⁴ Meryem, 19/47. قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا

yumuşamasını ümit etmekte ve kendisine, Allah'ın lütfuna güvenerek onun iyiliği ve doğru yolu bulması için duâ edeceğini vaat etmektedir.¹⁵⁹⁵

3. 3. 20. MUSTEÂN İSMİ

“Yardım etmek” manasındaki عَوْن/avn kökünden türeyen ve yardım istemek anlamındaki اِسْتِفْعَال/istif'âl bâbının ism-i mef'ûlü olan مُسْتَعَان/Müsteân ismi; “kendisinden yardım talep edilen” demektir.¹⁵⁹⁶

Kur'ân'da Müsteân ismi münferit olarak bir yerde,¹⁵⁹⁷ bir yerde¹⁵⁹⁸ de Rahmân ismiyle birlikte; Hz. Yakup ile Hz. Peygamber'in yaptıkları niyazın sonunda Allah'a izafe edilmiştir.

Müsteân isminin Rahmân ismiyle olan irtibatını ilgili yerde¹⁵⁹⁹ ele aldığımız için biz burada bu ismin tek başına kullanılarak geçtiği âyetle olan münâsebetini inceleyeceğiz.

*Bir de üzerine, sahte bir kan bulaştırılmış gömleğini getirdiler. Yakûb dedi ki: “Hayır! Nefisleriniz sizi aldatıp böyle bir işe sürükledi. Artık bana düşen, güzel bir sabırdır. Anlattıklarınıza karşı yardımı istenilecek de ancak Allah'tır.”*¹⁶⁰⁰

Kardeşleri, Hz. Yûsuf'un gömleğini, kestikleri bir hayvanın kanına bulayarak akşam üzeri babalarına getirdiler ve kendileri yarış yaparken onu kurt yediğini ağlar bir vaziyette söylediler. Rivâyete göre bu acı haberi alan Hz. Yakûb, çok üzüldü ve gömleği alıp yüzüne sürerek dedi ki: “Bugüne kadar böyle yumuşak huylu bir kurt görmedim. Oğlumu yemiş fakat sırtındaki gömleği yırtmamış. Anlattığınız karşısında bana yardım edecek olan, ancak Allah'tır.”¹⁶⁰¹ İşte güzelce sabreden insanın ağzından dökülen cümle budur ve bu olmalıdır. Bu ifâdeyle burada sabır ile Allah'ın yardımına sığınmanın eğitimi verilmektedir.

3. 3. 21. HASÎB İSMİ

حَسِيب/Hasîb, “hesaplamak, hesaba çekmek, asîl, şerefli ve cömert olmak” manasındaki حُسْبَان/husbân veya حِسَاب/hisâb kökünden türemiş olup; “her şeyi bilen,

¹⁵⁹⁵ Karaman ve bşk., *Kur'ân Yolu*, III, 602.

¹⁵⁹⁶ İsfahânî, *el-Mufredât*, “avn” md.; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XII, 202.

¹⁵⁹⁷ Yûsuf, 12/18.

¹⁵⁹⁸ Enbiyâ, 21/112.

¹⁵⁹⁹ Bkz.: Rahmân-Müsteân, s. 183.

¹⁶⁰⁰ Yûsuf, 12/18. وَجَآؤُ عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ

¹⁶⁰¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 36.

hesaba çeken, herkesin ceza ve mükâfatını veren” demektir.¹⁶⁰² Bu kavram; “her şeye kâfi gelen, yeterli olan”¹⁶⁰³ anlamını da taşımaktadır. Bu manada Kâfi ismine yakın bir muhtevâ kazanır.

Hasîb ismi, Kur’ân’da üç yerde¹⁶⁰⁴ münferit olarak Allah’ı tavsif eder.

*Yetimleri deneyin. Evlenme çağına (buluğa) erdiklerinde, eğer reşid olduklarını görürseniz, mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (ve mallarını geri alacaklar) diye israf ederek ve aceleyle getirerek mallarını yemeyin. (Velilerden) kim zengin ise (yetim malından yemeğe) tenezzül etmesin. Kim de fakir ise, aklın ve dinin gereklerine uygun bir biçimde (hizmetinin karşılığı kadar) yesin. Mallarını kendilerine geri verdiğiniz zaman da yanlarında şahit bulundurun. Hesap görücü olarak Allah yeter.*¹⁶⁰⁵

Bu âyette yer alan Hasîb isminin manası hakkında iki görüş bulunmaktadır:

1. Yeten, kâfi gelen manasına gelir. *حَسْبِيَ اللَّهُ/Bana Allah yeter*¹⁶⁰⁶ ifâdesi buna örnektir.¹⁶⁰⁷

2. İnsanı yaptıklarından dolayı hesaba çeken, muhasebe eden manasındadır. Araplar, bir insanı tehdit etmek için *حسبه الله/Allah o kimseyi (işlediği zulümden ötürü) muhasebe eder* derler.

Hasîb ismi, ister “muhâsib”, isterse de “kâfi” (yeter) manasına gelsin, bu isim yetimlere velâyet eden kimseler için bir tehdittir. Ta ki yetimin malı hususunda helâl olmayan şeylere niyetlenmesinler veya yapmasınlar ve malı yetime verinceye kadar, emaneti tam olarak yerine getirsinsinler diye.¹⁶⁰⁸ Böylece Allah bu isimle insanlardan doğru olmalarını ve doğruluktan ayrılmamalarını istemektedir.

وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا/Hesap görücü olarak Allah yeter ifâdesi, zaman zaman hukukun çiğnenebileceğine, hukukun ulaşamadığı yerlerde hukuksuz işler yapılabileceğine işaret etmektedir. Bu durumlarda insanı haram yemekten, hakları çiğnemekten ve yanlış iş yapmaktan alıkoyacak olan gücün iman olduğuna işaret edilerek, hukukla iman arasındaki ilişkiye dikkat çekilmektedir. İman, hukuka işlerlik kazandırmakta, çiğnenmesini önlemekte ve ayakta kalmasını temin etmektedir. “Rabbim beni görüyor,

¹⁶⁰² İsfahânî, *el-Mufredât*, “hsb” md.; Razî, *Levâmiu’l-Beyyinât*, 202; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “hsb” md.

¹⁶⁰³ Zeccâc, *Tefsîru Esmâillahi’l-Hüsnâ*, 49; Hattâbî, *Şe’nu’d-Duâ*, 69.

¹⁶⁰⁴ Nisâ, 4/6, 86; Ahzâb, 33/39.

¹⁶⁰⁵ Nisâ, 4/6.

¹⁶⁰⁶ Tövbe, 9/129.

¹⁶⁰⁷ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, VI, 501.

¹⁶⁰⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, IX, 200.

amellerimi değerlendiriyor ve beni hesaba çekecektir” şeklinde düşünebilme, pek çok haksızlığı ve zulmü önlemek için yeterli olacaktır.¹⁶⁰⁹

*Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha güzeliyle veya aynı selâmla karşılık verin. Şüphesiz Allah, her şeyin hesabını gereği gibi yapandır.*¹⁶¹⁰

Bu âyetin ifâde ettiği mana, insanın yaptığından fazlasını alması yahut daha azını veya tam karşılığını alması ile ilgili olduğundan Hasîb isminin bu bağlamda zikredilmesi münâsîp olmuştur. Her kim müslüman kardeşine “selâmun aleykum” diyecek olursa kendisine on sevap yazılır. Eğer “esselâmu aleykum ve rahmetullah” diyecek olursa, ona yirmi sevap yazılır. Şayet “esselâmu aleykum ve rahmetullahi ve berâkâtuhu” diyecek olursa, ona otuz sevap yazılır. Selamı alana da aynı şekilde ecir verilir.¹⁶¹¹ Nitekim *اِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا* / *Şüphesiz Allah, her şeyin hesabını gereği gibi yapandır* cümlesi selâmın yayılmasını ve selâm verenin selâmını almanın vacip olduğunu te’kid etmektedir. Bu konuda hassasiyet göstermeyenler için de bir tehdittir.¹⁶¹²

3. 3. 22. KÂFÎ İSMİ

“Yetmek, kâfî gelmek, ihtiyacını gidermek, korumak” anlamlarındaki کَفَاة/kifâyet masdarından gelen کافي/Kâfî ismi; “rızkı verme, koruma ve işleri düzenleme gibi her türlü idarede kullarına yeten” manasına gelmektedir.¹⁶¹³

Kâfî isim, Kur’ân’da yalnız bir yerde¹⁶¹⁴ münferit olarak Allah’ı nitelemektedir. Bu âyette Kâfî ismi nekra formunda gelir.

*Allah, kuluna yetmez mi? Seni O’ndan (Allah’tan) başkalarıyla korkutmaya çalışıyorlar. Allah, kimi saptırırsa artık onun için bir yol gösterici yoktur.*¹⁶¹⁵

Tefsirlerde belirtildiğine göre Kureyş putperestleri, Hz. Peygamber’e, “Sen putlarımız hakkında kötü sözler söylüyorsun ama biz, putlarımızın seni çarpmasından veya hastalandırmasından kaygı duyuyoruz” diyerek onu korkutmaya çalışmışlardı.¹⁶¹⁶ İşte bu âyetle, bu hususta Peygamberimizin gönlünün rahatlatılması amaçlanmış ve buna karşı Allah’ın kâfî/yeterli olduğu vurgulanmıştır. Bir sonraki

¹⁶⁰⁹ Bayraklı, *Kur’ân Tefsiri*, V, 45.

¹⁶¹⁰ Nisâ, 4/86. *وَإِذَا خُتِبْتُمْ بِحُجَّتِهِ فَحَيُّوا بِأَحْسَنِ مِنْهَا أَوْ رُدُّوها إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا*.

¹⁶¹¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, VI, 501-502.

¹⁶¹² Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, III, 192.

¹⁶¹³ Zeccâcî, *İştikâku Esmâillâh*, 82; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “kfy” md.; Zebidî, *Tâcu’l-Arûs*, “kfy” md.

¹⁶¹⁴ Zümer, 39/36.

¹⁶¹⁵ Zümer, 39/36. *أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ*

¹⁶¹⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XX, 210.

âyette ise Allah yolundan gideni hiçbir gücün bu yoldan saptıramayacağı hatırlatılmıştır. Allah azîzdir, güçlüdür; peygamberini ve onu izleyenleri düşmanları karşısında başarılı kılar; bâtil inançları ve haksız eylemleriyle yoldan çıkmış olanları da hak ettikleri şekilde cezalandırır. Böylece her iki âyette inançları ve davranışlarıyla iyi yolda olan mü'minlere, doğru bildikleri yolda azimle ve güvenle ilerledikleri süreçte Allah'ın yardımının kendileriyle beraber olacağı ümidi ve güvencesi verilmektedir.¹⁶¹⁷

Âyette soru ifâdesinin kullanılmasının maksadı, âyette anlatılan hususun benliklere iyice yerleştirmeyi sağlamak ve Allah'ın, kullarına kâfi olduğuna, hiç kimsenin inkâr edemeyeceği tarzda en belîğ ve açık şekilde göstermektir. Allah, kendisine kulluk ve tevekkül edene kâfidir. O, bu kimseden, belâ ve musibetleri savar ve arzu edilen her şeyi ona verir. Çünkü Allah'ın, her malûmu bildiği, her mümkün kâdir olduğu ve her ihtiyaçtan müstağnî olduğu sabittir. Şu halde O, kullarının ihtiyaçlarını bilir ve bunları gidermeye kâdirdir. O, cimri ve muhtaç değildir ki cimriliği ve haceti, kulunun istediğini ona ihsân etmesine engel olsun. Ayrıca bu âyet, Allah'ın, peygamberini kötülükten koruduğunun ve hem ona, hem de tâbilerine din ve dünya işlerinde kâfi olduğunun da delilidir. Şu halde Allah kuluna kâfi olduğuna göre, O'ndan başkasıyla korkutma yoluna gitmek, abes ve bâtil bir durumdur.¹⁶¹⁸

3. 3. 23. HÂDÎ İSMİ

هُدَى-هَدَايَة/Hâdî, "lütuf ile yol göstermek, rehberlik etmek" manasına gelen /hüdâ-hidâyet masdarından türemiş bir isim olup, "hakkı beyân eden, doğru yolu gösteren, gerçeğe ulaştıracak vasıtaları yaratan" demektir.¹⁶¹⁹ Allah'ın bir ismi olarak Hâdî; "Kullarına kendisini tanıma yollarını gösterip, onlara ulûhiyyet ve rubûbiyyetini tasdik ettiren; insanlara kurtuluş yolunu gösteren; her mahlûku, varlığını sürdürebilme yolunda gereken şeyleri yapmaya sevkeden zât"¹⁶²⁰ demektir. Allah, Hâdî ismiyle kurtuluş yolunu gösterir ve açıklar.¹⁶²¹ Kullarından dilediğini tevhid nuruyla müşerref kılar, istediğini dosdoğru yola hidâyet eder. Ayrıca bütün diğer mahlûkları faydalarına olan yöne sevkeder, rızık arama yollarını, zararlardan sakınmalarını ilhâm eder.¹⁶²²

¹⁶¹⁷ Karaman ve bşk., *Kur'an Yolu*, IV, 617-618.

¹⁶¹⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXVI, 281; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, XII, 321.

¹⁶¹⁹ Isfahânî, *el-Mufredât*, "hdy" md.; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "hdy" md.

¹⁶²⁰ Zeccâc, *Tefsîru Esmâillahi'l-Hüsnâ*, 64; Hattâbî, *Şe'nu'd-Duâ*, 94-95.

¹⁶²¹ Halîmî, *el-Minhâc*, I, 207.

¹⁶²² Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, 100; Razî, *Levâmiu'l-Beyyinât*, 256.

Hâdî ismi, Kur'ân'da bir yerde¹⁶²³ münferit olarak, bir yerde¹⁶²⁴ de Nasîr ismiyle yan yana Allah'ı nitelemek için kullanılmıştır.

3. 3. 23. 1. Tekli Olarak Gelmesi

Hâdî ismi, Kur'ân'da tek başına, belirsiz olarak şu âyette Allah'ı nitelemektedir: *Bir de kendilerine ilim verilmiş olanlar onun, Rabbinden gelen hak olduğunu bilsinler, böylece ona iman etsinler ve sonuçta da kalpleri ona saygı duysun diye Allah böyle yapar. Hiç şüphe yok ki Allah, iman edenleri doğru yola iletir.*¹⁶²⁵

Hâdî ismi burada şu vurguyu taşır: Allah, kendisi ve resûlüne iman edenleri dünya ve âhirette esaslı bir yola irşad eder. Dünyada onları hakka uymaya sevk eder. Onları bâtıla karşı durmak, dinde müteşabih (manası zor ve karışık) olan hususları doğru bir şekilde te'vil etmek, mücmel (fazla açıklanmamış) hususları açık bir şekilde belirtmek suretiyle bâtıldan kaçınmaya muvaffak kılar. Âhirette ise sonları cennet derecelerine ulaştıran doğru yola iletir, onları cehennemin alt derekelerinden korur.¹⁶²⁶

Kısacası buradaki iman edeni doğru yola iletmenin anlamı, imanını sağlam tutması, şüpheden arındırması, imanını davranışlarına yansıtması, aklın ve düşüncenin yoluna sokup takvaya ulaştırması demektir.¹⁶²⁷

3. 3. 23. 2. İkili Olarak Gelmesi

Kur'ân'da bir yerde Hâdî ismi Nasîr ismi ile birlikte yan yana gelir.¹⁶²⁸ Bu âyette dikkat çeken özellik, iki ismin arasında *vav* bağlacının olmasıdır. Bu, Kur'ân'da nadir karşılaşılan bir durumdur. Kur'ân'da çoğu kez esmâ-i hüsnâ çiftleri yan yana gelir, fakat burada olduğu gibi, çok az istisna dışında, bu isimler birbirine *vav* bağlacı ile bağlanmaz.

*Biz, işte böyle, her peygamber için suçlulardan bir düşman yarattık. Yol gösterici ve yardım edici olarak Rabbin yeter.*¹⁶²⁹

Bütün peygamberler, kendi toplumlarının yaşayan inanç ve telakkilerini, ahlâk ve hayat düzenini sorgulamışlar, eleştirmişler ve değiştirmek istemişlerdir. Bu da o

¹⁶²³ Hac, 22/54.

¹⁶²⁴ Furkân, 25/31.

¹⁶²⁵ Hac, 22/54. *وَلْيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ اللَّهَ لَهَادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ*

¹⁶²⁶ Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, IX, 274.

¹⁶²⁷ Bayraklı, *Kur'ân Tefsiri*, XIII, 127.

¹⁶²⁸ Furkân, 25/31.

¹⁶²⁹ Furkân, 25/31. *وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ وَكَفَى بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا*

toplumlarda mevcut yapıdan memnun olan, özellikle bu yapı sayesinde servet yığmış; yüksek mevki, itibar ve sosyal statü kazanmış kesimleri rahatsız etmiş, bu rahatsızlık giderek düşmanlıklara dönüşmüştür. Âyette, bu gerçeği özetleyen ifâdenin ardından, وَكَفَى بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا/Yol gösterici ve yardım edici olarak Rabbin yeter buyurularak müşriklerin bâtil inançlar, yanlış fikirler, haksız iddialar ve bencil hesaplar üzerine kurulan düşmanca girişimlerinin başarılı olamayacağı; Allah'ın, yol gösterici, kurtarıcı desteği ve yardımıyla resûlünü başarıya ulaştıracacağı müjdelenmektedir. Aslında bu, daha genel anlamda Allah rızâsı ve insanlığın iyiliği, kurtuluşu ve mutluluğu için çalışan her mü'mine yönelik kutsal bir vaad ve müjdedir.¹⁶³⁰ Şer güçlerin düzenlerinden kurtulup çıkmak için Allah'ın yol göstermesi ve yardımı yeterlidir. Mücrimlerin oluşturduğu karanlık düzenden ancak Allah'ın yol göstermesi ve yardımı ile çıkılabilir.¹⁶³¹ Burada Hâdî isminin zikredilme amacı, hidâyeti başka yerde aramamaktır.

Ayrıca Allah bu âyet-i kerîmede Hz. Peygamber'i teselli etmekte, kendisine müşrikler tarafından karşı çıkılmasının ilk görülen bir hâdisi olmadığını, kendisinden önce gönderilen peygamberlerin de aynı hâdisiyle karşılaştıklarını beyân etmektedir. Aynı şekild âyet-i kerîmenin sonunda, doğru yolu gösteren ve yardım eden olarak Allah'ın, Hz. Peygamber'e yeteceği beyân edilmektedir. Böylece onun, düşmanlarından çekinmemesi telkin edilmektedir.¹⁶³²

Peygamberin düşmanları iki kısımdır. Bir kısmını Hadî ismiyle Allah hidâyet eder. Hidâyete gelmeyen diğer bir kısmını da Nasîr ismiyle hezimete uğratar. Hadî isminin zikredilmesi, insanların hidâyete ermelerinin asıl maksad olduğu; bu mümkün olmadığı zaman Nasîr isminin tecellisi olan inkârcıların hezimetini veya helâki söz konusu olur.¹⁶³³ Ayrıca bu iki isim üzerinden Hz. Peygamber cesaretlendirilmiş ve ona şu mesaj verilmiştir: “Kâfirler sana düşman da kesilseler, görevine devam etmelisin. Çünkü her durum ve aşamada seni yönlendirecek ve onlara karşı sana yardım edecek olan biziz. Düşmanlarının bütün planlarını boşa çıkaracak ve bâtille savaşında her yönden sana yardım edeceğiz. Yeter ki sen bize güven ve bâtil karşısında elinden geleni yap.”¹⁶³⁴

Netice itibarıyla denilebilir ki Hâdî, “yol gösteren, rehberlik yapan” demektir. Hâdî ve Nasîr isimlerinin yan yana gelmesi şunu vurgular: Allah sadece yarattığı akılla, gönderdiği vahiylerle, var ettiği kâinatla ve müdahil olduğu olaylarla insana yol

¹⁶³⁰ Karaman ve bşk., *Kur'an Yolu*, IV, 122.

¹⁶³¹ Bayraklı, *Kur'an Tefsiri*, XIII, 501.

¹⁶³² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 445.

¹⁶³³ Âtîf, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 252.

¹⁶³⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, III, 586.

göstermekle yetinmemektedir. Aynı zamanda gösterdiği yolda başarılı bir biçimde yürüyüp menzil-i maksuduna ermesi için insanı desteklemekte, ona yardım etmektedir. Zira O, Nasîr olan bir Allah'tır.

4. ESMÂ-İ HÜSNÂ İLE BİTEN ÂYETLERİN MEÂNÎ İLMİYLE İRTİBATI

Belagat ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzını ortaya koyma gayesiyle yeşerip filizlenen ve tefsir ilminde meyvelerini veren Kur'ân merkezli bir ilimdir. Kıymet bakımından ilimlerin en yücelerindendir. Zira Arap dilinin incelikleri ve esrarı, özellikle de Kur'ân-ı Kerîm'in nazmındaki i'câz yönleri ancak bu ilim sayesinde keşfedilir ve bilinir.¹⁶³⁵

Belagat, düzgün ve yerinde söz söyleme usulünü öğreten¹⁶³⁶ bir ilmin adı olup, “Meânî”, “Beyân” ve “Bedî” adı verilen üç ayrı ilim dalından meydana gelmektedir. Bir belagat istilâhı olarak Meânî ise: “Arapça lafızların muktezâ-i hâle uygunluğunu bildiren durumlarını inceleyen ilim” olarak tarif edilmiştir.¹⁶³⁷ Başka bir ifâde ile Meânî, sözün yerinde kullanılmasını, muhatap veya mütekellimin durumuna uygun olarak ifâde edilmesini sağlayan ve cümlelerin dil kuralları çerçevesinde uğradığı değişikliklerden bahseden bir ilimdir.¹⁶³⁸

Meânî ilminin konusu cümle ve cümleye arız olan hallerdir. Bu bağlamda, cümlelerin öğeleri, bunların takdîmi, tehîri, hazfi, zikri, kasrı gibi durumlar; lafız-mana dengesi anlamında îcâz, müsavat, itnab gibi özellikler konu edinilir. Kısacası bu ilim dalında; haber, inşâ, müsned, müsnedün ileyh, kasr, fasl, vasl, îcâz, itnâb gibi konular işlenir.

Bu kısa bilgiden sonra şimdi tezimizin konusu olan âyet sonlarında zikredilen esmâ-i hüsnânın Meânî ilmiyle olan münâsebetini değişik başlıklar halinde incelemeye çalışalım.

4. 1. ÂYETLERDE GEÇEN ESMÂ-İ HÜSNÂNIN TE'KİD EDİLMESİ

Tevkid veya te'kid; وكد - يكد - وكود fiilinden türemiş olup sözlükte “sıkıca bağlamak, sağlamlaştırmak, güçlendirmek, teyit etmek” demektir. Belagat ilmine göre

¹⁶³⁵ Sâduddin Mesûd b. Fahrüddin el-Horasanî et-Teftazanî, *el-Muhtasaru'l-Meânî*, (Thk.: Hacı Ahmet Hulusi), İstanbul, ts., 5.

¹⁶³⁶ Belagat kelimesinin tanımı için bkz.: Fahrüddin b. Ömer Râzî, *Nihâyetü'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-Î'câz*, (Thk.: Nasrullah Hacımuftüoğlu), Beyrût, 2004, 31; Teftazanî, *Muhtasaru'l-Meânî*, 13; Nasrullah Hacımuftüoğlu, *Î'câz ve Belagat Deyimleri*, Erzurum, 2001, 11.

¹⁶³⁷ el-Hatib Celaluddin Muhammed b. Abdurrahman Kazvînî, *el-Îzâh fî Ulûmi'l-Belaga, el-Meânî el-Beyân el-Bedî*, (Thk.: İbrahim Şemsuddin), 1. baskı, Kâhire, 2003, 23.

¹⁶³⁸ Mehmet Ali Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi “Belagat”*, 8. baskı, İstanbul, 2010, 55.

te'kid, nisbet ve kapsamlılıkta metbuun durumunu sağlamlaştıran tâbidir.¹⁶³⁹ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Yesar Sa'leb (v. 291/903) şöyle der: "Te'kid, konuşmada şüpheleri gidermek ve sayılarda da sözde geçen bütün unsurların kasd edildiğini ifâde etmek amacıyla gelir. Nitekim *كلمني اخوك/Kardeşin benimle konuştu* cümlesinde iki ya da daha fazla anlam ortaya çıkmaktadır. Bu cümle 'Kardeşin benimle bizzat konuştu' anlamına gelebileceği gibi, 'Kardeşin, çocuğuna benimle konuşmasını söyledi' anlamına da gelebilir. Fakat *كلمني اخوك تكليماً/Kardeşin benimle bizzat konuştu* dersin, bu cümleden kardeşinin dışında birinin konuştuğunu düşünmek doğru değildir."¹⁶⁴⁰

Meânî ilminde cümle iki kısma ayrılmaktadır. Bir yargı ifâde etmek üzere oluşturulan, doğru ya da yanlış olma ihtimali olan cümlelere "haberî cümle", kendisi hakkında doğru ya da yanlış nitelemesi yapılamayan cümlelere ise "inşâî cümle" denir. Örneğin *انصر زيداً عمرواً/Zeyd Amr'a yardım etti*, haberî cümlesinin ortaya koyduğu yargı doğru veya yanlış olabilir. Ancak *أخبر عن المسألة/Sorundan haber ver*, inşâî cümlesi için doğrudur ya da yanlıştır denilemez.¹⁶⁴¹

Meânî ilminde haberî cümle ise, muhatabın hallerinin farklılığından dolayı ibtidaî, talebî ve inkârî olmak üzere üç ayrı şekilde biçimlendirilmiştir.¹⁶⁴² Zihni boş, haber konusunda mütereddit ve inkârcı olmayan kimseye yalın bir şekilde aktarılan habere, ibtiadî haber denir. Bu haberin bir kısım edatlarla pekiştirilmesine gerek yoktur.¹⁶⁴³ Örneğin *وَيَبِّئُكُمُ اللَّهُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ/Allah, size âyetleri açıklar. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sâhibidir*.¹⁶⁴⁴ âyeti herhangi bir te'kid almadan gelmiştir.

İkincisi ise talebî haberdir. Muhatabın tereddüdü halinde söylenmesi gereken sözlerdir. Haberin doğruluğundan kuşkulanan muhatabın, haberin gerçekliğini kabul etmesi için konuşan kişi tarafından onun tereddüdünün giderilmesi gerekir. Muhatabın öngörülen tepkisine göre cümle, te'kid edici edatlarla getirilir.¹⁶⁴⁵ Meselâ *لَنْ تَتَالَوْا إِلَهَ إِلَّا أَنَا/Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir*.¹⁶⁴⁶ âyetindeki *لَنْ تَتَالَوْا إِلَهَ إِلَّا أَنَا* ifâdesi isim cümlesi olarak gelmiştir. Cümlelerin başında tahkik

¹⁶³⁹ Şerif Alî b. Muhammed Cürcanî, *Kitabu't-Tarifât*, Beyrut, 1990, I, 51.

¹⁶⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "vkd" md.

¹⁶⁴¹ Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belaga fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 1. baskı, Beyrut, 1999, 53.

¹⁶⁴² Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belaga*, 57.

¹⁶⁴³ el-Hatib Celaluddin Muhammed b. Abdurrahman Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh*, (Şârih: Abdurrahman el-Berkûkî), 2. baskı, Kâhire, 1932, 41-42.

¹⁶⁴⁴ Nûr, 24/18.

¹⁶⁴⁵ Teftazanî, *el-Muhtasar*, 39; Abdurrahman Hasan Habenneke Meydânî, *el-Belagatu'l-Arabiyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ*, 1. baskı, Beyrut, 1996, I, 179.

¹⁶⁴⁶ Âl-i İmrân, 3/92.

edatı olan لَّ'nin kullanılması, car ve mecrûrun/بِ amilinin üzerine takdîm edilmesi cümleyi te'kid etmiştir.

Üçüncüsü ise inkârî haberdir. Muhatab inkârcı makamında olması durumunda, inkârının derecesine göre verilen haberin pekiştirilmesi gerekir. Bu çeşit haberlere inkârî haber denmektedir.¹⁶⁴⁷ Yâsîn sûresinde zikredilen şu âyetler buna güzel bir örnektir:

﴿وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ * إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُم مُّرْسَلُونَ * قَالُوا مَا أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا وَمَا أَنْزَلَ الرَّحْمَنُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَكْذِبُونَ * قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُم لَمُرْسَلُونَ * وَمَا عَلَيْنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ﴾¹⁶⁴⁸

Birçok müfessire göre âyette geçen elçiler Hz. İsa tarafından Antakya halkına gönderilen elçilerdir. Hz. İsa tarafından Hak dine davet etmek üzere Antakya halkına elçiler gönderilir. Başlangıçta iki kişi olan elçiler şehre varır ve Hz. İsa'nın elçileri olduklarını söyleyerek herhangi bir te'kid vasıtası kullanmaksızın zihinleri ve gönülleri boş olan halkı Hakka davet ederler. Fakat şehir halkı onların çağrılarına kulak vermez ve onları yalanlar.¹⁶⁴⁹ Bunun üzerine Allah onları üçüncü bir elçiyle destekler. Muhatapların durumlarını göz önünde bulunduran elçiler bu kez üslûp değiştirerek اِنَّا اِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ /Şüphesiz biz size gönderilmiş elçileriz¹⁶⁵⁰ diyerek te'kidli bir ifâdeyle onları tasdik etmeye davet ederler. Fakat onların her türlü davetine kulaklarını tıkayan şehir halkı “Siz de ancak bizim gibi insansınız. Rahmân hiçbir şey indirmemiştir. Siz sadece yalan söyleyen kimselersiniz”¹⁶⁵¹ şeklinde karşılık vererek inkârda ısrar edip, elçileri de yalancılıkla itham edince, elçiler üçüncü olarak اِنَّا ile birlikte اِنَّا اِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ lafzının başına “ل” getirerek اِنَّا اِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ /Bizim, gerçekten size gönderilen elçiler olduğumuzu Rabbimiz biliyor. Şüphesiz biz size gönderilmiş elçileriz demek suretiyle daha güçlü bir ifâdeyle onlara çağrıda bulunurlar. Böylece elçiler muhatabın durumuna göre bütün davet metodlarını en mükemmel şekilde uygularlar. Ancak muhatapların inkâr ve isyanlarını ısrarla sürdürmeleri üzerine artık davetin onlara hiçbir fayda vermeyeceğine kanaat getirirler. Son olarak da وَمَا عَلَيْنَا اِلَّا

¹⁶⁴⁷ Kazvînî, *el-İzâh*, 23; Teftazânî, *el-Muhtasar*, 39; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belaga*, 57.

¹⁶⁴⁸ Yâsîn, 36/14-17.

¹⁶⁴⁹ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 262-263; Muslihuddin Mustafa b. İbrahim İbn Temcîd er-Rûmî, *Hâşiyet 'u-bni 't-Temcîd alâ Tefsîri 'l-Kâdî 'l-Beydâvî ve Maâhu Hâşiyetu 'l-Konevî*, (Thk.: Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), Beyrut, 2001, XVI, 107.

¹⁶⁵⁰ Yâsîn, 36/14.

¹⁶⁵¹ Yâsîn, 36/15.

الْبَلَاغُ الْمُبِينُ / *Bize düşen ancak apaçık bir tebliğdir*¹⁶⁵² diyerek görevlerinin sona erdiğini bildirirler.¹⁶⁵³

Bu örnek dikkatli bir şekilde incelendiği takdirde, değişik ifade tarzlarının nedeninin muhatapların durumu olduğu açıkça görülecektir. Zira ilk bölümde haberin muhtevâsı hakkında muhatapların zihinleri boş olduğu için ifâdenin te'kid edilmesine lüzum görülmemiştir. İkinci bölümde muhataplar artık haberin muhtevâsı hakkında bilgi sâhibidirler, bu yüzden ifade onlara konumlarına uygun te'kid vasıtalarıyla güçlendirilerek iletilmiştir. Üçüncü bölümde muhataplar söylenenleri asla kabul etmeyip reddettikleri için haber onların tepki derecelerine uygun olarak değişik te'kid yöntemleri kullanılarak son derece güçlü bir şekilde bildirilmiştir.

Yukarıda verdiğimiz örnekte görüldüğü gibi Arap dilinde te'kid çok önemli bir üslûptur. Te'kidin faydası, muhatabın zihnine ve gönlüne te'kid edilen şeyi iyice yerleştirmek, zihnindeki kuşku ve şüpheleri ortadan kaldırmaktır.¹⁶⁵⁴ Kur'ân-ı Kerîm de Arap dili üzere indiğinden, mesajını muhataba mal etmek, benliğine işlemek, aklını, kalbini ve vicdanını tatmin etmek için insan üzerinde etki gücü fazla olan te'kidi sıkça kullanmıştır.¹⁶⁵⁵ Bu nedenle Kur'ân'da çokça te'kid bulunmakta ve bunların üslûpları çeşitlilik ve farklılık arz etmektedir. Nitekim bunların sayısı Kur'ân âyetlerinin üçte birinden daha fazladır.¹⁶⁵⁶

Kur'ân'daki te'kidin çok ve çeşitli amaçları vardır. Örnek olarak birkaç tanesini zikrederim:

- 1- Allah'ın âyetlerine, yaratıcılığının eşsizliğine ve kudretinin mükemmelliğine dikkat çekmek, dinleyiciyi tefekkür ve düşünmeye sevk etmek: فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقُّ مِثْلِ مَا أَنْتُمْ تَنْطُقُونَ / *Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki o (size va 'dolunanlar), sizin konuşmanız gibi gerçektir.*¹⁶⁵⁷
- 2- Allah'ın va'dinin kesin olarak gerçekleşeceğini ifade etmek: وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ / *Mü'minlere yardım etmek ise üzerimizde bir haktır.*¹⁶⁵⁸
- 3- Sevap kazanmaya teşvik etmek, Allah'ın azabından da sakındırmak: إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي جَنَاتٍ وَنَهْرٍ / *Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlar*

¹⁶⁵² Yâsîn, 36/17.

¹⁶⁵³ İsmâduddin İsmail b. Muhammed Konevî, *Hâşiyetu'l-Konevî alâ Tefsîri'l-İmami'l-Beydâvî ve Maâhu Hâşiyetu'bni't-Temcid*, I-XX, (Thk.: Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), Beyrut, 2001, XVI, 107; Meydânî, *el-Belagatu'l-Arabiyye*, I, 181-182.

¹⁶⁵⁴ Kâzım Fethî er-Râvî, *Esâlibu't-Tevkid fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Bağdât, 1976, 176.

¹⁶⁵⁵ Halil Çiçek, *20. Asırda Kur'ân İlimleri Çalışmaları*, İstanbul, ts., 85.

¹⁶⁵⁶ Râvî, *Esâlibu't-Tevkid*, 176.

¹⁶⁵⁷ Zâriyât, 51/23.

¹⁶⁵⁸ Rûm, 30/47.

*cennetlerde, ırmak başlarındadırlar.*¹⁶⁵⁹ إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ, *Hiç şüphesiz siz ve Allah'tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odunusunuz. Siz oraya varacaksınız.*¹⁶⁶⁰

Kur'ân-ı Kerîm incelendiğinde bazı âyetlerde bir, bazılarında iki, bir kısım âyetlerde ise üç veya daha fazla te'kid çeşidi görülebilmektedir.

1. Tek bir te'kidin bulunduğu âyetlere örnek: *İnşâh* إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ /*Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmeyecektir.*¹⁶⁶¹ Bu âyette te'kid, (إِنَّ) edâtı ile.

2. İki te'kidin bulunduğu âyetlere örnek: *İnşâh* إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَى وَإِنَّ لَنَا لَلْآخِرَةَ وَالْأُولَى /*Şüphesiz bize düşen sadece doğru yolu göstermektir. Şüphesiz ahiret de dünya da bizimdir.*¹⁶⁶² Bu âyette te'kid, (إِنَّ) ve (لَا) edâtları ile.

3. Üç te'kidin bulunduğu âyetlere örnek: *İnşâh* وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ /*Şüphesiz senin Rabbin, elbette mutlak güç sâhibidir, çok merhametlidir.*¹⁶⁶³ Bu âyette te'kid, (لَا) ve (إِنَّ) edâtları ile (هُوَ) zamiri ile.

4. Dört te'kidin bulunduğu âyetlere örnek: *İnşâh* إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ /*Şüphesiz bu, kesin gerçektir.*¹⁶⁶⁴ Bu âyette te'kid, (لَا), (إِنَّ), zamir ve (الْيَقِينِ) kelimesi ile.

Örneklerde görmüş olduğumuz gibi bazı âyetlerde bir, bazılarında iki, bir kısım âyetlerde ise üç veya daha fazla te'kid çeşidi vardır. Âyet sonlarında zikredilen esmâ-i hüsnânın birçoğunun da te'kid üslûbuyla geldiğini görmekteyiz. Şimdi biz burada esmâ-i hüsnâyı pekiştiren te'kid üslûplarını değişik başlıklar halinde incelemeye çalışacağız.

4. 1. 1. (إِنَّ) ve (لَا) EDATLARIYLA YAPILAN TE'KİD

(إِنَّ) edâtı isim cümlesinin başında gelir. Mübtedâyı kendisine isim olarak mansûb yapar. Haberi de merfû olarak bırakır.¹⁶⁶⁵ Bu edat, haberi mübtedâyâ nisbet edilmesinde şüpheyi izale eden bir te'kid edâtıdır.¹⁶⁶⁶ (أَنَّ hemzenin fethi ile) edâtı da (إِنَّ hemzenin kesri ile) edâtı gibi isim cümlesinin evvelinde gelerek mübtedâyı

¹⁶⁵⁹ Kamer, 54/54.

¹⁶⁶⁰ Enbiyâ, 21/98.

¹⁶⁶¹ Mâide, 5/67.

¹⁶⁶² Leyl, 92/12-13.

¹⁶⁶³ Şuârâ, 26/9.

¹⁶⁶⁴ Vâkıa, 56/95.

¹⁶⁶⁵ Ebû Muhammed Cemaluddin İbn Hişâm el-Ensârî, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, 1963, 147.

¹⁶⁶⁶ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 3. baskı, Mısır, ts., I, 231.

kendisine isim olarak mansûb yapar, haberi de merfû olarak bırakır.¹⁶⁶⁷ Kendinden sonraki cümleyi masdara çevirmesi yönünden masdar edatlarına; ism-i mevsûller gibi ek anlam vermesinden dolayı da ism-i mevsûllere benzer.¹⁶⁶⁸ Bu edat da tıpkı (إِنَّ) hemzenin kesri ile) gibi haberin mübtedâya nisbet edilmesinde şüpheyi izale eden bir te'kid edâtıdır.¹⁶⁶⁹

Âyet sonlarında zikredilen esmâ-i hüsnâ incelendiğinde çoğunlukla (إِنَّ) ve (أَنَّ) te'kid edatlarıyla pekiştirildiği görülür. Nitekim yaptığımız incelemede bu iki edatın elliden fazla tek esmâ-i hüsnâ, altmıştan fazla da iki esmâ-i hüsnâ bulunduran âyetlerin sonunu pekiştirdiklerini tesbit ettik.

Esmâ-i hüsnânın zikredildiği âyetlerin birçoğunun (إِنَّ) edâtıyla te'kid edildiği görülmektedir. Birkaç örneğini zikrelelim:

1. (إِنَّ) te'kid edâtı âyetin başına gelir. *إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ / Şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*¹⁶⁷⁰ Bu âyetle (إِنَّ), cümle başına gelerek cümleyi te'kid etmiştir.¹⁶⁷¹
2. (إِنَّ) te'kid edâtı, (أَلَا)'dan sonra gelir. *أَلَا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ / İyi bilin ki Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*¹⁶⁷² Bu âyetle (إِنَّ), (أَلَا)'dan sonra gelen cümle başına gelerek cümleyi te'kid etmiştir.
3. (إِنَّ) te'kid edâtı, ceza fa'sından (فَاءُ الْجَزَاءِ) sonra gelir. *فَإِنْ أَنْتَهُوَ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ / Eğer onlar (savaştan ve küfürden) vazgeçerlerse, (şunu iyi bilin ki) Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*¹⁶⁷³ Bu âyetle (إِنَّ), ceza fa'sından (فَاءُ الْجَزَاءِ) sonra gelen cümle başına gelerek cümleyi te'kid etmiştir.¹⁶⁷⁴
4. (إِنَّ) te'kid edâtı, (بَلَى) ifâdesinden sonra gelir. *الَّذِينَ تَتَوَفَّيْهُمْ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ / O kâfirler, nefislerine zulmederlerken melekler onların canlarını alır da onlar teslim olup, "Biz hiçbir kötülük yapmıyorduk" derler. (Melekler de şöyle diyecekler:) "Hayır! Allah sizin yapmakta olduklarınızı hakkıyla bilmektedir."*¹⁶⁷⁵ Bu

¹⁶⁶⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, 148.

¹⁶⁶⁸ Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edâtlar*, Konya, 1996, 41.

¹⁶⁶⁹ Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfî*, I, 231.

¹⁶⁷⁰ Şuârâ, 26/220.

¹⁶⁷¹ Diğer örnekler için bkz.: Şuârâ, 26/9, 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191, 217; Sâffât, 37/4.

¹⁶⁷² Şuârâ, 42/5.

¹⁶⁷³ Bakara, 2/192.

¹⁶⁷⁴ Diğer örnekler için bkz.: Bakara, 2/158, 215, 273; Âl-i İmrân, 3/63, 89, 92; Nisâ, 4/127; Nûr, 24/5; Ahzâb, 33/54.

¹⁶⁷⁵ Nahl, 16/28.

âyette (أَنَّ) (بِلي) 'dan sonra gelen cümlelerin başına gelerek cümleyi te'kid etmiştir.

Esmâ-i hüsnânın zikredildiği âyetlerin bir kısmın da (أَنَّ hemzenin fethi ile) edâtıyla te'kid edildiği görülmektedir. Bununla ilgili de bir kaç örnek zikrederim:

- 1- وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا فَعَلْتُمْ عَلِيمٌ / *efâl-i yakîn* denilen fillerden sonra gelir. وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا فَعَلْتُمْ عَلِيمٌ / *Bilin ki, Allah, yapmakta olduklarınızı hakkıyla görendir.*¹⁶⁷⁶ Bu âyette (أَنَّ) fiilinden sonra gelen ifâdenin başına gelerek ifâdeyi te'kid etmiştir.¹⁶⁷⁷
- 2- نَبِّئْ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ / *(Ey Rasûlüm), kullarıma haber ver ki, gerçekten ben Gafûr'um, Rahîm'im.*¹⁶⁷⁸ Bu âyette (أَنَّ) mef'ûl konumunda olan أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ cümlesinin başına gelerek ifâdeyi te'kid etmiştir.
- 3- ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِّعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ / *Bu cezanın sebebi şudur: Bir millet kendilerinde bulunan güzel ahlâk ve meziyetleri değiştirmedikçe Allah da onlara verdiği nimeti, güzel durumu değiştirmez. Bir de şundan ki: Allah her şeyi hakkıyla işitir ve bilir (dolayısıyla herkese layık olduğunu verir).*¹⁶⁷⁹ Bu âyette (أَنَّ) harf-i cerden sonra gelerek ifâdeyi te'kid etmiştir.

4. 1. 2. (أَنَّ) ve İBTİDA LÂMI İLE YAPILAN TE'KİD

İbtida Lâmi: Te'kid lâmi da diye isimlendirilen bu edâtın kullanımı oldukça fazladır. Fethalı olarak kullanılan bu lâm, sadece ismin ve muzari fiilin başına dâhil olur.¹⁶⁸⁰ İsim cümlesinin başına (أَنَّ hemzenin kesri ile) edâtı gelince, cümlelerin başında gelmesi gereken lâm-ı ibtida, (أَنَّ)'nin haberinin başına kayar. Bundan dolayı lâm-ı muzahlaka olarak adlandırılır.¹⁶⁸¹

Lâm-ı ibtida, Kur'ân'da diğer te'kid edâtları gibi yaygın ve çok çeşitli şekillerde gelmiştir. Bazı örnekleri zikrederim:

¹⁶⁷⁶ Bakara, 2/233.

¹⁶⁷⁷ Diğer örnekler için bkz.: Bakara, 2/244; Mâide, 5/34, 39, 97, 98.

¹⁶⁷⁸ Hicr, 15/49.

¹⁶⁷⁹ Enfâl, 8/53.

¹⁶⁸⁰ İbn Alî Yaiş, *Şerhu'l-Mufasssal*, Mısır, ts., IX, 25.

¹⁶⁸¹ Akdağ, *Arap Dilinde Edâtlar*, 110.

- 1- لَخَلَقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ /Elbette göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından daha büyük bir şeydir.¹⁶⁸² Bu âyetle mübtedânın başına dâhil olan (لَ), ibtida lâmı olup ifâdeyi te'kid eder. Zikredeceğimiz diğer örneklerde de durum aynıdır.
- 2- اِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ /Şüphesiz bu, kesin gerçektir.¹⁶⁸³ Bu âyetle mübtedânın başına (اِنَّ) edâtı geldiğinden lâm-ı ibtida haberin başına geçmiştir.¹⁶⁸⁴
- 3- اِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ وَإِنَّ لَنَا لَلْآخِرَةَ وَالْأُولَىٰ /Şüphesiz bize düşen sadece doğru yolu göstermektir. Şüphesiz ahiret de dünya da bizimdir.¹⁶⁸⁵ Bu iki âyetle de (اِنَّ)'nin haberi takaddüm ettiğinden; lâm-ı ibtida, (اِنَّ)'nin isminin başına geçmiştir.
- 4- لَيُبْسَنَّ مَا كَانُوا يَعمَلُونَ /Yapmakta oldukları şey ne kötüdür!¹⁶⁸⁶ Bu âyetle de görüldüğü gibi lâm-ı ibtida, (يُبْسَنَّ), (سوف) ve (نعم)'nin başına gelebilmektedir.¹⁶⁸⁷
- 5- ثُمَّ اِنَّهُمْ لَمَرْجِعُهُمْ لَإِلَى الْجَحِيمِ /Sonra onların dönüşleri mutlaka cehennemedir.¹⁶⁸⁸ Bu âyetle de görüldüğü gibi lâm-ı ibtida, harf-i cerlerin başına da gelebilmektedir.¹⁶⁸⁹

Âyetlerin sonunda zikredilen esmâ-i hüsnâ incelendiğinde birçok esmânın اِنَّ ve lâm-ı ibtida ile te'kid edildiği görülecektir.

الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُم مِّنْ نِّسَائِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ اِنَّ اُمَّهَاتُهُمْ اِلَّا اَللّٰى وَلَدْنَهُمْ وَاِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِّنَ الْقَوْلِ وَانَّ لَكُمْ لَعَفُوًّا غَفُورًا /İçinizden kadınlarına zihar yapanlar bilsinler ki, o kadınlar onların anaları değildir. Onların anaları ancak, kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar (zihar yaparlarken) hoş karşılanmayan ve yalan bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.¹⁶⁹⁰ Bu âyetin sonunda zikredilen اِنَّ ve لَ ile pekiştirilmiştir. Böylece hem ziharın ne kadar büyük bir günah olduğu ortaya konmuş, hem de Allah'ın mağfiretinin büyüklüğü ve genişliğine dikkat çekilmiştir.¹⁶⁹¹

¹⁶⁸² Gâfir, 40/57.

¹⁶⁸³ Vâkıa, 56/95.

¹⁶⁸⁴ Bazı örnekler için bkz: Bakara, 2/149; Âl-i İmrân, 3/96; İnfitâr, 82/13.

¹⁶⁸⁵ Leyl, 92/12-13.

¹⁶⁸⁶ Mâide, 5/92.

¹⁶⁸⁷ Bazı örnekler için bkz: Mâide, 5/80, 93; Nahl, 16/30; Sâffât, 37/75; Leyl, 92/21; Duhâ, 93/5.

¹⁶⁸⁸ Sâffât, 37/68.

¹⁶⁸⁹ Bazı örnekler için bkz: A'râf, 7/21; Sâd, 38/47.

¹⁶⁹⁰ Mücadele, 58/2.

¹⁶⁹¹ Fatma Serap Karamollaoğlu, *Meânî İlmi*, İstanbul, 2013, 70.

وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَآمَنُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ *Kötülükleri işleyip de sonra ardından tövbe edenler ile iman(larında sebat) edenlere gelince şüphe yok ki, Rabbin ondan (tövbeden) sonra elbette çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*¹⁶⁹² Bu âyetin sonunda gelen إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ cümlesi إِنَّ ve ل ile pekiştirilmiştir. Burada muhatap, Allah'ın Gafûr ve rahîm olduğunu inkâr etmemektedir. Ancak günah işleyip tövbe ettiği zaman; bu tövbesine rağmen O'nun ceza vermesinden korkmaktadır. İşte onun bu korkusunun yersiz olduğunu bildirmek üzere cümle iki defa pekiştirilmiştir.¹⁶⁹³

Zikredeceğimiz şu âyetlerin sonunda gelen isimler de إِنَّ ve lââm-ı ibtida ile te'kid edilmişlerdir:

1. إِنَّ إِلَهُكُمْ لَوَاحِدٌ / *Tartışmasız, sizin ilâhınız gerçekten birdir.*¹⁶⁹⁴
2. لَيَدْخُلْنَهُمْ مَدْخَلًا يُرْضَوْنَهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ / *Elbette onları hoşnut olacakları bir yere sokacaktır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, halîmdir.*¹⁶⁹⁵
3. وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَآمَنُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ *Kötülükleri işleyip de sonra ardından tövbe edenler ile iman(larında sebat) edenlere gelince şüphe yok ki, Rabbin ondan (tövbeden) sonra elbette çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*¹⁶⁹⁶
4. وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ / *Hâlbuki Allah'ın nimetini saymaya kalksanız onu sayamazsınız. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*¹⁶⁹⁷
5. إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ / *Şüphesiz bu (İsa hakkındaki) gerçek kıssadır. Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Şüphesiz Allah, mutlak güç sâhibidir, hüküm ve hikmet sâhibidir.*¹⁶⁹⁸

Yukarıda verdiğimiz örneklerde de görüldüğü gibi (إِنَّ) ve lââm-ı ibtidanın âyetlerin sonunda zikredilen esmâ-i hüsnâ ile kullanımları oldukça yaygın ve çok çeşitlidir.¹⁶⁹⁹

¹⁶⁹² A'râf, 7/153.

¹⁶⁹³ Karamollaoğlu, *Meânî İlmi*, 83.

¹⁶⁹⁴ Sâffât, 37/4.

¹⁶⁹⁵ Hac, 22/59.

¹⁶⁹⁶ A'râf, 7/153.

¹⁶⁹⁷ Nahl, 16/18.

¹⁶⁹⁸ Âl-i İmrân, 3/62.

¹⁶⁹⁹ Benzer âyetler için bkz.: Bakara, 2/143; Enfâl, 8/42; Hûd, 11/41; Nahl, 16/7, 47, 110, 119; Hac, 22/65; Hadîd, 57/9.

4. 1. 3. (إِنَّ) ve (هُوَ) FASL ZAMİR İLE YAPILAN TE’KİD

Mübtedâ ve haberin ya da aslı mübtedâ ve haber olan iki kelimenin arasına giren zamire fasl zamiri denir. Fasl zamiri kendisinden sonra gelen kelimenin sıfat değil de haber olduğunu gösterir. Ayrıca haberi mübtedâyâ hasretmek veya cümlede başka bir hasr ifâdesi varsa onu pekiştirmek için de getirilebilir. Fasl zamiri harftir ve irabtan mahalli yoktur. Haberle sıfatı ayırdığı için fasl zamiri denmiştir.¹⁷⁰⁰

Fasl zamiri Kur’ân’da yaygın ve çok çeşitli şekillerde gelmiştir. Biz bu başlık altında âyetlerin sonunda zikredilen esmâ-i hüsnânın, (إِنَّ) ve (هُوَ) fasl zamiriyle te’kid edilmesinin örneklerini sıralayacağız.

Kur’ân’da (إِنَّ) ve (هُوَ) Fasl zamiriyle yapılan te’kidlere örnekler:

1. اِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ /Şüphesiz, Rabbin hakkıyla yaratanın (ve her şeyi) bilen ta kendisidir.¹⁷⁰¹ Bu âyette (هُوَ), fasl zamiri olup mübtedâ ile haberin arasına girmiş ve haberin sıfat olmadığını göstermektedir. Eğer fasl zamiri zikredilmeseydi, haberin mübtedânın sıfatı olduğu tevehhümü oluşurdu. Ayrıca cümleyi de pekiştirmiştir.
2. ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ /Bu böyle. Çünkü Allah, hakkın ta kendisidir. O’nu bırakıp da taptıkları ise bâtılın ta kendisidir. Şüphesiz ki Allah yücedir, büyüktür.¹⁷⁰² Bu âyette bulunan üç adet (هُوَ), fasl zamiridir. Mübtedâ ile haberin arasına girerek hem haberin sıfat olmadığını göstermekte, hem de cümleyi te’kid etmektedir.
3. قَالَ يَاقُوبُ أَتَدْعُونِي أَدْعُوكُمْ أَمْ لَا بَأْسَ يَكُنْ لَكُمْ رَبِّي أَنَّهُ هُوَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ /Yakub, “Rabbimden sizin bağışlanmanızı dileyeceğim. Şüphesiz O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir” dedi.¹⁷⁰³
4. اَلَا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ /İyi bilin ki Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Bu âyette (إِنَّ) ve fasl zamiri (هُوَ) birlikte gelerek cümleyi te’kid etmiştir.
5. وَإِنَّمَا يَنْزِعُ عَنْكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ /Eğer şeytandan gelen kötü bir düşünce seni dürtecek olursa, hemen Allah’a sığın. Çünkü O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.¹⁷⁰⁴ Bu âyet-i kerîmenin إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ

¹⁷⁰⁰ Galayânî, Camiu’-d-Durusi’l-Arabiyye, I, 126.

¹⁷⁰¹ Hicr, 15/86.

¹⁷⁰² Hac, 22/62.

¹⁷⁰³ Yûsuf, 12/98.

¹⁷⁰⁴ Fussilet, 41/36.

الْعَلِيمُ şeklinde sona ermesi ve fasl zamirinin kullanılması, Allah'ın istiaze de bulunana icabet edeceğine te'kidle işaret etmektedir.¹⁷⁰⁵

6. *وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ* / *Şüphesiz ki Allah elbette zengindir, elbette övgüye layıktır.*¹⁷⁰⁶ Bu âyette fasl zamirinin başına lââm-ı müzâhlaka gelmiştir. Dolayısıyla bu âyette (إِنَّ), (لَ) ve (هُوَ) edâtlarıyla üç te'kid ard arda yapılmıştır. Bu şekilde Kur'ân'da çokça âyet vardır."¹⁷⁰⁷

4. 1. 4. (إِنَّ) ve (أَنْتَ) FASL ZAMİR İLE YAPILAN TE'KİD

Bir önceki başlıkta Fasl zamirinin tanımını yapmış ve Kur'ân'da yaygın ve çok çeşitli şekillerde geldiğini ifâde etmiştik. Şimdi de bu başlık altında âyetlerin sonunda zikredilen esmâ-i hüsnânın, (إِنَّ) ve (أَنْتَ) fasl zamiriyle te'kid edilmesinin örneklerini sıralamaya çalışacağız.

Kur'ân'da (إِنَّ) ve (أَنْتَ) Fasl zamiriyle yapılan te'kidlere örnekler:

1. *وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ* / *Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor, "Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin" diyorlardı.*¹⁷⁰⁸ Bu âyetin *إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ* cümlecğinde fasl zamiri (أَنْتَ), mübtedâ ile haberin arasına girerek hem haberin sıfat olmadığını göstermekte, hem de ifâdeyi te'kid etmektedir. Eğer fasl zamiri zikredilmeseydi, haberin mübtedânın sıfatı olduğu tevehhümü oluşurdu.
2. *قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ* / *Melekler, "Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin" dediler.*¹⁷⁰⁹ Aynı şekilde bu âyette bulunan (أَنْتَ), fasl zamiridir. Mübtedâ ile haberin arasına girerek hem haberin sıfat olmadığını göstermekte, hem de cümleyi te'kid etmektedir.
3. *رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ* / *(Onlar şöyle yakarırlar): "Rabbimiz! Bizi hidâyete erdirdikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize katından bir rahmet bahşet. Şüphesiz sen çok*

¹⁷⁰⁵ Meydanî, *Kavâidu Tedebburi'l-Emsel*, 429-430.

¹⁷⁰⁶ Hac, 22/64.

¹⁷⁰⁷ Bkz: Şuârâ, 26/9, 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191, 217; Duhân, 44/42; Zâriyât, 51/58.

¹⁷⁰⁸ Bakara, 2/127.

¹⁷⁰⁹ Bakara, 2/32.

*bahşedensin.*¹⁷¹⁰ Bu âyette (إِنَّ) ve fasl zamiri (أَنْتَ) birlikte gelerek cümleyi te'kid etmiştir.

4. رَبَّنَا وَأَدْخِلْهُمْ جَنَّاتٍ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ /Ey Rabbimiz! Onları da, onların babalarından, eşlerinden ve soylarından iyi olanları da, kendilerine vaad ettiğin Adn cennetlerine koy. Şüphesiz sen mutlak güç sâhibisin, hüküm ve hikmet sâhibisin.¹⁷¹¹ Bu âyet-i kerîmenin sonunun الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ şeklinde gelmesi ve fasl zamirinin kullanılması, Allah'ın yapılan duâlara icabet edeceğine te'kidle bir işaret vardır. Bu şekilde Kur'ân'da çokça âyet vardır.¹⁷¹²

4. 1. 5. (إِنَّ), İBTİDÂ LÂMİ VE FASL ZAMİRLERİ İLE YAPILAN TE'KİD

Bu başlık altında âyetlerin sonunda zikredilen esmâ-i hüsnânın, (إِنَّ), lâm-ı ibtidâ ve fasl zamiriyle te'kid edilmesinin örneklerini sıralamaya çalışacağız.

Kur'ân'da (إِنَّ), lâm-ı ibtidâ ve fasl zamiriyle yapılan te'kidlere örnekler:

1. وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ /Şüphesiz senin Rabbin, elbette mutlak güç sâhibidir, çok merhametlidir.¹⁷¹³ Bu âyette te'kid, (إِنَّ) ve (لَهُوَ) edâtları ile (هُوَ) fasl zamiri ile yapılmıştır.
2. وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ /Şüphesiz ki Allah elbette zengindir, elbette övgüye layıktır.¹⁷¹⁴ Bu âyette fasl zamirinin başına lâm-ı müzâhlaka gelmiştir. Dolayısıyla bu âyette (إِنَّ), (لَهُوَ) ve (هُوَ) edâtlarıyla üç te'kid ard arda yapılmıştır.
3. إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ /Şüphesiz bu (İsa hakkındaki) gerçek kıssadır. Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Şüphesiz Allah, mutlak güç sâhibidir, hüküm ve hikmet sâhibidir.¹⁷¹⁵ Bu âyetin sonundaki وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ cümlesi (إِنَّ), (لَهُوَ) ve (هُوَ) edâtlarıyla üç defa te'kid etdirmiştir.

¹⁷¹⁰ Âl-i İmrân, 3/8.

¹⁷¹¹ Mü'min, 40/8.

¹⁷¹² Bkz: Âl-i İmrân, 35; Mâide, 5/116; Sâd, 38/35.

¹⁷¹³ Şuârâ, 26/9; Ayrıca bkz.: Şuârâ, 26/68, 104, 122, 140, 159, 175, 191, 217.

¹⁷¹⁴ Hac, 22/64.

¹⁷¹⁵ Âl-i İmrân, 3/62.

4. 2. ÂYETLERDE GEÇEN ESMÂ-İ HÜSNÂNIN TAKDÎM VE TEHÎRİ

Sözdiziminde asıl olan tertibe riâyet olmakla birlikte Arap dilinde, cümlelerin unsurları birtakım edebî nüktelere binaen normal sıralanışından farklı olarak yer değiştirebilir. Sözdiziminde başta bulunması gereken bir öge sonda, sondaki başta yer alabilir. Diletiler, tertipteki bu değişimin sadece şekilsel olmayıp, te'kid, teşvik, ta'zim, tahsis ve mübalağa ifâde etmek gibi manaya yönelik birtakım gayelere yönelik olduğunu belirtirler.¹⁷¹⁶ Başka bir ifâdeyle mübtedâ, haber, fiil, mef'ûl, zarf gibi cümlelerin temel ve yan unsurlarının sözdizimindeki tâbii sıralamaları, fâsılları gözetmek, tahsis etmek, konunun önemine ve faziletine dikkat çekmek, ta'zim ifâde etmek gibi belagî maksatlarla değişebilir.

Takdîm-tehîr¹⁷¹⁷ konusunun Kur'ân'ın hemen her yerinde rastlayabileceğimiz örneklerinden biri harf-i cerli fiillerin mef'ûlleri ile kullanımlarında görülür: Bu konudaki kural, önce fiilin daha sonra da harf-i cerle birlikte mef'ûlün (mecrûr) gelmesidir. Bu açıdan her harf-i cerrin öncesinde bir müteallakı (yani harf-i cerrin bağlı olduğu öge) olup bu harf-i cerler bağlı bulundukları fiilin anlamını ilgili isme taşırlar.¹⁷¹⁸ Meselâ قَدَرَ عَلَى 'bir şeye gücü yetmek' fiili buna güzel bir örnek teşkil eder. Bu fiil mef'ûlünü harf-i cerle aldığı gibi, bu fiilden türeyen ism-i fâil, mübalağa sîgaları, sıfat-ı müşebbehe vb. kelimeler de aynı şekilde mef'ûllerini yine aynı harf-i cerle alırlar. Bu kural sadece bu fiile özgü bir durum olmayıp, mef'ûlünü harf-i cerle alan bütün fiiller için geçerlidir. Konuyla ilgili olarak daha dikkat çekici bir durum ise bu fiilden türeyen bir sıfat-ı müşebbehe olan قَدِيرٌ kelimesinin kullanımında görülür. Bu kelimenin Kur'ân'da geçtiği 39 yerden 34 tanesinde câr-mecrûr öne alınarak¹⁷¹⁹ قَدِيرٌ kelimesi âyet sonuna bırakılmış, 5 yerde ise câr-mecrûru tamamen hafzedilmiştir.¹⁷²⁰ Bu kelimenin âyet sonuna bırakıldığı yerlerden birisi şöyledir:

مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *¹⁷²¹

Buradaki takdîm-tehîrle hem Allah'ın her şeye gücünün yettiğine daha fazla vurgu yapılmakta, hem de âyet sonlarındaki fâsıla uyumu sağlanmaktadır. Âyet sonlarındaki bu uyumla ilgili olarak قَدِيرٌ kelimesinin farklı bir kullanımı da كَانَ fiili ile

¹⁷¹⁶ Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belaga*, 123-124; Meydânî, *el-Belagatu'l-Arabiyye*, I, 364-366.

¹⁷¹⁷ قَدَم kökünden türeyen تَقْدِيم/takdîm kelimesi, تَعْمِيل babında bir masdar olup sözlükte "öne almak, bir şeyi başka bir şeyin önüne geçirmek" anlamına gelir. Bunun mukabili olan تَاخِير/tehîr kelimesi ise, تَعْمِيل kalıbında masdar olup sözlükte "sonraya bırakmak, bir şeyi sonraya ertelemek" manasına gelir. (İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "kdm" ve "ahr" md.)

¹⁷¹⁸ Ahmet Yüksel, *Arapça'da Harf-i Cerler*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1995, 8-9.

¹⁷¹⁹ Bkz.: Bakara, 2/20, 106, 148, 259, 284; Âl-i İmrân, 3/29, 165, 189; Nisâ, 4/133.

¹⁷²⁰ Bkz.: Nisâ, 4/149; Nahl, 16/70; Furkân, 25/54; Fâtır, 35/44.

¹⁷²¹ Bakara, 2/106.

birlikte mansûb olarak geldiği 6 yerde görülür.¹⁷²² Bunlardan 3 tanesinde câr-mecrûru hazfedilmiş, üçünde ise câr-mecrûr öne alınarak قَدِيرًا kelimesi âyet sonuna bırakılmıştır.

O, هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَى عَبْدِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِّيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَإِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرَوُفٌ رَحِيمٌ, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kulu Muhammed'e apaçık âyetler indirendir. Şüphesiz Allah, size karşı çok esirgeyici, çok merhametlidir.¹⁷²³ Bu ve benzeri âyetlerde,¹⁷²⁴ Raûf isminin Rahîm isminden önce yer almasının kelâmı güzelleştirdiğine inanan Beydâvî şunları kaydeder: “Merhametin daha şiddetlisi ve daha belîği olan ‘raûf’un, ‘rahîm’den önce zikredilmesi, âyet sonlarındaki fâsıladan dolaydır.¹⁷²⁵ Ebussuûd da رَبِّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ /Göklerin, yerin ve bunlardaki her şeyin hükümranlığı yalnızca Allah’ındır. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.¹⁷²⁶ âyetinin tefsirini yaptıktan sonra car ve mecrûrun (عَلَى كُلِّ شَيْءٍ) fâsılaya riâyet etmek için takdîm edildiğini söyler.¹⁷²⁷

رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ / “Ey Rabbimiz! Bizi sana boyun eğenlerden kıl, neslimizden de sana itaât eden bir ümmet çıkar, bize ibadet usullerimizi göster, tövbemizi kabul et; zira tövbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin.”¹⁷²⁸ Bu âyette Tevvab isminin Rahîm isminden önce zikredilmesi, وَتُبْ عَلَيْنَا, تَوْبَتِمْ /Tövbemizi kabul et cümlesine bitişik, mücavir olmasındandır. Rahîm’in sonra gelmesi ise, hem rahmetin daha umumî olmasından, hem de âyet sonlarındaki fâsılaya daha uygun olmasındandır.¹⁷²⁹

وَأَذِ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمَ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ /Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe’nin) temellerini yükseltiyor, “Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin” diyorlardı.¹⁷³⁰ Burada Semî isminin önce, Alîm isminin sonra gelmesi, “Sen işitirsin, sonra bilirsin.” demek değildir. Çünkü Allah’ın ilmi ezelidir. Bu şekilde gelmesi, âyet sonlarındaki fâsılaya uyulması içindir.¹⁷³¹

Fiilden türeyen ism-i fâil, mübalağa sîgaları, sıfat-ı müşebbehe vb. kelimelerin de fiilleri gibi mef’ûl alabildiklerini daha önce ifâde etmiştik. Mef’ûllerin takdîm

¹⁷²² Bkz.: Nisâ, 4/133; Furkân, 25/54; Ahzâb, 33/27; Fâtır, 35/44; Fetih, 48/21.

¹⁷²³ هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَى عَبْدِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِّيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَإِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرَوُفٌ رَحِيمٌ. Hadîd, 57/9.

¹⁷²⁴ Bakara, 2/143; Töve, 9/117; Nahl, 16/7, 47; Hac, 22/65; Nûr, 24/20; Haşr, 59/10.

¹⁷²⁵ Beydâvî, *Envâru’l-Tenzil*, I, 111.

¹⁷²⁶ Mâide, 5/120.

¹⁷²⁷ Ebussuûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, II, 159.

¹⁷²⁸ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمٌ. Bakara, 2/128.

¹⁷²⁹ Alûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I, 386.

¹⁷³⁰ وَأَذِ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمَ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ. Bakara, 2/127.

¹⁷³¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, I, 559.

edilmesi sadece fâsıla uyumunu gözetmek için yapılmaz. Fâsıla uyumuyla birlikte te'kid, teşvik, ta'zim, tahsis ve mübalağa ifâde etmek gibi manaya yönelik birtakım gayeler de amaçlanır. Meselâ kudreti ispat eden birçok âyetin sonu, *إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ*/Allah her şeye kâdirdir, her seye gücü yetendir¹⁷³² şeklinde gelir. Bu cümle, *إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ* şeklindeki bir cümleden çok daha fazla hususîlik arz eder. *إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ* cümlesi ilk önce Allah'ın kâdir olduğunu ispatlar, daha sonra O'nun kudretinin her şeyi kapsadığını vurgular. *إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ* cümlesi ise ilk önce Allah'ın her şeye kâdir olduğunu vurgular daha sonra bu şümüllü kudreti Allah'a isnâd eder. Böylece kudret sıfatı, Allah'tan başka olanlardan nefyedilir ve bu sıfat Allah'a has kılınır.¹⁷³³ Aynı şekilde *إِنَّ اللَّهَ مَرْجِعُكُمْ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ*/Dönüşünüz ancak Allah'adır. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.¹⁷³⁴ âyetindeki câr mecrûrun öne alınması, hem ölümlerin diriltiip rablerine döndürülmelerinin Allah'a mahsus olduğunu ifâde eder, hem de Allah'ın kudretinin mutlak olduğunu, aklın hayal ettiği şeyleri ve ötesini kapsadığını da vurgular.

Mef'ûllerin takdîm edilmesi bazen teşvik ve ta'zim için olabilir. *قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ* Mef'ûllerin takdîm edilmesi bazen teşvik ve ta'zim için olabilir. *قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ* İbrahim, şöyle dedi: “Esen kal! Senin için Rabbimden af dileyeceğim. Şüphesiz O, beni nimetleriyle kuşatmıştır.”¹⁷³⁵ âyetinde câr mecrûrun (بى) öne alınması, ihtimamı gösterdiği gibi inanmaya teşviki de pekiştirmektedir.

Birçok âyette de *بِمَا تَعْمَلُونَ*/sizin yaptıklarınız¹⁷³⁶ ve *بِمَا يَعْمَلُونَ*/onların yaptıkları¹⁷³⁷ gibi bazı mef'ûllerin öne alındıkları görülür. Böyle yerlerde ihtimam gösterilen şey, kulların eylem ve fiilleridir. Meselâ *وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ*/Allah, yaptıklarınızı hakkıyla bilendir ifâdesiyle biten Bakara 283. âyet dikkatlice incelendiğinde muhatabın dikkatine sunulan asıl şeyin, kulların fiilleri olduğu görülecektir. Burada gaye Allah'ın ilim sıfatını ispat etmek değildir. Asıl gaye, kulların eylemlerinin Allah'ın ilim ve gözetiminde olduğunu vurgulamaktır.

¹⁷³² Bkz.: Bakara, 2/20, 106, 109, 148, 259, 284; Âl-i İmrân, 3/26, 29, 189; Mâide, 5/17.

¹⁷³³ Âtîf, *el-İ'câzu 'l-Beyânî*, 294.

¹⁷³⁴ Hûd, 11/4.

¹⁷³⁵ Meryem, 19/47.

¹⁷³⁶ Bkz.: Bakara, 2/110, 233, 234, 237, 265, 271, 283; Âl-i İmrân, 3/156, 180; Nisâ, 4/94, 128, 135; Nûr, 24/28; Lokman, 31/29; Fetih, 48/11; Hadîd, 57/10.

¹⁷³⁷ Bkz.: Bakara, 2/96; Enfâl, 8/39; Hûd, 11/111.

4. 3. ÂYETLERDE GEÇEN ESMÂ-İ HÜSNÂNIN TEKRARI

Arap dilinde tekrar¹⁷³⁸ üslûbunun kullanılma sebebi; ifâdeyi pekiştirme, uyarma, mesajın muhatap tarafından tam olarak kavranıp kavranmadığı kuşkusunu ortadan kaldırma, daha önceki mesajın unutulma riskini yok etme, muhatabı korkutma ve bir şeyin değerini yüceltme gibi bir takım amaçlar içindir.

Yüce Allah insanı, unutkanlıkla ma'lûl bir varlık olarak yaratmıştır. Bu nedenle öğrendiklerinin ve gördüklerinin pekişmesi, kolayca hatırlanabilmesi için tekrarı gerekli kılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm insanı ilâhî emirler doğrultusunda eğitip, hidâyete ulaştırmayı amaç edinmektedir. Bu amacı gerçekleştirmek için de bir takım metodlar kullanır. Bu metodlardan biri de tekrar metodudur. Kur'ân'daki tekrarlar onun üslûp özelliklerinden biridir. Kur'ân'daki tekrarların; te'kid, takrir, korkutma, sakındırma, müjdeleme, teşvik, tenbih, övme ve mükâfatlandırma, öğüt, yüceltme, unutulma ihtimalini yok etme, eğitim-öğretim, şüpheleri izale etme, nimetlere karşı şükür, ihtiyaçların tekrarı sebebiyle onlara cevap verme, telaffuzda kolaylık sağlama, irşat, ikna vb. gayelerinin olduğu tesbit edilmiştir.¹⁷³⁹ Tekrar edilen âyetler lafzen birbirine benzeseler de siyak-sibak çerçevesinde farklı anlamlar kazanmaktadır. Başka bir ifâdeyle Kur'ân'ın çeşitli üslûplarla yapılan tekrarlarının her birinde erişilmez bir belagat vardır. Aynı üslûpla ve aynı ifâde kalıbı ile tekrarlanan örneklerle rastlamak mümkün değildir. Tekrar gibi gelen yerlerde üslûp değişmekte ve meselenin muayyen bir yönüne ağırlık verilmektedir.

Bu konuda Zerkeşî şöyle der: “Kim faydasız olduğunu zannederek tekrarın, fesahat üslûbundan olmadığını iddia ederse hata etmiş olur. Tam tersine tekrar, fesahatin güzelliklerindendir. Kur'ân'daki öğüt, vaad ve vaidlerle ilgili konular da buna hamledilebilir. Çünkü insanlar değişik karakterlere sâhiptir. Bu karakterlerin hepsi de kötü arzuları davet eder. Bu kötü arzuları, insandan ancak öğütlerin ve nasihatlerin tekrar edilmesi uzaklaştırabilir.”¹⁷⁴⁰

Kur'ân'da esmâ-i hüsnânın her biri lafız olarak çokça zikredilir. Birkaç örnek vermek gerekirse; lafz-ı celâl 2697, Rab ismi 964, Alîm ismi 153, Rahîm ismi 115, Gafûr ismi 91 ve Azîz ismi 87 kez zikredilmektedir. Tezimizin birinci ve ikinci bölümlerinde isimlerin geçtikleri yerde birbirleriyle ve ilgili âyetlerle olan

¹⁷³⁸ كرر/K-r-r kökünden türetilen ‘tekrar’, lügat olarak: Tekrarlamak, dönmek, yinelemek; istilâhî olarak ise: Sözdeki anlamı yerli yerine oturtmak maksadıyla bir lafzı veya ibareyi aynıyla yahut eş anlamlısıyla yinelemektir. (İbn Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, “kr” md.; Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 97.)

¹⁷³⁹ Ali Bulut, *Belagat*, 2. baskı, İstanbul, 2014, 160-162.

¹⁷⁴⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 96.

münâsebetlerini izah etmeye gayret ettik. Biz burada daha çok, cümle olarak tekrarlanan esmâ-i hüsnâ ile ilgili âyetleri¹⁷⁴¹ incelemeye çalışacağız.

Kur’ân-ı Kerîm’de birçok hadiseler ibret sahneleri halinde gözler önüne serilip bu şekilde insanların geçmişteki yanlışlıklara ve sapıklıklara düşmemeleri gaye edinilmiştir. İşte bu meselenin ehemmiyetine binaen Kur’ân’da insanların ibret almalarıyla ilgili hususlar aynı ibare halinde birçok âyetle tekrarlanmıştır.

*Şüphesiz bunlarda (Allah’ın varlığına) bir delil vardır, ama onların çoğu inanmamaktadırlar. Şüphesiz senin Rabbin, elbette mutlak güç sâhibidir, çok merhametlidir.*¹⁷⁴² Bu iki âyet Şuârâ suresinde sekiz defa tekrar edilir. Bu iki âyetten önce anlatılanlar her defasında değişmektedir. Dolayısıyla birinci âyetle anlatılan ibretten/delilden murad edilen mana, kendisinden önceki konuya yöneliktir. Sözkonusu âyetlerde; Allah’ın kudretine ve birliğine delâlet eden, O’nun yeryüzünde çeşitli bitki ve sebzeleri bitirme hadisesi, Firavun ve kavminin Allah tarafından denizde boğulup, Allah yolunda olanların kurtarılma olayı, Hz. Nûh’a inanmayıp sırt çeviren kimselerin akıbetleri ile ilgili anlatılanlar, Hz. Hûd’un kavminin helâk edilişi, Hz. Salih’in kavmini azabın yakalaması sebebi ile onlara öğüdün verilmesi, Hz. Lût’un kavminin taş yağdırılarak helâk edilişi, Hz. Şuayb’ın kavminin başına taşlar yağdırılarak helâk ediliş hadisesi anlatılmaktadır.¹⁷⁴³ Görüldüğü gibi mezkûr iki âyet, her bir farklı hadisenin akabinde tekrar edilerek siyak-sibak çerçevesinde her defasında farklı anlamlar kazanmıştır.

*Şüphesiz senin Rabbin, elbette mutlak güç sâhibidir, çok merhametlidir.*¹⁷⁴⁴ şeklinde sekiz defa tekrarlanan bu âyet hakkında Said Nursî şunları söyler: “Sûrede hikâye edilen peygamberlerin necatlarını ve kavimlerinin azaplarını, kâinatın netice-i hilkatı hesabına ve rubûbiyyeti ammenin namına, o binler hakikat kuvvetinde olan âyeti tekrar ederek, izzet-i rabbaniye o zalim kavimlerin azabını ve rahimiyet-i ilâhîye dahi enbiyânın necatlarını iktiza ettiğini ders vermek için, binler tekrar olsa, yine ihtiyaç ve iştîyak var. Ve icâzlı ve i’câzlı bir ulvî belagattir.”¹⁷⁴⁵

Kur’ân’ın, bilhassa mekkî sûrelerde tekrar tekrar işleyerek gönüllere yerleştirmeye çalıştığı hususların başında tevhid akidesi gelir. Bu konu âyet tekrarı olarak gözler önüne serilmiştir: *قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ وَاحِدٌ*/De ki: “Ben de

¹⁷⁴¹ Bkz.: Şuârâ, 26/9, 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191, 217; Bakara, 2/255, Âl-i İmrân, 3/2; Âl-i İmrân, 3/89, Nûr, 24/5; Âl-i İmrân, 3/126, Enfâl, 8/10; Âl-i İmrân, 3/129, Nisâ, 4/126, 131, 132, Necm, 53/31; Âl-i İmrân, 3/189, Mâide, 5/17, 18, 120, Şûrâ, 42/49, Câsiye, 45/27, Fetih, 48/14.

¹⁷⁴² Şuârâ, 26/8-9, 67-68, 103-104, 121-122, 139-140, 158-159, 174-175, 190-191.

¹⁷⁴³ Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, II, 375-394.

¹⁷⁴⁴ Şuârâ, 26/9, 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191.

¹⁷⁴⁵ Said Nursî, *Şualar (11. Şua)*, İstanbul, 2012, 247.

*ancak sizin gibi bir insanım. (Ne var ki) bana, ‘Sizin ilâh’ınız ancak bir tek ilâhtır’ diye vahyolunuyor.*¹⁷⁴⁶ Enbiyâ ve Fussilet sûrelerinde tekrarlanan bu âyet, kâfirlerin Hz. Peygamber’e; “*Senin kendisine bizi davet ettiğin şeyden bizim kalplerimiz örtüler içindedir. Ve bizim kulaklarımızda bir ağırlık vardır ve bizim aramızla senin aranda bir perde vardır. Artık sen istediğini yap, biz de yapacağız.*”¹⁷⁴⁷ sözüne bir cevap olarak gelmiştir. Peygamber onlara şöyle seslenmişti: “Ben bir melek değil, ancak sizin gibi bir insanım. Sizden farkım bana vahyin gelmiş olmasıdır. Vahiyle bir beşer peygamber olduğum bana açıklandı. Nübüvvetimi size tebliğ ettiğim zaman, benim ve sizin ilâhınızın tek bir ilâh olduğunu ifâde eder tarzda bana gelen vahye itaat etmeniz vacip oldu. Artık sağa sola sapmadan, şeytanın sizi kandırmasına iltifât etmeden ihlâsla Allah’a ibadete yönelin.”¹⁷⁴⁸

Tevhid akidesini gönüllere yerleştirmeyi hedefleyen ve ‘tekrar üslûbu’nu da buna vasıta kılan Kur’ân-ı Kerîm, Bakara 255. ve Al-i İmrân 2. âyetlerinde de tevhid gerçeğini şu şekilde dile getirmektedir: *الله لا اله الا هو الحي القيوم/Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayandır. Diridir, kayyumdur.*

Tekrar üslûbuyla ele alınan konulardan biri de tövbe konusudur. Tövbe konusu bazı âyetlerde “tekrar üslûbu” ile ele alınmış ve kullar tövbe etmeye teşvik edilmiştir. *أَلَا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ/Ancak tövbe edip bundan sonra ıslah olanlar müstesna. Çünkü Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir* âyeti iki farklı yerde¹⁷⁴⁹ tekrar edilmiştir.

Allah, Haşr, Saff ve Hadîd sûrelerinin 1. âyetlerinde, *سَبِّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ/Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah’ı tesbih etmektedir. O, mutlak güç sâhibidir, hüküm ve hikmet sâhibidir.*¹⁷⁵⁰ buyurmaktadır. Bu âyetlerin mazi sîgasında gelmiş olması calib-i dikkattir. Bu üslûpla kâinattaki bütün varlıkların Allah’ı tesbih etme fitratı üzerinde yaratıldığı belirtilmekle, Allah’ı tesbih etmeyen gafil insanlara bir uyarı verilmektedir. Ayrıca üç ayrı yerde bu tekrarların yapılmasının amacı, tesbihin önemini vurgulamak ve onu zihinlerde kalıcı hale getirmek içindir.¹⁷⁵¹

Kısacası “tekrar”, yüce kitabımızın üslûp çeşitlerinden biridir. Bu ve diğer üslûp çeşitleri, Kur’ân’ın insanları benzerini getirmekten âciz bırakıcı üstün belagatinin ve erişilmez fesahatinin sırlarını açıklar. Tekrar üslûbu, te’kid, tasvir,

¹⁷⁴⁶ Kehf, 18/110; Ayrıca bkz.: Enbiyâ, 21/108; Fussilet, 41/6.

¹⁷⁴⁷ Fussilet, 41/5.

¹⁷⁴⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 368.

¹⁷⁴⁹ Bkz.: Âl-i İmrân, 3/89; Nûr, 24/5.

¹⁷⁵⁰ Hadîd, 57/1; Haşir, 59/1; Sâf, 61/1.

¹⁷⁵¹ Âtîf, *el-İ‘câzu’l-Beyânî*, 322.

tahvil vb. gayeleri en güzel bir şekilde işleyerek, mananın gönüllerde yerleşmesi hususunda gerçekten büyük bir tesir icrâ eder.¹⁷⁵²

4. 4. İLTİFÂT SANATI

Lügatte, “dönüp bakmak, çevirmek, yönelmek” gibi anlamlara gelen iltifât, belagatçıların tanımına göre, “sözün, bir üslûptan diğerine, yani tekellüm, hitap veya gaybetten bir diğerine nakledilmesidir.”¹⁷⁵³ Başka bir ifâde ile bir sözü birinci, ikinci veya üçüncü şahıs kiplerinden herhangi biri ile ifâde ederken diğer bir kipe geçmektir.¹⁷⁵⁴ İltifât şekilleri; mütekellimden muhataba, mütekellimden gaibe; muhataptan mütekellime, muhataptan gaibe; gaipten muhataba ve gaipten mütekellime olmak üzere altıdır.¹⁷⁵⁵

Bu edebî sanatta, sözün yönü birdenbire değişerek beklenmedik bir şekilde üslûpta değişiklik meydana gelir. Bu değişiklik monotonluğu ortadan kaldırarak, muhatabın ilgisini uyandırmak ve konunun önemine dikkat çekmek gibi amaçlarla yapılır.¹⁷⁵⁶ Beydâvî de bu ani üslûp değişiminin edebî bir metnin en belirgin özelliklerinden biri olduğuna, durağanlığı bozarak muhatabın dikkatini canlı tutmak, zihnini harekete geçirmek, duygularını coşturmak, konunun önemini kavratmak gibi gayelerinin bulunduğu inanır.¹⁷⁵⁷

Biz bu başlık altında esmâ-i hüsnânın zikredildiği âyetlerin iltifât sanatı çerçevesinde üslûplarında meydana gelen değişiklikleri ele alacağız.

1. Gayb Sîgasından Muhatab Sîgasına İntikâl: İbarede üçüncü şahıstan söz edilirken, ifâdenin devamında muhataba (ikinci şahsa) geçilmesidir.

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا/Onlar, “*Rahmân, bir çocuk edindi*” dediler. Andolsun, siz çok çirkin bir şey ortaya attınız.¹⁷⁵⁸ İlk âyette gaib sîgası قَالُوا kullanıldığı için muktezâ-i zâhire göre ikinci âyette de ibarenin لَقَدْ جَاءُوا/ortaya attılar şeklinde gaib kipiyle gelmesi beklenebilir. Ancak çoğu müfessire göre belagî bir nükteden ötürü Allah üslûp değiştirerek gaipten (üçüncü şahıstan) muhatapa (ikinci şahsa) geçmiştir. Burada üslûbun değişmesindeki bu nükteyi Beydâvî şu şekilde izah eder: Kâfirleri şiddetle kötülemek ve Allah’a karşı cür’etli olduklarını tescil etmek için gaib

¹⁷⁵² Nureddin Itr, *el-Muhâdarât fî Ulûmi ’l-Kur’an*, Şam, 1984, 107.

¹⁷⁵³ Kazvînî, *Îzâh*, 68; Suyûtî, *el-Îtkân*, II, 902.

¹⁷⁵⁴ Saraç, *Belagat*, 204.

¹⁷⁵⁵ Kazvînî, *Îzâh*, 68.

¹⁷⁵⁶ İsmail Durmuş, “İltifât”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 152.

¹⁷⁵⁷ Beydâvî, *Envâru ’t-Tenzil*, I, 29.

¹⁷⁵⁸ Meryem, 19/88-89.

sîgasından (قَالُوا/dediler), muhatap (جِئْتُمْ/ortaya attınız) sîgasına geçilerek iltifât sanatı yapılmıştır.¹⁷⁵⁹

Suyûtî de bu âyette yapılan iltifât sanatının hikmetine değinerek şöyle der: “Allah, inkârcıların bu asılsız iddialarına karşı bu iddianın ne kadar yanlış ve yersiz olduğunu ortaya koymak için sanki huzurda bulunan bir topluluğa hitap eder gibi gaib zamirinden muhabata dönmüştür.”¹⁷⁶⁰

2. Muhatap Sîgasından Mütakellim Sîgasına Geçmek: İbarede ikinci şahıstan söz edilirken, ifâdenin devamında mütakellime (birinci şahsa) geçilmesidir.

وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ / *Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra O'na tövbe edin. Şüphesiz Rabbin çok merhametlidir, çok sevendir.*¹⁷⁶¹ Bu âyetin baş tarafı وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ / *Rabbinizden bağışlanma dileyin* şeklinde hitap zamiriyle gelince devamının da رَبَّكُمْ / *Şüphesiz Rabbiniz* şeklinde hitap zamiriyle gelmesi beklenebilir. Fakat âyette muhataptan (وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ) mütakellime (إِنَّ رَبِّي) dönülerek iltifât yapılmıştır. Bunun sebebi celâl sâhibinin azametini, rahmetini ve duâya icabetini ifâde etmektir. Ayrıca zamir رَبَّكُمْ / *Şüphesiz Rabbiniz* şeklinde devam etseydi, ibadet ettikleri putların kastedilmiş olma ihtimali de oluşabilirdi.¹⁷⁶²

3. Mütakellim Sîgasından Gaib Sîgasına Geçmek: İbarede birinci şahıstan söz edilirken, ifâdenin devamında gaibe (üçüncü şahsa) geçilmesidir.

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ / *Şüphesiz biz sana Kevser'i verdik. O halde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes.*¹⁷⁶³ Burada ikinci âyetin muktezâ-ı zâhire uygun olarak لَنَا / *bize* şeklinde gelmesi gerekirken, لِرَبِّكَ şeklinde gelmiştir. Rab isminin burada açıkça zikredilmesinin bir sebebi de namazın kılınmasına daha fazla teşvik etmek içindir. Çünkü terbiye eden kişi ibadet edilmeye layık ve müstahaktır.¹⁷⁶⁴

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ / *De ki: “Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin.*¹⁷⁶⁵ Burada muktezâ-ı zâhire uygun olarak رَحْمَتِي / *rahmetimden* şeklinde gelmesi gerekirken, رَحْمَةِ اللَّهِ şeklinde gelmiştir.

4. Gaib Sîgasından Mütakellim Sîgasına Geçmek: İbarede üçüncü şahıstan söz edilirken, ifâdenin devamında mütakellime (birinci şahsa) geçilmesidir.

¹⁷⁵⁹ Beydâvî, *Envâru 't-Tenzil*, IV, 18.

¹⁷⁶⁰ Suyûtî, *el-Itkân*, II, 371.

¹⁷⁶¹ Hûd, 11/ 90.

¹⁷⁶² Nasrullah Hacımüftüoğlu - Rabia Çelebi, *Teshilu'l-Belâğâ*, İzmir, 1997, 40

¹⁷⁶³ Kevser, 108/1-2.

¹⁷⁶⁴ Karamollaoğlu, *Meânî İlmi*, 236.

¹⁷⁶⁵ Zümer, 39/53.

فَقَضَيْهِنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا وَرَبَّيْنَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَحِفْظًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ/Böylece onları, iki günde (iki evrede) yedi gök olarak yarattı ve her göğe kendi işini bildirdi. En yakın göğü kandillerle süsledik ve onu koruduk. İşte bu, mutlak güç sâhibi ve hakkıyla bilen Allah'ın takdiridir.¹⁷⁶⁶ Aslında bu âyet فَقَضَيْهِنَّ gaib fiiliyle başlar. وَرَبَّيْنَا mütekellim sîgasıyla devam eder ve en son الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ fiiliyle başlar. ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ifâdesiyle tekrar gaib sîgasına geçer. Aynı şekilde şu âyette de سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ / Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.¹⁷⁶⁷ Allah gaib zamiriyle (أَسْرَى) başladıktan sonra وَرَبَّيْنَا حَوْلَهُ /çevresini bereketlendirdiğimiz buyurarak mütekellim maalgayr zamirine geçmiş, daha sonra yine gaib zamirine (إِنَّهُ) dönmüştür.

4. 5. KASR SANATI

Sözlükte, hapsetmek ve sınırlandırmak¹⁷⁶⁸ anlamına gelen قصر/kasr, ıstılahta ise; bir şeyi, özel bir tarzda, başka bir şeye tahsis etmektir. Bundan maksad bir hükmü zikredilen bir şey için sabit kılıp, bunun dışındakilerden nefyetmektir. Tahsis edilen şeye “maksûr”, kendisine tahsis edilen şeye de “maksûrun aleyh” denilir. Dolayısıyla her kasr sanatında maksûr ve maksûrun aleyh olmak üzere iki unsur/ taraf bulunur.¹⁷⁶⁹ Bu unsurları itibariyle kasr, mevsûfun sîfata ve sîfatın mevsûfa kasrı olmak üzere iki kısımdır. Yani kasr yapılırken ya mevsûf sîfata ya da sîfat mevsûfa kasr edilir.¹⁷⁷⁰

Belagat kitaplarında kasr ve hasr kelimeleri müradif olarak kullanılmakta olup¹⁷⁷¹ bu kelimelerin anlamı Türkçede, “ancak, yalnız, başka, özge, sade, belki, meğer, değil” edatlarıyla yahut nefîy ve isbât yoluyla ifâde edilir.¹⁷⁷²

Kasrın unsurları olan “maksûr” ile “maksûrun aleyh” arasında yapılan tahsîs, tâm veya nisbî olabilir. “Maksûr”, “maksûrun aleyh”e, tam kasr edilirse, buna “*hakîkî kasr*” denilir; “maksûr”un, “maksûrun aleyh”e kasrı nisbî olursa, buna da “*izaftî kasr*” adı verilir. Kasrın birçok yolu olmakla birlikte en meşhur olanları nefîy (olumsuzluk) ve ispat yoluyla, اِنَّمَا lafzı ile, takdîm yoluyla ve bazı atıf harfleriyle yapılanlardır.¹⁷⁷³

¹⁷⁶⁶ Fussilet, 41/12.

¹⁷⁶⁷ İsrâ, 17/1.

¹⁷⁶⁸ İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-Luğa*, “ksr” md.; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “ksr” md.

¹⁷⁶⁹ Ebû Yakûb b. Ebû Bekr Muhammed b. Alî Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 1. baskı, Bağdât, 1982, 508; Kazvînî, *Telhîs*, 137; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belaga*, 165.

¹⁷⁷⁰ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 508; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belaga*, 171.

¹⁷⁷¹ Suyûtî, *el-İtkân*, II, 796.

¹⁷⁷² Hacımüftüoğlu, *İ'câz ve Belagat Deyimleri*, 99.

¹⁷⁷³ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 508; Kazvînî, *İzâh*, 100-102; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belaga*, 167.

1. Nefiy ve isbât edâtlarıyla yapılan kasr: Kasrın en yaygın olan türüdür. Bu durumda cümlede sırasıyla nefiy edatı, maksûr, istisna edatı ve maksûrun aleyh yer alır. Muhatabın, inkârcı veya şüpheli olduğu durumlarda, bazen de muhatap böyle olmasa bile bir nükteden ötürü genellikle kasrın bu çeşidi kullanılır. Kasrın bu türü genellikle söze olumsuzluk anlamı veren “ما”, “إن” edatları ve istisna edatı “إلا” ile yapılır.¹⁷⁷⁴

الله لا إله إلا هو الحى القيوم/Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayandır. Diridir, kayyumdur.¹⁷⁷⁵ Bu âyet hakiki kasr çeşidine bir örnektir. Hakiki kasr, maksurun aleyhe tahsis edilen maksur başkasında bulunmaz. Öyleyse bu âyette ifâde edilen Allah’tan başka ilâh olmadığı hususu gerçeğe mutabıktır.¹⁷⁷⁶

إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ/Şüphesiz bu (İsa hakkındaki) gerçek kıssadır. Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur. Şüphesiz Allah, mutlak güç sâhibidir, hüküm ve hikmet sâhibidir.¹⁷⁷⁷ Bu âyetin ifâdesi kasr-ı sıfat ala’l-mevsûf¹⁷⁷⁸ olup burada ulûhiyyet sıfatı Allah’a tahsis edilmiştir. Böylece Allah’tan başka kimsede ulûhiyyet sıfatının olmadığı ifâde edilmiştir.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثُ ثُلُثَةٍ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ Bu âyetteki¹⁷⁷⁹ cümlesi ise kasr-ı ifrada¹⁷⁸⁰ örnek olup bununla Allah’ın üç olduğuna inanan Hristiyanların inancı düzeltilmiş ve Allah’ın bir olduğu ifâde edilmiştir. Onların ulûhiyyetteki ortaklık inançları, ulûhiyyette Allah’ın tek olduğu buyurularak teke indirmiş, kasr-ı ifrad olmuştur.¹⁷⁸¹

2. إنما ile yapılan kasr: Nefiy ve ispat manası içeren إنما edatıyla kasr yapılırken, bu edattan hemen sonra “maksûr”un, ardından da “maksûrun aleyh”in gelmesi gerekir.¹⁷⁸²

De ki: “Bana ancak, ilâhınızın yalnızca bir tek ilâh olduğu vahyolunuyor”¹⁷⁸³ Bu âyette biri hemzenin kesri إنما edatıyla, diğeri hemzenin fethi ما يوحى الی الا انه لا اله الا الله olmak üzere iki kez kasr yapılmıştır. Âyeti

¹⁷⁷⁴ Kazvîni, *Telhîs*, 139; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belaga*, 168.

¹⁷⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/2.

¹⁷⁷⁶ Karamollaoğlu, *Meânî İlmi*, 272.

¹⁷⁷⁷ Âl-i İmrân, 3/62.

¹⁷⁷⁸ Kasr-ı sıfat ala’l-mevsûf: Sıfatın zikredilen mevsuftan başkasında bulunmaması demektir. (Karamollaoğlu, *Meânî İlmi*, 266.)

¹⁷⁷⁹ Mâide, 5/73; Ayrıca bkz.: Nisâ, 4/171.

¹⁷⁸⁰ Kasr-ı ifrad: Muhatabın zihnindeki ortaklık inancını kesmek suretiyle irâd olunan kasrdır. (Hacımüftüoğlu, *İ’câz ve Belagat Deyimleri*, 100.)

¹⁷⁸¹ Karamollaoğlu, *Meânî İlmi*, 283.

¹⁷⁸² Abdulkâhir Cürcanî, *Delâilü’l-İ’câz*, (Thk.: Seyyid Muhammed Reşid Rızâ), 1. baskı, Beyrut, 1994, 217.

¹⁷⁸³ Enbiyâ, 21/108; Ayrıca bkz.: Fussilet, 41/6; Kehf, 18/110.

هـ şeklinde tefsîr eden Beydâvî buradaki اِنَّمَا edatlarını اَلَا + مَا ve اَلَا + لَا şeklinde açarak her iki kasrı da göstermiş, ayrıca اِنَّمَا edatının nefîy ve ispat manası içerdiğini ortaya koymuştur.¹⁷⁸⁴ Her ne kadar bazı dilciler hemzenin fethası ile okunan اِنَّمَا edatını kasr edatı kabul etmese de Zemahşerî'ye göre bu edat da kasr edatıdır. O, bu âyetin tefsîrinde şu izahlarda bulunur: اِنَّمَا edatı ya bir hükmün bir şeye kasrı, ya da bir şeyin bir hükme kasrı için kullanılır. اِنَّمَا زَيْد قائم /Zeyd ancak ayakta ve اِنَّمَا يَقُومُ زَيْد /Ayağa kalkacak olan ancak Zeyd'dir, cümleleri buna örnektir. Yukarıdaki âyette bu iki kasr şekli, bir arada bulunmaktadır. Çünkü âyetin اِنَّمَا يُوحَىٰ إِلَىٰ cümlesi, اِنَّمَا يَقُومُ زَيْد cümlesine, اِنَّمَا اِلَهُكُمُ اللّٰهُ وَاحِدٌ cümlesi de اِنَّمَا زَيْد قائم cümlesine denk düşmektedir. Âyette her iki edatın birlikte bulunması, Resûlullah'a gelen vahyin, vahdaniyetin sadece Allah'a ait olduğunu göstermek içindir.¹⁷⁸⁵

Âyetteki birinci (اِنَّمَا), hükmün bir şeye kasrı (sıfatın mevsûfa kasrı), ikincisi ise bir şeyin hükme kasrı (mewsûfun sıfata kasrı) için kullanılmıştır. اِنَّمَا'dan sonraki يُوحَىٰ اِنَّمَا يُوحَىٰ إِلَىٰ kısmı maksûr, اِنَّمَا اِلَهُكُمُ اللّٰهُ وَاحِدٌ cümlesinin içeriği maksûrun aleyh olup, اِنَّمَا يُوحَىٰ إِلَىٰ takdirindedir. Ayrıca اِنَّمَا edatından sonra gelen اِلَهُكُمُ kelimesi maksûr, hemen ardından gelen اِلَهُكُمُ اللّٰهُ وَاحِدٌ cümlesi ise maksûrun aleyhtir.¹⁷⁸⁶

3. Fasl Zamiri ile yapılan kasr: Fasl zamiri, mübtedâ ile haberin arasına giren merfû munfasıl zamirdir. Bu zamir te'kid ifâde ettiği gibi kasr da ifâde eder. Fasl zamiri ile yapılan kasrda maksûrun aleyh, zamirin delâlet ettiği kelimedir.¹⁷⁸⁷

اِنَّ هَٰذَا لَهٗوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اللّٰهُ وَاِنَّ اللّٰهَ لَهٗوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيْمُ /Şüphesiz bu (İsa hakkındaki) gerçek kıssadır. Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Şüphesiz Allah, mutlak güç sâhibidir, hüküm ve hikmet sâhibidir.¹⁷⁸⁸

Bu âyetin اِنَّ اللّٰهَ لَهٗوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيْمُ cümlesinde fasl zamiri ile kasr yapılmıştır. Fakat buradaki kasr, kasrı hakikidir. Zira Allah'ın mutlak gücüne, eşsiz hikmetine sâhip olan hiç kimse yoktur. Bu iki vasıf Allah'a has olup ulûhiyyette onlarsız düşünülemeyeceğine göre, ulûhiyyetin sadece Allah'a ait olduğu, böylece sabit olmuştur. Buna göre cümlenin manası "Azîz ve hakîm olan sadece Allah'tır" şeklindedir.¹⁷⁸⁹

¹⁷⁸⁴ Beydâvî, *Envâru 't-Tenzil*, IV, 60.

¹⁷⁸⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 170.

¹⁷⁸⁶ Şeyhzâde Muhammed b. Muslihiddin Mustafa el-Kûcavî, *Hâşiyetu Muhyiddin Şeyhzâde alâ Tefsîri 'l-Kâdî 'l-Beydâvî*, (Thk.: Muhammed Abdulkadir Şahin), Beyrut, 1999, VI, 80.

¹⁷⁸⁷ Meydânî, *el-Belagatu 'l-Arabiyye*, I, 542.

¹⁷⁸⁸ Âl-i İmrân, 3/62.

¹⁷⁸⁹ Konevî, *Hâşiyetu 'l-Konevî*, VI, 175-176.

إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ / *Şüphesiz Allah rızık verendir, güçlüdür, çok kuvvetlidir.*¹⁷⁹⁰ Bu âyette de Rezzâk ismi Allah’a tahsis edilmiş olup hakiki kasırdır. Ayrıca burada fasl zamiri üç görevi birlikte görerek; haberin sıfat olma ihtimalini ortadan kaldırmış, kasr ifâde etmiş ve nisbeti de te’kid etmiştir.

4. 6. İSMİN ZAMİR YERİNE KULLANILMASI

Bu konu belagat kitaplarında “İzmar Makamında İzhar” başlığı altında incelenmektedir. Zamir kullanılması gereken yerlerde bazen, birtakım belagî maksatlarla özel isim, sıfat veya işaret ismi gibi isimlerin kullanıldığı görülmektedir.¹⁷⁹¹ Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de de bu tür kullanımlar oldukça yaygındır.

Biz burada zamir kullanılması gereken yerde açıkça zikredilen esmâ-i hüsnâyı ele alacağız.

وَيَذْهَبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ / *Ve kalplerindeki öfkeyi gidersin. Allah dilediğinin tevbesini kabul eder. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sâhibidir.*¹⁷⁹²

Elmalılı bu âyetin izahını yaptıktan sonra âyetin sonunda lafz-ı celâlin açıkça zikredilmesi ile ilgili şu açıklamalarda bulunur: “Allah alîmdir, hakîmdir. Herşeyi bilir. Ne yaptığını, ne yapacağını bilir. Her yaptığı iş nice hikmetleri içerir. Genellikle bu gibi “zeyl” ifâdeleri zamir ile yetinilmeyip ‘Allah’ ism-i celâli ile birlikte gelir ki, bu daha çok ilâhî heybet ve korkuyu muhatabın ruhuna telkin etmek içindir. Yani o şan ve azametine sınır olmayan Allah bu kıtal/savaş emrini, bir hikmet ve bilgiye dayanarak vermiştir. Şu halde bu gibi emirler, kemâl-i dikkat ve itina ile uygulandığı zaman, bu hikmet ve faydaların neler olduğu görülecektir. Bunun sonunda birtakım hayırlar bulunduğu hakkında şüphe ve tereddüde düşülmemelidir. Ve bu ilâhî emirlere karşı gelmekten son derece sakınılmalıdır.”¹⁷⁹³

إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ / *Şüphesiz Allah rızık verendir, güçlüdür, çok kuvvetlidir.*¹⁷⁹⁴ Bu âyette de Allah, şanının yüceliğini ve büyüklüğünü ifâde etmek için zamir yerine “Allah” lafzını getirmiştir. İnsanların, rızık işlerindeki vehimlerini gidermek ve Allah’a olan güvenlerini kuvvetlendirmek için de, cümleyi إِنَّ ve fasl zamir ile pekiştirmiştir.¹⁷⁹⁵

¹⁷⁹⁰ Zâriyât, 51/58.

¹⁷⁹¹ Kazvînî, *İzâh*, 66-67.

¹⁷⁹² Tövbe, 9/15.

¹⁷⁹³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IV, 2475-2476.

¹⁷⁹⁴ Zâriyât, 51/58.

¹⁷⁹⁵ Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, III, 259.

وَيُيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ/Allah, size âyetleri açıklıyor. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sâhibidir.¹⁷⁹⁶ Bu âyette lafz-ı celâlin getirilmesi ilim ve hikmet bağlamında ulûhiyyetin üstünlüğünü göstermek içindir.¹⁷⁹⁷

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ * اللَّهُ الصَّمَدُ/De ki: “O, Allah’tır, bir tektir. Allah Samed’dir. (Her şey O’na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir.)”¹⁷⁹⁸ Bu iki âyette de lafz-ı celâlin zikri; kendisine yönelinen mabûdun sadece Allah olduğunu ve insanların ihtiyacını sadece O’nun karşıladığını açıklamak içindir.¹⁷⁹⁹

كَتَبَ اللَّهُ لَا غَلِبَ لَنَا أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ/Allah, “Şüphesiz ben ve peygamberlerim galip geleceğiz” diye yazmıştır. Şüphe yok ki, Allah çok kuvvetlidir, mutlak güç sâhibidir.¹⁸⁰⁰ Bu âyette ise Allah lafzı iki defa zikredilmiştir. Hiç şüphesiz bu, müsnedin yani verilen haberin kesinliğini ifâde eder. Cümlenin اِنَّ, اَنَا ve اَنَا edatlarıyla da te’kid edilmesi, verilen haberin kesinliğini daha da pekiştirmektedir.

Kısacası Kur’ân’da bazen zâhir ismin, zamirin yerine kullanılmasının sebebi açık ismin zamirden daha kuvvetli, daha belîğ, delâlet ettiği manayı daha iyi ifâde etmesinden dolayıdır.

Bütün bu açıklamalardan sonra denilebilir ki âyet sonlarında zikredilen esmâ-i hüsnânın birçoğu te’kid üslûbuyla gelmektedir. Esmâ-i hüsnâ, çoğunlukla (اِنَّ) ve (اَنَا) edatları ile lâm-ı ibtidâ ve fasl zamirleriyle pekiştirilerek mesajın muhataba mal edilerek; adeta benliğine işlenmesi sağlanır. Öte taraftan Kur’ân incelendiğinde cümle içerisinde çoğunlukla mübtedâ, haber veya mef’ûl olarak gelen esmâ-i hüsnânın; fâsılaları gözetmek, tahsis etmek, konunun önemine ve faziletine dikkat çekmek, ta’zim ifâde etmek gibi belagî maksatlarla sözdizimindeki tâbii sıralamasının zaman zaman değiştiği görülecektir. Diğer taraftan tekrar üslûbu, Kur’ân’ın insanları benzerini getirmekten âciz bırakıcı üstün belagatinin ve erişilmez fesahatinin sırlarını açıkladığından dolayı esmâ-i hüsnânın zikredildiği cümleler de çoğu zaman tekrar edilerek mananın gönüllerde iyi yerleşmesi sağlanmış olunur. Ayrıca zâhir ismin zamirden daha kuvvetli, daha belîğ, delâlet ettiği manayı daha iyi ifâde etmesinden dolayı Kur’ân’da bazen zamir kullanılması gereken yerlerde, esmâ-i hüsnâdan bir ismin kullanıldığı görülmektedir.

¹⁷⁹⁶ Nûr, 24/18.

¹⁷⁹⁷ Alûsî, *Rûhu ’l-Meânî*, XVIII, 122.

¹⁷⁹⁸ İhlâs, 112/1-2.

¹⁷⁹⁹ Karamollaoğlu, *Meânî İlmi*, 156.

¹⁸⁰⁰ Mücâdele, 58/21.

5. SONUÇ

Allah'ı tanımanın ve O'nunla irtibat kurmanın yolu O'nun isimlerini bilmekten geçer. İsimlerin bilgisi kul ile Rabbi arasında sevgi doğurur. Böylece ilâhî isimler aracılığıyla insan, ulûhiyyetle kendisi arasında bir bağ kurma imkânına kavuşur. Zira esmâ-i hüsnânın en önemli yanı, Allah ile insan, insanla Allah arasındaki alakayı düzenlemesidir. Aynı zamanda bu isimler, kullar için birer ideal ahlâk örneğidirler. Yani mü'minler, güçleri dâhilinde bu isim ve sıfatları canlandırarak, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmayı kendilerine gaye edinirler. Şu halde Allah, isimleri yoluyla hem zâtını tanıtır, hem de kendisine ulaşma yolunda kullarına yardımcı olur. Kul ise bu isimler vasıtasıyla hem Rabbi ile olan derûnî bir ilişki oluşturur, hem de dünya hayatında kişilerarası ilişkileri ideal bir seviyede sürdürme bilincine varır.

Kur'ân'da bütün konular Allah merkezli bir ifâde örgüsü içinde sunulduğu için birçok âyette zât-ı ilâhîyi niteleyen ve tanıtan esmâ-i hüsnâ yer almaktadır. Kur'ân'da geçen ilâhî isimler yüzden fazladır. Meselâ ilk sûre olan Fâtiha'da Allah, Rab, Rahmân, Rahîm, Mâlik isimleri zikredilirken son sûre olan Nâs'da ise; Rab, Melik ve İlâh isimleri sıralanır. Bazen üç ya da daha fazla isim birarada peş peşe gelirken bazen de ardarda gelen âyetlerin sonu bir veya birden daha fazla ilâhî isimle biter. Haşır sûresinin sonunda ise ardarda Allah, İlâh, Âlim, Rahmân, Rahîm, Melik, Kuddûs, Selâm, Mü'min, Muheymin, Cebbâr, Mutekebbir, Hâlık, Bâri, Musavvir, Azîz ve Hakîm isimleri yer alır. Âyetü'l-kürsî denen Bakara 155. âyetinde ise, on sekiz yerde Allah'ın ismi ya zâhiren veya zamir olarak tekrar edilerek O'nun ulûhiyyet, rubûbiyyet ve diğer birçok sıfatından bahsedilir. Öte taraftan Kur'ân'da esmâ-i hüsnânın her biri lafız olarak çokça zikredilir. Birkaç örnek vermek gerekirse; lafz-ı celâl 2697, Rab ismi 964, Alîm ismi 153, Rahîm ismi 115, Gafûr ismi 91 ve Azîz ismi 87 kez zikredilmektedir. İşte Kur'ân'da bu kadar yoğun olarak zikredilen esmâ-i hüsnânın farklı yönleriyle incelenmesinin büyük önem arz ettiği, bu çalışmanın neticesinde bir kere daha anlaşılmıştır.

Arapça olarak nâzil olan Kur'ân'ın sağlıklı bir şekilde anlaşılması, doğru ve gerçek bir biçimde tefsir edilip yorumlanması bir anlamda kullandığı kelime ve ifâdelerin, odak ve anahtar kavramların doğru olarak anlaşılmasına ve anlamlandırılmasına bağlıdır. Kur'ân lafızlarının manalarını anlamak için lafızların kök manalarına nüfuz etme, kelimeyi oluşturan parçalar arasındaki anlamsal bütünlüğe ulaşma ve kelimenin zamanımıza kadar gelen hayat serüvenini aktarma hususu

semantik ilminin temelini oluşturur. Semantik analiz yöntemi kullanıldığında Kur'ân'daki kavramların daha iyi anlaşılacağı muhakkaktır. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm'deki esmâ-i hüsnânın delâlet alanını, semantik analiz yoluyla gün ışığına çıkarmayı hedeflemek esmânın daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu çerçevede Kur'ân'da bulunan her bir esmâ-i hüsnânın semantik analizini ortaya çıkarmak için; evvela o esmânın kök manasına inmeye gayret edilmeli, ardından da onun bu kök anlamından hareketle tarih boyunca kazandığı anlamların bir analizini yaparak Kur'ân'da kullanıldığı manasını tesbit etmeye gayret edilmelidir. Nitekim bu çalışmada da bu yöntem kullanılmıştır.

Allah'ın bazı isimleri sadece Mekke, bazıları ise sadece Medine dönemine hasır. Mesela Azîz isminin Hamîd, Rahîm, Alîm, Gafûr, Vehhâb, Gaffâr ve Muktedir isimlerine bitişmesi sadece mekkî âyetlere münhasırdır. Afûv, Tevvâb, Mü'min gibi bazı cemâl isimler ise Medine dönemine has isimlerdir. Öbür yandan, mekkî âyetlerde yer alan birçok cemâl ismi, Medine döneminde daha fazla zikrolunurlar. Mesela Gafûr-Rahîm şekli 23 mekkî, 48 medenî âyette geçer. Gafûr ismi 36 defa mekkî, 55 defa medenî devirde anılır. Rahmet ve mağfiret kökleriyle bağlantılı bu ilâhî isimlerin incelenmesinden, Allah'ın rahmetinin ne kadar bol ve geniş olduğu anlaşılmaktadır. Kur'ân'ın her biri ilâhî rahmeti yansıtan zengin isim listesi, İslam'ın ulûhiyyet anlayışına müsteşriklerin yönelttiği “cebbâr, kakhâr ve merhametsiz bir Tanrı” iddiasına bir cevap niteliğindedir. Ayrıca Kur'ân'da hem Mekke hem de Medine dönemlerinde Allah'ın isimlerinin arasında en fazla tekrarlananlar, insanın varoluş planında ulûhiyyet ile olan münasebetlerini belirten kavramları ifâde eden isimlerdir. Özellikle Allah'ın insanları görmesine, işitmesine, yaptıklarını bilmesine, onlara karşı rahmetine ve bağışlamasına delâlet eden isimler, çokça zikredilirler.

Esmâ-i hüsnâ, âyetlerde ism-i fâil, ism-i tafdîl, sıfat-ı müşebbehe ve masdar şeklinde gelmektedir. Bu isimler, çoğunlukla Kur'ân'da âyetlerin sonlarında tekli veya ikili olarak, marife veya nekra, tekil veya çoğul, yalın veya izafet terkibi şeklinde, isim veya fiil cümlelerinde geçmektedir. Öyle ki Kur'ân-ı Kerîm'de esmâ-i hüsnâ 465 fâsılayı oluşturmaktadır. Birbirine bitişik olarak getirilen Allah'ın ikili isimlerinin çokluğu dikkat çekicidir. Meselâ Alîm ismi otuz altı yerde Hakîm, otuz iki yerde Semî, yedi yerde Vâsi, altı yerde Azîz dörder yerde Habîr, Kadîr, üç yerde Halîm, ikişer yerde Hallâk, Şâkir ve bir yerde de Fettâh isimleriyle birlikte Allah'ı nitelerken; Gafûr ismi ise yetmiş iki yerde Rahîm, altı yerde Halîm, dört yerde Afûv, üç yerde Şekûr, iki yerde Azîz ve birer yerde de Vedûd ve Rab isimleriyle birlikte Allah'ı nitelemektedir.

Kur'ân incelendiğinde Allah'ın isimlerinin Kur'ân'da rastgele serpiştirilmediği, aksine tek ya da ikili olarak gelen bu isimlerin geldikleri âyetlerin ve

o âyetlerin içerisinde yer aldığı pasajların muhtevâsıyla sıkı bir münâsebet içinde oldukları görülmektedir. Çok geniş anlamlar içeren bu isimler Allah'ın kudret, merhamet, lütuf ve yaratmasıyla ilgili olarak Kur'ân'da birbiriyle içiçe zikredilirler. Bunlar belli bir tasnife tâbi tutulmadan yer aldıkları âyetlerle bağlantılı olarak geçtiğinden, doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için oluşturdukları bütünlük içinde mütalaa edilmelidir. Başka bir ifâdeyle Kur'ân'da Allah'ın zâtını niteleyen kavramlar sâhip bulundukları ilişki sistemi ile irtibatlı olarak özel manalar taşırlar. Bu itibarla Kur'ân'da zikredilen isimlerin doğru bir şekilde anlaşılmasında rol oynayan siyak ve sibak bağlantısı azımsanmayacak bir önem kazanmaktadır. Özellikle âyetlerin sonunda zikredilen esmâ-i hüsnâ, hem âyetin anlaşılmasında önemli bir yer tutar, hem de önceki ve sonraki âyet içerikleriyle çoğu zaman sıkı bir anlam ilişkisi içinde bulunur. Nitekim çalışmamızın ilgili yerlerde bu konu örnekleriyle birlikte geniş olarak ele alınarak incelendi.

Netice itibarıyla bu konuda genel bir değerlendirme yapılarak varılan sonuçların şu şekilde sıralanması mümkündür:

- Esmâ-i hüsnâ bazen, geldiği âyetteki anlamın kaynağını gösterir. Meselâ Şûrâ 51. âyetin muhtevâsında, peygamberlere çeşitli yollarla ulaştırılan ilâhî vahyin, Allah'ın hikmetine uygun bir şekilde tecelli ettiği vurgulanarak; âyet, ilâhî yücelik ve hikmeti anlatmaktadır. Âyetin sonunda zikredilen Alî-Hakîm isimleri ise âyetin bu muhtevâsını güzel bir şekilde özetleyerek ortaya koymaktadır.
- Bazen esmâ-i hüsnâ sonunda geldiği âyetin içeriğinin tam zıddını ortaya koyar. Meselâ Hac 73. âyetinde müşriklerin taptıkları, güçsüz, zavallı tanrıların bir araya gelmeleri durumunda bile bir sinek dâhi yaratamayacakları, hatta sinek kendilerinden bir şey kapıp götürse onu bile geri alamayacakları ifâde edildikten sonra bir sonraki âyette bu aczin karşısında güç ve kudretin Allah'ta olduğu âyetin sonunda zikredilen Kavî-Azîz isimleriyle gösterilmektedir.
- Âyetlerde gelen Allah'ın isimleri yanlış tasavvuru önleyip, doğru tasavvuru inşa için gelirler. Meselâ Âl-i İmrân 129. âyetinde zikredilen وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ/O, *dilediğine azap eder* cümlesi muhatap üzerinde, Allah hakkında “sert bir Hâkim Tanrı” intibai bırakabilir. Ancak âyetin Allah'ın Gafûr-Rahîm isimleriyle bitmesi, bu yanlış intibai önlediği gibi, ümit tarafını kuvvetlendirmektedir. Böylece bu iki isim istidrâk mahiyetinde gelerek, yanlış anlayışı önlemektedir.
- Allah'ın isimleri bazen, âyet veya pasajın içeriğine gerekçe olmak için gelirler. Âyet sonlarında gelen her bir isim-sıfat, çoğu zaman içerisinde yer aldığı ibarenin tezyîl yahut ta'lîl cümlesi olduğu görülmektedir.

- Bazen ikili isimler, birbirini dengelemek için gelirler. Meselâ Kur’ân’ın muhtelif yerlerinde 46 kez birlikte gelen Azîz-Hakîm isimlerinin, genel manada birbirini dengelemek için zikredildikleri görülmektedir. Azîz ismi “güç, kuvvet, hükümlan olma, tasarruf etme ve yücelik” gibi manaları kapsar. Bu da zihinlerde zulmetme ve baskı kurma tevehhümünü oluşturur. Azîz isminden sonra Hakîm isminin gelmesi bu tevehhümü tamamen gidermektedir.

- Âyetlerin sonlarında gelen ilâhî isimler bazen, âyette bildirilen manaları, akıllara ve kalblere iyice yerleştirmek için zikredilirler. Meselâ *Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.*¹⁸⁰¹ meâlindeki âyetin asıl maksadı, Allah’ın lütuf ve ilminin genişliğini anlatmaktır. Âyette zikredilen Vâsi-Alîm isimleri ise bu maksadı özetlemektedir.

- Âyetlerde gelen esmânın bazısı, hükmün kaynağını teşkil eder. Nitekim tefsirler incelendiğinde müfessirlerin, âyetlerde gelen esmâ-i hüsnâdan birtakım hükümler ve itikadî sonuçlar çıkarmış oldukları görülecektir.

- Mana bakımından akraba olarak kabul edilen isimler, birbirini anlam olarak güçlendirmek için birlikte gelirler. Rahmân-Rahîm, Gafûr-Rahîm, Gafûr-Vedûd, Azîz-Kavî, Alî-Azîm, Alîm-Habîr gibi.

- İkili olarak gelen isimlerin öncelik ve sonralıkları da bir anlam ve amaca mebnidir. Azîz-Hakîm, Semî-Basîr, Alîm-Habîr gibi isimler sürekli aynı sıralama ile gelirken; Gafûr-Rahîm, Alîm-Hakîm, Gafûr-Halîm gibi isimler ise her yerde aynı sıralamalarla gelmez. Bu isimleri öncelik sonralık durumları muhtevâyâ göre değişebilmektedir.

- Bazı âyetlerde Allah’ın fiilleri geniş bir şekilde anlatıldıktan sonra esmâ-i hüsnâ zikredilip hakikatin özü ortaya konulmaktadır.

- Bazen âyette anlatılan bir olayın tüm insanlığı ilgilendiren yönünün olduğu ifâde edilmek üzere âyetin sonu, bir veya iki kapsayıcı Allah ismi ile bitirilmekte ve insanlar, düşünmeye ve ibret almaya sevk edilmektedir.

- Bazı âyetlerde en cüz’i hâdiselerde esmâ-i hüsnânın tecellisine ve ilâhî tasarrufa dikkat çekilerek kâinatta hiçbir şeyin Allah’ın kontrolü ve irâdesi dışında kalınmayacağı ortaya konmaktadır.

- Bazı âyetlerde kötü amelleri zikredildikten sonra insan şiddetle tehdit edilir. Fakat onu ümitsizliğe düşürmemek için Allah’ın rahmetini hatırlatan esmâ-i hüsnâ ile âyet bitirilmektedir.

¹⁸⁰¹ Bakara, 2/261.

- Kur’ân’da kulların Allah karşısında korku ve ümit içinde bulunmasını temin metodu olarak, ilâhî davette terğîb ve terhîb yöntemi kullanılmıştır. Meselâ bu metodun bir gereği olarak “terhîb” sadedinde, Allah’ın azâb ve tecziyesinin de süratli olduğu (سَرِيعُ الْعِقَابِ), (شَدِيدُ الْعِقَابِ)/cezası *çabuk ve şiddetli olan* nitelemesiyle belirtilmektedir. Ancak bu nitelemenin geçtiği âyetlerde Allah’ın “Gafûr” ve “Rahîm” olduğunun da vurgulanması, arza çalışılan terğîb-terhîb metodunun Kur’ân’da nasıl bir denge içinde kullanıldığının bir örneği olarak değerlendirilmelidir.

Yukarıda sıraladığımız maddelerden de anlaşıldığı gibi Kur’ân’da esmâ-i hüsnâ, rastgele ve kafiye uyumu amacıyla serpiştirilmiş birtakım kelimeler olmayıp birbirleriyle ve kullanıldıkları âyetlerle anlam bütünlüğü arz eden kelimelerdir. Başka bir ifâdeyle Allah’ın isimleri, âyetlerin ve sûrelerin muhtevâsıyla bazen açık, bazen kapalı bir şekilde münasebet halinde oldukları gibi birbirleriyle de bir münasebet içindedirler. Dolayısıyla esmâ-i hüsnânın geçtiği âyetler, bu çerçevede okunup anlaşılmalıdır.

Kur’ân-ı Kerîm’in nazmındaki i‘câz yönlerinin keşfedilip bilinmesini sağlayan ilimlerin başında Belagat ilmi gelmektedir ki Meânî, Beyân ve Bedî adı verilen üç ayrı ilim dalından meydana gelmektedir. Bu çalışmada esmâ-i hüsnâ ile biten âyetlerin sadece Meânî ilmiyle olan irtibatı ele alınarak; âyetlerde gelen esmâ-i hüsnânın te’kid, tekrar, iltifât, kasr, takdîm ve tehîr sanatlarıyla olan münâsebeti incelenerek Kur’an’ın bu yöndeki i‘câzı ortaya konulmaya çalışıldı. Ancak bu konunun Beyân ve Bedî ilimleriyle de olan irtibatının araştırılmaya ihtiyaç duyulduğu sonucuna da varıldı. Onun için ana hatlarıyla yapılan bu çalışma, daha ileri götürülerek geliştirilebilir. Her bir başlık üzerinde derinlemesine çalışılarak, Kur’an’ın bu yöndeki i‘câzı daha güzel bir şekilde ortaya konulabilir.

6. KAYNAKÇA

- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (Terc.: Komisyon), Ankara, 1999.
- ABBÂS, Fadl Hasan, *İ'câzu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Ammân, 1991.
- ABDULCEVVÂD, Ahmed, *Ve lillâhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ*, Kâhire, ts.
- ABDULBAKÎ, Muhammed Fûâd, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kâhire, 1945.
- ABÎD, Alî b. Süleyman, *Esmâullahi'l-Hüsnâ fî Havâtim Âyât Sûreti'l-Fâtîha ve'l-Bakara*, 1. baskı, Riyâd, 1997.
- ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-ilbâs*, I-II, Beyrut, 1988.
- AKDAĞ, Hasan, *Arap Dilinde Edâtlar*, Konya, 1996.
- AKSAN, Doğan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileri ile Dil Bilim*, I-III, Ankara, 1995.
- _____, *Anlam Bilimi ve Türk Anlam Bilimi*, Ankara, 1971.
- AKARSU, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1975.
- ALBAYRAK, Halis, *Kur'ân Bütünlüğü Üzerine*, 6. baskı, İstanbul, 2011.
- ALÎ, Cevâd, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam*, 2. baskı, I-X, Bağdât, 1993.
- ÂLÛSÎ, Ebu'l-Fadl Şihabuddin Seyyid Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, I-XXX, Beyrut, ts.
- ARSLAN, Ali, *Büyük Kur'ân Tefsiri*, I-XVI, İstanbul, 2011.
- ARUÇÎ, Muhammed, “el-Esmâ ve's-Sifât fimâ Beyne Ulemâi's-Selef ve Ehli'l-İ'tizâl, *İslam Araştırmaları Dergisi*, I, 1997, (31-46)
- ASAR, Muhammed Ali, *Hadislerde Allah Tasavvuru*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2012.
- ÂSİM EFENDÎ, Ebu'l-Kemâl Ahmed, *el-Okyanusu'l-Basît fî Tercemeti Kâmûsi'l-Muhît (Kâmûs Tercemesi)*, I-IV, İstanbul, 1887.
- ASKALÂNÎ, Ahmed b. Alî İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri li Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, I-XIII, Beyrut, 1988.
- ASKERÎ, Ebû Hilâl, *el-Furûku'l-Lugaviyye*, (Thk.: Muhammed İbrahim Selîm), Kâhire, ts.

- ÂTIF, Recep, *el-İ'câzu'l-Beyânî fî Nazmi Havâtimi'l-Âyât*, (el-Câmiatu'l-İslamiyye, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazze, 2006.
- AYDIN, Muhammet Mustafa, *el-Esmâu'l-Hüsna ve Münasebetuhâ li'l-Âyâtî'l-leti Hutimet bihâ min Evveli Sûreti'l-Mâide ilâ Âhiri Sûreti'l-Mü'minûn*. (Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mekke, 1989.
- AYDINLI, Abdullah, *Hadis İstilâhları Sözlüğü*, İstanbul, 1987.
- BAĞDÂDÎ, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir, *el-Esmâ ve's-Sifât*, (Nşr.: Muhammed Aruçî), İstanbul, 1994.
- _____, *Usûlu'd-Dîn*, 1. baskı, İstanbul, 1928.
- BAYRAKLI, Bayraktar *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, I-XX, 1. baskı, İstanbul, 2001.
- BEKÎ, Niyazi, "Tenzîl Kavramı Bağlamında Allah'ın Esmâsının Tefsiri", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II-22, 2013, (65-96)
- _____, *Celâl ve Cemâl Sıfatları Işığında Rahmân Sûresi*, İstanbul, 1999.
- BEYDÂVÎ, Nasiruddin b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Tevîl*, (Nşr.: Muhammed Abdurrahman Meraşlı), I-V, 1. baskı, Beyrut, ts.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî, *es-Sunen (Sunenu'l-Beyhakî)*, I-X, 1. baskı, Kâhire, 2011.
- _____, *el-Esmâ ve's-Sifât*, Kâhire, 2005.
- BİÇER, Ramazan, *Ebû Bekr İbnu'l-Arabî ve el-Emedu'l-Aksâ Adlı Eseri*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1999.
- BİKÂÎ, Burhanuddin Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer, *Nazmu'd-Durer fî Tenâsubi'l-Âyât ve's-Suver*, I-XXII, Kâhire, ts.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslamiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, I-X, İstanbul, 1970.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, (Thk.: Mustafa Buğa), I-IX, Beyrut, ts.
- BULUT, Ali, *Belagat*, 2. baskı, İstanbul, 2014.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *Tefsîru Rûhi'l-Beyân*, I-X, Beyrut, ts.
- CEMEL, Süleyman b. Ömer, *el-Futûhâtü'l-İlâhîyye bi Tavzîh Tefsîri'l-Celâleyn*, (Thk.: İbrahim Şemsuddin), I-VIII, 3. baskı, Beyrut, 2011.

- CERRAHOĞLU, İsmail, “Fahrüddin er-Râzî ve Tefsiri”, *Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Dergisi*, II, 1977, (7-57)
- CEVHERÎ, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh, Tâcu'l-Lûgati ve Sihâhu'l-Arabiyye*, (Thk.: Ahmed Abdulgafûr), I-VI, Beyrut, 1948.
- CEVZÎ, Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Nuzhetu'l-A'yuni'n-Nevâzir fî İlmi'l-Vucûh ve'n-Nezâir*, 3. baskı, Beyrut, 1987.
- CİLÎ, Abdülkerîm b. İbrahim, *el-İnsanu'l-Kâmil fî Marifeti'l-Evâhir ve'l-Evâil*, Mısır, ts.
- CÜRCÂNÎ, Şerif Ali b. Muhammed, *Kitabu't-Tarifât*, I-II, Beyrut, 1990.
- CÜRCÂNÎ, Abdulkâhir, *Delâilu'l-İcâz*, (Thk.: Seyyid Muhammed Reşîd Rızâ), 1. baskı, Beyrut, 1994.
- CÜVEYNÎ, İmamü'l-Harameyn, *Kitabu'l-İrşâd ilâ Kavâtü'l-Edille fî Usûli'l-İtikâd*, (Thk.: Muhammed Yûsuf Musa), Kâhire, 1950.
- ÇELEBÎ, İlyas, “İsim-Müsemma”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 548-551.
- _____ “Sıfat”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII, 100-106.
- ÇELİK, Ahmet, *Kur'an Semantiği Üzerine*, Erzurum, 2002.
- ÇİÇEK, Halil, *20. Asırda Kur'an İlimleri Çalışmaları*, İstanbul, ts.
- ÇÖRTÜ, Mustafa Meral, *Sarf ve Nahiv*, İstanbul, 2008.
- DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Sunenu'd-Dârimî*, (Thk.: Hüseyin Selîm Esed ed-Dârimî), I-IV, 1. baskı, Riyâd, 2000.
- DEMİR, Şehmus, *Dünya Ahiret Bütünlüğü*, İstanbul, 2008.
- _____ *Kur'an'ın Temel Hedefi*, Ankara, 2013.
- DRAZ, Muhammed Abdullah, *Kur'an Ahlâkı*, (Terc.: Emrullah Yüksel-Ünver Günay), İstanbul, 1993.
- DOĞAN, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1996.
- DURMUŞ, İsmail, “İltifat”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 152-153.
- EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru'l-Muhît*, (Thk.: Adil Ahmed Abdulmevcud - Ali Muhammed Muavvid), I-VIII, 1. baskı, Beyrut, 1993.
- EBÛ UBEYDE, Ma'mer İbn Musennâ, *Mecâzu'l-Kur'an*, (Thk.: Fuat Sezgin), I-II, 2. baskı, Mısır, 1970.

- EBUSSUÛD, b. Muhammed İmadî Hanefî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitabi'l-Kerîm*, (Thk.: Abdulkadir Ahmed Atâ), I-V, Riyad, ts.
- ENBÂRÎ, Ebu'l-Berekât Kemâleddin Abdurrahman b. Muhammed, *el-İnsâf fî Mesâilî'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kufiyyîn*, I-II, 1961.
- ENDULUSÎ, Ebûbekr Muhammed b. el-Hasan, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, (Thk.: Muhammed Ebû Fadl İbrahim), 2. baskı, Beyrut, ts.
- ERAYDIN, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 5. baskı, İstanbul, 1997.
- ESED, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, (Terc.: Cahit Koytak - Ahmet Ertürk), I-III, 5. baskı, İstanbul, 1999.
- EZHERÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luga*, (Thk.: Abdullah Dervîş), I-XV, Mısır, ts.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddin Muhammed, *Besâiru Zevi't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitabi'l-Azîz*, (Thk.: Muhammed Alî Neccâr), I-VI, Kâhire, 1996.
- _____, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, (Thk.: Muhammed Naîm el-Arkûsî), I-IV, 8. baskı, Beyrut, 2005.
- GALAYANÎ, Mustafa, *Camiu'd-Durûsi'l-Arabiyye*, I-II, Beyrut, 1996.
- GAZZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî, *el-Maksadu'l-Esnâ fî Şerhi Esmâillahi'l-Hüsnâ*, (Thk.: Muhammed Osman el-Haş), Kâhire, ts.
- GEZGİN, Ali Galip, *Tefsirde Semantik Metod*, İstanbul, 2002.
- GÛLLE, Sıtkı, *Konularına Göre Kur'ân'ı Kerîm Âyetleri*, I-VI, İstanbul, 2010.
- HACİMÜFTÜOĞLU, Nasrullah - Rabia Çelebi, *Teshîlu'l-Belâga*, İzmir, 1997.
- HACİMÜFTÜOĞLU, Nasrullah, *İ'câz ve Belagat Deyimleri*, Erzurum, 2001.
- HADAR, Seyyid, *Fevâsilu'l-Âyâtî'l-Kur'âniyye*, 2. baskı, Kâhire, 2009.
- HANÎF, Abdulvedûd Makbûl, *el-Esmâu'l-Hüsnâ ve Münâsebetühâ li'l-Âyati'l-leti fî Sûreti'n-Nûr ilâ Âhiri'l-Kur'ân*, (Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mekke, 1990.
- HALEBÎ, Ahmed b. Yûsuf, *Umdetu'l-Huffâz fî Tefsîri'l-Elfâz*, I-IV, Beyrut, 1996.
- HALÎMÎ, Ebû Abdillâh, *el-Minhâc fî Şuabi'l-İmân*, I-III, 1. baskı, Beyrut, 1979.
- HASAN, Abbâs, *en-Nahvu'l-Vâfî*, I-IV, 3. baskı, Mısır, ts.
- HASNÂVÎ, Muhammed, *el-Fâsıla fî'l-Kur'ân*, 2. baskı, Ummân, 2000.

- HÂŞİMÎ, Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâga fî'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 1. baskı, Beyrut, 1999.
- HATTÂBÎ, Ebû Süleyman, *Şe'nu'd-Duâ*, (Thk.: Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Beyrut, 1992.
- HÂZİN, Alâuddin Alî b. Muhammed b. İbrahim, *Lubâbu't-Te'vîl fî Maâni't-Tenzîl (Tefsîru'l-Hâzin)*, I-IV, 1. baskı, Beyrut, 2004.
- ISFAHÂNÎ, Râgıb, *el-Mufredât fî Garibi'l-Kur'ân*, (Thk.: Muhammed Seyyid Keylanî), Beyrut, ts.
- _____ *Müfredât (Kur'ân Kavramları Sözlüğü)*, (Terc.: Abdulbaki Güneş – Mehmet Yolcu), İstanbul, 2010.
- ITR, Nureddin, *el-Muhâdarât fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Şam, 1984.
- IZUTSU, Toshihiko, *Kur'ân'da Tanrı ve İnsan*, (Terc.: M. Kürşad Atalar), İstanbul, 2012.
- _____ *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, (Terc.: Selahattin Ayaz), İstanbul, 1984.
- _____ *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar* (Terc.: Selahattin Ayaz), İstanbul, 2010.
- İBN ÂŞÛR, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I-XXX, Tunus, 1984.
- İBN ATİYYE, Abdulhak b. Gâlib el-Endulusî, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kelâmi'l-Vecîz*, I-VI, Beyrut, 1993.
- İBN CÜZEYY, Ebu'l-Kâsım Muhammed, *el-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, (Thk.: Muhammed Hâşim), I-II, 1. baskı, Beyrut, 1995.
- İBN FÂRÎS, Ebu'l-Hüseyin Ahmed, *Mekâyîsu'l-Luğa*, (Thk.: Abdusselam Muhammed Harun), I-VI, Beyrut, 1979.
- İBN FÛREK, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ensârî, *Tefsîr İbn Fûrek*, (Thk.: Abdulkadir Bendeviş), I-II, 1. baskı, Mekke, 2009.
- İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned*, (Thk.: Ahmed Muhammed Şakir), I-VIII, 1. baskı, Kâhire, 1995.
- İBN HAZM, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed el-Endulusî, *Kitabu'l-Fasl fî'l Milel ve'l Ehvâ' ve'n-Nihal*, I-V, Beyrut, 1996.
- _____ *el-Muhallâ*, I-XI, Medine, ts.

- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Cemaluddin el-Ensârî, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, 1963.
- İBNU'L-ESÎR, Mecdüddin b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs*, 1. baskı, Riyâd, 2000.
- İBN KAYYÎM, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ebû Bekr el-Cevziyye, *el-Kavâidu't-Tayyibât fî'l-Esmâ ve's-Sıfât*, (Nşr.: Eşref b. Abdülmaksûd), Riyâd, 1995.
- _____ *el-Esmâu'l-Hüsnâ*, (Terc.: Hanifi Akın - Muhittin Korkmaz), İstanbul, 2005.
- _____ *Medâricu's-Sâlikîn*, (Thk.: Muhammed Hamid el-Fekî), I-III, Beyrut, 1973.
- İBN KESÎR, Hafız İmadüddin Ebu'l-Fidâ, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, (Thk.: Mustafa Seyyid Muhammed ve bşk.), I-XV, 1. baskı, Kâhire, 2000.
- İBN MÂCE, Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, (Muhammed Fûâd Abdülbakî), I-II, Riyâd, ts.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, (Thk.: İbrahim Şemsüddin ve bşk.), I-IV, Tunus, 1. baskı, 2005.
- İBN TEYMÎYYE, Takiyüddin Ahmed Abdülhalim el-Harranî, *Kitabu'n-Nubuvve*, (Thk.: Abdulaziz b. Salih et-Tuyân), Riyâd, 2000.
- _____ *Ehâdisu'l-Kussâs*, (Thk.: Ahmed Abdullah Bâcûr), Kâhire, 1993.
- İBN USAYMÎN, Muhammed b. Sâlih, *el-Kavâidu'l-Muslâ fî Sıfâtillâh ve Esmâillâhi'l-Hüsnâ*, Kâhire, 1994.
- İSLAMOĞLU, Mustafa, *Esmâ-i Hüsnâ*, I-III, 1. baskı, İstanbul, 2012.
- KÂDÎ ABDULCEBBAR, Ebu'l-Hasan Abdulcebbar b. Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Beyrut, 2001.
- _____ *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, Kâhire, I-XVI, 1965.
- KARA, Necati, *Bikâi ve Tefsirindeki Metodu*, Van, 1995.
- KARA, Ömer, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Yakınanlamlılık ve Nüans*, Van, 2009.
- KARAGÖZ, İsmail, *Esmâ-i Hüsnâ*, İstanbul, 2010.
- KARAMAN, Hayreddin ve bşk., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I-V, 2. baskı, Ankara, 2006.

- _____ *İlmihal*, I-II, 6. Baskı, İstanbul, 2004.
- KARAMOLLAOĞLU, Fatma Serap, *Meânî İlmi*, İstanbul, 2013.
- KARDÂVÎ, Yûsuf, *Tevhidin Hakikatı*, (Terc.: Mustafa Özel), İstanbul, 2006.
- KAYA, Murat, *Kur'ân'da Allah'a Ait Azametli İfadeler*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2007.
- KAZVÎNÎ, el-Hatib Celâluddin Muhammed b. Abdurrahmân, *el-Îzâh fî Ulûmi'l-Belaga, el-Meânî, el-Beyân, el-Bedî'*, (Thk.: İbrahim Şemsuddin), 1. baskı, Kâhire, 2003.
- _____ *Telhîsu'l-Miftâh*, (Şârih: Abdurrahman el-Berkûkî), 2. baskı, Kâhire, 1932.
- KIRCA, Celâl, "Kur'ân'ı Anlamada Dil Problemi", *Kur'ân Mesajı*, IX, Temmuz, 1988, (38-60)
- KOÇ, Turan, "Kur'an Dili Açısından Söz -Anlam İlişkisi ", *Kur'ân ve Dil-Dilbilim ve Hermenötik-Sempozyumu*, Van, 2001.
- KONEVÎ, İsâmuddin İsmail b. Muhammed, *Hâşiyetu'l-Konevî ala Tefsîri'l-İmami'l-Beydâvî ve Maâhu Hâşiyetu'bni't-Temcîd*, I-XX, (Thk.: Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), Beyrut, 2001.
- KUBAT, Mehmet, *Kur'ân'da Tevhid*, İstanbul, 1994.
- KÛCAVÎ, Şeyhzâde Muhammed b. Muslihiddin Mustafa, *Hâşiyetu Muhyiddin Şeyhzâde alâ Tefsîri'l-Kâdî'l-Beydâvî*, (Thk.: Muhammed Abdulkadir Şahin), I-VIII, Beyrut, 1999.
- KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebû Bekr, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki), I-XXII, Beyrut, 2006.
- _____ *el-Esnâ fî Şerhi Esmâillah'l-Hüsna*, I-II, 1. baskı, 1995
- KUŞEYRÎ, Abdulkerîm b. Hevâzin b. Abdulmelik, *Letâifu'l-İşârât*, (Thk.: İbrahim el-Bisyunî), I-III, Mısır, ts.
- KUTUB, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I-VI, 32. baskı, Kâhire, 2003.
- _____ *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, (Terc.: M. Emin Saraç ve bşk.), I-XVI, İstanbul, 1984.
- _____ *Kur'ân'da Edebi Tasvir*, (Terc.: Süleyman Ateş), 2. baskı, Ankara, 1967.

- KÜÇÜK, Ali, *Besâiru'l-Kur'ân*, I-XX, 1. baskı, İstanbul, 2011.
- KÜRDÎ, Neclâ binti Abdullatif, *Mutâbekâtu Esmâillâhi'l-Hüsnâ Muktedâ'l-Makam fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Cidde, 2002.
- MAHALLÎ, Celâluddin ve Celâluddin es-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Beyrut, 2005.
- el-MEKTEBETU'Ş-ŞÂMİLEH, Son Versiyon (Sürüm), 3.61.
- MERÂĞÎ, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, I-XXX, 2. baskı, Beyrut, 1985.
- MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, (Terc.: Muhammed Han Kayanî ve bşk.), I-VII, 2. baskı, İstanbul, 1996.
- MAVSİLÎ, Ebu'l-Fazl Abdullah b. Mahmûd, *el-İhtiyâr li Ta'lîl'i-l-Muhtâr*, (Thk.: Mahmûd Ebû Dakika), I-III, İstanbul, 1991.
- MEYDÂNÎ, Abdulgani, *el-Lubâb fî Şerhi'l-Kitab*, I-III, 2. baskı, Beyrut, 1996.
- MEYDÂNÎ, Abdurrahman Hasan Habenneke, *el-Belagatu'l-Arabiyye, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ*, I-II, 1. baskı, Beyrut, 1996.
- _____ *Kavâidu Tedebburi'l-Emsel li Kitabillahi Azze Celle*, 2. baskı, 1989.
- MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, I-II, Riyâd, 2005.
- MÜSLİM, Mustafa, *Mebâhis fî't-Tefsîri'l-Mevdûi*, 3. baskı, Şam, 2000.
- NABLÛSÎ, Muhammed Râtib, *Mevsûatu Esmâillahi'l-Hüsnâ*, I-X, Şam, 2004.
- NEHHÂS, Ebû Cafer, *Meâni'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Thk.: Muhammed Alî es-Sâbûnî), I-VI, 1. baskı, Mekke, 1988.
- NESEFÎ, Ebu'l-Berekât Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Tevîl*, 2. baskı, I-III, Beyrut, 1999.
- NEVEVÎ, Ebû Zekerîya Yahya b. Şeref, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim İbni'l-Haccâc*, I-XVIII, Beyrut, 1972.
- NURSÎ, Said, *İşâretu'l-İ'câz*, İstanbul, 2003.
- _____ *Şualar*, İstanbul, 2012.
- _____ *Sözler*, İstanbul, 2012.
- PAÇACI, Mehmet, *Kur'ân'a Giriş*, İstanbul, 2006.
- RÂVÎ, Kâzım Fethî, *Esalibu't-Tevkid fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Bağdât, 1976.
- RÂZÎ, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-Gayb*, I-XXXII, 1. baskı, Beyrut, 1981.

- _____ *Tefsîr-i Kebîr (Mefâtîhu'l-Gayb)*, (Terc.: Suat Yıldırım ve bşk.), I-XXIII, 1. baskı, Ankara, 1988.
- _____ *Nihâyetu'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-Î'câz*, (Thk.: Nasrullah Hacımüftüoğlu), Beyrut, 2004.
- _____ *Levâmiu'l-Beyyinât Şerhu Esmâillahi Teâlâ ve's-Sıfât*, 1. baskı, 1907.
- RİZÂ, Muhammed Reşîd - Muhammed Abduh, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, I-XII, 6. baskı, Mısır, 1960.
- RÛMÎ, Muslihuddin Mustafa b. İbrahim İbn Temcid, *Hâşiyet'u-bni't-Temcîd alâ Tefsîri'l-Kâdî'l-Beydâvî ve Maâhu Hâşiyetu'l-Konevî*, (Thk.: Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), I-XX, Beyrut, 2001.
- SÂBÛNÎ, Muhammed Alî, *Safvetu't-Tefsîr*, I-III, 4. baskı, Beyrut, 1981.
- SA'DÎ, Abdurrahman b. Nâsır, *Tefsîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmi'l-Mennân*, (Thk.: Abdurrahman b. Muallâ), 2. baskı, Riyâd, 2002.
- SARAÇ, Mehmet Ali Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi "Belagat"*, 8. baskı, İstanbul, 2010.
- SEKKÂKÎ, Ebû Yakûb b. Ebû Bekr Muhammed b. Alî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 1. baskı, Bağdât, 1982.
- SOYSALDI, Mehmet, *Kur'ân'ı Anlama Metodolojisi*, 1. baskı, Ankara, 2001.
- SUYÛTÎ, Hâfız Ebû Fadl Celâluddin Abdurrahman, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, Medine, 2005.
- ŞAMÎ, Hanım Muhammed Hicâzî, *ed-Delâletu's-Siyâkiyye li İktirâni Esmâillahi'l-Hüsnâ*, Kâhire, 2013.
- _____ *Eseru's-Siyâk fî Bunyeti'l-Âyâtî'l-Muntehiyye bi Esmâillahi'l-Hüsnâ*, Kâhire, 2013.
- ŞEHRÎSTÂNÎ, Muhammed b. Abdulkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, (Nşr.: Muhammed Seyyid Keylanî), I-II, 1983.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Alî b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, 4. baskı, Beyrut, 2007.
- TABAK, Abdulcevâd Muhammed, *Dirâse Belagiyye fî Secî' ve'l-Fâsilati'l-Kur'âniyye*, Mısır, 1993.
- TABÂTABÂÎ, Seyyid Muhmmmed Hüseyin, *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, I-XX, 1. baskı, Beyrut, 1997.

- TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Tevîli'l-Kur'ân*, (Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki), I-XXVI, Kâhire, 2001.
- TABERSÎ, Ebû Alî, *Mecmau'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, I-X, Tahran, ts.
- TAFTAZANÎ, Saduddin Mesûd b. Ömer b. Abdullah, *Kelâm İlmi ve İslam Akaidi (Şerhu'l-Akâid)*, (Haz.: Süleyman Uludağ), İstanbul, 1991.
- _____ *el-Muhtasaru'l-Meânî*, (Thk.: Hacı Ahmet Hulusi), İstanbul, ts.
- TAHÂNÎ, Mahmûd, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, 8. baskı, Riyâd, 1996.
- TEHÂNEVÎ, Muhammed Alî, *Mevsuatu Keşşâf İstilâhâtî'l-Funûn ve'l-Ulûm*, 1. baskı, Beyrut, 1996.
- TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen (Sünenü't-Tirmizî)*, I-V, Beyrut, 2005.
- TOPALOĞLU, Bekir, *Kelâm İlmine Giriş*, İstanbul, 1996.
- _____ "Allah", *DİA*, İstanbul, 1989, II, 471-498.
- _____ "Esmâ-i Hüsnâ", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 404-418.
- _____ "Ahad", *DİA*, İstanbul, 1998, I, 483-484.
- _____ "Hay", *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 549-550.
- _____ "Alî", *DİA*, İstanbul, 1989, II, 370-371.
- ÖCAL, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 2. baskı, Ankara, 1991.
- VÂHİDÎ, Ebu'l-Hasan Alî b. Ahmed, *Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân*, (Thk.: Kemal Besyûnî Zeğlûl), 1. baskı, Beyrut, 1991.
- _____ *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'ân'l-Mecîd*, (Thk.: Adil Ahmed Abdulmecid), I-IV, Beyrut, 1. baskı, 1994.
- VEDAT, Yahya Ahmed, *el-Esmâu'l-Hüsnâ ve Münâsebetuhâ li'l-Âyâtî'l-leti Hutimet bihâ fî Sûreti'l-Bakara ve Âl-i İmrân ve'n-Nisâ*, (Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mekke, 1993.
- YAIŞ, İbn Alî, *Şerhu'l-Mufasssal*, I-X, Mısır, ts.
- YAKIT, İsmail, *Kur'ân'ı Anlamak*, İstanbul, 2003.
- _____ "Doğru Bir Kur'ân Tercümesinde Semantik Metodun Önemi", *SDÜİF Dergisi*, I, Isparta, 1995, (7-16)
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-X, 3. baskı, İstanbul, 1979.

- _____ *Hak Dini Kur'ân Dili*, (Sadeleştiren: İsmail Karaçam ve bşk.), I-X, İstanbul, ts.
- YILDIRIM, Suat, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, İzmir, 2000.
- YILMAZ, Hasan, *Semantik Analiz Yönteminin Kur'ân'a Uygulanması*, Bursa, 2007.
- YILMAZ, Mehmet Faik, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, Ankara, 2009.
- _____ "Münasebâtü'l-Âyât ve's-Suver", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 569-571.
- YURDAGÜR, Metin, *Esmâ-i Hüsnâ*, 4. baskı, İstanbul, 2006.
- YÜKSEL, Ahmet, *Arapça'da Harfî Cerler*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1995.
- ZEBİDÎ, Muhammed Murtezâ, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamûs*, (Thk.: Halîl el-Hilâlî), I-XL, Tunus, 2004.
- ZECCÂC, Ebû İshâk İbrahim, *Tefsîru Esmâillahi'l-Hüsnâ*, (Thk.: Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), 5. baskı, Beyrut, 1986.
- _____ *Meâni'l-Kur'ân ve İ'rabuhu*, (Thk.: Abdulcelil Abduh Şelbî), I-V, 1. baskı, Beyrut, 1988.
- ZECCÂCÎ, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk, *İştikâku Esmâillah*, Beyrut, 1986.
- ZERKEŞÎ, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Thk.: Yûsuf Abdurrahman el-Meraşlî ve bşk.), I-IV, Beyrut, 1990.
- ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vîl*, (Thk.: eş-Şeyh Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve bşk.), Riyâd, 1998.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Münîr*, I-XVII, 10. baskı, Şam, 2009.
- _____ *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, (Terc.: Ahmet Efe ve bşk.), I-X, İstanbul, 1994.

7. ÖZET

Allah, duyularla idrâk edilemediği, akılla da O'nun zâtı ve mahiyeti kavranamadığı için O, sadece isimler ve sıfatlar aracılığıyla sınırlı olarak bilinebilir. İşte bu çerçevede Kur'ân-ı Kerîm incelendiğinde; Kur'ân'ın farklı üslûp ve kalıplarda değişik isim-sıfatlarla Allah'ı insanlara tanıttığı ve bu isim-sıfatları “el-esmâu'l-hüsnâ” diye isimlendirdiği görülecektir. Kur'ân'da geçen esmâ-i hüsnâ yüzden fazladır. Bazen üç ya da daha fazla isim bir arada peş peşe gelirken, bazen de ardarda gelen âyetlerin sonu bir veya birden daha fazla ilâhî isimle biter. Bu isimler Kur'ân'da belli bir tasnife tâbi tutulmaksızın bulundukları âyetlerin anlam bütünlüğü içerisinde sıralanırlar. Aynı âyet içinde Allah'ın hem rahmetine, hem de azabına delâlet eden iki ayrı ismi bir arada görmek mümkündür.

Kur'an'da yer alan her bir esmâ-i hüsnânın delâlet alanını, semantik analiz yoluyla gün ışığına çıkarmayı hedeflemek esmânın daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Nitekim bu çalışmada da bu yöntem kullanılarak; her bir esmâ-i hüsnânın semantik analizini ortaya çıkarmak için; evvela o esmânın kök manasına inmeye gayret edilmiş, ardından da onun bu kök anlamından hareketle tarih boyunca kazandığı anlamların bir analizi yapılarak Kur'ân'da kullanıldığı manası tespit etmeye gayret edilmiştir.

Kur'ân'ın i'câz yönlerinden birisi de tertip ve nazımının uyum içinde olmasıdır. Âyet ve sûrelerdeki tertip ve nazım uyumu konusu hicrî dördüncü asırdan itibaren genel olarak dirâyet tefsirlerinde ele alınmaya başlanmış daha sonra da “Münâsebâtü'l-Kur'ân İlmi” adıyla incelenmeye devam edilmiştir. Çalışmamızın konusu olan Allah'ın isimleri de, örneklerde görüldüğü gibi, âyetlerin ve sûrelerin muhtevâsıyla bazen açık, bazen de kapalı sıkı bir münâsebet içindedirler. Kur'ân'da zikredilen bu isimlerin doğru bir şekilde anlaşılmasında siyak ve sibak bağlantısı büyük bir rol almaktadır. Bilhassa ikili isimler ilk bakışta secî için getirilmiş kafiye unsurları olarak görünse de dikkatli bir bakış bunun temel nedeninin anlam ve âyetle olan münâsebet olduğu görülecektir. Esmâ-i hüsnânın; geldikleri âyette bildirilen manayı kalplere ve akıllara yerleştiren, âyetlerin toplu bir özeti olan, bazen âyette vurgulanan hususun kaynağını ve sebebini belirten, bazen de ait olduğu âyetin anlamını tamamlayan vb. özellikleri vardır.

Ayrıca bu çalışmada, Kur'ân'ın nazmındaki i'câz yönlerinin keşfedilip bilinmesini sağlayan ilim dallarından biri olan meânî ilmi ile, âyetlerde zikredilen esmâ-i hüsnânın irtibatı ele alınarak; esmâ-i hüsnânın te'kid, tekrar, iltifât, kasr, takdîm ve tehrîr sanatlarıyla olan münâsebeti incelenerek Kur'an'ın bu yöndeki i'câzı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

8. SUMMARY

NAME OF THE THESIS: A SEMANTIC ANALYSIS OF THE BEAUTIFUL NAMES OF ALLAH AND THE RELATIONSHIP AS TO WHERE THEY ARE MENTIONED IN THE VERSICLES.

PREPARED BY: MEHMET ALTIN

SUPERVISER: PROF. DR. ABDULBAKİ GÜNEŞ

As Allah can not be perceived by senses and as his entity and nature can not be comprehended, He can only be known through names and adjectives. Under these circumstances, when the Qoran is analyzed, it will be seen that Qoran introduces Allah to people using different tone and patterns in different names and adjectives. These names-adjectives are called “el-esmâu’l-hüsnâ”- the beautiful names of Allah. These names are more than a hundred that are mentioned in the Qoran. While sometimes three or more names come in sequence; at other times the versicles that come thick and fast end with a holy name. These names are lined up according to the cohesion of the versicles in the Qoran without classification. It is possible to see two different names together that connotes both to the Allah’s mercy and torment.

It will be better to study the beautiful names of Allah through semantic analysis as it is much more understandable. Thus with the help of this method, in order to semantically analyze the beautiful names of Allah; we will first try to understand the base meaning of the name and then we will move on to the meanings that it gained throughout history. And finally we will try to determine the meaning of it in the Qoran.

One of the laconical aspects of the Qoran is that, its contexture and verse are in harmony. The harmony of contexture and verse in versicles and suras is began to be studied from the hijri century in the sagacity gloss. And later on, it is continued to be studied under the name of “Events of the Quran/Münâsebâtü’l-Kur’ân”. The beautiful names of Allah is sometimes clear with the content of versicles and suras while at other times the names can be cryptic. In the correctly understanding of these names context and race connections play a big role. The beautiful names of Allah has some qualities like conveying meaning, summarising versicles, sometimes underlining the source and the reason of an aspect.

Besides we will study the beautiful names of Allah together with the relationship between the meani knowledge and the names that are mentioned in the versicles throughout the Qoran.